

To Hieron tou Asklepiou en Epidauro kai he therapeia ton asthenon

1. [Notice](#)

This book was produced in EPUB format by the Internet Archive.

The book pages were scanned and converted to EPUB format automatically. This process relies on optical character recognition, and is somewhat susceptible to errors. The book may not offer the correct reading sequence, and there may be weird characters, non-words, and incorrect guesses at structure. Some page numbers and headers or footers may remain from the scanned page. The process which identifies images might have found stray marks on the page which are not actually images from the book. The hidden page numbering which may be available to your ereader corresponds to the numbered pages in the print edition, but is not an exact match; page numbers will increment at the same rate as the corresponding print edition, but we may have started numbering before the print book's visible page numbers. The Internet Archive is working to improve the scanning process and resulting books, but in the meantime, we hope that this book will be useful to you.

The Internet Archive was founded in 1996 to build an Internet library and to promote universal access to all knowledge. The Archive's purposes include offering permanent access for researchers, historians, scholars, people with disabilities, and the general public to historical collections that exist in digital format. The Internet Archive includes texts, audio, moving images, and software as well as archived web pages, and provides specialized services for information access for the blind and other persons with disabilities.

Created with hocr-to-epub (v.1.0.0)

Google This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online. It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover. Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you. Usage guidelines Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying. We also ask that you:

- + Make non-commercial use of the files We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + Refrain from automated querying Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + Maintain attribution The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + Keep it legal Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe. About Google

Book Search Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

2 45 0309 1639

LANE MEDICAL LIBRARY STANFORD

LANE
MEDICAL LIBRARY

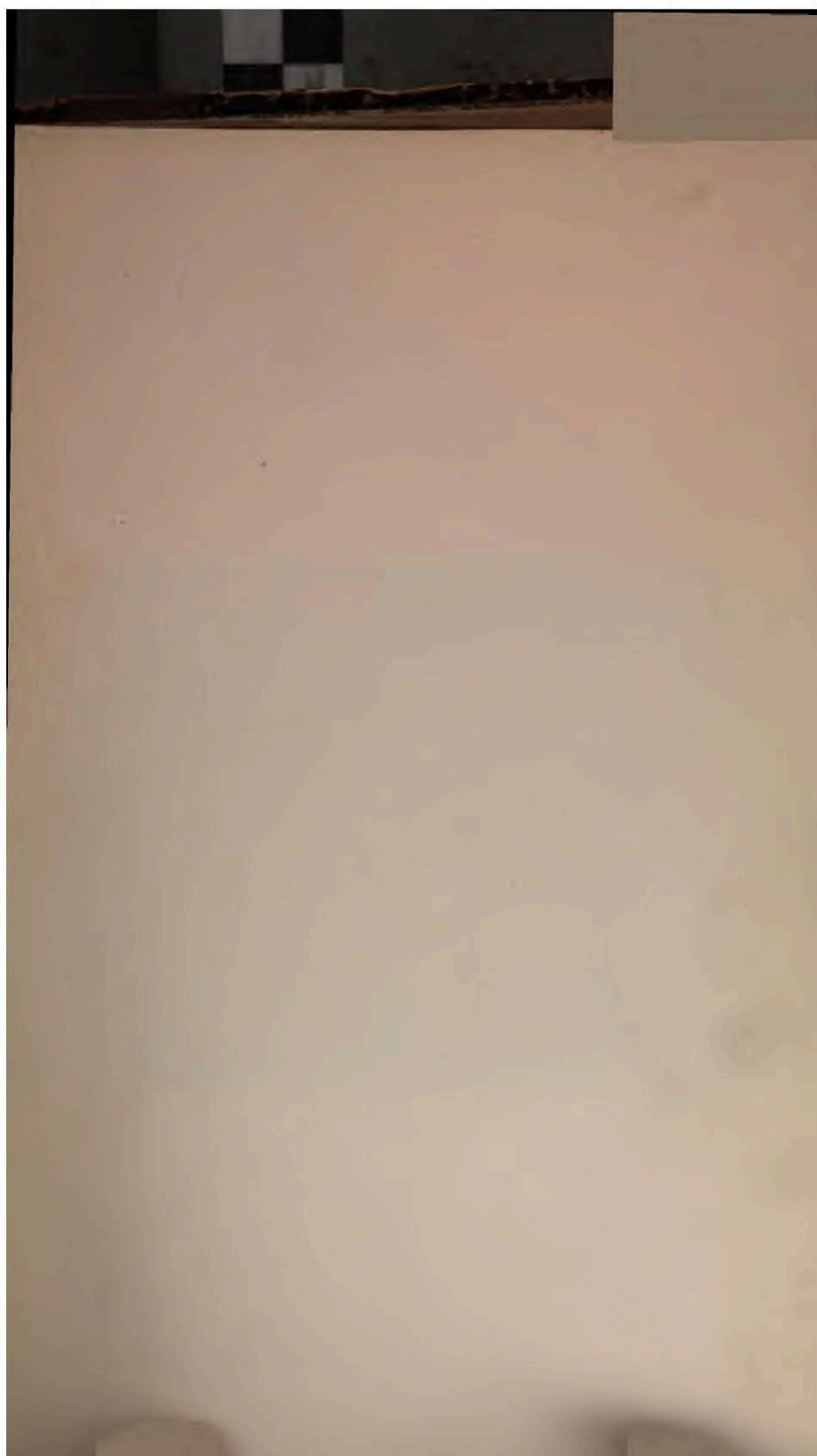
Seidel

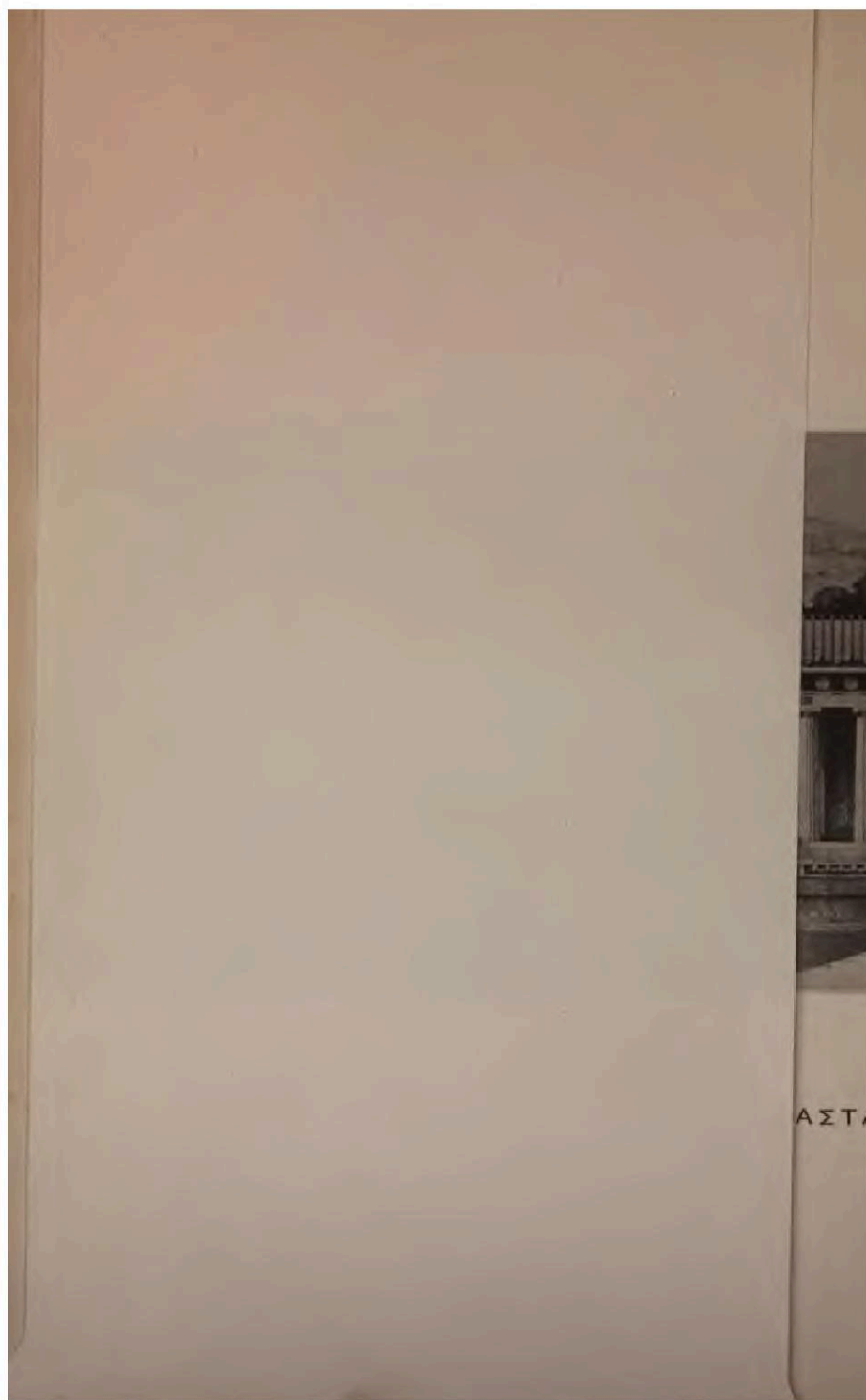
Collection

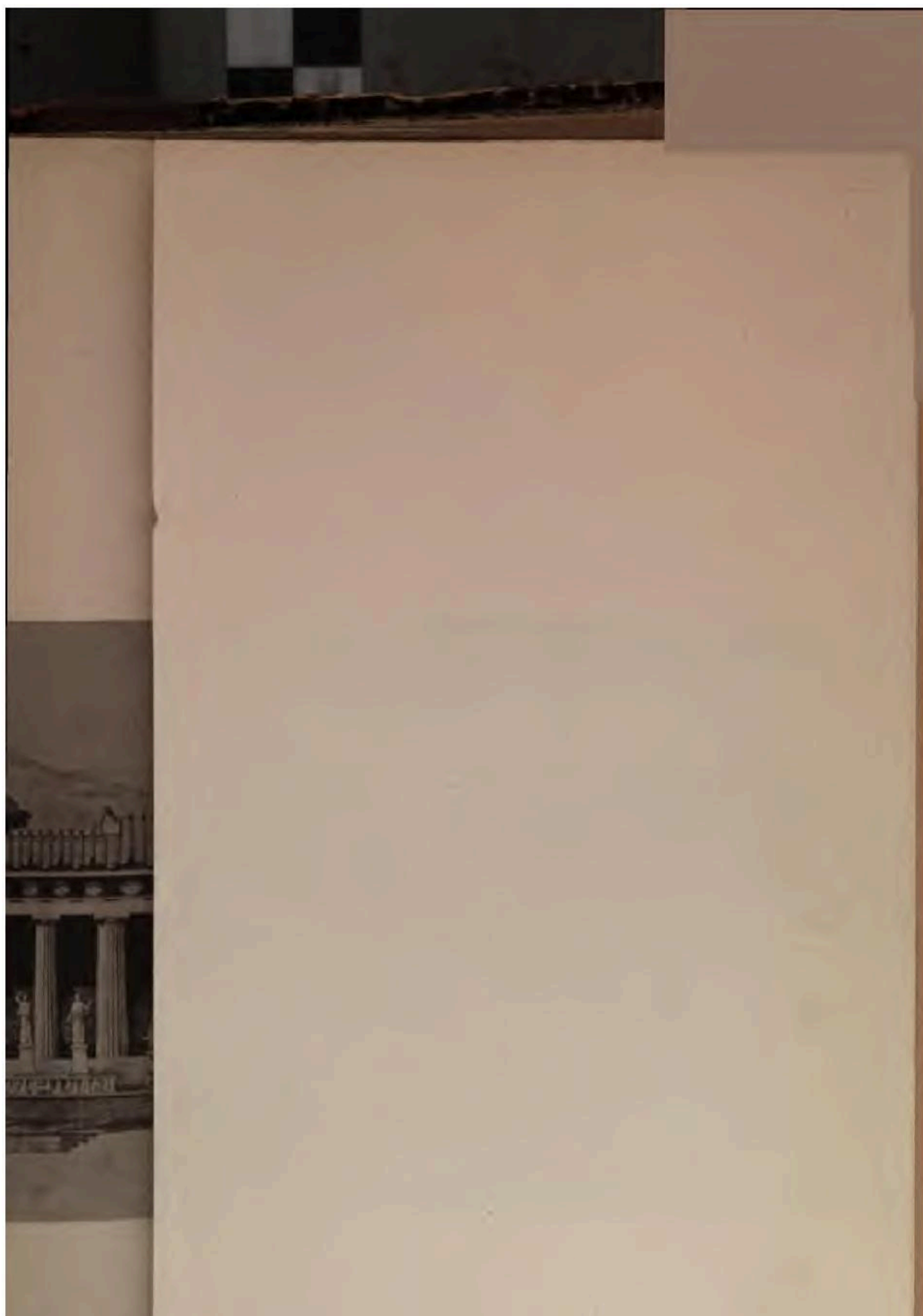
**HISTORY OF MEDICINE
AND NATURAL SCIENCES**

ΒΙΒΛΙΟΒΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΒΤΑΙΡΒΙΑΣ Π ΤΟ [ΠΡ'ΙΝ ΤΟΥ ΑΣΚΑΛΙΟΥ ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩΙ ΚΑΙ Η
ΕΡΑΪΤΕΙΑ ΤΟΝ ΑΣΘΕΝΩΝ ΥΟ Π. ΚΑΒΒΑΛΙΑ ΜΕΤΑ
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΨ ΠΙΝΑΚΟΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ
1898 ΑΝΑΣΚΑΦΑΣ, ΜΕΤΑ ΟΚΤΟ ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ
ΕΝΝΕΑ ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ ΕΝ ΤΩΙ] ΚΕΙΜΕΝΩΙ C.C.S
ΑΘΗΝΗΣΙΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ 1900

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐλαχίστας εἰδήσεις παρέχουσιν ἡμῖν περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν Ἀσκληπιείων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Βραχυτάτην καὶ ἀτελεστάτην τοῦ Ἀσκληπείου τούτου περιγραφὴν παρέχει ἡμῖν ὁ περιηγητὴς Πανσανίας ἐν βιβλ. II κεφ. 27, ὅστις ἐπεσκέψθη τὸ ἱερὸν κατὰ τὰ μέσα τῆς Β' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. Ἄλλοι τινὲς τῶν ἀρχαίων, λίαν εὐάριθμοι, ἀπλῶς καὶ ὅλως ἐν παρόδῳ μνημονεύουσι τοῦ Ἀσκληπείου τούτου.

Τὸ περίφημον τοῦτο ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ ἐν αὐτῷ οἰκοδομήματα καὶ ἀναθήματα, τὴν ἐν αὐτῷ ἀσκουμένην λατρείαν τοῦ θεοῦ, τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν, τὴν κατασκευὴν τῶν δημοσίων ἔργων, τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰατρικὴν τέχνην καὶ ἰδίως τὸν τρόπον τῆς ἐν αὐτῷ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ταῦτα πάντα μανθάνομεν τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀπὸ τοῦ 1881 ἐνεργουμένων ἐν αὐτῷ ἀνασκαφῶν. Ὑπὸ τὴν ἐποψὶν ταύτην αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται εἶνε ἀληθῶς τῶν εὐτυχεστάτων ἐν Ἑλλάδι ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν δύναται νὰ λεχθῇ (καὶ ἐλέχθη ἤδη ἐπιτραπῆτω δὲ καὶ εἰς ἐμὲ νὰ εἴπω τοῦτο), ὅτι ἄλλη τις ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει ἀγάγει εἰς φῶς τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα εὐρήματα, ἰδίως ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαγάγῃ τις ἐν τοσαύτῃ πολλάκις λεπτομερείᾳ τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ἀνασκαφέντος τόπου.

Τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀσκληπείου τούτου καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτὸ θέλω ἐκθέσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελε-

σμάτων καὶ πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας πραγματεία.

Ὁ ἀναγνώστης, ὅστις θέλει διεξέλθει τὴν πραγματείαν ταύτην, ὅχι μόνον τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ θέλει μάθει καὶ τὰς γνώσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ καθ' ὅλου βίου καὶ περὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις θέλει ἐπαυξήσει, ἀλλὰ θέλει πρὸς τούτοις ἐννοήσει τίς ὁ σκοπὸς τῆς ἐκτελέσεως ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν, ποῖα δύνανται νὰ εἶνε τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν καὶ κατὰ πόσον αὗται θαυμασίως συμβάλλονται εἰς τὸ νὰ ἐξάρωσι τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην καὶ καταστήσωσιν αὐτὴν ἐπιστήμην περιόδου. Ἐν παντελεῖ σχεδὸν ἐρημιά φιλολογικῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου δυνάμεθα νῦν πλήρη ἔννοιαν τοῦ Ἱεροῦ τούτου νὰ σχηματίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθέντων λίθων, τῶν ἀψευδῶν τούτων μαρτυριῶν τοῦ παρελθόντος, καὶ οὕτω νὰ γράψωμεν ἱστορίαν, ἥτις ἔνεκα τῆς σπουδαιότητος τοῦ Ἱεροῦ, ἔνεκα τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἐν αὐτῷ λατρευομένου θεοῦ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀπονεμομένης λατρείας, καὶ κυρίως ἔνεκα τῶν σχέσεων τοῦ θεοῦ τούτου πρὸς τὴν ἰατρικὴν τέχνην καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπ' αὐτοῦ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ἀποτελεῖ συγχρόνως σπουδαιότατον, περιεργότατον καὶ διδακτικώτατον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Π. Κ.

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I

Περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς
καὶ διαδόσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ

Ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἥτις ὀρμηθεῖσα ἐκ τῆς κρατούσης τότε παρὰ τῷ λαῷ ἀντιλήψεως περὶ τοῦ θείου διεμόρφωσε τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διέπласε τοὺς ἔθνικους αὐτῶν θεούς, ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν παρίσταται ὡς θεός. Θεὸς κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως ἐγένετο οὗτος ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα ἱστορικοῖς χρόνοις διὰ τῆς διαδόσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς λατρείας αὐτοῦ. Εἶνε ἄρα ὁ Ἀσκληπιὸς τῶν νεωτέρων θεῶν, οἵτινες κατέλαβον θέσιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ Πανθέῳ (1). Ἡ λατρεία ὅμως αὐτοῦ τοσοῦτον διεδόθη ἀνά τὸν ἑλληνικὸν κόσμον

(1) Ἡ ἑρμηνεία καὶ παραγωγή τῆς λέξεως Ἀσκληπιὸς πράγματα παρέχει. Οἱ ἀρχαῖοι παρήγον αὐτὴν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσκελὲς καὶ ἥπιος (Μέγα Ἐτυμολογικόν, ἀσκελὲς: ὅτι τὰ ἀσκελὴ τῶν νοσημάτων ἥπια ποιεῖ), τὸ δὲ ἐκ τοῦ Ἀσκλης, ὀνόματος βασιλείως τῆς Ἐπιδαύρου, ὃν ἐθεράπευσεν ὁ τότε καλούμενος θεὸς Ἥπιος. Κατὰ δὲ τὸ ἐν τοῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἱεροῦ εὑρεθὲν ποίημα τοῦ Ἰσύλλου, ὃ Ἀσκληπιὸς ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τοῦ Αἰγλη (Ἀσκλη, ἴδε Wilamowitz: Isyllos σ. 92. J. Bannack: Studien I, 155, αἰγλη = αἰσκλη), ὀνόματος τῆς μητρὸς αὐτοῦ Κορωνίδος [ἐπικλῆσιν δὲ νιν Αἰγλας μητρός Ἀσκληπιὸν ὠνόμαζε Ἀπόλλων Fouilles d'Épidaure, σ. 34, ἀρ. 7, στ. 50]. Οἱ νεώτεροι παρήγον τὴν λέξιν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσκάλαδος (= ὄφις, ἐν τῇ καθολικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. ἴδε Welcker: Gr. Götterl. II, 736), τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἄλκω — Ἀλκίχιος (Pott: Ztschr. f. vgl. Spr. VI, 401). Προὔταθῃ δὲ καὶ ἡ παραγωγή τῆς λέξεως ταύτης ἐκ τῆς σημιτικῆς διαλέκτου καὶ τελευταῖον ὑπεστηρίχθη

καὶ τοσοῦτον ἐρριζοδόλησε παρὰ τῷ λαῷ, ὥστε ἐπέζησε πλειότερον πάσης ἄλλης λατρείας. Ἐφ' ὅσον σὺν τῷ χρόνῳ οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου κατέπιπτον ἀπὸ τοῦ πάλαι ποτὲ ὕψους αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς παρήκμαζε, ἐφ' ὅσον αἱ ἐλευθεραὶ ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξηφανίζοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ ἡ δουλεία ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Ἀσκληπιὸς, ὁ πανελλήνιος πλέον θεός, ἐκρατύνετο. Θεὸς θαυματουργός, θεραπεύων τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ πάσης σωματικῆς ἀσθενείας, θεὸς τῶν ἐγκοιμήσεων, τῶν ὄπτασιων καὶ μαγγανειῶν, θεὸς φιλόανθρωπος, παρέχων βάλσαμον παρηγορίας εἰς τοὺς δυστυχεῖς τῷ σώματι καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς καταπτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καθ' οὗς ἐπεκράτει πλέον ἡ δεισιδαιμονία, ἡ δυστυχία καὶ ἡ ἀθλιότης. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο ὁ τελευταῖος πρόμαχος τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ὅστις ἠγωνίσθη πρὸς τὸν εἰσαχθέντα καὶ ἐπικρατοῦντα τότε ἐν Ἑλλάδι Χριστιανισμόν. Τὰ Ἀσκληπιεῖα ἐγένοντο τὰ τελευταῖα καταφύγια τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων· ὅταν δὲ κατέπαυσεν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶχε πλέον ἐκλείψει πᾶσα ἄλλη λατρεία καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεκράτησε καθ' ἅπαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Ὁ Ὀμηρὸς γνωρίζει τὸν Ἀσκληπιὸν ἀπλῶς ὡς ἔξοχον ἰατρὸν διδασχθέντα τὴν ἱατρικὴν παρὰ τοῦ κενταύρου Χείρωνος, πατέρα τῶν διακεκριμένων ἐπίσης ἰατρῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου τῶν ἐκ Τρίκκης τῆς Θεσσαλίας καταγομένων (2). Εἰς τὴν θεσσα-

αὕτη ὑπὸ τοῦ Clermont-Ganneau (*Revue critique*, 1884 σ. 572· πρὸς Reinach ἐν *Revue archéologique* 1885, σ. 93), ὅστις ἐλαμβάνει τὴν λ. Ἀσκληπιὸς ταυτόσημον τῇ « ich-kalbi » (= « l'homme chien »).

Ἡ νῦν μᾶλλον κρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς παραγωγῆς τῆς προκειμένης λέξεως εἶνε ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα κατὰ τὸ ποίημα τοῦ Ἰσύλλου, δηλ. ἡ ἐκ τοῦ Αἰγλῆ. Ὑπὲρ ταύτης διὰ τῆς καταγωγῆς τῆς λέξεως μαρτυροῦσι καὶ οἱ τύποι Αἰσχλαδιός (Rühl: IGA., ἀρ. 549), Αἰγλάηρ ὄνομα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἡσύχιος), κτλ. Τὸ πρῶτον ἄρα συνθετικὸν τῆς λέξεως ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἔννοιαν τῆς λάμψεως, τοῦ φωτός, ἐξ οὗ ὑποδηλοῦται πρὸς τούτοις ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐξελήφθη ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος.

(2) Ἰλίας, Β, 731. Δ, 194, 204. 219. Α, 518, 604. Ξ, 2. Οἱ Ἀσκληπιῖδαι Μαχάων καὶ Ποδαλείριος ἦσαν ἡγεμόνες τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Ἑλλήνων Θεσσαλῶν ἐκ Τρίκκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχάλιας.

λικήν δὲ γῶραν ἀνάγει ἡμᾶς καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν παραδόσεων περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗτινος πατὴρ μὲν εἶνε ὁ Ἀπόλλων, μήτηρ δὲ ἡ Κορωνίς, θυγάτηρ τοῦ Φλεγύου. Ἐσχέ δὲ ἀρχὴν ἡ παρὰδοσις αὕτη, ἐν ἣ ὁ Ἀσκληπιὸς παρίσταται ὡς ἥρωας, ἐκ τοῦ Ἡσιοδείου ποιήματος «Ἡοῖαι» (1) καὶ ἐκτίθεται κυρίως ἐν τοῖς Πυθίοις ('Ωδὴ Γ') τοῦ Πινδάρου.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἐρασθεὶς ὁ Ἀπόλλων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τὴν Βοιωτιάδα λίμνην (ἐν τῷ Δωτίῳ πεδίῳ καθ' Ἡσιόδον, ἐν τῇ Λακερεΐᾳ κατὰ Πίνδαρον) οἰκούσης Κορωνίδος, θυγατρὸς τοῦ Φλεγύου, συνηνέσθη αὐτῇ. Πρὶν ἢ δ' αὕτη γεννήσῃ, ὃν ἐν γαστρὶ ἔφερεν ἐκ τοῦ κρυφίου τούτου γάμου παῖδα Ἀσκληπιόν, ἤρእσθη καὶ εἰς γάμον συνῆλθε μετὰ τοῦ Ἰσχυος, υἱοῦ τοῦ Ἐλάτου, ἀνδρὸς ἐγχωρίου μὲν καθ' Ἡσιόδον (2), ξένου δὲ κατὰ Πίνδαρον ἐξ Ἀρκαδίας εἰς Θεσσαλίαν ἐλθόντος. Ἀλλ' ὁ κόραξ, πιστὸς ὑπηρέτης τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔσπευσεν εἰς Δελφοὺς καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν κύριόν του τὴν ἀπιστίαν ταύτην τῆς Κορωνίδος (3). Ὁ Ἀπόλλων ἀγανακτήσας ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ καὶ ἐξοργισθεὶς κατηράσθη τὸν κομίσαντα τὴν ἀγγελίαν κόρακα, ὅστις τότε, λευκὸς πρότερον ὢν, ἐγένετο μέλας. Ἡ Ἀρτεμις δὲ ἐκδικουμένη τὴν πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἀδελφὸν ὕβριν ἐφόνευσεν τὴν Κορωνίδα. Ἐν ᾧ δὲ τὸ πτώμα ταύτης εἶχε τεθῆ ἐπὶ πυρᾶς, ὁ Ἀπόλλων σπεύσας ἐξήγαγεν ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς τὸ τέκνον του καὶ μετενεγκὼν αὐτὸ εἰς τὸ Πήλιον ὄρος ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἐκεῖ διατρίβοντα κένταυρον Χείρωνα, ὅστις ἀνέθρεψε τὸν παῖδα καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν ἰατρικὴν. Τοσοῦτον δ' ἠὲδοκίμησεν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, ὥστε ὅχι μόνον τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παντοίων νόσων, τὸ μὲν δι' ἐπωδῶν, τὰ δὲ διὰ φαρμάκων καὶ ἐμπλάστρων ἐθεράπευεν, ἀλλὰ προέβαινε καὶ εἰς ἀνά-

(1) Τοῦτο συνεπέρανεν ὁ Wilamowitz (Isyllos von Epidauros, σ. 55 κέ.) λαθὼν ὑπ' ὄψιν δύο τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡσιοδείου τούτου ποιήματος καὶ παραβιβάων αὐτὰ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου παρατιθέμενα καὶ πρὸς τὰ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀπολλοδώρου (III, 10, 3).

(2) Ἰδὲ Wilamowitz (Isyllos, σ. 60).

(3) Ταῦτα τὰ περὶ τοῦ κόρακος ἀναφέρει ὁ Ἡσιόδος καί, τούτῳ ἐπόμενος, ὁ Ἀπολλοδώρος. Κατὰ Πίνδαρον ὁ Ἀπόλλων ἔμαθε τὴν ἀπιστίαν τῆς ἐρωμένης του ὡς θεὸς τὰ πάντα γινώσκων.

στασιν νεκρῶν (1). Ἀγανακτήσας ὁμῶς ἐπὶ τῇ ὑπερβασίᾳ ταύτῃ ὁ Ζεὺς ἐκεραυνοδόλησε τὸν Ἀσκληπιόν (2). Ἐκδικούμενος δὲ ὁ Ἀπόλλων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ του ἐφόνευσε τοὺς κατασκευάσαντας τῷ Διὶ τὸν κεραυνὸν Κύκλωπας, ἐτιμωρήθη ὁμῶς διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐκδιωχθεὶς ἐκ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἀναγκασθεὶς ἐπὶ ἔντεος νᾶ ὑπηρετῇ ὡς ποιμὴν παρὰ Ἀδμήτῳ τῷ ἐν Φεραιῖς.

Τοιαύτης οὔσης τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ παραδόσεων, εὐλόγως ἡ Θεσσαλία ἐκλαμβάνεται ὡς ὁ τόπος, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς ἐγγωρίου θεοῦ ἢ δαίμονος (3). Ἐλατρεύετο δὲ ἐν τοῖς

(1) Αἱ κατὰ τόπους διάφοροι παραδόσεις ἀναφέρουσι τὰ ὀνόματα πολλῶν νεκρῶν ἀναστηθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἴδε Βιβλιοθήκην Ἀπολλοδώρου III, 10, 3.

(2) Ἐκ τῆς παλαιᾶς ταύτης παραδόσεως περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀσυμμιδίστου οὔσης πρὸς τὸ θεῖον αὐτοῦ, προέκυψεν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἡ παράθεσις περὶ ἀποθέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Λουκιανός: Διάλογος θεῶν, 13), ἣν ὁ Ἀπολλόδωρος (Ἀποσπάσμα. 72, ἐκδ. Müller) ἀνάγει εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐγένετο καὶ ἡ ἀποθέσις τοῦ Ἡρακλέους, 53 ἔτη πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Τροίας.

Ἦς πρὸς δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινομένην ἀνάστασιν νεκρῶν, σημειώτεον ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος (Βιβλιοθήκη, III, 10, 3) λέγει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς εἶχε λάβει παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἐκ τῶν φλεβῶν τῆς Γοργόνης ἐκρεῦσαν αἷμα, καὶ τὸ μὲν ἐκ τῶν ἀριστερῶν φλεβῶν μετεχειρίζετο πρὸς ὄλεθρον τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ ἐκ τῶν δεξιῶν πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν καὶ πρὸς ἀνάστασιν νεκρῶν. Ὁ Ὑγιῖνος τοῦναντίον (Poet. Astron. II, 14) παραδίδει τὰ ἑξῆς: "Ὅτε ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκλείσθη ἐν κρυπτῇ τινὶ θωματίῳ ἵνα ἀναστήσῃ τὸν Γλαῦκον, υἱὸν τοῦ Μένωρος, ἀνακηδήσας ὅφρις τις περιερίχθη περὶ τὴν ῥάβδον αὐτοῦ. Καὶ τοῦτον μὲν ἐφόνευσεν ὁ Ἀσκληπιός, ἄλλος τις ὁμῶς ὅφρις ἀνέβη καὶ ἐπέθηκε βότανόν τι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ φονευθέντος ὅφριος, ὅστις οὕτως ἀνέζησε. Τὸ βότανον τοῦτο λαβὼν ὁ Ἀσκληπιός, ἀνέστησε δι' αὐτοῦ τὸν Γλαῦκον· ἀλλὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο προὔκλεισε τὸν ἑαυτοῦ ὄλεθρον, διότι ὁ Ζεὺς φοβηθεὶς μήπως οὕτως οἱ ἄνθρωποι σωθῶσιν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐκεραυνοδόλησεν αὐτόν. — Κατὰ Διόδωρον (IV, 74) τοῦτο ἔπραξεν ὁ Ζεὺς χάριν τοῦ Πλούτωνος, ὅστις παρεπονέθη αὐτῷ ὅτι ὀλίγοι πλέον νεκροὶ κατήρχοντο εἰς τὰ ἐν τῷ Ἄδῃ βασιλείᾳ του.

(3) Τοῦτο ἀποδέχονται πάντες οἱ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς καταγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀσχοληθέντες (Ἴδε Thraemer ἐν Pauly-Wissowa's Realencyklop. σ. 1642 κ.ε.). Μόνον ὁ Lennart Kjellberg ἐν πραγματείᾳ αὐτοῦ « Asklepios » νεωστὶ δημοσιευθείσῃ, πειρᾶται νὰ ἀποκρούσῃ τὴν θεσσαλικὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ συμπεραίνων ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ δὴ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐκείθεν διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Θεσσαλίας. Ὁ

παλαιαῖς χρόνις ὁ Ἀσκληπιὸς πολλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ μά-
λιστα ἐν Τρίκῃ τῇ καθ' Ὁμηρον πατρίδι τῶν Ἀσκληπιδῶν
Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου (ιδ. σελ. 6, σημ. 2), ἐν ᾗ ὑπῆρ-
χεν ἀρχαῖον καὶ ἐπίσημον ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνις ἱερὸν τοῦ
Ἀσκληπιοῦ (1).

Ἐκ Θεσσαλίας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ μετηνέχθη διὰ τῆς
Βοιωτίας καὶ τοῦ ἰσμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Πε-
λοπόννησον. Εὐπρόσδεκτος δὲ λίαν ἐγένετο ἡ λατρεία αὕτη ἐν
Πελοποννήσῳ διότι ἡσκέτο, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ
ἀπὸ παλαιστάτων χρόνων λατρεία ἐγχωρίων τινῶν θεῶν ἢ δαι-
μόνων προσομοιᾶζόντων τῷ Ἀσκληπιῷ. Οὕτως ἡ λατρεία τοῦ
ἐκ Θεσσαλίας εἰσαχθέντος ἐν Πελοποννήσῳ θεοῦ ποῦ μὲν ὑπερί-
σχυσε καθ' ὁλοκληρίαν, ποῦ δὲ συναφωμοιώθη κατὰ τὸ μᾶλλον
ἢ ἥττον τῇ τῶν ἐγχωρίων θεῶν ἢ δαιμόνων λατρείᾳ, οἵτινες οὕτω
μετεβλήθησαν εἰς Ἀσκληπιάδας, καὶ ἐκ τούτου προέκυψαν αἱ
πολλαὶ καὶ διάφοροι κατὰ τὴν Πελοπόννησον παραδόσεις περὶ
τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν Ἀσκληπιδῶν (2).

Gruppe (Griech. Mythol. ἐν τῷ τοῦ Müller's Handbuch V, 2, σ. 189 κέ.)
ὀυλαμδάνει ὡς οὐχὶ πολλὸ ἀρχαῖον τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας κατα-
γωγῆς τοῦ ἐν Ἐπίδαυρῳ Ἀσκληπιοῦ καὶ κλίνει νὰ ἀποδεχθῇ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ
Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτου καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὠρμήθη ἐκ Κρήτης.

(1) Στράβων, IX, 437: « Τρίκῃ, ὅπου τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἀρχαῖο-
τάτον καὶ ἐπιφανέστατον ». Σημειώτέον δ' ὅτι ἐπιστεύετο πρὸς τούτους ὅτι καὶ
ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Τρίκῃ παρὰ τὸν Ἀθηαῖον ποταμὸν (Στράβων, XIV,
647). Ὅτι δὲ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνις ἐπίσημον ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦτο, δηλοῦται
καὶ ἐκ τῶν παρὰ Ἡρόδοτῃ (II, 97 καὶ IV, 1) καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ ἐπιδαυ-
ρίου Ἰσύλλου, ἐν ᾗ μνημονεύεται τὸ ἐν Τρίκῃ ἱερὸν ὡς γνωστὸν καὶ ἀρχαῖον τι
ἱεῖσμα: « οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκῃ πειραθείης εἰς ἄδυτον καταβᾷς Ἀσκλη-
πιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἀγνοῦ πρῶτον Ἀπόλλωνος βοῶμι θύσαις Μαλεάτῃ » (Id. Fou-
illes d'Epidaure, σ. 34, ἀρ. 7, στ. 29).

(2) Id. Wilamowitz: Isyllos σ. 54 κ. ἐ.— Σημειώτέον ὅτι ἐκ ταύτης τῆς
ὑποταγῆς τῷ Ἀσκληπιῷ διαφόρων ἱαματικῆν δυνάμιν κοκτημένων ἐγχωρίων
θεῶν ἢ δαιμόνων καὶ ἰδίως ἐκ τῆς προσωποποιήσεως ἀφρημένων ἰννοῶν πα-
ρήχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ διάφοροι τινες περιορισμένης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον
σημασίας θεοὶ ἢ δαίμονες, οἵτινες ἐξεληφθήσαν ὡς ἀποτελοῦντες μέλη οἰκογε-
νείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πλὴν τῶν ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου γνωστῶν ἤδη Ἀσκληπιδῶν
Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε κατὰ δια-
φόρους ἐγχωρίους παραδόσεις ἢ Ἠπίονη (σύζυγος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν Ἐπίδαυρῳ
καὶ ἐν Κῷ παράδοσιν), ἢ Ὑγία, Ἰασώ, Πανάκεια, Αἰγλή, Ἀκισώ, Ἰανίσκος,

“Οτι δὲ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ λατρευόμενος Ἀσκληπιὸς ἔχει τὴν καταγωγὴν του ἐκ Θεσσαλίας, δηλοῦται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παραδόσεως ἣν ἀναφέρει ὁ Πausανίας ἐν βιβλ. II, 26, 3. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ Φλεγύας εἶχεν ἐλθεῖ εἰς Πελοπόννησον ὅπως κατασκοπεύσῃ τὴν χώραν ταύτην· παρηκολούθειτο δὲ ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του Κορωνίδος, ἥτις ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πατρὸς τῆς ἔγκυος οὔσα ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγέννησε τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῇ Ἐπιδαυρίᾳ καὶ ἐξέθηκεν αὐτὸν εἰς τὸ ὄρος Τίτιον (1), ἐφ’ οὗ ἔβασκε τὸ ποιμνίον του ποιμὴν τις Ἀρεσθάνας καλούμενος. Ἐνταῦθα δὲ ἐκτεθειμένον τὸν Ἀσκληπιὸν ἐφύλαττεν ὁ τοῦ ποιμνίου κύων καὶ ἐγαλῶχει μία τῶν αἰγῶν (2) μέχρις οὗ ἀνακλύψας τὸν παῖδα ὁ Ἀρεσθάνας εἶδεν ἀστραπὴν ἐκλάμψασαν ἐξ αὐτοῦ καὶ διακρίνας οὕτως ὅτι θεὸς τις ἦτο ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ πανταχοῦ τὰ θαύματα τούτου, ὅτι τοὺς ἀσθενεῖς θεραπεύει καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνεγείρει (3).

Αὐτὸ δὲ τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιδαυρίας παραδόσεως, ἀρχαιοτέρας, τῆς ἐν ποιήματι (παιᾶνι) Ἰσύλλου, ποιητοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου, εὐρεθέντι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ (4). Κατὰ

Ἀλεξήνωρ καὶ Τελεσφόρος, ὁ καὶ Εὐαμερίων καὶ Ἀκταίς καλούμενος. (τέκνα αὐτοῦ).

(1) Τοῦτο τὸ ὄρος πρὸ τῆς γενήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἑκαλεῖτο κατὰ Πausανίαν Μόργιον ἢ μάλλον Μόρτιον, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Wilamowitz (Isyllos, 85, σημ. 62) προταθεῖσαν διόρθωσιν τοῦ καιμένου τοῦ Πausανίου.

(2) Τοῦτου τοῦ λόγου ἕνεκα ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὡς καὶ ἐν Τιβερίδι, δὲν ἔθυσαν αἶγας τῷ Ἀσκληπιῷ (Πaus. II, 26, 9. X, 32, 8).

(3) Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀρεσθάνου ἀνακάλυψις αὐτῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰκονίζεται ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἐπιδαύρου τῆς Β’ μ. Χ. ἐκατονταετηρίδος. Ἰδε Defrasse-Leechal: Épidaure σ. 25.

Πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην σχετίζονται καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ κατὰ τὰ 1549-1551 ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα André Thevet, ὅστις ἐν τῇ Cosmographie universelle, 1575, σ. 798, λέγει τὰδε: «Ἐκὶ δὲ (ἐν Ἐπιδαύρῳ) ἑλαιοῦται ὁ Ἀσκληπιός· διελθὼν δ’ ἐκείθεν ἐπισκέφθη τὸν ὑπὸ πτωχῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν κατοικοῦμενον τόπον, οἵτινες μοι ἐπέδειξαν τὴν εἰκόνα (ἀνέγλυφον ὡς φαίνεται) βρέφους, ὃ ἐγαλῶχει αἶψ καὶ ἐρύλασε κύων παρ’ αὐτῷ εἰκονιζόμενος. Εἶχε δὲ τὸ βρέφος τὸ πρόσωπον περιδεδημένον ὑπὸ ἀκτίνων, ὥστερ ὁ ἥλιος, καὶ παρίστανεν, ὡς μοι εἶπον, τὸν Ἀσκληπιόν, οὗτινος ὁ ναὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ μνημονευθέντι τόπῳ».

(4) Τὸ ποίημα ἢ κάλλιον εἶπεν τὰ ποιήματα ταῦτα, ἐπὶ πλακὸς ὕψους 1, 27 καὶ πλάτους 0,53 γεγραμμένα, εὑρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἔτους 1884 καὶ

τὰ ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ ὁ Φλεγύας δὲν ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Θεσσαλίας, ἀλλ' εἶνε ἐγγώριος ἀνὴρ ἐξ Ἐπιδαύρου, ἔλαβεν ὅμως ὡς σύζυγον Θεσσαλὴν γυναῖκα, τὴν ὠραίαν Κλεοφῆμην, θυγατέρα τῆς Μούσης Ἐρατοῦς καὶ τοῦ Μάλου (1). Ἐκ τῆς Κλεοφῆμης ἔσχεν ὁ Φλεγύας θυγατέρα Αἰγλὴν ("Ἀσγλὴν"), ἥτις διὰ τὴν ὠραιότητά της ἐπωνομάσθη Κορωνίς. Ἰδὼν δὲ ταύτην ὁ Ἀπόλλων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πάππου της Μάλου καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ ἔρωτος συνηνύσθη αὐτῇ. Ἐκ τοῦ ἀνοσίου τούτου γάμου ἐγέννησεν ἡ Αἰγλή τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, ἐν αὐτῷ τῷ Ἱερῷ.

Ἐν ταῖς παραδόσεσι ταύταις διορᾷ τις τὴν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθεῖσαν ἀρχαιοτάτην παράδοσιν περὶ τῆς θεσσαλικῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὴν ἐκ τῶν Ἑοιδῶν τοῦ Ἡσιόδου. Τὴν παράδοσιν δὲ ταύτην μετεποίησαν οἱ Ἐπιδαῦριοι καὶ παρέστησαν τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς γεννηθέντα ἐν τῇ ἑαυτῶν χώρᾳ θέλοντες νὰ ἰδιοποιηθῶσιν αὐτόν. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐπεδιώξαν καὶ οἱ Μεσσηνιοὶ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἐν Μεσσηνίᾳ ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκ πατρὸς μὲν Ἀπόλλωνος, μητρὸς δὲ Ἀρσινόης θυγατρὸς τοῦ Λευκίππου (2). Ἐφιλονείκησαν δὲ ἐπὶ τούτῳ οἱ Μεσσηνιοὶ καὶ Ἐπι-

ιδημοσίευσαν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 66 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure I, σ. 34 ἀρ. 7. Ἐκτενῶς δὲ ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὁ U. v. Wilamowitz-Moellendorf ἐν ταῖς Philologische Untersuchungen τῆς 9. «Isyllos von Épidauros», 1896.

(1) Ὅτι ὁ Μᾶλος εἶνε Θεσσαλὸς ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τοῖς στίχοις 27-31 τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ποιήματος, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1885 σ. 80, καὶ ὡς δέχεται καὶ ὁ Robert ἐν τῇ τοῦ Preller Gr. Mythologie, 1894, σ. 519. Ὁ Wilamowitz τὸναντίον φρονεῖ ὅτι καὶ ὁ Μᾶλος ἦτο Ἐπιδαῦριος.

(2) Ἀφορμὴ πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον τῶν Μεσσηνίων ἐγένοντο τὰ ἐν τῇ Ἰλιάδι περὶ τῶν Ἀσκληπιδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, τῶν ἡγεμόνων τῶν θεσσαλικῶν πόλεων Τρίκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχαλίας. Πόλεις δηλ. οὕτως ὀνομαζόμεναι ὑπῆρχον καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, διὰ τοῦτο εὐκόλος ἦτο ἐν τοῖς μετ' Ὀμηρον χρόνοις ἡ χάρις τῶν Μεσσηνίων μετατόπισις τῶν πόλεων τούτων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας εἰς Μεσσηνίαν (πρὸς Πανσανίαν, IV, 3, 2 καὶ ἴδε Wilamowitz: Isyllos, σ. 77 κί.). Ἀλλ' ὅτι ἡ ἐν Μεσσηνίᾳ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔλκει τὴν καταγωγὴν της ἐκ Θεσσαλίας δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐν Γερηνίᾳ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὃ ἦτο ἀφιδρυμα τοῦ ἐν τῇ θεσσαλικῇ Τρίκῃ ἱεροῦ (Στράβων VIII, 360). Ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ὡσαύτως μνῆμα καὶ ἱερὸν ἀγίον τοῦ Μαχάονος (Πανσανίας, III, 26, 10).

δαύριοι καὶ ἐρωτηθὲν τὸ ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν Ἐπιδαυρίων διὰ τοῦ χρησμοῦ ἐκείνου τοῦ παρὰ Πausanίᾳ (II, 26, 7):

ὦ μέγα χάρμα βροτοῖς βλαστὼν Ἀσκληπιὲ πᾶσιν
ὄν Φλεγυνὶς ἔτικτεν ἐμοὶ φιλότῳτι μιγείσῃ
ἱμερόεσσα Κορωνίς ἐνὶ κραναῇ Ἐπιδαύρῳ.

Τὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ διημφισβήτουν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ οἱ Ἀρκάδες. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Πausanίου (VIII, 25, 11) παραδιδόμενα τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησε καὶ ἐξέθηκεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐν Θελπούσῃ, ἔτρεφε δὲ ἡ Τρυγῶν καὶ ἀνεκάλυψε ὁ Αὐτόλαος, νόθος υἱὸς τοῦ Ἀρκάδος. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη εἶνε προφανῶς μεταποιήσις τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ κρατούσης παραδόσεως. Κατ' ἄλλην δὲ τινα περίεργον παράδοσιν, κρατούσαν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀρκαδίᾳ, ὡς φαίνεται, ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο υἱὸς οὐχὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀλλὰ τοῦ Ἀρσίππου καὶ τῆς Ἀρσινόης (1).

Ἐλατρεύετο δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον ἰδίως δὲ ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν τῇ Λακωνικῇ, ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν τῇ κατὰ τὴν Σικυωνίαν χώραν Τιτάνῃ, ἐν ἣ ὑπῆρχεν ἀρχαιότατον, ὡς φαίνεται, ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας (Paus. II, 11, 5 κ. ε.), ἧς ἡ λατρεία ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη. Ἀλλ' ὑπὲρ πάντα τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον Ἀσκληπιεῖα διέπρεψεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ διακριθὲν κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν ἐν αὐτῷ θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐγένετο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ ἐπισημότερον Ἀσκληπιεῖον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὑπερέβη κατὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν φήμην τὸ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἐν Ἑλλάδι Ἀσκληπιεῖα καὶ ἐγένετο ὀρμητήριον ἐξ οὗ διεδόθη κατὰ τὸ πλείστον τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δὲ ἰμμέσως, ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἐξ Ἐπιδαύρου διεδόθη ἀμέσως ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατὰ μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, εἰς Ἀθήνας (Paus. II, 26, 7), ἐν ἔτει 420 π. Χ. (2), εἰς Ναύπακτον (Paus. X, 38, 13), εἰς Σικυῶνα (Paus. II, 10, 3), εἰς Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν (Paus.

(1) *Idē Thraemer in Pauly-Wissowa's Realencyclop.* σ. 1651.

(2) *Idē Körte in Athen. Mitth.* XVIII (1893) σ. 249.

III, 23, 6), εἰς Βαλάγγρας τῆς Κυρηναικῆς (Παυσ. II, 26, 9), εἰς Πέργαμον (Παυσ. II, 26, 7) (1), εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐν γένει, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰουλιανοῦ (κατὰ Χριστιανῶν, σ. 198 ἔκδ. Neum.), εἰς Τάραντα (Ἰουλιανός, κατὰ Χριστ. σ. 198) καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Ὁ Λίβιος διηγείται (X, 48) ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι κατατροχόμενοι ὑπὸ λιμοῦ ἐπεμψαν ἐν ἔτει 293 π. Χ., κατὰ συμβουλήν τῶν Σιβυλλείων Βιβλίων, πρεσβεῖαν εἰς Ἐπίδαυρον ἣτις ἐκόμισεν εἰς Ῥώμην ἓνα τῶν ἐν τῷ Ἰερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δαιτωμένων ὄψεων, ὃν ἰδόντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέλαβον ὡς αὐτὸν τὸν θεόν. Ἀριχθέντος δὲ τοῦ πλοίου εἰς Ῥώμην ἐξώρμησεν ἐξ αὐτοῦ ὁ ὄφις καὶ καλυμβῶν ἀνερριχήθη εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ Καπιτωλίου νῆσον τοῦ Τιβέρεως, τὴν ἱερὰν νῆσον καλουμένην, ἐνθα οἱ Ῥωμαῖοι ἀνήγειραν τὸν ναὸν τοῦ νέου τοῦτου θεοῦ.

Καὶ τὸ ἐν Κῷ περίφημον Ἀσκληπιεῖον ἔσχε τὴν καταγωγὴν του ἐκ τοῦ ἐν Ἐπίδαυρῳ, καθ' ὃ παραδίδει ὁ Ἰουλιανός (κατὰ Χριστιανῶν, σ. 198). Καὶ ναὶ μὲν τοῦτο ἀμφισβητεῖται, διότι κατὰ Ἡρόνδαν ἢ ἐν Κῷ λατρεῖα τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσῆχθη ἐκ τοῦ ἐν Τρίκῃ τῆς Θεσσαλίας Ἀσκληπείου (2), βέβαιον ὅμως τοῦλάχιστον εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ ἐν Κῷ Ἀσκληπιεῖον ἀνεγνώριζε τὴν ἐπισημότητα καὶ ὑπεροχὴν τοῦ ἐν Ἐπίδαυρῳ καὶ ἐδέχετο τοὺς ἐξ Ἐπίδαυρου στελλομένους αὐτῷ ἱεροὺς ὄφεις (Παυσ. III, 23, 7). Ἡ ὑποτελὴς δ' αὕτη σχέσις τοῦ ἐν Κῷ Ἀσκληπείου συμφωνεῖ καὶ τῇ τοῦ Ἡροδότου (VII, 99) μαρτυρίᾳ, καθ' ἣν οἱ ἐν Κῷ ἦσαν ἄποικοι Δωριέων ἐξ Ἐπίδαυρου.

(1) Τὸ ἐν Πέργῳ Ἀσκληπιεῖον ἦτο κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους τὸ ἐπισημώτατον τῶν ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ ἱερῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, φημίεται δὲ τοῦτο ἐν τοῖς σωζομένοις ἱεροῖς λόγοις Ἀριστείδου τοῦ βήτορος, ὅστις ὑπὸ δεινοῦ νοσήματος κατεχόμενος ἐθεραπεύθη ἐν αὐτῷ.

(2) Ἡρόνδης II, 97 «χῶσκληπιός κως ἦλθεν ἐνθάδ' ἐκ Τρίκκης». Ἴδε Wilamowitz Isyllos, 49 κ. ἑ.).

καὶ τὸ ἐπισημότερον αὐτοῦ μέρος καὶ μᾶλλον ἀνωφερές (πρὸς ἀνατολὰς, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κυνορτίου καὶ τοῦ Τιθίου), ἐν ᾧ ἦσαν μεταξὺ δένδρων οἱ ναοί, τὰ ἀναθήματα καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα. Τὸ μέρος ὅμως τοῦτο ἐκαλεῖτο πρὸς τούτοις ἐνίοτε καὶ τέμενος (1) πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ χώρου. Δὲν περιεβάλλετο δὲ τὸ τέμενος τοῦτο διὰ τείχους, ἀλλὰ καθορίζετο ἀπλῶς δι' ὄροσῆμων, διὰ μεμονωμένων δηλ. λίθων ἐμπεπηγμένων κατὰ ἀποστάσεις ἐν τῷ ἐδάφει, ὡς ἀναφέρει ὁ Πausanias, ὅστις προστίθῃσιν ὅτι ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τῶν ὄροσῆμων τούτων περιβαλλομένου ἱεροῦ χώρου δὲν ἦτο ἐπιτραμμένον οὔτε νὰ ἀποθάνῃ τις οὔτε νὰ γεννήσῃ (2).

Ἦγον δὲ εἰς τὸ ἱερὸν δύο εὐρεῖται ἀμαξιτοί, ἡ μὲν ἐκ τῆς παλαιᾶς πόλεως Ἐπιδαύρου, ἡ δὲ ἐξ Ἀργους. Ἡ ἐκ τῆς πόλεως

Thieros. Ὁ Chandler (178 σ. 25) ὀνομάζει αὐτὸν Gérao. Προφανὲς δὲ εἶνε ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἶνε μεταποίσεις τῆς λέξεως ἱερό, ἣν προφερομένην ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων δὲν ἀντιλήφθησαν καλῶς οὐδ' ἐνόησαν οἱ περιηγηταὶ οὗτοι.

(1) Ἦδε ἐπιγραφάς ἐν Fouil. d'Épid. σ. 34, ἀρ. 7· σ. 48, σ. 67, ἀρ. 206· σ. 69, ἀρ. 209. — Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ τοῦ τεμένου τούτου ἡ μᾶλλον συνήθης ὀνομασία ἦτο «ἱερόν» ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν Fouil. d'Épidaure, σ. 24, σημ. 1 ἐπιγραφῆς τῶν ἱαμάτων, καθ' ἣν ἡ Κλειὴ καὶ ἡ Ἰθμονίκη μίλλουσαι νὰ γεννήσωσιν ἐξέρχονται τοῦ ἱεροῦ. — Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα παρὰ Πausanias (18, ἐπισμένην σημείωσιν 2).

(2) «Τὸ δὲ ἱερόν ἄλλος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περιέχουσιν ὄροι πανταχόθεν· οὐδὲ ἀπονήσκουσιν οὐδὲ τίκτους αἱ γυναῖκες σφισιν ἐντὸς τοῦ περιόλου, καθὰ καὶ ἐπὶ Δήλῳ· τῇ νήσῳ τὸν αὐτὸν νόμον. τὰ δὲ θυόμενα, ἣν τε τις τῶν Ἐπιδαυρίων αὐτῶν ἦν τε ξένος ὁ θύων ἢ, κατανάλλσκουσιν ἐντὸς τῶν ὄρων» (Πausan. II, 27, 1).

Σημειωτέον ὅτι οἱ περὶ τοῦ ἱεροῦ μέχρι τοῦδε γράψαντες λόγον ποιοῦνται περὶ τείχους περιβάλλοντος αὐτό, ἐν ᾧ αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ δὲν ἀπεκάλυψαν τείχος ἀρχαίου περιόλου, οὐδ' ἐκ τοῦ Πausanias προκύπτει ὅτι ὑπῆρχε τείχος περιόλου, ὡς φρονεῖ ὁ S. Herrlich (Epidaure, eine antike Heilstätte, 1898, σ. 11). Τοῦναντίον ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἤδη χωρίου τοῦ Πausanias δηλοῦται ὅτι ὁ περιόλος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ὄρων οὐχὶ ἐκ τείχους. Ὁ Πausanias τὸ μὲν ὅλον ἱερόν καλεῖ ἀπλῶς ἱερόν, τὸ δὲ τέμενος καλεῖ ἱερόν ἄλλος καὶ ἀπλῶς ἄλλος. Κατὰ ταῦτα τὸ μὲν θέατρον ἔκειτο ἐντὸς μὲν τοῦ ἱεροῦ, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ τεμένου («Ἐπιδαυρίαι· δὲ ἴσθι θέατρον ἐν τῷ ἱερῷ», II, 27, 5), ὁ δὲ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ στάδιον κτλ. ἦσαν ἐντὸς τοῦ τεμένου («ἐντὸς δὲ τοῦ ἄλλου· ναὸς τε ἴσθιν Ἀρτέμιδος» κτλ. II, 27, 6). Ταῦτα δὲ καὶ δευδομήθησαν διὰ τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν. Ἀποδύσαντες εἰς τὸν τοπογραφικὸν πῖνακα τοῦ ἱεροῦ πείθεται ὅτι τὸ θέατρον ἀληθῶς δυνατόν νὰ ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένου· ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ὅμως (Γ), ὁ ἐγγύστατος τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Α) καίμενος, ἦτο ἀναμφισβητήτως ἐντὸς τοῦ τεμένου.

Ἐπιδαύρου διήρχετο μεταξύ τοῦ Τιθίου καὶ Κυνορτίου καὶ ἦγεν εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα νῦν κατὰ τὸ βόρειον μέρος τοῦ Ἱεροῦ Προπύλαια· ἡ δὲ ἐξ Ἀργους ὁδός, ἣν διήνυσσε καὶ ὁ Πausanίας ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἱερόν, διήρχετο διὰ τῆς Μιδείας (Paus. II, 25, 7 καὶ 9), παρέκαμπτε τὴν Λήσσαν (Id. σ. 14, σημ. 2) καὶ ἐκείθεν ἦγε κατ' εὐθείαν εἰς τὸ Ἱερόν (1).

Ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ τῆς Ἐπιδαυρίας εἰσαχθεῖσα ἐκ Θεσσαλίας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν λίαν παλαιοῖς ἀγνώστοις χρόνοις ἐρριζοβόλησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ τοσοῦτον ἀνεπτύχθη καὶ διέπρεψεν, ὥστε ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο κατ' ἐξοχὴν θεὸς ἐπιδαυρίος. Ἰδιάζοντα δὲ λόγον τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῆς ἱατρικῆς μάτην πειρῶνται τινες νὰ ἀνεύρωσιν. Ἄν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἐλατρεύετο πρὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ Ἀπόλλων αὐτός, ἢ ἄλλος τις ἱαματικὴν δύναμιν κεκτημένος ἐγχώριος θεὸς ἢ δαίμων, ἀγνωστον εἶνε. Ἐξ ἄλλου δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν ἤσκειτο ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις ἱατρικὴ τις τέχνη, οὔτε φύονται ἐν αὐτῷ ἱαματικὰ βότανα, οὔτε τὰ ἐν αὐτῷ ὕδατα ἔχουσιν ἱαματικὴν τινα ιδιότητα, οὔτε τὸ κλίμα καὶ ἡ περιβάλλουσα φύσις παρέχουσιν ἔκτακτόν τι δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς υἱείας τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὴν ἐποψὶν μάλιστα ταύτην τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου ἱκανῶς μειονεκτεῖ πολλῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι τοποθεσιῶν. Ἐκτακτόν τι γεγονός, τύχη, σύμπτωσίς τις, ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς ἐν τῇ χώρῳ ταύτῃ εἰσαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Διέπρεψε δὲ τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐπεσχίασε σὺν τῷ χρόνῳ πάντα τὰ λοιπὰ Ἀσκληπιεῖα τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἕνεκα τῆς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εὐδοκίμησews αὐτοῦ ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Δὲν ἦτο δὲ τοῦτο νοσοκομεῖον ἢ θεραπευτήριόν τι ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλ' ἀπλοῦν θρησκευτικὸν καθίδρυμα, οὗτινος ἡ φήμη καὶ ἡ ἀκμὴ ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς πίστεως εἰς τὸ θεῖον καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὃ τι εἶνε σήμερον

(1) Σήμερον ἄγει εἰς τὸ Ἱερόν μία ὁδός, ἀμαξιτός, ἐκ Ναυπλίου, ἐκτάσεως 30 χιλιομέτρων, κατασκευασθεῖσα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως μετὰ τινα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν.

παρ' ἡμῖν ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Τήνου καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Lourdes. Οἱ εἰς αὐτὸ καταφεύγοντες ἀσθενεῖς ἰθεραπεύοντο οὐχὶ τῇ βοηθείᾳ ἱατρικῆς τινος θεραπείας. ἀλλὰ διὰ τῆς θείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ δυνάμεως, καθ' ἣ μανθάνομεν ἐκ τῶν περιφήμων ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων, ἃς εὗρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1883. Ἀνθρώποι ὑπὸ παντοίων νόσων πάσχοντες, τινὲς δὲ καὶ ὑπὸ νόσων ἀνιάτων, οἷον στῆραι γυναῖκες, τυφλοί, χωλοὶ καὶ ἀνάπηροι, κατέφευγον πανταχόθεν τοῦ κόσμου εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀφ' οὗ δὲ ὑπεβάλλοντο οὗτοι εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἱεροτελεστιῶν τινῶν, κατεκλίνοντο τὴν νύκτα ἐν τινὶ παρὰ τὸν ναὸν οἰκοδομήματι, ὃ ἐκαλεῖτο Ἀθάτον καὶ Ἐγκοιμητήριον. Ἐμφανιζόμενος δὲ καθ' ὕπνου ὁ Ἀσκληπιὸς ἰθεράπευεν αὐτοὺς οὕτως ὥστε τὴν πρωΐαν ἐξερχόμενοι οὗτοι ἐκ τοῦ Ἀθάτου ἦσαν ἐντελῶς ὑγιεῖς καὶ ἀπήρχοντο ἐκ τοῦ Ἱεροῦ εὐλογοῦντες τὸν θεὸν καὶ τὴν φήμην αὐτοῦ πανταχοῦ διαδίδοντες. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατεβάλλετο φροντίς ὑπὸ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πεπειραμένων καὶ λίαν πρακτικῶν ἀνθρώπων, ὅπως οἱ θεραπευόμενοι ἀσθενεῖς ἐκδηλῶσι τὴν εὐγνωμοσύνην των τῷ θεῷ καὶ κατὰ τρόπον θετικώτερον, ὅπως δηλ. καὶ ἀναθήματα ἀφιερώνωσιν ἐν τῷ ναῷ καὶ χρήματα πληρώνωσι. Περὶ τούτου μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ Ἀσκληπιὸς ἐφρόντιζεν ἐνίοτε, ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα καὶ προτρέπων τοὺς ἀσθενεῖς νὰ πληρώνωσι τὰ *Iskra*. Ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου, ὁ μέγας οὗτος ἐν τῇ ἀρχαιότητι θαυματουργός, παρεῖχεν ἀληθῶς προθύμως τὴν ἀρωγὴν του εἰς τοὺς πάσχοντας ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀφιλοκερδῶς· ἐνίοτε μάλιστα, τὰς περιστάσεις σταθμίζων, ἱκανῶς ἐξεκένονε τὰ βαλλάντια τῶν πλουσίων πελατῶν του. Ὁ Πausanias λ.χ. ἀναφέρει ὅτι Ναυπάκτιόν τινα, πάσχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ σχεδὸν τυφλὸν ὄντα, ὃ ἐξ Ἐπιδαύρου Ἀσκληπιὸς ἰθεράπευσεν ἀντὶ 2000 χρυσῶν στατῆρων! (1).

(1) Pausan. X, 38, 3: «Τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἱερὸν ἐρείπια ἦν, ἐξ ἀρχῆς δὲ ὠκεοδόμησιν αὐτὸ ἀνὴρ ἰδιώτης, Φαλόσιος. νοσήσαντι γὰρ οἱ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ οὐ πολὺ ἀποδόν τυφλῷ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῃ πέμπει θεός· Ἀνύτην τὴν ποιήσαν τὰ ἔπη φέρουσιν σεσημασμένην δέλτον. τοῦτο ἐφάνη τῇ γυναικὶ ὥς τις ὀνείρατος, ὑπὲρ μόντοι ἦν αὐτίκα· καὶ εὐρὴ τε ἐν ταῖς χερσὶ ταῖς αὐτῆς σεσημασμέ-

Αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἄρα γινόμεναι θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν δὲν συνέτεινον μόνον εἰς τὴν ἐξαρσιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς τὴν διαφώμισιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἦσαν καὶ σπουδαιοτάτη πηγὴ πλούτου διὰ τὸ Ἱερὸν, οὗτινος τὰ οἰκονομικὰ τοσοῦτον ἤκμασαν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἀνέγερσις μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων ἅτινα καὶ εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἀνεσιν παρείχον καὶ εἰς τοὺς προσκυνητὰς καὶ λοιποὺς ἐπισκέπτας τέρψιν καὶ εὐμάθειαν. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἐκτίσθη ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ κατεσκευάσθη τὸ ἐν αὐτῷ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου· ἀμέσως δὲ μετὰ τοῦτον ὠκοδομήθησαν ἄλλοι τε ναοὶ καὶ διάφορα οἰκοδομήματα, καὶ ἰδίως τὸ θέατρον, ὅπερ ἡ ἀρχαιότης ἐξελάμβανεν ὡς τὸ κάλλιστον τῶν θεάτρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καὶ ἡ θόλος, οἰκοδόμημα περιφερὲς ἀξιοθαύμαστον διὰ τὸ κάλλος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν. Ἐν ᾧ δὲ τοιαῦτα οἰκοδομήματα κατεσκευάζοντο ἐν τῷ Ἱερῷ ἄλσει, ἀνιδρύνοντο πρὸς τούτοις τῇδε κίχκεις ἀγάλματα καὶ ἄλλα ἀναθήματα καὶ οὕτω τὸ Ἱερὸν μετεβλήθη ἀληθῶς εἰς παραδείσιον τόπον.

Ἀνέπαφον καὶ ἐν πλήρει ἀκμῇ εἶδε τὸ Ἱερὸν ἐν ἔτει 167 π. Χ. ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, ὅτε μετὰ τὴν ἐν Πύδνᾳ μάχην ἐπισκέφη αὐτό (1). Μετὰ τριάκοντα δ' ἔτη περίπου, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 146 καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, ἐπισκέφη τὸ Ἱερὸν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Μούμιος, ὅστις καὶ ἐπιγραφὴν ἀναθηματικὴν τῷ Ἀπόλλωνι, τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῇ Ἰγείᾳ ἐχάραξεν ἐπὶ τινος βᾶθρου Νίκης (2).

Πρώτος, καθ' ὅσον γινώριζομεν, ἐσύλησε τὸ Ἱερὸν ὁ πρὸς τὸν Μιθριδάτην πολεμῶν Σύλλας, ἐν ἔτει 86 π. Χ., ἀφαρπάσας τὰ ἐν αὐτῷ ἀναθήματα, (ὡσαύτως ἐσύλησεν οὗτος καὶ τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς) πρὸς διατροφὴν τοῦ στρατεύματός

νῦν δέλτον, καὶ πλεύσας ἐς τὴν Ναύπακτον ἐκέλευσεν ἀρελόντα τὴν σφραγίδα Φαλῶσιον ἐπιλέγεσθαι τὰ γεγραμμένα, τῷ δὲ ἄλλως μὲν οὐ δυνατὰ εἶναι τὰ γράμματα ἔχοντι οὕτω τῶν ὀφθαλμῶν ἐλπίζων δὲ τι ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ χρηστὸν ἀφαιρῆναι τὴν σφραγίδα, καὶ ἰδὼν ἐς τὸν κηρὸν ὕγιός τε ἦν, καὶ δίδωσι τῇ Ἀνότη τὸ ἐν τῇ δέλτῳ γεγραμμένον, στατήρας δισχιλίους χρυσοῦ.

(1) Livius, XLV, 38. Πολύβιος, XXX, 40.

(2) Id. Fouilles d'Épidaure, σ. 38 ἀρ. 18-20.

του (1), καὶ εὐθὺς μετ' ὀλίγον οἱ ἐκ Κιλικίας πειραταὶ (2). Ἄλλ' αἱ συλήσεις αὗται συνίσταντο προφανῶς εἰς τὴν ἀρπαγὴν τῶν χρημάτων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ πολυτίμων ἀναθημάτων (3). φαίνεται ὁμοίως ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Αἰμιλίου Παύλου πολὺ μεγαλητέρα ἐγένεεν ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή, διότι ὁ Λίβιος ἐν τῷ μνημονεύοντι χωρίῳ (σ. 19 σημ. 1) ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ χρόνων (κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ.) τοσαύτη ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή, ὥστε τοῦτο λείψανα μόνον τῶν ἀφαρπαγέντων ἀναθημάτων περιεῖχεν. Ἡ καταστροφή δ' αὕτη ἐγένετο καταφανὴς καὶ διὰ τῶν ἐνεργηθειῶν ἀνασκαφῶν, δι' ὧν ἀληθῶς κατεδείχθη ὅτι καὶ ἀγάλματα καὶ παντοῖα ἀναθήματα εἶχον καταστραφῆ ἢ ἀφαρπαγῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὑπολειφθέντων ἐν τῷ Ἱερῷ τῶν νῦν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθέντων ἐνεπιγράφων βάθρων, ἅτινα ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις εἶχον χρησιμεύσει καὶ πάλιν ὡς βάθρα διαφόρων ἀναθημάτων, καθὰ δηλοῦται ἐκ τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χαρραχθειῶν ἐν αὐτοῖς μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη πρὸς ταῦτοις ὅτι καὶ πολλὰ οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ εἶχον καταρρεύσει ἢ καταστραφῇ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἴσως χαλεποὺς χρόνους ἢ ὑστερώτερον, ἄγνωστον τίνος ἔνεκα ἢ ὑπὸ τίνος.

Ἄλλ' ἐκ τῶν συλήσεων καὶ καταστροφῶν τούτων ἀνέλαβεν εὐθὺς τὸ Ἱερόν ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ οὕτως ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν προτέραν λαμπρότητα κατὰ τὰ μέσα ἰδίως τῆς Β' μετὰ Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε Ἀντωνίνος, ῥωμαῖος συγκλητικὸς ἀνὴρ, ὑποδόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ἰδίαις δαπάναις (κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου: II, 27, 7: καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερόν), λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ, Ἱερόν τῶν Ἐπιδώτων θεῶν, ναὸν τῆς Ἑγείας καὶ ἕτερον τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ἀνυποδόμησε καταρρεύσα-

(1) Διόδωρος, 38, 7. Ἀππιανός: Μισριδάτης σ. 366, 5 (ἐκδ. Bekker). Πλούταρχος, β. Σύλλα, 42. Πausανίας, IX, 7, 5.

(2) Πλούταρχος, β. Πομπηίου, 24.

(3) Παράδοξον εἶναι ὅτι τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἵσταί τι κατὰ τὰς γενομένας ταύτας συλήσεις τοῦ Ἱεροῦ, ἀφ' οὗ ὁ Πausανίας εἶδεν αὐτὸ ἀνέπαρον.

σαν ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις στοὰν καλουμένην Κότυος· χάριν δὲ τῶν Ἐπιδαυρίων ᾠκοδόμησεν οὗτος πρὸς τούτοις ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐκτὸς τοῦ τεμένους, οἶκημα ἐν ᾧ ἐδύναντο πλεον νὰ γενῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθησκῶσιν οἱ ἀσθενεῖς ὑπὸ στέγην καὶ οὐχὶ ἐν ὑπαιθρῷ, ὥσπερ ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις (1).

Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους βωμαϊκοὺς χρόνους ἀνωκοδομήθησαν καὶ τὰ λοιπὰ καταστραφέντα ἢ καταρρεῦσαντα οἰκοδομήματα διὰ μικρῶν κοινῶν λίθων μετ' ἀσθέστου (οὕτω κατεσκευάσθησαν καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα) ἐπηυξήθησαν δὲ καὶ πολλαχῶς μετεβλήθησαν αὐτὰ καὶ ἄλλα νέα οἰκοδομήματα καὶ οἰκήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεσκευάσθησαν. Ἰδίως κατεσκευάσθησαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους σπουδαῖα

(1) Γενικῶς πιστεύεται ὅτι οὗτος ὁ κατὰ Πausανίαν ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς Ἀντωνίνος εἶνε ὁ μετὰ ταῦτα, ἀρ' οὐδ' ὁ Πausανίας ἐπισκέφθη τὸ Ἱερὸν, αὐτοκράτωρ γενόμενος Ἀντωνίνος ὁ Εὐσεβῆς (138-161 μ.Χ.), ὁ καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα κατασκευάσας ἐν Ἑλλάδι κατὰ Πausανίαν (VIII, 43) καὶ πόλεις ἀνεγείρας καὶ ἐγκαλλωπίσας. Ἀλλ' ὁ Gurlitt (Ueber Pausanias, σ. 1, σ. 59 σημ. 3, σ. 60 σημ. 7, σ. 438-442) ἰσχυρὸν προβάλλει λόγον πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ Πausανίας συνέγραφε τὸ II βιβλίον τῆς περιήγησός του μετὰ τὸ 165 μ.Χ., ὃ ἐστὶ μετὰ 27 τοῦλάχιστον ἔτη ἀρ' ὅτου εἶχεν ἐπισκεφθῆ, κατὰ τὴν ἀνωτέρω εἰκασίαν, τὸ Ἱερὸν. Ἐν τοιαύτῃ ὁμοῦ περιπτώσει ἄπορον εἶνε διατ' ὁ Πausανίας, ἀρ' οὐ μετὰ τοσαῦτα ἔτη συνέγραφε τὸ II βιβλίον, δὲν ἀνέφερεν ὅτι ὁ τότε συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνίνος ἦτο ὁ ὑστερον αὐτοκράτωρ γενόμενος, πρὸς τούτοις δὲ ἄπορον εἶνε ὅτι ἐν βιβλίῳ VIII, 43, ἐν ᾧ μακρὸν λόγον ποιῆται περὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβεῦς, περὶ τοῦ ἀρκαδικοῦ Παλλαντίου, ὅπερ οὗτος κώμην πρότερον ὅν πόλιν ἐποίησε, καὶ περὶ τῶν πόλεων Κῶ καὶ Ῥόδου ἃς καταστράφεισας ὑπὸ σεισμοῦ ἀνωκοδόμησε, δὲν ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ εἶνε ὁ καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα κατὰ τὸ βιβλ. II, 27, κατασκευάσας. Διὰ τοῦτο ὑπὸ σπουδαίαν ἐκφάν δέον νὰ ληφθῇ ἢ ἀπὸ τοῦ 1851 ἐξενηγείσα γνώμη (Schubart ἐν Zeitschrift für Alterthumswissenschaft, 1851 σ. 298) ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος συγκλητικὸς Ἀντωνίνος εἶνε ἄγνωστός τις ρωμαῖος ἀνὴρ, οὐχὶ δηλ. αὐτοκράτωρ τις. Ἡ κατὰ τῆς γνώμης δὲ ταύτης ἀντίρρησης τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευασθέντα οἰκοδομήματα εἶνε πολλὰ καὶ λίαν σπουδαῖα ἢ ὥστε νὰ δεχθῇ τις ὅτι κατεσκευάσθησαν ὑπὸ ἀνδρὸς ἰδιώτου, δὲν εἶνε ἀρκούντως ἰσχυρά, διότι ἕτερος ἰδιώτης ἀνὴρ, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, κατεσκεύασεν ἐν Ἑλλάδι μεγαλοπρεπέστερα οἰκοδομήματα. Ὁ συγκλητικὸς Ἀντωνίνος, πλούσιος ἀνὴρ ὢν, πάσχων ἴσως, ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου τοῦτου ἕνεκα καὶ θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εὐγνωμονῶν τῷ θεῷ καὶ χαρίζομενος τοῖς Ἐπιδαυρίοις κατεσκεύασεν ἐν τῷ Ἱερῷ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος οἰκοδομήματα. Δεκτοῦ γεγονόμένου ὅτι ὁ Πausανίας συνέγραψεν ὄντως τὸ II βιβλίον μετὰ τὸ ἔτος 165, αὕτη εἶνε, φρονῶ, ἡ πιθανωτέρα λύσις τοῦ ζητήματος.

υδραυλικά ἔργα καὶ δεῖξαι μὲν αὖ πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ὕδατος, ἀναγκαίου κυρίως διὰ λουτρὰ, ὧν μεγίστη ἐγένετο τότε χρῆσις ἐν τῷ Ἱερῷ, καὶ πρὸς διοχέτευσιν αὐτοῦ ἐν τοῖς διαφόροις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμεύουσιν οἰκοδομήμασι. Τὸ Ἱερὸν εἶχε διατηρήσει τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ιδιότητα, τὴν τοῦ θρησκευτικοῦ καθιδρύματος, προσέλαβεν ὁμῶς τότε ἐν μέρει καὶ τὴν ιδιότητα τῶν σημερινῶν ψυχαγωγικῶν καὶ θεραπευτικῶν τόπων, ἐν οἷς γίνεται χρῆσις τὸ μὲν λουτρῶν, τὸ δὲ ὑγιεινῆς καὶ θεραπευτικῆς τινος πρακτικῆς διαίτης. Ἵνα συλλάβωμεν ἔννοιαν τινα τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δεόν νά συνενώσωμεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰς ιδιότητας τῆς Παναγίας τοῦ Lourdes, ἐν παραδείγματι. τῶν ὑδάτων τοῦ Marienbad καὶ τοῦ παρὰ τὸ Μόναχον θεραπευτηρίου τοῦ Kneipp.

Οὕτω τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου διτελεῖ ἐν ἀκμῇ καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν ὑπέκυψεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν ἱκανοῦ χρόνου καὶ μετὰ μέγαν ἀγῶνα. Τελευταῖος τῶν ἀρχαίων μνημονεύει τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου ὁ κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῖσι τῆς Δ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας σοφιστῆς Θεμιστοκλῆς (1)· καὶ ναὶ μὲν οὗτος τὸ ἔθιμον τοῦ νά μεταβαίνουσιν οἱ ἀσθενεῖς εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς θεραπείαν ἀναφέρει ὥς τι κατὰ τοὺς προηγουμένους χρόνους ἐν χρῇσει ὄν, βεβαιουῦται ὁμῶς ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων ὅτι ἐν Ἐπιδαύρῳ ἡσκειτο εἰσέτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ ἄλλως δύναται νά ἐξαχθῇ καὶ ἐξ ὧν λέγει ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος (κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ.), ὅστις, ἐν Ἡσαΐα LXV, παραπονεῖται ἐπὶ τῇ πλάνῃ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἐξηκολοῦθον τότε νά κοιμῶνται ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατακλινόμενοι ἐπὶ τῶν δερμάτων τῶν θυμάτων καὶ ζητοῦντες οὕτω νά μάθωσι τὸ μέλλον δι' ὀνείρων (2).

(1) Λόγος, XXVII σ. 402 (ἐκδ. Dindorf: — «ὥσπερ δῆποτε καὶ λέγεται τοῖς κέκνουσι) πρότερον ἢ ἀναγκαῖον εἰς Τρόικην βαδίζειν καὶ διαπλεῖν εἰς Ἐπίδαυρον κατὰ τὸ παλαιὸν κλῆος ».

(2) Χαρακτηριστικὰ εἶναι ταῦτα τῆς ἀκμῆς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ πίστις εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν τούτου διαρκείας τῆς λατρείας τοῦ

Τὰ ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατόρων ἐκδοθέντα ἱπανειλημμένως διατάγματα κατὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς λατρείας τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐπληξαν βεβαίως καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου οὐχὶ ὁμῶς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς θανασίμως. Ἀλλῃ δὲ συμφορὰν ὑπέστησαν ἴσως οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν ἔτει 395 ὑπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες ὡς γνωστὸν εἰσῆλθασαν τότε, ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ πρὶν ἢ ἡττηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Στελίχωνος ἐν Φολόῃ τῆς Ἡλείας, εἰδῶσαν τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ἄργος· μετὰ πιθανότητος δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰσῆλθασαν οὗτοι καὶ εἰς Ἐπιδαυρίαν, ἀφ' οὗ τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἱερὸν πλουσίαν παρείχεν αὐτοῖς λείαν, οἷαν παρέσχεον ἄλλοτε τῷ Σύλλῃ καὶ τοῖς πειραταῖς. Κατὰ τοὺς χρόνους ἴσως τούτους τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ περιτειχίσαν τὸ τέμενος δι' ὄχυροῦ διπλοῦ τείχους, (ὡς εἰδείξαν αἱ ἀνασκαφαί), ὃ κατεσκευάσαν ἐκ τοῦ παρατυχόντος ὕλικου ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Τέλος δὲ τὰ κατὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ κατὰ τῶν ἱερέων καὶ τῶν ναῶν τελευταῖα διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων, ἰδίως τὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (426 μ. Χ.), θὰ ἐπήνεγκον τὸ μοιραῖον τέλος καὶ οὕτω μετὰ βραχὺν ἔκτοτε χρόνον θὰ κατέπαυσεν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ.

Οἱ χριστιανοὶ γενόμενοι κύριοι τοῦ Ἱεροῦ κατέστρεψαν κατὰ τὸ σῆμα τὰ ἐν αὐτῷ γλυπτὰ, ὅσα ἦσαν αὐτοῖς πρόχειρα, δὲν μετέβαλον ὁμῶς τοὺς ναοὺς, καὶ μάλιστα τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς, ὡς εἰδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ἀλλ' ἔκτισαν, ἐντὸς τοῦ τεμένους, εὐτελεῆ τινα οἰκήματα ἐξ ὕλικου ἀρχαίων οἰκοδομημάτων καὶ ἐκ τῶν τεμαχίων τῶν καταστραφέντων ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ

περὶ οὗ ὁ λόγος θεοῦ μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. τοῦλάχιστον, ἀντιθέτως πρὸς τὰ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ διὰ τοῦ Διὸς, οὕτινος ἡ λατρεία πρὸ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων πολὺ εἶχεν ἐκπέσει καὶ ἡ εἰς αὐτὸν πίστις σχεδὸν ἐκλείψει, ὡς ἐξάγεται ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Λουκιανὸς (Τίμων, 4). Ὁ Τίμων ἀγανακτῶν ἐπὶ τῇ κακίᾳ τῶν συγχρόνων του καὶ ἐπὶ τῇ ἀναλγησίᾳ τοῦ Διὸς, μὴ τιμωροῦντος αὐτοὺς, χαιρεκἀκῶς λέγει περὶ τούτου τάδε: « τοιγάρτοι ἀκόλουθα τῆς ραθυμίας τάπῃσιρα κομίζῃ παρ' αὐτῶν, οὔτε θύοντος ἔτι σοὶ τινας οὔτε στεφανοῦντος, εἰ μὴ τις ἄρα πάρεργον Ὀλυμπίων, καὶ οὗτος οὐ πάνυ ἀναγκαῖα ποιεῖν δοκίω, ἀλλ' εἰς ἔθος τι ἀρχαῖον συντελοῶν ».

καὶ ἡ θάλας τοῦ Πολυκλείτου, τὰ δύο τοῦλάχιστον ταῦτα οἰκοδομήματα, διετέλουν τότε ἀνέπαφα· κατέπεσαν, ὡς φαίνεται, ταῦτα καὶ διεσείσθη τὸ θέατρον διὰ τῶν μετὰ ταῦτα, κατὰ τὰ ἔτη 522 καὶ 551, γενομένων, ὡς γνωστόν, ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ φοβερῶν σεισμῶν. Ἐκτοτε ἡ νύξ τοῦ Μισαιῶνος ἐπεκτείνεται ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ καὶ βαθὺ σκότος καλύπτει τὰ κατ' αὐτό. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦτο μόνον ἐδιδάχθημεν (τῇ βοηθείᾳ εὐρεθέντων νομισμάτων), ὅτι ἐπὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας τινὰ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων οἰκοδομήματα, εἴτε ἀνέπαφα διασωθέντα, εἴτε ἀνοικοδομηθέντα καὶ ἐπισκευασθέντα, ἐχρησίμευον πρὸς κατοικίαν.

Πρῶτος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους περιηγητὴς ἐπισκέφθη τὸ Ἱερὸν ἐν ἔτει 1669 ὁ γάλλος Desmonceaux (1). Οὗτος ἐκ Ναυπλίου (Napolý) μετέβη εἰς Λιγουριόν, ὃ λέγει ὅτι ἦτο μέγα χωρίον κατεστραμμένον, «δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἄλλα μικρὰ χωρία σχεδὸν ἔρημα ἕνεκα τῶν πειρατῶν οἵτινες ἐπροχώρουν καὶ μέχρι τῶν μερῶν ἐκείνων, ἂν καὶ ἀφίσταντο ταῦτα τέσσαρας λεύγας ἀπὸ τῆς θαλάσσης». Ἐκ Λιγουρίου μετέβη εἰς τὸ Ἱερὸν διελθὼν τὴν σημερινὴν ἀκριβῶς ὁδὸν τὴν διερχομένην παρὰ τὴν ὑπὸ τὸ Λιγουριὸ βυζαντινὴν ἐκκλησίαν. Εὗρε δὲ τὸ Ἱερὸν ἐντελῶς ἔρημον, δὲν εἶδε δηλ. ἔχνας κατοικίας τινός, ἀλλὰ μόνον μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια, ὧν διέκρινε καὶ περιγράφει τὸ θέατρον ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἀνάκτορα τοσοῦτον ὅμως κατηρειπωμένα ὥστε δὲν ἐδύνατό τις νὰ σχηματίσῃ σαφῇ ἔννοιαν αὐτῶν». Διέκρινε δὲ ἐν αὐτοῖς λείψανα περιφερικοῦ οἰκοδομήματος (τῆς θάλας τοῦ Πολυκλείτου), αὐτὸς θαυμάζει τὸ κάλλος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν. Ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Ἀννης καὶ ἐξ αὐτῆς ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ ὄρους (ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου), ἐνθα εἶδε τὴν δεξαμενὴν καὶ τὰ νῦν σωζόμενα ἐρείπια τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Διέτριψε δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Desmonceaux περὶ τὰς 10 ὥρας ἀναγκασθεὶς, ὡς λέγει, μετὰ λύπης νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ἐρείπια

(1) *Id. Defrasse-Lechat: Épidauré, σ. 9. — Περὶ τοῦ André Thevet ἴδε τὰ ἐν τοῖς προηγούμενοις, σ. 10 σημ. 3.

ἐκεῖνα φάσιν τῶν πειρατῶν καὶ διὰ τοῦ Λιγουριῦ νᾶ μεταβῆ εἰς τοῦ Μουσταφᾶ-Μπέη, ἐνθα διενυκτέρευσε.

Δεύτερος μετὰ τὸν Desmonceaux ἐπισκέφθη τὸ Ἱερὸν μετὰ μίαν σχεδὸν ἑκατονταετηρίδα, ἐν ἔτει 1764, ὁ ἄγγλος Chandler, ὅστις εἶδεν αὐτὸ μεταβιβημένον εἰς σωρὸν λίθων τῇδε κἀκείσε, ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ σταδίου, τοῦ θεάτρου, τῶν δεξαμενῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Ἱεροῦ κατηρειπωμένων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἀναφέρει ὅτι οἱ περίοικοι ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατέστρεφον τὸ Ἱερὸν καὶ ὅτι θρόνος ἐκ τοῦ θεάτρου, ἀγάλματα καὶ ἐνεδίγραφοι λίθοι, ἐχρησίμευσαν πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν φρουρίων τοῦ Ναυπλίου καὶ πρὸς οἰκοδομὴν τζαμίου ἐν Ἀργεῖ (1). Τότε εἶχον κατασκευασθῆ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἀσβεστοκάμιντοι (ὡς ἐφάνη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν), αἵτινες ἐγένοντο ἀφορμὴ τῆς μεγαλητέρας καταστροφῆς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ μαρμάρων.

Τρίτος δὲ περιηγητὴς ἐπισκέφθη τὸ Ἱερὸν ἐν ἔτει 1805 ὁ Dodwell, ὅστις εἶδε τὸ δάπεδον ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς λέγει (ἄγνωστον ὅμως τίνος οἰκοδομήματος λείψανα ἐξέλαβεν ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ διέκρινε τὰ εἱρεῖπια τῆς θόλου (2). Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους τὸ Ἱερὸν εἶχε καλυφθῆ ἱκανῶς ὑπὸ χωμάτων καὶ μεταβλήθῃ σχεδὸν εἰς δάσος, ὡς δηλοῦται ἐξ ἧς ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1810 εἰκόνας αὐτοῦ ὁ Gell (Argolis, πίν. 22).

Ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μόνον ἐλάχιστον μέρος διέκρινεν ὁ Leake ἐν ἔτει 1830, ὡς λέγει καὶ οὗτος. Ὡσαύτως ἐκ τῆς θόλου ἐλάχιστον μέρος εἶδεν οὗτος καὶ θεωρεῖ ὡς τὰ μᾶλλον ἀξιοσημείωτα εἱρεῖπια τὸ θέατρον καὶ τὸ στάδιον (3).

Ἐν ἔτει δὲ 1829 ἐπισκέφθησαν τὸ Ἱερὸν οἱ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀποστολὴν τῆς Πελοποννήσου ἀποτελοῦντες γάλλοι καὶ ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας εἰργάσθησαν ἐν αὐτῷ, ὑπὸ τὸν Blouet, προδάντες καὶ εἰς ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν τινων, πρὸς σύνταξιν τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ Ἱεροῦ καὶ πρὸς ἐξερεύνησιν καὶ σχε-

(1) Voyages dans l'Asie mineure et en Grèce (μεταφρ.), III σ. 255-262.

(2) A classical and topographical Tour through Greece, II σ. 256.

(3) Travels in the Morea, III σ. 423.

διογράφησιν τοῦ θεάτρου καὶ ἄλλων λειψάνων τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκείνων ἐργασιῶν δὲν ἦσαν ἐνθαρρυντικά, διὰ τοῦτο ὁ Blouet, ἀπηλπισμένος, ἀπεφάνθη ὅτι «ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν θὰ εἶχον ἀποτελέσμα τι» (1).

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀπαισιοδοξοῦντα Blouet καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερόν, ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Pouqueville (2) εἶχεν ἀποφανθῇ ἢ μᾶλλον προφητεύσει ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐκρύπτοντο ὑπὸ τὴν γῆν πολλοὶ ἀρχαιολογικοὶ θησαυροί, οἵτινες «θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθῶσιν, ἂν οἱ Ἕλληνες ἠλευθεροῦντο ἐκ τοῦ ἀπαισίου ζυγοῦ τῶν Τούρκων». Ὡσαύτως ὁ Curtius (3) ἤλπιζεν ὅτι ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ ἀξιόλογα θὰ εἶχον ἀποτελέσματα· ἐπισκέφθη δὲ οὗτος τὸ Ἱερόν κατὰ τὴν πρῶτην ἐν Ἑλλάδι διαμονήν του, τὴν κατὰ τὰ ἔτη 1837 ἕως 1840, καὶ εὗρεν αὐτὸ ὑπὸ θάμνων καὶ δένδρων ἅπαν κεκαλυμμένον.

Ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Κούρτιος ἐπισκέφθη τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου, λήγει κυρίως ἡ ἱστορία τῶν ἐν αὐτῷ περιγηάσεων καὶ ἀρχεῖται ἄλλη ἐποχὴ, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ ἡ προφητεία τοῦ Pouqueville, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐλευθερουμένων ἐκ τῆς δουλείας, ἤλπιζε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ περίφημον τοῦτο Ἀσκληπιεῖον. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ ἐλάχιστα ἐν τῷ Ἱερῷ φαινόμενα τὸ πάλαι λείψανον ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Blouet σχεδὸν ἀφανῇ, κατεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φυέντων δένδρων, δι' ὧν τὸ Ἱερόν μετεβλήθη εἰς πυκνὸν δάσος. Μόνον τὸ στάδιον καὶ τὸ θέατρον ἦσαν εὐδιάκριτα.

Ἐναρξίς τῶν ἀνασκαφῶν τῷ 1881.

Ὁ καθηγητὴς Εὐθύμιος Καστόρχης πρόεδρος ὧν τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν ἔτει 1881 προέτεινεν εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο ἀνὰ σταλῇ ὁ ἑφορος Καθαδίας ἱα καθάρισιν ἀπὸ τὰ δένδρα τὸ θέατρον τοῦ ἐν Ἐπι-

(1) Expédition scientifique de Morée, II σ. 163 pl. 76-85.

(2) Voyage de la Grèce, V (1827) σ. 238.

(3) Peloponnesos, II (1852) σ. 420 κί.

α δαυρίτζ 'Ιεροῦ μετὰ ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἐκθεσιν ἦν θὰ κάμη ὁ α Καθβιαδίας νὰ ἐγκατασταθῇ ἱσως ἐκεῖ καὶ φύλαξ » (1).

Τοιαύτην ἔχων ἐντολὴν μετέβην εἰς Ἐπιδαυρίαν καὶ τῇ 16 Μαρτίου 1881 ἤρξάμην τῶν ἐργασιῶν πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ θεάτρου ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων καὶ θάμνων. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης εἶχον λάβει παρὰ τῆς Ἑταιρείας προκαταβολὴν δρ. 800, ἃς ὁμως δὲν ἐδαπάνησα ἀπάσας. Ἐκκαθαρίσας δὲ τὸ θέατρον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων παρατήρησα ὅτι ἐλάχιστα ἔχνη τῶν ἐδωλίων ἦσαν ὁρατά, ἅπαντος τοῦ θεάτρου κεκαλυμμένου ὄντος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους καταπεσόντων χωμάτων. Διὰ τοῦτο ἐπεχείρησα αὐτοβούλως διὰ τῶν ὑπολειφθέντων μοι χρημάτων τὴν ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν ἀγαγὼν τάφρους διὰ τε τοῦ κοίλου καὶ διὰ τῆς ὀρχήστρας καὶ οὕτω διακρίνας ὅτι τὸ μὲν κοῖλον ἐν καλλίστῃ διετηρεῖτο καταστάσει, ἡ δὲ ὀρχήστρα εἶχε κυκλικὸν τὸ σχῆμα, ὅπερ πρωτοφανὲς ἦτο τότε καὶ τὰ μέγιστα συνεβάλλετο πρὸς γνῶσιν τῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου. Τὴν ἐνέργειάν μου δὲ ταύτην καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀνεκοίνωσα δι' ἐπιστολῆς τῷ Καστόρχῃ παρακαλῶν ὅπως ἡ Ἑταιρεία χρηρήσῃ μοι τὰ χρηματικὰ μέσα πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου. Ὁ Καστόρχης, ρέκτης ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ ἀνὴρ καὶ ἐνθουσιώδης ὑπὲρ πάσης ἀρχαιολογικῆς ἐργασίας, καὶ τὰ γενόμενα ἐνέκρινε καὶ διὰ τοῦ ταμίου τῆς Ἑταιρείας ἀπέστειλέ μοι 800 ἔτι δρ. πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν (2). Οὕτως ἐξησφαλίσθη πλέον ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου, τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἐγκρίναντος τὰ γενόμενα. Ἀνέσκαψα τότε ὁλόκληρον τὸ κοῖλον καὶ τὴν ὀρχήστραν καὶ μέρος τῆς σκηνῆς, τὴν ὅλην ὁμως ἀνασκαφὴν δὲν κατώρθωσα νὰ παρατώσω ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω τὰς ἐργασίας ἵνα μεταβῶ εἰς Δῆλον.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης τοῦ θεάτρου ἀνεκοίνωσα δι' ἑξ ἐκθέσεων μου (ἀπὸ 9 καὶ 26 Ἀπριλίου, 10 καὶ 28 Μαΐου, 12 καὶ 27 Ἰουνίου 1881) δημοσιευθεισῶν ἐν Ἀθηναίῳ, τόμ. Θ', σ. 464 κἑ. καὶ τόμος Ι', σ. 52 κἑ. Ἐκτενῶς δὲ

(1) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 21 Φεβρ. 1881.

(2) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 6 Ἀπριλίου 1881.

διογράφησιν τοῦ θεάτρου καὶ ἄλλων λειψάνων τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκείνων ἐργασιῶν δὲν ἦσαν ἐνθαρρυντικά, διὰ τοῦτο ὁ Blouet, ἀπηλπισμένος, ἀπεφάνθη ὅτι «ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν θὰ εἶχον ἀποτέλεσμα τι» (1).

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀπαισιοδοξοῦντα Blouet καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερόν, ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Pouqueville (2) εἶχεν ἀποφανθῇ ἢ μᾶλλον προφητεύσει ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐκρύπτοντο ὑπὸ τὴν γῆν πολλοὶ ἀρχαιολογικοὶ θησαυροί, αἵτινες «θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθῶσιν, ἂν οἱ Ἕλληνες ἡλευθερουντο ἐκ τοῦ ἀπαισίου ζυγοῦ τῶν Τούρκων». Ὡσταύτως ὁ Curtius (3) ἤλπιζεν ὅτι ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ ἀξιόλογα θὰ εἶχον ἀποτελέσματα· ἐπισκέφθη δὲ οὗτος τὸ Ἱερόν κατὰ τὴν πρῶτην ἐν Ἑλλάδι διαμονὴν του, τὴν κατὰ τὰ ἔτη 1837 ἕως 1840, καὶ εὗρεν αὐτὸ ὑπὸ θάμνων καὶ δένδρων ἅπαν κεκαλυμμένον.

Ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Κούρτιος ἐπισκέφθη τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου, λήγει κυρίως ἡ ἱστορία τῶν ἐν αὐτῷ περιηγήσεων καὶ ἀρχεῖται ἄλλη ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ ἡ προφητεία τοῦ Pouqueville, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐλευθερουμένων ἐκ τῆς δουλείας, ἤλπιζε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ περίφημον τοῦτο Ἀσκληπιεῖον. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ ἐλάχιστα ἐν τῷ Ἱερῷ φαινόμενα τὸ πάλαι λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Blouet σχεδὸν ἀφανῆ, κατεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φυέντων δένδρων, δι' ὧν τὸ Ἱερόν μετεβλήθη εἰς πικνὸν δάσος. Μόνον τὸ στάδιον καὶ τὸ θέατρον ἦσαν εὐδιάκριτα.

Ἐναρξίς τῶν ἀνασκαφῶν τῷ 1881.

Ὁ καθηγητὴς Εὐθύμιος Καστόρχης πρόεδρος ὢν τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν ἔτει 1881 προέτεινεν εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο «νὰ σταλῇ ὁ ἑφορος Καβαδαβιάς ἵνα καθάρισι ἀπὸ τὰ δένδρα τὸ θέατρον τοῦ ἐν Ἐπι-

(1) Expédition scientifique de Morée, II σ. 163 pl. 76-85.

(2) Voyage de la Grèce, V (1827) σ. 238.

(3) Peloponnesos, II (1852) σ. 420 κί.

α δαυρίξ 'Ιεροῦ μετὰ ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἐκθεσιν ἣν θὰ κάμῃ ὁ α Καθβαδίας νὰ ἐγκατασταθῇ ἰσως ἐκεῖ καὶ φύλαξ » (1).

Τοιαύτην ἔχων ἐντολὴν μετέβην εἰς Ἐπιδαυρίαν καὶ τῇ 16 Μαρτίου 1881 ἠρξάμην τῶν ἐργασιῶν πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ θεάτρου ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων καὶ θάμνων. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης εἶχον λάβει παρὰ τῆς Ἑταιρείας προκαταβολὴν δρ. 800, ἃς ὁμως δὲν ἐδαπάνησα ἀπάσας. Ἐκκαθαρίσας δὲ τὸ θέατρον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων παρητήρησα ὅτι ἐλάχιστα ἴχνη τῶν ἐδωλίων ἦσαν ὁρατά, ἅπαντος τοῦ θεάτρου κεκαλυμμένου ὄντος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους καταπεσόντων χωμάτων. Διὰ τοῦτο ἐπεχείρησα αὐτοβούλως διὰ τῶν ὑπολειφθέντων μοι χρημάτων τὴν ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν ἀγαγὼν τάφρους διὰ τε τοῦ κοῖλου καὶ διὰ τῆς ὀρχήστρας καὶ οὕτω διακρίνας ὅτι τὸ μὲν κοῖλον ἐν καλλίστῃ διετηρεῖτο καταστάσει, ἡ δὲ ὀρχήστρα εἶχε κυκλικὸν τὸ σχῆμα, ὅπερ πρωτοφανὲς ἦτο τότε καὶ τὰ μέγιστα συνεβάλλετο πρὸς γνῶσιν τῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου. Τὴν ἐνέργειάν μου δὲ ταύτην καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀνεκοίνωσα δι' ἐπιστολῆς τῷ Καστόρχῃ παρακαλῶν ὥπως ἡ Ἑταιρεία χορηγήσῃ μοι τὰ χρηματικὰ μέσα πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου. Ὁ Καστόρχης, ρέκτης ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ ἀνὴρ καὶ ἐνθουσιώδης ὑπὲρ πάσης ἀρχαιολογικῆς ἐργασίας, καὶ τὰ γενόμενα ἐνέκρινε καὶ διὰ τοῦ ταμίου τῆς Ἑταιρείας ἀπέστειλέ μοι 800 ἔτι δρ. πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν (2). Οὕτως ἐξησφαλίσθη πλέον ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου, τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἐγκρίναντος τὰ γενόμενα. Ἀνέσκαψα τότε ὁλόκληρον τὸ κοῖλον καὶ τὴν ὀρχήστραν καὶ μέρος τῆς σκηνῆς, τὴν ὅλην ὁμως ἀνασκαφὴν δὲν κατώρθωσα νὰ περατώσω ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω τὰς ἐργασίας ἵνα μεταβῶ εἰς Δῆλον.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης τοῦ θεάτρου ἀνεκοίνωσα δι' ἑξ ἐκθέσεών μου (ἀπὸ 9 καὶ 26 Ἀπριλίου, 10 καὶ 28 Μαΐου, 12 καὶ 27 Ἰουνίου 1881) δημοσιευθεῖσων ἐν Ἀθηναίῳ, τόμ. Θ', σ. 464 κέ. καὶ τόμος Ι', σ. 52 κέ. Ἐκτενῶς δὲ

(1) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 21 Φεβρ. 1881.

(2) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 6 Ἀπριλίου 1881.

ἐπραγματεύθην κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος περὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος θεά-
τρου ἐν διατριβῇ μου δημοσιευθεῖση ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑ-
ταιρείας τοῦ ἔτους 1881, συνοδευομένη ὑπὸ τεσσάρων σχεδιο-
γραφικῶν πινάκων, οὓς ἐξετέλεσε, παρακληθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, ὁ τότε
ἐν Ναυπλίῳ νομομηχανικὸς Ν. Σολωμός.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ ἔτους 1882. Τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος 1882 ἐπανέ-
λαβον τὰς ἀνασκαφὰς τῇ 12 Μαρτίου· διέκοψα δ' αὐτάς τῇ 27
Μαΐου, διαταχθεὶς πάλιν νὰ μεταβῶ εἰς Δῆλον, καὶ ἐπανέλαβον
αὐθις, μετὰ τὴν ἐκ Δήλου ἐπάνοδόν μου, κατὰ τὰς ἀρχὰς Σε-
πτεμβρίου.

Ἄφ' οὗ δὲ ἀνεσκάφησαν ἐν πρώτοις τὰ ἀναλήμματα τοῦ θεά-
τρου καὶ ἡ σκηνή, ἔσκαψα πλέον ἐν τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ τὸ ἱερὸν ἄλ-
σος, καὶ οὕτως ἀνεκάλυψα τὴν θόλον τοῦ Πολυκλείτου καὶ τὸν
ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εὗρον τὰ ἐκ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ
τούτου ἀγάλματα. Περὶ τῆς ἀποκαλυφθείσης θόλου ἐπραγμα-
τεύθην ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας τὸ αὐτὸ ἔτος (1882,
σ. 77 κέ.) ἐν διατριβῇ μου συνοδευομένη ὑπὸ σχεδιογραφικοῦ
πίνακος, ὃν ἐφιλοπόνησέ μοι ὁ ἐν Ναυπλίῳ νομομηχανικὸς Ἄνδρ.
Ζηνόπουλος.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ 1883. Ἐπαναλάβων τὰς ἀνασκαφὰς κατὰ
τὸ 1883 ἐπεράτωσα τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ,
ἀνέσκαψα τὸν μεταξὺ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῆς θόλου χώρον καὶ
ἀνεκάλυψα τὸ Ἀεάτον καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Κατὰ τὸ
ἔτος τοῦτο εὗρον καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἱαμάτων.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ 1884. Πρὶν ἢ ἐπαναλάβω τὰς ἀνασκαφὰς
κατὰ τὸ 1884 προέτεινα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ
τοῦτο ἀπεφάσισεν ὅπως ὁ Δαϊρφελδ μεταβῇ μετ' ἐμοῦ εἰς Ἐπί-
δαυρον ἐκπονήσῃ σχέδιον πάντων τῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν
ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων. Πρὸς τὸν σκοπὸν
δὲ τοῦτον μετέβην εἰς τὸ Ἱερὸν τῇ 2 Ἰανουαρίου 1884 μετὰ
τοῦ Δαϊρφελδ, ὅστις ἐπὶ 20 περίπου ἡμέρας ἐργασθεὶς συνέταξε
τὸ σχέδιον τοῦ θεάτρου, τῆς θόλου, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ,
τοῦ Ἀεάτου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Τὰ σχέδια ταῦτα
ἐδημοσίευσα τὰ μὲν τοῦ θεάτρου καὶ τῆς θόλου ἐν τοῖς κατὰ τὸ
1884 ἐκδοθεῖσι Πρακτικοῖς τοῦ 1883 (σ. 45 κέ.) τὰ δὲ τοῦ

ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀδάτου ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 (σ. 54 κί.).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἀνασκαφὴ προὐχώρησε μεσημβρινῶς καὶ μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὸ μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος οἰκοδόμημα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων καὶ τὰ πέραν τούτου Προπύλαια τοῦ παρὰ τὸ στάδιον Γυμνασίου.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ 1885. Κατὰ τὸ 1885 ἐπὶ δύο μόνον μῆνας εἰργάσθη ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκάψας τὸν χώρον τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ χώρου τούτου μέχρι τοῦ μικροῦ πωρίνου κρηπιδώματος (τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης) πλατεῖαν. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εὗρον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἀναφέρουσαν τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ ἔτος 1886 καὶ 1887. Ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1885 ἀναγκαζόμενος νὰ μένω διαρκῶς ἐν Ἀθήναις ἐνεκα κυρίως τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν προέτεινα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο ὅπως ὁ τότε εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν προσληφθεὶς ἔφορος Βαλέριος Στάης ἀποσταλῇ εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἀνασκαφῶν. Ἐργασθεὶς δὲ οὗτος ἐν ἔτει 1886 καὶ βραχὺν χρόνον ἐν ἔτει 1887 ἀπεκάλυψε τὸ ἀρχτικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μεταγενέστερον οἰκοδόμημα Κ καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τούτου ρωμαϊκὸν λουτρόν καὶ εὖρε γλυπτὰ τε καὶ ἐπιγραφάς, ἐν αἷς καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἀναγράφουσαν τὰς δαπάνας τῆς θόλου (ἴδε δημοσιεύματα αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1886 σ. 79, 1887 σ. 67, καὶ ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1886 σ. 243, 1887 σ. 9).

Διακοπὴ τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ 1888-1890. Κατὰ τὸ τριετές τοῦτο χρονικὸν διάστημα διεκόπησαν αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαί, ἐξετελέσθησαν δὲ μόνον ἐργασίαι τινὲς πρὸς ἐκκαθάρισιν καὶ συντήρησιν τῶν ἐν αὐτῷ ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων. Κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον ἐπερατώθη ἡ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως κατασκευασθεῖσα ἀπὸ Νευπλίου εἰς τὸ Ἱερόν ἀμαξιτός καὶ ὠκοδομήθη ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἡ παρὰ τὸ ὡς Μουσεῖον χρησιμεῖον παράπηγμα διώροφος οἰκία, ἥς τὸ μὲν ἰσθ-

γαιον χρησιμεύει ὡς Μουσεῖον, τὸ δὲ ἀνώγειον ὡς ξενὸν καὶ ὡς κατοικία τοῦ ἐπὶ τῶν ἀνασκαφῶν προσωπικοῦ.

Ἀνασκαφαὶ ἀπὸ τοῦ 1891 - 1898. Ἀπὸ τοῦ 1891, ἀφ' ὅτου περατωθεῖσων τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν ἰδυνάμην πλέον νὰ μεταβαίνω ἐκ διαλειμμάτων εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαὶ καὶ ἐξηκολούθησαν διαρκῶς μέχρι τοῦδε (1898) ἐπιστατήσαντος αὐτῶν τὸν πλείστον χρόνον τοῦ Ἐπ. Κορομάντσου. Διὰ τῶν ἐπαναληφθεῖσων τούτων ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἃ εἶνε ἅπαντα δεδηλωμένα ἐν τῷ προσαπτομένῳ τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τοπογραφικῷ πίνακι.

Δημοσιεύματα τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσων ἐκθέσεων μου τῶν δημοσιευθεῖσων ἐν τῷ Ἀθηναίῳ καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ἐδημοσίευσα καὶ ἄλλας διατριβὰς περὶ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, τόμ. 1883 σ. 25, 85, 147, 197· τόμ. 1884 σ. 21, 49· τόμ. 1885 σ. 1, 41, 65, 189, 213· τόμ. 1886 σ. 145. Συλλήβδην δὲ ἐπραγματεύθην περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι τοῦ 1887, διατρίψας ἰδίως περὶ τὰς εὐρεθείσας ἐπιγραφάς, ἐν ᾧ ἐδημοσίευσα γαλλιστὶ συγγράμματι « Fouilles d'Épidaure », vol. I accompagné de onze planches.

Περὶ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀπὸ τοῦ 1891 ἐπαναληφθεῖσων ἀνασκαφῶν ἐπραγματεύθην ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας, 1891 σ. 26, 1892 σ. 54, 1893 σ. 9, 1894 σ. 13, 1895 σ. 20, 1896 σ. 31, ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 1891 σ. 3, 19, 33, 65, 85, 97. 1892 σ. 23, 39, 49, 72, 81, καὶ ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894 σ. 11, 15. 1895 σ. 179.

Τὰ ἀποτελέσματα καὶ πορίσματα τῶν ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι σήμερον ἀνασκαφῶν ἐκθέτω περιληπτικῶς ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας πραγματείᾳ, ὅπως παράσχω τῷ ἀναγνώστῃ καθ' ὅλου ἔννοιαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

Ἄγνόν χρη νηοῖο θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
ἔμμεναι ἄγνείη δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια

Τοῦτο τὸ ὠραῖον διστιχόν, κεχαραγμένον ἐπὶ λίθου ἰδρυμένου τὸ πάλαι ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀνεγίνωσκεν ὁ εἰς αὐτὸ εἰσερχόμενος (1).

Τὸ ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου, οἷον ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐνεργηθεισῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν καὶ εἰκονίζεται ἐν τῷ προσ-απτομένῳ τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τοπογραφικῷ πίνακι, χρονολογείται καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνων. Πρὶν ἢ προβῶμεν ὁμῶς εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων, δεῖον νὰ

(1) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἥτις ἀτυχῶς δὲν εὗρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, διέσωσαν ἡμῖν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Πορφύριος (περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων 2, 19. ἔκδ. Nauck σ. 149): «ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προεγγράπτο· ἄγνόν» κτλ.—Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς (Στρωματεῖς 5, 1 σ. 65? ἔκδ. Dind.): «καὶ τοῦτο ἦν ὃ ἤνικατο, ὅστις ἄρα ἦν ἐκεῖνος ὃ ἐπιγράψας τῇ εἰσόδῳ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ νεώ· ἄγνόν» κτλ.—Κύριλλος (κατὰ Ιουλιανοῦ 9 σ. 310).—Idē Preger: Inscriptiones graecae metricae σ. 164, 3, καὶ Herrlich: Epidaurus, eine Heilstätte σ. 32.—Πρὸς τὴν ἐσχάτως εὑρεθείσαν ἐν Πριήνῃ (*Arch. Anz.*, 1897, IV, σ. 182) ἐπιγραφὴν: «εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερόν ἄγνόν ἐν ἐσθῆτι λευκῷ», τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπιγραφὴν τὴν ἐν *Revue archéologique* (1883, 2) σ. 182: «τοὺς δὲ ἐσίουτας εἰς τ[---] ἄγνεύειν» κτλ. καὶ τὴν ἐξ Ἀστυπαλαίας ἐπιγραφὴν (*Bull. de corr. hell.* VII, 477) τήνδε: «Ἐ]ς τὸ ἱερόν μὴ ἐσέρπεν ὅστις μὴ ἄγνός ἐστι ἢ τελεῖ ἢ αὐτῷ ἐν νῶι ἐσσεῖται».

εξετάσωμεν πῶς εἶχε τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, κατὰ τοὺς χρόνους δηλ. τοὺς πρὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Πότε εἰσῆχθη ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἐπίδαυρον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν γνωρίζομεν ἀρχαῖκαί τινες ὁμῶς ἐπιγραφαὶ εὐρεθεῖσαι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς (1), ὧν τινες δυνατόν νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς Σ' ἑκατονταετηρίδος, διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους τοῦλάχιστον χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἤσκειτο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τότε ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ προσεφέροντο ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἀπόλλωνι (2), ὡς εἰδείχθη ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1891 γενομένης ἀνασκαφῆς τοῦ νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομήματος Ε. Ἐντὸς δηλ. τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεκαλύφθη βωμός, ὡς φαίνεται, ἐκ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ ἐθυσιάζοντο θύματα προσφερόμενα τῷ θεῷ, ὧν τὸ αἷμα κατέρρει δι' αὐλάκος περιθέοντος τὰς τέσσαρας τοῦ βωμοῦ πλευράς· παρὰ τὸν βωμόν δὲ τοῦτον ἀνεφάνη στρώμα ἐξ αὐτῶν τῶν θυσίων προερχόμενον, ἀποτελούμενον δηλ. ἐκ μέλανος χύματος, ἐξ ἀνθρώπων καὶ ἐξ ὀστέων ζώων. Ἐντὸς δὲ τοῦ στρώματος τούτου εὐρέθησαν πλῆθος μικρῶν πηλίνων κυathίσκων καὶ τεμάχια τινα χαλκῶν καὶ πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ αἱ πλεῖστοι τῶν μνημονευθεῖσων ἀρχαῖκῶν ἐπιγραφῶν (3).

(1) Fouilles d'Épidaure, σ. 37, ἀρ. 8-16. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶνε ἀναθηματικαὶ τὸ μὲν τῷ Ἀσκληπιῷ (Αἰσκληπιῶτι, Αἰσκληπιεῖ, Ἀσκληπιεῖ), τὸ δὲ τῷ Ἀπόλλωνι. Ταύταις προσθετέον καὶ τὴν ἐκ τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος προερχομένην ἐπιγραφὴν Μαχάονος, ἣν ἔχω δημοσιεύσει ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1894 σ. 22.

(2) Ὡς ὑπόθεμα ἀναθήματος φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ ἀρχαϊκώτατον τὴν μορφήν κιονόκρανον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εὐρέθην ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἶνε τὰ ἀρχαιότατα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γενομένων εὐρημάτων.

(3) Αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-11. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ὑπ' ἀρ. 12 ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος εὐρέθη. Ἐκτὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὐρέθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ ἐσχάτως εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, κανονίζουσιν τὰ τῆς λατρείας ἐν τῷ Ἱερῷ, τότε ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ οὐ μόνον ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀρτεμις καὶ ἡ Δητιώ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί, ὡς φαίνεται, ἐν οἷς καὶ ὁ Μαχάων, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (σημ. 1) ἐπιγραφὴν.

Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ναὸς τις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μικρὸς τις δηλ. ναὸς ἢ σηκὸς ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἴσως, ἐκ κοινῶν λίθων ἢ ἐκ πλίνθων κατεσκευασμένος, ἐν ᾗ ὥκοδομήθη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις (ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος) ὁ νῦν ἐν ἐρείπιοις σωζόμενος ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου.

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον ἐφημιζέτο πρὸς τοῦτοις τὸ Ἱερόν διὰ τὰς ἐν αὐτῷ γινόμενας θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς θεραπείαν γενομένην ἐν τῷ Ἱερῷ, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζώων ἰδιότητος IX, 33) παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τοῦ ἱστοριογράφου Ἰππυτος τοῦ ἐκ Ρηγίου, τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων ἀκμάσαντος (1). Τότε θὰ ᾔσαν ἄρα ἐν χρήσει καὶ αἱ ἐγκοιμήσεις, αἱ κατακλίσεις δηλ. τῶν ἀσθενῶν ἐν χώρῳ τινί, ἐν ᾧ ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσεν αὐτούς. Ὅτι δὲ τὸ Ἱερόν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους χρόνους ἱκανῶς ἤκμαζε δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου τοῦλάχιστον (Νέμεα, Γ', 146. Ε', 95. Ἰσθμια. Η', 75) (2), γυμνικοὶ ἀγῶνες, οἱ προστεθήσαν, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα, καὶ μουσικοὶ καὶ ὀδικοὶ ἀγῶνες (3). Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ Στάδιον ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης περιόδου προέρχεται, ὡς τοῦτο ἄλλως ἐβεβαιώθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφῆς αὐτοῦ,

(1) *18: Fouilles d'Épidaure* σ. 23 καὶ 32. Πρ6. *Fragm. historic. graec.* II, 15.

(2) Κατὰ τὸν Christ (*Pindari carmina*, Lipsiae, 1896) ὁ Πίνδαρος ἐποίησε τὸ Νέμεον Γ' κατὰ τὸ 469, τὸ Νέμεον Ε' καὶ Ἰσθμιον Η' κατὰ τὸ 478 π.Χ. Ὅτι δὲ οἱ κατὰ Πίνδαρον ἀγῶνες οὗτοι, οἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο, βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πινδάρου (Νέμ. Γ' καὶ Ε') παραδίδοντος τάδε: «Τίθεται δὲ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγὼν Ἀσκληπιῶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν πρώτων θέντων, μετὰ ταῦτα δὲ Ἀργείων διὰ πενταετηρίδος· τίθεται δὲ ἐν τῷ ἄλλῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀγεται δὲ μετὰ ἐννέα ἡμέρας τῶν Ἰσθμίων». Ἐτελοῦντο δὲ οἱ ἀγῶνες προφανῶς κατὰ τὴν ἰορτὴν τῶν Ἀσκληπιεῶν, ᾧ ἐκαλοῦντο πρὸς τοῦτοις μεγάλα Ἀσκληπιεῖα.

(3) Σω. Μῶν καὶ ραψωδῶν ἀγῶνα τίθεσσι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδαυριοί; Ἴων. Πάνυ γε, καὶ τῆς ἄλλης μουσικῆς. (Ἴων, Α).

ὡς θὰ εἰπωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ὑπῆρχε δ' ἔτις ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ γυμνάσιον ἢ παλαίστρα, ἐν ᾗ ἤσκειντο οἱ ἐν τῷ σταδίῳ μέλλοντες νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθληταί. Ἄν δὲ λάθωμεν πρὸς τούτοις ὑπ' ὕψιν ὅτι πάντως ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ οἰκήματά τινα χρησιμεύοντα τὸ μὲν διὰ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ Ἱερὸν ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς, τὸ δὲ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ λοιποὺς ὑπηρέτας τοῦ θεοῦ, θυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὕτω καθολικὴν τινα ἔννοιαν τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνους.

Μετὰ τὰ εἰρημένα μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν περιγραφὴν δηλ. τῶν σωζομένων οἰκοδομημάτων.

Σημειοῦται. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα περιλαμβάνονται ἅπαντα ἐν τῷ συνημμένῳ τῷ βιβλίῳ τούτῳ τοπογραφικῷ πίνακι καὶ εἶναι δεδηλωμένα ἕκαστον διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφάβητου.

1.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(Α)

Τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπλῶς μόνον ὀνομάζει ὁ Παυσανίας (II, 27, 2), ὅστις περιγράφων τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποδεικνύει ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἦτο ἰδρυμένον. Λέγει δηλ. οὗτος τάδε: «τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἄγαλμα μεγέθει » μὲν τοῦ Ἀθηνῆσιν Ὀλυμπίου Διὸς ἡμισυ ἀποδεῖ, πεποιήται δὲ » ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· μνηύει δὲ ἐπίγραμμα τὸν εἰργασμένον » εἶναι Θρασυμήδην Ἀριγνώτου Πάριον. κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου » βακτηρίαν κρατῶν, τὴν δὲ ἐτέραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς » ἔχει τοῦ δράκοντος, καὶ οἱ καὶ κύων παρακατακείμενος πεποιή- » ται, τῷ θρόνῳ δὲ ἡρώων ἐπειργασμένα Ἀργείων ἐστὶν ἔργα, » Βελλεροφόντου τὸ εἰς τὴν Χίμαιραν καὶ Περσεὺς ἀφελὼν τὴν » Μεδούσης κεφαλὴν. τοῦ ναοῦ δὲ ἐστὶ πέραν ἔνθα οἱ ἱκέται » τοῦ θεοῦ καθεύδουσιν ».

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1882 καὶ 1883 ἀπεκαλύφθη τὸ σωζόμενον κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ τούτου καὶ εὐρέθησαν ἱκανὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἐν σχεδίοις ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ (1). Σπουδαιοτάτας ὁμῶς περὶ τῆς οἰκοδομῆς καὶ περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα ἐν ἔτει 1885, ἐν ἣ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τούτου (2), αἵτινες ἀνῆλθον εἰς ποσὸν ἀνώτερον τῶν 100,000 δραχμῶν (3).

(1) Καδδαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81 κ.ἑ. καὶ τοῦ 1884 σελ. 54 κ.ἑ. πίν. 2, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 16 πίν. VI.—Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 49-94, μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ εἰκόνων.

Ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς οὗτος ναὸς εἶνε ὁ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, ὁρμηθεὶς ἐκ τοῦ ὅτι κατεῖχεν οὗτος τὴν ἐπιφανεστάτην ἐν τῷ ἱερῷ θέσιν, ἔκειτο πλησίον τῆς θάλου (κατὰ Πausanίαν ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔκειτο παρὰ τὴν θάλασσαν) καὶ ἦτο ὁ μέγιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ναῶν, διότι ἦτο περίτερος καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τέλος δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν περὶ αὐτὸν βῶθρων ἐχρησίμευσέ μοι ὡς μαρτύριον τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ πρὸς τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ ἐπισκεφθέντες τὸ ἱερὸν Dodwell καὶ Leake (18, σ. 25) ἀναφέρουσι λείψανα ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἄγνωστον ὅμως τίνος οἰκοδομήματος λείψανα ἐξέλαβον οὗτοι ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὁ προκείμενος ναὸς ἦτο κεκαλυμμένος ὑπὸ χωμάτων πάχους ἐνὸς καὶ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου κατὰ τὰ ἄκρα καὶ δύο μέχρι τριῶν κατὰ τὸ κέντρον, ὥστε οὐδὲν λείψανον αὐτοῦ ἦτο πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ὁρατὸν (18 Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81). Τοῦτο ἄλλως δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Exphd. de Morée τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ ἱεροῦ (18 σ. 25), ἐν ᾧ οὐδὲν ἴχνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε σιτημαιωμένον.

(2) Τὴν σπουδαιοτάτην ἐπιγραφὴν ταύτην συναρμολογήσας, εἰς πλείστα τεθραυσμένην τεμάχια, ἐδημοσίευσεν ὁ πρῶτος ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886, σ. 145 ἀρ. 103, καὶ ἀνεδημοσίευσεν ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78, 241. Τὸ δεύτερον ἐδημοσίευσεν αὐτήν, ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς πραγματευθεὶς, ὁ J. Baunack: Aus Epidaurus (1890) σ. 22 κ.ἑ. — Ἐν αὐτῇ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς ναοῦ τίνος· ὅτι ὁμοῦς ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι στηριζόμενος εἰς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς (εὐρέθη αὕτη παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀπόστασιν) καὶ κυρίως εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἐκ τοῦ περιεχομένου δηλ. τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ναὸς δωρικός· περίτερος, εἶχε πρόναον, δὲν εἶχεν ὀπισθόδομον καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τοιοῦτος ὁμοῦς ναὸς εἰς μόνον ἐπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ὁ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(3) Αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι ἀνέρχονται μόνον εἰς 94 1/2 χι-

Ἐκ τῆς ὀρθογραφίας καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συνάγομεν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναὸς ὠκοδομήθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1). Διήρκεσε δὲ ἡ οἰκοδομὴ τέσσαρα ἔτη καὶ ὀκτὼ περίπου μῆνας καὶ ἐξετελέσθη ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων, εἰς οὓς κατεκυρώθη τὸ ἔργον διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας (2). ἄλλοι δηλ. ἐργολάβοι (ἐργῶναι) ἀνέλαβον τὴν ἐξόρυξιν τῶν λίθων, ἄλλοι τὴν μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν, ἄλλοι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν, ἄλλοι τὴν προμήθειαν τῶν διαφόρων ὑλικῶν κτλ. (3). Ἡ ὅλη δὲ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἐνὸς ἀρχιτέκτονος, ὅστις ἐκαλεῖτο Θεόδοτος (4) καὶ ἐλάβανε μισθὸν δραχμὴν μίαν δι' ἐκά-

λιάδας δραχμῶν περίπου· ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὑπάρχουσιν κενά τινα, ὥστε ἡ ὅλη δαπάνη (μὴ συμπεριλαμβανομένης εἰς ταύτην καὶ τῆς δαπάνης διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος) θὰ ἀνῆρχετο, ὡς φαίνεται, ἱκανῶς ἄνω τῶν 100,000 δραχμῶν.

(1) Ὁ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 75-79) προδίδει ἐπὶ τοσοῦτον ἀκριβείας ὥστε ὀρίζει τὸ ἔτος $390\frac{1}{8}$ - $393\frac{1}{4}$ π. Χ. ὡς τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ· ἀλλ' οἱ λόγοι, οὓς προβάλλει πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἱσχυρισμοῦ τοῦ τούτου, εἶναι ὑποθετικοὶ καὶ ἥκιστα πιθανοί. Μετὰ μεζονος πιθανότητος ἢ ὁ Keil, δυνάμεθα νὰ ἱσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ ναὸς ὠκοδομήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 390-380 π. Χ., ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἐπικοσμούμενων τῶν ναῶν τοῦτον γλυπτῶν εἰργάσθη ὁ γλύπτης Τιμόθεος, ὁ γνωστός συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῇ Μουσουλείῳ τῆς Ἀλικαρνασσού. Ἴδε Bull. de corr. hell. 1890 σ. 592 (Foucart), καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 83. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Τιμόθεον τοῦτον παρατηρῶ ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸν νεώτερον τοῦ Σκόπα. Ὁ Σκόπας εἰργάζετο ἐν Τεγείᾳ ὡς ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς μετὰ τὸ 395. Ὁ Τιμόθεος ἄρα δυνατόν νὰ εἰργάζετο μετὰ τὸ 390.

(2) Προκειμένου νὰ ἐκτεθῇ τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἐπεμψαν κήρυκας καὶ ἀγγέλους εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος (εἰς Ἀργεῖον, Ἐρμιόνην, Τροιζῆνα, Τεγείαν, Κόρινθον, Νεμέαν καὶ Ἀθήνας) ἵνα προσεκύσωσιν εἰς τὸ Ἱερόν ὅσων τὸ δυνατόν πλειότερους ἐργολάβους.

(3) Ἐκαστος τῶν ἐργολάβων ἀναλαμβάνων τὴν ἐκτέλεσιν ὀρισμένου ἔργου παρείχε καὶ ἓνα ἢ πλειότερους ἑγγυητὰς ἀναλόγως τῆς σχετικῶς μικρᾶς ἢ μεγάλης χρηματικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, οὗ τὴν ἐκτέλεσιν ἀνελάμβανε.

(4) Ὁ Θεόδοτος οὗτος φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἐξ Ἐπιδαύρου, ἀλλ' ἀλλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν ταῖς δαπάναις τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ ἀναγράφεται δαπάνη δραχμῶν 9 καὶ ὀβολῶν 2, αἱτινες ἐπληρώθησαν εἰς κήρυκα πεμψέντα πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦτον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οὗτος ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ παρέσχεν ἑγγυητὰς, ὥσπερ καὶ οἱ ἐργολάβοι, καὶ δὴ ἑπτα τὸν ἀριθμὸν ἑνεκα τῆς

στην ημέραν(1). *Αν δὲ αὐτός οὗτος ὁ Θεόδοτος ἦτο πρὸς τοῦ-
τοις ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις εἶχε συντάξει καὶ τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ,
δὲν δυνάμεθα ὠρισμένως νὰ εἰπώμεν, διότι ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκπο-
νὼν τὸ σχέδιον (τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον παράδειγμα)
οἰκοδομημάτων τινος δὲν ἦτο πάντοτε αὐτός ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις
ἐπεστάτει καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ἄλλ' ἐκ τῆς μικρᾶς
ἀμοιβῆς, ἣν ἐλάμβανεν οὗτος, δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἄλλος
ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκτελέσας τὸ σχέδιον· ὁ Θεόδοτος ἦτο μό-
νον ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχιτέκτων.

Ἄπας ὁ ναός, πλὴν τοῦ δαπέδου καὶ τῆς στέγης, ἦτο ὤκο-
δομημένος ἐκ πῦρου λίθου κονίᾳ ἐπικεχρισμένου κατὰ τὰς ὁρα-
τὰς ἐπιφανείας. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν μέλανος καὶ
λευκοῦ τιτανολίθου. Ἡ στέγη δὲ ἦτο ξυλίνη (ἀπετελεῖτο ἐξ ἐλά-
της καὶ κυπαρίσσου), αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ πηλοῦ καὶ ἡ ὑδρορροή
(αἱ simae) ἐκ πεντελησίου μαρμάρου.

Ἦτο δὲ ὁ ναός οὗτος δωρικός περίπτερος, εἶχε δηλ. περι-
στασιν(2) ἣν ἀπετέλουν κατὰ μὲν τὰς μικρὰς πλευρὰς ἑξ κίονες
κατὰ δὲ τὰς μεγάλας ἑνδεκα κίονες καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς, ὡς εἶνε

μεγάλης σπουδαιότητος τῆς υπηρεσίας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπέχεν ἐπὶ τῇ
ἀκριβοίᾳ καὶ εὐσυνειδήτῳ ἐκπληρώσει τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων.

(1) Καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ ἀρχιτέκτων ἐλάμβανεν ὡς μισθὸν κατὰ τὴν Ε' ἑκατον-
ταετηρίδα δραχμὴν τῆς ἡμέρας. Ἐν τοῖς ὕστερον ὅμως χρόνοις, ἀπὸ τῆς Γ'
ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἐλάμβανεν ἐν Ἀθῆναις καὶ ἐν Ἐλευσίνῃ οὐχὶ μίαν ἀλλὰ δύο
δραχμὰς. "Ide Fouil. d'Épid. σ. 34 καὶ Bull. d. corr. hell. 1890 σ. 476
(Homolle). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀμοιβὴ εἶνε ὁπωσδήποτε εὐτελής, ἀφοῦ δύο
δραχμὰς ἐλάμβανον καὶ οἱ κοινοὶ ἐργάται· διὰ τοῦτο δέον νὰ δεχθώμεν ὅτι οἱ
οὔτω γλίσχρως ἀμειβόμενοι ἀρχιτέκτονες ἦσαν κοινοὶ ἐργοδηγοί, ὅπερ τὸ μάλλον
πιθανόν, ἢ ὅτι ἡ ἀμοιβὴ ἦν ἐλάμβανον ἦτο τρόπον τινὰ ἐπιμίσθιον, ὅτι δηλ. οὗτοι
ἐξετέλουν συγγρόνως καὶ ἄλλας ἐργασίας ἐπὶ μισθῷ, ἢ ὅτι, συντάξαντες τὸ σχέ-
διον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τοὺς ὅρους τῶν υποχρεώσεων (τὸ παράδειγμα
καὶ τὰς συγγραφάς) καὶ γενναίως ἀμειφθέντες ἐπὶ τούτῳ, ἐλάμβανον ἀκολού-
θως καὶ τὴν μικρὰν ταύτην ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ ἵσχυρί τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων.

(2) Περίστασις καλεῖται ἡ στοὰ ἡ περιβάουσα τὸν ναόν, τὸ πτερόν ἢ πτε-
ρυμαῖος διδάσκει ἡμᾶς ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφή, καθ' ἣ ἐδειξα τοῦτο δι' ἀναμφι-
σθητήτων μαρτυρίων, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς εἰλημμένων, ἐν Ἀρχ.
Ἑφημερίδι 1886 σ. 172 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 6. Ταύτης
ἄρα τῆς λέξεως δέον νὰ γίνῃται παρ' ἡμῶν πλέον χρῆσις πρὸς δηλώσιν τῆς στοᾶς
τῆς περιβούσης τοὺς τοίχους οἰκοδομημάτων τινος.

σύνθηες. Ἡ παρέκθεσις δ' αὐτῇ ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἔχει ὀπισθόδομον· τοῦτου δ' ἕνεκα τὸ ὅλον μῆκος τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (μ. 24,50) ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ (μ. 13,22) εἶνε μικρότερον τοῦ συνήθους. Στερούμενος δὲ ὁ ναὸς οὗτος ὀπισθοδόμου, ἀποτελούμενος δηλ. μόνον ἐκ σηκοῦ καὶ ἐκ προνάου ἢ προδόμου, εἶνε πρωτοφανὴς περίπτερος δωρικός ναός, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ περίπτερος δωρικός ναὸς ἀποτελεῖται ἐκ σηκοῦ, ἐκ προνάου ἢ προδόμου, καὶ ἐξ ὀπισθοδόμου (1).

Προκειμένου νὰ οἰκοδομηθῇ ὁ ναὸς ἀνωρύχθησαν μέχρι τοῦ στερεοῦ ἰδάρους θεμέλια διὰ τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως καὶ τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ, καὶ ἐπληρώθησαν αὐτὰ δι' ὀχυροῦ τειχώματος ἐκ πώρου λίθου. Τοῦτο τὸ κατασκευάσμα, τὸ ὑπὸ τὴν γῆν, καλεῖται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ στοιβή. Ἐπὶ τῆς στοιβῆς δὲ ταύτης ὠκοδομήθη ἡ ὑπὲρ τὸ ἰδαφος ὑψουμένη κρηπίς (κρηπιδῶμα) τοῦ ναοῦ, ἡ τρεῖς ἔχουσα ἀναβαθμούς, ὧν ἡ ἀνωτάτη (ἥτις ἀπετελεῖτο οὐχὶ ἐκ πώρου, ὡς αἱ λοιπαί, ἀλλ' ἐκ πλακῶν ἐκ τιτανολίθου) καλεῖται, ὡς καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, στυλοβάτης, ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο ἡμέσως οἱ κίονες τῆς περιστάσεως (2).

Τὸ ἰδαφος δὲ τοῦ ὅλου ναοῦ (τοῦ σηκοῦ, τοῦ προδόμου καὶ τῆς περιστάσεως) συνέκειτο, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκ πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος τιτανολίθου· ἀποτελοῦσι δὲ αὗται τὸ στρώμα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς περιστάσεως. Δὲν ἔκιντο δὲ αἱ πλάκες αὐταὶ ἡμέσως ἐπὶ τοῦ χώματος, ἀλλ' ὑπὸ ταύτας ὑπῆρχον ἄλλοι ὑποκείμενοι πώρινοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίθοι, δι' ὧν ἐσχηματίζετο στερεὸν ὁπωσδήποτε ἰδαφος ἐφ' οὗ ἐπεκράθησαν αἱ τοῦ στρώματος πλάκες. Οἱ λίθοι οὗτοι ἀπετέλουν κατασκευάσμα ὅπερ

(1) Τοιοῦτον κανονικὸν σχῆμα ἔχει καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Μητρόφον, ὅπερ ἄλλως παραλλάσσει ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων τῆς περιστάσεως, ὁμοιάζον ὡς πρὸς τοῦτο τῷ προκειμένῳ ναὸ τῷ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ᾧ δηλ. κατὰ τὰς μικρὰς πλευρὰς ἔχει τοῦτο ἐξ κίωνων, κατὰ τὰς μεγάλων ἔχει μόνον ἑνδεκα καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς.

(2) Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθη ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 85 στ. 3.—Σημειωτέον ὅτι ἡ στοιβὴ κατέληγεν εἰς τὴν καλουμένην ὑπευθυντήριαν, τὴν ἀνωτάτην δηλ. καὶ ὁρατὴν ἐν μέρει σειρὰν λίθων, ἐφ' ὧν ἐπεκράθητο ἡ κρηπίς.

ἐκαλεῖτο στορά. Οὕτως ἡ στορά εἶχε πρὸς τὸ στρώμα τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ στοιβὴ πρὸς τὴν κρηπίδα (1).

Οἱ λίθοι οἱ τὴν στορὰν ἀποτελοῦντες σώζονται εἰσέτι κατὰ χώραν. Τῶν ὑπὲρ τούτους δὲ κειμένων τὸ πάλαι πλακῶν τοῦ στρώματος εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ἱκαναί, οὐδεμία ὁμως κατὰ χώραν, ὥστε δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ πῶς αὐταὶ ἦσαν διατεταγμέναι. Φαίνεται ὁμως ὅτι τὸ στρώμα τῆς περιστάσεως ἀποτελεῖτο ὅλως ἐκ λευκῶν πλακῶν· αἱ μέλαιναὶ πλάκες θὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ σηκῷ καὶ δὴ πιθανῶς κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ὅπου ἦτο ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ὡς εἶπον ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 σ. 56, ἀποβλέποντες εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός. Ἐν τούτῳ δηλ. τῷ ναῷ τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἐνθα ἦτο ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός, ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν μέλανος λίθου, ὡς καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐδειξαν καὶ ὁ Πausanias (V, 11, 10) ἀναφέρει.

Ἀνήρχετο δέ τις ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ οὐχὶ διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος (ὡς τοῦτο ἐγίνετο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς ἐν Ἀττικῇ οἰκοδομήμασιν), ἀλλὰ δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέτον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐκ πωρίνων λίθων κατεσκευασμένου ἐπιπέδου, ἔχοντος μῆκος 5,00 καὶ πλάτος 2,30. Τοιοῦτον πρὸς ἀνάβασιν καὶ κατὰβασιν χρησιμεῦον ἐπίπεδον ἔχουσι καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα καὶ πρὸς τούτοις ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διός καὶ τὸ Ἡραῖον, ὁ ἐν Τεγέᾳ ναὸς τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ὁ ἐν Δήλῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος κτλ. (2).

Ἡ περίστασις ἀποτελεῖτο, ὡς εἵπομεν, ἐξ ἑνδεκα κιόνων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἑξ κατὰ τὰς μικρὰς. Ἐχουσι δὲ οἱ κιόνες οὗτοι, ὧν εὐρέθησαν ἱκανοὶ σπόνδυλοι, 20 ραβδώσεις καὶ τέσσαρας τοὺς ὑπὸ τὸν ἐχῖνον δακτυλίους· τὸ ὕψος δ' αὐτῶν ἦτο,

(1) *Les Fouilles d'Épidaure* σ. 86 στ. 11.

(2) Ἀποβλέποντες εἰς τὰ σωζόμενα ταῦτα μνημεῖα τὸ σύστημα τῆς δι' ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου ἀνάβασεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκοδομημάτων δύναται νὰ ἐκλάβῃ ὡς κατ' ἐξοχὴν πελοποννησιακόν. Ἐν Ἀττικῇ ἡ ἀνάβασις ἐγίνετο διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

ὡς φαίνεται, 5, 20. Ὁ ἐπὶ τῶν κίωνων δ' ἐπικαθήμενος τὸ πάλαι θριγκὸς (ἐπιστύλιον, τρίγλυφον, γείσον) δὲν ἔχει τι τὸ ἰδιάζον. Σημειωτέον μόνον ὅτι αἱ μετόπαι ἦσαν ἀπλαῖ πλάκες ἀνευ ἀναγλύφων παραστάσεων καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ γείσου σώζονται εἰσέτι ἱκανὰ ἔχνη ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ χρωματισμοῦ καὶ χρώματι δεδηλωμένων κοσμημάτων (1).

Ἡ ἐπὶ τοῦ γείτου δὲ ἐπικαθήμενη ὑδρορρόη (αἱ καλούμεναι *simae*) εἶνε πεποιημένη ἐκ μαρμάρου καὶ κεκοσμημένη δι' ἀναγεγλυμμένου ἀκανθοειδοῦς κοσμήματος βαίνοντος ἐλικοειδῶς καὶ διακοπτομένου κατὰ ἀποστάσεις διὰ τῶν χαινουσῶν λεοντοκεφαλῶν, δι' ὧν κατέρρει τὸ ἐκ τῶν πηλίνων κεραμίδων τῆς στέγης ἐκρέον ὕδωρ ἐκ τῶν βροχῶν (2).

Πλὴν δὲ τῶν κίωνων τῶν ἀποτελούντων τὴν περίστασιν, εἶχεν ὁ ναὸς δύο εἰσέτι κίονας ἐν τῷ προδόμῳ, μεταξὺ τῶν παραστάδων εἰς ἃς κατέληγον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ. Συνεδέοντο δὲ μετὰ τῶν παραστάδων τούτων οἱ ρηθέντες κίονες διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο κίωνων ὑπῆρχε ξυλίνη θύρα, δι' ἧς οὕτως εἰσῆρχετο τις εἰς τὸν προδόμον. Ἀπὸ δὲ τοῦ προδόμου εἰσῆρχετο τις εἰς τὸν σηκὸν δι' ἄλλης θύρας μεγαλητέρας καὶ μεγαλοπρεπεστέρας, τῆς κατ' ἐξοχὴν θύρας τοῦ ναοῦ, ἣτις πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τῆς προμνημονευθείσης θύρας ἐκαλεῖτο μέγα θύρωμα. Ἦτο δὲ καὶ αὕτη ξυλίνη, κεκοσμημένη ὁμῶς διὰ κοσμημάτων ἐξ ἐλέφαντος, δι' ὃν ἐδαπανήθησαν δρ. 3070, διὰ χρυσῶν ἡλῶν καὶ δι' ἄλλων κοσμημάτων. Ἀμφοτέρας δὲ τὰς θύρας ταύτας καὶ πρὸς τούτοις τὴν ὀροφὴν ἐξετέλεσεν ἐργολαβικῶς ἀντὶ δρ. 9800 ἀνὴρ ὀνομαζόμενος Θρασυμήδης, ὅστις εἶνε, ὡς φαίνεται μοι, ὁ αὐτὸς Θρασυμήδης ὁ ποιήσας, κατὰ Πausανίαν, (μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ), τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (3) τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἰδρυθέν.

(1) Ἰδὲ Πρακτικὰ τοῦ 1884 σ. 56.

(2) Αἱ λεοντοκεφαλαὶ αὗται ἦσαν κεχρωματισμέναι διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου κατὰ ὑπόδειγμα (παράδειγμα) ὃ ἐξετέλεσεν ἀντὶ δρ. 16 Ἐκτορίδας, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶνε αὐτός ὁ Ἐκτορίδας ὅστις μετέσχε τῆς κατασκευῆς τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ναοῦ ἁγαλμάτων.

(3) Τοῦτο ἐξέθηκα ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ἐθν. Μουσείου «Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου» ἀριθ. 473, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 47 σημ. 1.

Ἄπαντα δὲ ἡ ὀροφή καὶ ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, ἡ στέγη δηλ. τοῦ σπηκοῦ καὶ ἡ τῆς περιστάσεως ἦτο ξυλίνη (1), ἦτο δηλ. κατεσκευασμένη ἐκ κυπαρίσσου καὶ ἐξ ἐλάτης. Τὰ φατνώματα ἐκοσμοῦντο διὰ χρυσῶν ἀστέρων· τὸ λοιπὸν δὲ τῆς ὀροφῆς ἦτο κεκοσμημένον διὰ γραπτῶν κυματίων, ἀστραγάλων καὶ ἄλλων κοσμημάτων.

Οἱ τοῖχοι δὲ τοῦ ναοῦ καὶ οἱ κίονες τῆς περιστάσεως ἦσαν ἐπι-κεχρισμένοι διὰ λευκοῦ κονιάματος, δι' οὗ συνήθως ἐπέχριον οἱ ἀρχαῖοι τὸν πῶρον λίθον· τὰ κιονόκρανα ὁμῶς καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν πρὸς τούτοις κεχρωματισμένα διὰ ποικίλων χρωμάτων καὶ κεκοσμημένα ἐνιαχοῦ διὰ διαφόρων κοσμημάτων.

Τὴν διὰ τῆς γραπτῆς δὲ ταύτης διακοσμῆσεως λαμπρότητα τοῦ ναοῦ ἐπηύξανεν ὁ γλυπτικὸς αὐτοῦ διάκοσμος. Ἀγάλματα (Νηρηίδες καὶ Νίκαι) ἀπετέλουν τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ· τὰ δὲ αἰετώματα αὐτοῦ ἦσαν κεκοσμημένα ὡσαύτως δι' ἀγάλματων, ἅτινα παρίστανον ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ αἰετώματι πιθανῶς Κενταυρομαχίαν, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ βεβαίως Ἀμαζονομαχίαν.

Τῶν ἀγαλμάτων τούτων εὐρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ὀλίγα μὲν λείψανα ἐκ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ αἰετώματος, ὧν μνημονευτέα κεφαλὴ Κενταύρου ἴσως καὶ κορμὸς Λαπιθίδος, ἱκανὰ δὲ ἐκ τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος, ἕφιππος Ἀμαζών, Ἀμαζὼν πληγωμένη καταπίπτουσα ἐκ τοῦ ἵππου της, κορμοὶ πολεμιστῶν, κεφαλαὶ κτλ. (2). Εὐρέθησαν δὲ τὰ τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς δηλ. εἰς τὸ μέρος ἐνθα κατέπεσαν τὸ πάλαι ἐκ τοῦ αἰετώματος, ὥστε οὐδεμία ἀμφισβηλία ὅτι ἐν τῷ αἰετώματι τούτῳ εἰκονίζετο Ἀμαζονομαχία. Ἐκεῖ δὲ εὐρέθησαν πρὸς τούτοις καὶ δύο Νηρηίδες, ἐξ οὗ δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὅτι αὗται ἦσαν τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος, ὅτι δηλ. ἀπετέλουν τὰ γωνιαῖα ἀκρωτήρια

(1) *Ils*: Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Τὰ γλυπτά ταῦτα εἶνε νῦν ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Ἑθνικῷ Μουσείῳ· ἰδημοσίουσα δὲ καὶ περιέγραψα αὐτὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1884 σ. 49 κ.λ. πίν. 3 καὶ 4, ἐν τοῖς Γλυπτοῖς τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀριθ. 136-158, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure πίν. VIII, IX καὶ X. Ἐδημοσίευσεν δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῶν ὁ Lechat ἐν Épidaure, σ. 63 κ.λ.

τοῦ ἀετώματος τοῦτου. Τὸ μεσαῖον δ' ἀκρωτήριον τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος ἀπετέλει Ἰσως Νίκη κρατοῦσα πτηνόν (1), εὐρεθεῖσα ἐν-τετειχισμένη ἐν μεταγενεστέρῳ οἰκοδομήματι μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου.

Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1884, ἐν ἣ τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσεν τὰ γλυπτὰ ταῦτα, ἐξέλαβον αὐτὰ ὡς ἔργα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὃ καὶ ἐβεβαιώθη διὰ τῆς μετὰ ταῦτα, ἐν ἔτει 1885, εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ. Ἐκ ταύτης δηλ. ἐμάθομεν ὅτι ὁ ναὸς ὠκοδομήθη ἀληθῶς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἐποίησαν κατὰ ὑποδείγματα ἢ σχέδια (τύπους), ἃ παρέσχεν ἀντὶ 900 δρ. ὁ Τιμόθεος, αὐτὸς ὁ Τιμόθεος, ὡς φαίνεται, ὁ κατὰ τὰ μέσα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μαυσωλείῳ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ (2). Ἐποίησε δὲ ὁ Τιμόθεος αὐτὸς καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἐτέρου τῶν ἀετωμάτων ἀντὶ δρ. 2240, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἀκρωτήρια τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος (αἱ Νηρηίδες καὶ ἡ Νίκη) εἶνε Ἰσως αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Τιμοθέου. Τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἐτέρου ἀετώματος ἐποίησεν ἄλλος τις τεχνίτης, οὗτινος τὸ ὄνομα ἤρχετο διὰ τοῦ Θεο - - (Θεότιμος;). Τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγάλματα ἐξετέλεσαν (κατὰ τὰ ὑποδείγματα τοῦ Τιμοθέου) ἀντὶ δρ. 8000 τοῦλάχιστον ἄλλοι τε τεχνῖται καὶ οἱ Ἀγαθῖνος, Λυσίων καὶ ἰδίως ὁ Ἐκτορίδας. Εἶνε δὲ ὁ Ἐκτορίδας οὗτος γνωστός ὡς γλύπτης, διότι καὶ ἄλλο τι ἄγαλμα ἐποίησεν ἐν τῷ ἱερῷ, οὗτινος εὐρέθη ἡ ἐνεπίγραφος βάσις, ὡς ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 38 ἀρ. 17. Αὐτὸς δ' ὁ Ἐκτορίδας ἐξετέλεσε καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ χρωματισμοῦ τῶν λεοντοκεφαλῶν κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἱμπροσθεν (σ. 40 σημ. 2) εἰρημένα.

(1) Fouilles d'Épidaure σ. 20 pl. VIII ἀρ. 5, 5*, pl. XI, 12. — Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 76-77.

Σημειωτέον ὅτι τῆς Νίκης ταύτης εὐρέθη ἤδη καὶ τὸ λοιπὸν κάτω μέρος τοῦ σώματος. Τὴν ὅλην δὲ μορφήν ἔχων νῦν ὅπ' ὅψιν δέχομαι ὅτι αὕτη ἦτο ἀληθῶς τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Foucart) 1890 σ. 591.

Περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ καὶ τὴν κατασκευὴν καὶ τοποθέτησιν τῶν ἐν τοῖς αἰτώμασιν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων θὰ ἐποιήθη τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἰδρυθὲν χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνης τοῦ ναοῦ οὐδεμία μνεία γίνεται τοῦ ἀγάλματος τούτου. Ἐποίησε δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄγαλμα κατὰ Πausανίαν (ἴδε σ. 34) Θρασυμήδης ὁ Πάριος, ὅστις εἶνε, ὡς ἤδη εἶπον (σ. 40), αὐτὸς ὁ Θρασυμήδης ὁ καὶ τὰς θύρας καὶ τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ ποιήσας. Φαίνεται ὅτι ὁ Θρασυμήδης ἦλθεν ἐκ Πάρου εἰς τὸ Ἱερὸν ὡς ἐργολάβος· ὡς τοιοῦτος, γλύπτης ὢν, πρὸς τοῦτοις δὲ λεπτουργός καὶ ἔμπειρος ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τοῦ ἐλεφαντος, ἐξετέλεισε τὴν ξυλίνην ὀροφὴν καὶ τὰς θύρας τοῦ ναοῦ, καὶ ἰδίως τὰ δι' ἐλεφαντος καὶ διὰ χρυσῶν ἤλων κεκοσμημένον μέγα θύρωμα τοῦ σηκοῦ. Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι εἰς αὐτόν, εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ, ἀνέθηκαν οἱ Ἐπιδαύριοι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος. Ἐμεινε δὲ ἱκανὸν χρόνον ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Θρασυμήδης, διότι καὶ ἄλλο ἄγαλμα ἐποίησεν, ἀνδριάντα Ἐπιδαυρίου τινὸς ἰδρυθέντα ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς ἐμάθομεν ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ σταδίου εὑρεθέντος κατὰ χώραν ἐνεπιγράφου αὐτοῦ βάρου(1).

Ἦτο δὲ ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ πρὸς τὸ βᾶθος αὐτοῦ. Τοῦτο συνήγαγον κατὰ τὴν ἐκτίλεισιν τῶν ἀνασκαφῶν ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸ βᾶθος τοῦ σηκοῦ, παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ καὶ εἰς ἴσην ἀπὸ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἀπόστασιν, ὑπῆρχεν ὁπή ἐν τῷ κρηπιδώματι ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς δι' ἀποσπάσεως τῶν λίθων γενομένη, κεκλεισμένη κατὰ μέγα μέρος διὰ μεγάλου πωρίνου λίθου κατὰ μῆκος ἐρριμμένου ἐν αὐτῇ. Ἐξαγαγὼν δὲ τὸν λίθον τοῦτον παρετήρησα

(1) Ἡ ἐν τῷ βάρῳ τούτῳ ἐπιγραφὴ, ἣν ἀνεκοίνωσα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1894, σ. 13, καὶ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1895 σ. 183, ἔχει οὕτως:

Χαρμαντίδας [- -] αἰδα Ἐπιδαύριος

Ἀπολλωνι Ἀσκληπιῷ ἀνέθηκεν.

Θρασυμήδης ἐποίησεν.

ὅτι ἐκ τῆς ὁπῆς εἶχεν ἀνασκαφῇ καὶ ἐξαχθῇ ἱκανὴ ποσότης χώματος. Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ἤγαγέ με εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκεῖ ἀνέκειτο τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα καὶ ὅτι οἱ καταστρέψαντες αὐτὸ ἠθέλησαν νὰ ἐξερευνήσωσι καὶ τὸ μέρος τοῦ κρηπιδώματος τὸ ὑπὸ τὸ βάθρον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἴσως νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον ἐκεῖ θησαυρὸν ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὴν ὁπὴν ταύτην ἐπωφελήθη καὶ ἐσκαψα ἐν αὐτῇ εἰς ἱκανὸν βάθος ὅπως ἐξακριβώσω ἂν ὄντως ὑπὸ τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα ὑπῆρχε φρέαρ, ὡς παραδίδει ὁ Πausanias (1), ἀλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

Εἶχε δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς, κατὰ τὴν τοῦ Pausanias περιγραφὴν (18. σ. 34) μέγεθος κατὰ τὸ ἥμισυ μικρότερον τοῦ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφάντινου ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διός, θὰ ἦτο ἄρα πάντως μεγαλύτερος τοῦ φυσικοῦ μεγέθους (2), καὶ εἰκονίζετο καθήμενος ἐπὶ θρόνου, τὴν μὲν τῶν χειρῶν στηρίζων ἐπὶ τῆς βακτηρίας αὐτοῦ, τὴν δὲ ἔχων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος· εἰκονίζετο δὲ παρ' αὐτῷ καὶ κύων. Ἐν τῷ θρόνῳ δέ, ὅστις ὡσαύτως θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος (3), ἦσαν εἰργασμένα ἀνάγλυφα

(1) Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Pausanias ἐν βιβλ. V, 11, 10-11, ἐνθα λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντηρήσεως τῶν χρυσελεφάντινων ἀγαλμάτων. Λέγει διὰ τοῦτο, ὅπως μὴ βλάβηται ὁ ἔλεφας, τὸ μὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς ἐνέχριον δι' ἑλαίου διὰ τὸ ἐλῶδες τῆς Ἀλτεως, τὸ δὲ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς δι' ὕδατος διὰ τὸ αὐχμηρὸν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ προστίθει περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγάλματος τάδε: « Ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ ἱερὸν καὶ καλὸν ἦν τινα αἰτίαν οὔτε ὕδωρ τῷ Ἀσκληπιῷ σφίσειν οὔτε ἑλαιὸν ἔστιν ἐκτρέφειν, ἰδιδασκόν με οἱ περὶ τὸ ἱερόν ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ὁ θρόνος οὗ φέρεται εἰρηπαιωμένα ».

(2) Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφάντινος Ζεὺς, ὅστις ἡμῶν ἐστὶν ἡ ἀντίτυπός τι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς τοῦ Φειδίου, εἶχε μέγεθος πλείονος μεγάλτερον τοῦ διπλασίου φυσικοῦ, ἀφ' οὗ ἦτο τὸ μέγιστον τῶν κολοσσῶν ἀγαλμάτων (καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς κατ' ἀκολουθίαν), πλὴν τῶν ἐν Ἰσθμῷ καὶ ἐν Ρώμῃ, ὡς παραδίδει περὶ αὐτοῦ ὁ Pausanias (I, 18, 6): « Ἀδριατικῇ καὶ ἰσθμῷ καὶ ἀνέθηκε καὶ τὸ ἄγαλμα θείας ἀξιοσύνης μέγεθος μὲν, ὅτι μὴ Ρωμίοις ἀλλὰ καὶ Ἰσθμίοις εἶσιν οἱ κολοσσοί, τὰ λοιπὰ ἀγάλματα ὁμοίως ἀπολείπεται, πεποιήθη δὲ καὶ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος καὶ ἔχει τέχνης εὐπρόσ τὸ μέγεθος ὁρῶσιν ». (3) Ὁ θρόνος θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς περιγραφῆς πρὸς τὸν θρόνον τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου καὶ ἰδίας τοῦ Pausanias (18. σημ. 1) λέγει ὅτι ἦσαν ἰδρυμένα ἐπὶ φρέατος τὸ τε ἄγαλμα καὶ ὁ θρόνος. Συνάγεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐξ ἐλέφαντος,

παριστῶντα τὸν Βελλεροφόντην φρονεύοντα τὴν Χίμαιραν καὶ τὸν Περσέα ἀποκόπτοντα τὴν τῆς Μεδούσης κεφαλὴν.

Εἰκόνα τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος παρέχουσιν ἡμῖν νομίσματα τῆς Ἐπιδαύρου, ὧν τινεὶ προέρχονται ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1), πληρεστέραν ὁμῶς ἐννοιοῦν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ἐκ δύο μαρμαρίνων ἀναγλύφων εὐρεθέντων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1884 καὶ 1886 (2), ὧν τὸ ἕτερον παρέχει ἡμῖν ἐννοιοῦν καὶ τῆς μορφῆς τοῦ θρόνου. Προφανὲς δὲ εἶνε ὅτι ὁ Θρασυμήδης ποιοῦν τὸ χρυσελεφαντίνον τοῦτο ἄγαλμα διτελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Διός· διὰ τοῦτο μεταγενέστερος συγγραφεὺς, ὁ Ἀθηναγόρας, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ χρυσελεφαντίνον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξέλαβεν ὡς ἔργον τοῦ Φειδίου (3).

Τὸ προκείμενον ἄγαλμα εἶδεν ὁ Πausanias ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνέπαφον (4)· θὰ κατεστράφη δ' αὐτὸ ἐν τοῖς μετὰ

διότι ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθήσῃ ὁ Pausanias ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐπὶ τοῦ φρεάτος.

(1) *Ide* Defrasse-Lechat: *Épidaure* σ. 83.

Σημειωτέον ὅτι δύο ἀναπαραστάσεις τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος ἔχουσιν ἤδη δημοσιευθῇ, ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ Quatremère de Quincy (*le Jupiter Olympien*, πίν. XXIII, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Defrasse (*Épidaure* σ. 80 πίν. IV).

(2) *Ide* Ἀρχ. Ἑφημερίδα 1885 σ. 48 καὶ ἰδίως 1894 σ. 11 κ.έ. πίν. 4 Π. Καδόβαδ/ας, καὶ *Fouilles d'Épidaure* σ. 22.— Defrasse - Lechat: *Épidaure* σ. 84-85.

(3) Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἀθηναγόρου ὁρμηθεὶς ὁ Brunn (*Gesch. d. gr. Künstler* I σ. 246) κατέταξε τὸν Θρασυμήδην ἐν τοῖς μαθηταῖς τοῦ Φειδίου, τοῖς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη πιθανὴ τέως οὕσα ἐξηλέγχθη διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφῶν ἐσφαλμένη, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἑφημερίδι 1885 σ. 50 σημ. 1. Ὁ Θρασυμήδης δηλ. διτελεῖ ἀληθῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, δὲν ἦτο ὁμῶς μαθητὴς αὐτοῦ, διότι ἤκμασε πολὺ ὑστερώτερον τοῦ Φειδίου, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

(4) Δημιούργημα φαντασίας, ἀστείότης ἢ παρεξήγησις τις, εἶνε προφανῶς, ὅσα ἀναφέρει ὁ Κικέρων (*De natura deorum* III, 34) περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ Κικέρων δηλ. λέγει ὅτι Διονύσιος ὁ νεώτερος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ στόλου τοῦ ἀφῆρσεν ἐκ τοῦ ἀγάλματος τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ τὸν ἐκ χρυσοῦ πώγωνα αὐτοῦ προφασίζόμενος ὅτι ὁ υἱὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχη πώγωνα ἀφ' οὗ δὲν ἔχει ὁ πατὴρ αὐτοῦ (ὁ Ἀπόλλων). Ὁ αὐτὸς ἀφῆρσεν ἐκ

εξετάσωμεν πῶς εἶχε τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, κατὰ τοὺς χρόνους δηλ. τοὺς πρὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Πότε εἰσῆλθῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἐπίδαυρον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν γνωρίζομεν· ἀρχαίκαί τινες ὁμῶς ἐπιγραφαὶ εὐρεθῆσαι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς (1), ὧν τινες δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς Σ' ἑκατονταετηρίδος, διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους τοῦλάχιστον χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἤσκειτο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τότε ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ προσεφέροντο ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἀπόλλωνι (2), ὡς εἰδείχθη ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1891 γενομένης ἀνασκαφῆς τοῦ νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομήματος Ε. Ἐντὸς δηλ. τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεκαλύφθη βωμός, ὡς φαίνεται, ἐκ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ ἐθυσιάζοντο θύματα προσφερόμενα τῷ θεῷ, ὧν τὸ αἷμα κατέρρεε δι' αὐλακος περιθέοντος τὰς τέσσαρας τοῦ βωμοῦ πλευράς· παρὰ τὸν βωμόν δὲ τοῦτον ἀνεφάνη στρώμα ἐξ αὐτῶν τῶν θυσιῶν προερχόμενον, ἀποτελούμενον δηλ. ἐκ μέλανος χύματος, ἐξ ἀνθρώπων καὶ ἐξ ὀστέων ζώων. Ἐντὸς δὲ τοῦ στρώματος τούτου εὐρέθησαν πλῆθος μικρῶν πηλίνων κυαθίσκων καὶ τεμάχια τινὰ χαλκῶν καὶ πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ αἱ πλείσται τῶν μνημονευθεισῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν (3).

(1) Fouilles d'Épidaure, σ. 37, ἀρ. 8-16. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶνε ἀναθηματικαὶ τὸ μὲν τῷ Ἀσκληπιῷ (Αἰσκληπιῷ, Αἰσκληπιεῖ, Ἀσκληπιῷ), τὸ δὲ τῷ Ἀπόλλωνι. Ταύταις προσθετέον καὶ τὴν ἐκ τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος προερχομένην ἐπιγραφὴν Μαχάονος, ἣν ἔχω δημοσιεύσει ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1894 σ. 22.

(2) Ὡς ὑπόθεμα ἀναθήματος φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ ἀρχαιότατον τὴν μορφήν κιονόκρανον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εὐρεθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἶνε τὰ ἀρχαιότατα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γενομένων εὐρημάτων.

(3) Αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-11. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ὑπ' ἀρ. 12 ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος εὐρέθη. Ἐκτὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὐρέθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ ἐσχάτως εὐρέθησαν ἐπιγραφὴν τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, κανονίζουσιν τὰ τῆς λατρείας ἐν τῷ Ἱερῷ, τότε ἐλατρεῖοντο ἐν τῷ Ἱερῷ οὐ μόνον ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Διὶ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί, ὡς φαίνεται, ἐν οἷς καὶ ὁ Μαχάων, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (σημ. 1) ἐπιγραφὴν.

Εὐνόητον ἄρα εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ναὸς τις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μικρὸς τις δηλ. ναὸς ἢ σηκὸς ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἴσως, ἐκ κοινῶν λίθων ἢ ἐκ πλίνθων κατασκευασμένος, ἐν ᾗ ὑποδομήθη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις (ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος) ὁ νῦν ἐν ἐρείπιοις σωζόμενος ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου.

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον ἐφημίζετο πρὸς τούτοις τὸ Ἱερὸν διὰ τὰς ἐν αὐτῷ γινόμενας θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων ἐν συγχρίσει πρὸς θεραπείαν γενομένην ἐν τῷ Ἱερῷ, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Λίλιανός (Περὶ ζώων ιδιότητος IX, 33) παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τοῦ ιστοριογράφου Ἰππυρος τοῦ ἐκ Ρηγίου, τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων ἀκμάσαντος (1). Τότε θὰ ᾔσαν ἄρα ἐν χρήσει καὶ αἱ ἐγκοιμήσεις, αἱ κατακλίσεις δηλ. τῶν ἀσθενῶν ἐν χώρῳ τινί, ἐν ᾧ ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευεν αὐτούς. Ὅτι δὲ τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους χρόνους ἱκανῶς ἤκμαζε δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου τοῦλάχιστον (Νέμεα, Γ', 146. Ε', 95. Ἰσθμια. Η', 75) (2), γυμνικοὶ ἀγῶνες, οἱ προσετέθησαν, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἰῶνα, καὶ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (3). Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ Στάδιον ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης περιόδου προέρχεται, ὡς τοῦτο ἄλλως ἐβεβαιώθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφῆς αὐτοῦ,

(1) "Is: Fouilles d'Épidaure σ. 23 καὶ 32. Πρβ. *Fragm. historic. graec.* II, 15.

(2) Κατὰ τὸν Christ (*Pindari carmina*, Lipsiae, 1896) ὁ Πίνδαρος ἐποίησε τὸ Νέμεον Γ' κατὰ τὸ 469, τὸ Νέμεον Ε' καὶ Ἰσθμιον Η' κατὰ τὸ 478 π.Χ. Ὅτι δὲ οἱ κατὰ Πίνδαρον ἀγῶνες οὗτοι, οἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο, βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πινδάρου (Νέμ. Γ' καὶ Ε') παραβιόντος τάδε: «Τίθεται δὲ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγὼν Ἀσκληπιῶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν πρώτων θέντων, μετὰ ταῦτα δὲ Ἀργείων διὰ πενταετηρίδος» τίθεται «δὲ ἐν τῷ ἄλλῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀγεται δὲ μετὰ ἐννέα ἡμέρας τῶν Ἰσθμίων». Ἐτελοῦντο δὲ οἱ ἀγῶνες προφανῶς κατὰ τὴν ἰορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ἃ ἐκαλοῦντο πρὸς τούτοις μεγάλα Ἀσκληπιεῖα.

(3) Σω. Μῶν καὶ ραψωδῶν ἀγῶνα τίθασι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδαύριοι; Ἰῶν. Πάντα γε, καὶ τῆς ἄλλης μουσικῆς. (Ἰῶν, Α).

ὥς θὰ εἰπωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἐπὶ γὰρ δ' ἔτις ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ γυμνάσιον ἢ παλαίστρα, ἐν ᾗ ἡσκούντο οἱ ἐν τῷ σταδίῳ μέλλοντες νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθληταί. Ἄν δὲ λαβῶμεν πρὸς τοῦτοις ὑπ' ὄψιν ὅτι πάντως ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ οἰκήματά τινα χρησιμεύοντα τὸ μὲν διὰ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ Ἱερὸν ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς, τὸ δὲ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ λοιποὺς ὑπηρέτας τοῦ θεοῦ, δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὕτω καθολικὴν τινα ἔννοιαν τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνους.

Μετὰ τὰ εἰρημμένα μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν περιγραφὴν δηλ. τῶν σωζομένων οἰκοδομημάτων.

ΣΗΜΚΙΩΣΙΣ. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα περιλαμβάνονται ἅπαντα ἐν τῷ συνημμένῳ τῷ βιβλίῳ τούτῳ τοπογραφικῷ πινάκι καὶ εἶνε θεηλωμένα ἕκαστον διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου.

1.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(Α)

Τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπλῶς μόνον ὀνομάζει ὁ Πausanias (II, 27, 2), ὅστις περιγράφων τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποδηλοῖ ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἦτο ἱδρυμένον. Λέγει δηλ. οὗτος τάδε: «τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἄγαλμα μεγέθει » μὲν τοῦ Ἀθήνησιν Ὀλυμπίου Διὸς ἡμῖς ἀποδεῖ, πεποίηται δὲ » ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· μνηύει δὲ ἐπίγραμμα τὸν εἰργασμένον » εἶναι Θρασυμήδην Ἀριγνώτου Πάριον. κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου » βακτηρίαν κρατῶν, τὴν δὲ ἑτέραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς » ἔχει τοῦ δράκοντος, καὶ οἱ καὶ κύων παρακατακείμενος πεποίη- » ται, τῷ θρόνῳ δὲ ἡρώων ἐπειργασμένα Ἀργείων ἐστὶν ἔργα, » Βελλεροφόντου τὸ εἰς τὴν Χίμαιραν καὶ Περσεὺς ἀφελὼν τὴν » Μεδούσης κεφαλὴν. τοῦ ναοῦ δὲ ἐστὶ πέραν ἐνθα οἱ λέγεται » τοῦ θεοῦ καθεύδουσιν ».

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1882 καὶ 1883 ἀπεκαλύφθη τὸ σωζόμενον κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ τούτου καὶ εὐρέθησαν ἱκανὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἐν σχεδίοις ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ (1). Σπουδαιότατος ὁμῶς περὶ τῆς οἰκοδομῆς καὶ περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα ἐν ἔτει 1885, ἐν ᾗ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τούτου (2), αἵτινες ἀνῆλθον εἰς ποσὸν ἀνώτερον τῶν 100,000 δραχμῶν (3).

(1) Καθελιάς: Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81 κ.ἑ. καὶ τοῦ 1884 σελ. 54 κ.ἑ. πίν. 2, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 16 πίν. VI.—Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 49-94, μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ εἰκόνων.

Ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς οὗτος ναὸς εἶνε ὁ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰδείξα εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, ὁρμηθεὶς ἐκ τοῦ ὅτι κατεῖχεν οὗτος τὴν ἐπιφανεστάτην ἐν τῷ ἱερῷ θέσιν, ἔκειτο πλησίον τῆς θάλας (κατὰ Πausanίαν ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔκειτο παρὰ τὴν θάλαν) καὶ ἦτο ὁ μέγιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ναῶν, διότι ἦτο περίπτερος καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τέλος δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν περὶ αὐτὸν βάθρων ἐχρησίμυσέ μοι ὡς μαρτύριον τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ πρὸς τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ ἐπισκεφθέντες τὸ ἱερόν Dodwell καὶ Leake (18. σ. 25) ἀναφέρουσι λείψανα ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἀγνωστον ὁμῶς τίνος οἰκοδομήματος λείψανα ἐξέλαβον οὗτοι ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὁ προεὶμένος ναὸς ἦτο κεκαλυμμένος ὑπὸ χωμάτων πάχους ἐνὸς καὶ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου κατὰ τὰ ἄκρα καὶ δύο μέχρι τριῶν κατὰ τὸ κέντρον, ὥστε οὐδὲν λείψανον αὐτοῦ ἦτο πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ὁρατὸν (18ε Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81). Τοῦτο ἄλλως δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Exped. de Morée τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ ἱεροῦ (18ε σ. 25), ἐν ᾧ οὐδὲν ἴχνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε σεσημειωμένον.

(2) Τὴν σπουδαιότατην ἐπιγραφὴν ταύτην συναρμολογήσας, εἰς πλείστα τεθραυσμένην τεμάρχια, ἐδημοσίευσεν ὁ πρῶτον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886, σ. 145 ἀρ. 103, καὶ ἀνεδημοσίευσεν ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78, 241. Τὸ δεύτερον ἐδημοσίευσεν αὐτὴν, ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς πραγματευθεὶς, ὁ J. Baunack: Aus Epidaurus (1890) σ. 22 κ.ἑ. — Ἐν αὐτῇ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς ναοῦ τινος· ὅτι ὁμῶς ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰδείξα ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι στηριζόμενος εἰς τὸν τύπον τῆς εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς (εὐρέθη αὕτη παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀπόστασιν) καὶ κυρίως εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἐκ τοῦ περιεχομένου δηλ. τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ναὸς δωρικός· περίπτερος, εἶχε πρόναον, δὲν εἶχεν ὀπισθόδομον καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τοιοῦτος ὁμῶς ναὸς εἰς μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ, ὡς εἰδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ὁ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(3) Αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι ἀνέρχονται μόνον εἰς 94 ¹/₂ χί-

Ἐκ τῆς ὀρθογραφίας καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συνάγομεν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναὸς ὠκοδομήθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. (1). Διήρκεσε δὲ ἡ οἰκοδομὴ τέσσαρα ἔτη καὶ ὀκτὼ περίπου μῆνας καὶ ἐξετελείσθη ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων, εἰς οὓς κατεκυρώθη τὸ ἔργον διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας (2). ἄλλοι δηλ. ἐργολάβοι (ἐργῶναι) ἀνέλαβον τὴν ἐξόρυξιν τῶν λίθων, ἄλλοι τὴν μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν, ἄλλοι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν, ἄλλοι τὴν προμήθειαν τῶν διαφόρων ὑλικῶν κτλ. (3). Ἡ ὅλη δὲ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἐνὸς ἀρχιτέκτονος, ὅστις ἐκαλεῖτο Θεόδοτος (4) καὶ ἐλάμβανε μισθὸν δραχμὴν μίαν δι' ἐκά-

λιάδας δραχμῶν περίπου· ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὑπάρχουσιν κενὰ τινα, ὥστε ἡ ὅλη δαπάνη (μὴ συμπεριλαμβανομένης εἰς ταύτην καὶ τῆς δαπάνης διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος) θὰ ἀνῆρχετο, ὡς φαίνεται, ἱκανῶς ἀνω τῶν 100,000 δραχμῶν.

(1) Ὁ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 75-79) προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον ἀκρίβειας ὥστε ὁρίζει τὸ ἔτος 399/8-399/4 π. Χ. ὡς τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ· ἀλλ' οἱ λόγοι, οὓς προβάλλει πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ τούτου, εἶνε ὑποθετικοὶ καὶ ἥμισυ πιθανοί. Μετὰ μαζικὸς πιθανότητος ἢ ὁ Keil, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ ναὸς ὠκοδομήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 390-380 π. Χ., ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἐπικοσμούμενων τὸν ναὸν τοῦτον γλυπτῶν εἰργάσθη ὁ γλύπτης Τιμόθεος, ὁ γνωστός συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μουσουλείῳ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ. *Ide Bull. de corr. hell.* 1890 σ. 592 (Foucart), καὶ *Fouilles d'Épidaure* σ. 83. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Τιμόθεον τοῦτον παρατηρῶ ὅτι δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐλάττωμεν αὐτὸν νεώτερον τοῦ Σκόπα. Ὁ Σκόπας εἰργάζετο ἐν Τεγέῃ ὡς ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλίας Ἀθηνᾶς μετὰ τὸ 395. Ὁ Τιμόθεος ἔρα δυνατόν νὰ εἰργάζετο μετὰ τὸ 390.

(2) Προκειμένου νὰ ἐκτεθῇ τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἐπεμφαν κήρυκας καὶ ἀγγέλους εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος (εἰς Ἀργεῖς, Ἐρμιόνην, Τροιζήνα, Τεγέαν, Κόρινθον, Νεμέαν καὶ Ἀθήνας) ἵνα προστελέσωσιν εἰς τὸ Ἱερόν ὅσον τὸ δυνατόν πλείους ἐργολάβους.

(3) Ἐκαστος τῶν ἐργολάβων ἀναλαμβάνων τὴν ἐκτέλεσιν ὀρισμένου ἔργου παρέχε καὶ ἵνα ἡ πλείους ἐγγυητὰς ἀναλόγως τῆς σχετικῆς μικρᾶς ἢ μεγάλης χρηματικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, οὗ τὴν ἐκτέλεσιν ἀνέλαμβανε.

(4) Ὁ Θεόδοτος οὗτος φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἐξ Ἐπιδαύρου, ἀλλ' ἀλλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν ταῖς δαπάναις τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ ἀναγράφεται δαπάνη δραχμῶν 9 καὶ ὀβολῶν 2, αἵτινες ἐπληρώθησαν εἰς κήρυκα πεμφθέντα πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦτον.

Σημειώτεον δὲ ὅτι οὗτος ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ παρέσχε ἐγγυητὰς, ὥσπερ καὶ οἱ ἐργολάβοι, καὶ δὴ ἐκτὸς τὸν ἀριθμὸν ἑνικᾶς τῆς

στην ἡμέραν (1). Ἄν δὲ αὐτός οὗτος ὁ Θεόδοτος ἦτο πρὸς τοῦ-
τοις ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις εἶχε συντάξει καὶ τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ,
δὲν δυνάμεθα ὠρισμένως νὰ εἰπώμεν, διότι ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκπο-
νὼν τὸ σχέδιον (τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον παράδειγμα)
οἰκοδομήματός τινος δὲν ἦτο πάντοτε αὐτός ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις
ἐπεστάτει καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ἄλλ' ἐκ τῆς μικρᾶς
ἀμοιβῆς, ἣν ἐλάμβανεν οὗτος, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἄλλος
ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκτελέσας τὸ σχέδιον· ὁ Θεόδοτος ἦτο μό-
νον ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχιτέκτων.

Ἄπας ὁ ναός, πλὴν τοῦ δαπέδου καὶ τῆς στέγης, ἦτο ὡκο-
δομημένος ἐκ πώρου λίθου κονίᾳ ἐπικεχρισμένου κατὰ τὰς ὀρα-
τὰς ἐπιφανείας. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν μέλανος καὶ
λευκοῦ τιτανολίθου. Ἡ στέγη δὲ ἦτο ξυλίνη (ἀπετελεῖτο ἐξ ἐλά-
της καὶ κυπαρίσσου), αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ πηλοῦ καὶ ἡ ὑδρορροή
(αἱ *simae*) ἐκ πεντελησίου μαρμάρου.

Ἦτο δὲ ὁ ναός οὗτος δωρικός περίπτερος, εἶχε δηλ. περί-
στασιν (2) ἣν ἀπετέλουν κατὰ μὲν τὰς μικρὰς πλευρὰς ἑξ κίονες
κατὰ δὲ τὰς μεγάλας ἑνδεκα κίονες καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς, ὡς εἶνε

μεγάλης σπουδαιότητος τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπέχεν ἐπὶ τῇ
ἀκριβοίᾳ καὶ εὐσυνειδήτῳ ἐκπληρώσει τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων.

(1) Καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ ἀρχιτέκτων ἐλάμβανεν ὡς μισθὸν κατὰ τὴν Ε' ἑκατον-
ταστηρίδα δραχμὴν τῆς ἡμέρας. Ἐν τοῖς ὕστερον ὅμοις χρόνοις, ἀπὸ τῆς Γ'
ἑκατονταστηρίδος π.Χ., ἐλάμβανεν ἐν Δῆλῳ καὶ ἐν Ἰϋλευστίνι οὐχὶ μίαν ἀλλὰ δύο
δραχμὰς. Ἴδε Fouil. d'Épid. σ. 34 καὶ Bull. d. corr. hell. 1890 σ. 476
(Housselle). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀμοιβὴ εἶνε ὁπωσδήποτε εὐτελής, ἀφοῦ δύο
δραχμὰς ἐλάμβανον καὶ οἱ κοινοὶ ἐργάται· διὰ τοῦτο δέον νὰ δεχθώμεν ὅτι οἱ
οὔτω γλίσχρως ἀμειβόμενοι ἀρχιτέκτονες ἦσαν κοινοὶ ἐργοδηγοί, ὅπερ τὸ μάλλον
πιθανόν, ἢ ὅτι ἡ ἀμοιβὴ ἦν ἐλάμβανον ἦτο τρόπον τινὰ ἐπιμίσητον, ὅτι δηλ. οὗτοι
ἐξετέλουν συγγράμους καὶ ἄλλας ἐργασίας ἐπὶ μισθῷ, ἢ ὅτι, συντάξαντες τὸ σχέ-
διον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τοὺς ὅρους τῶν υποχρεώσεων (τὸ παράδειγμα
καὶ τὰς συγγραφάς) καὶ γενναίως ἀμειφθέντες ἐπὶ τούτῳ, ἐλάμβανον ἀκολού-
θως καὶ τὴν μικρὰν ταύτην ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ ἱσοπείᾳ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων.

(2) Περίστασις καλεῖται ἡ στοὰ ἡ περιθέουσα τὸν ναόν. τὸ πτερόν ἢ πτε-
ρωμα, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφή, καθ' ἃ εἶδειξα τοῦτο δι' ἀναμφι-
σητήτων μαρτυρίων, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς εἰλημμένων, ἐν Ἀρχ.
Ἐφημερίδι 1886 σ. 172 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 6. Ταύτης
ἄρα τῆς λέξεως δέον νὰ γίνηται παρ' ἡμῶν πλέον χρῆσις πρὸς δηλώσιν τῆς στοᾶς
τῆς περιθέουσης τοὺς τοίχους οἰκοδομήματός τινος.

σύνηθες. Ἡ παρέκβασις δ' αὐτῇ ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἔχει ὀπισθοδόμον· τοῦτου δ' ἕνεκα τὸ ὅλον μῆκος τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (μ. 24,50) ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ (μ. 13,22) εἶνε μικρότερον τοῦ συνήθους. Στερούμενος δὲ ὁ ναὸς οὗτος ὀπισθοδόμου, ἀποτελούμενος δηλ. μόνον ἐκ σηκοῦ καὶ ἐκ προνάου ἢ προδόμου, εἶνε πρωτοφανὴς περίπτερος θωρικός ναός, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ περίπτερος θωρικός ναὸς ἀποτελεῖται ἐκ σηκοῦ, ἐκ προνάου ἢ προδόμου, καὶ ἐξ ὀπισθοδόμου (1).

Προκειμένου νὰ οἰκοδομηθῇ ὁ ναὸς ἀνωρύχθησαν μέχρι τοῦ στερεοῦ εἰδάφους θεμέλια διὰ τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως καὶ τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ, καὶ ἐπληρώθησαν αὐτὰ δι' ὀχυροῦ τειχώματος ἐκ πόρου λίθου. Τοῦτο τὸ κατασκευάσμα, τὸ ὑπὸ τὴν γῆν, καλεῖται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ στοιβή. Ἐπὶ τῆς στοιβῆς δὲ ταύτης ὠκοδομήθη ἡ ὑπὲρ τὸ εἶδαφος ὑψομένη κρηπίς (κρηπιδώμα) τοῦ ναοῦ, ἡ τρεῖς ἔχουσα ἀναβαθμούς, ὧν ἡ ἀνωτάτη (ἣτις ἀπετελεῖτο οὐχὶ ἐκ πόρου, ὡς αἱ λοιπαί, ἀλλ' ἐκ πλακῶν ἐκ τιτανολίθου) καλεῖται, ὡς καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, στυλοβάτης, ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο ἡμέσως οἱ κίονες τῆς περιστάσεως (2).

Τὸ εἶδαφος δὲ τοῦ ὅλου ναοῦ (τοῦ σηκοῦ, τοῦ προδόμου καὶ τῆς περιστάσεως) συνέκειτο, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκ πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος τιτανολίθου· ἀποτελοῦσι δὲ αὐταὶ τὸ στρώμα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς περιστάσεως. Δὲν ἔκιντο δὲ αἱ πλάκες αὐταὶ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ χώματος, ἀλλ' ὑπὸ ταύτας ὑπῆρχον ἄλλοι ὑποκείμενοι πόρινοι ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον λίθοι, δι' ὧν ἐσχηματίζετο στερεὸν ὁπωσδήποτε εἶδαφος ἐφ' οὗ ἐπεκράθησαν αἱ τοῦ στρώματος πλάκες. Οἱ λίθοι οὗτοι ἀπετελοῦν κατασκευάσμα ὅπερ

(1) Τοιοῦτον κανονικὸν σχῆμα ἔχει καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Μητρόφον, ὅπερ ἄλλως παραλλάσσει ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων τῆς περιστάσεως, ὁμοιάζον ὡς πρὸς τοῦτο τῷ προκειμένῳ ναφ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ᾧ δηλ. κατὰ τὰς μικρὰς πλευράς ἔχει τοῦτο ἑξ κίονας, κατὰ τὰς μεγάλας ἔχει μόνον ἑνδεκα καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς.

(2) Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθη ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 85 στ. 3.—Σημειωτέον ὅτι ἡ στοιβὴ κατέληγεν εἰς τὴν καλουμένην ὑπευθυντήριαν, τὴν ἀνωτάτην δηλ. καὶ ὁρατὴν ἐν μέρει σιρὰν λίθων, ἐφ' ὧν ἐπεκράθη ἡ κρηπίς.

εκαλείτο στορά. Οὕτως ἡ στορά εἶχε πρὸς τὸ στρώμα τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ στοιβὴ πρὸς τὴν κρηπίδα (1).

Οἱ λίθοι οἱ τὴν στορὰν ἀποτελοῦντες σώζονται εἰσέτι κατὰ χώραν. Τῶν ὑπὲρ τούτους δὲ κειμένων τὸ πάλαι πλακῶν τοῦ στρώματος εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ἱκαναί, οὐδεμία ὁμῶς κατὰ χώραν, ὥστε δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ πῶς αὐταὶ ἦσαν διατεταγμέναι. Φαίνεται ὁμῶς ὅτι τὸ στρώμα τῆς περιστάσεως ἀποτελεῖτο ὅλως ἐκ λευκῶν πλακῶν· αἱ μέλαιναὶ πλάκες θὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ σηκῷ καὶ δὴ πιθανῶς κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ὅπου ἦτο ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ὡς εἶπον ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 σ. 56, ἀποβλέποντες εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός. Ἐν τούτῳ δηλ. τῷ ναῷ τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἐνθα ἦτο ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός, ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν μέλανος λίθου, ὡς καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐδειξαν καὶ ὁ Παυσανίας (V, 11, 10) ἀναφέρει.

Ἀνήρχετο δὲ τις ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ οὐχὶ διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος (ὡς τοῦτο ἐγίνετο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς ἐν Ἀττικῇ οἰκοδομήμασιν), ἀλλὰ δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐκ πωρίνων λίθων κατεσκευασμένου ἐπίπεδου, ἔχοντος μῆκος 5,00 καὶ πλάτος 2,30. Τοιοῦτον πρὸς ἀνάβασιν καὶ κατὰβασιν χρησιμεῦον ἐπίπεδον ἔχουσι καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα καὶ πρὸς τούτοις ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διός καὶ τὸ Ἡραῖον, ὁ ἐν Τεγέᾳ ναὸς τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ὁ ἐν Δήλῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος κτλ. (2).

Ἡ περίστασις ἀποτελεῖτο, ὡς εἵπομεν, ἐξ ἑνδεκα κιόνων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἑξ κατὰ τὰς μικρὰς. Ἐχουσι δὲ οἱ κιόνες οὗτοι, ὧν εὐρέθησαν ἱκανοὶ σπόνδυλοι, 20 ραβδώσεις καὶ πέσσαρας τοὺς ὑπὸ τὸν ἐχῖνον δακτυλίους· τὸ ὕψος δ' αὐτῶν ἦτο,

(1) *Ide Fouilles d'Épidaure* σ. 86 στ. 11.

(2) Ἀποβλέπων τις εἰς τὰ σωζόμενα ταῦτα μνημεῖα τὸ σύστημα τῆς δι' ἀνωφεροῦς ἐπίπεδου ἀνάβασεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκοδομημάτων δύναται νὰ ἐκλάβῃ ὡς κατ' ἐξοχὴν πέλοποννησιακόν. Ἐν Ἀττικῇ ἡ ἀνάβασις ἐγίνετο διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

ὡς φαίνεται, 5, 20. Ὁ ἐπὶ τῶν κίωνων δ' ἐπικαθήμενος τὸ πάλαι θριγκὸς (ἐπιστύλιον, τρίγλυφον, γείσων) δὲν ἔχει τι τὸ ἰδιόζων. Σημειωτέον μόνον ὅτι αἱ μετόπαι ἦσαν ἀπλᾶί πλάκες ἀνευ ἀναγλύφων παραστάσεων καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ γείσου σώζονται εἰσέτι ἱκανὰ ἔχνη ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ χρωματισμοῦ καὶ χρώματι δεδηλωμένων κοσμημάτων (1).

Ἡ ἐπὶ τοῦ γείσου δὲ ἐπικαθήμενη ὑδρορροή (αἱ καλούμεναι *simaie*) εἶνε πεποιημένη ἐκ μαρμάρου καὶ κεκοσμημένη δι' ἀναγεγλυμμένου ἀκανθοειδοῦς κοσμήματος βαίνοντος ἐλικοειδῶς καὶ διακοπτομένου κατὰ ἀποστάσεις διὰ τῶν χαινουσῶν λεοντοκεφαλῶν, δι' ὧν κατέρρει τὸ ἐκ τῶν πηλίνων κεραμίδων τῆς στέγης ἐκρέον ὕδωρ ἐκ τῶν βροχῶν (2).

Πλὴν δὲ τῶν κίωνων τῶν ἀποτελούντων τὴν περίσταςιν, εἶχεν ὁ ναὸς δύο εἰσέτι κίονας ἐν τῷ προδόμῳ, μεταξὺ τῶν παραστάδων εἰς ἃς κατέληγον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ τοῖχοι τοῦ σπηκοῦ. Συνεδέοντο δὲ μετὰ τῶν παραστάδων τούτων οἱ ρηθέντες κίονες διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο κίωνων ὑπῆρχε ξυλίνη θύρα, δι' ἧς αὐτως εἰσῆρχετο τις εἰς τὸν πρόδομον. Ἀπὸ δὲ τοῦ προδόμου εἰσῆρχετο τις εἰς τὸν σπηκὸν δι' ἄλλης θύρας μεγαλητέρας καὶ μεγαλοπρεπεστέρας, τῆς κατ' ἐξαχὴν θύρας τοῦ ναοῦ, ἣτις πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τῆς προμνημονευθείσης θύρας ἐκαλεῖτο μέγα θύρωμα. Ἦτο δὲ καὶ αὕτη ξυλίνη, κεκοσμημένη ὁμως διὰ κοσμημάτων ἐξ ἐλέφαντος, δι' ὧν ἐδαπανήθησαν δρ. 3070, διὰ χρυσῶν ἢ λῶν καὶ δι' ἄλλων κοσμημάτων. Ἀμφοτέρως δὲ τὰς θύρας ταύτας καὶ πρὸς τούτοις τὴν ὀροφὴν ἐξετέλεσεν ἐργολαβικῶς ἀντὶ δρ. 9800 ἀνὴρ ὀνομαζόμενος Θρασυμήδης, ὅστις εἶνε, ὡς φαίνεται μοι, ὁ αὐτὸς Θρασυμήδης ὁ ποιήσας, κατὰ Πausανίαν, (μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ), τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (3) τὸ ἐν τῷ σπηκῷ ἰδρυθὲν.

(1) Ἰδε Πρακτικά τοῦ 1884 σ. 56.

(2) Αἱ λεοντοκεφαλαὶ αὗται ἦσαν κεχρωματισμέναι διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου κατὰ ὑπόδειγμα (παράδειγμα) ὃ ἐξετέλειον ἀντὶ δρ. 16 Ἐκτορίδας, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ Ἐκτορίδας ὅστις μετέσχε τῆς κατασκευῆς τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ναοῦ ἁγαλμάτων.

(3) Τοῦτο ἐξῆλκε ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ἐθν. Μουσείου «Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου» ἀριθ. 173, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 17 σημ. 1.

Ἄπαντα δὲ ἡ ὀροφή καὶ ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, ἡ στέγη δηλ. τοῦ σπηκοῦ καὶ ἡ τῆς περιστάσεως ἦτο ξυλίνη (1), ἦτο δηλ. κατεσκευασμένη ἐκ κυπαρίσσου καὶ ἐξ ἐλάτης. Τὰ φατνώματα ἐκοσμοῦντο διὰ χρυσῶν ἀστέρων· τὸ λοιπὸν δὲ τῆς ὀροφῆς ἦτο κεκοσμημένον διὰ γραπτῶν κυματίων, ἀστραγάλων καὶ ἄλλων κοσμημάτων.

Οἱ τοῦτοι δὲ τοῦ ναοῦ καὶ οἱ κίονες τῆς περιστάσεως ἦσαν ἐπιγεγραμμένοι διὰ λευκοῦ κονιάματος, δι' οὗ συνήθως ἐπέχρion οἱ ἀρχαῖοι τὸν πῶρον λίθον· τὰ κιονόκρανα ὁμως καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν πρὸς τούτοις κεχρωματισμένα διὰ ποικίλων χρωμάτων καὶ κεκοσμημένα ἐνιαχοῦ διὰ διαφόρων κοσμημάτων.

Τὴν διὰ τῆς γραπτῆς δὲ ταύτης διακοσμῆσεως λαμπρότητα τοῦ ναοῦ ἐπὶ ἔξανε ὁ γλυπτικὸς αὐτοῦ διάκοσμος. Ἀγάλματα (Νηρηίδες καὶ Νίκαι) ἀπετέλουν τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ· τὰ δὲ αἰετώματα αὐτοῦ ἦσαν κεκοσμημένα ὡσαύτως δι' ἀγάλμάτων, ἅτινα παρίστανον ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ αἰετώματι πιθανῶς Κενταυρομαχίαν, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ βεβαίως Ἀμαζονομαχίαν.

Τῶν ἀγάλμάτων τούτων εὐρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ὀλίγα μὲν λείψανα ἐκ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ αἰετώματος, ὧν μνημονευτέα κεφαλὴ Κενταύρου ἴσως καὶ κορμὸς Λαπιθίδος, ἱκανὰ δὲ ἐκ τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος, ἑφιππος Ἀμαζών, Ἀμαζὼν πληγωμένη καταπίπτουσα ἐκ τοῦ ἵππου τῆς, κορμοὶ πολεμιστῶν, κεφαλαὶ κτλ. (2). Εὐρέθησαν δὲ τὰ τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς δηλ. εἰς τὸ μέρος ἐνθα κατέπεσαν τὸ πάλαι ἐκ τοῦ αἰετώματος, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῷ αἰετώματι τούτῳ εἰκονίζετο Ἀμαζονομαχία. Ἐκεῖ δὲ εὐρέθησαν πρὸς τούτοις καὶ δύο Νηρηίδες, ἐξ οὗ δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὅτι αὗται ἦσαν τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος, ὅτι δηλ. ἀπετέλουν τὰ γωνιαῖα ἀκρωτήρια

(1) 1re Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶνε νῦν ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Ἑθνικῷ Μουσείῳ· ἰδημοσίεουσα δὲ καὶ περιέγραφα αὐτὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1884 σ. 49 κ.ε. πίν. 3 καὶ 4, ἐν τοῖς Γλυπτοῖς τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀριθ. 136-158, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure πίν. VIII, IX καὶ X. Ἐδημοσίεουσα δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ μαρῶν ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῶν ὁ Lechat ἐν Épidaure, σ. 63 κ.ε.

τοῦ ἀετώματος τοῦτου. Τὸ μεσαῖον δ' ἀκρωτήριον τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος ἀπετέλει ἰσως Νίκη κρατοῦσα πτηνόν (1), εὐρεθείσα ἐντετειχισμένη ἐν μεταγενεστέρῳ οἰκοδομήματι μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου.

Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1884, ἐν ἣ τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσεν τὰ γλυπτὰ ταῦτα, ἐξέλαβον αὐτὰ ὡς ἔργα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὃ καὶ ἐβεβαιώθη διὰ τῆς μετὰ ταῦτα, ἐν ἔτει 1885, εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ. Ἐκ ταύτης δηλ. ἐμάθομεν ὅτι ὁ ναὸς ὡκοδομήθη ἀληθῶς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ ὑποδείγματα ἢ σχέδια (τύπους), ἃ παρέσχεν ἀντὶ 900 δρ. ὁ Τιμόθεος, αὐτὸς ὁ Τιμόθεος, ὡς φαίνεται, ὁ κατὰ τὰ μέσα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μαυσωλείῳ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ (2). Ἐποίησε δὲ ὁ Τιμόθεος αὐτὸς καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἑτέρου τῶν ἀετωμάτων ἀντὶ δρ. 2240, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἀκρωτήρια τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος (αἱ Νηρηίδες καὶ ἡ Νίκη) εἶνε ἰσως αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Τιμοθέου. Τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἑτέρου ἀετώματος ἐποίησεν ἄλλος τις τεχνίτης, οὗτινος τὸ ὄνομα ἤρχετο διὰ τοῦ Θεο - - - (Θεότιμος;). Τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγάλματα ἐξετέλεσαν (κατὰ τὰ ὑποδείγματα τοῦ Τιμοθέου) ἀντὶ δρ. 8000 τοῦλάχιστον ἄλλοι τε τεχνίται καὶ οἱ Ἀγαθῖνος, Λυσίων καὶ ἰδίως ὁ Ἐκτορίδας. Εἶνε δὲ ὁ Ἐκτορίδας οὗτος γνωστός ὡς γλύπτης, διότι καὶ ἄλλο τι ἄγαλμα ἐποίησεν ἐν τῷ ἱερῷ, οὗτινος εὐρέθη ἡ ἐνέπιγραφος βάσις, ὡς ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 38 ἀρ. 17. Αὐτὸς δ' ὁ Ἐκτορίδας ἐξετέλεσε καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ χρωματισμοῦ τῶν λειοντοκεφαλῶν κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν (σ. 40 σημ. 2) εἰρημένα.

(1) Fouilles d'Épidaure σ. 20 pl. VIII ἀρ. 5, 5*, pl. XI, 12. — Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 76-77.

Σημειωτέον ὅτι τῆς Νίκης ταύτης εὐρέθη ἤδη καὶ τὸ λοιπὸν κάτω μέρος τοῦ σώματος. Τὴν ὅλην δὲ μορφήν ἔχων νῦν ἐπ' ὅψιν δέχομαι ὅτι αὕτη ἦτο ἀληθῶς τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Foucart) 1890 σ. 591.

Περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ καὶ τὴν κατασκευὴν καὶ τοποθέτησιν τῶν ἐν ταῖς ἀετώμασιν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων θὰ ἐποιήθη τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἰδρυθὲν χρυσελεφάντινον ἀγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ οὐδεμία μνεία γίνεται τοῦ ἀγάλματος τούτου. Ἐποίησε δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀγαλμα κατὰ Παυσανίαν (ἴδε σ. 34) Θρασυμήδης ὁ Πάριος, ὅστις εἶνε, ὡς ἤδη εἶπον (σ. 40), αὐτὸς ὁ Θρασυμήδης ὁ καὶ τὰς θύρας καὶ τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ ποιήσας. Φαίνεται ὅτι ὁ Θρασυμήδης ἦλθεν ἐκ Πάρου εἰς τὸ Ἱερὸν ὡς ἐργολάβος· ὡς τοιοῦτος, γλύπτῃς ὢν, πρὸς τοῦτοις δὲ λεπτουργός καὶ ἔμπειρος ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τοῦ ἐλέφαντος, ἐξετέλεσε τὴν ξυλίνην ὀροφὴν καὶ τὰς θύρας τοῦ ναοῦ, καὶ ἰδίως τὸ δι' ἐλέφαντος καὶ διὰ χρυσῶν ἤλων κεκοσμημένον μέγα θύρωμα τοῦ σηκοῦ. Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι εἰς αὐτόν, εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ, ἀνέθηκαν οἱ Ἐπιδούριοι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος. Ἐμείνει δὲ ἱκανὸν χρόνον ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Θρασυμήδης, διότι καὶ ἄλλο ἀγαλμα ἐποίησεν, ἀνδριάντα Ἐπιδαυρίου τινὸς ἰδρυθέντα ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς ἐμάθομεν ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ σταδίου εὑρεθέντος κατὰ χώραν ἐνεπιγράφου αὐτοῦ βάρου (1).

Ἦτο δὲ ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἀγαλμα οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ πρὸς τὸ βάθος αὐτοῦ. Τοῦτο συνήγαγον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνασκαφῶν ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ, παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ καὶ εἰς ἴσην ἀπὸ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἀπόστασιν, ὑπῆρχεν ὁπῇ ἐν τῷ κρηπιδώματι ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς δι' ἀποσπάσεως τῶν λίθων γενομένη, κεκλεισμένη κατὰ μέγα μέρος διὰ μεγάλου παρίνου λίθου κατὰ μῆκος ἐρριμμένου ἐν αὐτῇ. Ἐξαγαγὼν δὲ τὸν λίθον τοῦτον παρετήρησα

(1) Ἡ ἐν τῷ βάρῳ τούτῳ ἐπιγραφὴ, ἣν ἀνεκοίνωσα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1894, σ. 13, καὶ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1895 σ. 183, ἔχει οὕτως:

Χαρμαντίδας [- -] αδα Ἐπιδαύριος

Ἀπόλλωνι Ἀσκληπιῷ ἀνέθηκεν.

Θρασυμήδης ἐποίησεν.

ὅτι ἐκ τῆς ὀπῆς εἶχεν ἀνασκαφῇ καὶ ἐξαχθῇ ἱκανὴ ποσότης χώματος. Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ἤγαγέ με εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκεῖ ἀνέκειτο τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα καὶ ὅτι οἱ καταστρέψαντες αὐτὸ ἠθέλησαν νὰ ἐξερευνησῶσι καὶ τὸ μέρος τοῦ κρηπιδώματος τὸ ὑπὸ τὸ βάθρον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἴσως νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον ἐκεῖ θησαυρὸν ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὴν ὀπὴν ταύτην ἐπωφελήθη καὶ ἔσκαψα ἐν αὐτῇ εἰς ἱκανὸν βάθος ὅπως ἐξακριβώσω ἂν ὄντως ὑπὸ τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα ὑπῆρχε φρέαρ, ὡς παραδίδει ὁ Πausanias (1), ἄλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

Εἶχε δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς, κατὰ τὴν τοῦ Pausanias περιγραφὴν (Iδ. σ. 34) μέγεθος κατὰ τὸ ἡμῖσι μικρότερον τοῦ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφάντινου ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, θὰ ἦτο ἄρα πάντως μεγαλύτερος τοῦ φυσικοῦ μεγέθους (2), καὶ εἰκονίζετο καθήμενος ἐπὶ θρόνου, τὴν μὲν τῶν χειρῶν στηρίζων ἐπὶ τῆς βακτηρίας αὐτοῦ, τὴν δὲ ἔχων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος· εἰκονίζετο δὲ παρ' αὐτῷ καὶ κύων. Ἐν τῷ θρόνῳ δὲ, ὅστις ὡσαύτως θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος (3), ἦσαν εἰργασμένα ἀνάγλυφα

(1) Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Pausanias ἐν βιβλ. V, 11, 10-11, ἐνθα λόγον ποιῆται περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντηρήσεως τῶν χρυσελεφάντινων ἀγαλμάτων. Λέγει ὅλ. ὅτι, ὅπως μὴ βλάπτηται ὁ ἐλέφας, τὸ μὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς ἐνέχριον δι' ἐλαίου διὰ τὸ ἐλωδες τῆς Ἀλτσεως, τὸ δὲ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς δι' ὕδατος διὰ τὸ αὐχμηρὸν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ προσθέτει περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγάλματος τάδε: «Ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ ἱερούμενός μου καθ' ἣν τινα αἰτίαν οὔτε ὕδωρ τῷ Ἀσκληπιῷ σπρίσκιν οὔτε ἐλαίον ἐστὶν ἐγγεχόμενον, ἐδιδασκόν με οἱ περὶ τὸ ἱερόν ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ὁ θρόνος ἐπὶ φρέατι εἴη πεποιημένα».

(2) Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφάντινος Ζεὺς, ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο ἀντίτυπός τι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς τοῦ Φειδίου, εἶχε μέγεθος πάντως μεγαλύτερον τοῦ διπλασίου φυσικοῦ, ἀφ' οὗ ἦτο τὸ μέγιστον τῶν κολοσσίων ἀγαλμάτων (καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς κατ' ἀκολουθίαν), πλὴν τῶν ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν Ρώμῃ, ὡς παραδίδει περὶ αὐτοῦ ὁ Pausanias (I, 18,6): «Ἀδριανὸς τὸν τε ναὸν ἀνέθηκε καὶ τὸ ἄγαλμα θέας ἄξιον, οὗ μεγέθει μὲν, ὅτι μὴ Ρόδιοις καὶ Ρωμαίοις εἶσιν οἱ κολοσσοί, τὰ λοιπὰ ἀγάλματα ὁμοίως ἀπολείπεται, πεποιηται δὲ ἐκ τε ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ καὶ ἔχει τέχνης εὖ πρὸς τὸ μέγεθος ὁρῶσιν».

(3) Ὅτι καὶ ὁ θρόνος θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, δυνάμει νὰ συμπερανωμεν ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὸν θρόνον τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Pausanias (Iδ. σημ. 1) λέγει ὅτι ἦσαν ἱδρωμένα ἐπὶ φρέατος τὸ τε ἄγαλμα καὶ ὁ θρόνος. Συνάγεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐξ ἐλέφαντος,

παριστώντα τὸν Βελλεροφόντην φονεύοντα τὴν Χίμαιραν καὶ τὸν Περσεὶ ἀποκόπτοντα τὴν τῆς Μεδούσης κεφαλὴν.

Εἰκόνα τοῦ χρυσελεφαντίνου τοῦτου ἀγάλματος παρέχουσιν ἡμῖν νομίσματα τῆς Ἐπιδαύρου, ὧν τινὰ προέρχονται ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1), πληρεστέραν ὅμως ἐννοιοῦν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ἐκ δύο μαρμαρίνων ἀναγλύφων εὑρεθέντων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1884 καὶ 1886 (2), ὧν τὸ ἕτερον παρέχει ἡμῖν ἐννοιοῦν καὶ τῆς μορφῆς τοῦ θρόνου. Προφανές δὲ εἶναι ὅτι ὁ Θρασυμήδης ποιῶν τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα διτελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Διός· διὰ τοῦτο μεταγενέστερος συγγραφεὺς, ὁ Ἀθηναγόρας, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξέλαβεν ὡς ἔργον τοῦ Φειδίου (3).

Τὸ προκείμενον ἄγαλμα εἶδεν ὁ Πausanίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνέπαφον (4)· θὰ κατεστράφη δ' αὐτὸ ἐν τοῖς μετὰ

διότι ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθήσῃ ὁ Pausanias ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐπὶ τοῦ φρέατος.

(1) Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 83.

Σημειωτέον ὅτι δύο ἀναπαραστάσεις τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος ἔχουσιν ἤδη δημοσιευθῇ, ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ Quatremère de Quincy (le Jupiter Olympien, πίν. XXIII, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Defrasse (Épidaure σ. 80 πίν. IV).

(2) Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1885 σ. 48 καὶ ἰδίως 1894 σ. 11 κ.ε. πίν. 1 Π. Καδδαδίας, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 92.— Defrasse - Lechat: Épidaure σ. 84-85.

(3) Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἀθηναγόρου ὁρμηθεὶς ὁ Brunn (Gesch. d. gr. Künstler I σ. 246) κατέταξε τὸν Θρασυμήδην ἐν τοῖς μαθηταῖς τοῦ Φειδίου, τοῖς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη πιθανὴ τέως οὕσα ἐξηλέγχθη διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ἀνασκαφῶν ἐσφαλμένη, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 50 σημ. 1. Ὁ Θρασυμήδης δηλ. διτελεῖ ἀληθῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, δὲν ἦτο ὅμως μαθητὴς αὐτοῦ, διότι ἤκμασε πολὺ ὑστερώτερον τοῦ Φειδίου, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

(4) Δημιούργημα φαντασίας, ἀστείότης ἢ παρεξήγησις τις, εἶνε προφανές, ὅσα ἀναφέρει ὁ Κικέρων (De natura deorum III, 34) περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου τοῦτου ἀγάλματος καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ Κικέρων δηλ. λέγει ὅτι Διονύσιος ὁ νεώτερος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ στόλου τοῦ ἀφῆρσεν ἐκ τοῦ ἀγάλματος τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ τὸν ἐκ χρυσοῦ πύγωνα αὐτοῦ προφανοῦς ὅτι ὁ υἱὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχη πύγωνα ἀφ' οὗ δὲν ἔχει ὁ πατὴρ αὐτοῦ (ὁ Ἀπόλλων). Ὁ αὐτὸς ἀφῆρσεν ἐκ

ταῦτα χρόνοις, καθ' οὓς ἐπεκράτησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ χριστιανισμός, ὑποστάν τὴν αὐτὴν τύχην, ἣν καὶ τὰ λοιπὰ ἐν Ἑλλάδι χρυσε-
λεφάντινα ἀγάλματα, καὶ δὴ τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι καὶ τὸ ἐν Ὀλυμ-
πίᾳ, θὰ διελύθη δηλ. εἰς τεμάχια ὅπως ἐξαχθῇ καὶ χρησιμο-
ποιηθῇ τὸ πολύτιμον αὐτοῦ ὕλικόν.

Περὶ τοῦ Θησαυροῦ καὶ περὶ τοῦ Ἑργαστηρίου.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς οἰκο-
δομῆς τοῦ ναοῦ μανθάνομεν ὅτι κατασκευάσθη συγχρόνως ἐκ λί-
θων ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ ἢ παρ' αὐτόν μικρόν τι κατασκευάσμα
καλούμενον θησαυρός, ἀντὶ δαπάνης δραχμῶν 60 διὰ τὴν ἐργασίαν
καὶ ποσοῦ κατωτέρου τῶν 87 δρ. διὰ τὰ ὑλικά (λίθον καὶ σιδη-
ρον) (1). Ἐχρησίμευε δὲ ὁ θησαυρός οὗτος πρὸς ὑποδοχὴν χρη-
μάτων ἃ προσέφερον τῷ θεῷ οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς μανθάνομεν
κυρίως ἐκ τοιούτων θησαυρῶν ὑπαρχόντων ἐν Δήλῳ (2). Ἦσαν
δὲ κατασκευασμένοι οὗτοι, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐνὸς μεγάλου ἢ ἐκ
πλειοτέρων μικρῶν λίθων, καὶ εἶχον κοιλότητά τινα κεκλεισμένην
καὶ ἴσως ἐσφραγισμένην, ἥτις εἶχεν ὀπήν δι' ἧς κατέπιπτον
ἐν αὐτῇ τὰ προσφερόμενα χρήματα· οἱ ἐπιτετραμμένοι δὲ τὴν
χρηματικὴν διαχείρισιν τοῦ ναοῦ ἤνοιγον αὐτοὺς κατὰ χρονικὰ
διαστήματα (ἐν Δήλῳ ἤνοιγον αὐτοὺς κατ' ἔτος) καὶ ἐλάμβανον
τὸ ἐν αὐτοῖς περιεχόμενον (3).

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι κατασκευάσθη πρὸς
τούτοις ἐργαστήριον, ὅπερ ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς τὸν αὐ-
τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ἐχρησίμευε καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ περίφημον

τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγάλματος τοῦ Διὸς τὸ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτιον λέγων ὅτι ἱμάτιον
ἐκ λινοῦ ὀφάσματος ἦτο καλλίτερον, διότι τὸ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτιον ἐν καιρῷ μὲν
χειμῶνος εἶνε ψυχρόν, ἐν καιρῷ δὲ θέρους βαρύν.

(1) Σημειωτέον ὅτι τούτου τοῦ θησαυροῦ γίνεται μνεία καὶ ἐν τινι τῶν ἐπιγρα-
φῶν τῶν ἱματίων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 32 ἀρ. 3.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Homolle), 1890 σ. 456.

(3) Οἱ τοιοῦτοι θησαυροὶ τῶν ἀρχαίων εἶνε ἄρα ἀκριδῶς ὅ,τι τὰ ἐν χρήσει
παρ' ἡμῖν κουδοῦκλια καλούμενα, τὰ ἐκ λίθων καὶ ἀσβέστου κατασκευάσματα
ἐκείνα παρὰ τοὺς ἀγροτικούς χριστιανικοὺς ναοὺς, ἰδίως παρὰ τὰς δημοσίας ὁδοὺς,
ἅτινα περιέχουσι τὴν εἰκόνα τοῦ λατρευομένου ἁγίου καὶ κεκλεισμένον δοχεῖον
ἔχον ὀπήν, δι' ἧς οἱ τὸν ναὸν ἐπισκεπτόμενοι ἢ διὰ τῆς ὁδοῦ διερχόμενοι ρίπτου-
σιν ἐν αὐτῷ χρήματα.

ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου. Ἐν αὐτῷ θὰ εἰργάζοντο κατ' ἐξοχὴν ὁ ἀρχιτέκτων καὶ οἱ τεχνῖται οἱ ποιήσαντες τὰ ἀγάλματα τῶν αἰτωμάτων, τὰ ἀκρωτήρια καὶ τὸν λοιπὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ. Ἦσαν δὲ οἱ τοῖχοι τοῦ ἐργαστηρίου κατεσκευασμένοι ἐκ σκύρου, ἐκ μικρῶν δηλ. λιθαρίων, ἀποτριμμάτων τῶν ἐξεργαζομένων λίθων καὶ τῶν ἐν τοῖς λατομείοις ἀποκοπτομένων, συνεχομένων καὶ ἐπικέχρισμένων διὰ χώματος ἀναμειγμένου μετ' ἄλλης τινὸς συνεκτικῆς ὕλης (1). Ἡ στέγη καὶ ἡ θύρα ἦσαν ἐκ ξύλου.

Βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ

Πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν 7 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτοῦ σώζεται δάπεδον (H) ἐκ πλακῶν τιτανολίθου, μήκους μέτρων 8,00 καὶ πλάτους 6,00 περίπου, ἐφ' οὗ ὡς φαίνεται ὑψοῦτο τὸ πάλαι ὁ βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῦ ναοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 30 περίπου μέτρων, σώζεται κρηπίδωμα ἐκ πώρου λίθου (Θ), μήκους 16 μέτρων καὶ πλάτους 3 1/2. Ἰσως τοῦτο εἶνε λείψανον μεγάλου μνημείου, ὑπόθεμα δηλ. βάθρου ἐφ' οὗ ἦτο ἱδρυμένος μέγα πλαστικὸν σύμπλεγμα. Οἱ Defrasse-Lechat (Épidaure σ. 186) φρονοῦσιν ὅτι ἐνταῦθα ὑψοῦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Βάθρα περὶ τὸν ναὸν καὶ ἱερὰ ὁδός

Κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς ἀνατολικῆς, ἀκριβῶς παρὰ τὸ κρηπίδωμα αὐτοῦ, σώζονται βάθρα ἀναθημάτων καὶ ἀγαλμάτων, ἃ ἦσαν ἱδρυμένα τὸ πάλαι ἐν τῷ Ἱερῷ. Τινὰ τῶν βάθρων τούτων ἔχουσι σχῆμα ἡμικυκλικόν, εἶνε δηλ. ἐξέδραι, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς βάθρα ἀγαλμάτων, τινὲς δὲ συνάμα καὶ ὡς τόπος ἐν ᾧ εἰδύναντο νὰ καθῇνται, χάριν ἀνέσεως, οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ περιδιαβάζοντες ἀσθενεῖς

(1) Τοιαύτης οὕσης τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐργαστηρίου, δηλὸν εἶνε ὅτι τοῦτο ἦτο πρόσκαιρόν τι κατασκευάσμα, δὲν ἦτο δηλ. μνημειακόν τι κτίσμα, οἷον τὸ καὶ νῦν ἔτι σωζόμενον ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐφ' οὗ εἶνε ὁκοδομημένος ὁ ἐν τῇ Ἀλτεϊ βυζαντινὸς ναός. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τις τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐργαστήριον ἐν τοῖς νῦν σωζομένοις ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήμασιν.

ὥς 48 — χαὶ προσχυνηταί, διότι τοῖς χατὰ τὴν περιφέρειαν λίθοις, ἐφ' ὧν ἦσαν ἰδρυμένα τὰ ἀγάλματα, ἦσαν συμφυῇ. ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐντὸς τοῦ ἡμικυκλίου ἐδώλια. Διὰ τοιούτων δὲ βάθρων καὶ ἐξεδρῶν περιορίζεται πρὸς τούτοις μέγας χῶρος πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, μέχρι τοῦ κρυπιδώματος Θ, ἐχτεινόμενος πρὸς βορρᾶν εἰς μῆκος 65 περίπου μέτρων. Τὸν χῶρον τοῦτον, ὅστις θὰ ἦτο ἄλσος κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ θὰ ἐχρησίμευεν ὥς τόπος ψυχαγωγίας τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, δυνάμεθα νὰ παραδάλωμεν πρὸς τὰς σημερινὰς πλατείας καὶ οὕτω νὰ ὀνομάσωμεν πλατεῖαν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσχλυπιοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ ναοῦ ἦγον εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τρεῖς λιθόστρωτοι ὁδοί, δυο τῶν ὁποίων, τῆς πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῆς πρὸς μεσηνόριαν, σῶζεται εἰσέτι ἀέρος τοῦ λιθοστρώτου, ἀκριδῶς παρὰ τὸν ναόν, Ἡ μὲν ἄγει κατ' εὐθεῖαν πρὸς ἀνατολὰς. διήρχετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ κρυπιδώματος © καὶ = ΠΑΡΕ ΒΕ ΡΕ ΕΣ : Ν , : ΕΣ γεν εἰς τὰ ἐπὶ τῶν ὑπερχειμένων κουπιδων οἰχοδομ, ματα, ἡ δὲ ἄγει πρὸς νεσημβρίαν, διήρχετο παρὰ τὸ οἰκοδόμημα ΑΕ καὶ παρὰ τὸν ναόν τῆς Ἀγρέδους (ΤΤ), πρὸς δυσμὰς αὐτῶν, καὶ ἀκολουθῶς ἔοι τον Dans ἡ re διερχομένη πιθανῶς μεταξὺ τοῦ σταδίου καὶ τοῦ l'uuvasion (1) ἡ Ne : dd MR ne os Ἱ ΜΑ ἦγεν εἰς τὸ θέχτρον. 1 τρίτη, ὁδὸς εἶχε διεύθυνσιν πρὸς βορρᾶν, διήρχετο κατὰ μῆκος τοῦ οἰκοδομήματος Α καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης (41) καὶ ἐξετείνετο εἰς τὰ Προπύλαια Ν. Ταύτην τὴν τελευταίαν ὁδὸν θὰ διήννον οἱ εἰς τὸν ναόν διχ τῶν Προπυλαίων κατ' εὐθεῖαν ἀεταυαίνοντες Ὡχ ἦτο ἄρα αὕτη ἡ ἱερὰ ὁδός. 2. ἈΛ Θόλως (θυγκέλη). ι" Ἐν ἔτει 188 ὁ ἀποπερατώτας τὴν ἀνασχαφὴν τοῦ ὑξάτρον ,. ., χλ'. ΧΩ ““οὐὸν πεοεοῖν en δ' 5 δι... à. += 37 ἡγαγον ep τάφρον πρὸς ἡορρᾶν τοῦ Στσδιου, δι' ἧς Amex λύφθη περιφερὲς οἰκοδομημα ἀποτελούμενον ἐκ συγκεντρικῶν κρτπιδωμάτων καὶ ἐξ ὑπογείων, σωζομένων, καὶ ἐξ ἀνωγαίου, ΑΤ

ρειπωμένου. Εἰς τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀποβλέπων καὶ εἰς τὰς ἐξαισίους κάλλους ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφάς, παρατηρῶν πρὸς τούτοις ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ οἰκοδομήματος ἦτο ὠκοδομημένον ἐκ μαρμάρου ἐταύτισα αὐτὸ ἔκτοτε (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 77 κ. ἑ.) πρὸς τὴν θέλον τοῦ Πολυκλείτου περὶ ἧς ὁ Πausanias (II, 27) λέγει τὰδε: «οἶκημα δὲ περιφερὲς λίθου λευκοῦ, καλούμενον θόλος, ὠκοδομεῖται πλησίον (τοῦ ναοῦ), αἰθέας ἄξιον· ἐν δὲ αὐτῷ Πausίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τόξα ξον ἐστὶν ἀφεικῶς Ἐρωσ, λύραν δὲ ἀντ' αὐτῶν ἀράμενος φέρει, γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη, Πausίου καὶ τοῦτο ἔραγον, ἐξ ὑαλίνης φιάλης πίνουσα· ἰδοὺς δὲ κἄν ἐν τῇ γραφῇ φιάλην τε ὑάλου καὶ δι' αὐτῆς γυναικὸς πρόσωπον . . . Πολύκλειτος γὰρ καὶ θέατρον τοῦτο καὶ οἶκημα τὸ περιφερὲς ὁποίησας ἦν».

Τὸ ἐπιόν δ' ἔτος 1883, ἀφ' οὗ ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ εὗρέθησαν ἱκαναὶ κεραμίδες ἐκ τῆς στέγης, συνεπέρανον ἐκ τοῦ σχήματος γραμμάτων τοῦ ἀλφάβητου, ἃ πρὸς διάκρισιν φέρουσι κεχαραγμένα αἱ κεραμίδες αὗται (1), ὅτι Πολύκλειτος ὁ ἀρχιτέκτων τῆς θόλου ταύτης καὶ τοῦ θεάτρου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἴνε ὁ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος περιφανῆς γλύπτης Πολύκλειτος, ὡς ἐπιστεύετο (2), διότι ἡ θόλος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ θέατρον, ἐποιήθησαν πάντως οὐχὶ τὴν Ε' ἀλλὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα π. Χ. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Πολύκλειτος θὰ ἦτο ἄρα Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὁ ἄλλος γλύπτης, Ἀργεῖος καὶ οὗτος (Πaus. VI, 6, 1), ὁ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετιρίδα, ὡς γνωστόν, ἀκμάσας (3). Ταῦτα ἐξέθηκα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1883 (Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 50. Πρβ. καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 15).

(1) Πανομοιότυπα τῶν γραμμάτων τούτων ἴδε ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 15. Τὰ γράμματα ταῦτα ἐχαράχθησαν ὑπὸ τῶν λιθοξόνων, ἵνα διακρίνονται αἱ κεραμίδες κατὰ στίχους, ὡς ἐμελλόν νὰ διαταχθῶσιν ἐπὶ τῆς στέγης.

(2) Brunn: Geschichte der gr. Künstler, I, σ. 217.

(3) Οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου δὲν εἶνε δυνατόν ἀκριβῶς νὰ καθορισθῶσι. Πάντως ὅμως ἤκμασεν οὗτος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος (Furtwängler: Meisterwerke 413 κἑ.) ἢ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους αὐτῆς (Robert: Arch. Märchen σ. 102 κἑ.).

Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐβιβαιώθησαν διὰ τῆς μετὰ τριετίας, ἐν ἔτει 1886, εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης δαπάνης τῆς θόλου ταύτης (1). Κυριολεκτικῶς εἰπεῖν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ γίνεται λόγος περὶ κατασκευῆς οἰκοδομήματος, ὃ καλεῖται θυμέλην· ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιγραφῆς βεβαιοῦται ὅτι ἡ θυμέλη εἶνε αὕτη ἡ ὑπὸ τοῦ Πausανίου καλουμένη θόλος (2). Φαίνεται ἄρα ὅτι ἡ θυμέλη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἐπωνομάζετο, ἔνεκα τοῦ σχήματος αὐτῆς, θόλος.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφὴ εἶνε ὕστερωτέρα κατὰ τι τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀρχαιότερα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, δι' οὓς λόγους ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 100· προέρχεται ἄρα ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἐναρξιν τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος χρόνων (μετὰ τοὺς περὶ τὸ 380 περίπου χρόνους) καὶ εἶνε ἀρχαιότερα τοῦ 330 περίπου π. Χ. Ἀναγράφονται δὲ ἐν αὐτῇ αἱ δαπάναι οὐχὶ ὅλου τοῦ οἰκοδομήματος, διότι λήγει αὕτη διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν δαπανῶν μέρους τῆς ὀροφῆς τῆς περιστάσεως, μέρους δηλ. τοῦ ἐκ 52 σελίδων συγκειμένου στρώματος τῆς περιστάσεως (3)· αἱ λοι-

(1) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ εὐρὼν αὐτὴν Β. Στάης (Iδ. σ. 29) ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1892 σ. 69 κί. Ἀκολούθως ἐδημοσίευσε καὶ ἐγὼ αὐτὴν ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 93-105, ἀρ. 242, ἐνθα ἐξέθηκα τὰ ἐξ αὐτῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐξαγόμενα πορίσματα, εἴτα δὲ ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῆς διὰ μακρῶν ὁ Bruno Keil ἐν Athen. Mittheilungen 1895 σ. 20-119 καὶ 405-450.

(2) Τοῦτο ἐπίδειξεν ὁ Foucart (Bull. d. corr. hellénique 1890 σ. 592-594) καὶ ἐβεβαίωσε ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Β. Στάης (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1892 σ. 90). Iδ. Fouilles d'Épidaure σ. 100.

(3) Τὸ ἐν στ. 162-164 τῆς ἐπιγραφῆς σχετικὸν χωρίον ἔχει οὕτως: ἐξιδώκαμες τὰς θυμέλας τὸ στρώμα ποιῆσαι τὸ ἐν ταῖς περιστάσι δελίδας πεντήκοντα δύο, τὰν σελίδα ἐκάστην ΒΒΓ— (ἔτσι 260 δρ.).

Σελὶς ὡς ἀρχιτεκτονικὸς ὅρος σημαίνει τμήμα ἢ διαμέρισμά τι σπεινόμενον κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν διευθύνσεων, ἔχον δηλ. σχῆμα οἰονί κεκρίδος θεάτρου (Iδ. Β. Keil ἐν Athen. Mittheilungen 1895 σ. 406, 1). Ἐπειδὴ δὲ αἱ πλάξεις ἐξ ὧν συνέκλειτο τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως τῆς θόλου ἀποτελοῦν ἀκριβῶς πεντήκοντα δύο διαμερίσματα, ὧν ἕκαστον συνέκλειτο ἐκ δύο ἀπὸ τῆς περιφέρειας εἰς τὸ κέντρον τοποθετημένων ἀκτινωδῶς πλακῶν, εἶχε δηλ. σχῆμα οἰονί κεκρίδος, εὐλόγως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου τῆς ἐπιγραφῆς (Iδ. ἄνωτ. σημ. 2) καὶ δεκτὸν ἔγινετο (Fouil. d'Épid. σ. 100. Ath. Mitth. 1895 σ. 22) ὅτι αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευόμεναι 52 σελίδες αἱ τὸ στρώμα τῆς περιστάσεως ἀπο-

παί μέχρι αποπερατώσεως της όλης οίκοδομής δαπάναι θά ήσαν αναγεγραμμένοι εν άλλω λίθω. Μανθάνομεν δέ εξ αύτης ότι είχεν οίκοδομηθή ή περίστασις (δηλ. ή έξωτερική δωρική στοά), και ό τοίχος του σηκού και τελευταίον κατασκευάζετο ή όροφή της περιστάσεως. Τί άλλο όμως είχε κατασκευασθή ή παρασκευασθή προς οίκοδομήν δέν γνωρίζομεν, διότι εν τῷ εύρεθέντι λίθω και πολλοί στίχοι είνε κολοβοί και χάσμα εξ εκατόν και πλέον στίχων υπάρχει (1).

τελοῦσθαι είνε αυτά τά 52 διαμερίσματα των πλακών του δαπέδου της περιστάσεως' εκ τούτου δέ και έβεβαιώθη ότι ή περί ής ό λόγος έπιγραφή άναμφιδόλως τάς δαπάνας της θόλου αναγράφει. 'Αλλ' οι Defrasse - Lechat (Épidaure σ. 117) υπολογίζουν ότι και τά καλύμματα της όροφής της περιστάσεως άπετέλουν 52 διαμερίσματα, εκ δύο και ταύτα καλυμμάτων συγκείμενα, έντελώς όμοια τοίς διαμερίσμασι του δαπέδου, και κατ' ακολουθίαν υποστηρίζουσιν ότι αι περί ών ό λόγος σελίδες τά καλύμματα ταύτα της όροφής και ούχι τάς πλάκας του δαπέδου δηλοῦσι.

Εν τῇ έπιγραφῇ τῇ αναγραφούσῃ τάς δαπάνας της οίκοδομής του ναοῦ του 'Ασκληπιου ή λέξις στρώμα αναφέρεται άναμφισήτητως ούχι εις την όροφήν άλλ' εις τό δάπεδον του ναοῦ (Ιδε Foulles d'Épidaure σ. 86-87 στ. 11, 40). 'Αλλ' εκ τούτου δέν έπεται ότι και εν τῇ προκειμένη έπιγραφῇ ή αύτή φράσις πρέπει πάντως νά αναφέρεται εις τό δάπεδον' άδύνατον δηλ. δέν είνε νά αναφέρεται αύτη και εις την όροφήν, διότι και ή όροφή δύναται νά εκληφθῇ ως στρώμα ώσπερ και τό δάπεδον. Τούτου ούτως έχοντος, ή υπό των Defrasse - Lechat προτεινομένη έρμηνεία είνε ή μάλλον πιθανή και, κατ' έμην γνώμην, βεβαία, διότι έχει υπέρ έαυτῆς σπουδαίον τεχνικόν λόγον. 'Αφ' οὔ δηλ. είχεν ήδη οίκοδομηθή ή περίστασις ψικοδομηθή δέ τελευταίον και ό τοίχος του σηκού, ή κανονική και ακόσμητος πορεία της εργασίας άπῆται νά κατασκευασθῇ κατά προτίμησιν ή όροφή της περιστάσεως και ούχι τό δάπεδον, όπερ έπρεπε νά κατασκευασθῇ μετά την αποπεράτωσιν πάντων των λοιπών έργων. 'Επειτα δαπάνη 13520 δρ. διά τας 52 σελίδας τάς άποτελούσας τό στρώμα της περιστάσεως είνε προφανώς λίαν υπέρογκος, προκειμένου περί των πλακών του δαπέδου, ούχι δέ υπερβολική, προκειμένου περί των καλυμμάτων της όροφής, περί μαρμαρίνων δηλ. λίθων έχόντων βαθείας έγχοπας και πλουσίαν γλυπτικήν διακόσμησιν. Τοιούτων δέ οντων των λίθων, διά τουτο ή εργασία αύτων έξεχωρήθη ούχι εις ένα άλλ' εις τρεις λιθοξόους και διά τουτο οὔτοι παρέχον τους λίθους τμηματικώς, άνα πέντε, άνα τέσσαρας και άνα δύο σελίδας. "Αν έπρόκειτο περί των πλακών του δαπέδου, εις θά ανέλαμβανε τό έργον, ώσπερ εις μόνος άνέλαδε και εξετέλειε τόν τοίχον του σηκού, και δέν θά παρέχευε τάς πλάκας τμηματικώς.

(1) 'Ιδίως δέν γνωρίζομεν αν τυχόν είχεν οίκοδομηθή και ή έξωτερική εκ κορινθιακών κίόνων στοά, δηλ. ή στοά ή έντός του σηκού, διότι δέν έπεται πάντως ότι ή στοά αύτη έπρεπε νά οίκοδομηθῇ μετά την οίκοδομήν του τοίχου του σηκού, ότε αναγκάίως άπαν τό δι' αύτήν υλικόν έπρεπε νά μετακομίζηται έντός

Τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα ἐξετελέσθη διὰ μεθοδίας καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐπεστάται δὲ εἰς τὴν ἐκτί-
λεσιν τῶν ἔργων ἐπιτροπή, ἣς τὰ μέλη ἐκαλοῦντο θυμελοποῖαι
καὶ θυμελοποιοί. Οὗτοι ἐλάβανον πρὸς τούτοις χρήματα
παρὰ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐπλήρωνον τοὺς ἐργολά-
βους καὶ λοιποὺς δικαιοῦχους. Οἱ ἱερεῖς ἄρα ἐξετέλουν χρέη τα-
μίου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἄξιώμα τοῦ ἱερέως ἦτο ἐνιαύσιον, ὥς ἐκ τῆς
ἐπιγραφῆς διδασκόμεθα, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ σωζομένῳ μέρει τῆς
ἐπιγραφῆς ἀναγράφονται εἴκοσι καὶ εἰς ἱερεῖς, τοῦ πρώτου δ' ἀνα-
γραφομένου προηγείτο ἀμέσως εἰς ἕτερος, δῆλον ὅτι ἡ οἰκοδομὴ
διήρκεσεν 22 ἔτη τοῦλάχιστον· λαμβάνοντες δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ

τοῦ σηκοῦ διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης θύρας τούτου, ὅπερ δυσχερὴ προφανῶς καθί-
στα τὴν ἐργασίαν. Εὐκολωτέρα θὰ ἦτο ἡ ἐργασία, ἂν μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς
ἐξωτερικῆς στοᾶς ὀικοδομεῖτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἢ τὰνάπαλιν, καὶ ἀκολουθῶς ὁ τοί-
χος τοῦ σηκοῦ. Τούτων οὕτως ἐχόντων, δυνατόν ἄλλθως νὰ εἶχεν οἰκοδομηθῇ καὶ ἡ
ἐσωτερικὴ στοά. Ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῇ ἡ περίστασις, ἡ ἐξωτερικὴ δηλ. στοά, μαν-
θάνομεν ἐκ τῆς κατὰ τύχην μνείας τῆς περιστάσεως ἐν τοῖς στίχ. 49 καὶ 60 τῆς
ἐπιγραφῆς· αἱ δαπάναι διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς στοᾶς ταύτης ἦσαν ἀναγεγραμμέ-
ναι ἐν τῷ μεγάλῳ ἐξ 100 καὶ πλέον στίχων κενῷ τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐν αὐτῷ τούτῳ
τῷ κενῷ ἄρα δυνατόν νὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένα καὶ αἱ δαπάναι διὰ τὴν οἰκοδο-
μὴν τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς. Δὲν δύναται τις νὰ βεβαιώσῃ ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἀρ-
νηθῇ τοῦτο.

Ἵνα εὐκολώτερον προχωρῇ ἡ ἐργασία, ἔπρεπεν ἡ οἰκοδομὴ νὰ ἀρχίσῃ ἐκ τῶν
ἔσω καὶ νὰ προχωρῇ εἰς τὰ ἔξω, ἔπρεπε δηλ. νὰ οἰκοδομηθῇ κατὰ πρῶτον ἡ
ἐσωτερικὴ στοά, εἴτα ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐξωτερικὴ στοά.
Τοιαύτη τάξις ἀλλθως δὲν ἐτηρήθη, διότι ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἡ
ἐξωτερικὴ στοά εἶχεν οἰκοδομηθῇ πρὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν
δικαιοῦται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ οἰκοδομὴ ἔβαινε συστηματικῶς ἐκ τῶν ἔσω εἰς
τὰ ἔξω καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ στοά ἔμελλε νὰ οἰκο-
δομηθῇ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Λαμβάνων τις ὑπ' ὄψιν τὰς
δυσχερείας, ἃς παρέχεν ἡ ἐργασία οὕτω βαίνουσα, δύναται μᾶλλον νὰ δεχθῇ ὡς
πιθανώτερον ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῇ ἡ ἐσωτερικὴ στοά, ἀκολουθῶς ἡ ἐξωτερικὴ καὶ
τελευταῖον ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ. Ἀφ' οὗ μάλιστα βλέπομεν ὅτι μετὰ τὸν τοίχον
τοῦ σηκοῦ ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τῆς ὀροφῆς τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς, δυνάμεθα ἴσως
νὰ δεχθῶμεν ὡς πιθανώτερον ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν τότε οὕτω παρεσκευασμένα
ὥστε νὰ συνεχισθῇ ἡ κατασκευὴ τῆς ὀροφῆς τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, νὰ ἐπιτεθῇ
δηλ. καὶ ἡ τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς ὀροφή.

Ἰσμένω εἰς τὴν διασφύρην τοῦ ζητήματος τούτου διὰ τὸν λόγον κυρίως, ὅτι
τοῦτο σχετίζεται πρὸς ἄλλο σπουδαῖον ζήτημα περὶ τῆς χρονικῆς περιόδου, καθ'
ἣν διήρκεσεν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου, καὶ περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος Πολυκλείτου, ὡς
θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐπομένους (ἴδε σημειώσεις ἐν σελ. 54).

ἐπιγραφὴ δὲν ἀναγράφει τὰς μέχρι τέλους τῆς οἰκοδομῆς δαπάνας καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ πρὸς τούτοις μεγάλα κενὰ ὑπάρχουσιν, ἐν οἷς θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα καὶ ἄλλων ἐσέων, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ὅλη οἰκοδομὴ διήρκεσε τριάκοντα περίπου ἔτη, ἤρξατο δηλ. αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 380 καὶ ἐπερατώθη κατὰ τοὺς περὶ τὸ 350 π. Χ. Ἀλλὰ καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ οἰκοδομὴ διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη ἢ ὅπωςδήποτε παρετάθη μετὰ τὸ 350, πάντως ὀφείλει νὰ δεχθῇ ὅτι ἐπερατώθη αὕτη ἐντελῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τοῦ 330 περίπου π. Χ. διότι πρὸ τῶν χρόνων τούτων ἤκμαζεν, ὡς γνωστόν, ὁ τοῦ Παμφίλου μαθητὴς Πausίας(1) ὁ διὰ γραφῶν διακοσμήσας τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ. Συνετάρχη ἄρα τὸ σχέδιον (τὸ παράδειγμα) τῆς θόλου καὶ ἐξετελέσθη ἡ ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα οἰκοδομὴ ἐν χρονικῇ περιόδῳ καθ' ἣν ἤκμαζε πάντως Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν σ. 49 σημ. 3.

Ἦτο δὲ ὡκοδομημένη ἡ θόλος, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη. ἐκ πώρου λίθου καὶ ἐκ μαρμάρου, δηλ. ἐκ λευκοῦ καὶ ἐκ μέλανος λίθου. Καὶ ὁ μὲν λευκὸς λίθος ἐκομίσθη ἐκ Πεντέλης, ὁ δὲ μέλας ἐξ Ἀργούς, ὁ δὲ πῶρος ἐκ Κορινθίας. Κατὰ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐξαχθέντα, ἐγένετο πρὸς τούτοις χρήσις λευκοῦ τιτανολίθου (λίθου μαρμαροειδοῦς) διὰ τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως· πρὸς τῷ πεντελησίῳ δὲ μαρμάρῳ ἐγένετο ἐν τῇ οἰκοδομῇ χρήσις καὶ ἄλλου μαρμάρου, ὡς λέγεται, μαρμάρου τοῦ ἐν τῇ Λακωνικῇ Δολιανᾷ ἢ μαρμάρου ἐκ Πάρου(2), διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κορινθιακοῦ ρυθμοῦ στοᾶν καὶ διὰ

(1) Brunn : Geschichte der griech. Künstler, II σ. 144.

(2) Ταῦτα λέγουσιν εἰδήμονες, οἱ βεβαιοῦντες ὅτι τὰ εὐρεθέντα μέλη καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέρη τῆς θόλου δὲν εἶνε ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαρμάρου (πεντελησίου μαρμάρου, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις). Κατὰ πόσον ὁμοίως οὗτοι ὁρθῶς διακρίνουσι τὰ μάρμαρα ταῦτα, δὲν δύναμαι νὰ εἶπω, ἀπ' οὗ γνωστόν εἶνε ὅτι τα πρὸς τοῦτο κριτήρια εἶνε ἐπισηφὰ καὶ ἀδέδαια, πολλάκις δὲ οὐ μόνον ἐμπεριτεχνεῖται ἀλλὰ καὶ γνωλῶγοι διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων μαρμάρων. Ὅτι ἐν τῷ οἰκοδομήματι ἐγένετο χρήσις μαρμάρου τοῦ Δολιανᾷ λέγει ὁ Δαίρφελδ (Mitth. 1892 σ. 214), ὁ Lepsius εἶνε τῆς γνώμης, ἣν ἀποδέχεται νῦν καὶ ὁ Δαίρφελδ, ὅτι τοῦτο εἶνε μάρμαρον Πάριον (Mitth. 1895 σ. 87 σημ. 1), ἐξ ἄλλου οἱ Defrasse - Lechat βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ ὁροφὴ τῆς περιστάσεως εἶνε ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου (Épidaure σ. 108 σημ. 4).

τὴν ὀροφὴν (:) καὶ τὰς κεραμίδας καὶ τὴν ὑδρορρόην τοῦ οἰκοδομήματος. Λαμβανομένης δὲ ὑπ' ὄψιν τῆς ποσότητος ταύτης τοῦ μαρμάρου (εἰς ὃ καταλεκτέος καὶ ὁ τιτανόλιθος) οὐ ἐγένετο χρῆσις ἐν τῷ οἰκοδομήματι, φαίνεται ὅτι μᾶλλον τὸ μάρμαρον ὑπερίσχυε· διὰ τοῦτο ὁ Παυσανίας λέγει, ὅτι ἡ θόλος ἦτο ὠκοδομημένη ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸ τιμιώτερον καὶ μᾶλλον ἐπικρατοῦν ὕλικόν.

Τοιαῦτα εἶνε τὰ γενικὰ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τὸ πλείστον ἐξαγομμένα πορίσματα περὶ τῆς θόλου. Τούτων ἐκτεθέντων, δυνάμεθα νῦν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ οἰκοδομήματος· πρὸ τούτου ὁμῶς ἀναγκαῖον νομίζω πρὸς ἀπόκρουσιν ἀντιρρήσεων τινων νὰ παρεμβάλω ἐνταῦθα σημειώσιν, ἐν ᾗ εἰδικώτερον ἐξετάζω τὰ περὶ τοῦ Πολυκλείτου καὶ περὶ τῶν χρόνων καὶ τῆς πορείας τῆς οἰκοδομῆς ἐκτεθέντα.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

περὶ τοῦ Πολυκλείτου καὶ περὶ τῶν χρόνων καὶ τῆς πορείας τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου.

Εἰς τὰ ἐκτεθέντα ἤδη περὶ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἢ τοῦλάχιστον πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου ὡς τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς θόλου, ἀντιτίθεται γνώμη τοῦ Δαίρφελδ (Das griechische Theater σ. 130-131) καθ' ἣν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου (καὶ τοῦ θεάτρου) διήρκεσε μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος· ἴσως δὲ καὶ ἔτι ὕστερότερον, ἀρχιτέκτων δὲ ἦτο οὐχὶ Πολύκλειτος ὁ νεώτερος (ἀφ' οὗ οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ δὲν δύνανται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐκταθῶσι μέχρι τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος) ἀλλ' ἄλλος Πολύκλειτος, νεώτερος τούτου, Πολύκλειτος Γ', οὗ τὴν ὑπαρξιν δέχεται ὁ Δαίρφελδ ἐπόμενος τῷ Dittenberger (C.I.G.S., I, ἀρ. 2532). Ἄλλ' ἀσχετῶς τοῦ ὅτι δὲν εἶνε καθόλου ἀναγκαῖον νὰ ἀποδεχθῇ τις τὴν ὑπαρξιν καὶ Γ' Πολυκλείτου (πρὸς Furtwängler: Meisterwerke σ. 414 κ.ε.), ἡ γνώμη αὕτη δὲν μοι φαίνεται ὅτι δύνανται νὰ κατισχύσῃ, διότι προσκρούει κατὰ ἰσχυρῶν λόγων καὶ δὲν ὁρμᾶται ἐκ βεβαίων ἐκ τῆς εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς ἐξαγομμένων πορισμάτων.

Γνωματεύει ταῦτα ὁ Δαίρφελδ σκεπτόμενος οὕτω περίπου: «Ἐν τῇ εὐρεθείσῃ ἐπιγραφῇ δὲν γίνεται λόγος περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ἐκ Παρίου μαρμάρου (ἢ μαρμάρου ἐκ τοῦ Δολιανῶ) λαμπροτέρων μελῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ὃ ἔστι τῆς ὀροφῆς (διότι τὴν λέξιν στελίδους ἀναφέρει εἰς τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως· πρὸς ἐν τούτοις τὰ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰρημίαις, σ. 140 σημ. 3), τῆς ὑδρορρόης καὶ ἰδίως τῆς ἐντός τοῦ σηκοῦ κορινθιακῆς στοᾶς, ἥς ὁ θριγκὸς προσομοιάζει τῷ θριγκῷ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου. Τοῦτο δὲ τὸ μὴ μνημονεύμενον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λοιπὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας δὲν δύνα-

εὐρεθείσῃ ἐπιγραφῇ, διότι αὕτη ἀναγράφει μόνον τὰς ἐργασίας, αἵτινες ἐγίνοντο δαπνάσαι τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ τοῦ ὑπὸ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ διαχειριζομένου· τὰ λοιπὰ ἔργα ἐξετελοῦντο δαπάναις τοῦ ταμείου τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, κατ' ἀκολουθίαν ἦσαν ἀναγεγραμμένα ἐν ἄλλῃ συγχρόνῳ στήλῃ (parallelurkunde, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτήν) μὴ εὐρεθείσῃ.

Ἐν Fouilles d' Épidaure, σ. 55 ἀρ. 106, ἐδήλωσα ὅτι οἱ ἱερομνήμονες ἦσαν ταμίαι ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς τοῦλάχιστον χρόνους. Ἐξ ἑλλων εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν ὁρμώμενος νῦν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὅτι ἦσαν ἀληθῶς ταμίαι καὶ κατὰ τὴν Δ' ἱκτονταετηρίδα π. Χ., ὅτι δηλ. διαχειρίζοντο καὶ οὗτοι ἐν τῷ Ἱερῷ χρήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις, αἵτινες ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως εἶνε συνταγμένα καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀναγράφουσα, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἑξῆς φράσις: Λαμβάνω παρ ἱερομνημόνων οἷς ἐγγράφε δὲ δέινα μινὸς δέινα ἐπὶ καταλογον βουλὰς δέινα κτλ. Ὑπερχον ἄρα δύο ταμίαι ἐν τῷ Ἱερῷ. Τοῦτου βεβαιωθέντος, ἀξιοσημείωτος καὶ σπουδαῖος καθίσταται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Keil οὐχὶ ὁμοῦ καὶ βέβαιος. Κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας δυνατόν ἐκ τοῦ ἐνὸς ταμείου νὰ ἐπληρύνοντο χρήματα διὰ δαπάνας αἵτινες ἐπεδύρνον τὸ ἕτερον ταμεῖον. Ἄλλ' ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐν τῇ προκείμενῃ περιπτώσει, ὅτι καὶ τὰ δύο ταμίαι ἐκ παραλλήλου καὶ συστηματικῶς κατέβαλλον χρήματα διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς θόλου, δὲν βεβαιοῦται, διότι δὲν προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, καθ' ἣ φρονεῖ ὁ Keil. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς εἶναι τι ἵναλον καὶ αἱ ἐν αὐτῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι δὲν καταλείπουσιν ὅσα ἰσχυρίζεται ὁ Keil χάσματα. Τὰ ἐν στ. 181 Φίλωνι καρούξαντι τὸ ἔργον δύνανται νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ στρώματος (εἰς τὰς σελίδας) τῆς περιστάσεως, οὐδὲ βλέπω τὸν λόγον διατί τὰ ἐν στ. 136 καὶ 138 δεσμιὰ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐχρησέμευσαν καὶ ταῦτα διὰ τοὺς λίθους τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Ὅτι δὲ ἡ ἀμοιβὴ ἦν κατὰ τὰ ἐν τοῖς στ. 136, 141 καὶ 178 Ἐλαβον οἱ Σαννίων καὶ Φιλωνίδας, (οἱ χαράξαντες ἐπὶ τοῦ λίθου τοὺς στ. 119-136, 137-141 καὶ 142-179, καθ' ἃ ἐδήλωσα ἐν Fouill. d'Épid. σ. 98), ἡ ἀναλογουσα πρὸς ὅς. $5\frac{72}{100}$, $7\frac{76}{100}$, $6\frac{32}{100}$ δι' 100 γράμματα, δὲν εἶνε λίαν ὑπερβολικὴ, (ὡς φρονεῖ ὁ Keil ὑπολογίζων ὅτι ἡ δι' 100 γράμματα δαπάνη δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερβαίνει τὸ πολὺ $1\frac{1}{2}$ ὅς.), δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν ἐπληρώθη καὶ ὁ Ἀρισταῖος, ὁ χαράξας ἐπὶ τοῦ λίθου μέρος τῆς ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ ἀπὸ τοῦ στ. 289-305 (Fouill. d'Épid. σ. 82). Ἄλλως τὸ ζήτημα τοῦτο λύει ἡμῖν νῦν εὐτυχῶς ἄλλη ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσα ἐπιγραφή, προερχομένη ἐκ τῆς Δ' ἱκτονταετηρίδος. Ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ δαπάνας πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Ἐπιδοτεῖου ἀναγινώσκονται τάδε: Σταθιμενεὶ γραμματων δις χιλίων οκτακοῖσιω]ν εἰς ταν σταλαν αγγραφ[ας ελο]μενωι τα εκατον πεντ οβολων γινεταὶ δραχμαι [=· (I)], καὶ κατωτέρω: ἀπεδωκαμες Σταθιμενεὶ γραμματων αγγροφας εἰς [ταν] σταλαν γραμματων τετρακισχιλιων πεντακοσιων ελομενωι τα εκατον πεντ οβολων γινεταὶ δραχμαι [=· Π' (III)]. Δι' 100 ἄρα γράμματα (ἃ εἶνε λίαν ἀμείλως κεχραγμένα) ἐκλήφρονον οἱ Ἐπιδαυριοὶ 5 ὀβολούς.—Ὡς πρὸς δὲ τὸν σηκὸν ὁρθῶς ἰσχυρίζεται ὁ Keil ὅτι ὁ Ἀκαρχίδας ἔλαβε δρ. 8700 μόνον διὰ τὴν ἐργασίαν οὐχὶ δὲ καὶ διὰ

τὸ ὕλικόν, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν δικαιολογείται συμπεραίνων ὅτι ἡ διὰ τὸ ὕλικόν δαπάνη ἐγένετο ἐκ τοῦ ἄλλου ταμείου, διότι ἵνα τοῦτο ἰσχυρισθῇ τις πρέπει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἴνε ἀναγεγραμμένη ἐν τοῖς κεινοῖς τῆς «Ὑπερείτης» ἐπιγραφῆς, ὅπερ δὲν ἀποδεικνύεται. — Τίλος προσθετόν ὅτι, ἂν οὗ δὲν εἴνε βέβαιον ὅτι αἱ σελίδες ἀναφέρονται εἰς τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως (ἴδε σ. 50 σημ. 3), ἐκλείπει ὁ κύριος λόγος ἐξ οὗ ὁ Keil ὁρμηθεὶς κατέληξεν εἰς τὸν περὶ οὗ πρόκειται ἰσχυρισμόν του περὶ ἀποπερατώσεως πάντων τῶν ἔργων καὶ περὶ ὑπάρξεως τῆς *parallelurkunde*.

Ταῦτα σημειῶ ἀπλῶς ὡς πρὸς τὰ σπουδαία ταῦτα ζητήματα ἐπιφύλασσόμενος ἄλλοτε ἐκτενῶς περὶ αὐτῶν νὰ πραγματευθῶ. Ἐνταῦθα δὲ τοῦ λόγου συνοψίζω τὴν περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου γνώμην μου ἐν τοῖς ἑξῆς:

Κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 380 π. Χ. Πολύκλειτος ὁ νεώτερος συνέταξε τὸ σχέδιον (τὸ παράδειγμα) τῆς θυμέλης (θόλου) καὶ ἐξετέλεσε τὰ ὑποδείγματα τῶν καθέκαστα ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος· τὴν ἐπιστάσιον ὁμῶς τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων μέχρι διεξαγωγῆς τῆς οἰκοδομῆς δὲν ἀνέλαθεν, ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη θὰ ἀνετίθη εἰς ἄλλον ὑποδεέστερον ἀρχιτέκτονα, ἐργοδηγόν. Ὁ Πολύκλειτος, γλόπτης ὢν, δὲν ἰδύνατο καὶ δὲν ἀνέλαβε βεβαίως τοιαύτην ἐργασίαν, εἰς ἣν θὰ ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ἀφιερῶσθ ὅλον του τὸν βίον, πλεον τῶν 30 ἐτῶν. Ἡ διὰ τὴν θόλον καὶ τὸ θέατρον ἐργασία αὐτοῦ θὰ ἦτο ἀπλῶς τοιαύτη, οἷα ἡ τοῦ Σκόπα διὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς καὶ ἡ τοῦ Ἰκτίνου διὰ τὸν Παρθενῶνα· θὰ ἐκανόνισε τὰ τῶν ἐργασιῶν, δυνατόν καὶ νὰ ἐπιστάτησεν αὐτῶν ἐπὶ τινι χρόνῳ, ἀλλὰ δὲν ἐπεμελήθη αὐτὸς τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων μέχρι πέρατος αὐτῶν.

Ἡ ἐναρξίς τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἐγένετο εὐθύς, ὅπως τοῦτο ἐν πάσῃ ταχύτητι ἀποπερατωθῇ καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν τοῖς πρῶτοις δὲ ἡγοράσθη μέγα μέρος, ἔννοεῖται, τοῦ ὕλικου (τοῦ πώρου καὶ τοῦ μαρμάρου) καὶ οὕτως ἤρξατο τὸ μὲν ἢ κατ' ἰδίαν ἐξεργασία τῶν λίθων, τὸ δὲ ἡ οἰκοδομή. Κατὰ τὰ πρῶτα ὅστω ἔτη κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν (στ. 1-106, μὴ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἐκ πλεον τῶν 100 στίχων κενοῦ) ὥκοδομήθη καὶ ἱερατιώθη ἐντελῶς τὸ κρηπίδωμα (στ. 17, 19), ὥκοδομήθη ἡ περίστασις (στ. 49, 60), ὃ ἔστιν ἡ ἐκ δωρικῶν κινῶν ἐξωτερικὴ στοά, ἐγένετο ἡ ἐξεργασία καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν μελάνων καὶ πεντελικῶν λίθων οἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν (στυλοβάτην καὶ ὀρθοστάτην) τοῦ τοίχου τοῦ σπηοῦ (στ. 55-56, 58-60, 73-75, 85-89), ἐγένετο ἡ ἐξεργασία καὶ ἡ γλυφὴ τῶν πεντελικῶν λίθων οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀποτελέσωσι τὸ περιθώριον (τὰ σταθμά, τὸ ὑπέρθυρον καὶ τὸν καταλοδέα) τῆς θύρας τοῦ σπηοῦ (στ. 94-95, 96-97, 105. πρ6. καὶ στ. 110-111), καὶ ἐγένετο καὶ ἄλλη τις γλυπτικὴ ἐργασία (στ. 101-102, στ. 104) ἴσως ἡ τῶν λίθων τοῦ ἐπικράνου τοῦ σπηοῦ. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 9^{ου} ἔτους ἀπρόοπτόν τι γεγονός, ἡ ἐμπόλεμος κατάστασις πιθανῶς εἰς ἣν περιήλθον οἱ σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν Ἐπιδαυριοὶ πρὸς τοὺς Θηβαίους εἰσελάσαντας εἰς Ἐπιδαυρίαν καὶ δρωσαντες αὐτὴν ἐν ἔτει 369 π. Χ. (Ξενοφ. Ἑλληνικά, VII, I, 18) ἐπὶνεγκε μεγάλην χαλάρωσιν τῶν ἐργασιῶν ἴσως δὲ καὶ διακοπὴν αὐτῶν μετὰ τὸ 11^{ον} ἔτος (στ. 107-117). Κατὰ τὸ 12^{ον} ἔτος, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, (ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγένετο διακοπὴ τῶν ἐργασιῶν), καὶ κατὰ τὸ 13^{ον}, ὥκοδομήθη ὁ τοίχος τοῦ σπηοῦ (στ. 118-133), ἀπὸ

δὲ τοῦ 14^{ου} ἔτους μέχρι τοῦ 17^{ου} (στ. 134-161) παρατηρεῖται πάλιν χαλάρωσις τῶν ἔργων καὶ ἐντελὴς διακοπὴ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ 18^{ου} μέχρι τοῦ 20^{ου} ἔτους (στ. 146-147). Κατὰ τὸ 21^{ον} καὶ 22^{ον} ἔτος (στ. 148-178) ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἔργα καὶ κατασκευάζεται μέρος τῆς ὀροφῆς (τῶν καλυμμάτων) τῆς περιστάσεως. Σὺν τῇ ἀναγραφῇ τῆς πρὸς τοῦτο δαπάνης λήγει ἡ ἐπιγραφή. "Αν δὲ κατὰ τὰ ἔτη, καθ' ἃ ἐχαλαρώθησαν καὶ διεκόπησαν τὰ ἔργα, δὲν ἀνεστάλη πραγματικῶς ἡ οἰκοδομὴ ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔσως αἱ ἐργασίαι, καταβαλλομένης τῆς δαπάνης ἐξ ἄλλου ταμείου, ἐκ τοῦ ταμείου τῶν ἱερομνημόνων, δὲν γνωρίζομεν, οὐδὲ γνωρίζομεν τίνα ἔργα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐξετελέσθησαν. Δὲν γνωρίζομεν πρὸς τοῦτοις ἂν τυχὼν εἶχεν οἰκοδομηθῇ καὶ ἡ ἐν τῷ σηκῷ κορινθιακῇ στοᾷ (Ῥε σ. 51 σημ. 1). Πάντως, ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφὴ λήγει διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν δαπανῶν μέρους τῆς ὀροφῆς, θὰ ὑπελείπτο τοῦλάχιστον πρὸς ἐκτέλεσιν τὸ λοιπὸν μέρος τῆς ὀροφῆς, ἡ στέγασις τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ἡ κεράμωσις, ἡ ὑδρορροή καὶ τὸ δάπεδον, θὰ ἦτο (ἰδίως τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως) τῶν τελευταίων ἔργων. Τῶν ἔργων τούτων αἱ δαπάναι θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμέναι ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ, ἣτις ἀπετέλει συνέχειαν τῆς εὐρεθείσης.

Περιγραφὴ τῆς θόλου

Κολοβὴ καὶ ἀτελής οὖσα ἡ εὐρεθείσα ἐπιγραφὴ ὀλίγας παρέχει ἡμῖν εἰδήσεις περὶ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ταύτας ἱκανῶς ἀσφαβεῖς. Ἀλλὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρέθησαν ἅπαντα τὰ μέλη καὶ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ αὐτοῦ μορφαί, ἔπειτα τὸ ὑπόγειον σώζεται ὁλόκληρον, σώζεται δὲ πρὸς τούτοις πᾶν τὸ λοιπὸν ὑπὸ τὸ δάπεδον μέρος τοῦ κρηπιδώματος καὶ πλάκες τινὲς ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς περιστάσεως, ὥστε δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν πλήρη ἐννοίαν τῆς διαθέσεως τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς ὅλης ἐξωτερικῆς τε καὶ ἐσωτερικῆς αὐτοῦ μορφῆς (1).

Τὸ ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι ὑπὸ στοιχείῳ Β δεδηλωμένον οἰκοδόμημα εἶνε κάτοψις τοῦ δαπέδου τῆς θόλου, ὡς εἶχεν αὕτη ἄλλοτε. Ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι, ἐν ἰδιαιτέρῳ σχεδίῳ Β', εἰκονίζεται τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα, τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ ὑπὸ τὸ δάπεδον, ὡς νῦν σώζεται. Σύγκριται ἄρα τὸ νῦν σωζόμενον μέρος τοῦ οἰ-

(1) II. Καδβαδίας: Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας τοῦ 1883, σ. 49 κ. 1. πίν. Γ' καὶ Δ' (σχέδια τοῦ Δαιρφέλδ). Fouilles d'Épidaure σ. 13-16 πίν. IV καὶ V.—Ant. Denkmäler d. deut. arch. Institut. II πίν. II-V (R. Herold) σ. 2 (W. Dörpfeld).—Lechal-Defrasse: Épidaure σ. 95 κ. 1. μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ φωτοτυπιῶν ἀπεικονισμάτων.—Σημειωτέον ὅτι διατριβὴν περὶ τῆς θόλου ἔγραψε καὶ ὁ Herold ἐν τῇ Zeitschrift für Bauwesen 1893, ἀλλὰ τὰς τὴν δὲν γνωρίζω οὔτε δύνامي νὰ προμηθευθῶ αὐτὴν μὴ ὑπάρχουσαν ἀτυχῶς ἐν ταῖς ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθήκαις.

κοδομήματος ἐξ ἐξ συγκεντρικῶν κυκλικῶν κτισμάτων ἐκ πώρου λίθου ὠκοδομημένων, ὧν τὰ μὲν τρία πρῶτα, ἱκανῶς παχέα ὄντα, ἦσαν κρηπιδώματα (1), τὸ μὲν πρῶτον τῆς περιστάσεως, τῆς περιβάλλουσας δηλ. αὐτὸ ἐξωτερικῆς στοᾶς, τὸ δὲ δεύτερον τοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος (τοῦ σπηκοῦ), τὸ δὲ τρίτον τῆς ἐσωτερικῆς, ἐντὸς τοῦ σπηκοῦ, στοᾶς κορινθιακοῦ ρυθμοῦ· τὰ λοιπὰ δὲ τρία συγκεντρικὰ κτίσματα, πολὺ λεπτότερα τῶν τριῶν πρώτων, ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων κατὰ πάχος συγκείμενα, ἀποτελοῦσι διαχωρίσματα ὑπογείου κατασκευάσματος.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ θόλος ἀπετελεῖτο ἐκ κυκλικοῦ τοίχου ἀποτελοῦντος τὸν σπηκὸν τοῦ οἰκοδομήματος, ἐκ δωρικῆς στοᾶς περιβαλλούσης τὸν σπηκὸν τοῦτον, καὶ ἐξ ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς, ἐκ στοᾶς δηλ. ἐντὸς τοῦ σπηκοῦ. Ὁμοιάζει ἄρα τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ Φιλιπείῳ, τῷ μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην ὑπὸ τοῦ Φιλίππου οἰκοδομηθέντι, ἥτο ὁμῶς λαμπρότερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ σπηκοῦ εἶχε πλήρη στοᾶν ἐκ κορινθιακῶν κιόνων καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τοὺς τοίχους κεκοσμημένους δι' ἡμικιόνων, ὥσπερ τὸ Φιλιππεῖον. Εἶνε ἄρα τελειότερον οἰκοδόμημα ἡ θόλος καὶ πιθανῶς ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Φιλιππείου.

Τὸ ὑπὲρ τὸ εἶδαφος ἐξυψούμενον ἐκ πώρου λίθου πρῶτον κρηπίδωμα τῆς θόλου (2), οὗ ἡ ἐξωτερικὴ διάμετρος εἶνε 21 μ., 76, εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς· δὲν ἀνήρχετο τις ὁμῶς εἰς αὐτὸ διὰ τῶν ἀναβαθμῶν τούτων, ἀλλ' ὥσπερ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, δι' ἀνωφεροῦς ἐκ πώρου λίθου κατεσκευασμένου ἐπιπέδου (3).

(1) Τούτων τῶν κρηπιδωμάτων μέρος εἶδεν ἢ ἀπεκάλυψεν ὁ Blouet καὶ ἐσημείωσεν ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ τοῦ Ἱεροῦ (Expéd. de Morée II πίν. 77, e) ὡς λείψανον τῆς θόλου.

(2) Σημειωτέον ὅτι οἱ τὸ ἀνωτέρω μέρος τοῦ κρηπιδώματος τούτου ἀποτελοῦντες λίθοι σῶζονται μὲν κατὰ χώραν, κεῖνται ὁμῶς κανονικῶς ἀνεστραμμένοι, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς προφανῶς ἐγένετο. Ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1893 σ. 46 σημ. 1, Ἐλαδὸν ἔλλοθεν ἀφορμὴν νὰ σημειώσω ὅτι τοιαῦται ἱκτοπίσεις τῶν λίθων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἐγένοντο ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἢ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ πτωχῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξαγάγῃσι οὗτοι καὶ χρησιμοποιήσωσι τὸν ἐν αὐτοῖς μόλυδον.

(3) Ἐν στ. 136 τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀνα-

ποιημένη, ἀποτελοῦσα τὸν λαμπρότατον καὶ καλλιτεχνικώτατον κόσμον τῆς θόλου, καὶ διακρινομένη κυρίως διὰ τὴν μορφήν τοῦ κιονοκράνου καὶ τὸ ἀπαράμιλλον αὐτοῦ κάλλος. Εὐρέθησαν δὲ πολλὰ κιονόκρανα αὐτῆς, τεθραυσμένα, κατ' εὐτυχῇ δὲ σύμπτωσιν εὐρέθη καὶ κιονόκρανον ὅλως σῶον, ἀξιοθαύμαστον τὴν μορφήν καὶ ἀριστούργημα γλυπτικῆς τέχνης. Δὲν εἶνε δὲ τοῦτο τῶν κιονοκράνων, ὧν ἐγένετο χρήσις ἐν τῇ οἰκοδομῇ, ἀλλ' εἶνε, ὡς φαίνεται, τὸ ὡς ὑπόδειγμα χρησιμεῦσαν κιονόκρανον (ὁ τύπος ἢ τὸ παράδειγμα) ὅπερ αὐτὸς ὁ ἀρχιτέκτων Πολύκλειτος ἐποίησε (1). Ὁ θριγκὸς δὲ τῆς στοᾶς ταύτης, ὁ ἀποτελούμενος ἐκ μονολίθου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος, ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν ἣν καὶ ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου, ἐξ οὗ ἐπιβεβαιοῦται ὅτι ἀληθῶς τὸ τε θέατρον καὶ ἡ θόλος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος ὡκοδομήθησαν, ὡς ἔχω δηλώσει ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 σ. 50. Παραδοξὸν δὲ εἶνε ὅτι τὸ διάζωμα δὲν ἔχει ἐπίπεδον ἀλλὰ καμπύλην τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπερ ἐν οἰκοδομήματι ἑλληνικῶν χρόνων πρῶτην φοράν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, παρατηρεῖται.

ὑπὸ τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ σπηκοῦ, ἐν τῷ χώρῳ τῷ ὑπὸ τῆς κορινθιακῆς ταύτης στοᾶς περιβαλλομένῳ, ὑπάρχει περίεργον οἶονεὶ λαθυρινθῶδες ὑπόγειον ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν συγκεντρικῶν τοίχων καταλειπόντων κενὸν μεταξὺ χώρον, δι' οὗ μόλις δύναται νὰ διέρχεται ἄνθρωπος. Εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦτο κατῆρχετο τις, ὡς

(1) Τὸ κιονόκρανον τοῦτο εὑρον ἐν ἔτει 1884 ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῆς θόλου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς βάθος πλέον τοῦ μέτρου ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος. Ἐκεῖτο δὲ καθίτως ἐπὶ τοῦ ἔδαφους καὶ ἦτο περιτετυλιγμένον καθ' ἀπασαν αὐτοῦ τὴν ἐπιφάνειαν δι' ὠμῶν ἐκ χώματος ἱκανῶς παχείων πλίνθων ἐπὶ τῷ προφανεῖ σκοπῷ ὅπως διατηρηθῇ τοῦτο σῶον καὶ ἀβλαβές, ὅπερ καὶ κατορθώθη, διότι θαυμασία εἶνε ἡ διατήρησις αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς τοιαύτης κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ταφῆς τοῦ κιονοκράνου δὲν δύναμαι πιθανώτερον νὰ ἐξηγήσω ἢ ὑποθέτων ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ὑπόδειγμα τῶν κιονοκράνων τῆς θόλου, ὅπερ αὐτὸς ὁ Πολύκλειτος ἐν μαρμάρῳ ἐξετέλεσε, τοῦτου δ' ἑνεκα, ἵσως δὲ καὶ ἑνεκα ἰδιαιτέρας εὐλαθείας πρὸς τὸν περιφανῆ ἀρχιτέκτονα, ἔθαψαν αὐτό οἱ Ἐπιδαῦριοι τοσοῦτον ἐπιμελῶς καὶ προνοητικῶς ὅπως διὰ παντός συντηρηθῇ. Ἴδε Καβάδαις: Γ' λυσιτὰ τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀρ. 172. Ἀρχ. Ἐφημερίς 1885 σ. 231 πίν. 10. Fouilles d'Épidaure σ. 44 πίν. X. — Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 115.

φαίνεται, ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ διὰ κρεμαστῆς κλίμακος. Ἐκαστος δὲ τοῖχος ἔχει θύραν τοξοειδῆ, ὕψους 1,62 τοῦ μέτρου, καὶ παρ' αὐτὴν διάφραγμα ἐκ πορφύρεων πλακῶν φράσσον κατὰ πλάτος τὸν ἀμέσως κυκλικὸν χώρον κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν διευθύνσεων. Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ θέσις τῶν θυρῶν καὶ τῶν διαφραγμάτων, ὥστε ὁ ἐξερχόμενος διὰ μιᾶς θύρας εἶνε ἠναγκασμένος νὰ διέλθῃ ὁλόκληρον τὸν κυκλικὸν χώρον, εἰς ὃν εἰσῆλθε, ἵνα μεταβῇ εἰς τὸν ἀμέσως ἐπόμενον, καὶ οὕτω καθεξῆς, δὲν δύναται δηλ. νὰ ἐκλέξῃ τὴν συντομωτέραν τῶν διευθύνσεων καλυόμενος ὑπὸ τοῦ διαφράγματος (ἴδε τοπογραφικὸν πῖνακα, Β').

Τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως συνέκειτο ἐκ πλακῶν λευκοῦ τιτανολίθου, ὡς εἶπον ἐν σελ. 53. Τὸ δὲ δάπεδον τοῦ σηκοῦ τὸ μὲν ὑπὸ τὴν κορινθιακὴν στοᾶν συνέκειτο ἐκ πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου, τὸ δὲ τοῦ ὑπὸ τῆς στοᾶς περικλειομένου χώρου, τὸ δάπεδον δηλ. τὸ ὑπὲρ τὸ ὑπόγειον, συνέκειτο ἐκ ρομβοειδῶν ἐναλλάξ τοποθετημένων πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος μαρμάρου(1). Φαίνεται δὲ ὅτι αἱ πλάκες αὗται δὲν ἔβαινον μέχρι τοῦ κέντρου, διότι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δὲν εὗρέθη κυκλική, πλάξ (ἥτις θὰ ἐκάλυπτε τὸν κατὰ τὸ κέντρον χώρον) ἢ τεμάχιον κυκλικῆς πλακῆς. Ἰσως ἄρα κατὰ τὸ κέντρον ὑπῆρχεν ὁπὴ δι' ἧς συνεκοινῶνε τὸ ὑπόγειον μετὰ τῶν ἄνω, ἥτις ἢ ἔμενεν ἀνοικτὴ ἢ ἐκλείετο διὰ κινητῆς θύρας. Περὶ τούτου οὐδὲν ὠρισμένον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, διότι δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς εἰς τί ἐχρησίμευε τὸ ὑπόγειον, ὅπως οὕτω δυνηθῶμεν νὰ ἐξαγάγωμεν θετικόν τι συμπέρασμα.

Ἡ ὀροφή δὲ τοῦ οἰκοδομήματος, δηλ. ἡ ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ἔνθεν μὲν ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς ἔνθεν δὲ ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς στηριζομένη, ἦτο ἅπασα μαρμαρίνη, θαῦμα ἀρχιτεκτονικῆς γλυπτικῆς καὶ διακοσμήσεως. Ἡ στέγη δὲ ἡ τὰς κεραμίδας ὑποδεχομένη ἦτο, ἔννοεῖται, ξυλίνη, πῶς εἶχεν ὅμως αὕτη δὲν γνωρίζομεν· ἰδίως δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ὑπὲρ τὴν κορινθιακὴν στοᾶν μέχρι τοῦ

(1) Αἱ πλάκες αὗται ἱστηρίζοντο ἐπὶ ὑποκειμένων μακρῶν πλακῶν ἐκ τιτανολίθου, αἵτινες ἔξετείνοντο ἀπὸ τοῦ ἐνὸς κυκλικοῦ τοίχου εἰς τὸν ἕτερον. Ἀπετέλουν ἄρα αὗται τὴν στοᾶν τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ κατὰ τὰ ἐν σελ. 38-39 εἰρημένα.

κέντρου τοῦ οἰκοδομήματος· πιθανῶς ὅμως θὰ εἶχεν ὁπαῖον τι κατὰ τὸ κέντρον ἢ ὁπαῖα κατὰ τὴν περιφέρειαν, τὴν ὑπὲρ τὴν κορινθιακὴν στοάν, ὅπως δι' αὐτῶν κατέρχεται φῶς εἰς τὸν σηκόν, διότι τὸ ἐκ τῆς μιᾶς θύρας εἰσπερχόμενον εἰς αὐτὸν φῶς δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκές, ἐκτός ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ εἶχε καὶ θυρίδας, ὅπερ ὅμως ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν προκύπτει. Αἱ κεραμίδες δὲ ἦσαν ἅπασαι μαρμαρίναι, ὡσαύτως μαρμαρίνη ἦτο ἡ ὑδρορρόη (αι σίμαι), ἥτις διὰ τὰς θαυμασίως διαπεπλασμένας λεοντοκεφαλὰς καὶ τὸ λαμπρὸν μεταξὺ τούτων ἀκανθοειδὲς κόσμημα τάσσεται ἐν τοῖς καλλίστοις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς θόλου.

Περὶ τῶν γραφῶν τοῦ Πausίου

Τὸ κάλλος τῆς γλυπτικῆς ταύτης διακοσμῆσεως τῆς θόλου ἐξῆρεν ὁ ποικίλος χρωματισμός, οὗτινος ἐγένετο χρῆσις ὄχι μόνον εἰς τὰ ἐκ πώρου λίθου μέλη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐκ μαρμαρίου, ἵνα-χοῦ τοῦλάχιστον, ὡς δεικνύται ἐκ σωζομένων ἐν τισι τῶν μελῶν τούτων λειψάνων κυανοῦ, κίτρου καὶ ἐρυθροῦ χρωματισμοῦ. Ἄλλ' ἵνα σχηματίσωμεν πλήρη ἔννοιαν τῆς διακοσμῆσεως τοῦ οἰκοδομήματος, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς γραφικὴν αὐτοῦ διακόσμησιν γενομένην ὑπὸ τοῦ Σικωνίου ζωγράφου Πausίου.

Ὁ Πausανίας ἀναφέρει (ιδ. σ. 49) γραφὰς τοῦ Πausίου ἐν τῇ θόλῳ, Ἐρωτα κρατοῦντα λύραν καὶ Μέθην πίνουσαν ἐξ ὑαλίνης φιάλης. Ὅτι δὲ αὗται δὲ ἦσαν πίνακες ἀλλὰ τοιχογραφίαι, προκύπτει ἐξ αὐτῶν τῶν φράσεων τοῦ Πausανίου «οἶκημα περιφερές... ἐν δὲ αὐτῷ Πausίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τόξον ἐστὶν ἀφεικῶς Ἐρως... γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη» κτλ. Ἡ τελευταία μάλιστα φράσις γέγραπται ἐνταῦθα δὲν καταλείπει ἀμφιβολίαν ὅτι περὶ τοιχογραφιῶν ὁ λόγος. Ἄλλως τοῦτο προκύπτει καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὴν καλλιπρεπῆ καὶ ἐκτάκτως πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς θόλου ἀντίθεσιν προφανῶς ἀπετέλει ἡ μεγάλῃ καὶ γυμνῇ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ πρὸς τούτοις ἡ ξυλίνη κατὰ τὸ κέντρον ὀροφῇ τοῦ ὑπὸ τῆς κορινθιακῆς στοᾶς περιβαλλομένου χώρου, οἷανδ' ἡποτε μορφὴν καὶ ἂν εἶχε αὕτη. Ἡ ἀνάγκη ἄρα ἐπέβαλλεν ὅπως χάριν τῆς ἀρ-

μονίας διακοσμηθῶσι καὶ αἱ ἐπιφάνειαι αὐταί· διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς ἐκλήθη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Πausanias, ὁ ζωγράφος ἐκεῖνος ὅστις ἦτο ἐνδεδειγμένος, δυνατόν εἰπεῖν, ἵνα προβῇ εἰς τοιαύτην ἐργασίαν. Παρὰ τοῦ Πλινίου μανθάνομεν ὅτι ὁ Πausanias, ὅστις καὶ τοιχογραφίας ἔγραψεν ἐν Θεσπιαῖς ἐπισκευάσας ἔργα τοῦ Πολυγνώτου, διέπρεπε κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἐγκαυστικῇ, ὅτι ἠύδοκίμει ἐν τῇ ἀπεικονίσει ἀνθέων καί, τὸ πάντων σπουδαιότατον, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἐκόσμησε διὰ γραφῶν ὄροφός καὶ δὴ θολωτὰς ὄροφός (1) Ἀναγινώσκων τις ταῦτα, λαμβάνων δ' ἐξ ἄλλου ὑπ' ὅψιν τὰς ἐν τῇ θόλῳ κατὰ τὸν Πausanias γράφας τοῦ Πausanias καὶ σκεπτόμενος ὅτι σπάνια ἦσαν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα τὰ θολωτὰ οἰκοδομήματα, ἐν οἷς ἐδύνατο νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν τέχνην τοῦ ταύτην ὁ Πausanias, δικαιούται ἄλλῳως νὰ ἐρωτήσῃ μήπως ὁ ταῦτα περὶ Πausanias πρῶτος εἰπὼν, ἐξ οὗ ὁ Πλίνιος παρέλαθεν αὐτά, εἶχεν ὑπ' ὅψιν τοῦ ἔργου τοῦ Πausanias ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θόλῳ τῆς Ἐπιδαύρου. Δυνάμεθα, φρονῶ, μεθ' ἱκανῆς πιθανότητος νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Πausanias καὶ τὴν ὄροφὴν τῆς θόλου διεκόσμησε καὶ μάλιστα τὸν περιφερικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, ἐφαρμόσας ἐν τούτῳ πληρὴς σύστημα διακοσμήσεως, ὃχι μόνον τὸν Ἔρωτα καὶ τὴν Μίθην γράψας, τὰς γράφας δηλ. ὡς ὁ Πausanias ὡς τὰς μᾶλλον διεχειράσας τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἀναφέρει, ἀλλὰ καὶ ἄλλας γράφας, καὶ ἄνθη καὶ παντοῖα κοσμήματα καὶ εἴ τι ἄλλο ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς παραγωγὴν ἀρμονικοῦ τινος ὅλου. Ὁ Πausanias διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπέθηκεν, ὡς φαίνεται, τὴν κορωνίδα ἐπὶ τῆς θόλου γενομένης οὕτω τῶν καλλιπρεπεστάτων καὶ τελειοτάτων οἰκοδομημάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς θόλου.

Ὁ Πausanias θαυμάζει τὴν θόλον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς, περὶ τοῦ σκοποῦ ὅμως εἰς ὃν αὕτη ἐχρησίμευεν οὐδὲν λέγει. Ἀλλ' οὕτε ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδιδάχθημέν τι θετικὸν περὶ τούτου, οὕτε

(1) « Idem et lacunaria primus pingere instituit, nec camaras ante eum taliter adornari mos fuit » *Plin.* N. H. XXXV, 124. Πρὸς. Brunn : *Gesch. d. gr. Künstler*, II σ. 144.

ἐκ τῆς εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς μανθάνομεν ὅτι ἡ θόλος τὸ πάλαι ὠνομάζετο θυμέλη, εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ βέβαιόν τι συμπέρασμα ἐπιχείον φῶς εἰς τὸ ζήτημα καὶ συντελοῦν εἰς βεβαίαν αὐτοῦ λύσιν. Ἡ λέξις θυμέλη πολλές καὶ ἀορίστους ἔχει σημασίας(1), οὐδεμία δὲ τῶν σημασιῶν τούτων αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη εἶνε τοιαύτη, ὥστε νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν θόλον, νὰ δύναται δηλ. νὰ παράσχη ἡμῖν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἐν συνόλῳ μορφῆς καὶ διατάξεως, μεγέθους, πολυτελείας καὶ διακοσμῆσεως τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1882, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν καθ' ἃς ἡρξάμην ἀποκαλύπτων τὸ περιφερὲς τοῦτο οἰκοδόμημα, ἐπῆλθέ μοι εἰς τὸν νοῦν, βλέποντι τὸ περίεργον λαβυρινθῶδες ὑπόγειον, μήπως τοῦτο ἦτο οὐχὶ τὸ περιφερὲς κατὰ τὸν Πausανίαν οἶκημα, ἡ θόλος, ἀλλ' ἡ ἐν τῷ ἱερῷ κατὰ τὸν αὐτὸν περιηγητὴν κρήνη ἡ αὐτῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία». Τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος περιέμενον ἐκ τῆς πε-

(1) Θυμέλη σημαίνει τόπον ἐν ᾧ γίνονται θυσαί, βωμόν (Ἡρόδοτος: Θυμέλην, οὕτως ἔλεγον ἀπὸ τῆς θυ(υ)λῆς τὸν βωμόν, οἱ δὲ τὸ ἐπίπυρον, ἐφ' οὗ ἐπιθύουσιν, ἢ ἔδαρος ἱερὸν) καὶ μέρος βωμοῦ (κτὴν θυμέλην τοῦ βωμοῦ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ κονιάσαντι ἐπιγρ. ἐκ Δήλου, Bull. de corr. hell. 1890, 397). Κατ' ἀκολουθίαν θυμέλη καλεῖται ὁ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ τοῦ θεάτρου βωμός (οἱ δὲ ὀρχήστρα τοῦ χοροῦ, ἐν ᾗ καὶ ἡ θυμέλη εἴτε βῆμα οὕσα εἴτε βωμός». Πολυδεύκης IV, 123. «Βωμός τοῦ Διονύσου, ὃς καλεῖται θυμέλη παρὰ τὸ θύειν». Σουίδα). Ἐκ τούτων δὲ καὶ ἡ ὅλη ὀρχήστρα (ἡ κυκλική, ἐννοεῖται, ἔχουσα σχῆμα), ἐν ᾗ ἦτο ὁ βωμός, ἐκαλεῖτο ἐνίοτε θυμέλη (Ἀποσπ. τοῦ Πρατίνου I, B, παρ' Ἀθην. XIV, 617 c: τίς ὁ θύρμος ὅδε; τί τὰδε τὰ χορεύματα; τίς ὁδὸς ἔμολεν ἐπὶ Διονυσιάδα πολυπατάγα θυμέλαν;). Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐφ' οὗ ὁ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ βωμός, ἢ ἐπὶ βήματος παρὰ τὸν βωμόν τοῦτον, ἵσταντο οἱ αὐληταὶ (καὶ ἐν γένει οἱ μουσικοὶ καὶ ραψῳδοί), διὰ τοῦτο ἡ λέξις θυμέλη σημαίνει ἐνίοτε τὴν μουσικὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ δράμα καὶ θυμελικοὶ καλοῦνται οἱ μουσικοὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς δραματικούς (Isid. Orig. XVIII, 47: thymelici autem erant musici scaenici, qui in organis et lyris et citharis praecinebant et dicti thymelici, quod olim in orchestra stantes cantabant supra pulpitum, quod thymele vocabatur). Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἀγῶνες θυμελικοὶ εἰρηνται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἀγῶνας σκηνικούς. Τέλος σημειώτα καὶ τὰ ἐν M. Έτ. σ. 458, 30, περὶ τῆς θυμέλης λεγόμενα: «θυμέλη, ἡ τοῦ θεάτρου μέγχι νῦν, ἀπὸ τῆς τραπέζης ὠνόμασται· παρὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς τὰ θύη μερίζεσθαι, τουτέστι τὰ θυόμενα ἱερεῖα». — "18a Dörpfeld-Reisch: Das griechische Theater, σ. 278.— A. Müller: Griech. Bühnenaltertümer, σ. 129 καὶ 402.

ραιτέρω ἀποκαλύψεως τοῦ οἰκοδομήματος (1). Τούτου δὲ γενομένου μετὰ παρέλευσιν βραχείας χρόνου, ἀδιστακτικῶς ἀπεφάνθη πλεον ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἡ θόλος (Πρακτικά τοῦ 1882, σ. 81), ἐγκαταλιπὼν πᾶσαν ὑπόνοιαν ὅτι δυνατόν νὰ ἦτο ἡ κρήνη, διότι καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἦτο ὑπὲρ τὸ δέον μέγα, καί, τὸ σπουδαιότατον, διότι ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰδείχθη ἐναργῶς ὅτι οὐδαμῶθεν διωχετεύετο ποτε ὕδωρ εἰς τὸ οἰκοδόμημα, οὔτε ἐν τῇ ὑπογείῳ ἀνέβλυζέ ποθεν ὕδωρ ἐξ ὅπῃς τυχὸν ἐν τῇ βράχῃ (2), οὔτε ὅπωςδὴποτε ὑπῆρχέ ποτε ὕδωρ ἐν αὐτῇ (3). Περί τούτων ἔγραφον ἐν τοῖς αὐτοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, σ. 79 τὰςδε: « . . . τὸ λαθυρινῶδες τοῦτο ὑπόγειον ἐδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς δεξαμενὴ καὶ οὕτω νὰ νομίσῃ ὅτι τὸ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα εἶνε ἡ κρήνη ἐκείνη ἢ παρὰ τὸ στάδιον κειμένη, κατὰ τὴν τοῦ Πausανίου ἀφήγησιν (2, 27, 5), ἢ «τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία»· ἀλλ' οὐδὲν ἀνεφάνη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δεικνύον ὅτι ἐν αὐτῇ εἰσῆγετο ἡ ὑπὲρ-

(1) Ἴδε τὴν ἐν τῇ I' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, σ. 545, ἔκθεσίν μου ἀπὸ 7 Μαΐου 1882, ἐν ἣ ἔγραφον τὰςδε: « . . . Ἄν τὸ πρᾶγμα ὄντως ἔχει οὕτω (ἂν τὸ ἀποκαλυπτόμενον οἰκοδόμημα εἶνε ἡ θόλος), τοῦτο θέλουσι δείξει ἡμῖν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ μάλιστα ἡ τοῦ μεγάλου περιφεροῦς οἰκοδομήματος ἀποκάλυψις, διότι, τούτου μὴ ὑπάρχοντος, ἀπὸ τοῦδε ἡδυνάμην νὰ εἰπω ὅτι τὰ τρία ταῦτα κυκλικὰ οἰκοδομήματα εἶνε πιθανῶς ἡ κρήνη ἐκείνη, ἢ παρὰ τὸ στάδιον κατὰ τὴν τοῦ Πausανίου ἀφήγησιν κειμένη, ἢ «τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία», καὶ οὐχὶ ἡ θόλος, διότι αὕτη, ἐν ἣ ἦσαν αἱ τοῦ Πausanίου γραφαί, θὰ ἦτο μέγα καὶ κατοικήσιμον ἦτοι προσιτὸν τοῖς θεαταῖς οἰκοδόμημα, τὰ προκείμενα ὅμως εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον μικρά καὶ κείνται οὕτω πλησίον ἀλλήλων, ὥστε μὴ οὐκ ἐδύναται τις νὰ διέρχεται διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν χώρου, διότι ἡ μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἀπόστασις εἶνε 0,70 καὶ ἡ μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου 0,76, ἐν ᾧ ὁ χώρος τοῦ τρίτου εἶνε 1,40. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως τοῦ κρηπιδομήματος τοῦ μεγάλου περιφεροῦς οἰκοδομήματος θέτει τὸ ζήτημα ὑπὸ ἄλλην φάσιν, διότι τὸ μέγα τοῦτο οἰκοδόμημα φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ὅλον τι μετὰ τῶν τριῶν ἐτέρων, τὸ ὅλον δὲ τοῦτο δύναται νὰ εἶνε ὄντως ἡ θόλος. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὸ ζήτημα θέλει λύσει ἡ ἐντελής τῶν οἰκοδομημάτων τούτων ἀποκάλυψις καὶ ἐκκαθάρισις ».

(2) Ἐπίτηδες ἐξηρεύνησα πανταχοῦ καὶ ἰδίως ἐν τῇ κεντρικῇ κύκλῳ τὸ ἔδαφος τοῦ ὑπογείου, ἀλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

(3) Ἄν ὑπῆρχέ ποτε ὕδωρ ἐν τῇ ὑπογείῳ, θὰ κατέλιπεν ὀπωσδὴποτε ἰλὸν τινα. Τοῦτο γνωρίζουσιν ἐκ πείρας οἱ ἀρχαῖοι στείρουσαντα φρέατα ἀνασκάψαντες καὶ ἐκκαθαρίσαντες. Ἐν τῇ πυθμένι τούτων πάντοτε ὑπάρχει μικρὰ ἢ μεγάλη ποσότης ἰλῶος ἐξ ἁμμου ἁμμοῦς ἢ ἀναμεμιγμένης μετὰ χώματος.

που. Λαμβανομένων δ' ὑπ' ὄψιν ἐκτοπισμένων τινῶν ἐδωλίων καὶ ἄλλων ἐλλειπόντων, ἐξάγεται ὅτι ἐδύναντο νὰ κάθονται τὸ πάλαι ἐν τῷ κοίλῳ πλέον τῶν 14000 θεατῶν (1), μὴ λογιζομένων ἐκείνων, οἵτινες ἐν ἀνάγκῃ ἐδύναντο καὶ ἐπὶ τῶν κλιμάκων νὰ κάθονται, καὶ ἄλλων θεατῶν οἵτινες ἐδύναντο νὰ ἴστανται ἐν τῷ ὑπὲρ τὸ κοῖλον διαδρόμῳ καὶ ἐν τῷ διαζώματι τῷ διαχωρίζοντι τὸ κοῖλον εἰς κάτω καὶ ἄνω ζώνην.

Ἀνασκαφέντος τοῦ θεάτρου τούτου, ἐγνωρίσαμεν ἀκριβῶς ἐν αὐτῷ τὴν μορφήν τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου, ἰδίως τὴν τῆς ὀρχήστρας, περὶ ἧς ὅλως ἐσφαλμένην ἔννοιαν εἶχομεν πρότερον. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ ἐδείχθη πρὸς τούτοις ὅτι δὲν ὑπέστη τοῦτο τὴν τύχην ἣν ὑπέστησαν τὰ πλείστα ἐν Ἑλλάδι θέα-

(1) Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει λογιζομένου δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 40 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου.

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Δαίρφελδ (Das griechische Theater, σ. 44) τὸ Διονυσιακὸν θέατρον ἐδύνάτο νὰ περιλάβῃ 14000 θεατὰς, λογιζομένου ὁμῶς δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 50 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου δὲν ἐδύνάτο νὰ περιλάβῃ εἰμὴ 11500 θεατὰς περίπου (Vds Defrasse - Lechat: Epidauré, σ. 200).

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ E. Gardner (Excavations at Megalopolis, σ. 69 σημ. 2) τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἐδύνάτο νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς, λογιζομένου ὁμῶς χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν, ὅστις προφανῶς δὲν εἶνε ἐπαρκής. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνάτο ὡσαύτως νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς καὶ τι πλέον.

Τὸ θέατρον ἄρα τῆς Μεγαλοπόλεως φαίνεται ὅτι δὲν ἐδύνάτο νὰ περιλάβῃ πλείτερον ἀριθμὸν θεατῶν ἢ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν τὸ ἐν Ἀθῆναις θέατρον ὑπερέβαινε πάντα τὰ ἄλλα. Ὁ Πausanias ἄρα λέγων ὅτι τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ὑπερεῖχε πάντα τὰ λοιπὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, θὰ ἀπέβλεπεν οὐχὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὐς ἐδύνάτο τοῦτο νὰ περιλάβῃ, ἀλλ' εἰς τὸ μέγεθος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος καὶ ἰδίως τῆς ὀρχήστρας, ἥτις ἀληθῶς εἶνε πολὺ μεγαλητέρα τῆς τῶν θεάτρων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Ἐπιδαύρου.

Σημειωτέον ὁμῶς ὅτι κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κατὰ τὸ πλείστον κατεστραμμένου κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Μεγαλοπόλεως, ἣν προτείνει ὁ Schulz (Excavations at Megalopolis σ. 41), ἐδύνάτο τοῦτο νὰ περιλάβῃ 20000 θεατὰς περίπου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἦτο μεγαλητέρον τοῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὐς ἐδύνάτο νὰ περιλάβῃ· δὲν ἦτο ὁμῶς μεγαλητέρον τοῦ τῶν Ἀθηναίων, διότι τοῦτο, λογιζομένου χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν (τοσοῦτον χώρον λαμβάνουσιν ὡς βᾶσιν ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς των οἱ Gardner καὶ Schulz), ἐδύνάτο νὰ περιλάβῃ ὑπὲρ τὰς 21000 θεατῶν.

τρα καὶ ἰδίως τὸ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακὸν θέατρον, δὲν μεταποιήθη δηλ. κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλ' ἔμεινεν ἀμετάβλητον καὶ ἄθικτον, οἷον ὠκοδομήσεν αὐτὸ ὁ Πολύκλειτος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰδὲλος γίνεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης τοῦ ὑπ' ἐξέτασιν θεάτρου. Τὸ ἐπισημότερον καὶ κάλλιστον τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων ὄν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων, διεσώθη ἡμῖν ἐν καλλίστῃ ὡσαύτως καταστάσει. Πολὺ σπουδαιότερον τοῦ νῦν σωζομένου Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν λοιπῶν τὸ μὲν κατεστραμμένων τὸ δὲ πολλαχῶς μεταβεβλημένων θεάτρων παρέχει ἡμῖν τὸν ἀκριθεῖ καὶ ἀμειγῇ, συνάμα δὲ καὶ τελειότατον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα π.Χ.

Τὸ προκείμενον θέατρον (1) εἶνε ὠκοδομημένον ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, ἐξαίρουμένων τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοῖλου, ἃ εἶνε ἐκ πώρου. Ὁ τιτανόλιθος οὗτος εἶνε καλλίστης ποιότητος, ἀρκούντως λευκός καὶ κρυσταλλώδης· διὰ τοῦτο τινὲς τῶν περιηγητῶν συνέχουν αὐτὸν πρὸς τὸ μάρμαρον καὶ ὑπέλαβον ὅτι τὸ θέατρον ἦτο ὠκοδομημένον ἐκ μαρμάρου.

Κοῖλον.

Τὸ κοῖλον, τὸ μέρος δηλ. τοῦ θεάτρου τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς θεατὰς (2), εἶνε μείζον ἡμικυκλίου καὶ ἀποκλίνει μικρὸν κατὰ τὰ ἄκρα ἀπὸ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος. Τὸ κεντρικὸν μέρος αὐτοῦ

(1) Π. Καδδαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ.1-20, πίν. Α'-Δ' (σχέδια Ν. Σολωμοῦ) καὶ Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46-48, πίν. Α-Β (σχέδια Δαίρφελδ). Fouilles d'Epidaure, σ. 10-13, πίν. II-III (σχέδια Δαίρφελδ).—Lechat-Defrasse: Epidaure, σ. 193-228 μετὰ φωτοτυπιῶν σχεδίων καὶ ἀπεικονισμάτων. —Dörpfeld-Reiss: Das Griechische Theater, 1896, σ. 120-133.—W. Christ: Das Theater des Polyklet in Epidaurus (Sitzungsberichte d. k. bayer. Akademie, 1894, τῆχος I).

(2) Τὸ κοῖλον, ὃ οἱ ρωμαῖοι καλοῦσι cauea, καλεῖται θέατρον, οὕτω δὲ καλεῖται καὶ τὸ σύνολον τῶν θεατῶν. Κατ' ἐπέκτασιν δὲ ἡ λέξις θέατρον σημαίνει τὰ ὅλα οἰκοδόμημα, δηλ. τὸ κοῖλον, τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ἡ μόνη σημασία τῆς λέξεως ταύτης, διότι ἐνίοτε θέατρον καλεῖται οἷσδήποτε τόπος, ἐν ᾧ συνέρχονται θεαταί, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ ὀρχήστρα καὶ σκηνή. Οὕτω λ. χ. θέατρον καλεῖται καὶ τὸ μέρος τοῦ σταδίου, ἐν ᾧ συνέρχοντο οἱ θεαταί (ἴδε σ. 98).

τὸ ἀποτελοῦν σχεδὸν ἥμισυν κύκλον (αἱ ὀκτὼ κατὰ τὸ μέσον κερκίδες) εἶνε ἀκριβῶς κυκλικὸν καὶ ἔχει ἀκτῖνα συμπίπτουσαν τῷ κέντρῳ τῆς ὀρχήστρας· τὸ λοιπὸν ὅμως μέχρις ἑκατέρου τῶν κεράτων μέρους (αἱ δύο σχεδὸν ἑκατέρωθεν κερκίδες) ἀποκλίνει τοῦ κύκλου καὶ ἀποτελεῖ ἀνεπαίσθητον σχεδὸν καμπύλην σχηματιζομένην δι' ἄλλης δι' ἑκάτερον τῶν ἄκρων ἀκτίνος μεγαλητέρας κατὰ $3\frac{1}{2}$ περίπου μέτρα. Τὸ ὅλον κοῖλον ἄρα ἀποτελεῖ οὐχὶ κανονικὸν κύκλον, ἀλλ' ἑλλειψοειδῆ καμπύλην σχηματιζομένην διὰ τριῶν ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ κέντρων. Ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε πρωτοφανὴς ἐν τῷ θεάτρῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ συμφωνεῖ ἀρκούντως τοῖς περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου παραγγέλμασι τοῦ Βιτρουβίου(1).

Σύγκριται δὲ τὸ κοῖλον ἐκ 55 σειρῶν ἰδωλίων, λογιζομένων ἐν τούτοις καὶ τριῶν σειρῶν ἰδωλίων, ἅτινα ἔχουσι στηρίγματα διὰ τὰ νῶτα καὶ τὰς χεῖρας τῶν θεατῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δεῖον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς θρόνοι. Διάζωμα δὲ μεγαλοπεπέε ἀποχωρίζει αὐτὸ εἰς δύο ζώνας, ὧν ἡ μὲν ἄνω ἀποτελεῖται ἐξ 21, ἡ δὲ κάτω ἐκ 34 σειρῶν ἰδωλίων(2). Ἀποτελεῖται δὲ τὸ διάζωμα τοῦτο ἐκ

(1) "Ide Dörpfeld: Das gr. Theater, 123, 170 κέ., καὶ πρὸς W. Christ: Das Theater des Polyklet, σ. 11.

Γνωσθεὶς τῆς καμπύλης ταύτης τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου, κατορθώθη νὰ ἐννοηθῶσιν ἐπαρκῶς τὰ περὶ τριῶν κέντρων παραγγέλματα τοῦ Βιτρουβίου περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, περὶ ὧν μεγάλη φιλονικία πρότερον ὑπῆρχε.

Λαμβανομένων δὲ ὑπ' ὄψιν τῶν γνωστῶν καὶ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων θεάτρων, ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε, ὡς εἶπον ἄνωτέρω, πρωτοφανὴς. Κατὰ τὰ θέατρα ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς κοίλου μεγαλητέρου τοῦ ἡμικυκλίου ἐλύθη κατὰ δύο τρόπους: α') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἔχει καὶ τοῦτο τὸ αὐτὸ κυκλικὸν σχῆμα διὰ τῆς αὐτῆς ἀκτίνος κατασκευασμένον· οὕτω τὸ ὅλον κοῖλον εἶνε μέρος κύκλου μεγαλητέρου τοῦ ἡμίσεος· β') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἀποτελεῖ εὐθείαν γραμμὴν ἐφαπτομένην τοῦ κύκλου (τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ). Ἡ καμπύλη τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου κεῖται μεταξὺ τῶν δύο τούτων γραμμῶν, μεταξὺ δηλ. τῆς καμπύλης γραμμῆς, τῆς ἀποτελούσης συνέχειαν τῆς περιφερείας τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς ἥτις ἔχει τὴν διέθυνσιν ἐφαπτομένης τοῦ κύκλου.

(2) Κατ' ἐπιγραφὴν εὐρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ (Bull. d. corr. hellénique, 1894 σ. 164 καὶ 165) αὕτη ἡ ἄνω ζώνη τοῦ κοίλου καλεῖται ἐπιθέατρον, ἡ δὲ κάτω ζώνη εἰδικῶς θέατρον.

πλακοστρώτου δρόμου (1) ἔχοντος πλάτος 1,90, καὶ ἐξ ἀμέσως παρὰ τὸν δρόμον τοῦτον ἀνυψουμένης κρηπίδος ἐχούσης ἐν ὅλῳ ὕψος 1,36, καὶ σχηματιζομένης ἐκ ταπεινῶν πλακῶν οἰοεὶ τὴν βάσιν αὐτῆς ἀποτελουσῶν (ὕψ. 0,24), ἐκ μεγάλων πλακῶν (ὕψ. 0,90) ἔχουσῶν κατὰ τὰ ἄκρα ἐγγεγλυμμένην ταινίαν, καὶ ἐξ ἐπικαθημένου γεισώματος (ὕψ. 0,22) ἐκ κυματίου καὶ ἄβακος. Ἐπὶ τῆς κρηπίδος ταύτης ἔκειτο σειρὰ θρόνων, ἥτις ἀπειτέλει τὴν πρώτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς ἄνω ζώνης (2). Κατὰ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, θύραι, δι' ὧν ἀμέσως εἰσῆρχετο τις εἰς τοῦτο, χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀνέλθῃ εἰς αὐτὸ διὰ τῆς ὀρχήστρας.

Κλίμακες δέ, τέμνουσαι τὸ κοῖλον καὶ ἄγουσαι ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ διαζῶμα καὶ ἀπὸ τοῦ διαζώματος εἰς τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων, διαιροῦσιν αὐτὸ εἰς σφηνοειδῆ τὸ σχῆμα διαμερίσματα, ἅτινα καλοῦνται κερκίδες. Ἐν μὲν τῇ κάτω ζώνῃ ὑπάρχουσι 13 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 12 κερκίδας (3), ἐν δὲ τῇ ἄνω ζώνῃ 23 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 22 κερκίδας. Εἶνε δὲ ταιαύτη ἡ διάταξις τῶν κλιμάκων, ὥστε αἱ ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας βαίνουσι μέχρι τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ ὁμῶς διπλασιάζονται αἱ κλίμακες καὶ οὕτω εἰς ἐκάστην κερκίδα τῆς κάτω ζώνης ἀντιστοιχοῦσι δύο κερκίδες τῆς ἄνω· μόνον δὲ κατὰ τὰ κέρατα τοῦ κοίλου, τῇ κερκίδι τῆς

(1) Οὗτος ὁ ἐν τῷ θεάτρῳ δρόμος, κατ' ἐπιγραφὴν εὐρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ, καλεῖται δίοδος (Bull. de corr. hellénique 1894, σ. 164).

(2) Τὸ διαζῶμα τοῦτο εὐρέθῃ κατηρειπωμένον, οἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν θρόνοι εἶχον καταπίσαι εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κοίλου καὶ εἰς τὴν ὀρχήστραν. Διὰ προχείρων ἂν εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐν τῷ Ἱερῷ μέσῳ ἐτοποθέτησα τὰς πλάκας τοῦ διαζώματος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὴν κορωνίδα καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῆς θρόνους, ὡς ἔτυχε. Σκοπὸς δὲ τῆς ἐργασίας μου ταύτης δὲν ἦτο νὰ ἀνοικοδομήσω τὴν κρηπίδα, διότι οὔτε τὰ πρὸς τοῦτο μηχανικὰ μέσα εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου, οὔτε τὰ ἀπαιτούμενα χρηματικὰ μέσα, ἀλλ' ἀπλῶς ἵνα ἐκκαθαρίσω τὸν δρόμον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ λίθων τῆς κατηρειπωμένης κρηπίδος καὶ ἵνα καταστήσω δυνατόν τῷ θεατῇ νὰ συλλάβῃ ἔννοιαν τῆς μορφῆς τῆς κρηπίδος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς θρόνων.

(3) Τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακοῦ θεάτρου διαιρεῖται εἰς 13 κερκίδας· καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ θεάτροις ὁ ἀριθμὸς τῶν κερκίδων εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον περιττός καὶ οὐχὶ ἄρτιος. Ἐν ταῦτοις ἄρα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοίλου, δι' οὗ διέρχεται ὁ ἄξων τοῦ ὅλου θεάτρου, ὑπάρχει κερκὶς καὶ οὐχὶ κλίμαξ, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου.

κάτω ζώνης ἀντιστοιχεί μία κερκίς καὶ ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ, οὐχὶ δύο, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν εἰσοδος εἰς τὸ διάζωμα καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἰδώλια τῆς ἄνω ζώνης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσωσι μέχρι τοῦ ἄκρου (1). Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ λόγου τούτου ἔπρεπε πάντως νὰ ἐκλείψῃ ἡ τελευταία κατὰ τὰ κέρατα κερκίς, διότι οἱ ἐπὶ τῶν ἰδωλίων αὐτῆς καθήμενοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βλέπωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Οἱ ἀναβαθμοὶ τῶν κλιμάκων ἔχουσι μήκος 0,74· ἵνα δὲ ἡ ἀνάβασις καὶ κατὰβασις γίνηται ἀνέτως, εἰς ἐκάστην σειρὰν ἰδωλίων ἀντιστοιχοῦσι δύο ἀναβαθμοὶ κλίμακος, ἐξαίρουμένων τῶν ὑπὲρ τοὺς περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνους τριῶν σειρῶν ἰδωλίων, εἰς ἃς ἀντιστοιχοῦσιν ἐν ὅλῳ παραδόξως οὐχὶ ἑξ, ἀλλὰ τέσσαρες ἀναβαθμοί, ἀγνοῶ τίνας ἕνεκα.

Τὰ ἰδώλια ἔχουσιν ὕψος τὰ μὲν τῆς κάτω ζώνης 0,33-0,34 τὰ δὲ τῆς ἄνω 0,43. Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων ἰδωλίων τῶν ἔχοντων ὕψος 0,43 δύναται τις νὰ κάθηται ἀνέτως, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κάτω ζώνης, ἃ ἔχοντα ὕψος μόνον 0,33-0,34 εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον ταπεινά. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἰδώλια ταῦτα πλησιάζοντα μᾶλλον εἰς τὴν σκηνὴν προφανῶς ἀπέστειλουν θέσιν καλλιτέραν, ὑποθέτω ὅτι διὰ τοῦτο εἶχον ὕψος ταπεινότερον τοῦ δέοντος, διότι ἐπ' αὐτῶν ἐπιτίθεντο προσκεφάλαια, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί (2). Τὰ ἰδώλια τῆς ἄνω ζώνης ἦσαν προωρισμένα διὰ τοὺς ἀπορωτέρους τῶν θεατῶν, οἵτινες ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν ἀμείσως, ἄνευ προσκεφαλαίων· διὰ τοῦτο ταῦτα εἶχον μεγαλύτερον ὕψος.

Ἐχουσι δὲ τὰ ἰδώλια τὴν ἔμπροσθεν ἐπιράνειαν κεκλιωμένην, ἵνα δύνανται οἱ ἐπ' αὐτῶν καθήμενοι νὰ συγγέλωσι τοὺς πόδας καὶ πρὸς ἰδίαν ἀνεῖν καὶ ὅπως παρέχωσιν οὕτως ἐλευθέραν διόδον εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν διερχομένους, ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν οἰ-

(1) Ὅτι αὕτως ἔχει τὸ πρόβλημα, ὅτι δηλ. παρελείφθη ἐν ἑκατέρῃ τῶν ἄκρων ἡ τελευταία κερκίς, εἴνα βέβαιον, διότι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἄκρῃ πῶζεται καὶ μέρος τοῦ ἀνακλινόμενου τοῦ τοίχου δηλ. εἰς τὸ κατέλας τὸ καίμα. (Πρόβ. Προσκητικὰ τοῦ 1883 σ. 46).

(2) Καὶ τὰ ἰδώλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἔχουσι τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, δηλ. 0,33. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ἰδωλίων τούτων καθήμενοι ἔφερον προσκεφάλαια.

κείαν θέσιν. Ἡ ἄνω δὲ ἐπιφάνεια τῶν ἰδωλίων διαιρεῖται εἰς ἄνωτερον καὶ εἰς κατὰ 0,03 ταπεινότερον ἐπίπεδον. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἄνωτερου ἐπίπεδου (πλ. 0,35) ἐκάθηντο οἱ θεαταί, ἐπὶ δὲ τοῦ κατωτέρου (πλ. 0,41) ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ἀμέσως ὑπερκειμένων ἰδωλίων καθήμενοι καὶ οὕτω δὲν ἐγίνοντο ὀχληροὶ εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν καθημένους (1).

Ἡ κατωτάτη σειρὰ ἰδωλίων τῆς κάτω ζώνης (ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν) καὶ ἡ ἄνωτάτη τῆς αὐτῆς ζώνης, καὶ πρὸς τούτοις ἡ ἐπὶ τῆς κρηπίδος σειρὰ (ἡ ἀποτελοῦσα τὴν κατωτάτην σειρὰν ἰδωλίων τῆς ἄνω ζώνης), δὲν εἶνε, κυριολεκτικῶς εἰπεῖν, ἰδώλια ἀλλὰ θρόνοι, διότι οἱ λίθοι ἐκτείνονται κατὰ τὰ ἄνω καὶ κατὰ τὰ πλάγια οὕτως, ὥστε ἀποτελεῖται στήριγμα διὰ τὰ νῶτα καὶ διὰ τὰς χεῖρας. Οἱ θρόνοι δ' οὗτοι δὲν εἶνε ἀποκεχωρισμένοι δι' ἓνα ἑκάστον θεατὴν, ὡς εἶνε λ. χ. οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἔχουσι σχῆμα τοῦ σημερινοῦ ἀνακλίντρου (καναπὲ) ἐκτείνόμενοι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς ἀντιστοιχοῦσης κερκίδος (2). Ἐπὶ ἑκάστου ἄρα θρόνου ἐκάθηντο πολλοὶ θεαταί. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδὲ ἐπιγραφὰς φέρουσιν, ὡς οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, διότι δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς ὠρισμέναι θέσεις διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς ἐν Ἀθήναις. Τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς ἐπισκέπτας τοῦ Ἱεροῦ ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς· κατ' ἀκολουθίαν τὰς ἐν αὐτῷ καλλιτέρας καὶ τιμιωτέρας θέσεις ἐδύναντο νὰ καταλαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ εἰσιτηρίου οἱ πλουσιώτεροι τῶν ἐπισκεπτῶν τούτων, ὧν μέγας ἦτο ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὴν τέλει τῶν Ἀσκλη-

(1) Σημειωτέον ὅτι διὰ τοῦ κατωτέρου τούτου ἐπίπεδου, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἰδωλίων καθήμενοι, ἤβηκε τὸ ὕψος τῶν ἰδωλίων τούτων κατὰ 0,03, παρήγατο δηλ. κάθισμα διὰ τοὺς θεατάς μείζον κατὰ 0,03. Οὕτω τὸ ὕψος τῶν τῆς κάτω ζώνης ἰδωλίων λογιστέον κυρίως οὐχὶ 0,34 ἀλλὰ 0,37 καὶ τῶν τῆς ἄνω ζώνης οὐχὶ 0,43 ἀλλὰ 0,46.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τοιαύτην μορφήν καὶ διαίρεσιν ἔχουσι καὶ τὰ ἰδώλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν πλείστων τῶν λοιπῶν ἀρχαίων θεάτρων.

(2) Τόσοῦτον ἔχοντες μῆκος οἱ θρόνοι οὗτοι ἐννοεῖται ὅτι ἑκάστος αὐτῶν σύγκειται ἐκ πολλῶν λίθων, οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι διὰ σιδηρῶν δεσμῶν καὶ μολύβδου συνδεδεμένοι. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἄρα διαφέρουσιν οἱ θρόνοι τῶν λοιπῶν ἰδωλίων, διότι οἱ τὰ λοιπὰ ἰδώλια ἀποτελοῦντες λίθοι καίονται ἀπλῶς ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον, χωρὶς νὰ συνδέωνται διὰ δεσμῶν.

χεν ὅπωςδῆποτε ὕδωρ. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν κατεδείχθη μόνον ὅτι αἱ δίοδοι αὗται ἦσαν τὸ πάλαι κεναί, διότι εὐρέθησαν πε-
πληρωμέναι σπονδύλων κορινθιακῶν κιόνων καὶ κιονοκράνων,
πλακῶν τοῦ ἰδῶφους, φατνωμάτων, κεραμιδῶν καὶ πολλῶν ἄλ-
λων ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος καταπεσόντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν
καὶ μορφῶν ο (1).

Βεβαιωθέντος ἄρα ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δὲν ἦτο ἡ κρήνη, ἀλλ' ἡ
θόλος, θέλων νὰ ἐξακριβώσω εἰς τί ἐχρησίμευεν ἡ θόλος αὕτη
ἔγραψα ἐν τοῖς αὐτοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, σ. 81, τὰς:
«Πρὸς τί δὲ ἐχρησίμευεν ἡ θόλος αὕτη, εἶνε ἄγνωστον. Κατά
τινας, ὁρμωμένους ἐκ τῆς ἐν Σπάρτῃ Σκιαᾶδος, περιφεροῦς οἰκο-
δομήματος χρησιμεύοντος πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἰορτὴν τῶν Καρ-
νείων τελουμένους μουσικοὺς ἀγῶνας, καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ἰλισ-
σὸν Ὠδείου, τὸ αὐτὸ σχῆμα ἔχοντος καὶ τοιοῦτον σκοπὸν ἐκ-
πληροῦντος, ἡ θόλος τοῦ Πολυκλείτου ἦτο Ὠδεῖον (2)· ἀλλ' ἐκ
τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοδομήματος ἡ εἰκασία αὕτη κατεδείχθη
ἀνυπόστατος, διότι ἡ διάθεσις αὐτοῦ (ἦτοι ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὑπο-
γείου, ἡ ἑλλειψίς ἐδωλίων καὶ τὸ σχετικῶς μικρὸν μέγεθος τοῦ
σηκοῦ) οὐδολως συμφωνεῖ τῇ Ὠδεῖου (3). Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχεν

(1) Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ταύτας κατὰ τῆς ἐπάρξεώς ποτε ὕδατος ἐν τῷ ὑπο-
γείῳ, οἱ Leebat-Defrasse φρονέουσιν ὅτι ἐν τούτῳ ὑπῆρχεν ἄληθῶς ὕδωρ, ὅπερ
ἀνέβλυζε τὸ πάλαι ἐκ πηγῆς ἐν τῷ βράχῳ· κατ' ἀκολουθίαν ὑποστηρίζουσιν
(Bull. de corr. hellénique 1890 σ. 631-638 καὶ Épidaure σ. 100-105,
124-126) ὅτι ἡ θόλος ἦτο ἀναμφιδόλως κρήνη (τὸ ἐν τῷ ἱερῷ ἱερὸν φρέαρ,
ὡς ἀποκαλοῦσιν αὐτήν) ὥστε αὕτη ἡ κρήνη ἦν ἀναφέρει ὁ Πausanias (ὅστις ὥστε
συγγίαι τὰς περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἐπιδαύρου σημειώσεις του, τὴν κρή-
νην, ἥτις ἐνεκα τοῦ σχήματός της ἐκαλεῖτο θόλος, δις ἀναφέρει ὡς δύο διάφορα
οἰκοδομήματα, πρῶτον μὲν ὡς θόλον, εἶτα δὲ ὡς κρήνην), ἐν ἐναντίῳ δὲ περιπλο-
σε, ἀναμφιδόλως ἄλλη τις κρήνη ἐπισημοτέρα καὶ σπουδαιότερα τῆς ἐπὶ τοῦ
Πausanias ἀναφερομένης. Καὶ ἐγὼ μὲν ἐξέθηκα ἀνωτέρω τοὺς λόγους, δι' οὓς δὲν
ἐδυνάμην ἑκπαλαὶ νὰ δεχθῶ ὅτι ἡ θόλος ἦτο ποτε κρήνη οἰαδῆποτε, ἀλλ' οὗδ' ἄλ-
λος τις μέχρι τοῦδε ἀπέδεχθη τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, ὃ δὲ Ch. Chipier (Re-
vue archéologique III S. tom. XXVIII, 1896, σ. 47) καὶ τεχνικοὺς λόγους
προβάλλει κατ' αὐτοῦ ὑποστηρίζων ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπόγειον δὲν ἦτο προσι-
στιμὸν νὰ χρησιμεύῃ ὡς δεξαμενὴ, πρὸς ὑποδοχὴν ὕδατος ἐκ πηγῆς ἀνα-
βλυζούσης ἐκ τοῦ βράχου.

(2) Brunn: Geschichte d. gr. Künstler I σ. 246, II σ. 329 καὶ 364.—
Wieseler: Thymele, σ. 53.

(3) Σημειωτέον ὅτι τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζει νῦν ὁ Herrlich (Épidaue-

οίκημα πλησίον τοῦ βουλευτηρίου καλούμενον θόλος, ἐν ᾧ ἀνέ-
καιντο ἀγάλματα καὶ ἐτελοῦντο θυσίαι ὑπὸ τῶν πρυτάνεων (Παυσ.
1, 5, 1). Τοιαύτην τινὰ χρῆσιν θὰ εἶχεν ἴσως καὶ τὸ προκείμε-
νον οἰκοδόμημα· ἐν αὐτῷ δηλ. θὰ ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ μάλιστα
μυσταγωγίαι τινὲς σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν
τοῦ Ἀσκληπιοῦ· εἰς τοῦτο δὲ θὰ ἐχρησίμευέ πως καὶ τὸ παρά-
δοξον λαβυρινθώδες ὑπόγειον ».

Ὅτι δὲ ἀληθῶς πρὸς τοιοῦτόν τινα σκοπὸν δυνατόν νὰ ἐχρη-
σίμευεν ἡ θόλος δὲν ἐβιβαιώθη μὲν, ἐπιστώθη ὁμως κατὰ τι διὰ
τῆς εὐρεθείσης μετὰ τριετίας ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς ἐγνώσθη ὅτι ἡ θό-
λος ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς θυμέλη. Ἐστὼ ἡ σημασία τῆς λέξεως
αθυμέλη » οἰκδῆποτε, ἀναμεισθήτητον εἶνε ὅτι ἐν τῇ θόλῳ οὕτω
καλουμένη θὰ ἐτελοῦντο πάντως θυσίαι τινές (1). Ἐπειδὴ δὲ πρὸς

της σ. 23) ὁρμώμενος ἐκ τοῦ ὅτι ἡ θόλος ὀνομάζετο θυμέλη. Ἀποδίδωμι οὗτος
εἰς τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως αθυμέλη δηλοῦσης ἐν γένει τὸν χρόνον, ἐν ᾧ
ἔγινοντο μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνας τοὺς οὕτω
καλούμενους θυμελικούς ἀγῶνας (ἴδ. σ. 66 σημ. 1), ἰσχυρίζεται ὅτι ἐν τῇ
θόλῳ ἐτελοῦντο τοιοῦτοι ἀγῶνες, οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος ἰδρυθέν-
τες ἐν τῷ Ἱερῷ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (ἴδ. σ. 33 σημ. 2), κατ' ἀκολου-
θίαν συμπεραίνει ὅτι ἡ θόλος ἦτο ἀληθῶς Ἰλδεῖον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗ-
τος, φρονῶ, δὲν θὰ ἰσχύσῃ, δι' οὗς εἶπον ἀνωτέρω λόγους. Τοῦτο τοῦλάχιστον
δύναται νὰ συμπεράνω ἀναγινώσκων ἐν τῇ Berliner philologische Wochen-
schrift (1898 σ. 797) ὅτι τὴν γνώμην του ταύτην ἀνέπτυξεν ὁ Herrlich ἐν
συνεδριάσει τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ Βερολίνου, συζητήσεως δὲ προ-
κληθείσης ἀπέκρουσαν αὐτὴν οἱ Wilamowitz, Graef, Schrader καὶ Diels.
Καὶ τί μὲν οὗτοι προέβαλον κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἄγνοα· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ
τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ θόλος εἶνε τοιαύτη ὥστε νὰ ἦτο δυνατόν ἀληθῶς νὰ χρησι-
μεύσῃ ὡς Ἰλδεῖον, ἀκατανόητος πολυτέλεια καὶ παράδοξον θὰ ἦτο νὰ δεχθῇ τις
ὅτι ἐν ᾧ οἰκοδομεῖτο τὸ θέατρον, ἐν ᾧ ἐδύναντο κάλλιστα νὰ τελῶνται οἱ μου-
σικοὶ ἀγῶνες (καὶ ἐτελοῦντο ἀληθῶς ἐν τῷ θεάτρῳ), οἰκοδομήθη συγχρόνως καὶ
ἡ θόλος, ἵνα τελῶνται ἐν αὐτῇ οἱ ἀγῶνες οὗτοι, οἰκοδόμημα πολυτελέστατον ἀλλὰ
μικρόν καὶ ὅπως ἀκατάλληλον πρὸς τοιοῦτον σκοπόν, κατ' οὐδὲν δυνάμενον ὡς
πρὸς τοιαύτην χρῆσιν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ θέατρον.

(1) Σημειωτέον ὅτι ἐκ τούτου, ἀρ' οὐ δηλ. ἡ θόλος ἐκαλεῖτο θυμέλη, δὲν πρέ-
πει τις νὰ συμπεράνῃ (ὡς συνεπέραναν ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς ἐν Ἀρχ.
Ἑφημερίδι 1892 σ. 91) ὅτι ἡ θόλος ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Ἱερῷ βωμός,
ὁ βωμός δηλ. τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν ᾧ ἐτελοῦντο αἱ θυσίαι ζώων κτλ. Εἰς τοιαύτην
χρῆσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀντίκειται προφανῶς καὶ τὸ ὑπόγειον καὶ ἡ λαμπρότης
τοῦ θαπτέου, αἱ γραφαὶ τοῦ Πανοῖου, ἡ διάθεσις καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ πλου-
σία διακόσμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ· εἰς ταῦτά τις ἀποδέλμων δικαιούται

τούτοις ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις θόλῳ, ἐν ᾗ ἐτελοῦντο θυσίαι, ὡς εἶδομεν, «συνειδέειν οὖν ἐκάστης ἡμέρας πεντήκοντα τῆς τῶν πεντακοσίων βουλῆς» (Πολυδεύκης VIII, 155), πιθανὸν καὶ ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ θόλος νὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς τόπος ἐστιάσεων, καθ' ἃ ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 100 σημ. 1. Πρὸς τοιαύτην δὲ χρῆσιν τοῦ οἰκοδομήματος δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἄσχετοι αἱ ἐν αὐτῷ γραφαὶ τοῦ Πανυσίου.

Τὰ εἰρημένα ἀνακεφαλαιοῦντες δυνάμεθα ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ θόλος ἦτο προωρισμένη ἵνα χρησιμεύῃ ὡς τόπος ἐστιάσεων καὶ ὡς τόπος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ μυσταγωγίαι τινές καὶ ἱεροτελεστίαι σχετιζόμεναι πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Διὰ τὰς μυσταγωγίας καὶ ἱεροτελεστίας ταύτας θὰ ἐχρησίμευε κατ' ἐξοχὴν τὸ ὑπόγειον (1). Τὸ ἄνω ὁμῶς οἰκοδόμημα θὰ ἐχρησίμευε καὶ εἰς ἐστιάσεις τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀρχόντων σχετιζομένας πάντως πρὸς θυσίας, εἰς ἐστιάσεις δηλ. γινομένας πιθανῶς διὰ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα κατὰ τὸν κρατοῦντα νόμον ἔπρεπε νὰ καταναλίσκωνται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ταμείου (ἰδ. σ. 16). Ἐν τῇ θόλῳ πιθανῶς συνήγοντο τὰ θύματα ταῦτα καὶ παρτίθεντο εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ ἀρχοντας. Τοιαύτη ὑπόθεσις δύναται ἴσως νὰ στηριχθῇ καὶ διὰ τῆς κατὰ τὸ Μέγα Ἑτυμολογικὸν σημασίας τῆς λέξεως «θυμέλη» ὡς τραπέζης ὀνομασθείσης οὕτω «παρὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς τὰ θύη μερίζεσθαι, τουτέστι τὰ θυόμενα ἱερεῖα».

Τινες δὲ αἱ μυσταγωγίαι καὶ ἱεροτελεστίαι, αἵτινες δυνατόν νὰ ἐτελοῦντο κυρίως ἐν τῷ ὑπογείῳ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν· ἀλλ' ἴσως ἀπέβλεπον αὐταὶ τοὺς εἰς τὸ ἱερὸν προσερχομένους ἀσθενεῖς, οἵτινες πρὶν ἢ κατακλιθῶσιν εἰς τὸ Ἄβατον, ὅπου ἔμελλε νὰ ἐμφανισθῇ αὐτοῖς ὁ θεός, ἐξετέλουν προεισαγωγικάς τινας θυσίας καὶ ἐποίουν τὰ νομιζόμενα (2). Ταῦτα, ἃ δὲν γνωρίζω νὰ συμπεράνῃ μόνον ὅτι ἐν τῷ οἰκοδομήματι ἐτελοῦντο ἀληθῶς θυσίαι τινές, ἀλλ' αὐταὶ θὰ ἦσαν ἀναγκαίως θυσίαι ἀναίμακτοι.

(1) Καὶ ἄλλα τινὰ ἐλέγχθησαν ἴσως ἢ δυνατόν νὰ λεχθῶσι περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὑπογείου τούτου, ὅπως ὑποθετικά, οἷον λ. χ. ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς θυσιοφυλάκιον ἢ ὡς τόπος ἐν ᾧ διητῶντο οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ φυλασσόμενοι ἱεροὶ ὄφεις κτλ.

(2) Ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν λαμάτων ἀναγινώσκονται τάδε: «Παῖς

ζομεν ἀκριβῶς εἰς τί κυρίως συνίσταντο, ἐτελοῦντο πιθανῶς ἐν τῇ θόλῳ. Παρεσκευάζοντο ἐν αὐτῇ ἴσως ὑπὸ τῶν ἱερέων οἱ ἀσθενεῖς διὰ κατηγήσεων, μαγγανειῶν, ὀπτασιῶν καὶ μυστηριωδῶν τινων ἱεροτελεστιῶν, ὅπως ἐξαρθῇ ἡ πίστις αὐτῶν εἰς τὸ θεῖον καὶ οὕτω γείνωσιν οὗτοι εὐδιάθετοι εἰς τὸ νὰ ἰδῶσιν ἢ ἀκούσωσι τὸν Ἀσκληπιὸν μέλλοντα νὰ ἐμφανισθῇ αὐτοῖς μετ' ὀλίγον καὶ πιστεύσωσιν εἰς τὸ τελεσθασόμενον θαῦμα.

3.

Τὸ Θέατρον.

(Ἰδε τοπογρ. πῖνακα).

Ὁ αὐτὸς Πολύκλειτος ὁ τὴν θόλον οἰκοδομήσας ὡκοδόμησε καὶ τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον, περὶ οὗ ὁ Παυσανίας (II, 27) λέγει τὰδε: «Ἐπιδαυρίους δὲ ἐστὶ θέατρον ἐν τῷ ἱερῷ, μάλιστα ἡμεῖς δοκεῖν θεᾶς ἄξιον· τὰ μὲν γὰρ Ῥωμαίων πολὺ δὴ τι ὑπερῆκε » τῶν πανταχοῦ τῷ κόσμῳ, μεγέθει δὲ Ἀρχαίων τὸ ἐν Μεγάλῃ » πόλει· ἁρμονίας δὲ ἡ κάλλους ἕνεκα ἀρχιτέκτων ποῖος ἐς ἄμιλλαν Πολυκλείτῳ γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως; Πολύκλειτος γὰρ καὶ » θέατρον τοῦτο καὶ οἶκημα τὸ περιφερὲς ὁ ποιήσας ἦν». Κατὰ τὴν γνώμην ἄρα ταύτην τοῦ περιηγητοῦ, ἥτις κυρίως εἶνε οὐχὶ γνώμη αὐτοῦ προσωπικὴ ἀλλ' ἀπήχησις τῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι κρατούσης γνώμης, τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὸ κάλλος ὑπεεῖχε πάντα τὰ θεάτρα τοῦ ἀρχαίου κόσμου· μόνον δὲ ὡς πρὸς τὴν πολυτέλειαν ἦσαν ὑπέρτερα τὰ Ῥωμαϊκὰ θεάτρα καὶ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τὸ θέατρον τῆς Μεγαλο-

ἄφωνος [κίετας ἀφί]κετο εἰς τὸ ἱερόν ὑπὲρ φωνᾶς· ὡς δὲ προεβύβατο καὶ [ἐπόησε τὰ] νομιζόμενα, μετὰ τοῦτο ὁ παῖς ὁ τῷ θεῷ πυρφορῶν [καὶ θύων? π]οιῖ τὸν πατέρα τὸν τοῦ παιδὸς ποτιδλέφας «ὕποδέκ[ε]σαι», ἔφα, «τοῦ ἐ]νιαυτοῦ, τοχόντα ἐφ' ᾧ πάρεστι, ἀποθυσὶν τὰ ἱατρα;» [ὁ δὲ παῖς ἐξ]απίνας «ὕποδέκ[ε]μαι» ἔφα· ὁ δὲ πατήρ ἐκπλαγείς πάλιν [ἐκέλετο αὐ]τόν εἰπεῖν· ὁ δ' ἔλεγε πάλιν καὶ ἐκ τούτου ὀγιῆς ἐγένετο ».

(I) Ἐν τῇ ἐν σελ. 57 σημειώσει ἐξέθηκα ποῖα τις ἦτο ἡ ἐργασία τοῦ Πολυκλείτου ὡς ἀρχιτέκτονος τῆς θόλου καὶ τοῦ θεάτρου.

πόλεως. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀρχιτέκτονα Πολύκλειτον παρατηρητέον ὅτι οὗτος εἶνε Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὡς ἐξεθῆκα ἐν σελ. 49. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θόλος ᾠκοδομήθη περὶ τὰ μέσα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, δεόν νά δεχθῶμεν ὅτι περὶ τούτους τοὺς χρόνους θὰ ᾠκοδομεῖτο καὶ τὸ θέατρον (πρὸς τὰ ἐν τῇ ἐν σελ. 54 σημειώσει).

Τὸ θέατρον τοῦτο κεῖται ἐκτός τοῦ τεμένους, ἐκτός δηλ. τοῦ ὑπὸ ὄρων περιοριζομένου τὸ πάλαι ἱεροῦ χώρου (18. σ. 16), ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ἐφ' οὗ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μελεάτου, ἐν μεγάλῃ χαράδρῃ, ἥτις διὰ μικρᾶς ἐργασίας ἔλαβεν εὐχερῶς τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὸ κοῖλον σχῆμα οὕτως, ὥστε τὰ ἐδῶλια ἐτοποθετήθησαν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ μόνον κατὰ τὰ ἄκρα ἐδέησε νά τοποθετηθῶσιν ἐνιαχοῦ λίθοι τινές, ὅπως ἀποτελέσωσι στῶμα διὰ τὰ κατὰ τὸ μέρος ἐκείνο ἐδῶλια. Εἶνε δὲ ἐστραμμένον πρὸς βορρᾶν ἀποκλίνον μικρὸν πρὸς δυσμὰς οὕτως, ὥστε οἱ ἐν τῷ κοίλῳ καθήμενοι εἶχον ἀπέναντι ἑαυτῶν τὸ ἱερὸν ἄλσος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ μεγαλοπρεπῶν μνημείων καὶ ὁλόκληρον ἐν γένει τὴν πεδιάδα τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ ἐν τοῖς πέριξ κατάφυτα βεβαίως τότε ὄρη· θαυμασία ἰδίως εἶνε ἡ θέα τῶν πέριξ ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς τῶν ἐδωλίων.

Πάντων τῶν ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομημάτων τὸ θέατρον διετηρήθη σχετικῶς ἐν καλλιτέρῃ καταστάσει. Καταπεσοῦσης σὺν τῷ χρόνῳ τῆς σκηνῆς αὐτοῦ, καταρρευσάσης τῆς κρηπίδος τοῦ διαζώματος τοῦ κοίλου, καταπεσόντων ἐν μέρει τῶν ἀναλημμάτων, τῶν τειχῶν δηλ. ἅτινα περιώριζον τὸ κοῖλον κατὰ τὰ ἄκρα, καὶ διασεισθέντων τῶν ἐδωλίων ἐνεκα δεινοῦ σεισμοῦ, ὡς φαίνεται, κατέρρευσαν χώματα ἀπὸ τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ἅτινα κατεπλάκωσαν τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κοίλου καὶ ὁλόκληρον τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἐφύησαν δένδρα καὶ θάμνοι ἐν τῷ κοίλῳ, μεταξὺ τῶν ἀρμογῶν τῶν λίθων τῶν ἐδωλίων, καὶ ἐν τῇ σκηνῇ καὶ οὕτω τὸ θέατρον μετεβλήθη εἰς δάσος. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εἶδεν ὁ Blouet καὶ ἀπεικόνισεν αὐτὸ ἐν *Expédition de Morée*, II, πίν. 85, ἐν ἔτει 1829· θέλων δὲ οὗτος νά ἐξακριβώσῃ τὰ τοῦ κοίλου ἐνῆργητε καὶ ἀνασκαφὰς τινὰς ἐν αὐτῷ καὶ οὕτω συνέταξε τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ θεάτρου (*Expéd. de Morée*, II, πίν. 78), ὅπερ ὁμως καὶ ἀτελείστατον καὶ ἐσφαλμέ-

νεται ὅτι ἐγένοντο μεταβολαί τινες ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι τούτοις, ἅτινα ἐχρησίμευσαν τότε, ὡς φαίνεται, πρὸς κατοικίαν (1). Ἄλλ' αἱ οἰκοδομαὶ αὗται ἐγένοντο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων θεμελίων, ὥστε δὲν μετεβλήθη τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς σκηνῆς. Διὰ τῶν σωζομένων ἄρα λειψάνων λαμβάνομεν ἱκανὴν ἔννοιαν τῶν τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου τοῦ Πολυκλείτου ἀποτελούντων οἰκοδομημάτων.

Πέραν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 3,70 ἀπὸ τοῦ λιθίνου αὐτῆς περιθωρίου, ἐκτείνεται ἡ κυριολεκτικῶς καλουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σκηνή (2), οἰκοδόμημα ἔχον ἐν ὅλῳ μῆκος μὲν 26,15, (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ εἰς ἑκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ μικροῦ δωματίου), πλάτος δὲ 6,00. Κατὰ μῆκος δὲ τῆς μεσαίας μεγάλης αἰθούσης, ἣτις ἔχει μῆκος 19,50, σώζονται ἐν τῷ μέσῳ πέντε βάσεις ἀρραβδωτῶν ἐκ πώρου λίθου κιόνων, οἵτινες ὑπεβάσταζον τὸν ἄνω ὄροφον, διότι τὰ τὴν σκηνὴν ἀποτελοῦντα οἰκοδομήματα ἦσαν ἀναμφιβόλως διώροφα (3). Πόσας δὲ θύρας εἶχεν ὁ πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ πῶς ἦτο ἐν γένει οὗτος διατεταγμένος ἢ διακεκοσμημένος δὲν γνωρίζομεν (4), διότι τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος σωζόμενον μέρος αὐτοῦ προέρχεται τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνοικοδομήσεως γενομένης, ὡς ἤδη εἶπον, κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους. Κατὰ τὸ δυσμικὸν δὲ μέρος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλλο δωμάτιον συνεχόμενον μεσημβρινῶς τῷ σωζομένῳ κατωφλίῳ τῶν πυλῶν τοῦ

(1) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατεσκευάσθη καὶ ἀσβεστοκάμιнос ἐν τῇ σκηνῇ, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου, παρὰ τὰ ἐκεῖ παρασκήνια.

(2) Τὴν ἐν τοῖς σημερινοῖς θεάτροις καλουμένην ὑφ' ἡμῶν κυριολεκτικῶς σκηνήν, τὸ μέρος δηλ. ἐν ᾧ γίνεται ἡ παράστασις, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν λογεῖον.

(3) Ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦσαν διώροφα δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ὀρειπὸν θεάτρου (σ. 88 σημ. 4) καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν ἐκ Δήλου (Bull. de corr. hellénique, 1894, σ. 162 κξ.), ἐν αἷς ἀπαντῶσιν αἱ λίξεις: σκηναὶ καὶ τὰ παρασκήνια τὰ τε ἐπάνω καὶ τὰ ὑποκάτω, ἐπάνω σκηναὶ καὶ παρασκήνια τὰ ἄνω.

(4) Σήμερον φαίνονται τρεῖς θύραι, μία ἐν τῷ μέσῳ, ἀνοικτή, καὶ δύο κατὰ τὰ πλάγια, κεκλεισμέναι διὰ δύο ἐκάστη κατὰ μῆκος τοποθετημένων πωρίνων λίθων, ὧν οἱ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἔχουσι καὶ ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν καὶ εἶνε ἀντιστρόφως ἐννοκοδημένοι.

θεάτρου. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ὁμως δὲν ἦτο διώροφον, διότι ἐξυψούτο τὸ πολὺ μέχρι τοῦ θριγκοῦ (τοῦ ὑπερθύρου) τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου· θὰ εἶχεν ἄρα ὕψος ταπεινότερον τῶν 5 μέτρων. Τοῦτο συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου ἔχει πρόσψιν (θὰ ἦτο ἄρα ὁρατός) καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, οὐ μόνον δηλ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρκτικὴν, κατὰ τὴν πλευρὰν ἣ συνέχετο ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ προκειμένου δωματίου (1). Τοιοῦτον δωμάτιον ὑπῆρχε πιθανῶς καὶ κατὰ τὸ ἀντίθετον μέρος τῆς σκηνῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικόν, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ σωζομένου ἐκεῖ λειψάνου τείχους παρὰ τὸ κατώφλιον τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (2).

Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς παρὰ τὴν λιθίνην περιφέρειαν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 0,68 ἀπὸ ταύτης, ὑπῆρχε τὸ προσκηνίον, οὗτινος σώζεται νῦν ἡ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου βάσις, ἥτις ἐκτείνεται εἰς μῆκος 22,60, ἀκολουθῶς κάμπτεται ὀρθογωνίως πρὸς ἑκατέραν τῶν παρόδων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ ὀρθογώνιον κατασκευάσμα μήκους 2,55, πλάτους 1,00, τὰ καλούμενα παρασκήνια, ἄτινα, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἦσαν καὶ ταῦτα διώροφα, ἦσαν δηλ. κάτω καὶ ἄνω παρασκήνια. Προχωρεῖ δὲ ἡ βάσις αὕτη τοῦ προσκηνίου, ἐπανερχομένη εἰς τὴν προτέραν διεύθυνσιν, καὶ πέραν τῶν παρασκηνίων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ τὸ κατώφλιον θύρας μικροῦ δωματίου (3), ὃ σχηματί-

(1) Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 48. Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ εὗρέθη πλησίον τῆς δυσμικῆς πύλης, καὶ νῦν ἐκεῖ κεῖται, γείσον ἔχον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς πρόσψιν. Τὸ γείσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(2) Ἐντὺς τοῦ χώρου, δὲν θὰ περιελάμβανε τὸ δωμάτιον τοῦτο, ὑπάρχει τείχος βαῖνον παραλλήλως τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τείχους τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν κλίμακα, δι' ἧς ἀνέρχετο τις ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων τῆς σκηνῆς. Τὸ τείχος τοῦτο ὁμως εἶνε μεταγενέστερον κτίσμα, δὲν ἔχει δὲ θεμέλια ἀρχαῖα, οἷα ἔχουσιν οἱ λοιποὶ τοῖχοι τῆς σκηνῆς. Διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ τὰ ἐν τῷ Gr. Theater τοῦ Δαιρφελδ, σ. 129, ὅτι ἐνταῦθα ἐσχηματίζετο διὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τείχους δεύτερον ἀνωφερὲς ἐπίπεδον, δι' οὗ ἐδύνατό τις νὰ ἀνέρχεται ἐπὶ τῶν ἄνω τῆς σκηνῆς, διαρκούσης τῆς παραστάσεως, χωρὶς νὰ γίνηται ὁρατός ὑπὸ τῶν ἐν τῷ κοίλῳ καθημένων θεατῶν.

(3) Αἱ θύραι αὗται εἶνε δεδηλωμέναι διὰ τῶν γραμμάτων H καὶ I ἐν τῷ ἐν Fouilles d'Epidaure πίνακι II σχεδ. 3. Σημειωτέον δ' ὅτι ἱκανὸν μέρος τῶν ἐκ πύρου λίθου παραστάδων ἑκατέρας τῶν θυρῶν τούτων σώζεται εἰσέτι κατὰ

που. Λαμβανομένων δ' ὑπ' ὄψιν ἐκτοπισμένων τινῶν ἐδωλίων καὶ ἄλλων ἐλλειπόντων, ἐξάγεται ὅτι ἐδύναντο νὰ κάθονται τὸ πάλαι ἐν τῷ κοίλῳ πλέον τῶν 14000 θεατῶν (1), μὴ λογιζομένων ἐκείνων, οἵτινες ἐν ἀνάγκῃ ἐδύναντο καὶ ἐπὶ τῶν κλιμάκων νὰ κάθονται, καὶ ἄλλων θεατῶν οἵτινες ἐδύναντο νὰ ἴστανται ἐν τῷ ὑπὲρ τὸ κοῖλον διαδρόμῳ καὶ ἐν τῷ διαζώματι τῷ διαχωρίζοντι τὸ κοῖλον εἰς κάτω καὶ ἄνω ζώνην.

Ἀνασκαφέντος τοῦ θεάτρου τούτου, ἐγνωρίσαμεν ἀκριβῶς ἐν αὐτῷ τὴν μορφήν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἰδίως τὴν τῆς ὀρχήστρας, περὶ ἧς ὅλως ἐσφαλμένην ἔννοιαν εἶχομεν πρότερον. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ ἐδείχθη πρὸς τοῦτοις ὅτι δὲν ὑπέστη τοῦτο τὴν τύχην ἣν ὑπέστησαν τὰ πλείστα ἐν Ἑλλάδι θέα-

(1) Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει λογιζομένου δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 40 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου.

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Δαίρφελδ (Das griechische Theater, σ. 44) τὸ Διονυσιακὸν θέατρον ἐδύνато νὰ περιλάβῃ 14000 θεατὰς, λογιζομένου ὅμως δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 50 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰμὴ 11500 θεατὰς περίπου (Iste Defrasse - Lechat: Épidaure, σ. 200).

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ E. Gardner (Excavations at Megalopolis, σ. 69 σημ. 2) τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς, λογιζομένου ὅμως χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν, ὅστις προφανῶς δὲν εἶνε ἐπαρκής. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο ὡσαύτως νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς καὶ τι πλέον.

Τὸ θέατρον ἄρα τῆς Μεγαλοπόλεως φαίνεται ὅτι δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ πλείστον ἀριθμὸν θεατῶν ἢ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν τὸ ἐν Ἀθῆναις θέατρον ὑπερέβαινε πάντα τὰ ἄλλα. Ὁ Πausanias ἄρα λέγων ὅτι τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ὑπεεῖχε πάντα τὰ λοιπὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, θὰ ἀπέδρασκεν οὐχὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὐς ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ, ἀλλ' εἰς τὸ μέγεθος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος καὶ ἰδίως τῆς ὀρχήστρας, ἥτις ἀληθῶς εἶνε πολὺ μεγαλητέρα τῆς τῶν θεάτρων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κατὰ τὸ πλείστον κατεστραμμένου κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Μεγαλοπόλεως, ἣν προτείνει ὁ Schulz (Excavations at Megalopolis σ. 41), ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ 20000 θεατὰς περίπου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἦτο μεγαλύτερον τοῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὐς ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ δὲν ἦτο ὅμως μεγαλύτερον τοῦ τῶν Ἀθηνῶν, διότι τοῦτο, λογιζομένου χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν (τοσοῦτον χώρον λαμβάνουσιν ὡς βάζειν ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς τῶν οἱ Gardner καὶ Schulz), ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ ὑπὲρ τὰς 21000 θεατῶν.

τρα καὶ ἰδίως τὸ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακὸν θέατρον, δὲν μετε-
ποιήθη δηλ. κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλ' ἔμεινεν ἀμετά-
βλητον καὶ ἄθικτον, οἷον ᾠκοδόμησεν αὐτὸ ὁ Πολύκλειτος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰδηλος γίνεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης
τοῦ ὑπ' ἐξέτασιν θεάτρου. Τὸ ἐπισημότερον καὶ κάλλιστον τῶν
ἐλληνικῶν θεάτρων ὄν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων, διεσώθη
ἡμῖν ἐν καλλίστῃ ὥσάυτως καταστάσει. Πολὺ σπουδαιότερον τοῦ
νῦν σωζομένου Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν λοιπῶν τὸ μὲν κατε-
στραμμένων τὸ δὲ πολλαχῶς μεταβεβλημένων θεάτρων παρέ-
χει ἡμῖν τὸν ἀκριβῆ καὶ ἀμιγῆ, συνάμα δὲ καὶ τελειότατον τύπον
τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα π.Χ.

Τὸ προκείμενον θέατρον (1) εἶνε ᾠκοδομημένον ἐκ λευκοῦ τιτα-
νολίθου, ἐξαίρουμένων τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς καὶ τῶν
ἀνακλημάτων τοῦ κοῖλου, ἃ εἶνε ἐκ πώρου. Ὁ τιτανόλιθος οὗ-
τος εἶνε καλλίστης ποιότητος, ἀρκούντως λευκὸς καὶ κρυσταλλώ-
δης· διὰ τοῦτο τινὲς τῶν περιγητῶν συνέχουν αὐτὸν πρὸς τὸ
μάρμαρον καὶ ὑπέλαβον ὅτι τὸ θέατρον ἦτο ᾠκοδομημένον ἐκ
μαρμάρου.

Κοῖλον.

Τὸ κοῖλον, τὸ μέρος δηλ. τοῦ θεάτρου τὸ προωρισμένον διὰ
τοὺς θεατὰς (2), εἶνε μείζον ἡμικυκλίου καὶ ἀποκλίνει μικρὸν κατὰ
τὰ ἄκρα ἀπὸ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος. Τὸ κεντρικὸν μέρος αὐτοῦ

(1) Π. Καδδαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ. 4-20, πίν. Α'-Δ' (σχέδια Ν. Σολωμοῦ) καὶ Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46-48, πίν. Α-Β (σχέδια Δαίρφελδ). Fouilles d'Épidaure, σ. 10-13, πίν. II-III (σχέδια Δαίρφελδ).—Lechat-Defrasse: Épidaure, σ. 193-228 μετὰ φωτοτυπικῶν σχεδίων καὶ ἀπεικονισμάτων.—Dörpfeld-Reiss: Das Griechische Theater, 1896, σ. 120-133.—W. Christ: Das Theater des Polyklet in Epidaurus (Sitzungsberichte d. k. bayer. Akademie, 1894, τεύχος I).

(2) Τὸ κοῖλον, ὃ οἱ ρωμαῖοι καλοῦσι cavea, καλεῖται θέατρον, οὕτω δὲ καλεῖται καὶ τὸ σύνολον τῶν θεατῶν. Κατ' ἐπέκτασιν δὲ ἡ λέξις θέατρον σημαίνει τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, δηλ. τὸ κοῖλον, τὴν ὄρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ἡ μόνη σημασία τῆς λέξεως ταύτης, διότι ἐνίοτε θέατρον καλεῖται οἰοσδήποτε τόπος, ἐν ᾧ συνέρχονται θεαταί, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ ὄρχήστρα καὶ σκηνή. Οὕτω λ. γ. θέατρον καλεῖται καὶ τὸ μέρος τοῦ σταδίου, ἐν ᾧ συνέρχοντο οἱ θεαταί (ἴδε σ. 98).

τὸ ἀποτελοῦν σχεδὸν ἥμισυν κύκλον (αἱ ὀκτὼ κατὰ τὸ μέσον κερκίδες) εἶνε ἀκριβῶς κυκλικὸν καὶ ἔχει ἀκτῖνα συμπίπτουσιν τῷ κέντρῳ τῆς ὀρχήστρας· τὸ λοιπὸν ὅμως μέχρις ἑκατέρου τῶν κεράτων μέρος (αἱ δύο σχεδὸν ἑκατέρωθεν κερκίδες) ἀποκλίνει τοῦ κύκλου καὶ ἀποτελεῖ ἀνεπαίσθητον σχεδὸν καμπύλην σχηματιζομένην δι' ἄλλης δι' ἑκάτερον τῶν ἄκρων ἀκτίνος μεγαλητέρας κατὰ $3 \frac{1}{2}$ περίπου μέτρα. Τὸ ὅλον κοῖλον ἄρα ἀποτελεῖ οὐχὶ κανονικὸν κύκλον, ἀλλ' ἐλλειψοειδῆ καμπύλην σχηματιζομένην διὰ τριῶν ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ κέντρων. Ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε πρωτοφανὴς ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦτῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ συμφωνεῖ ἀρκούντως τοῖς περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου παραγγέλμασι τοῦ Βιτρουδίου (1).

Σύγκειται δὲ τὸ κοῖλον ἐκ 55 σειρῶν ἰδωλίων, λογαζομένων ἐν τούτοις καὶ τριῶν σειρῶν ἰδωλίων, ἅτινα ἔχουσι στηρίγματα διὰ τὰ νῶτα καὶ τὰς χεῖρας τῶν θεατῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δεῖον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς θρόνοι. Διάζωμα δὲ μεγαλοπρεπὲς ἀποχωρίζει αὐτὸ εἰς δύο ζώνας, ὧν ἡ μὲν ἄνω ἀποτελεῖται ἐξ 21, ἡ δὲ κάτω ἐκ 34 σειρῶν ἰδωλίων (2). Ἀποτελεῖται δὲ τὸ διάζωμα τοῦτο ἐκ

(1) "Ide Dörpfeld: Das gr. Theater, 123, 170 κέ., καὶ πρὸς W. Christ: Das Theater des Polyklet, σ. 11.

Γνωσθεὶς τῆς καμπύλης ταύτης τοῦ κοῖλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου, κατωρθώθη νὰ ἐννοηθῶσιν ἐπαρκῶς τὰ περὶ τριῶν κέντρων παραγγέλματα τοῦ Βιτρουδίου περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, περὶ ὧν μεγάλη φιλονικία πρότερον ἐπῆρχε.

Λαμβανομένων δὲ ὑπ' ὄψιν τῶν γνωστῶν καὶ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων θεάτρων, ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε, ὥς εἶπον ἀνωτέρω, πρωτοφανὴς. Κατὰ τὰ θέατρα ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς κοῖλου μεγαλητέρου τοῦ ἡμικυκλίου ἐλύθη κατὰ δύο τρόπους: α') τὸ μέρος τοῦ κοῖλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἔχει καὶ τοῦτο τὸ αὐτὸ κυκλικὸν σχῆμα διὰ τῆς αὐτῆς ἀκτίνος κατεσκευασμένων· οὕτω τὸ ὅλον κοῖλον εἶνε μέρος κύκλου μεγαλήτερον τοῦ ἡμίσους· β') τὸ μέρος τοῦ κοῖλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἀποτελεῖ εὐθείαν γραμμὴν ἐξαπτομένην τοῦ κύκλου (τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ). Ἡ καμπύλη τοῦ κοῖλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου κεῖται μεταξὺ τῶν δύο τούτων γραμμῶν, μεταξὺ θηλ. τῆς καμπύλης γραμμῆς, τῆς ἀποτελούσης συνέχειαν τῆς περιφερείας τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς ἣτις ἔχει τὴν διεύθυνσιν ἐξαπτομένης τοῦ κύκλου.

(2) Κατ' ἐπιγραφὴν εὐρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ (Bull. d. corr. hellénique, 1894 σ. 164 καὶ 165) αὕτη ἡ ἄνω ζώνη τοῦ κοῖλου καλεῖται ἐπιθέατρον, ἡ δὲ κάτω ζώνη εἰδικῶς θέατρον.

πλακοστρώτου δρόμου (1) ἔχοντος πλάτος 1,90, καὶ ἐξ ἀμέσως παρὰ τὸν δρόμον τοῦτον ἀνυψουμένης κρηπίδος ἔχουσας ἐν ὅλῳ ὕψος 1,36, καὶ σχηματιζομένης ἐκ ταπεινῶν πλακῶν οἰοῦναι τὴν βᾶσιν αὐτῆς ἀποτελουσῶν (ὑψ. 0,24), ἐκ μεγάλων πλακῶν (ὑψ. 0,90) ἔχουσῶν κατὰ τὰ ἄκρα ἐγγεγλυμμένην ταινίαν, καὶ ἐξ ἐπικαθημένου γεισώματος (ὑψ. 0,22) ἐκ κυματίου καὶ ἄβακος. Ἐπὶ τῆς κρηπίδος ταύτης ἔκειτο σειρὰ θρόνων, ἥτις ἀπετέλει τὴν πρώτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς ἄνω ζώνης (2). Κατὰ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, θύραι, δι' ὧν ἀμέσως εἰσῆρχετο τις εἰς τοῦτο, χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀνέλθῃ εἰς αὐτὸ διὰ τῆς ὀρχήστρας.

Κλίμακες δέ, τέμνουσαι τὸ κοῖλον καὶ ἄγουσαι ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ διαζῶμα καὶ ἀπὸ τοῦ διαζώματος εἰς τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων, διαιροῦσιν αὐτὸ εἰς σφηνοειδῆ τὸ σχῆμα διαμερίσματα, ἅτινα καλοῦνται κερκίδες. Ἐν μὲν τῇ κάτω ζώνῃ ὑπάρχουσι 13 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 12 κερκίδας (3), ἐν δὲ τῇ ἄνω ζώνῃ 23 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 22 κερκίδας. Εἶνε δὲ τοιαύτη ἡ διάταξις τῶν κλιμάκων, ὥστε αἱ ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας βαίνουσι μέχρι τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων· ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ ὁμως διπλασιάζονται αἱ κλίμακες καὶ οὕτω εἰς ἐκάστην κερκίδα τῆς κάτω ζώνης ἀντιστοιχοῦσι δύο κερκίδες τῆς ἄνω· μόνον δὲ κατὰ τὰ κέρατα τοῦ κοίλου, τῇ κερκίδι τῆς

(1) Οὗτος ὁ ἐν τῷ θεάτρῳ δρόμος, κατ' ἐπιγραφὴν εὑρεθείσαν ἐν Δήλῳ, καλεῖται δίοδος (Bull. de corr. hellénique 1894, σ. 164).

(2) Τὸ διαζῶμα τοῦτο εὑρέθη κατηρειπωμένον, οἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν θρόνοι εἶχον καταπέσι εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κοίλου καὶ εἰς τὴν ὀρχήστραν. Διὰ προχείρων ἂν εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐν τῷ Ἱερῷ μέσῳ ἱεποθέτησα τὰς πλάκας τοῦ διαζώματος, ἐνισχοῦ δὲ καὶ τὴν κορωνίδα καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῆς θρόνους, ὡς ἔτυχε. Σκοπὸς δὲ τῆς ἐργασίας μου ταύτης δὲν ἦτο νὰ ἀνοικοδομήσω τὴν κρηπίδα, διότι οὔτε τὰ πρὸς τοῦτο μηχανικὰ μέσα εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου, οὔτε τὰ ἀπαιτούμενα χρηματικὰ μέσα, ἀλλ' ἀπλῶς ἵνα ἐκκαθαρίσω τὸν δρόμον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ λίθων τῆς κατηρειπωμένης κρηπίδος καὶ ἵνα καταστήσω δυνατόν τῷ θεάτρῳ νὰ συλλάβῃ ἔννοιαν τῆς μορφῆς τῆς κρηπίδος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς θρόνων.

(3) Τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακοῦ θεάτρου διακεῖται εἰς 13 κερκίδας· καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ θεάτροις ὁ ἀριθμὸς τῶν κερκίδων εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ τοὺς καὶ οὐχὶ ἄριστος. Ἐν τούτοις ἄρα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοίλου, δι' οὗ διέρχεται ὁ ἄξων τοῦ ὅλου θεάτρου, ὑπάρχει κερκὶς καὶ οὐχὶ κλίμαξ, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου.

κάτω ζώνης ἀντιστοιχεί μία κερκίς καὶ ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ, οὐχὶ δύο, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν εἰσόδος εἰς τὸ διάζωμα καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐδῶλια τῆς ἄνω ζώνης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσωσι μέχρι τοῦ ἄκρου (1). Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ λόγου τούτου ἔπρεπε πάντως νὰ ἐκλείψῃ ἡ τελευταία κατὰ τὰ κέρατα κερκίς, διότι οἱ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων αὐτῆς καθήμενοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βλέπωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Οἱ ἀναβαθμοὶ τῶν κλιμάκων ἔχουσι μῆκος 0,74· ἵνα δὲ ἡ ἀνάβασις καὶ κατὰβασις γίνηται ἀνέτως, εἰς ἐκάστην σειρὰν ἐδωλίων ἀντιστοιχοῦσι δύο ἀναβαθμοὶ κλίμακος, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπὲρ τοὺς περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνους τριῶν σειρῶν ἐδωλίων, εἰς ἃς ἀντιστοιχοῦσιν ἐν ὅλῳ παραδόξως οὐχὶ ἕξ, ἀλλὰ τέσσαρες ἀναβαθμοὶ, ἀγνοῶ τίνας ἔνεκα.

Τὰ ἐδῶλια ἔχουσιν ὕψος τὰ μὲν τῆς κάτω ζώνης 0,33-0,34 τὰ δὲ τῆς ἄνω 0,43. Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων ἐδωλίων τῶν ἐχόντων ὕψος 0,43 δύναται τις νὰ κάθῃται ἀνέτως, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κάτω ζώνης, ἂν ἔχοντα ὕψος μόνον 0,33-0,34 εἴνε ὑπὲρ τὸ δέον ταπεινά. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἐδῶλια ταῦτα πλησιάζοντα μᾶλλον εἰς τὴν σκηνὴν προφανῶς ἀπετέλουν θέσιν καλλιτέραν, ὑποθέτω ὅτι διὰ τοῦτο εἶχον ὕψος ταπεινότερον τοῦ δέοντος, διότι ἐπ' αὐτῶν ἐπιτίθεντο προσκεφάλαια, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί (2). Τὰ ἐδῶλια τῆς ἄνω ζώνης ἦσαν προωρισμένα διὰ τοὺς ἀπωτέρους τῶν θεατῶν, οἵτινες ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν ἀμέσως, ἄνευ προσκεφαλαίων· διὰ τοῦτο ταῦτα εἶχον μεγαλύτερον ὕψος.

Ἐχουσι δὲ τὰ ἐδῶλια τὴν ἐμπροσθεν ἐπιφάνειαν κεκοιλωμένην, ἵνα δύνανται οἱ ἐπ' αὐτῶν καθήμενοι νὰ συστέλλωσι τοὺς πόδας καὶ πρὸς ἰδίαν ἄνεσιν καὶ ὅπως παρέχωσιν οὕτως ἐλευθέραν διόδον εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν διερχομένους, ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν οἰ-

(1) Ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλ. παρελείφθη ἐν ἐκατέρᾳ τῶν ἄκρων ἡ τελευταία κερκίς, εἶνε βέβαιον, διότι ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἄκρῳ σώζεται καὶ μέρος τοῦ ἀναλήμματος, τοῦ τείχους δηλ. εἰς ὃ κατέληγε τὸ κοίλον. (Πρόβ. Προακτικά τοῦ 1883 σ. 46).

(2) Καὶ τὰ ἐδῶλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἔχουσι τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, δηλ. 0,33. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τούτων καθήμενοι ἔφερον προσκεφάλαια.

καίαν θέσιν. Ἡ ἄνω δὲ ἐπιφάνεια τῶν ἰδωλίων διαιρεῖται εἰς ἀνώτερον καὶ εἰς κατὰ 0,03 ταπεινότερον ἐπίπεδον. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἀνωτέρου ἐπιπέδου (πλ. 0,35) ἐκάθηντο οἱ θεαταί, ἐπὶ δὲ τοῦ κατωτέρου (πλ. 0,41) ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ἀμέσως ὑπερκειμένων ἰδωλίων καθήμενοι καὶ οὕτω δὲν ἐγίνοντο ὀχληροὶ εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν καθημένους(1).

Ἡ κατωτάτη σειρὰ ἰδωλίων τῆς κάτω ζώνης (ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν) καὶ ἡ ἀνωτάτη τῆς αὐτῆς ζώνης, καὶ πρὸς τούτοις ἡ ἐπὶ τῆς κρηπίδος σειρὰ (ἡ ἀποτελοῦσα τὴν κατωτάτην σειρὰν ἰδωλίων τῆς ἄνω ζώνης), δὲν εἶνε, κυριολεκτικῶς εἰπεῖν, ἰδώλια ἀλλὰ θρόνοι, διότι οἱ λίθοι ἐκτείνονται κατὰ τὰ ἄνω καὶ κατὰ τὰ πλάγια οὕτως, ὥστε ἀποτελεῖται στήριγμα διὰ τὰ νῶτα καὶ διὰ τὰς χεῖρας. Οἱ θρόνοι δ' οὗτοι δὲν εἶνε ἀποκεχωρισμένοι δι' ἓνα ἕκαστον θεατὴν, ὥς εἶνε λ. χ. οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἔχουσι σχῆμα τοῦ σημερινοῦ ἀνακλίντρου (καναπὲ) ἐκτείνόμενοι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς ἀντιστοιχοῦσης κερκίδος(2). Ἐπὶ ἑκάστου ἄρα θρόνου ἐκάθηντο πολλοὶ θεαταί. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδὲ ἐπιγραφὰς φέρουσιν, ὥς οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, διότι δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς ὠρισμέναι θέσεις διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἐπιδαύρου, ὥς ἐν Ἀθήναις. Τὸ θεάτρον τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς ἐπισκέπτας τοῦ Ἱεροῦ ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς· κατ' ἀκολουθίαν τὰς ἐν αὐτῷ καλλιτέρας καὶ τιμιωτέρας θέσεις ἐδύναντο νὰ καταλαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ εἰσιτηρίου οἱ πλουσιώτεροι τῶν ἐπισκεπτῶν τούτων, ὧν μέγας ἦτο ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Ἀσκλη-

(1) Σημειώτῃον ὅτι διὰ τοῦ κατωτέρου τούτου ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἰδωλίων καθήμενοι, ἤρξανε τὸ ὕψος τῶν ἰδωλίων τούτων κατὰ 0,03, παρήγατο δηλ. κάθισμα διὰ τοὺς θεατὰς μείζον κατὰ 0,03. Οὕτω τὸ ὕψος τῶν τῆς κάτω ζώνης ἰδωλίων λογιστέον κυρίως οὐχὶ 0,34 ἀλλὰ 0,37 καὶ τῶν τῆς ἄνω ζώνης οὐχὶ 0,43 ἀλλὰ 0,46.

Σημειώτῃον πρὸς τούτοις ὅτι τοιαύτην μορφήν καὶ διαίρεσιν ἔχουσι καὶ τὰ ἰδώλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν πλείστον τῶν λοιπῶν ἀρχαίων θεάτρων.

(2) Τοσοῦτον ἔχοντες μῆκος οἱ θρόνοι οὗτοι ἐννοεῖται ὅτι ἕκαστος αὐτῶν σύγκειται ἐκ πολλῶν λίθων, οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι διὰ σιδηρῶν δεσμῶν καὶ μολύβδου συνδεδεμένοι. Καὶ ὥς πρὸς τοῦτο ἄρα διαφέρουσιν οἱ θρόνοι τῶν λοιπῶν ἰδωλίων, διότι οἱ τὰ λοιπὰ ἰδώλια ἀποτελοῦντες λίθοι κεῖνται ἀπλῶς ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον, χωρὶς νὰ συνδέωνται διὰ δεσμῶν.

πισίων καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐορτῶν καὶ πανηγύρεων.

Διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων οἱ θρόνοι οὗτοι κατὰ τε τὸ ὅλον ὕψος καὶ κατὰ τὴν μᾶλλον ἢ ἥττον ὠραιότεραν μορφήν. Οἱ τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης ἀποτελοῦντες εἶνε ἀπλοῦστεροι καὶ ταπεινότεροι τῶν ἄλλων (ὅλον ὕψος 0,80, ὕψος τοῦ καθίσματος 0,357). Οἱ ἐπὶ τῆς κρηπίδος ἔχουσι καὶ πόδας συνεστραμμένους (ὕψος 0,84· ὕψος καθίσματος 0,40). Τούτων δὲ ὠραιότεροι καὶ κομψότεροι εἶνε οἱ περὶ τὴν ὀρχήστραν, διότι πλὴν τῶν ποδῶν καὶ ἄλλας ἔχουσιν οὗτοι γλυφᾶς (ὕψος 0,90, ὕψος καθίσματος 0,429). Ὅπισθεν δὲ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνων καταλείπεται μικρὸς πλακόστρωτος δρομίσκος, πλάτους 0,60, ἐφ' οὗ ἐπέθετον καὶ τοὺς πόδας οἱ ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις ἐδωλίοις καθημένοι· ὅμοιος δὲ δρομίσκος, πλάτους 0,60, ὑπάρχει καὶ ὀπισθεν τῶν ἐπὶ τῆς κρηπίδος θρόνων, ἐνταῦθα δὲ ὑπάρχει πρὸς τοῦτοις καὶ ὠραῖον ὑποπόδιον (ὑψ. 0,243) διὰ τοὺς καθημένους ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἐδωλίων. Οὕτω δὲ ὁ δρόμος οὗτος ἔμεινε πάντοτε κενός, διότι διὰ τούτου διήρχοντο οἱ ἐπὶ τῶν θρόνων μέλλοντες νὰ καθίσωσιν.

Εἰς τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν θρόνων ἀποβλέποντες, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ λοιπὰ ἐδῶλια καὶ τὴν μεγαλητέραν ἢ μικροτέραν ἀπόστασιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς σκηνῆς, δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ ὑπῆρχον πέντε ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμέναι θέσεις, αἱ ἐξῆς:

A' Θέσεις, θρόνοι οἱ περὶ τὴν ὀρχήστραν.

B' Θέσεις, θρόνοι οἱ ἐπὶ τῆς κρηπίδος.

Γ' Θέσεις, θρόνοι οἱ τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης ἀποτελοῦντες.

Δ' Θέσεις, ἐδῶλια τῆς κάτω ζώνης.

ΕΣ' Θέσεις, ἐδῶλια τῆς ἀνω ζώνης.

Περιβάλλεται δὲ τὸ κοῖλον κατὰ τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος διὰ τείχους ἐκ πώρου λίθου, οὗτινος σώζεται ἱκανὸν μέρος κατὰ τὰ ἄκρα. Ἀπέχει δὲ τοῦτα ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων 2,10 (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ πλάτους τῶν ἐδωλίων) καὶ οὕτω σχηματίζεται ἐνταῦθα δρόμος εἰς ὃν θὰ εἰσέρχeto τις διὰ θυρῶν, αἵτινες θὰ ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, ἐν τούτῳ τῷ περιβάλλ-

λοντι τείχει. Ἐδύναντο ἄρα οὕτω νὰ εἰσέρχωνται καὶ ἐξέρχωνται οἱ θεαταὶ εὐκόλως. Συνείχεται δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο βεβαίως μετὰ τῶν τῆς αὐτῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου τειχῶν, εἰς ᾧ καταλήγουσι τὰ ἐδῶλια κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου, δηλ. μετὰ τῶν καλουμένων ἀναλημμάτων (1), καὶ οὕτω περιεκλείεται τὸ ὅλον θέατρον, διότι τοῖς ἀναλήμμασι συνείχοντο αἱ κατὰ τὰς παρόδους πύλαι τοῦ θεάτρου καὶ αὗται τοῖς οἰκοδομήμασι τῆς σκηνῆς.

Εὐνόητον δὲ εἶνε ὅτι τὰ ἀναλήμματα ταῦτα, τείχη ὑποστηρίζοντα τὰ ὑπερκείμενα ἐδῶλια, ἔχουσιν ἀντηρίδας, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὸ βάρος. Ὑπὲρ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ἀποκλίνουσι ταῦτα εἰς τὰ ἔξω πρὸς παρασκευὴν τοῦ ἐδάφους διὰ τὰς πύλας, αἵτινες ὑπῆρχον ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων τοῦ διαζώματος (2).

(1) Τὸ ἅνω μέρος τῶν ἀναλημάτων εἶνε νῦν κατεστραμμένον. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ποτε καταπτώσεως τῶν τειχῶν τούτων κατέπεσαν καὶ τὰ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου ἐδῶλια καὶ οὕτω κατηρειπώθη τὸ κοῖλον κατὰ τὰ μέρη ταῦτα.

(2) Ἐν Fouilles d'Épidaure, πίν. III, σχ. 1, Α, εἶνε εἰκονισμένοι ἐν κατατομῇ περιέρχοντες τὸ σχῆμα λίθοι, οἵτινες ἔκειντο τὸ πάλαι ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων ἀποτελοῦντες οἰκίσιν κιγκλίδωμα τῶν τειχῶν τούτων. Οὗτοι εὐρέθησαν ἐν τοῖς παρόδοις τοῦ θεάτρου, ἀκριβῶς παρὰ τὰ ἀναλήμματα τοῦ κάτω τμήματος τοῦ κοίλου, καὶ ἐκ τούτου ὀρμηθεὶς συνεπέρανον ἀπὸ τοῦ 1881 ὅτι ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων τοῦτο δὲ ἐδέχθη καὶ ὁ Δαρφελδ ἐν ἔτει 1884, ὅτε συνέταξέ μοι τὰ σχέδια τοῦ θεάτρου. Ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, σ. 26, ἔγραφον τάδε: «Ἐνταῦθα εὐρέθησαν παραλλήλως πρὸς τὰ ἀναλήμματα κατακείμεναι καὶ πλάτους τινὲς ἔχουσαι σχῆμα οἰκίσιν δεδεμένου βιβλίου καὶ οὐσαι τὸ πάλαι μολύβδιον συγκατακείμεναι. Ὑποθέτω δ' ὅτι αὗται ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων».

Ἄλλ' οἱ Defrasse - Lechaί φρονοῦσιν ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι δὲν ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων, ἀλλ' ἄλλαχού που, τοποθετούσι δὲ ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων ἄλλους τινάς, περιέρχους καὶ τούτους, μεγάλους (μ. 1,80) λίθους, ἐλλειψοειδεῖς τὸ σχῆμα, συμφύεις πλάκῃ ἐχούσῃ πᾶχος 0,15 καὶ ὅπως κατὰ μῆκος, δι' ὧν συνεδέετο ὑποκείμενοις ἢ παρακείμενοις λίθοις. (Épidaure σ. 198, σχεδιογράφη α ἐν σελ. 210). Τούτοις λίθοις τούτοις εἶχον ὑπ' ὅψιν ἀπὸ τοῦ 1881, δὲν ἰδυνάμην ὅμως νὰ υποθέσω ὅτι ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων (τούλάχιστον ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων τῆς κάτω ζώνης τοῦ κοίλου), διότι οὐδεὶς τούτων εὐρέθη κατὰ τὰς παρόδους, ὅπου εὐρέθησαν οἱ ἀνωτέρω λίθοι, ἀλλ' ἅπαντες εὐρέθησαν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ διαζώματος. Ὑπὸ τῆς ἄρα εὐλόγως ἔκτοτε ὅτι οὗτοι κατὰ τὸ διάζωμά που ἦσαν τοποθετημένοι, ἔνθα αἱ πύλαι τούτου ὑπῆρχον, καὶ τοῦτο ἐνόουν δι' ὧν ἔγραφον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883, σ. 16: «Κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ διαζώματος εἶνε ἡ τοιαύτη ἢ διευθύνσις καὶ προεκβολὴ τῶν ἀναλημάτων, ὥστε καταφανὲς εἶνε ὅτι ὑπῆρχον ἐκεῖ πύλαι εὐρέθησαν μάλιστα καὶ τινες τῶν ἀποτελοῦντων αὐτὰς λίθων».

Ὁ ἀρχιτέκτων ὁ μέλλων ποτὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐν σχέδιον ἀναπαράστασιν τῶν

Ὅρχηστρα.

Ἀμείσως μετὰ τὸ λιθόστρωτον τοῦτο ἐκτείνεται ἡ ὀρχήστρα, τὸ σπουδαιότατον καὶ διδακτικώτατον μέρος τοῦ προκειμένου θεάτρου. Εἶνε δὲ αὕτη ὁλόκληρος κύκλος τὸ σχῆμα, οὗ ἡ περιφέρεια εἶνε λιθίνη, τῶν ταύτην ἀποτελούντων λίθων ἐχόντων πλάτος 0,38. Τὸ ὑπὸ τῆς περιφερείας δὲ ταύτης περιβαλλόμενον ἔδαφος δὲν εἶνε λιθόστρωτον, ἀλλ' εἶνε τεχνητὸν ἐκ χώματος ἔδαφος. Εὐλόγως ἄρα οἱ ἀρχαῖοι τὴν ὀρχήστραν ὠνόμαζον πρὸς τοῦτοις κονίστραν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῆς, ἀκριβῶς ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ κύκλου, εἶνε ἐμπεπηγμένος ἐν τῷ ἑδάφει περιφερῆς λίθος (διαμέτρου 0,70), οὗτινος ἡ ἄνω ἐπιφάνεια δὲν ὑπερέχει τοῦ ἑδάφους, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τούτου ἀποτελεῖ. Ἐχει δὲ ὁ λίθος οὗτος ἐν τῷ κέντρῳ περιφερῆ ὀπὴν (διαμέτρου 0,085, βάθους 0,045) καὶ θὰ ὑπεδῆλου ἴσως τὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀρχήστρας τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἰδρυμένον συνήθως βωμόν, ἡ θὰ ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόθεμα ἐφ' οὗ ὄντως ἦτο ἰδρυμένος βωμός, ἡ καλουμένη θυμέλη. Ἡ ἐν τῷ κέντρῳ δ' αὐτοῦ περιφερῆς ὀπὴ συμπίπτει ἀκριβῶς τῷ κέντρῳ τοῦ τῆς ὀρχήστρας κύκλου καὶ πρὸς τοῦτοις τῷ κέντρῳ τῆς ἀκτίνος, δι' ἧς κατὰ τὰ ἐν σελ. 76 εἰρημένα κατεσκευάσθη τὸ ἥμισυν σχεδὸν κύκλον ἀποτελοῦν μέσον μέρος τοῦ κοίλου. Ἐχει δὲ ἡ ὀρχήστρα ἀκτῖνα ἐξωτερικὴν μὲν (μέχρι δηλ. τῆς ἐξω γραμμῆς τῶν τὴν περιφέρειαν αὐτῆς ἀποτελούντων λίθων) 10,15, ἐσωτερικὴν δὲ (μέχρι τῆς ἐσω γραμμῆς τῶν λίθων τούτων) 9,77, ἥτοι διάμετρον 20,30 (ἐξωτερικὴν) καὶ 19,54 (ἐσωτερικὴν).

Ὅτε ἀπεκάλυπτον, ἐν ἔτει 1881, τὴν ὀρχήστραν ταύτην, γενικῶς ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου εἶχε σχῆμα πεταλοειδές. Ὅτι αὕτη ἦτο ὁλόκληρος κύκλος, οὐδὲ καθ' ὑπόνοιαν εἶχε φαντασθῇ τις διὰ τοῦτο μετ' ἐκπλήξεως ἐβλεπον ἀποκαλυπτομένην τὴν μεγαλοπρεπῆ ταύτην κυκλικὴν ὀρχήστραν. Συγχρόνως ὁμως ἀπεκαλύπτετό μοι οὕτω καὶ ἡ ἀλήθεια, διότι τὰ πράγματα ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε εὐχερὲς ἦτο νὰ ἐννοήσῃ τις, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἔπρεπεν ἀληθῶς νὰ εἶνε ὁλόκληρος κύκλος. Τὰ πράγματα ταῦτα ἐκθέτων καὶ ἐρμηνεύων

ἔγραφον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, Παράρτημα σελ. 20, τὰδε:

« Ἴνα ἐννοήσωμεν τὴν πρωτοφανῆ ταύτην καὶ παράδοξον »
 » διάταξιν τῆς προκειμένης ὀρχήστρας, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν »
 » εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος καὶ ἰδίως τῆς τραγω- »
 » δίας. Εἶνε γνωστόν, ὅτι αὕτη ἀνεπτύχθη ἐκ τῶν ἁσμάτων, »
 » ἅτινα ὁ χορὸς ἤδεν ἐκτελῶν κυκλικούς χορούς περὶ τὸν βωμὸν »
 » τοῦ Διονύσου. Ὁ τόπος ἄρα, ὃν οἱ χορευταὶ κατεῖχον κατὰ τὴν »
 » ἐκτέλεσιν τῆς ἱερᾶς ταύτης πράξεως, ἦτο κυκλικὸς καὶ εἰς τὸ »
 » μέσον, ἥτοι εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, ἔκειτο ὁ καίων βωμὸς. Ἐν- »
 » τεῦθεν προέρχεται ὁ πρωτοφανὴς οὗτος κύκλος καὶ ὁ περιφερὴς »
 » ἐν τῷ κέντρῳ αὐτοῦ λίθος. Ἡ ὀρχήστρα ἄρα τοῦ ἡμετέρου »
 » θεάτρου ἔχει τοιαύτην μορφήν καὶ διάταξιν, οἷαν ἐκ τῶν πραγ- »
 » μάτων αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀρχικῶς τὸ ἐλληνικὸν θεάτρον. »
 » Δὲν προέχει δ' ὁ βωμὸς ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, διότι δὲν ἐτελοῦντο »
 » πλέον θυσίαι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν παραστάσεων, ἀλλ' εἶνε »
 » λίθος, ὅστις ἀπλῶς ὑπεδῆλου τὴν θέσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἐκείνου »
 » καὶ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου βωμοῦ ».

Οὕτως ἐγνώσθη τότε, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἦτο ὀλόκληρος κύκλος. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐκρατύνθη καὶ διὰ τῶν μετὰ ταῦτα γενομένων ἐν ἄλλοις θεάτροις ἐργασιῶν. Ὁ Δαίρφελδ, ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ ἐν ἔτει 1886, ἀνεκάλυψεν ὅτι καὶ τούτου τοῦ θεάτρου ἡ ὀρχήστρα ἦτο τὸ πάλαι ὀλόκληρος κύκλος. Ἀλλὰ δὲ θεάτρα ἀποκαλυφθέντα ἔκτοτε, οἷον τὸ παρὰ τὸν Ὀρωπὸν, τὸ ἐν Ἐρετρίᾳ, τὸ ἐν Σικυῶνι, τὸ ἐν Μεγαλοπόλει κτλ., εἰδείχθη ὅτι καὶ ταῦτα εἶχον τὴν ὀρχήστραν κυκλικήν. Αὐτὸ τοῦτο εἰδείχθη καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐν Δήλῳ θεάτρον καὶ ἄλλα ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὥστε σήμερον ἀναμφισβήτητον εἶνε, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἦτο ὀλόκληρος κύκλος. Διαφορὰ μεταξὺ τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδάουρου καὶ τῶν λοιπῶν θεάτρων ὑπάρχει μόνον αὕτη, ὅτι ἐν τοῖς λοιποῖς θεάτροις ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχει νῦν τὴν περιφέρειαν λιθίνην. Ἀλλ' ἡ παλαιὰ ὀρχήστρα (ἢ τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος) τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου περιεβάλλετο ὑπὸ λιθίνου τείχους (1): λίθαι,

(1) Dörpfeld: Das griechische Theater, σ. 27.

οἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ, θὰ περιέβαλλον πιθανῶς καὶ τὴν ὀρχήστραν τοῦ αὐτοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου τῆς Δ' ἐκτονταστηρίδος, κατ' ἐμὴν γνώμην, καὶ τὰς τῶν λοιπῶν θεάτρων τῆς Δ' καὶ Γ' ἐκτονταστηρίδος· ἀλλ' οὗτοι ἀφηρέθησαν, ὡς φαίνεται, ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις, ὅτε, μεταβληθέντος τοῦ σχήματος τῆς ὀρχήστρας, γενομένης δηλ. ταύτης μικροτέρας, ἐξέλιπε πλέον ὁ κύκλος. Μόνον τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, οὐδεμίαν μεταβολὴν ὑποστάν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, διετήρησε καὶ τὸ σχῆμα τῆς κυκλικῆς ὀρχήστρας καὶ τοὺς λίθους τοὺς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου ἀποτελοῦντας.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τῆς ὀρχήστρας ταύτης τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῶν λοιπῶν θεάτρων ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ παλαιὰ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ὀρχήστρα, ἥτις περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, ὡς εἶπον ἄνωτέρῳ, ὅπερ δὲν ἐχρησίμευε μόνον πρὸς δῆλωσιν τῆς κυκλικῆς περιφερείας τῆς ὀρχήστρας, ἀλλ' ἐξεπλήρου κυρίως μηχανικὸν σκοπὸν, ἐχρησίμευε δηλ. πρὸς ὑποβάστασιν τῶν ἀποτελούντων τὸ τεχνητὸν ἔδαφος τῆς ὀρχήστρας χωμάτων, ὅπερ ἔκειτο ὑψηλότερον τοῦ περὶ ἑδάφους. Ἀλλ' ὅταν μετὰ ταῦτα συνεπληρώθη καὶ ἐτελειοποιήθη τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, ὅταν δηλ. κατεσκευάσθη λίθινον τὸ κοῖλον, ὠκοδομήθη μόνιμος σκηνὴ καὶ ἐκανονίσθησαν αἱ πάροδοι οὕτως, ὥστε ἡ ὀρχήστρα ἀπετέλει τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τοῦ τῶν παρόδων καὶ τῆς σκηνῆς, τότε δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ περιβάλληται αὕτη διὰ τείχους, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ λίθων δηλούντων τὴν περιφέρειαν αὐτῆς. Τοῦτο ἐγένετο ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ πιθανῶς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς θεάτροις, ὡς εἶπον. Τὸ λίθινον περιθώριον τῆς ὀρχήστρας τοῦ προκειμένου θεάτρου δὲν ἐκπληροῖ μηχανικὸν σκοπὸν, ἀλλὰ χρησιμεύει ἀπλῶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ κυκλικοῦ χώρου καὶ εἶνε ἀνάμνησις τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ὀρχήστρας τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου.

Σκηνή.

Τὰ ἐκ πώρου λίθου οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς σώζονται ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος ἐνὸς μέτρου ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, προέρχονται ὁμῶς τινὰ ἐξ ἀνοικοδομήσεως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων γενομένης ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις. Καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους φαί-

νεται ὅτι ἐγένοντο μεταβολαί τινες ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι τούτοις, ἅτινα ἐχρησίμευον τότε, ὡς φαίνεται, πρὸς κατοικίαν (1). Ἄλλ' αἱ οἰκοδομαὶ αὗται ἐγένοντο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων θεμελίων, ὥστε δὲν μετεβλήθη τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς σκηνῆς. Διὰ τῶν σωζομένων ἄρα λειψάνων λαμβάνομεν ἱκανὴν ἐννοίαν τῶν τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου τοῦ Πολυκλείτου ἀποτελούντων οἰκοδομημάτων.

Πέραν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 3,70 ἀπὸ τοῦ λιθίνου αὐτῆς περιθωρίου, ἐκτείνεται ἡ κυριολεκτικῶς καλουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σκηνή (2), οἰκοδόμημα ἔχον ἐν ὅλῳ μῆκος μὲν 26,15, (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ εἰς ἑκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ μικροῦ δωματίου), πλάτος δὲ 6,00. Κατὰ μῆκος δὲ τῆς μεσαίας μεγάλης αἰθούσης, ἥτις ἔχει μῆκος 19,50, σῶζονται ἐν τῷ μέσῳ πέντε βάσεις ἀρραβιδώτων ἐκ πώρου λίθου κιόνων, οἵτινες ὑπεβάσταζον τὸν ἄνω ὄροφον, διότι τὰ τὴν σκηνὴν ἀποτελοῦντα οἰκοδομήματα ἦσαν ἀναμφιβόλως διώροφα (3). Πόσας δὲ θύρας εἶχεν ὁ πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ πῶς ἦτο ἐν γένει οὗτος διατεταγμένος ἢ διακεκοσμημένος δὲν γνωρίζομεν (4), διότι τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος σωζόμενον μέρος αὐτοῦ προέρχεται τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνοικοδομήσεως γενομένης, ὡς ἤδη εἶπον, κατὰ τοὺς ὑστερον χρόνους. Κατὰ τὸ δυσμικὸν δὲ μέρος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλλο δωμάτιον συνεχόμενον μεσημβρινῶς τῷ σωζομένῳ κατωφλίῳ τῶν πυλῶν τοῦ

(1) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατεσκευάσθη καὶ ἀσβεστόκαιμιος ἐν τῇ σκηνῇ, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου, παρὰ τὰ ἐκεῖ παρασκήνια.

(2) Τὴν ἐν τοῖς σημερινοῖς θεάτροις καλουμένην ὑφ' ἡμῶν κυριολεκτικῶς σκηνήν, τὸ μέρος δηλ. ἐν ᾧ γίνεται ἡ παράστασις, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλεον λογεῖον.

(3) Ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦσαν διώροφα δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ὀρωπὸν θεάτρου (σ. 88 σημ. 4) καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν ἐκ Δήλου (Bull. de corr. hellénique, 1894, σ. 162 κξ.), ἐν αἷς ἀπαντῶσιν αἱ λέξεις: σκηναὶ καὶ τὰ παρασκήνια τὰ τε ἐπάνω καὶ τὰ ὑποκάτω, ἐπάνω σκηναὶ καὶ παρασκήνια τὰ ἄνω.

(4) Σήμερον φαίνονται τρεῖς θύραι, μία ἐν τῷ μέσῳ, ἀνοικτή, καὶ δύο κατὰ τὰ πλάγια, κλεισμέναι διὰ δύο ἐκάστη κατὰ μῆκος τοποθετημένων πυλινῶν λίθων, ὧν οἱ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἔχουσι καὶ ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν καὶ εἶναι ἀντιστρόφως ἐνυκοδομημένοι.

θεάτρου. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ὁμῶς δὲν ἦτο διώροφον, διότι ἐξυψοῦτο τὸ πολὺ μέχρι τοῦ θριγκοῦ (τοῦ ὑπερθύρου) τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου· θὰ εἶχεν ἄρα ὕψος ταπεινότερον τῶν 5 μέτρων. Τοῦτο συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου ἔχει πρόσψιν (θὰ ἦτο ἄρα ὁρατός) καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, οὐ μόνον δηλ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρκτικήν, κατὰ τὴν πλευρὰν ἣ συνείχετο ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ προκειμένου δωματίου (1). Τοιοῦτον δωμάτιον ὑπῆρχε πιθανῶς καὶ κατὰ τὸ ἀντίθετον μέρος τῆς σκηνῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικόν, ὡς δύναται τις νὰ εἰκόσῃ ἐκ σωζομένου ἐκεῖ λειψάνου τείχους παρὰ τὸ κατώφλιον τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (2).

Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς παρὰ τὴν λιθίνην περιφέρειαν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 0,68 ἀπὸ ταύτης, ὑπῆρχε τὸ προσκηνίον, οὗτινος σώζεται νῦν ἡ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου βάσις, ἥτις ἐκτείνεται εἰς μῆκος 22,60, ἀκολουθῶς κάμπτεται ὀρθογωνίως πρὸς ἑκατέραν τῶν παρόδων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ ὀρθογώνιον κατασκευάσμα μῆκους 2,55, πλάτους 1,00, τὰ καλούμενα παρασκήνια, ἅτινα, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἦσαν καὶ ταῦτα διώροφα, ἦσαν δηλ. κάτω καὶ ἄνω παρασκήνια. Προχωρεῖ δὲ ἡ βάσις αὕτη τοῦ προσκηνίου, ἐπανερχομένη εἰς τὴν προτέραν διεύθυνσιν, καὶ πέραν τῶν παρασκηνίων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ τὸ κατώφλιον θύρας μικροῦ δωματίου (3), ὃ σχηματί-

(1) Ἰδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 48. Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ εὐρέθη πλησίον τῆς δυσμικῆς πύλης, καὶ νῦν ἐκεῖ κεῖται, γείσον ἔχον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς πρόσψιν. Τὸ γείσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(2) Ἐντός τοῦ χώρου, ὃν θὰ περιελάμβανε τὸ δωμάτιον τοῦτο, ὑπάρχει τείχος βαῖνον παραλλήλως τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τείχους τοῦ υποδαστάζοντος τὴν κλίμακα, δι' ἧς ἀνέρχετό τις ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων τῆς σκηνῆς. Τὸ τείχος τοῦτο ὁμῶς εἶνε μεταγενέστερον κτίσμα, δὲν ἔχει δὲ θεμέλια ἀρχαῖα, οἷα ἔχουσιν οἱ λοιποὶ τοῖχοι τῆς σκηνῆς. Διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ τὰ ἐν τῇ Gr. Theater τοῦ Δαίρφελδ, σ. 129, ὅτι ἐνταῦθα ἐσχηματίζετο διὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τείχος δεύτερον ἀνωφερὲς ἐπίπεδον, δι' οὗ ἰδυνάτῃ τις νὰ ἀνέρχηται ἐπὶ τῶν ἄνω τῆς σκηνῆς, διαρκούσης τῆς παραστάσεως, χωρὶς νὰ γίνηται ὁρατός ὑπὸ τῶν ἐν τῇ κοίλῃ καθημένων θεατῶν.

(3) Αἱ θύραι αὗται εἶνε δεδηλωμέναι διὰ τῶν γραμμάτων H καὶ I ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Epidaure πίνακι II σχεδ. 3. Σημειωτέον δ' ὅτι ἱκανόν μέρος τῶν ἐκ πόρου λίθου παραστάδων ἑκατέρας τῶν θυρῶν τούτων σώζεται εἰσέτι κατὰ

ζείται παρ' ἐκότερον τῶν ἄκρων τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου.

Ἦτο δὲ τὸ προσκηνίον τοῦτο εἶδος στοᾶς, ἣν ἀπετίλουν 18 ἐν ὧν ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης βάσεως (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς βάσεως τῶν παρασκηνίων) ἐπικαθήμενοι ἡμικίονες ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, πεποιημένοι ἐκ πώρου λίθου, ὑποβαστάζοντες θριγκὸν ἀποτελούμενον ἐκ μονολίθου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος (1) καὶ ἐκ γείσου (2). Ἀβέβαιον δ' εἶναι ἂν οἱ ἡμικίονες οὗτοι ἐπικόσμων τοίχον βαίνοντα καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ προσκηνίου. Μᾶλλον πιθανὸν εἶναι ὅτι ἕκαστος αὐτῶν συνείχετο τειχῶματι ἐκ πωρίνων πλακῶν προέχοντι αὐτοῦ κατὰ 0,08, ἀποτελοῦντι οἰονεὶ περιθώριον τοῦ ἡμικίονος (3). ὁ μεταξὺ δὲ τῶν οὕτω περιβεβλημένων ἡμικιώνων χώρος ἔμενε κενός, προκειμένου δὲ νὰ γείνη δραματικὴ τις ἐν τῷ θεάτρῳ παράστασις ἐκαλύπτετο διὰ προσαρμολογμένων ξυλίνων γραπτῶν πινάκων, φερόντων παραστάσεις ἀναλόγους πρὸς τὸ μέλλον νὰ διδᾶσθῃ δράμα (4). Μό-

χώραν. Εἶνε δὲ αὗται ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐντελῶς ὅμοιαι ταῖς παραστάσι τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ διάζωμα τοῦτο δὲν ἔχει καμπύλην τὴν ἐπιφάνειαν, ὥστε τὸ τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (Ἰδ. σ. 94), ἀλλ' ὀριζόντιον. Τὸ ἐπιστυλίον δὲ εἶνε διηρημένον εἰς τρεῖς χώρας, ὥστε καὶ ὁ τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομημάτων ἰωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ.

(2) Σπειραι τῶν ἡμικιώνων τούτων εὐρέθησαν ἱκαναὶ τὸν ἀριθμὸν, ἡμίσεις, τρία τέταρτα (αἱ κατὰ τὰς γωνίας τῶν παρασκηνίων) καὶ ἐν τέταρτον (αἱ κατὰ τὰς γωνίας, καθ' ἃς κάμπτει ἡ βᾶσις τοῦ προσκηνίου ὅπως σχηματισθῶσι τὰ παρασκήνια). Διακρίνονται δὲ τῶν σπειρῶν τὰ ἴχνη ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ προσκηνίου, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι 18 ἦσαν οἱ τὸ προσκηνίον μετὰ τῶν παρασκηνίων ἀποτελοῦντες ἡμικίονες (λογιζομένων ἐν τούτοις καὶ τῶν ἐνὸς τετάρτου καὶ τριῶν τετάρτων κίονων).

(3) Τοιαῦται πλάκας εὐρίθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ καὶ δὴ αἱ ἀνήκουσαι εἰς τοὺς γωνιακοὺς κίονας τῶν ἀνατολικῶν παρασκηνίων.

(4) Ὅτι ἀπεκάλυψε τὸ θέατρον, ἐν ἔτει 1881, τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος βᾶσιν τοῦ προσκηνίου, ἐφ' ἧς οἱ ἡμικίονες, ἐξέλαβον ἀδιστακτως ὡς βάσιν τοίχου κεικοσμημένου δι' ἡμικιώνων, ἐπέθετα δηλ. ὅτι ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῶν ἡμικιώνων ὑπῆρχε τοίχος· κατ' ἀκολουθίαν ἐπαύεσσα τὸν τοίχον τοῦτον πρὸς τὸν τοίχον τοῦ κατὰ Πολυδεύην (IV, 124) ὑποσκηνίου, περὶ οὗ λέγει οὗτος: «Τὸ δὲ ὑποσκήνιον κίσις καὶ ἀγαλματίσις κεικόσμητο πρὸς τὸ θέατρον τετραμμένους, ὑπὸ τὸ λο-» γεῖον κείμενον » (Ἰδ. Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ. 22). Τοῦτο δὲ ἀπέδειξε καὶ ὁ Δαίφελδ, ὅτε πρῶτην φορὰν ἐν ἔτει 1884 εἶδε τὸ ἀποκαλυφθέν τοῦτο θέατρον καὶ συνέταξέ μοι τὰ νέα σχέδια τοῦ κοίλου καὶ ἰδίως τῆς σκηνῆς,

νον ὁ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ προσκηνίου μεταξὺ δύο ἡμικιόνων χῶ-
ρος ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ κέντρου τῆς ὀρχήστρας δὲν ἐκαλύπτετο
ποτὶ ὑπὸ πίνακος, ἀλλ' ἔμενε κενός, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχε θύρα,
ὡς δηλοῦται ἐξ ὁπῆς ὑπαρχούσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως· ὁ
χῶρος δὲ ὁ κατὰ τὰς πλαγίας μικρὰς πλευρὰς τῶν παρασκηνίων
ἐκαλύπτετο ὁλόκληρος διὰ λιθίνων πλακῶν (1)· ὁ ἔμπροσθεν ὁμοως,

ἡ ἱδρυμένη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 πίν. Α' καὶ Β'. Οὕτω ἀναπα-
ρέστησεν οὗτος ἐν πίν. Β' εἰκ. 5 (ἴδε καὶ Fouilles d' Epidauré πίν. 111,5) τὸν
τοιχόν τοῦτον τοῦ ὑποσκήνιου καὶ οὕτω ἀνεδημοσιεύθη ὁ τοίχος οὗτος ἐν τοῖς
Denkmäler τοῦ Baumeister, σ. 1734 πίν. LXV, ἐν Epidauré τῶν Defras-
se-Liechat, σ. 209, καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' ἐν ἔτει 1886, ἀποκαλυφθέντος τοῦ παρὰ
τὸν Ὠρωπὸν θεάτρου (τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀμφιαράου), ἰδείχθη, ὅτι τὸ θέατρον
τοῦτο εἶχεν ὑποσκήνιον κατὰ Πολυδεύκην, τοιοῦτον, ὅσον καὶ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου·
ἔφερε δὲ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐπιστύλιου ἐπιγραφὴν· ὁ δὲ ἀγωνοθετὴς τὸ προ-
σκήνιον καὶ τοὺς πίν[ακας] . . . Ἐδείχθη ἄρα ὅτι τοῦτο τὸ κατὰ Πολυ-
δεύκην ὑποσκήνιον ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων προσκηνίον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ
προσκήνιον τοῦ μνημονευθέντος θεάτρου παρὰ τὸν Ὠρωπὸν εἶχε κατὰ τὴν ἐπιγρα-
φὴν πίνακας μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων, ὅπερ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν σωζομένων
λειψάνων τῶν ἡμικιόνων τούτων, καὶ ἐπειδὴ τοιοῦτους πίνακας εἶχε καὶ τὸ ἐν
Δηλῷ θέατρον, ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς δηλοῦται (Bull. d. corr. hellénique, 1894
σ. 162) καὶ τὸ ἐν Ἀσσῷ τῆς Τρωάδος, ὡς φαίνεται, θυνάμεθα νὰ δεχθώμεν,
ὅτι καὶ τὸ προσκήνιον τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου οὐχὶ τοίχον, ἀλλὰ πίνακας
εἶχε μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων. Ὁ Δαίρφελδ ἀδιστάκτως ἀποφαίνεται ὅτι πίνακας
εἶχε τοῦτο καὶ οὕτω νῦν ἀναπαριστᾷ αὐτὸ ἐν πίν. VI τοῦ συγγράμματος του :
Das griechische Theater.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πρὸς τὴ μνημονευθεῖσιν ἐπιγραφὴν τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκη-
νῆς τοῦ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν θεάτρου ἔφερον καὶ ἄλλην ἐπὶ ἐπιστύλιου ἐπιγραφὴν,
τὴν δε : ὁ δὲ ἀπὸ ἱερῆς γενόμενος—τὴν σκηνὴν καὶ τὰ θυρώματα
τῶν Ἀμφιαράων. Τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο ἀνῆκε κατὰ τὸν Δαίρφελδ εἰς τὸ ἔμ-
προσθεν τοίχος τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς (Das griech.
Theater σ. 108 εἰκ. 42), ὃ ἐστὶν εἰς τὸν ὀπισθεν τοίχον τοῦ κατὰ Βιτρούδιον
λογείου. Ἐπιβεβαιοῦται ἄρα ἐκ τούτων, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλ-
ληνικοῦ θεάτρου ἦτο διώροφον καὶ ὅτι τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα, ἔμπροσθεν τοῦ
ὀποῦ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ὑπῆρχε τὸ προσκηνίον, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι κυριο-
λεκτικῶς σκηνήν.

Ἐν σέβει δὲ πρὸς τὰ μέρη ταῦτα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου καὶ
τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας γραπτούς πίνακας σημειωτέον ὅτι καὶ τὰ κάτω
καὶ τὰ ἄνω παρασκήνια ἔκτιστον διὰ γραφῶν, εἶχον δηλ. σκηνογραφίας, ὡς
δηλοῦται κυρίως ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκ Δηλῶ (Bull. d. corr. hellénique 1894 σ.
163) : γράψαι τὰς σκηνὰς καὶ τὰ παρασκήνια τὰ τε ἐπάνω καὶ
τὰ ὑποκάτω.

(1) Τοῦτο εἶνε βέβαιον, διότι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν παρασκήνιον διακρίνονται

ὁ ἀπέναντι τοῦ κοίλου, δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχεν, ἢ πῶς ἐκαλύπτετο (1). Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἔμεινεν οὗτος ἀναικτός,

ἐναργῶς, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς βάσεως, τὰ ἴχνη τῶν πλακῶν, δι' ὧν ἀπτελεῖτο ἐκεῖ τοῖχος.

(1) Ὁ Δαίρφελδ ὁρμώμενος ἐξ ὅπῃς ὑπαρχούσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως εἰκάζει ὅτι ἐνταῦθα ἦσαν τοποθετημένοι οἱ περιίακτοι (βλ. Das gr. Theater σελ. 126).

Περὶ τοῦ προσκηνίου ὄντος τοῦ λόγου σημειωτέον ὅτι ὁ Δαίρφελδ φρονεῖ, ὅτι δυνατόν τοῦτο νὰ εἶνε ὑστερώτερον τῆς σκηνῆς, νὰ μὴ εἶνε δηλ. τῶν μερῶν τοῦ θεάτρου, ἀ ὥκοδομήσεν ὁ Πολύκλειτος. Εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην ὁρμᾶται κυρίως ἐκ τούτου ὅτι ἡ βᾶσις αὐτοῦ (ἐφ' ἧς ἦσαν οἱ ἡμικίονες) κεῖται ὑψηλότερον κατὰ 0,12 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐκεῖ πλησίον ἐξικνουμένης λιθίνης περιφέρειας τοῦ κύκλου τῆς ὀρχήστρας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φαινόμενον τοῦτο, λέγει, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προέρχεται ἐκ καθιζήσεως, διότι προκειμένου νὰ γείνη καθίζησις, ἔπρεπε μᾶλλον νὰ καθίσῃ ἡ βᾶσις τοῦ προσκηνίου, ἣτις ἔφερε βάρος καὶ οὐχὶ ἡ οὐδὲν βάρος φέρουσα περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας, συμπεραίνει ὅτι τὸ προσκηνίον πιθανῶς δὲν ὥκοδομήθη συγχρόνως τῇ ὀρχήστρᾳ καὶ τῇ σκηνῇ, ἀλλ' ἐν χρόνοις ὑστερωτέροις, ὅτε ἡ λιθίνη περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας θὰ ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ χώματος (Das gr. Theater σ. 132).

Ἄλλ' ὅτι ἡ λιθίνη περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας ἐκαλύφθη ποτὶ διὰ χώματος καὶ οὕτως ἀνυψώθη τὸ ὑπὲρ αὐτὴν ἔδαφος δὲν μοι φαίνεται δυνατόν. Τὸ μέρος αὐτῆς τὸ πρὸς τὸ προσκηνίον, ὅπερ κεῖται νῦν ταπεινότερον τῆς βάσεως τοῦ προσκηνίου, ἔχει καθίσει καὶ ἐκ τούτου προέρχεται ἡ διαφορὰ τοῦ ὕψους τῶν δύο τούτων ἐπιπέδων. Ναὶ μὲν ἡ βᾶσις τοῦ προσκηνίου ἔφερεν ἱκανὸν βάρος, ἀλλ' αὕτη δὲν ἰδύνατο νὰ καθίσῃ, διότι ἔχει ἰσχυρὰ θεμέλια· ἡ τὴν περιφέρειαν ὁμῶς τῆς ὀρχήστρας ἀποτελοῦντες λίθοι, ἄνευ θεμελίων ὄντες, ἰδύνατο εὐκολώτερον νὰ καθίσωσι.

Ὅτι δὲ δὲν εἶνε δυνατόν τὸ προσκηνίον νὰ εἶνε ὑστερώτερον τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ θεάτρου δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς: Ἡ βᾶσις αὐτοῦ προεκτεινομένη, ὡς εἶπον ἐν σελ. 87, ἀποτελεῖ τὰ κατώφλια τῶν παρὰ τὰ παρασκήνια μικρῶν θυμῶν. Ἄλλ' αἱ παραστάδες τῶν θυρῶν τούτων εἶνε ἐντελῶς ὅμοιαι ταῖς παραστάσι τῶν κατὰ τὰς παρόδους πυλῶν τοῦ θεάτρου. Ὁ δεξιόμοιος ἄρα ὅτι τὸ προσκηνίον εἶνε ὑστερωτέρα προσθήκη δέον νὰ δεχθῇ ὅτι τοιαύτη προσθήκη εἶνε καὶ αἱ πύλαι τοῦ θεάτρου· τοῦτο ὁμῶς δὲν εἶνε δυνατόν, διότι αἱ πύλαι αὗται ἔχουσι τὸ ὑπέρθυρον ὅμοιον τῷ θριγκῷ τῆς ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θαύου, εἶνε δηλ. ἀφανῶς τῶν ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου οἰκοδομηθέντων μερῶν τοῦ θεάτρου.

Διὲς ἀπέρχεται ἄρα κατ' ἐμὴν γνώμην λόγος τις ὅπως θελήσῃ τις νὰ ὑποστηρίξῃ ἢ καὶ νὰ ἀσθενῇ ὅτι τὸ προσκηνίον τοῦ προκειμένου θεάτρου ὥκοδομήθη ὑστερώτερον τοῖς λοιπῶν αὐτοῦ μερῶν. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο εἶνε σπουδαῖον ἐν τῇ ἐκείνῃ καὶ ἐν τῇ ἀντικείμενῃ τοῦ Δαίρφελδ περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ θεάτρῳ οἰκοδομηθείσης λιθίνου προσκηνίου, περὶ τοῦ ὅτι δηλ. λιθινὸν προσκηνίον ὥκοδομήθη νὰ ἀρτιῇ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους, τοῦ προσκηνίου κατὰ τοὺς προ-

διότι ἐνταῦθα ἰδρύθησαν τότε ἀγάλματα, ὧν σώζονται νῦν αἱ βάσεις κατὰ χώραν. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρὸς ἀνατολὰς παρασκηνίῳ ἦτο ἰδρυμένον ἄγαλμα τῆς Λιθίας (1), ἐν δὲ τῷ πρὸς δυσμᾶς ἄλλο τι ἄγαλμα, ἴσως ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ εὑρεθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς (2).

Τὸ ὑπὸ τῶν ἡμικιόνων καὶ τοῦ περιγραφέντος θριγκοῦ συγκείμενον προσκήνιον εἶχεν ὕψος ἐν ὅλῳ $3\frac{1}{2}$ μέτρων (3) καὶ ὑπεβάσταζεν ἑδαφος ξύλινον ἀποτελοῦν οἰονεὶ τὴν στέγην τῆς στοᾶς ταύτης. Τοῦτο τὸ ἑδαφος, ὃ εἶχε πλάτος 3,20 (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ προεξέχοντος γείσου), εἶνε τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον λογεῖον, ὁ τόπος δηλ. ἐν ᾧ ἐγίνετο ἡ παράστασις. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἐκ $3\frac{1}{2}$ μέτρων ἀπὸ τῆς

τέρους χρόνους κατασκευαζομένου κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας ἐκ ξύλου. Κατὰ τὰ συμπεράσματα ταῦτα δεόν νὰ δεχθῇ τις ὅτι τὸ προκείμενον θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου εἶνε τὸ ἀρχαιότερον μετὰ λιθίνου προσκηνίου θέατρον. Τοῦτο δὲ δὲν ἔχει τι τὸ παράδοxon, διότι δὲν ἦτο πάντως ἀνάγκη νὰ προηγηθῶσιν οἱ ἐν Ἀθήναις τῆς κατασκευῆς λιθίνου προσκηνίου. Ἐξοχος ἀρχιτέκτων, οἷος ὁ Πολύκλειτος, ἠνωτέρωσεν ἐν τούτῳ κατασκευάσας αὐτὸς πρῶτος λίθινον τὸ προσκήνιον. Διὰ τοῦτο ἄλλως καὶ διέπρεψεν οὗτος παραγαγὼν τι τέλειον ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ προκειμένου θεάτρου καὶ δημιουργήσας δι' αὐτοῦ τὸν κάλλιστον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων.

(1) Εὐρέβη ἐκεῖ πλησίον ἢ ἐπιστέφουσα τὸ βᾶθρον πλάξ. (Πρακτικά τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 39), ἥτις νῦν εἶνε τοποθετημένη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βᾶθρου. Φέρεται δὲ αὕτη τὴν ἐξῆς κατὰ τὸν πρῶτον στίχον ἱκανῶς ἐφθαρμένην ἐπιγραφὴν:

ὁ δᾶμ[ος] ὁ Ἐπι]δαυρίων
Λειδίαν Καίσαρος Σεβαστοῦ
γυναῖκα

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκεῖ πλησίον εὐρέβη καὶ ἀρχαῖζον τὴν τέχνην ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα μεγάλου φυσικοῦ μεγέθους, ὅπερ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ εἶχον ἐκλάδει ὡς ἄγαλμα Ὑγίειας (Πρακτικά τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 29). Μή τις δὲ νομίσῃ τυχόν, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶνε τὸ τῆς Λιθίας, διότι ἡ συμφορὰ αὐτῷ πλίνθος εἶνε πολὺ μικροτέρα τῆς κοιλότητος ἣν φέρει ἡ ἀνωτέρω πλάξ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἀγάλματος. Ἐκ τῶν μικρῶν τούτων διαστάσεων τῆς πλίνθου δηλοῦται ὅτι δὲν ἴστατο τοῦτο, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἐν ταῖς δυτικαῖς παρασκηνοῖς βᾶθρου, οὔτε παρὰ τὸ κοῖλον, ἐπὶ τῶν βᾶθρων εἰς ἃ καταλήγουσι τὰ ἀναλήμματα (Ibe σ. 82).

(2) Τοῦτο τὸ ἄγαλμα περιγράφω ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, Παράρτημα σ. 38.

(3) Πρακτικά τοῦ 1881, Παράρτημα σ. 27, καὶ τοῦ 1883 σ. 47. Πρὸς καὶ Δαίρφελδ: Das gr. Theater, σ. 127.

δ ποδῶν. Θίου σπουδαίως καὶ κραδὸ ὀρμηθεὶς ἐξ ὧν ἐνήργηδεν
ῥῶ ἀπὸ τοῦ 1886 καὶ ἐκ τῶν ὧν αὐτοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι “μέτρα ὑψηλοῦ
ἐκείνου λοπαράστασις, παρεγνώρισεν ἐκεῖνο δάπεδον, ὅπερ δὲν ,
ἐχρησίμευε κατὰ τὸν αὐτοῦ θεοί, ἰπτάμεναι γίπι νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐπὶ Ὁ ἐπὶ
τοῦ ἐδάφους, σταγον οἱ ὑποχρη

ταί, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δαπέδου, ἐφ' οὗ ἴσταντο καὶ οἱ χορευταί. Εὐγλώττως δὲ καὶ μετὰ δυνάμειος ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ Δαίρ-
φελδ ἡ θεωρία αὕτη (1) ἔχει ἤδη ἱκανοὺς ὁπαδοὺς, ἀλλὰ καὶ
πολλοὺς πολέμιους ἐμμένοντας εἰς τὴν κατὰ Βιτρούβιον ἐρμη-
νεῖαν τῶν πραγμάτων.

Συνέχονται δὲ τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς μετὰ τοῦ κοίλου
διὰ τῶν κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα μεγαλοπρεπῶν πυλῶν τοῦ
θεάτρου, ὧν σώζονται νῦν κατὰ χώραν τὰ ἐκ λευκοῦ τιτανολί-
θου κατώφλια. Τῶν πρὸς ἀνατολὸς πυλῶν σώζεται κατὰ χώραν
καὶ μέρος τῶν ἐκ πώρου λίθου παραστάδων· τῶν δὲ πρὸς δυσμὰς
εὑρέθησαν ἱκανοὶ λίθοι τῶν ἀποτελούντων τὰς παραστάδας (2)·
εὑρέθησαν δὲ καὶ λίθοι ἐκ τοῦ θριγκοῦ ὃ ἐστὶ τοῦ ὑπερθύρου τῶν
πυλῶν τούτων. Ἀπετελεῖτο δὲ ὁ θριγκὸς ἐκ μονολίθου ἐπιστυ-

(1) Ταύτην τὴν θεωρίαν, ἣν ὁ Δαίρφελδ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχεν ἐξενέγκει,
ἀναπτύσσει νῦν συστηματικῶς δι' ὅλου τοῦ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Reiss ἐκδο-
θέντος ἐν ἔτει 1896 συγγράμματος αὐτοῦ *Das griechische Theater*. Πρὸς
καὶ *Ath. Mittheilungen* 1897 σ. 439 κίε. Ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς θεωρίας ταύ-
της ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἴδε ἐν Lechat-Defrasse,
Epidaur σ. 214 κίε.

Δι' εὐστόχου ἐρμηνείας τῆς πρωτοφανοῦς καμπύλης τοῦ κοίλου τοῦ προκειμέ-
νου θεάτρου κατέστησεν ἀναμφισβήτητον ὁ Δαίρφελδ (*Das gr. Theater* σ. 123
καὶ 173), ὅτι ἐν τῇ κυκλικῇ αὐτοῦ ὀρχήστρᾳ ἐγίνοντο παραστάσεις καὶ δὴ ὅτι τὸ
θέατρον τοῦτο ἦτο προωρισμένον ὅπως ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ γίνονται παραστάσεις,
ἐν τῇ ἡμίσει τμήματι αὐτῆς τῇ πρὸς τὴν σκηνήν. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἐπιταί ἀναγ-
καίως ὅτι οὐδεμία παράστασις ἐγίνετο ἐπὶ τοῦ λογείου, διότι, ἂν τὸ λογεῖον ἐχρη-
σίμευε μόνον διὰ τὰς ἐμφανίσεις θεῶν κλπ., πρὸς τί ἡ τοσαύτη ἀνάπτυξις τῶν οἰ-
κοδομημάτων τῆς σκηνῆς; διατί ταῦτα ἦσαν διώροφα; διατί ὑπῆρχεν ἰδιαίτερα
θύρα δι' ἧς ἀνῆρχετο τις ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων καὶ διατί ὑπῆρχον κλί-
μακες, δι' ὧν ἀπὸ τούτων κατήρχετο τις διὰ τῶν παρόδων εἰς τὴν ὀρχήστραν;
Φιρονῶ ὅτι ἀληθῶς τὸ προκείμενον θέατρον ἦτο προωρισμένον διὰ παραστάσεις
ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ· ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὗται ἦσαν κυρίως οἱ κατὰ τὴν ἑορτὴν
τῶν Ἀσκληπιείων τελούμενοι μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες· θὰ ἐγίνοντο ὅμως καὶ
ἐπὶ τοῦ λογείου παραστάσεις, ἰδίως παραστάσεις κωμωδιῶν (ἴδε σ. 95). Πρὸς
τοιαύτας δὲ καὶ ἄλλας τῶν ἀπὸ τῆς Δ' ἐκωνομιασθηρέως χρόνων δραματικῶς
παραστάσεις, ἐν αἷς ὁ χορὸς ἢ ἦτο λίαν περιορισμένος ἢ εἶχεν ἐκλείψει ἐντε-
λῶς, δὲν ἦτο ἀκατάλληλον τὸ λογεῖον τοῦ προκειμένου θεάτρου.

(2) Τῶν λίθων τούτων ἱεποθετήθησάν τινες προχείρους ὑπὸ τοῦ Kawerau,
ἐν ἔτει 1884, ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῶν πυλῶν (οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ἀνοικοδομήσεως
τῶν παραστάδων, ἀλλ' ἁπλῶς ὅπως ὁ ἐπισκέπτης τοῦ θεάτρου συλλαμβάνῃ ἄν-
νοιάν τινα τῆς διατάξεως τῶν πυλῶν) καὶ οὕτω νῦν καίονται ἐκεῖ διατεταγμένοι,

λίου καὶ διαζώματος, ἔχοντος ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν, ἣν καὶ τὸ διάζωμα τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στεᾶς τῆς θόλου, ἐξ οὗ ἐπιβεβαιούται, ὡς εἶπον ἐν σελ. 62, ὅτι ὁ αὐτὸς ἀρχιτέκτων ἐποίησεν ἀμφότερα τὰ οἰκοδομήματα, τὴν τε θόλον καὶ τὸ θέατρον. Ἐπὶ τοῦ μονολίθου τούτου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος ἔκειντο γείσα μετὰ γεισιπόδων ἐπιστέφοντα αὐτόν.

Ἦσαν δὲ αἱ πύλαι αὗται διπλαῖ. Διὰ παραστάδος δηλ. ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν διηρείτο ἑκατέρα τούτων εἰς δύο πύλας. Καὶ διὰ μὲν τῆς μιᾶς, τῆς κατὰ τι μεγαλητέρας (πλάτος 2,25), εἰσῆρχετο τις εἰς τὰς παρόδους καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ὀρχήστραν, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας (πλ. 1,81) εἰσῆρχετο τις εἰς χώρον ἀνωφερῆ, ὅστις ἦτο τὸ ὑπόθεμα λιθίνης κλίμακος, δι' ἧς ἀνῆρχετο τις εἰς τὰ ἄνω παρασκήνια καὶ τὰ λοιπὰ ἀνώγεια οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς. Ἀπὸ τῶν ἀνωγείων δὲ τούτων οἰκοδομημάτων κατήρχετο τις διὰ τῆς αὐτῆς κλίμακος εἰς τὰς παρόδους καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ὀρχήστραν, διότι ἄλλη κλίμαξ ἐκ δύο ἢ τριῶν βαθμίδων συγκειμένη, ἀποτελοῦσα κατ' ἀντίθετον φοράν συνέχειαν τῆς ἀνωτέρω κλίμακος, θὰ ὑπῆρχεν ἐν ἑκατέρᾳ τῶν παρόδων. Πλάξ τις προερχομένη, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν βαθμίδων τούτων σώζεται νῦν κατὰ χώραν ἐν ἑκατέρᾳ τῶν παρόδων (1). Ὑπῆρχεν ἄρα ἄμεσος συγκαίνωνιά τοῦ λογείου καὶ τῶν ἀνωγείων οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς μετὰ τῆς ὀρχήστρας διὰ τῶν παρόδων. Ἀνελθὼν τις δηλ. ἐξωθεν εἰς τὰ ἀνώγεια τῆς σκηνῆς οἰκοδομήματα, ἰδύνατο νὰ κατέλθῃ ἐκ τούτων διὰ τῆς παρόδου εἰς τὴν ὀρχήστραν, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ δι' ἧς εἰσῆλθε πύλης καὶ εἰσέλθῃ ἀκολουθῶς εἰς τὴν πάροδον διὰ τῆς ἐτέρας πύλης. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἰδύνατο τις ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ λογεῖον, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς μιᾶς πύλης καὶ εἰσέλθῃ διὰ τῆς ἐτέρας.

Ἐπεὶ πρὸς δὲ τοὺς τοίχους τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς σημειοῦται ὅτι οὗτοι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τοῦλάχιστον χρόνους θὰ ἐκκομίζοντο δι' ἀγαλμάτων, διότι πλὴν τῶν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν μεταμορφωθέντων ἀγαλμάτων εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ καὶ τρία

(1) Ἀρρεῖται αἱ πλάξεις αὗται εἶναι δεδηλωμέναι διὰ τῶν γραμμάτων Κ' καὶ Β' ἐν τῷ ἐν Fouilles d'Épidaure πίνακι II σελ. 3.

ἄλλα ἀκέφαλα ἀγάλματα ἡμίσεος φυσικοῦ μεγέθους, ἄγαλμα γυναικεῖον (1), καὶ ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας (2). Μικρομεγέθη ὄντα τὰ ἀγάλματα ταῦτα ἦσαν ἰδρυμένα ἴσως ἐν κόγχαις, αἵτινες θὰ ὑπῆρχον ἐν τοῖς τοίχοις τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, οὗτινος τὸ κάλλος καὶ τὴν ἁρμονίαν δύναται τις καὶ σήμερον ἀληθῶς νὰ διακρίνη καὶ ἀποθαυμάσῃ ἐν τοῖς σωζομένοις μεγαλοπρεπέσιν αὐτοῦ ἑρεπίοις. Τοιοῦτον δὲ θέατρον, ἐν ᾧ ὁ Πολύκλειτος ἐδημιούργησεν ἀναμφιβόλως τὸν κάλλιστον τύπον τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, θὰ ἐπιδράσῃ βεβαίως ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα μορφῶν καὶ ἐπὶ τῆς καθόλου διατάξεως τῶν μετὰ ταῦτα οἰκοδομηθέντων ἐν Ἑλλάδι θεάτρων. Τοῦτο μαυθάνομεν καὶ παρὰ τοῦ Πausaniou, ὅστις περὶ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ θεάτρου λέγει (II, 29, 11) ὅτι ἦτο «θίς ἀξιον κατὰ τὸ Ἐπιδαυρίων μάλιστα μέγεθος καὶ ἐργασίαν τὴν λοιπὴν».

Ἐτελοῦντο δὲ ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ κατ' ἐξοχὴν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἰωνα, ἰδρυθέντες μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (ἴδε σ. 33). Ἰσως μάλιστα ἡ ἰδρυσις τῶν ἀγῶνων τούτων, οἵτινες ἅμα ἰδρυθέντες ἐτελοῦντο πιθανῶς ἐν τῷ σταδίῳ, ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ θεάτρου τούτου. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι ἦσαν τῶν καλουμένων θυμελικῶν ἀγῶνων, ἐτελοῦντο προφανῶς ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ κυκλικῇ ὀρχήστρᾳ τοῦ θεάτρου. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον θὰ ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, ἐπὶ τοῦ κατὰ Βιτρούβιον λογείου αὐτοῦ, καὶ δραματικαὶ παραστάσεις ἰδίως κωμωδίαί, ἐν αἷς, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἐκλείψει πλέον ὁ χορός. Ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀριθ. 239, ἐπιγραφῆς μαυθάνομεν ὅτι Διονύσιος ὁ Ρόδιος εἶχεν ἀναλάβει νὰ διδάξῃ κωμωδίας ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ· ἐξ ἐτέρας δὲ ἐπιγραφῆς, (Fouil. d'Épid., σ. 65 ἀριθ. 194), μαυθάνομεν ὅτι οἱ Ἐπιδαυριοὶ εἶχον ἀνεγείρει ἐν τῷ ἱερῷ ἀνδριάντα Διομήδει Ἀθηναίῳ ποιητῇ κωμωδιῶν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Διο-

(1) Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 39 ἀρ. 3.

(2) Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 76.

μήδης οὗτος ἐγένετο ἄξιος ἥς ἔτυχε παρὰ τῶν Ἐπιδευρίων τιμῆς, διδάξας ἐπιτυχῶς κωμωδίας ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ, ἢ ποιήσας κωμωδίας διδαχθείσας ἐν αὐτῷ.

4.

Τὸ Στάδιον.

(Ὡς τοπογραφικὸν πῖνακα).

Ὡς περ διὰ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ θεάτρου ἐγνωρίσαμεν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀκριβεῖ αὐτοῦ μορφῇ τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, οὕτω καὶ διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος σταδίου παρέχεται ἡμῖν σπουδαιοτάτη συμβολὴ πρὸς σύλληψιν ἀκριβοῦς ἐννοίας τῆς μορφῆς καὶ διατάξεως τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου. Συμφώνως τοῖς σωζομένοις καὶ γνωστοῖς σταδίοις ἐπιστεύετο ὅτι αἱ μακραὶ τοῦ σταδίου πλευραὶ ἀπέληγον εἰς ἡμικύκλιον κατὰ τὸν χώρον τὸν μετὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ἀπέληγον δηλ. εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλουμένην σφενδόνην. Διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου γενομένων ὁμως ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίῳ ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὑποδηλωθῆ καὶ νῦν διὰ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ σταδίου βεβαιούται καὶ ἀναμφισβήτητον καθίσταται ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου δὲν ἦτο οἷον ἐπιστεύομεν, διότι αἱ μακραὶ πλευραὶ αὐτοῦ δὲν ἀπέληγον εἰς ἡμικύκλιον, ἀλλ' εἰς χώρον ὀρθογώνιον, βεβαιούται δηλ. ὅτι τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου ἦτο μακρὸν ὀρθογώνιον. Καὶ ἄλλα δὲ σπουδαῖα μακθάνομεν ἐκ τοῦ σταδίου τούτου καὶ πολλὰ καθεκαστα καὶ πρωτοφανῆ δεῖκνυσι ἡμῖν τοῦτο, δι' ὧν δυνάμεθα ἱκανῶς νὰ ἐννοήσωμεν τὰ τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου καὶ νὰ σχηματίσωμεν πλήρη σχεδὸν ἐννοίαν αὐτοῦ.

Χρονολογεῖται δὲ τὸ στάδιον τοῦτο ἀπὸ τοῦς πρώτους τοῦλάχιστον χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., κατ' ἀκολουθίαν εἶνε τὸ ἀρχαιότερον τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ σωζομένων οἰκοδομημάτων, ὡς εἶπον ἐν σελ. 33, διότι ἀπὸ τοῦς πρώτους χρόνους τῆς Ε' ἑκα

τονταετηρίδος ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ βεβαίως, γυμνικοὶ ἀγῶνες καὶ νικητὰς τῶν ἀγῶνων τούτων ἐξομνέει ὁ Πίνδαρος. Τούτῳ δὲ τῷ συμπεράσματι συμφωνοῦσι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ σταδίου, διότι τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένα ἰδῶλια ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων χρόνων φαίνεται ἀληθῶς ὅτι προέρχονται. Ἐπεὶ δὲ διὰ τοῦ ἐν τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, ἀποκαλυφθέντος, ὡς θὰ ἴδωμεν, βάθρου ἀγάλματος ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους πιστοῦται, ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοῦλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἡρξάτο δὲ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σταδίου ἐν ἔτει 1894 (1). Δὲν ἐπερατώθη δ' αὕτη εἰσέτι, ἔχει ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον προχωρήσει, ὥστε γνωρίζομεν πλέον αὐτὸ ἐν τῇ ὅλῃ αὐτοῦ μορφῇ καὶ ἐν τοῖς καθέκαστα. Ἐν τῷ ἐν σελ. 104 παρενθέντῳ φωτοτυπικῷ πινάκι εἰκονίζεται τοῦτο ὡς ἔχει ἀποκαλυφθῆ μέχρι σήμερον, μέχρι τοῦ 1898.

Πλευραὶ τοῦ Σταδίου.

Πρὸς κατασκευὴν τοῦ προκειμένου σταδίου ἐπωφελήθησαν οἱ Ἐπιδαύριοι χαράδραν κειμένην παρὰ τὴν Θόλον, κατὰ τὴν μεσημβρινὴν βραχὺδὴ κατωφέρειαν ταπεινοῦ ὀροπεδίου, ἐφ' οὗ κεῖται ἡ Θόλος καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἰσοπεδῶσαν δὲ ἐν πρώτοις τὸ διὰ τοὺς ἀγῶνας ἰδαφός καταλιπόντες δὲ τοῦτο ἀνοικτὸν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐπισωρεύσαντες τὰ ἐξαχθέντα χώματα πρὸς ἀνατολὰς κατεσκευάσαν οὕτω κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τὴν μικρὰν πλευρὰν τοῦ σταδίου, τὴν πέραν τοῦ τέρματος. Αἱ μακραὶ πλευραὶ ἦσαν ἤδη τὸ πλεῖστον κατεσκευασμέναι, διότι ἦσαν αἱ τὴν χαράδραν ἀποτελοῦσαι κατωφέρειαι· δὲν ἐξετείνοντο ὅμως αὐταὶ καθ' ἅπασαν τὴν ἑκτασιν τοῦ σταδίου, μέχρι δηλ. τῆς ἀφ' ἑσέως, ἀλλ' ἐπεξετάθησαν μικρὸν μέχρι πρὸ τοῦ μέρους ἐκείνου διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως χώματος (2). Διὰ ταῦτα ὁ Πausanias τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στάδιον τάσσει ἐν τοῖς πολλοῖς ἑλλη-

(1) Καδδαβίας: Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13 καὶ τοῦ 1895 σ. 20.

(2) Σημειωτέον ὅτι δὲν ἐπισωρεύθη χῶμα μέχρι τῶν ἄκρων τῶν μακρῶν πλευρῶν, μέχρι δηλ. τῆς ἀφ' ἑσέως, διότι πρὸς τοῦτο ἦτο ἀνάγκη νὰ κατασκευασθῶσιν ἐκεῖ ἀναλήμματα, ἵνα συγκρατῶσι τὸ ἐπισωρευθεὶς χῶμα. Ἐπισώ-

νικοῖς σταδίοις τοῖς ἐκ χώματος κατασκευασμένοις, λέγων περὶ αὐτοῦ τάδε (II, 27): «καὶ στάδιον, οἷα Ἑλλήσι τὰ πολλὰ, γῆς χώμα», καὶ ἀλλαχοῦ (IX, 23, 1) «καὶ στάδιον (ἐν Θήβαις) κατὰ ταυτὰ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τῷ Ἐπιδαυρίῳ, γῆς χώμα» (1).

Ἐδώλια κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων πλευρῶν τοῦ σταδίου ἴσταντο ἢ ἐκάθηντο οἱ θεαταὶ (2).

ῤῆναις χώματος ἐγένετο μόνον μέχρι τῶν $\frac{3}{4}$ περίπου τῶν μακρῶν πλευρῶν. Πέραν τοῦ μέρους τούτου τὸ ἔδαφος ἔμεινεν ὡς καὶ πρότερον εἶχε, ἔμεινε δηλ. ἐπίπεδον σχεδὸν ἑκατέρωθεν τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἐγένετο ὁ δρόμος. Δὲν ὑπάρχον ἄρα οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχωσιν ἐκεῖ ἐδώλια. Τοῦτο δ' εἶνε πρωτοφανὲς καὶ διὰ τοῦτο ἀξιοσημείωτον. Ἄν συνήρχοντο καὶ ἐκεῖ θεαταί, οὗτοι θὰ ἴσταντο· εὐνόησαν δὲ ὅτι δὲν θὰ ἴσταντο πολλοὶ στίχοι θεατῶν, διότι οἱ ἔμπροσθεν τοῦ πρώτου στίχου ἰστάμενοι δὲν ἰδύναντο νὰ βλέπωσιν, ἀφοῦ τὸ ἔδαφος δὲν ἐξυψοῦτο ἵνα θύνανται οὗτοι νὰ ἴστανται ἀμφιθεατρικῶς.

(1) Τὰ στάδια ταῦτα τὰ ἐκ χώματος γῆς, κατὰ τὴν τοῦ Πausανίου ἔκφρασιν, διακρίνονται τῶν λιθίνων σταδίων. Εἶνε δὲ λιθινὰ στάδια ἐκεῖνα, ἃ δὲν κατασκευάσθησαν δι' ἐπισωρεύσεως χώματος, ἀλλ' ἔχουσι λιθινὰ κρηπιδώματα καὶ ἀναλήμματα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἰδωλίων, οἷον τὸ ἐν Δελφοῖς, ὅπερ πεποιημένον ὃν ἐκ λίθου ἐκ τοῦ Παρνασοῦ μετέκοσμησεν Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς διὰ παντελελείου μαρμάρου (Paus. X, 32, 1), τὸ ἐν Ἀθήναις Παναθηναϊκὸν στάδιον, ὅπερ ὁ αὐτὸς Ἡρώδης ἐκ μαρμάρου ἠκοδόμησε (Paus. I, 19, 7), καὶ τὸ ἐν τῷ Ἰσθμῷ στάδιον (Paus. II, 1, 7).

Κατὰ ταῦτα ὁρθῶς ὁ Pausanias λέγει περὶ τοῦ προκειμένου ἐν τῷ ἱερῷ σταδίου, ὅτι τοῦτο ἦτο γῆς χώμα. Ἐχει τοῦτο ἀληθῶς ἰδώλια, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ἑαυτὰς πλευράς, ἀλλ' ἐν μικρῷ σχετικῶς μέρει, οὐδ' ἔχει κρηπιδώματα ἢ ἀναλήμματα, ἀλλ' εἶνε κατασκευασμένον δι' ἐπισωρεύσεως χώματος.

(2) Διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου, ὅτι διὰ θεατὰς προωρισμένον, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι ἐνίοτε θέατρον (πρὸς σ. 75 σημ. 2), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἕτερον μέρος, πρὸς τὸν ἐπίπεδον χώρον, ἐν ᾧ ἐγένοντο οἱ ἀγῶνες, ὃς ἐκάλουν κυριαρχικῶς στάδιον ἕνεκα τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ὁ δρόμος, ὅστις εἶχε μᾶλλον ἐνὸς σταδίου. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς εἰδικῆς αὐτῆς σημασίας ἡ λέξις στάδιον ἐκτετάθη εἰς τὸ ὅλον ἀγωνιστικὸν κατασκευάσμα, καθ' ὃν τρόπον ἡ λέξις θέατρον ἐκ τοῦ κοίλου (ἐκ τοῦ ἐνὸς τῶν τριῶν μερῶν τοῦ θεάτρου) ἐκτετάθη εἰς τὸ ὅλον θεατρικὸν οἰκοδόμημα.

Ὅτι οἱ ἡ λέξις θέατρον δὲν σημαίνει πάντοτε τὸ θέατρον ἢ τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἐνίοτε σημαίνει καὶ πάντα ἄλλον τόπον, ἐν ᾧ συνήρχοντο θεαταί, κατ' ἐνδεικτικὰ καὶ τὸ διὰ τῆς θεατὰς προωρισμένον μέρος τοῦ σταδίου, ἐδηλοῦται ἐν π. 75 σημ. 2. Τοῦτο δὲ βεβαιῶνται πρὸ πάντων διὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 10 ἐ. 61 ε. Α. II, 176 νοήσεως τοῦ σταδίου καὶ τοῦ θεάτρου τοῦ Παναθηναϊκοῦ. Ὑποθέτω πρῶτοντι περὶ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, περὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου· βεβαίως ἄρα διακρίνεται τὸ στάδιον, τὸ μέρος ἐν ᾧ ἐτε-

Καθ' ὃν δὲ χρόνον κατεσκευάσθη τὸ στάδιον, κατὰ τὴν Ε' τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδα, ἐλαξεύθησαν διὰ τοὺς θεατὰς ἐδῶλια ἐπὶ τοῦ βράχου· ὅπου δὲ ὁ βράχος δὲν ἦτο στερεός, ἢ ὅπου ὑπῆρχε χῶμα, προστετέθησαν μικρὰ λιθάρια μετὰ πηλοῦ καὶ ἀπετέλεισαν οὕτω στερεόν ἔδαφος συνεχίζον τὰ λαξευτὰ ἐδῶλια. Οὕτως ἅπαντα τὰ ἐδῶλια τότε ἦσαν τὸ μὲν ὁλόκληρα λελαξευμένα ἐπὶ τοῦ βράχου τὸ δὲ ἐν μέρει λελαξευμένα καὶ διὰ μικρῶν λιθαρίων συμπληρωμένα, τὰ δὲ ὁλόκληρα διὰ μικρῶν ὡσαύτως λιθαρίων κατεσκευασμένα (1).

Ἐπὶ τῆς μικρᾶς (τῆς ἀνατολικῆς) πλευρᾶς, ἣτις ἔχει ἅπασα σχηματισθῇ δι' ἐπισωρεύσεως χῶματος, τὰ ἐδῶλια κατεσκευάσθησαν διὰ μεγάλων σχετικῶς λίθων. Σώζεται δὲ σήμερον τῶν ἐδωλίων τούτων μία σειρά, ἡ κατωτάτη· ἄγνωστον δ' ἂν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὑπὲρ τὴν σειράν ταύτην ἐδῶλια.

Ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς διακρίνονται σήμερον τέσσαρες σειραὶ ἐδωλίων, αἶ εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν λιθαρίων.

Ἐπὶ δὲ τῆς μεσημβρινῆς μακρᾶς πλευρᾶς σώζονται πέντε σειραὶ τοιοῦτων ἐδωλίων, αἵτινα κατὰ τὴν γωνίαν, κατὰ τὸ μέρος δηλ. ἐνθα κάμπτουσιν ὅπως ἀποτελέσωσι τὰ ἐδῶλια τῆς μικρᾶς (τῆς ἀνατολικῆς) πλευρᾶς, εἶνε λελαξευμένα ὁλόκληρα ἐπὶ τοῦ βράχου· κάμπτουσι δ' ἐνταῦθα τὰ λαξευτὰ ταῦτα ἐδῶλια ὀρθογωνίως, ὅπερ σπουδαιότατον, διότι οὕτω βεβαιεῖται ὅτι ὅχι μόνον ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες (ὁ ὑπὸ ὑδραγωγείου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, περιβαλλόμενος) εἶνε ὀρθογώνιος, ἀλλὰ καὶ αἱ πλευραὶ ἐν αἷς ἦσαν τὰ ἐδῶλια (2). Τὸ ὅλον ἄρα σχῆμα τοῦ σταδίου ἦτο ὀρθογώνιον.

λεῖτο ὁ δρόμος, καὶ τὸ θέατρον, αἱ πλευραὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί. Καὶ ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ἑλευσίνος (Athen. Mittheilungen, 1894 σ. 180) ἄπαντ' ἑκατόντα τοῦ σταδίου. ("Ide Reiss - Dörpfeld: Das gr. Theater σ. 281).

(1) Ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν δύναται τις μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπῃ ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀληθῶς ἐδῶλια, ὅτι δηλ. ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν ἀμέσως οἱ θεαταί, διότι δυνατόν νὰ ἦσαν ἀπλῶς ὑποθέματα ἐδωλίων ἐκ φύλου.

(2) Διὰ τῶν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ σταδίῳ γενομένων ἐργασιῶν, δι' ὧν ἀπεκαλύφθη ἡ ἀφύσις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, εἶχε φανῇ ὅτι ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, ὁ ὑπὸ ὑδραγωγείου καὶ οὗτος περιβαλλόμενος, εἶχε σχῆμα

Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο εἶνε αὐλακωτόν, ἀνοικτόν δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἔχει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς μακραῖς πλευραῖς, κατὰ ἀνίσους ἀποστάσεις (1), συμφυεῖς λεκάνας πρὸς συναγωγὴν ἐν αὐταῖς τοῦ διὰ τῶν αὐλάκων ρέοντος ὕδατος, ἔχει δηλ. τὴν ἐξῆς μορφήν :

Ἵδραγωγεῖον μετὰ λεκάνης.

Ἐχρησίμευε δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον ὅπως, τελουμένων τῶν ἀγώνων, διοχετεύηται δι' αὐτοῦ ὕδωρ ἀπὸ τῶν ὑπερθεῖν τοῦ Ἱεροῦ εἰς τὸ στάδιον (2) διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν θεατῶν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐχρησίμευεν ὅπως διοχετεύωνται δι' αὐτοῦ ἔξω τοῦ σταδίου τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ὕδατα διὰ τοῦτο ἐκτείνεται αὐτὸ πέραν τοῦ ἄκρου τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου (3). Σημειωτέον δ' ὅτι τοιοῦτον ὑδραγωγεῖον περιβάλλον τὸν διὰ τοὺς ἀγῶνας προωρισμένον χώρον, ἐντελῶς τὴν αὐτὴν μορφήν ἔχον καὶ βεβαίως τὸν αὐτὸν διπλοῦν σκοπὸν ἐκπληροῦν, ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας (4).

Τὸ ὅλον δὲ μῆκος τοῦ ὑπὸ τοῦ ὑδραγωγείου περιβαλλομένου χώρου εἶνε 196,44, τὸ πλάτος δ' αὐτοῦ 23,05. Διαιρεῖται δ' οὗτος εἰς τὸν χώρον, ἐν ᾧ ἐγίνετο ὁ δρόμος, τὸν ἔχοντα μῆκος ἐνὸς σταδίου, τὸν χώρον δηλ. τὸν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ

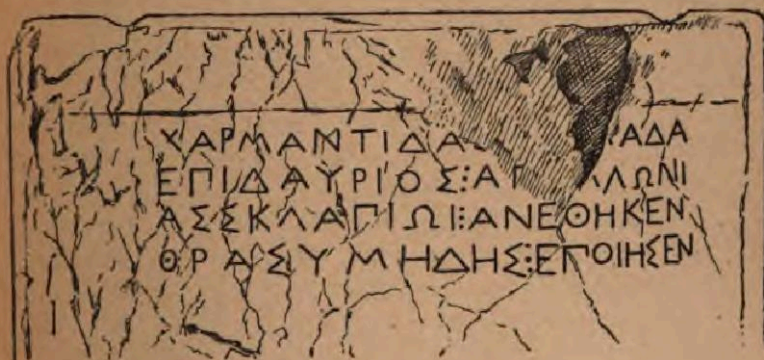
(1) Ἡ πρώτη κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν λεκάνη ἀπέχει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δρόμου 10,37, ἡ δευτέρα ἀπέχει ἀπὸ τῆς πρώτης 34,67, ἡ τρίτη ἀπὸ τῆς δευτέρας 30,50, ἡ τετάρτη ἀπὸ τῆς τρίτης 30,40, ἡ πέμπτη ἀπὸ τῆς τετάρτης 31,02, ἡ ἕκτη ἀπὸ τῆς πέμπτης 30,14 καὶ ἡ ἄρσις τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς ἕκτης 15,34.

(2) Ἡ διοχέτευσις ἐγίνετο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν. Ἐνταῦθα σώζεται τὸ ὑδραγωγεῖον δι' οὗ καταρρέον τὸ ὕδωρ εἰσέρχεται εἰς λεκάνην, ἐξ ἧς διοχετεύετο εἰς τὸ τοῦ σταδίου ὑδραγωγεῖον.

(3) Σήμερον ἐκτείνεται τὸ ὑδραγωγεῖον πέραν τῆς ἀφέσεως κατὰ 0,85· φαίνεται ὅμως ὅτι εἶνε κατεστραμμένον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ὥστε δυνατόν τὸ πάλαι νὰ ἐξετείνετο πολὺ περισσότερον.

(4) Olympia, τόμ. I. Baudenkmäler, πίν. XLVII.

τέρματος, καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χώρον ἀπὸ τοῦ τέρματος μέχρι τοῦ ὑδραγωγείου τῆς στενῆς πλευρᾶς, ὅστις ἔχει μῆκος 15,14. Ἐν τῇ τελευταίῳ τούτῳ χώρῳ θὰ ἐτελοῦντο ὡσαύτως ἀγῶνες, ἰδίως τὸ ἄλμα, ἡ πάλη καὶ ἡ πυγμὴ (1), ἀγῶνες δηλ. πρὸς τέλεσιν τῶν ὁποίων ὁ χώρος οὗτος ἦτο ἐπαρκὴς τὰς διαστάσεις. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον καὶ παρὰ τοὺς κίονας τοὺς δηλοῦντας τὰ δύο ἄκρα τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, σώζονται κατὰ χώραν κείμενα δύο βάθρα ἀγαλμάτων, ὧν τὸ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν εἶνε βάθρον περιφερικόν (ὕψος 1,00, διάμετρος 0,65) καὶ φέρει τὴν ἐξῆς ἐν πανομοιότητι ἀπεικονισμένην ἐπιγραφὴν :

Χαρμαντίδα[ς Ἀγελ?]ᾶδα

ἐπιδαύριος : Ἀπ[ό]λλωνι

Ἀσκληπιῶι : ἀνέθηκεν.

Θρασυμήδης : ἐποίησεν.

(1) Φρονῶ ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐτελοῦντο ἀγῶνες, διότι τοσούτων διαστάσεων χώρος (μ. 15,14, πλ. 23,05) ἔπρεπε πάντως νὰ χρησιμοποιῇται εἰς τι πρὸς τίνα ἢ ἄλλον σκοπὸν ἐδύνατο νὰ χρησιμεύῃ, δὲν βλέπω. Ἐδύνατο ἀληθῶς νὰ χρησιμεύῃ πρὸς ἱερυσιν ἐν αὐτῷ ἀγαλμάτων, ἀνδριάντων τῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι νικητῶν· δύο δ' ἀγάλματα ἱερύθησαν ἐν αὐτῷ. Ἄλλ' ἀκριβῶς διότι ταῦτα δὲν ἱερύθησαν κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου, ἐνθα ταῦτα θὰ ἦσαν περιφανῆ, ἀλλ' ἱερύθησαν κατὰ τὰς γωνίας, ἐντελῶς παρὰ τοὺς κίον(σ)ους τοῦ τέρματος, γίνεται

Ἐπὶ τοῦ βάθρου ἄρα τούτου ἵστατο ἄγαλμα ὅπερ ἀνέθηκε μὲν Χαρμαντίδας Ἐπιδαύριος, ἐποίησε δὲ ὁ καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ποιήσας Θρασυμήδης ὁ Πάριος. Ἐκ τούτου δὲ βεβαιούται ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοῦλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ'. ἑκατονταετηριδος, ἀφ' οὗ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἰδρύθη ἐν αὐτῷ τὸ ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ποιηθὲν ἄγαλμα.

Δρόμος ἢ στάδιον. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, ὃ ἐστὶ τοῦ σταδίου, λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφίσεως μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς ἀφίσεως μέχρι τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, εἶνε κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικήν πλευράν 181,30 κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινήν 181,08. Ἡ ἀφesis ἄρα καὶ τὸ τέλος δὲν εἶνε τοποθετημένα ἐν γεωμετρικῇ ἀκριθείᾳ. Ἵνα ἐννοήσωμεν ποῖον εἶνε τὸ ἀκριθὲς μῆκος τοῦ σταδίου δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἑξῆς:

Στηλίδια ἐκ πόρου λίθου (ὑψους 0,32, πλάτους 0,31 καὶ πάχους 0,25) ἐμπεπηγμένα ἐν τῷ ἐδάφει κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σταδίου, ἀκριθῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον, καὶ κατὰ ἀποστάσεις ἐκ 30 μέτρων καὶ τι πλέον, διαιροῦσι τὸν δρόμον εἰς ἕξ ἴσα μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον συγκείμενα, διαιροῦσι δηλ. αὐτὸν εἰς ἕξ πλείθρα, τοῦ ἐλληνικοῦ σταδίου, ὡς γνωστόν, συγκειμένου ἐξ 600 ποδῶν καὶ διαιρουμένου εἰς 6 πλείθρα, ὧν ἕκαστον σύγκειται ἐξ 100 ποδῶν. Σώζονται δὲ κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικήν πλευράν ἅπαντα τὰ στηλίδια ταῦτα, κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινήν τρία μόνον. Καὶ ταῦτα ὅμως τὰ στηλίδια δὲν εἶνε τοποθετημένα μετὰ γεωμετρικῆς ἀκριθείας, διότι τὸ πρῶτον τούτων ἀπέχει ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφίσεως τοῦ δρόμου 30,27, τὸ δευτέρον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,21, τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,10, τὸ τέταρτον ἀπὸ τοῦ τρίτου 30,21, τὸ πέμπτον ἀπὸ τοῦ τετάρτου 30,11 καὶ τὸ κέντρον τοῦ τέρματος ἀπὸ τοῦ

πιθανὸν ὅτι ὁ χώρος οὗτος θὰ ἐχρησίμευεν εἰς ἄλλο τι. Ἴσως δὲ ἐχρησίμευε πρὸς τούτους ὡς τύπος, ἐν ᾧ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων ἐγίνετο ἡ δοκιμασία τῶν μελλόντων νὰ κατέλθωσιν εἰς αὐτοὺς ἀθλητῶν καὶ ἡ κλήρωσις δι' ἧς ὀρίζετο ἡ σειρά καὶ ἡ θέσις ἑκάστου τῶν ἀγωνιστῶν.

πέμπτου 30,40 (1). Ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλίδων τοῦ μὲν ἀπὸ τῆς ἀφίσεως, τοῦ δὲ ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου εἶνε σχετικῶς μεγαλητέρα, ἢ ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλίδων ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἐν ᾧ αἱ ἀποστάσεις εἶναι εἶνε 30,27 καὶ 30,40, αὗται ποικίλλουσι μόνον μεταξὺ 30,10 καὶ 30,21. Αἱ ἀποστάσεις ἄρα τῶν στηλίδων ἀπ' ἀλλήλων δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν εὐλόγως ὡς αἱ μαθηματικῶς ἀκριβέστεραι. Προστιθεμένων τῶν ἀποστάσεων τούτων προκύπτει ἄθροισμα 120,63, ὅπερ εἶνε τὸ μέγεθος ἡ πλήρων, ἥτοι 400 ποδῶν. Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἐξῆς:

$$30,21 + 30,10 + 30,21 + 30,11 = 120,63.$$

Ἄλλ' ἀφοῦ 400 πόδες ἔχουσι μέγεθος 120,63, τὸ ὅλον στάδιον, δηλ. οἱ 600 πόδες, ἔχουσι κατ' ἀναλογίαν μέγεθος 120,63 καὶ 60,315, ἥτοι 180,945.

Ἐχομεν ἄρα τρία διάφορα μεγέθη τοῦ σταδίου τούτου, τὰ ἐξῆς:

α') 181,30

β') 181,08

γ') 180,94

Ὁ μέσος ὅρος μεταξὺ τοῦ μεγαλητέρου (181,30) καὶ τοῦ μικροτέρου (180,94) μεγέθους εἶνε 181,12. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλάχιστα διαφέρει τοῦ β'. μεγέθους, τοῦτο τὸ μέγεθος, τὸν ἀριθμὸν δηλ. 181,08, τὸν δηλοῦντα τὴν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν ἀπόστασιν τοῦ κέντρου τῆς ἀφίσεως ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, δεῖν νὰ δεχθῶμεν ὡς τὸν ἀριθμὸν τὸν δηλοῦντα τὸ μέγεθος τοῦ δρόμου.

Τὸ μῆκος ἄρα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε **181,08**, ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς πόδα μῆκους **0,3018**. Τοιοῦτος δὲ τὸ μέγεθος πούς εἶνε μικρότερος τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ποδός (2) καὶ διάφορος, ὡς φαίνεται, τοῦ ἄττικοῦ ποδός (3)· εἶνε ἄρα ἄγνωστος ἡμῖν

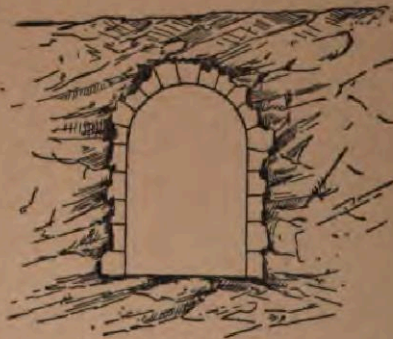
(1) Τὰ τρία κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν σωζόμενα στηλίδια ἀπέχουσι τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 30,47, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,18 καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,19.

(2) Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀφίσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ στάδιον τοῦτο ἔχει μῆκος 192,25. Ὁ Ὀλυμπιακὸς ἄρα πούς ἔχει μέγεθος 0,3204.

(3) Γενικῶς ἐπιστεύετο ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἄττικός πούς εἶχε μῆκος

σκευὴν λιθίνων ἐδωλίων ἐν τῷ σταδίῳ. Ἐνεκα ἀπορίας χρημάτων ἰσως ἐγένοντο δεκταὶ εἰσφοραὶ καὶ ἕκαστος ἐδύνατο νὰ κατασκευάζῃ ἰδίαις δαπάναις καὶ τοποθετῇ ἐδῶλια προσφέρων ταῦτα ὡς ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ ἀναγράφων ἐπ' αὐτῶν τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα.

Ὑπόγειος δίοδος. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἤρξατο ἡ τοποθέτησις τῶν λιθίνων τούτων ἐδωλίων κατεσκευάσθη, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ ἀρκτικῇ πλευρᾷ ἢ νῦν τὸ πλεῖστον καλῶς σωζομένη ὑπόγειος καμαρωτὴ δίοδος (1), ἧς ἡ τομὴ ἔχει οὕτως :

Εἶνε δὲ αὕτη ὠκοδομημένη ἐκ πώρου λίθου κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα καὶ ἔχει πλάτος μὲν 1,78 ὕψος δὲ 2,80.

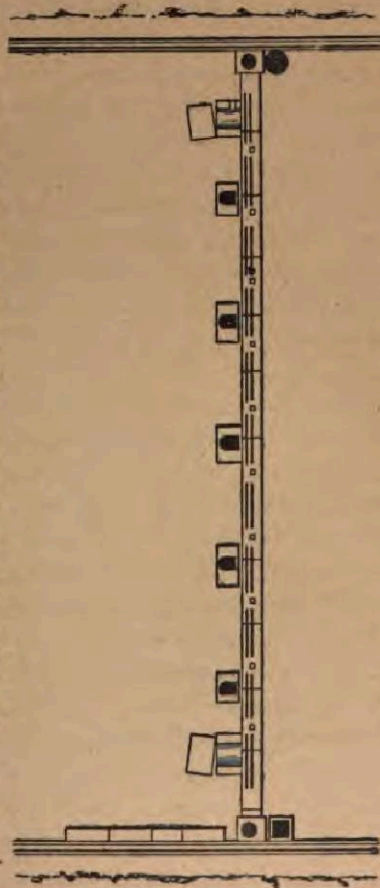
Διὰ τῆς διόδου ταύτης ἐδύναντο νὰ κατέρχωνται ἀμέσως εἰς τὸ στάδιον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ παρὰ τὴν Θόλον καὶ τὰ λοιπὰ ἐπίσημα μνημεῖα διατρίβοντες, χωρὶς νὰ ἀναγκάζωνται νὰ εἰσέρχωνται διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς βαίνοντες πρὸς τοῦτο κατὰ μῆκος ἀπάσης τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι ἡ δίοδος αὕτη ἐχρησίμευεν ὅπως εἰσέρχωνται εἰς τὸ στάδιον αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ ἐπίσημοι ξένοι, οἱ κατὰ τὰς τελομένους ἐορτὰς ἀντιπρόσωποι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ ἰδίως οἱ ἐν πομπῇ εἰσερχόμενοι εἰς τὸ στάδιον ἑλλανοδίκαι παρακολουθούμενοι ὑπὸ τῶν μελλόντων νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθλητῶν. Καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας

(1) Πρὸ τῆς τοποθέτησεως τῶν λιθίνων ἐδωλίων ὑπῆρχεν ἴσως ἐκεῖ ἀπλὴ καὶ ἀνοικτὴ ὁδὸς, ἐν τῇ βράχῳ λελαξευμένη.

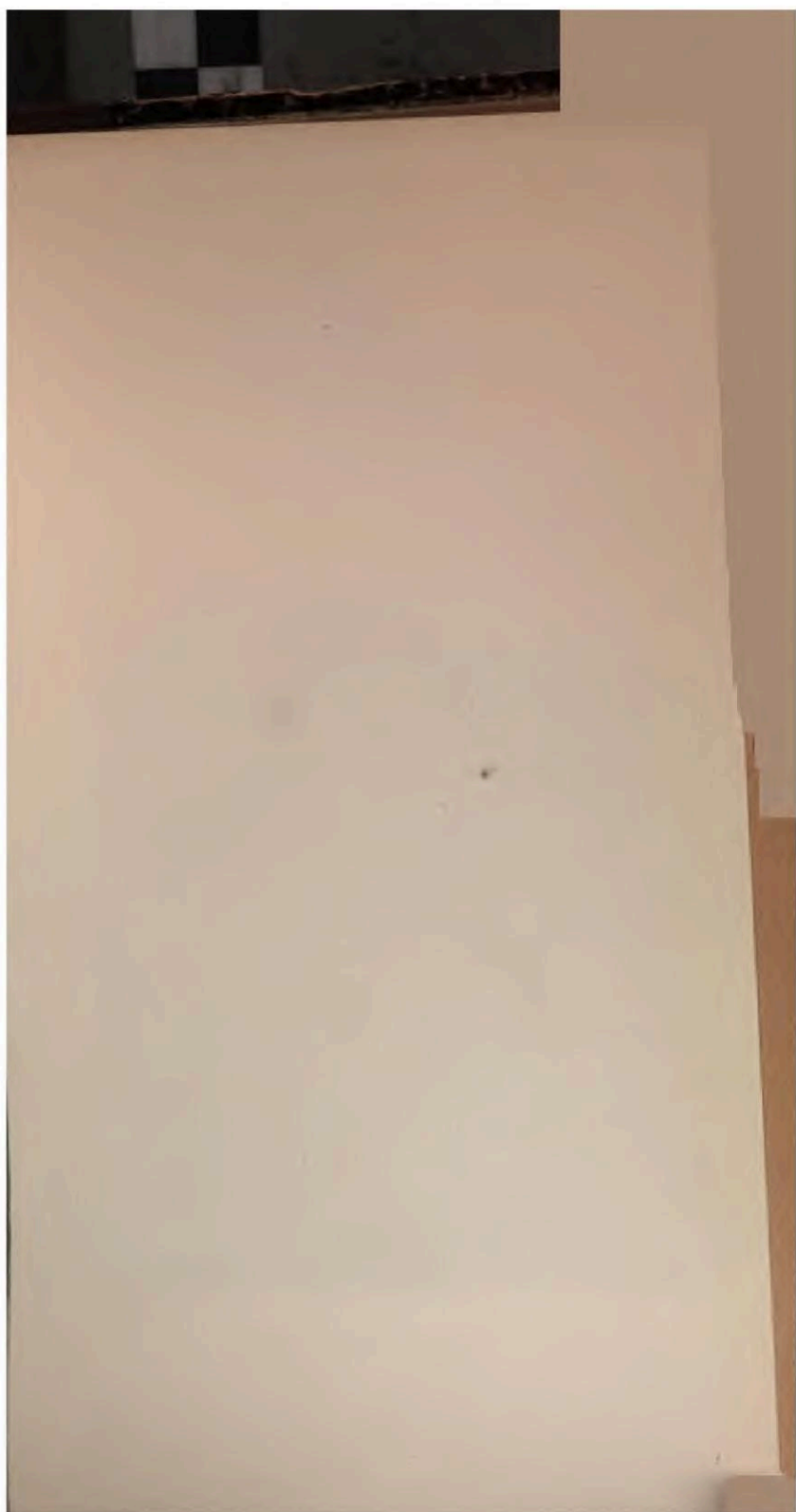
Τὸ τέρμα (κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἄφεισιν), ὡς σώζεται νῦν, βλέπει τις ἐν τῇ παρὰ τὴν σ. 104 φωτοτυπίαν. Ἡ κάτοψις τοῦ πλακοστρώτου καὶ τῶν παρ' αὐτὸ κατασκευασμάτων ἔχει οὕτως:

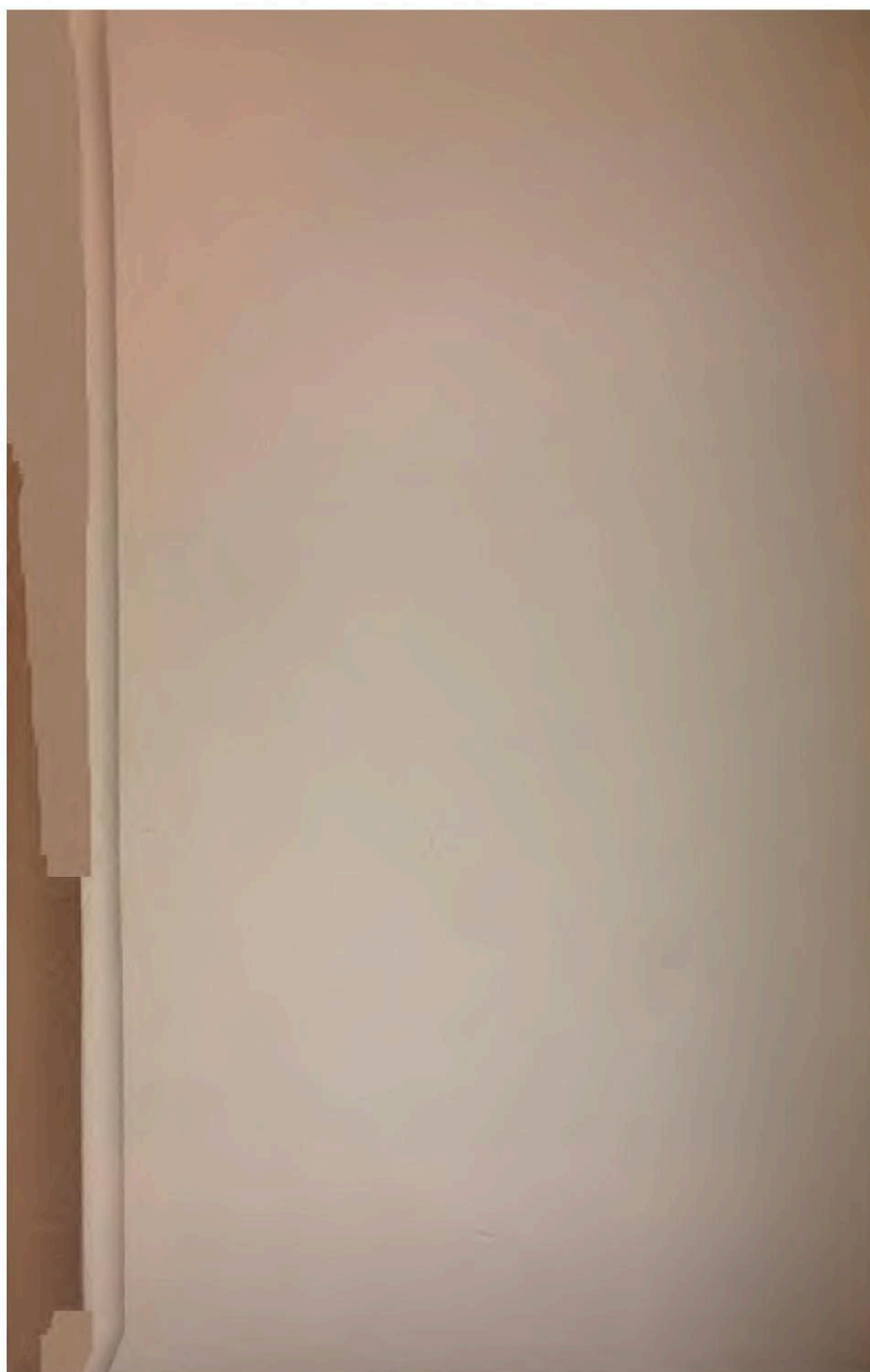
Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου μετὰ μέρος τοῦ ὀρθογωνίου καὶ τῶν διὰ τοὺς ἐκκενδρικούς καθισμάτων.

Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τούτου ὑπάρχουσιν, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, κατ' ἴσας ἀποστάσεις δέκα τετράγωνοι ὀπαί, ἐντισι τῶν ὀπίων σώζεται εἰσέτι καὶ μόλυβδος, δι' οὗ θὰ συνείχετο ἐντεθειμένον ἐκεῖ πρᾶγμα τι (1). Εἰκάζω ὅτι σιδηραὶ ράβδοι θὰ ἦσαν ἐν αὐταῖς ἐντεθειμέναι. Διὰ τοιούτων δὲ ράβδων θὰ ἐχωρίζετο τὸ τε τέρμα καὶ ἡ ἄφεισις εἰς ἐννέα διαμερίσματα (μὴ λογιζομένων τῶν τελευταίων διαμερισμάτων ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων). Ἐκαστον δὲ διαμέρισμα ἐχρησίμευε δι' ἓνα δρομέα, ὥστε ἐδύναντο συγχρόνως νὰ ἀγωνίζων-

(1) Σημειωτέον ὅτι μετὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ δ' καὶ γ' καὶ γ' καὶ δ' ὀπῶν τούτων ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι ἀγνώστου χρήσεως ὀπαί, οὐχὶ κατ' ἴσας ἀποστάσεις καὶ οὐχὶ τοσοῦτον κανονικὰς ἔχουσαι τὰς πλευράς. Φαίνεται ὅτι αὗται κατασκευάσθησαν ὑστερώτερον.

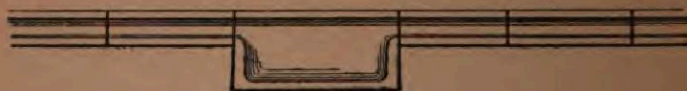
ται ἑννέα δρομεῖς. Ἐκαστος τούτων ἀναχωρῶν ἀπὸ διαμερίσματος τινος τῆς ἀφίσεως ἔβαινε κατ' εὐθείαν γραμμὴν εἰς τὸ ἀντιστοιχοῦν διαμέρισμα τοῦ τέρματος, ὅπου ἐκρίνετο ὁ ἀγὼν κατὰ τὸν ἀπλοῦν δρόμον· ἀλλ' ὅταν ὁ δρόμος ἦτο δίαυλος, ἔκαμπτεν ὁ δρομεὺς τὴν σιδηρᾶν ράβδον καὶ ἐπανάηρχετο εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ ἀνεχώρησεν (1)· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐπανελαμβάνετο κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον. Οὕτως ἐννοοῦμεν κάλλιστα, διατί ἢ τε ἀφίσεις καὶ τὸ τέρμα ἀποτελοῦσι γραμμὴν ἐκτεινομένην καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ σταδίου καὶ ἔχουσιν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν καὶ διαίρεσιν. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ἀφ' οὗ καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο ὁ ἀγὼν δὲν ὑπῆρχε διακρίσεις μεταξὺ τέρματος καὶ ἀφίσεως, ἐκάτερον δὲ τούτων ἐχρησίμευε καὶ ἐδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς ἀφίσεις καὶ ὡς τέρμα.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὅπων εἶνε κεχαραγμέναι, ἀκριβῶς ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, δύο κατὰ μῆκος γραμμαί. Ἡ μία τούτων, ἡ ἀντιστοιχοῦσα ταῖς ὁπαῖς καὶ τῷ κέντρῳ τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κισνίσκων, δυνατόν νὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἀκριβῆ δήλωσιν τοῦ τέρματος· τί ὅμως ἐδήλου ἡ ἑτέρα γραμμὴ, οὐδὲ νὰ εἰκάσῃ δύναταί τις. Διὰ τοῦτο ἀβέβαια καὶ ἀκατάληπτα εἶνε τὰ κατὰ τὰς γραμμὰς ταύτας.

Κατασκευάσθη δὲ ἡ κατ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα τοῦ δρόμου λιθίνη αὕτη γραμμὴ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 237, ἐπιγραφῆς τῆς ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων προσερχομένης. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην Φίλων Κορίνθιος εἶχεν ἀναλάβει ὡς ἐργολάβος νὰ κατασκευάσῃ ἐν τῷ προκειμένῳ σταδίῳ τὴν ὑσπλάκα, ὃ ἐστὶ τὴν ἀφίεσιν τοῦ δρόμου, μὴ κατασκευάσας δ' αὐτὴν κατὰ τοὺς τεταγμένους ὅρους, ὡς φαίνεται, ἡ ἐντὸς τῆς ὀρισμένης προθε-

(1) Ἐπειδὴ ὁ ἀγὼν ἔπρεπε νὰ κριθῇ κατὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ὅπου ἐκάθηντο οἱ ἑλληνοδίκαι, φρονῶ ὅτι ὁ δίαυλος, δηλ. ὁ διπλοῦς δρόμος, ἤρχετο οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀφίσεως ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου καὶ οὕτως ἔληγεν ὡσαύτως ἐν τῷ τέρματι. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἄρα τὸ τέρμα ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἀφίσεις καὶ ὡς τέρμα. Αὐτὸ τοῦτο ἐγίνετο καὶ κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον, καθ' ὃν κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην ὁ ἀπλοῦς δρόμος ἐπανελαμβάνετο 12, 14, 20 ἢ καὶ 24 φορές.

Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο εἶνε αὐλακωτόν, ἀνοικτόν δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἔχει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς μακραῖς πλευραῖς, κατὰ ἀνίσους ἀποστάσεις (1), συμφυεῖς λεκάνας πρὸς συναγωγὴν ἐν αὐταῖς τοῦ διὰ τῶν αὐλάκων ρέοντος ὕδατος, ἔχει δηλ. τὴν ἐξῆς μορφήν:

Ὑδραγωγεῖον μετὰ λεκάνης.

Ἐχρησίμευσεν δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον ὅπως, τελουμένων τῶν ἀγώνων, διοχετεύηται δι' αὐτοῦ ὕδωρ ἀπὸ τῶν ὑπερθεῖν τοῦ Ἱεροῦ εἰς τὸ στάδιον (2) διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν θεατῶν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐχρησίμευσεν ὅπως διοχετεύωνται δι' αὐτοῦ ἔξω τοῦ σταδίου τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ὕδατα· διὰ τοῦτο ἐκτείνεται αὐτὸ πέραν τοῦ ἄκρου τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφίσεως τοῦ δρόμου (3). Σημειωτέον δ' ὅτι τοιοῦτον ὑδραγωγεῖον περιβάλλον τὸν διὰ τοὺς ἀγῶνας προωρισμένον χώρον, ἐντελῶς τὴν αὐτὴν μορφήν ἔχον καὶ βεβαίως τὸν αὐτὸν διπλοῦν σκοπὸν ἐκπληροῦν, ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας (4).

Τὸ ὅλον δὲ μῆκος τοῦ ὑπὸ τοῦ ὑδραγωγείου περιβαλλομένου χώρου εἶνε 196,44, τὸ πλάτος δ' αὐτοῦ 23,05. Διαιρεῖται δ' οὗτος εἰς τὸν χώρον, ἐν ᾧ ἐγίνετο ὁ δρόμος, τὸν ἔχοντα μῆκος ἐνὸς σταδίου, τὸν χώρον δηλ. τὸν ἀπὸ τῆς ἀφίσεως μέχρι τοῦ

(1) Ἡ πρώτη κατὰ τὴν ἀρχαίαν πλευρὰν λεκάνη ἀπέχει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δρόμου 10,37, ἡ δευτέρα ἀπέχει ἀπὸ τῆς πρώτης 34,67, ἡ τρίτη ἀπὸ τῆς δευτέρας 30,50, ἡ τετάρτη ἀπὸ τῆς τρίτης 30,40, ἡ πέμπτη ἀπὸ τῆς τετάρτης 34,02, ἡ ἕκτη ἀπὸ τῆς πέμπτης 30,14 καὶ ἡ ἄφαισις τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς ἑκτης 15,34.

(2) Ἡ διοχέτευσις ἐγίνετο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν. Ἐνταῦθα σφίγγεται τὸ ὑδραγωγεῖον δι' οὗ καταρρέον τὸ ὕδωρ εἰσέρχεται εἰς λεκάνην, ἐξ ἧς διοχετεύετο εἰς τὸ τοῦ σταδίου ὑδραγωγεῖον.

(3) Σήμερον ἐκτείνεται τὸ ὑδραγωγεῖον πέραν τῆς ἀφίσεως κατὰ 0,85· φαίνεται ὅμως ὅτι εἶνε κατεστραμμένον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ὥστε δυνατόν τὸ πάλαι νὰ ἐξετείνετο πολὺ περισσώτερον.

(4) Olympia, τόμ. I. Baudenkmäler, πίν. XLVII.

σιν τοῦ δρόμου, διότι σώζεται ἐκεῖ κατὰ χώραν, κατὰ τὸ ἀρκτικὸν τῆς ἀφέσεως ἄκρον, ἢ αὐλακωτὴ πλάξ.

Μεταξὺ δὲ τῶν παρ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κατασκευασμάτων τούτων σώζονται κατὰ χώραν, ἔμπροσθεν τοῦ τέρματος εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 0,30, πέντε ἰωνικοὶ κίονες ἐκ πώρου λίθου ἀπέχοντες ἀλλήλων κατὰ 3,15 περίπου, ἰδρυμένοι ἕκαστος ἐπὶ ἰδίας βάσεως, ὀρθογωνίου πλακῶς ἀφισταμένης τοῦ τέρματος 0,30 (1). Κυρίως δ' εἰπεῖν οὗτοι δὲν εἶνε κίονες, ἀλλὰ μᾶλλον τετραγωνικαὶ στῆλαι λήγουσαι κατὰ τὸ ἔμπροσθεν μέρος εἰς ἡμικίονας. Σώζονται δ' αὗται εἰς ὕψος 1,30 περίπου καὶ εἶνε ἐλλειπεῖς μόνον τὸ ἀνώτατον μέρος, ὡς φαίνεται, τὸ ἀμέσως ὑπὸ τὸ μιονόκρανον. Οἱ ἡμικίονες, οἱ μὲν ἔχουσι ραβδώσεις καθ' ὅλον τὸν κορμὸν, οἱ δὲ μέχρι τοῦ μέσου, οἱ δὲ μόνον κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἄφεισιν ὑπῆρχον ὁμοίαι στῆλαι, διότι εὐρέθη ἐκεῖ τεμάχιον τοιαύτης στήλης μετὰ συμφοῦς ραβδωτοῦ ἡμικίονος.

Εἶνε προφανές ὅτι οἱ κίονες ἢ αἱ στῆλαι αὗται, θὰ ἦσαν ἐμπόδιον εἰς τοὺς δρομεῖς οἵτινες, φθάσαντες ἐπὶ τὸ τέλος, δὲν ἐδύναντο νὰ κάμπτωσιν εὐχερῶς κατὰ τὸν δίαυλον ἢ δόλιχον δρόμον τὰς ἀνυψουμένας ἐν αὐτῷ σιδηρᾶς ράβδους. Διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι αἱ στῆλαι αὗται ἰδρύθησαν ἐνταῦθα ἐν ὑστερωτέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' ἣν ἐποχὴν, μεταβολῆς τινος γενομένης ἐν τῷ τρόπῳ τῆς τελείσεως τῶν ἀγώνων τοῦ δρόμου, δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει ἢ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους κατασκευασθεῖσα λιθόκτιστος ἄφεισις καὶ τέλος. Τότε θὰ ἰδρύθησαν αἱ προκείμεναι στῆλαι, αἵτινες ἦσαν πλέον αὐτὴ ἢ ἄφεισις καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου. Ἐκάστη δηλ. στήλη ἐν τῇ ἀφείσει ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχὴ καὶ ἐκάστη ἐν τῷ τέρματι ὡς τέλος τοῦ δρόμου. Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ ἐξαχθῇ, φρονῶ, καὶ ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Σχολιαστὴς τῆς Ἡλέκτρας (ἐν στ. 691) τοῦ Σοφοκλέους, ὅτι δηλ. ἐν τῷ σταδίῳ ἦσαν ἰδρυμέναι τρεῖς στῆλαι, ἡ μὲν κατὰ τὴν ἀρχήν, ἡ δὲ κατὰ τὸ μέσον, ἡ δὲ κατὰ τὸ τέλος τοῦ δρόμου, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔφερεν ἐπιγραφὴν ἀρίστευε, ἡ δὲ δευτέρα σπεῦδε, ἡ δὲ τρίτη κάμψον. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς κάμ-

(1) Σημειωτέον ὅτι αἱ πλάκες αὗται, αἱ χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις τῶν κίωνων, ἀποτελοῦσι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὁρίζοντιον ἐπίπεδον.

Ἐπὶ τοῦ βήθρου ἄρα τούτου ἵστατο ἄγαλμα ὅπερ ἀνέθηκε μὲν Χαρμαντίδας Ἐπιδαύριος, ἐποίησε δὲ ὁ καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ποιήσας Θρασυμήδης ὁ Πάριος. Ἐκ τούτου δὲ βεβαιοῦται ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοῦλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος, ἀφ' οὗ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἰδρύθη ἐν αὐτῷ τὸ ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ποιηθέν ἄγαλμα.

Δρόμος ἢ στάδιον. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, ὃ ἐστὶ τοῦ σταδίου, λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφίσεως μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς ἀφίσεως μέχρι τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, εἶνε κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν πλευρὰν 181,30 κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν 181,08. Ἡ ἀφίσις ἄρα καὶ τὸ τέλος δὲν εἶνε τοποθετημένα ἐν γεωμετρικῇ ἀκριθείᾳ. Ἵνα ἐννοήσωμεν ποῖον εἶνε τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ σταδίου δεῖν νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἑξῆς :

Στηλίδια ἐκ πώρου λίθου (ὑψοὺς 0,32, πλάτους 0,31 καὶ πάρχους 0,25) ἐμπεπηγμένα ἐν τῷ ἐδάφει κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σταδίου, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὕδραγωγεῖον, καὶ κατὰ ἀποστάσεις ἐκ 30 μέτρων καὶ τι πλέον, διακροῦσι τὸν δρόμον εἰς ἑξ ἴσα μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον συγκείμενα, διακροῦσι δηλ. αὐτόν εἰς ἑξ πλείθρα, τοῦ ἐλληνικοῦ σταδίου, ὡς γνωστόν, συγκειμένου ἐξ 600 ποδῶν καὶ διακρομένου εἰς 6 πλείθρα, ὧν ἕκαστον σύγκειται ἐξ 100 ποδῶν. Σῶζονται δὲ κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν πλευρὰν ἅπαντα τὰ στηλίδια ταῦτα, κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν τρία μόνον. Καὶ ταῦτα ὅμως τὰ στηλίδια δὲν εἶνε τοποθετημένα μετὰ γεωμετρικῆς ἀκριθείας, διότι τὸ πρῶτον τούτων ἀπέχει ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφίσεως τοῦ δρόμου 30,27, τὸ δευτερον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,21, τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,10, τὸ τέταρτον ἀπὸ τοῦ τρίτου 30,21, τὸ πέμπτον ἀπὸ τοῦ τετάρτου 30,11 καὶ τὸ κέντρον τοῦ τέρματος ἀπὸ τοῦ

πιθανόν ὅτι ὁ χώρος οὗτος θὰ ἐχρησμάκεν εἰς ἄλλο τι. Ἵσως δὲ ἐχρησμάκεται πρὸς ταῦτα ὡς τόπος, ἐν ᾧ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων ἐγίνετο ἡ δοκιμασία τῶν μελλόντων νὰ κατέλθωσιν εἰς αὐτοὺς ἀθλητῶν καὶ ἡ κλήρωσις δι' ἣν ὁρίζετο ἡ σειρά καὶ ἡ θέσις ἑκάστου τῶν ἀγωνιστῶν.

πέμπτου 30,40 (1). Ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλίδων τοῦ μὲν ἀπὸ τῆς ἀφίσεως, τοῦ δὲ ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου εἶνε σχετικῶς μεγαλητέρα, ἢ ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλίδων ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἐν ᾧ αἱ ἀποστάσεις ἐκεῖναι εἶνε 30,27 καὶ 30,40, αὗται ποικίλλουσι μόνον μεταξὺ 30,10 καὶ 30,21. Αἱ ἀποστάσεις ἄρα τῶν στηλίδων ἀπ' ἀλλήλων δύ- νανται νὰ ἐκληφθῶσιν εὐλόγως ὡς αἱ μαθηματικῶς ἀκριβέστεραι. Προστιθεμένων τῶν ἀποστάσεων τούτων προκύπτει ἄθροισμα 120,63, ὅπερ εἶνε τὸ μέγεθος $\frac{1}{4}$ πλήθρων, ἥτοι 400 ποδῶν. Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἐξῆς:

$$30,21 + 30,10 + 30,21 + 30,11 = 120,63.$$

Ἄλλ' ἀφοῦ 400 πόδες ἔχουσι μέγεθος 120,63, τὸ ὅλον στάδιον, δηλ. οἱ 600 πόδες, ἔχουσι κατ' ἀναλογίαν μέγεθος 120,63 καὶ 60,315, ἥτοι 180,945.

Ἐχομεν ἄρα τρία διάφορα μεγέθη τοῦ σταδίου τούτου, τὰ ἐξῆς:

α') 181,30

β') 181,08

γ') 180,94

Ὁ μέσος ὁρος μεταξὺ τοῦ μεγαλητέρου (181,30) καὶ τοῦ μικροτέρου (180,94) μεγέθους εἶνε 181,12. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλάχιστα διαφέρει τοῦ β'. μεγέθους, τοῦτο τὸ μέγεθος, τὸν ἀριθμὸν δηλ. 181,08, τὸν δηλοῦντα τὴν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν ἀπόστασιν τοῦ κέντρου τῆς ἀφίσεως ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, δεῖν νὰ δεχθῶμεν ὡς τὸν ἀριθμὸν τὸν δηλοῦντα τὸ μέγεθος τοῦ δρόμου.

Τὸ μήκος ἄρα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε **181,08**, ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς πόδα μήκους **0,3018**. Τοιοῦτος δὲ τὸ μέγεθος πούς εἶνε μικρότερος τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ποδός (2) καὶ διάφορος, ὡς φαίνεται, τοῦ ἄττικου ποδός (3)· εἶνε ἄρα ἄγνωστος ἡμῖν

(1) Τὰ τρία κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν σωζόμενα στηλίδια ἀπέχουσι τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 30,47, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,18 καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,19.

(2) Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀφίσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ στάδιον τοῦτο ἔχει μήκος 192,25. Ὁ Ὀλυμπιακὸς ἄρα πούς ἔχει μέγεθος 0,3204.

(3) Γενικῶς ἐπιστεύετο ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἄττικὸς πούς εἶχε μήκος

πούς, ὥστε δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὸν ἐπιδαύριον ἢ μᾶλλον ἀργολικὸν πόδα (1).

Πρωτοφανὴς δὲ καὶ ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶνε ἡ διὰ τῶν μνημονευθέντων στηλιδίων διαίρεσις τοῦ σταδίου εἰς ἑξήκοντα μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης κατατμήσεως τοῦ δρόμου, δεόν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐνίοτε ὁ ἀγὼν τοῦ ἀπλοῦ δρόμου περιωρίζετο ἐν χώρῳ μικροτέρῳ τοῦ ἐνὸς σταδίου. Οὕτως ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἑραιῶν ἠγωνίζοντο ἐν τῷ σταδίῳ παρθένοι ἀγῶνα δρόμου συνιστάμενον οὐχὶ εἰς ὅλον στάδιον, ἀλλ' εἰς χώρον ἡλαττωμένον κατὰ τὸ ἕκτον (Παυσ. V, 16, 2) συνιστάμενον δηλ. ἐκ 500 ποδῶν, ἥτοι ἐκ 5 πλείθρων. Ἐπειτα τὰ στάδια, ὡς γνωστόν, δὲν ἐχρησίμευον μόνον πρὸς τέλεσιν ἀγώνων ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀσκήσιν τῶν νέων ἐν τῷ δρόμῳ· εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι κατὰ τὰς ἀσκήσεις ταύτας κατετέμενετο κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας ὁ δρόμος ἀναλόγως καὶ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς προόδου καὶ ἀντοχῆς τῶν ἀσκουμένων. Ὑπαρχόντων δὲ τῶν στηλιδίων τούτων, πᾶσα τοιαύτη κατὰ τμήσεις τοῦ δρόμου ἦτο εὐκόλος, χαρασσομένης ἐν τῷ ἰδῷ γράμμῃ δι' αὐτῶν.

Ἀρχεται δὲ ὁ δρόμος ἀπὸ τοῦ δυσμικοῦ μέρους τοῦ σταδίου.

0,3087 (ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς στάδιον μήκους 185,22), ἦτο δηλ. μικρότερος τοῦ ρωμαϊκοῦ ποδός (pes monetalis) κατὰ $\frac{1}{21}$. Κατὰ τῶν λόγων ὁμοῦ δι' οὗτος ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἐθεωρεῖτο ἀναμφισβήτητος (Hultsch: Metrologie σ. 39) ἀντετάχθη ὁ Δαίφφελδ (Athen. Mittheilungen VII, 1882, σ. 27 κ. ἑ.) ὑποστηρίζας ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος εἰσαχθεὶς ἀττικὸς πούς ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ μετὰ ταῦτα ρωμαϊκὸς πούς, ὁ pes monetalis, εἶχε δηλ. μέγεθος 0,296 (ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς στάδιον μήκους 177,6)· ἀκολούθως ὁμοῦς ὁ αὐτὸς ὑπεστήριξεν (Athen. Mittheilungen, XV, 1890, σ. 167 κ. ἑ.) ὅτι ὁ ἀττικὸς πούς ὁ ἐν καθολικῇ χρήσει καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος εἶνε ὁ αὐτός ὁ καὶ πρὸ τοῦ Σόλωνος ἐν χρήσει ὢν Αἰγιναιὸς πούς καὶ ἔχει μέγεθος 0,328 (1 στάδιον = 196,8).

Ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἰσχυρισμῶν καὶ αἰτιολογιῶν δηλοῦται ὅτι δὲν γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος τὸν ἀττικὸν πόδα.

(1) Ὀνομάζω τὸν πόδα τοῦτον ἀργολικόν ἔχον ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ ὁλοῦ ἀναφέρεται νόμισμα αἰγιναιον, ἀττικόν, κορίνθιον καὶ ἀργολικόν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἐν τῇ Νομισματικῇ δὲν διακρίνεται διαφορὰ τις μεταξὺ ἀργολικοῦ καὶ τοῦ αἰγιναιῶνος νομίσματος. Ποσῶντος ἀργολικὰ καὶ δραχμὰ ἀναφέρονται καὶ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Epidaure, σ. 106 ἀρ. 244, ἐπιγραφῇ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων.

Πρὸς δυσμάς δηλ. ὑπάρχει ἡ ἀφῆσις, ἀφ' ἧς ὠρμῶντο οἱ δρομεῖς βαίνοντες πρὸς ἀνατολάς, πρὸς τὸ τέρμα (1). Σώζονται δὲ τῆς ἀφῆσεως ἐλάχιστα λείψανα· τὸ τέρμα ὁμῶς σώζεται σχετικῶς ἐν καλλίστῃ καταστάσει καὶ ὁμοιάζει ἐντελῶς τῷ τέρματι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ὀλυμπιακῷ σταδίῳ τὸ τέρμα ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφὴν καὶ διάθεσιν, ἣν καὶ ἡ ἀφῆσις, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἡ ἀφῆσις τοῦ προκειμένου σταδίου ἦτο ὁμοία τῷ τέρματι, ὅπερ ἐξ ἄλλου βεβαιοῦται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν σωζομένων λειψάνων τῆς ἀφῆσεως. Γνωρίζοντες ἄρα τὸ τέρμα τοῦ δρόμου γνωρίζομεν καὶ τὴν ἀφῆσιν αὐτοῦ.

Δύο ἐκ πώρου λίθου ἀρράβιδωτοι κιονίσκοι, ἐλλιπεῖς νῦν τὸ ἀνώτερον μέρος, ἐπὶ τετραγώνου βάσεως ἐντεθειμένοι, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον κείμενοι, δηλοῦσι τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος, Τοιοῦτοι κιονίσκοι, καθ' ἃ εἶπομεν ἤδη, θὰ εἰδήλουν καὶ τὰ ἄκρα τῆς ἀφῆσεως· καὶ ἀληθῶς σώζονται καὶ ἐν τῇ ἀφῆσει οἱ κιονίσκοι οὔτοι κατὰ χώραν (2).

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων κιονίσκων εἶνε τοποθετημένοι πλάκες ἐκ πώρου ὡσαύτως λίθου ἀποτελοῦσαι γραμμὴν, ἣ κάλλιον εἰπεῖν, ταινίαν πλάτους ἡμίσεος μέτρου, συνδέουσαν τοὺς δύο κιονίσκους. Τοῦτο τὸ λίθινον κατασκευάσμα εἶνε τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ἐντελῶς ὅμοιον, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, τῷ τέρματι καὶ τῇ ἀφῆσει τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου. Ἐν τῇ ἀφῆσει οὐδὲν λείψανον τοῦ πλακοστρώτου τούτου σώζεται, ἀλλ' ὅτι ἐντελῶς ὅμοιον πλακοστρώτον καὶ ἐκεῖ ὑπῆρχε, εἰδήλωσα ἤδη. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ τέρματι σώζονται καὶ ἄλλα τινὰ κατασκευάσματα, οἷον λίθοι τινὲς καὶ πέντε ἔμπροσθεν τοῦ πλακοστρώτου ἰωνικοὶ κίονες, περὶ ὧν, ἐξ ὑστερωτέρων χρόνων προερχομένων, θέλομεν πραγματευθῆ κατωτέρω, περιορίζοντες ἐνταῦθα τὸν λόγον μόνον περὶ τὸ πλακοστρώτον τέρμα.

(1) Οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου ἐκάλουν γενικῶς γραμμὴν. Πρὸς τῇ ὀνομασίᾳ δὲ ταύτῃ ὁ Πολυδεύκης ἀναφέρει ὅτι ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ δρόμου ἐκαλεῖτο εἰδικῶς ἀφῆσις, ὑσπληγῆς, βαλδῖς, τὸ δὲ τέλος τέρμα, τέλος, βατήρ καὶ βαλδῖς.

(2) Τοῦ μὲν πρὸς μεσημβρίαν σώζεται μόνον ἡ βᾶσις, τοῦ δὲ πρὸς βορρᾶν σώζεται ἡ βᾶσις μετὰ μέρους τοῦ κιονίσκου.

Τὸ τέρμα (κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἄφαισιν), ὡς σώζεται νῦν, βλέπει τις ἐν τῇ παρὰ τὴν σ. 104 φωτοτυπίᾳ. Ἡ κάτοψις τοῦ πλακοστρώτου καὶ τῶν παρ' αὐτὸ κατασκευασμάτων ἔχει οὕτως:

Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου μετὰ μέρος τοῦ νόθου γωνίου καὶ τῶν διὰ τοῦς ἑλλανοῦδους καθισμάτων.

Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τούτου ὑπάρχουσιν, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, κατ' ἴσας ἀποστάσεις δέκα τετραγῶνοι ὅπαι, ἐντιστοι τῶν ὁποίων σώζεται εἰσέτι καὶ μόλυβδος, δι' οὗ θὰ συνείχετο ἐντεθειμένον ἐκεῖ πρᾶγμα τι (1). Εἰκάζω ὅτι σιδηραὶ ράβδοι θὰ ᾤσαν ἐν αὐταῖς ἐντεθειμέναι. Διὰ τοιούτων δὲ ράβδων θὰ ἐχωρίζετο τὸ τε τέρμα καὶ ἡ ἄφαισις εἰς ἐννέα διαμερίσματα (μὴ λογιζομένων τῶν τελευταίων διαμερισμάτων ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων). Ἐκαστον δὲ διαμέρισμα ἐχρησίμευε δι' ἓνα δρομέα, ὥστε ἐδύναντο συγχρόνως νὰ ἀγωνίζων-

(1) Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν ἀπὸ βορρᾶ δ' καὶ γ' καὶ γ' καὶ δ' ὅπων τούτων ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι ἀγνώστου χρήσεως ὅπαι, οὐχὶ κατ' ἴσας ἀποστάσεις καὶ οὐχὶ τοσοῦτον κανονικᾶς ἔχουσαι τὰς πλευράς. Φαίνεται ὅτι αὗται κατεσκευάσθησαν ὑστερώτερον.

ται ἑνεία δρομεῖς. Ἐκαστος τούτων ἀναχωρῶν ἀπὸ διαμερίσματος τινος τῆς ἀφίσεως ἔβαινε κατ' εὐθείαν γραμμὴν εἰς τὸ ἀντιστοιχοῦν διαμέρισμα τοῦ τέρματος, ὅπου ἐκρίνετο ὁ ἀγὼν κατὰ τὸν ἀπλοῦν δρόμον· ἀλλ' ὅταν ὁ δρόμος ἦτο διάυλος, ἐκαμπτεν ὁ δρομεὺς τὴν σιδηρᾶν ράβδον καὶ ἐπανήρχετο εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ ἀνεχώρησεν (1)· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐπανελαμβάνετο κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον. Οὕτως ἐννοοῦμεν κάλλιστα, διατὶ ἢ τε ἄφεις καὶ τὸ τέρμα ἀποτελοῦσι γραμμὴν ἐκτεινομένην καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ σταδίου καὶ ἔχουσιν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν καὶ διαίρεσιν. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ἀφ' οὗ καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο ὁ ἀγὼν δὲν ὑπῆρχε διακρίσεις μεταξὺ τέρματος καὶ ἀφίσεως, ἐκάτερον δὲ τούτων ἐχρησίμευε καὶ ἐδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς ἄφεις καὶ ὡς τέρμα.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὅπων εἶνε κεχαραγμένοι, ἀκριβῶς ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, δύο κατὰ μῆκος γραμμαί. Ἡ μία τούτων, ἡ ἀντιστοιχοῦσα ταῖς ὁπαῖς καὶ τῷ κέντρῳ τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κισνίσκων, δυνατόν νὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἀκριβῆ δήλωσιν τοῦ τέρματος· τί ὅμως ἐδήλου ἡ ἑτέρα γραμμὴ, οὐδὲ νὰ εἰκάσῃ δύναται τις. Διὰ τοῦτο ἀβέβαια καὶ ἀκατάληπτα εἶνε τὰ κατὰ τὰς γραμμάς ταύτας.

Κατασκευάσθη δὲ ἡ κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα τοῦ δρόμου λιθίνη αὕτη γραμμὴ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 237, ἐπιγραφῆς τῆς ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων προερχομένης. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην Φίλων Κορίνθιος εἶχεν ἀναλάβει ὡς ἐργολάβος νὰ κατασκευάσῃ ἐν τῷ προκειμένῳ σταδίῳ τὴν ὕσπλακα, ὅ ἐστι τὴν ἄφεισιν τοῦ δρόμου, μὴ κατασκευάσας δ' αὐτὴν κατὰ τοὺς τεταγμένους ὅρους, ὡς φαίνεται, ἡ ἐντὸς τῆς ὀρισμένης προθε-

(1) Ἐπειδὴ ὁ ἀγὼν ἔπρεπε νὰ κριθῇ κατὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ὅπου ἐκάθηντο οἱ ἑλληνοδίκαι, φρονῶ ὅτι ὁ διάυλος, δηλ. ὁ διπλοῦς δρόμος, ἤρχετο οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀφίσεως ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου καὶ οὕτως ἔληγεν ὡσαύτως ἐν τῷ τέρματι. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἄρα τὸ τέρμα ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἄφεις καὶ ὡς τέρμα. Αὐτὸ τοῦτο ἐγίνετο καὶ κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον, καθ' ὃν κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην ὁ ἀπλοῦς δρόμος ἐπανελαμβάνετο 12, 14, 20 ἢ καὶ 24 φορές.

σμίας, κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ ἀγωνοθέτου τοῦ γυμνικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἐλλανοδικῶν εἰς πρόστιμον 500 ἀλεξανδρινῶν δραχμῶν. Προφανὲς δ' εἶνε ὅτι, ἀφ' οὗ τότε κατασκευάσθη ἡ ἀφείσις, θὰ κατασκευάσθη συγχρόνως καὶ τὸ τέρμα.

Ἄλλ' οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἀφ' οὗ δηλ. τὰ περιγραφέντα λίθινα κατασκευάσματα προέρχονται ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἐρωτᾶται ἤδη ποία τις ἦτο ἡ μορφή τῆς ἀφείσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους;

Φρονῶ ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τοὺτους χρόνους, κατὰ τὴν Ε'. δηλ. ἑκατονταετηρίδα, μόνον οἱ δύο κιονίσκοι ὑπῆρχον, οἱ τὰ ἄκρα τῆς ἀφείσεως καὶ τοῦ τέρματος δηλοῦντες. Τούτων δὲ ὑπαρχόντων τότε, προκειμένου νὰ γείνωσιν ἀγῶνες δρόμου, ἐπαράσσετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους γραμμὴ ἐνοῦσα τὰ κέντρα αὐτῶν καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο τὸ τε τέρμα καὶ ἡ ἀφείσις τοῦ δρόμου. Ὅτι δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐν τοῖς σταδίοις κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους δηλοῦται κυρίως ἐκ τῶν παρὰ Πινδάρῳ (Πυθ. IX, 118): « ποτὶ γραμμῇ μὲν αὐτὰν στᾶσι (τὴν παρθένον, ἥτις προὔ- » κειτο βραβεῖον τῷ νικητῇ) κοσμήσαις τέλος ἔμμεν ἄκρον », εἰς ᾧ ὁ Σχολιαστὴς προσθέτει τάδε: « ἔστησε γὰρ αὐτὴν πρὸς τῇ » ἐσχάτῃ γραμμῇ τοῦ δρόμου. τοῦτο ἄκρον καὶ τέλος διατάξας, » τὴν στάσιν τῆς παρθένου· ἐχάρασσον δὲ γραμμὴν τινα, » ἣν ἀρχὴν καὶ τέλος εἶχον οἱ ἀγωνιζόμενοι· ὅθεν καὶ » παροιμία « μὴ κίνει τὴν γραμμὴν ».

Τὸ περιγραφὴν ἤδη λιθοκτιστον τέρμα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε καθ' ὅλα ὁμοιον τῷ τέρματι καὶ τῇ ἀφείσει τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου, ὡς εἶπον, ἔχει ὁμῶς καὶ πρόσθετά τινα κατασκευάσματα ἰδιάζοντα αὐτῷ, τὰ εἰζῆς:

Ἀκριβῶς παρὰ τὸ τέρμα, παρ' ἑκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν 1,30 περίπου ἀπὸ τῆς βλάσεως τῶν κατὰ τὰ ἄκρα κιονίσκων, πῶζεται πλάξ αὐλακωτὴ κατὰ τὸ μέσον καὶ παρ' αὐτὴν ἄλλη πλάξ ὅλως ἐπίπεδον τὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσα. Ὁ αὐτὴν δὲ τῆς πρώτης πλακὸς συνέχεται μετὰ μεγάλῃς ὀπῆς ἀνωρυγμένης ἐν αὐτῇ τῇ λιθοκτίστῳ τέρματι. Πρὸς τί τὸ παρόμοιον τοῦτο κατασκευάσμα ἐχρησίμευεν, ἀγνωστον εἶναι. Σημειωτέον δὲ ὅτι τοιοῦτον κατασκευάσμα ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἀφεί-

σιν τοῦ δρόμου, διότι σώζεται ἐκεῖ κατὰ χώραν, κατὰ τὸ ἀρκτικὸν τῆς ἀφάσεως ἄκρον, ἢ αὐλακωτὴ πλάξ.

Μεταξὺ δὲ τῶν παρ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κατασκευασμάτων τούτων σώζονται κατὰ χώραν, ἐμπροσθεν τοῦ τέρματος εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 0,30, πέντε ἰωνικοὶ κίονες ἐκ πώρου λίθου ἀπέχοντες ἀλλήλων κατὰ 3,15 περίπου, ἰδρυμένοι ἕκαστος ἐπὶ ἰδίας βάσεως, ὀρθογωνίου πλακῶς ἀφισταμένης τοῦ τέρματος 0,30 (1). Κυρίως δ' εἰπεῖν οὗτοι δὲν εἶνε κίονες, ἀλλὰ μᾶλλον τετραγωνικαὶ στῆλαι λήγουσαι κατὰ τὸ ἐμπροσθεν μέρος εἰς ἡμικίονας. Σώζονται δ' αὗται εἰς ὕψος 1,30 περίπου καὶ εἶνε ἐλλιπεῖς μόνον τὸ ἀνώτατον μέρος, ὡς φαίνεται, τὸ ἀμέσως ὑπὸ τὸ λιονόκρανον. Οἱ ἡμικίονες, οἱ μὲν ἔχουσι ραβδώσεις καθ' ὅλον τὸν κορμόν, οἱ δὲ μέχρι τοῦ μέσου, οἱ δὲ μόνον κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἄφειν ὑπῆρχον ὁμοιαὶ στῆλαι, διότι εὐρέθη ἐκεῖ τεμάχιον τοιαύτης στῆλης μετὰ συμφοῦς ραβδωτοῦ ἡμικίονος.

Εἶνε προφανές ὅτι οἱ κίονες ἢ αἱ στῆλαι αὗται, θὰ ἦσαν ἐμπόδιον εἰς τοὺς δρομεῖς οἵτινες, φθάσαντες ἐπὶ τὸ τέρμα, δὲν ἐδύναντο νὰ κάμπτωσιν εὐχερῶς κατὰ τὸν διαυλον ἢ δόλιχον δρόμον τὰς ἀνυψουμένας ἐν αὐτῷ σιδηρᾶς ραβδούς. Διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι αἱ στῆλαι αὗται ἰδρύθησαν ἐνταῦθα ἐν ὑστερωτέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' ἣν ἐποχὴν, μεταβολῆς τινος γενομένης ἐν τῷ τρόπῳ τῆς τελείσεως τῶν ἀγώνων τοῦ δρόμου, δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει ἢ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους κατασκευασθεῖσα λιθόκτιστος ἄφεις καὶ τέρμα. Τότε θὰ ἰδρύθησαν αἱ προκείμεναι στῆλαι, αἵτινες ἦσαν πλέον αὐτῇ ἢ ἄφεις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Ἐκάστη δηλ. στῆλη ἐν τῇ ἀφείῃ ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχὴ καὶ ἐκάστη ἐν τῷ τέρματι ὡς τέλος τοῦ δρόμου. Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ ἐξαχθῇ, φρονῶ, καὶ ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Σχολιαστὴς τῆς Ἡλέκτρας (ἐν στ. 691) τοῦ Σοφοκλέους, ὅτι δηλ. ἐν τῷ σταδίῳ ἦσαν ἰδρυμέναι τρεῖς στῆλαι, ἡ μὲν κατὰ τὴν ἀρχήν, ἡ δὲ κατὰ τὸ μέσον, ἡ δὲ κατὰ τὸ τέλος τοῦ δρόμου, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔφερεν ἐπιγραφὴν ἀρίστευε, ἡ δὲ δευτέρα σπεῦδε, ἡ δὲ τρίτη κάμψον. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς κάμ-

(1) Σημειωτέον ὅτι αἱ πλάκες αὗται, αἱ χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις τῶν κίωνων, ἀποτελοῦσι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὀριζόντιον ἐπίπεδον.

ψον υποδηλοῦται ὅτι αὐταὶ αἱ στῆλαι ἦσαν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου.

Ἐν τῷ δρόμῳ ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ κτίσματα, τὰ ἐξῆς: Κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ἐντελῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον, ἀπὸ τῆς γωνίας ἣν τοῦτο σχηματίζει μετὰ τοῦ τέρματος, ἐκτείνονται κατὰ γραμμὴν τέσσαρες λίθοι οἵτινες ἦσαν συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τὸδε τὸ σχῆμα:

Ἀποτελοῦσι δ' οὗτοι οἰονεὶ ἐδῶλιον μήκους 4,60, ὕψους 0,37 καὶ πλάτους 0,40. Ἐνταῦθα φρονῶ ὅτι ἐκάθηντο ἐπὶ προσκεφαλαίων (πρβ. σ. 78) οἱ ἑλληνοδίκαί, διότι οὗτοι καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας παρὰ τὸ τέλος ἐκάθηντο (Παυσ. VI, 20,5), οὐδ' ἦτο εὐλογον νὰ κάθηνται ἀλλαχοῦ τοῦ τοῦ σταδίου, ἀρ' οὐ ἐν τῷ τέρματι ἐκρίνετο ὁ ἀγὼν (1).

Δύο δὲ ἄλλοι λίθοι, μικρὸν περιφερικοί, ἀποτελοῦσι μνησιδείας κατασκευάσματα (ὕψ. 0,35, πλ. 0,40, μ. 2,50) κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ δρόμου, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς αὐτῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς καὶ ὑπὸ τὸ ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ βῆμα (σ. 105). Ἄν καὶ τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς κάθισμα ἢ πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν, δὲν γνωρίζομεν.

Τέλος ἐξω τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφίσεως, εἰς ἀπόστασιν 7 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς, οὐχὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ σταδίου ἀλλὰ μάλλον πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευράν πλησιάζον, σώζεται κατὰ χώραν ὑπόθεμα βωμοῦ ἴσως ἢ βάρους ἐπίππου ἀνδριάντος, πλάξ δηλ. ἐκ τιτανολίθου μήκους 1,68 καὶ πλάτους 0,80, ἔχουσα ὅπας αἵτινες ἐχρησίμευσεν πρὸς σύνδεσιν αὐτῆς μετὰ τοῦ ὑπερκειμένου λίθου.

Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ στάδιον, ὅπερ ἐν τῇ σημερινῇ

(1) Ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τῆς Ὀλυμπίας ἐκάθηντο οἱ ἑλληνοδίκαί εὐλόγως οὐχὶ παρὰ τὸ τέλος, ὥστε ἐν τῷ σταδίῳ, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἄφειν (Παυσανίας, VI, 7), διότι ἐν τοῖς ἵπποδρόμοις ἡ ἄφεις ἦτο καὶ τέλος, ἀπὸ τῆς ἀφίσεως δηλ. ἤρχετο ὁ ἀγὼν καὶ πάντοτε εἰς τὴν ἄφειν κατέληγε.

πυγμὴν καὶ παγκράτιον (Νέμ. Ε' στ. 95). Ἐν αὐτῷ ἡγωνίσθησαν, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 238, ἐπιγραφῆς, ὁ σταδιοδρόμος Ταυρίδης Σολεὺς, ὁ πένταθλος Φίλιστος Ἀργεῖος καὶ ὁ παγκρατιαστὴς Σίμακος Ἡπειρώτης, οἵτινες μὴ ἀγωνισθέντες ἐντίμως, ἀλλὰ διὰ δόλου προσπαθήσαντες νὰ ὑπερτερήσωσι τοὺς ἑαυτῶν ἀνταγωνιστάς, κατεδικάσθησαν ἕκαστος εἰς πρόστιμον χιλίων στατήρων. Ἐν τῷ αὐτῷ σταδίῳ ἐνίκησε παγκράτιον περὶ τὸ τέλος τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ Μ. Αὐρ. Ἀσκληπιάδης (C.I.G. Sic. et It. 1102).

Προϊστατο δὲ τῶν γυμνικῶν τούτων ἐν τῷ Ἱερῷ ἀγῶνων, διέτασσε τὰ τῆς τελέσεως αὐτῶν καὶ ἐπεσκόπει αὐτούς, ἐδίκαιε περὶ πάσης ἀναφυομένης διαφορᾶς καὶ ἀνεκέρυσσε τοὺς νικητάς, ἐπιτροπὴ ἐξ ἀγνώστου ἀριθμοῦ μελῶν, οἵτινες ἐκαλοῦντο ἑλλανοδιῆκαι, καὶ ἐξ ἐνὸς ἀγωνοθέτου, καθ' ἃ δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν σ. 113 μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς. Ὁ ἀγωνοθέτης δέ, ὅστις προΐστατο, ὡς φαίνεται, τῶν ἑλλανοδικῶν, ἐκαλεῖτο ἀγωνοθέτης τοῦ γυμνικοῦ διακρινόμενος οὕτως ἀπὸ ἀγωνοθέτου ἄλλων ἀγῶνων, διότι καὶ ἵππικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ θὰ ἐτελοῦντο μέχρι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου, καὶ οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος τὸ πρῶτον ἰδρυθέντες ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων ἀγῶνες μουσικῆς καὶ ψδικῆς (ἴδε σ. 33).

5.

Ἱππόδρομος.

Ἐξ ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78 ἀρ. 240, μανθάνομεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἐπιδaurίων ἀνήγειρεν ἀνδριάντα εἰς Σωκράτη Ἐπιδαύριον, ὅστις ἐνίκησεν ἐν τῷ Ἱερῷ, κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ἀγῶνα ἵππιον. Ἀλλ' οἱ ἵππικοὶ ἀγῶνες δὲν ἐτελοῦντο ἐν τοῖς σταδίοις, ἀλλ' ἐν τοῖς ἱπποδρόμοις. Δηλοῦται ἄρα ἐκ τούτου ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ θὰ ὑπῆρχε καὶ ἱππόδρομος. Τοῦτο δὲ ἐβεβαιώθη καὶ δι' ἄλλου ἐπιγραφικοῦ εὐρήματος γενομένου κατὰ

τύχην ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν ἔτει 1896, δι' οὗ ἐγένετο ἡμῖν γνωστὴ καὶ ἡ θέσις ἐνθα ὑπῆρχεν ὁ ἵπποδρόμος, ἐν ᾗ καὶ λείψανα αὐτοῦ πιθανῶς σώζονται.

Νοτιοδυτικῶς τοῦ σταδίου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἡμισείας σχεδὸν ὥρας, κατὰ τὸ δυσμικόν μέρος τῆς πεδιάδος τοῦ Ἱεροῦ, ἐν τόπῳ ὀμαλῷ καὶ ὁλῶς ἐπιπεδῷ, ὑπάρχει ρεῦμα, βαθύ καλούμενον σήμερον (1), ἐν ᾧ πηγὴ ἀφθονον δι' ὅλου τοῦ θέρους ἐκρέουσα ὕδωρ. Ἐνταῦθα εὐρέθη οὐχὶ κατὰ χώραν, ἀλλ' ἐρριμμένους ἐκεῖ που παρὰ τὴν πηγὴν, λίθος ἡμισειργασμένους ἔχων τὰς ἐπιφανείας, ἀποκεκρουσμένους κατὰ τὰς πλαγίας πλευράς καὶ πολλαχῶς ἐφθαρμένους (ὕψους 0,55, πλάτ. 0,30, πᾶχ. 0,24). Ἐπὶ μιᾷ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, τῆς κάλλιον ἐξειργασμένης, σώζεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή, ἣτις προέρχεται ἐκ τῶν τελευταίων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος χρόνων, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ ἐκ τῆς ὀρθογραφίας φαίνεται:

Ο Ξ Τ Ο Ι Γ
Δ Ρ Ο Μ

[ὄρ]ος τῷ ἱπ-
[π]οδρόμ[ο].

Ὁ λίθος ἄρα οὗτος εἶνε ὀρόσημον χρησιμεῦον μετὰ ἄλλων τοιούτων λίθων πρὸς καθορισμὸν τῆς περιοχῆς τοῦ ἵπποδρόμου· δὲν ἦτο οὔτε ἡ ἀφῆσις οὔτε ὁ καμπτήρ τοῦ ἵπποδρόμου, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἴσως, διότι ταῦτα θὰ ἦσαν κατασκευάσματα μᾶλλον περιθλεπτα. Λίθοι, οἷος ὁ εὐρεθείς, ἐμπειρηγμένοι ἐν τῷ ἐδάφει κατ' ἀποστάσεις ἀπετέλουν περίβολον τοῦ ἵπποδρόμου, καθ' ὃν τρόπον τοιοῦτοι λίθοι καθώριζον ὡσαύτως τὴν περιοχὴν τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 16.

Τὸ εὕρημα τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν ρύακα καὶ τὴν πηγὴν, ἐν τῷ χώρῳ τῷ ἐκτεινομένῳ νοτιοδυτικῶς, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι τῇδε καὶ αἱ ἀρχαῖοι λίθοι καὶ λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων, θὰ ἔκειτο ὁ ἵπποδρόμος. Ἡ τοποθεσία δ'

(1) Ἡ ὅλη τοποθεσία καλεῖται σήμερον Ἰτιές.

ἐκείνη εἶνε πρὸς τοῦτο κατάλληλος, διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι οἱ ἵπποδρομοὶ κατασκευάζοντο πάντοτε ἐν ἐπιπέδοις τόποις πλησίον ποταμῶν, ρυάκων καὶ πηγῶν, τοῦ ὕδατος ἀναγκαιοτάτου ὄντος κατὰ τὴν τέλει τῶν ἀγώνων.

Εὐνόητον δ' ὅτι ὁ ἵπποδρομος οὗτος ἦτο οὐχὶ οἷος ὁ περίφημος ἐν Ὀλυμπίᾳ ἵπποδρομος, ἀλλ' ἀπλούστατον κατασκευάσμα, οἷα ἦσαν οἱ πλείστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι ἵπποδρόμων. Χῶρος ἐπίπεδος, πλάτους ἐνὸς καὶ μήκους δύο σταδίων συνήθως, περιβαλλόμενος διὰ ταπεινοῦ τειχίσματος ἢ δι' ὀροσῆμων, ἔχων κατασκευάσματι (ἄφρασιν) χρησιμεῦον ὡς σημεῖον ἐξ οὗ ἤρχετο ὁ ἀγὼν καὶ κατὰ τὸ ἀπέναντι ἄκρον στήλην τινὰ (καμπτήρα), ἣν κάμπτοντες οἱ ἵπποι ἐπανήρχοντο εἰς τὸ σημεῖον ἀνεχώρησαν, τοιοῦτος ἦτο ἐν γένει ὁ ἐλληνικὸς ἵπποδρομος. Δὲν ἔχει τι ἄρα τὸ παράδοξον ὅτι ἵπποδρομος τοιοῦτος, οἷος ἦτο ὁ ἐν Δήλῳ, κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τὴν μεταξὺ τῶν ἀγώνων, κατὰ τὸν χρόνον δηλ. καθ' ὃν ἔμενεν ἀργός, ἐμισθοῦτο ἵνα χρησιμεύῃ ὡς τόπος βοσκῆς (1),

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἵπποδρομος κατασκευάσθη κατὰ τὸ δευτέρον ἥμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Τότε ἄρα ἰδρύθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἵππικοὶ ἀγῶνες, μετὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καὶ πιθανῶς πρὸ τῶν μουσικῶν καὶ ὠδικῶν ἀγώνων.

Ἀμαξιτὴ ἀγούσα εἰς τὸν ἵπποδρομον.

Μεταβαίνων τις ἀπὸ τοῦ σταδίου εἰς τὸν ἵπποδρομον διακρίνει κατὰ τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ὁδοῦ Ἰχνη ἀρχαίων τάφων, προχωρῶν δ' ἐπὶ πλέον διέρχεται διὰ κατηρειπωμένου ἐκκλησιδίου τοῦ ἀγίου Μάρκου· ἔτι δὲ περαιτέρω, ὀλίγον πρὸ τοῦ ρύακος καὶ τῆς πηγῆς, συναντᾷ δύο παράλληλα ἀρχαῖα τείχη, ἀπέχοντα ἀλλήλων τριάκοντα καὶ ἔν μείτρον, σωζόμενα εἰς ἑκτασιν 100 περίπου μέτρων. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ἐνταῦθα κεῖται ὁ ἵπποδρομος, ὅτι δηλ. τὰ παράλληλα ταῦτα τείχη δηλοῦσι τὰς μακρὰς τοῦ ἵπποδρόμου πλευράς. Ἀλλ' ἵπποδρομος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἴχῃ πλάτος μόνον 31 μέτρον. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι τὰ τείχη

(1) Ἴδε τὴν ἐν C.I.A. II, ἀρ. 817 στ. 16, ἐπιγραφὴν.

ταῦτα εἶνε ἀναλήμματα ὁδοῦ ἀμαξιτῆς, ἥτις θὰ ἦγε πάντως ἀπὸ τοῦ σταδίου καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομημάτων εἰς τὸν ἵπποδρομον. Δὲν ἦτο δ' αὕτη ἀπλῆ τις λεωφόρος, ἀλλὰ δι' αὐτῆς κατευθύνοντο εἰς τὸν ἵπποδρομον καὶ οἱ ἵπποι καὶ τὰ ἄρματα· διὰ τοῦτο ἦτο ἱκανῶς εὐρεῖα ὁδός.

Τὰ ἀναλήμματα ταῦτα θὰ ἐξετείνοντο, ὡς φαίνεται, μέχρι τοῦ ρυακος, ὅπου θὰ ὑπῆρχε γέφυρα. Ὁ διερχόμενος τὸ πάλαι διὰ τῆς γεφύρας ταύτης εὕρισκετο ἐν χώρῳ, ἐν ᾧ ἀριστερὰ ὑπῆρχεν ὁ ἵπποδρομος.

6.

Τὸ Ἄβατον (ἐνκοιμητήριον).

(Δ)

Πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παρὰ τὴν ἀρκτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν, ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς 4,30, ἐκτείνεται κατὰ μῆκος προχωροῦν πρὸς δυσμὰς μέγα στωϊκὸν οἰκοδόμημα (Δ), ἔχον ἐν ὅλῳ ἐξωτερικὸν μῆκος ὑπὲρ τὰ 70 μέτρα καὶ πλάτος (ἐξωτερικόν) 9,50, ἀνακαλυφθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1883. Σῶζονται δ' αὐτοῦ οἱ τοῖχοι καὶ τὰ κρηπιδώματα τῶν κιόνων μέχρι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους καὶ εὐρέθησαν ἱκανὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν, ὥστε εἶνε δυνατὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ἐν σχεδίῳ ἀναπαράστασις αὐτοῦ (1).

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶνε ὠκοδομημένον ἐκ πώρου λίθου καὶ σύγκειται ἐκ δύο κατὰ μῆκος στοῶν κεκλεισμένων κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν διὰ τοίχου καὶ ἀνοικτῶν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν διὰ κιόνων. Ἡ πρώτη τῶν στοῶν τούτων ἡ παραλλήλως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ἀρκτικῆς τούτου πλευρᾶς ἀρχομένη, ἦτο μονόροφος καὶ ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος

(1) Καββαδίας, Πρακτικὰ τῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1883, σ. 58 πίν. 3 (σχέδια τοῦ Δαρφέιλδ). Fouilles d'Épidaure σ. 17 πίν. VII (σχέδια τοῦ Δαρφέιλδ).— Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 129 κ.ε.

36,12, ἡ δευτέρα, ἡ τὴν πρώτην πρὸς δυσμὰς συνεχίζουσα, ἦτο διώροφος καὶ ἔχει μῆκος ἐσωτερικόν 32,25.

Ἡ μονόροφος στοὰ εἶνε ὠκοδομημένη κατὰ τὸ βορειοδυτικόν ἄκρον τοῦ ὄροπεδίου, ἐφ' οὗ κεῖται ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ θόλος καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα. Εἶχε δὲ αὕτη κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν 16 κίονας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ (1). Διὰ δευτέρας δὲ σειρᾶς ἐξ 7 κίωνων τοποθετημένων ἐν τῷ μέσῳ ὑπεστηρίζετο ἡ στέγη τοῦ οἰκοδομήματος καὶ συγχρόνως διηρείτο τοῦτο κατὰ μῆκος εἰς δύο τμήματα, ἀρκτικόν καὶ μεσημβρινόν. Ὁ μεταξὺ δὲ τῶν 7 τούτων ἐσωτερικῶν κίωνων χώρος ἦτο κεκλεισμένος, ὡς φαίνεται, διὰ τοίχου, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν, ἐννοεῖται, θύρα ἢ μᾶλλον θύραι. Θύρα δὲ ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ τοίχῳ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς προκειμένης στοᾶς εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῆς διωρόφου στοᾶς συγκοινωνίαν.

Ἐντὸς τῆς μονόροφου ταύτης στοᾶς, κατὰ τὴν ἀνατολικομεσημβρινὴν αὐτῆς γωνίαν, ὑπάρχει ἀρχαῖον φρέαρ βάθους 17 περίπου μέτρων, οὗτινος τὸ μὲν κάτω μέρος εἶνε λελαξευμένον ἐν τῷ βράχῳ, τὸ δὲ ἄνω μέρος ὠκοδομημένον ἐκ πωρίνων λίθων κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα. Περιέχει δὲ τὸ φρέαρ τοῦτο, ὅπερ, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἄφθονον δι' ὅλου τοῦ ἔτους ὕδωρ, ὅπερ ἐνίοτε ἀνέρχεται εἰς ὕψος 10 περίπου μέτρων (2). Ἐντὸς δὲ τῆς αὐτῆς στοᾶς καὶ πλησίον τοῦ φρέατος, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν, ἦσαν ἰδρυμέναι κατὰ στίχον ἐπιγραφαί, ὧν τινων τὰ βᾶθρα σώζονται κατὰ χώραν. Ἀκριβῶς δὲ παρὰ τὸν τοῖχον καὶ πλησίον τῶν βᾶθρων εὗρον τὰς περιφήμους ἐπιγραφὰς τῶν ἱαμάτων, ὥστε ἀναμφιβόλως αὗται ἐνταῦθα ἦσαν ἰδρυμέναι.

Ἡ δὲ διώροφος στοὰ κεῖται οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου, ἀλλ' ἐν τῷ ἀμέσῳ μετὰ τοῦτο κάτω ἐπιπέδῳ, ἐξ οὗ ἀνήρχετό τις ἐπὶ

(1) Τοῦ πρώτου πρὸς ἀνατολὰς τῶν κίωνων τούτων σώζεται καὶ ὁ στυλοβάτης, τὸ ἄνω μέρος δηλ. τοῦ κρηπιδώματος ἐφ' οὗ ἐπεκράθη ὁ κίων οὗτος.

(2) Ἐκκινωθέντος καὶ ἐκκαθαρισθέντος τοῦ φρέατος τούτου κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ εὐρίσθησαν ἐν τῇ ἑλδί τειμάχια μικρῶν ἀγγείων μελανοῦ γανώματος, σιδηρεαὶ λαβαὶ ὑδρευτικῶν ξυλίνων, ὡς φαίνεται, ἀγγείων καὶ χαλκοὶ κρίκοι διαμέτρου 0,10 ἕως 0,15.

τοῦ ὀροπεδίου διὰ νῦν σωζομένης λιθίνης κλίμακος (ἴδε τοπογρ. πίν., δ') ἐκ 14 βαθμίδων (1). Ὡκοδομήθη δ' αὕτη διώροφος ἐξ ἀνάγκης προκειμένου δηλ. ἡ στοὰ αὕτη νὰ ἀποτελέσῃ συνέχειαν τῆς μονορόφου στοᾶς, ἐδέχσε νὰ κατασκευασθῇ καὶ κάτω ὄροφος, ὅπως ὑψώθῃ τὸ οἰκοδόμημα μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὀροπεδίου καὶ οὕτω τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀποτελῇ συνέχειαν τοῦ δαπέδου τῆς μονορόφου στοᾶς. Τὸ σπουδαῖον ἄρα μέρος τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε ὁ ἄνω, οὐχὶ ὁ κάτω ὄροφος.

Ὁ κάτω ὄροφος δὲν ἦτο ἀνοικτὸς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν, ἀλλ' εἶχεν ἐνταῦθα τοῖχον κοσμούμενον διὰ 13 τετραγωνικῶν ἡμιπαραστάδων δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἔχοντα κατὰ τὸ μέσον θύραν. Διηρείτο δὲ εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα δι' 6 ὀκταγώνων στύλων δωρικοῦ ρυθμοῦ τοποθετημένων κατὰ τὸ μέσον, οἵτινες ὑπεστήριζον τὸ ἐδάφος τοῦ ἄνω ὀρόφου. Μεταξὺ δὲ τῶν στύλων τούτων ὑπῆρχον κατὰ μῆκος λίθινα ἐδῶλια, ὧν σώζονται κατὰ χώραν τὰ κατὰ τὸ μέσον, μεταξὺ τοῦ 3ου καὶ 4ου στύλου. Τῶν λοιπῶν ἐδωλίων σώζονται κατὰ χώραν τὰ ὑποθέματα, λίθοι ἐμπεπηγμένοι ἐν τῷ ἐδάφει ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο οἱ ἄκροι πόδες τῶν ἐδωλίων. Σημειωτέον δ' ὅτι τοιαῦτα ὑποθέματα ἐδωλίων σώζονται καὶ παρὰ τοὺς τοίχους τῶν μικρῶν πλευρῶν τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ ὕψος δὲ τοῦ προκειμένου ὀρόφου ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν μικρότερον τοῦ ἄνω ὀρόφου· δὲν ἐδύνατο νὰ εἶνε μεγαλύτερον, διότι ἐπρεπε νὰ ἐξικνεῖται μόνον μέχρι τοῦ ὀριζοντίου ἐπιπέδου τοῦ ἀποτελοῦντος συνέχειαν τοῦ ἐδάφους τῆς μονορόφου στοᾶς.

Ὁ ἄνω ὄροφος, ὅστις ἦτο, ὡς εἶπον, συνέχεια τῆς μονορόφου στοᾶς, εἶχε κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν 13 κίονας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐντελῶς ὁμοίους τοῖς κίοσι τῆς μονορόφου στοᾶς (2). Ἐτεροὶ δὲ 6 κίονες, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν 6 ὀκταγώνων στύλων

(1) Ἡ κλίμαξ αὕτη ἐκτείνεται ἐνθεν μὲν μέχρι τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος στωϊκοῦ οἰκοδομήματος, ἐνθεν δὲ μέχρι μεταγενεστέρου τείχους ἐκ λιθαρίων μετ' ἀσβεστοῦ κατασκευασμένου, ὅπερ περιβάλλει καὶ ὑποστηρίζει τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ χώρου, ἐν ᾧ κείται ἡ Θόλος.

(2) Ἐκαστος τῶν κίωνων τούτων ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς ὑποκειμένης ἡμιπαραστάδος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ κάτω ὀρόφου.

τοῦ κάτω ὀρόφου, ἐχώριζον καὶ τὸν ἄνω τοῦτον ὀρόφον εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα. Ὁ μεταξὺ δὲ τῶν κιόνων τούτων χώρος θὰ ἦτο κεκλεισμένος, ἀφ' οὗ κεκλεισμένος ἦτο καὶ ὁ τῶν τῆς μονορόφου στοᾶς κιόνων· διὰ τίνος ὁμῶς μέσου ἦτο οὗτος κεκλεισμένος, δὲν γνωρίζομεν. Μόνον περὶ τῶν 13 κιόνων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς εἶνε βεβαιωμένον ὅτι μέχρι τοῦ $\frac{1}{4}$ σχεδὸν τοῦ ὕψους αὐτῶν ἦσαν οὗτοι κεκλεισμένοι διὰ λιθίνου κιγκλιδώματος. Ἐσχηματίζετο ἄρα ἐνταῦθα οἶονεὶ θωρακεῖόν τι ἀναγκαῖον πάντως ἵνα μή τις διατρέχῃ κίνδυνον καταπτώσεως ἀπὸ τοῦ ὕψηλόν ἐκείνου μέρους. Ἐξετείνεται δὲ τὸ θωρακεῖον τοῦτο καὶ μέχρι τῶν ὑπὲρ τὴν κλίμακα τριῶν κιόνων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς μονορόφου στοᾶς· ἂν δ' ἔληγεν ἐνταῦθα, ἢ ἂν ἐξετείνετο καὶ κατὰ τοὺς λοιποὺς κίονας τῆς πλευρᾶς ταύτης, δὲν γνωρίζομεν.

Τὸ προκείμενον στωϊκὸν οἰκοδόμημα ἅμα τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἐταύτισα πρὸς τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ πεφημισμένας ἐν τῷ Ἱερῷ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν, ἐν ᾧ δηλ. οἱ ἀσθενεῖς κατεκλίνοντο τὴν νύκτα καὶ ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐμφανιζομένου αὐτοῖς καθ' ὕπνους. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα τῶν ἐγκοιμήσεων ἀναφέρει ὁ Πausanias (II, 27) διὰ τῶν ἐξῆς: « τοῦ ναοῦ (τοῦ Ἀσκληπιοῦ) δὲ ἐστὶ πέραν ἔνθα οἱ ἰκέται τοῦ θεοῦ καθεύδουσι ». Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἱαμάτων, ἐν αἷς ἐπανειλημμένως γίνεται μνεία αὐτοῦ, καλεῖται τοῦτο Ἀβατον (1), ἐν ἄλλῃ δὲ ἐπιγραφῇ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 34 ἀρ. 6, καλεῖται ἐνκοιμητήριον. Λόγους δὲ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος πρὸς τὸ Ἀβατον προέτεινα (Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 60-61) τοὺς ἐξῆς:

α') ὅτι τὸ οἰκοδόμημα κεῖται συμφώνως τῇ τοῦ Πausanίου μαρτυρίᾳ πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

β') ὅτι ἐν αὐτῷ εὗρέθησαν καὶ ἐν αὐτῷ ἀνέκειντο τὸ πάλαι αἱ τῶν ἱαμάτων ἐπιγραφαί. Οἰκοδόμημα ἐν ᾧ ἦσαν ἰδρυμέναι αἱ

(1) Ἀπαξ ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων (Fouil. d'Épid. σ. 31 στ. 114) καλεῖται ὡσαύτως ἄδυτον (ἴδε σ. 124 σημ. 1).

στῆλαι, ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμέναι αἱ ἐν τῷ Ἀβάτῳ γενόμε-
ναι θεραπείαι, θὰ ἦτο βεβαίως αὐτὸ τὸ Ἀβατον.

γ') ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει φρέαρ, ὅπερ θὰ εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ
τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ περιέχον ὕδωρ χρησιμεῦον διὰ τὰς πρὸς τὰς
ἐγκοιμήσεις ἱεροτελεστίας. Διὰ συνήθεις ἀνάγκας τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ
δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ φρέαρ ἐντὸς οἰκοδομήματος, ἀφ' οὗ
κατὰ τὸν ἐξω χῶρον καὶ ἄλλα φρέατα καὶ πηγαὶ καὶ δεξαμεναι
ὑπῆρχον.

δ') ὅτι τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα ὁμοιάζει ἐντελῶς τῷ ἐν
τῷ Ἀσκληπιεῖ τῶν Ἀθηνῶν στωικῷ οἰκοδομήματι, περὶ οὗ
μετὰ βεβαιότητος ἐλέχθη ὅτι εἶνε τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο
αἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν (1). Τὸ ἀθηναϊκὸν τοῦτο οἰκοδό-
μημα, ὅπερ ὡσαύτως περικλείει ἐν ἑαυτῷ πηγὴν, ἱερὸν ὕδωρ,
θὰ ὡκοδομήθη, ὡς φαίνεται, καθ' ὑπόδειγμα τοῦ προκειμένου ἐν
τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματος. Ἀφ' οὗ ἡ ἐν Ἀθήναις λατρεία τοῦ
Ἀσκληπιοῦ εἰσῆλθῃ, ὡς γνωστὸν (σ. 12), ἐξ Ἐπιδαύρου, πι-
θανὸν εἶνε ὅτι κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀβάτου,
τοῦ σπουδαιότητος τῶν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ χρη-
σιμευόντων οἰκοδομημάτων, κατεσκευάσθη καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις.

Μετὰ βεβαιότητος ἄρα δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, φρονῶ, ὅτι
τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στωικὸν οἰκοδόμημα εἶνε τὸ Ἀβατον τοσοῦ-
τον μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Ἱερῷ ἄλλο τι οἰκοδό-
μημα ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε τὸ Ἀβατον. Τούτου δὲ βεβαιωθέν-
τος, τὴν περὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἔννοιαν, ἣν ἐσχηματίσαμεν διὰ
τῶν σωζομένων καὶ ἀποκαλυφθέντων αὐτοῦ λειψάνων, δυνάμεθα
κατὰ τι νὰ συμπληρώσωμεν τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπι-
γραφῶν τῶν ἱεμάτων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 26 στ. 90.

Κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, Αἰσχίνης τις ἀγόμενος ἐκ
περιεργείας ἵνα ἴδῃ τίνα τὰ ἐν τῷ Ἀβάτῳ τελούμενα, ἀναβὰς
εἰς δένδρον τι, καθ' ὃν χρόνον ἐκοιμῶντο οἱ ἀσθενεῖς, ὑπερέκυ-
πτεν εἰς τὸ Ἀβατον, καταπεσὼν ὁμῶς ἐκ τοῦ δένδρου ἐτυφλώθη
καὶ παρακαλίσας ἀκολούθως τὸν θεὸν ἐθεραπεύθη. Ἐκ τούτων

(1) Στ. Κουμανούδης ἐν Πρακτικοῖς τοῦ 1876 σ. 23. Köhler ἐν Mitth. d.
arch. Inst., II, σ. 253 κ.λ. P. Girard: l'Asklépieion d'Athènes σ. 9.

εξάγεται ἐν πρώτοις ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἐν μέρει κλειστόν, ὅτι δηλ. ὁ ἱστάμενος ἐν τῷ Ἱερῷ πρὸ τῆς μεσημβρινῆς τοῦ οἰκοδομήματος πλευρᾶς, ἐν ἣ ὑπῆρχον κατὰ μῆκος οἱ ἰωνικοὶ κιόνες, δὲν ἐδύνατο νὰ βλέπῃ διὰ τοῦ μεταξὺ τῶν κιόνων τούτων χώρου ὅλον τὸ ἐσωτερικόν τοῦ οἰκοδομήματος κατὰ πλάτος· βεβαιούται ἄρα, ὅ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἶπον, ὅτι ὁ χώρος ὁ μεταξὺ τῶν κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος κιόνων τῶν διαιρούντων αὐτό εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα, εἰς μεσημβρινόν καὶ ἀρκτικὸν τμήμα, ἦτο κλειστός. Ἐν τῷ ἀρκτικῷ ἄρα τῷ πανταχόθεν περιεκλεισμένῳ τμήματι κατεκλίνοντο τὴν νύκτα οἱ ἀσθενεῖς καὶ τὰ ἐν τούτῳ τῷ διαμερίσματι τελούμενα ἠθέλησε νὰ ἴδῃ ὁ Αἰσχίνης. Οὕτως ἔχοντας τοῦ πράγματος, τὸ δένδρον, εἰς ὃ οὗτος ἀνέβη, θὰ ἔκειτο παρὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος, ὁ τοῖχος δὲ ὁ τὴν πλευρὰν ταύτην ἀποτελῶν θὰ εἶχε θυρίδας καὶ διὰ τινος τούτων ὑπερέκλυπεν ὁ Αἰσχίνης.

Τῶν δύο διαμερισμάτων ἄρα εἰς ἃ διαιρεῖται κατὰ μῆκος τὸ Ἄβατον, τὸ ἀρκτικόν, τὸ πανταχόθεν περιεκλεισμένον, θύρας δ' ἔχον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν καὶ θυρίδας κατὰ τὴν ἀρκτικὴν, ἦτο διαμέρισμα ἐν ᾧ κατεκλίνοντο τὴν νύκτα οἱ ἀσθενεῖς, ἐν ᾧ δηλ. ἐτελοῦντο τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν (1). Τὸ ἕτερον διαμέρισμα, τὸ πρὸς μεσημβρίαν, ἢ κατ' ἐξοχὴν σταά, ἐν ἣ ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν φρέαρ, θὰ ἐχρησίμευε διὰ τὰς σχετικὰς λειτουργεστίας. Ἐν αὐτῷ πρὸς τούτοις θὰ διέτριβον οἱ ἀσθενεῖς ἐν καιρῷ ἡμέρας.

Σημειωτέον ὅτι πρὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς μονορόφου στοᾶς ἀπεκαλύφθη κατὰ χώραν κειμένη ἐπιμήκης ὀρθογώνιος πλάξ, ὑπόθεμα βάνου ἢ βωμοῦ. Φρονῶ μᾶλλον ὅτι βωμός ἦτο ἐνταῦθα ἱδρυμένος, ἐφ' οὗ προσέφερον θυσίας οἱ ἱκέται τοῦ θεοῦ πρὶν ἢ εἰσελθῶσιν εἰς τὸ Ἄβατον, ὥσπερ καὶ ἐν Τρίκῃ τῆς Θεσσαλίας, πρὶν ἢ καταβῇ τις εἰς τὸ ἄδυτον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσ-

(1) Τοῦτο τὸ ἱερώτερον μέρος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκαλεῖτο ἱσως ἄδυτον (ἴδε σ. 124 σημ. 1) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ὃ ἐκαλεῖτο Ἄβατον. Τοῦτο θυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ παραλυτικὸς Δίαυτος ἐνεκἀθευδε (ἐν τῷ ἄδύτῳ) καὶ τοῦ ἄδύτου ἐξήγαγον αὐτὸν οἱ ὑπηρέται του καὶ κατέθεσαν πρὸ τοῦ ναοῦ.

έφερε θυσίας επί βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος⁽¹⁾ πρό τοῦ αἵουτου τούτου, ὡς φαίνεται, ἰδρυμένου.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος παρατηρητέον ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς καὶ κατὰ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφὰς δυνατόν τοῦτο νὰ προέρχεται ἐκ τῆς Δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Τοῦτο τοῦλάχιστον δύναται νὰ λαχθῇ μετὰ βεβαιότητός τινος ὡς πρὸς τὴν μονόροφον στοάν, διότι ἡ διώροφος στοὰ δυνατόν νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς προσθήκη γενομένη ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις, ὅτε δὲν ἐπῆρκει πλέον ἢ μονόροφος στοὰ διὰ τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνάγκας ἕνεκα τῶν πολλῶν εἰς αὐτὸ προσερχομένων ἀσθενῶν. Ἀλλ' εἶνε βεβαιωμένον ὅτι τὸ Ἱερὸν ἐφημίζετο διὰ τὰς ἐν αὐτῷ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦλάχιστον χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος· ποῦ ἄρα ἐγίνοντο τότε αἱ ἐγκοιμήσεις;

Ἄν ἀληθῶς τὸ ἐν τῷ προκειμένῳ οἰκοδομήματι φρέαρ εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς ἤδη εἶπον, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θέσει θὰ ἦτο καὶ τὸ παλαιότερον Ἀβατον, ταπεινόν, ἐννοεῖται, καὶ πενιχρὸν κατασκευάσμα. Οἰκοδομηθέντος δὲ τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, ἀνεκκινήθη εὐθύς μετὰ ταῦτα καὶ τὸ παλαιὸν Ἀβατον μεγαλῆτερον καὶ κατὰ τὸ προσῆκον μεγαλοπρεπέστερον οἰκοδομηθὲν. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ αἱ εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τῶν ἱαμάτων ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος προέρχονται,

(1) Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἰσώλου (Ἰδε σ. 10 σημ. 4) ἐν στ. 29-31:

Οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκῃ πειραθείης
εἰς αἶον καταβὰς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἄγνοῦ
πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτα.

Σημειωτέον δ' ὅτι τοῦτο τὸ ἐν Τρίκῃ αἶον θὰ ἦτο ὅ,τι τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀβατον, θὰ ἐχρησίμευε ὁπλ. πρὸς ἐγκοιμήσεις καὶ θεραπείας ἀσθενῶν, διότι καὶ ἐν Τρίκῃ ἦσαν ἰδρυμένοι, ὡς περ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Κῷ, πίνακες τῶν ἱαμάτων (Στράβων VIII, 374). Ἐπεὶ καὶ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀβατον ἐκαλεῖτο αἶον (σ. 124 σημ. 1).

Κατὰ ταῦτα ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Thraemer (Pauly-Wissowa's Realencyclopædie σ. 1690) μνημονευομένοις Ἀσκληπείοις, ἐν οἷς ἐγίνοντο ἐγκοιμήσεις, δίδον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ἐν Τρίκῃ Ἀσκληπεῖον.

δυνάμεθα νὰ εικάσωμεν ὅτι τότε, οἰκοδομηθέντος τοῦ νέου Ἀβάτου, ἀνέγραψαν καὶ οἱ ἱερεῖς τὰ ἱάματα τοῦ θεοῦ ἐπὶ στηλῶν καὶ ἱδρυσαν τὰς στηλας ταύτας ἐν τῷ νέῳ οἰκοδομῆματι.

Οἰκοδόμημα παρὰ τὸ Ἀβατον.

(Δ)

Παρὰ τὸ Ἀβατον, πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη τετράγωνον σχεδὸν ἐκ πώρου λίθου οἰκοδόμημα Δ', ὅπερ ἄγνωστον εἶνε ἂν διετέλει ἐν σχέσει τινὶ πρὸς τὸ Ἀβατον. Καταστραφέντος αὐτοῦ ἐν μέρει, κτισθέντων δ' ἐπ' αὐτοῦ καὶ μεταγενεστέρων κτισμάτων, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ οὔτε τὸ σχέδιον αὐτοῦ, οὔτε ὁ προσρισμός του.

7.

Παλαιὸν Ἱερόν.—Οἶκος τῶν ἱερέων.

(Ε)

Πέραν τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν 9 σχεδὸν μέτρων ἀπὸ ταύτης, παρὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀπεκαλύφθη τετράγωνον ἐκ πώρου λίθου οἰκοδόμημα (μ. 24,30 πλ. 20,70), οὗτινος ποῦ μὲν σώζονται τὰ θεμελῖα, ποῦ δὲ σώζεται καὶ μέρος τῶν ὑπὲρ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος τοίχων εἰς ὕψος μέχρι ἐνὸς περιπόου μέτρου. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο (Ε) πολλὰς ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολὰς, διὰ τοῦτο δυσχερὲς εἶνε ἡ ἐξακριβωσις τῶν κατ' αὐτό.

Παλαιὸν ἱερόν. Ἀνασκαφέντος ἐντελῶς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδομήματος ἐν ἔτει 1891 (1), ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν βορειοδυτι-

(1) Τὸ οἰκοδόμημα ἀνεκαλύφθη κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς τῷ 1884 καὶ ἀνασκάφη ἐντελῶς τῷ 1891 (Ἰδε Πρακτικὰ τοῦ 1891 σ. 29). Δὲν ἦτο δυνατόν ὁμῶς τότε νὰ ἐξακριβωθῶσι τὰ κατ' αὐτὸ διότι ἦτο ἐπικεκαλυμμένον ὑπὸ μεταγενεστέρων κτισμάτων. Κατεδαφισθέντων τούτου ἕνεκα τῶν κτισμάτων τούτων, ἀνεφάνη τὸ ἀρχαῖον ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα τείχη οἰκοδόμημα, οἷον νῦν φαίνεται καὶ εἶνε δεδηλωμένον ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀνασκαφὴν ἐγένοντο ἐν αὐτῷ τὰ ἀνωτέρω μνημονεύμενα εὐρήματα, δι' ὧν καθορθοῦται ἐν μέρει ἡ ἐξακριβωσις τῶν κατ' αὐτό.

κὴν αὐτοῦ γωνίαν βωμὸς ἐκ τεσσάρων μεγάλων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ προφανῶς ἐθυσιάζοντο θύματα τῷ θεῷ, διότι κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπάρχει αὐλαξ, δι' οὗ θὰ κατέρρευε τὸ αἷμα τῶν θυσιαζομένων ἱερείων. Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τοῦ βωμοῦ τούτου, κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομημάτος, ἀνεφάνησαν μαρτύρια τῶν τελουμένων τὸ πάλαι θυσίων, ἀπεκαλύφθη δηλ. στρῶμα ἐκ μέλανος χώματος, ἐξ ἀνθράκων καὶ ἐξ ὀστέων ζώων, ἐν ᾧ εὐρέθησαν μικροὶ πῆλινοι κυαθίσκοι, τεμάχια πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων καὶ αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-12, ἀρχαῖκαί ἐπιγραφαί(1). Ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐν τούτῳ τῷ οἰκοδομηματι ἤσκειτο ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τῆς Ε' τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδος· εἶνε ἄρα τοῦτο τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων, ἀρχαιότερον τοῦ ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος προσερχομένου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀλλ' αἱ θυσίαι ἐτελοῦντο μόνον κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομημάτος, πῶς εἶχεν ὁμοῦς τοῦτο κατὰ τὸ πρὸς ἀνατολὰς μέρος αὐτοῦ, ἂν δηλ. ἦτο ὅλον κυριολεκτικῶς οἰκοδόμημα ἢ ἂν ἦτο περιβόλος περικλειών πρὸς τῷ βωμῷ ἄλλο τι ἱερὸν κατασκευάσμα ἢ καὶ αὐτὸν ἴσως τὸν παλαιὸν ναὸν ἢ σηκὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δὲν γνωρίζομεν. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν εἶχε τοῦτο, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸ ὡς παλαιὸν ἱερόν.

Οἶκος τῶν ἱερέων.

Ὅτε δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἤρξαντο οἱ Ἐπιδαύριοι ἀνακαινίζοντες τὸ Ἱερόν καὶ ὠκοδόμησαν τὸν νέον ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸν πρὸς μεσημβρίαν αὐτοῦ μέγαν βωμόν, ὁ ἐν τῷ παλαιῷ τούτῳ ἱερῷ βωμὸς δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει, ὡς φαίνεται, αὐτὸ δὲ τὸ ὅλον ἱερόν εἶχε πιθανῶς καταρρεῦσει ἢ καταστραφῇ (2). Τότε, μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ,

(1) Σημειωτέον ὅτι ἐκτὸς τοῦ οἰκοδομημάτος τούτου, ἀκριβῶς παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὐρέθησαν καὶ αἱ ἄλλαι ἐν Fouilles d'Épidaure ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14 ἀρχαῖκαί ἐπιγραφαί.

(2) Τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀρχαιότερων οἰκοδομημάτων ἀνάγει ἐν μέρει ὁ Bruno Keil (Alben. Mitth. 1895 σ. 407) εἰς τὰς θηώσας, ἃς ὑπέστη ἡ Ἐπιδαυρία χώρα κατὰ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (Θουκυδ. V, 53-56). Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ἔπαθε βεβαίως τὸ

ᾠκοδομήθη ἐκ νέου καὶ μετεποιήθη, ὡς φαίνεται, τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα καὶ ἐκ ταύτης τῆς οἰκοδομῆς προέρχεται ὅ,τι νῦν ἐξ αὐτοῦ σώζεται, ἐξαίρουμένου τοῦ βωμοῦ καὶ τινων ἴσως θεμελίων, ἅτινα δυνατόν μὲν νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸ παλαιὸν κατασκευάσμα, ἐχρησιμοποιήθησαν ὁμῶς καὶ ἐν τῷ νέῳ οἰκοδομήματι.

Τὸ μεταποιηθὲν τοῦτο οἰκοδόμημα, ὡς νῦν σώζεται, συνίσταται ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐκ χώρου περικεκλεισμένου περίξ καὶ δωματίων· πρὸ τῆς δυτικῆς δὲ πλευρᾶς, ἐνθα ἦτο ἢ εἰς τὸ οἰκοδόμημα εἰσοδος, ὑπῆρχε στοά, ὡς φαίνεται, ἧς σώζεται νῦν ὁ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου στυλοβάτης· οἰκοδομηθεῖσης δὲ τῆς στοᾶς ταύτης, ἀπεκόπη μέρος τοῦ παλαιοῦ βωμοῦ, ὁ ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐλαξ, καὶ ἐτοποθετήθη ἐκεῖ κατώφλιον θύρας ἐκ τιτανολίθου.

Τοιοῦτον ὃν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα δὲν ἐχρησίμευε πλέον πρὸς θυσίας, οὐδ' ἦτο ἱερόν τι, ναὸς δηλ. ἢ σηκός. Οἰκοδόμημα συγκείμενον ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐχούσης περίξ δωμάτια ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς κατοικίαν. Τὸ οἰκοδόμημα ἄρα εἶον ἀνωκοδομήθη κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα μετεποιήθη εἰς οἰκοδόμημα χρησιμεῦον πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων πιθανῶς καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, οἱ ἱερεῖς καὶ λοιποὶ τοῦ θεοῦ θεράποντες κατόικουν πολλάκις ἐντός τῶν ἱερῶν τεμενῶν· ὅτι δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις σύνηθες ἦτο, δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ Πausανίου παραδίδαντος περὶ τοῦ ἐν Τίθορέῃ Ἀσκληπείου τάδε: «ἐντός μὲν δὴ τοῦ περιβόλου τοῖς τε ἱκέταις καὶ ὅσοι τοῦ θεοῦ δοῦλοι, τούτοις μὲν ἐνταῦθά εἰσι καὶ οἰκήσεις» (Πaus. X, 32, 12). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἀπεκαλύφθη, ὡς θὰ ἐκθίσωμεν ἐν τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου, οἶκημα ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ, σκηνὴ καλούμενον.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν τοῦτο κρατύνει ἴσως ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος εὑρεθεῖσα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ ταύτης τῆς κολοβῆς, ἐφθαρμένης καὶ δυσαναγνώστου

*Ἱερόν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν. Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ὅπως δεχθῇ τις, ὅτι οἱ εἰσβαλόντες εἰς Ἐπιδαυρίαν Ἀργεῖοι ἔλαβαν τὸ Ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ προέβησαν εἰς καταστροφὴν τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων.

ἐπιγραφῆς ἀνακοινῶ ἑνταῦθα σχετικὰ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο χωρία, τὰ ἑξῆς:

Ξενοτελεῖ ἐργῶναι του αυλε[ι]ου θυρωματος κα[ι] τ[ω]ν
ἐπι τους οικ[ους] ---

Ξενο[τελεῖ]----]ἐπι τους οικους αρρα[δ]ωνα δ[ραχ]μας---
Θεαριωνι ἐργῶναι του σιδарου αλων και αν --- ἐπι
τας θυριδας---

Θεοδωρωι ἐργῶναι τας θυρας τας ἐπι ταν [κλ]ιμακα κτλ.
--- ἐργῶναι ταν θυριδων φωτων εννεα ελομενωι το φως
εκαστον ικατι τετορων οβολου εννεα χαλκεων ---

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀναγράφει τὰς δαπάνας οἰκοδομήματος, ὅπῃ ἐχρησίμευε πρὸς κατοικίαν, ἀφ' οὗ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ διαμερίσματα ἐκαλοῦντο οἶκοι. Εἶχε δὲ τοῦτο αὐλὴν καὶ δωμάτια καὶ ἦτο διώροφον, ὡς φαίνεται, διότι εἶχε κλίμακα μετὰ θύρας καὶ πολλὰ θυρώματα καὶ θυρίδας. Τοιοῦτον ὅμως οἰκοδόμημα δύναται κάλλιστα νὰ εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδόμημα Ε'. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα εἶνε ἴσως οἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οἶκοι καλούμενοι, ὥστε μετὰ πιθανότητός τινος δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸ ὡς οἶκον τῶν ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς ἐσχάτους ρωμαϊκοὺς χρόνους καταστραφὲν ἐκ δευτέρου ἢ καταρρεῦσαν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀνφοδομήθη ἐκ νέου καὶ καθ' ὁλοκληρίαν μετεβλήθη. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ, οἱ ὑπὲρ τὸ ὕψος τῶν νῦν σωζομένων δόμων ἐκ πώρου λίθου, ἀνηγέρθησαν διὰ κοινῶν λιθαρίων καὶ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβέστου καὶ νέα τειχίσματα τῆς αὐτῆς κατασκευῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ προσετίθησαν. Καὶ οὕτω δὲ μεταβληθὲν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ τότε πρὸς κατοικίαν. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐξεπλήρου, ὡς φαίνεται, καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, διότι ἐντὸς αὐτοῦ, ἀνασκαπτομένου, εὗρέθησαν καινὰ τινὰ φραγκικὰ νομίσματα (ἴδε σ. 24).

8.

Ναός Ἀρτέμιδος.

(Γ)

Νοτιανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 30 περίπου μέτρων, ἀκριβῶς παρὰ τὸ οἰκοδόμημα *E*, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1884 ὁ ὑπὸ τοῦ Πausανίου (II, 27) ἀπλῶς μνημονευόμενος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (Γ). Σῶζεται δὲ τοῦτου τὸ κρηπίδωμα ἐν καλλιτέρῳ σχεδὸν καταστάσει ἢ τὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (διότι σῶζονται κατὰ χώραν καὶ τινες πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ) καὶ εὐρέθησαν ἀρκετὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν(1).

Ὁ ναὸς οὗτος ἔχει ἐξωτερικὸν μῆκος 13,30 καὶ πλάτος 9,40. Εἶνε δὲ ναὸς δωρικός καὶ ἔχει πρωτοφανὲς καὶ παράδοξον σχῆμα. Σύγκειται ἐκ σηκοῦ ἔχοντος πρόναον ἀποτελούμενον ἐκ δωρικῆς ἐξαστύλου στοᾶς. Ἀλλ' οἱ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῖχοι τοῦ σηκοῦ δὲν προσκτείνονται ἐπαρκῶς πέραν τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν· ἐνεκα δὲ τούτου μεταξὺ τῶν παραστάδων, εἰς ἃς ἀπόλῃγουσιν οἱ τοῖχοι, καὶ τῶν γωνιακῶν κιόνων τῆς στοᾶς ἐτοποθετήθη ἀνὰ εἰς κίων, ἵνα οὕτως ἡ στοὰ προσλάβῃ τὸ ἀνάλογον βᾶθος. Ἄλλο δὲ παράδοξον ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εἶνε ὅτι, ἂν καὶ δὲν εἶνε περίπτερος ναός, εἶχεν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ δέκα ἐν ὅλῳ κίονας περιθέοντας τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευράς.

Ὡς περ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὕτω καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ἦτο ὠκοδομημένος ἐκ πῶρου λίθου ἀμμοκονίᾳ ἐπικεχρισμένου, πλὴν τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, αἵτινες εἶνε ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, καὶ τῆς ὑδρορρόης ἥτις εἶνε ἐκ μαρμάρου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ εὐρέθησαν καὶ τινὰ τεμάχια μαρμαρίνων κεραμίδων, ὥστε φαίνεται ὅτι αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ μαρμάρου. Ἡ στέγη, ἔννοεῖται, ἦτο ξυλίνη.

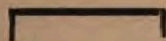
Τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς· ἀνῆρχετο τις

(1) Καὶ καθ' ἑξῆς: Πρακτικὰ τοῦ 1884 σ. 61 πίν. 3. Fouilles d'Épidaure σ. 18 πίν. VII.—Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 163 κ.λ.

ὁμως εἰς αὐτό, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήμασι, δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐπιπέδου ἐκ τιτανολίθου. Αἱ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ δὲν ἔχουσι τι τὸ ἰδιάζον καὶ ἀξιοπαρατήρητον. Αἱ μετόπαι ἦσαν ἀπλαῖ πλάκες ἀνευ γλυπτικῶν παραστάσεων. Ἡ ὑδρορρόη ἔχει τὸ σύνθετος γλυπτικὸν ἀκανθοειδὲς κόσμημα, ἀντὶ ὅμως τῶν πρὸς ἱεροὺς τῶν ὑδάτων λεοντοκεφαλῶν ἔχει κεφαλὰς κυνός, ὅπερ πρωτοφανὲς καὶ ἀξιοσημείωτον εἶνε. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν δὲ πλευράν, ἐνθα ἡ στοά, φαίνεται ὅτι ὁ ναὸς εἶχεν ὡς ἀκρωτήρια τρεῖς ἐκ μαρμάρου Νίκας εὐρεθείσας ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς πλησίον τοῦ μέρους τούτου, ἀξιόλογα ἔργα τῶν καλῶν χρόνων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης (1).

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ἀνωφερὲς ἐπίπεδον τοῦ κρηπιδώματος, ὑπῆρχεν ὁ βωμὸς, οὗ σώζεται νῦν τὸ ὑπόθεμα.

Τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἰκοδομήθη ὁ ναὸς δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν. Ἀποβλέποντες ὁμως εἰς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφὰς δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι προέρχεται οὗτος ἂν μὴ ἐκ τῆς Δ' τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος. Οἱ ἐν τοῖς λίθοις ἐντομαὶ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν πρὸς σύνδεσιν αὐτῶν σιδηρῶν δεσμῶν ἔχουσι τὸ ἐξῆς κάθετον σχῆμα :

Τοιοῦτου ὁμως σχήματος ἐντομαὶ ἔχουσι καὶ οἰκοδομήματα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Ὅτι δὲ ὁ ναὸς οὗτος εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος (τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης), ὡς ὑπεστήριξα εὐθύς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 σ. 62, ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τῇ ὑδρορρόῃ κεφαλῶν κυνός, γνωστοῦ συμβόλου τῆς Ἀρτέμιδος καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης (2), καὶ βεβαιοῦται ἐκ

(1) Αἱ Νίκαι αὗται ἐκομίσθησαν καὶ κεῖνται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ. Ἴδε Καββαδίας: Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀρ. 159-161 καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 21 πίν. IX καὶ X. — Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 168.

(2) Σημειωτέον ἐνταῦθα τὸ ἐν Ἀντικύρῳ ὑπὸ τοῦ Πραξιτέλους ποιηθέν ἄγαλμα

μεγάλου βάρους φέροντος μεγάλους γράμμασιν ἐπιγραφὴν α' Ἀρ-
τάμιτι», κειμένου κατὰ χώραν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν
τοῦ ναοῦ, πρὸς τὸ ἀρκτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἐντελῶς παρὰ τὸ
κρηπίδωμα. Ἐπειτα ὁ προκείμενος ναὸς εἶνε ὁ σπουδαιότατος
τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνακαλυφθέντων μετὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκλη-
πιοῦ· ἀλλ' ὁ Πausanias δύο ναοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναφέρει, τὸν
τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸν τῆς Ἀρτέμιδος· οὗτος ἄρα θὰ εἶνε ὁ
τῆς Ἀρτέμιδος.

Πλησίον τοῦ ναοῦ τούτου εὐρέθη ἄγαλμα τριμόρφου Ἑκάτης
φέρον ἐπιγραφὴν α' Ἀρτέμιδι Ἑκάτη ἐπηκόω Φάβουλλος(1),
ἐν ἄλλαις δὲ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθείσαις ἐπιγραφαῖς ἡ Ἀρ-
τεμις καλεῖται ὀρθία καὶ σώτειρα (2). Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψιν,
ἀποβλέπων δὲ καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ μεγάλην ἔχασιν τῆς λα-
τρείας τῆς Ἀρτέμιδος, εἰκάζω ὅτι θὰ ἐλατρεύετο αὕτη ἐνταῦθα
κατ' ἐξοχὴν ὡς θεὰ ἔχουσα ἱερατικὴν τινα δύναμιν, ὡς συνε-
ροῦσα τῷ Ἀσκληπιῷ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐλατρεύετο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ Ἀρτεμις πρὸ τῆς
οἰκοδομῆς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ναοῦ αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ 6' ἡμίσεος
τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον. Τοῦτο μανθάνομεν ἐξ
ἐπιγραφῆς ὀριζούσης καὶ κανονιζούσης τὰς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα
καὶ τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Ἀρτεμιν καὶ τὴν Ἀθητὴν προσφερο-
μένας ἐν τῷ Ἱερῷ θυσίας, περὶ ἧς γενήσεται λόγος ἐν τῷ Β'
κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου.

τῆς Ἀρτέμιδος, ἐν ᾗ εἰκονίζετο αὕτη δᾶδα ἔχουσα τῇ δεξιᾷ καὶ ὑπὲρ
τῶν ὤμων φαρέτραν· παρὰ δὲ αὐτὴν κύων ἐν ἀριστερᾷ (Paus.
X, 37, 1). Ἰδίως ὁμοῦς ὁ κύων εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τῆς Ἀρτέμιδος
Ἑκάτης.

(1) Fouilles d'Épidaure pl. IX n. 27, 27*.

(2) Fouilles d'Épidaure o. 114.

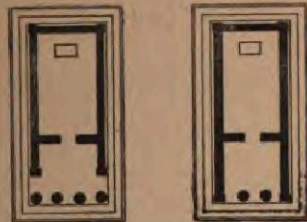
9.

Ναὸς Ἀφροδίτης.

(1)

Πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 85 μέτρων, μετὰ τὸ μεταγενέστερον οἰκοδόμημα Κ, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1892 (1) τὸ κρηπίδωμα μικροῦ ναοῦ ἐκ πώρου λίθου (1), ὃ ἔχει ἐξωτερικὸν μῆκος 13,65 καὶ πλάτος 7,50. Σώζεται δὲ τοῦτο ἐν κακῇ καταστάσει, οὐδ' εὗρεθῇ ἀρχιτεκτονικόν τι μέρος τοῦ ναοῦ, ὥστε ἀδύνατος εἶνε ἡ ἐξακρίβωσις τῆς μορφῆς αὐτοῦ.

Τὸ κρηπίδωμα εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς, ὡς φαίνεται, ὁ δὲ ναὸς ἀπετελεῖτο ἐκ σηκοῦ, ὅστις ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος 5,97 καὶ πλάτος 3,28, καὶ ἐκ προνάου. Τὸ ἄγαλμα θὰ ἴστατο εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ, διότι σώζεται σήμερον κατὰ χώραν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, εἰς ἀπόστασιν 0,70 ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, λίθος μήκους 1,27 καὶ πλάτους 0,66, ὅστις ἦτο προφανῶς τὸ ὑπόθεμα τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος. Ὁ ὅλος ναὸς ἄρα εἶχεν, ὡς φαίνεται, τὸ ἔτερον τῶν ἐξῆς σχημάτων:

Σημειωτέον δ' ὅτι παρὰ τὴν βορειανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν, ἐντελὲς παρὰ τὸ κρηπίδωμα, σώζεται λιθόστρωτον μήκους 6,10 καὶ πλάτους 2,37. Ἐπὶ τούτου ἦτο ἴσως ἰδρυμένος ὁ βωμός.

(1) Καδδαίας: Πρακτικά τοῦ 1892 σ. 55. Ἀρχ. Δελτίον, 1892, σ. 39.

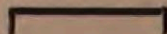
Ὁ Πausanías (II, 27) ἀναφέρει ναόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ναόν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος. Ἐν ἀνεκδότῳ δὲ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθίση ἐπιγραφὴ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἀπαντῶσι τάδε: τῶν πῶρων τῶν εἰς τὸ Ἀφροδίτιον ἀγομένων Ἡρακλείδαι ΘΒ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ προκείμενος ναὸς εἶνε ὁ μόνος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, μετὰ τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ὅστις εἶνε ὠκοδομημένος ἐκ πώρου, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος εἶνε τὸ κατὰ τὴν μνησθεῖσαν ἐπιγραφὴν Ἀφροδίτιον. Ἐπειδὴ δὲ ἐξ ἄλλου δὲν εἶνε εὐλογον νὰ δεχθῇ τις ὅτι ἐν τούτῳ τῷ ναῷ, ὅστις ἑκαλεῖτο ἀπλῶς Ἀφροδίτιον, ἐλατρεύετο καὶ ἡ Θέμις (ἀφ' οὗ μάλιστα ἐν μόνον λατρευτικὸν ἄγαλμα ὑπῆρχεν ἐν τῷ σηκῷ), δέον τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Πausanίου νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ὑπονοῦν οὐχὶ ἐν κοινόν, ἀλλὰ δύο κεχωρισμένα ἱερά, Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος ἱερὸν. Τὸ ἀνακαλυφθὲν ἄρα Ἀφροδίτιον τοῦτο εἶνε τὸ κατὰ Πausanίαν ἱερὸν Ἀφροδίτης μόνον· τὸ ἱερὸν Θέμιδος ζητητέον ἀλλαχοῦ.

10.

Ἱερὸν Θέμιδος.

(Γ);

Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 29 περίπου μέτρων, ἀπεκαλύφθη οἰκοδόμημα (Γ) ἐκ τιτανολίθου, ἑλληνικῶν χρόνων κατασκευάσμα, ὡς φαίνεται, ἔχον μῆκος 7,26 καὶ πλάτος 4,87. Σώζονται δ' αὐτοῦ τὰ θεμέλια, ἡ ἐπὶ τούτων εὐθυντηρία καὶ ἐπ' αὐτῆς μία σειρά λίθων (ὑψους 0,28 πλάτους 0,50), οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τόδε τὸ κάθετον σχῆμα

Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λίθων τούτων εἶνε ἐντελῶς λεία. Ἀπο-

τελοῦσι δὲ οὗτοι τὴν βᾶσιν τῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος, οἵτινες, ὡς φαίνεται, θὰ ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων (ἴδε σ. 147 σημ. 2). Διὰ λεπτῶν δὲ πλακῶν ἀποτελουσῶν οἰοῖται λίθινον κιγκλίδωμα, χωρίζεται τὸ οἰκοδόμημα εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν πρὸς ἀνατολὰς ἔχει μῆκος 2,97, τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς 3,07. Τὸ ἐδαφος ἦτο ἐστρωμένον διὰ κοινοῦ μωσαϊκοῦ ἐκ μεγάλων λιθαρίων κατεσκευασμένου.

Τοιοῦτον ὂν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἱερὸν τι, ὡς σηκὸν ἐν ᾧ ἦτο ἰδρυμένον (ἐν τῷ τμήματι αὐτοῦ τῷ πρὸς δυσμὰς), τὸ λατρευόμενον ἄγαλμα, τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ἀποτελοῦντος οἰοῖται πρόδομον τοῦ ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ ἱερῷ ἄλλο τι οἰκοδόμημα ἐλληνικῶν χρόνων, ὅπερ νὰ δύναται τις νὰ ἐκλάβῃ ὡς ναὸν ἢ ἱερὸν τι, δυνατόν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα νὰ εἴναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονεύμενον ἱερὸν τῆς Θέμιδος.

Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν ἐν τῷ ἱερῷ λατρείαν τῆς Θέμιδος σημειωτέον ὅτι κατὰ εὐρεθείσαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἐπιγραφὴν τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ πυρφόρος Δικαιοσύνης (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1883 σ. 23 ἀρ. 6).

11.

Ἐπιδοτεῖον.

(Z);

Ἐπιγραφὴ εὐρεθείσα ἐν τῷ ἱερῷ, προσερχομένη ἐκ τῆς Δ' ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἀναφέρει γενομένας δαπάνας πρὸς οἰκοδομὴν Ἐπιδοτείου, ἱεροῦ δηλ. ἡ ναοῦ θεῶν οἵτινες ἐκαλοῦντο Ἐπιδοταί. Τοιοῦτου παλαιοῦ οἰκοδομήματος ὁ Πausανίας οὐδεμίαν μνησίαν ποιῆται· καταλέγων ὁμῶς οὗτος τὰ ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἃ κατεσκεύασεν ὁ Ἀντωνῖνος (σ. 21) ἀναφέρει καὶ ἱερὸν θεῶν οὓς

Ἐπιδώτας(1) ὀνομάζουσι (Παυσ. II, 27). Ἄν τὸ ἱερὸν τοῦτο ἦτο νέον οἰκοδόμημα, ἢ ἂν ἦτο αὐτὸ τὸ κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν παλαιὸν Ἐπιδότειον, ὅπερ καταστραφέν ἢ καταρρεῦσαν σὺν τῷ χρόνῳ ἀνικοδόμησεν ὁ Ἀντωνίνος, δὲν γνωρίζομεν.

Οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευόμενοι θεοὶ Ἐπιδόται θὰ ἦσαν ἀγαθοὶ τινες δαίμονες ὑποκείμενοι τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ συνεργοῦντες αὐτῷ πρὸς θεραπείαν καὶ σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Πόσοι δὲ καὶ τίνες ὠρισμένως ἦσαν οἱ θεοὶ οὗτοι, δὲν γνωρίζομεν· πάντως ὁμως τούτων ἦτο ὁ Ὑπνος, διότι οὗτος ἐκαλεῖτο Ἐπιδότης καὶ ὡς τοιοῦτος ἐλατρεύετο ἐν τῷ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδάουρου ἔλκοντι τὴν καταγωγὴν Ἀσκληπιεῖ ἐν Σικυωνίᾳ, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἄγαλμα αὐτοῦ κατακοιμίζοντος λέοντα καὶ πλησίον ἄγαλμα Ὀνειρίου (Παυσ. II, 10, 2). Ἐπειτα καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἐλατρεύετο ὁ Ὑπνος, διότι καὶ ἀναθηματικὴ τούτῃ ἐπιγραφὴ εὗρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς καὶ ἄγαλμα εἰκονίζον ἐκτάδην κείμενον νεανίαν κοιμώμενον, ὃ φρονῶ ὅτι εἶνε ἄγαλμα Ὑπνου(2). Καὶ ὁ Ὀνειρος δὲ πιθανῶς ἀνήκει εἰς τοὺς Ἐπιδώτας, διότι δι' ὀνείρων ὁ Ἀσκληπιὸς ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀνεκοῖνου εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ βουλευμάτα του καὶ προέβαινε εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν. Πιθανῶς δὲ εἰς τούτους τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ Ἐπιδώτας κατελέγοντο καὶ οἱ ἐν αὐτῷ λατρευόμενοι δαίμονες Μαχάων(3), Τελεσφύρος(4) καὶ Ἀγαθὸς δαίμων(5). Πάντες οὗτοι οἱ ἱαματικὴν δύναμιν κεκτημένοι ὑποδεέστεροι θεοὶ ἐλατρεύοντο ἴσως συλλήβδην ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐπιδοτεῖω.

Ἐν ἀρχῇ τῆς μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς ἀναγινώσκονται: Επιστάται τ[ου Επιδο]τειου --- καὶ ἐν τέλει: λογος δα-

(1) Ἐπιδώται καὶ Ἐπιδότης παρὰ Πausanias (II, 27. III, 17, 8. VIII, 9, 11), καὶ παρ' Ἡσυχίω· Ἐπιδότης παρὰ Πλουτάρχῳ (κατὰ Ἐπικούρου, 22). Διὰ τῶν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δόκιμος γραφή εἶνε ἡ διὰ τοῦ Ο.

(2) Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Ζεὺς ἐκαλεῖτο Ἐπιδότης ἐν Μαντινείᾳ διὰ τὸ ἐπιδιδόναι ἀγαθὰ αὐτὸν ἀνθρώποις (Παυσ. VII, 9, 2) καὶ ἐν Λακεδαιμόνι (Ἡσύχιος). Καὶ δαίμων τις Ἐπιδότης καλούμενος ἐλατρεύετο ἐν Σπάρτῃ (Παυσ. III, 17, 8).

(3) Ἀρχ. Ἐφημερίς, σ. 23 ἀρ. 6.

(4) Fouilles d'Épidaure σ. 59 καὶ 60 ἀρ. 143, 160, 165.

(5) Fouilles d'Épidaure σ. 44 ἀρ. 41, 44.

πανας πασας εις το Επιδοτειον ΜΜΧ (ὅ ἐστι 21000 δρ.). Τὰ μεταξὺ δὲ τῆς ἐπιγραφῆς τοσοῦτον ὀλίγα σώζονται καὶ ἀόριστα εἶνε, ὥστε οὐδὲν δυνάμεθα νὰ μάθωμεν περὶ τοῦ σχήματος καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ Ἐπιδοτείου (1).

Οἰκοδομήματα ἑλληνικῶν χρόνων ἔχοντα σχῆμα ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ πρὸς τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (Γ), τὸ μικρὸν οἰκοδόμημα Ζ', ὅπερ δυνατόν νὰ εἶνε τὸ ἱερὸν τῆς Θέμιδος, ὁ ναὸς Α, ὅστις πιθανῶς εἶνε ὁ τῆς Ἀφροδίτης, ὡς εἴπομεν ἤδη, καὶ τὸ πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 20 περίπου μέτρων οἰκοδόμημα Ζ. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἴσως εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐπιδότειον.

Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου μόνον μέρος, τὸ πρὸς βορρᾶν, ἔχει ἤδη ἀνασκαφῇ. Σώζονται δ' αὐτοῦ τὰ θεμέλια, ἃ εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων συνδεσμένων διὰ πηλοῦ. Εἶνε δὲ τοῦτο τετραμμένον πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἔχει σχῆμα ναοῦ, ὡς φαίνεται, συγκειμένου ἐκ προδόμου καὶ σηκοῦ.

12.

Ἀνάκειον.

(I ἢ T) ;

Ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 47 ἀρ. 57, ἐπιγραφῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων μαρτυρούμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀνάκειον, ἱερὸν δηλ. τῶν Διοσκούρων. Ὅτι δὲ οἱ Διοσκουροὶ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς, τῆς ἐν Fouil. d'Épid. σ. 59 ἀρ. 145.

(5) Ἀναγράφονται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ δαπάναι πρὸς ἐγγλυφὴν τῶν ἐν τῷ οἰκοδομήματι, πρὸς ἀγοράν ξύλων καὶ ἐργασίαν ξυλίνων μερῶν αὐτοῦ, πρὸς ἀγοράν κεραμίδων καὶ πρὸς χάραξιν γραμμάτων ἐπὶ στηλῶν. Ἡ οἰκονομικὴ δὲ διαχείρισις, ἣ λήψις δηλ. τῶν διὰ τὴν οἰκοδομὴν χρημάτων καὶ αἱ πληρωμαί, γίνεται καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς θόλου σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι τὰ χρήματα καταβάλλουσιν ὡς ταμίαι οὐχὶ οἱ ἱερεῖς, ἀλλ' οἱ ἱερομνήμονες.

*Αν τὸ Ἀνάκειον τοῦτο ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ᾠκοδομήθη ἢ ἂν ἦτο ἀρχαιότερον, δὲν γνωρίζομεν. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ ὅτι ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ᾠκοδομήθη, δυνατόν τοῦτο νὰ εἴνε τὸ βορειοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδόμημα *I*, ὅπερ ἔχει σχῆμα ναοῦ ἐν παραστάσι τὴν εἴσοδον ὁμῶς πρὸς δυσμὰς, ἢ τὸ βορειοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος κρηπίδωμα *T*, ὅπερ δυνατόν νὰ εἴνε κρηπίδωμα ἱεροῦ τινος. Ἀμφότερα τὰ κτίσματα ταῦτα εἴνε μεταγενεστέρων χρόνων κατασκευάσματα ἐκ παντοίων λίθων μετ' ἀσβέστου καὶ πλίνθων(1).

13.

**Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ καὶ λεωφόρος
ἐξ Ἐπιδαύρου.**

(N)

Κατὰ τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ, εἰς ἀπόστασιν 100 κατὰ μέσον ὄρον μέτρων ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1893 τμημὰ τι τῆς ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς τὸ Ἱερὸν ἀγούσης ὁδοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἀξιόλογον οἰκοδόμημα (N), ὃ εἴνε Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ, εἰς ἃ ἦγεν ἡ ἀμαξιτός ἡ λεωφόρος αὕτη (Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 9). Ταῦτα τὰ Προπύλαια εἴνε, ὡς φαίνεται, τὰ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 61 ἀρ. 170, ἐπιγραφῇ μνημονεύμενα καὶ ἐν αὐτοῖς, ἅτινα ἀπετελοῦν τὴν ἐπίσημον, οὕτως εἰπεῖν, εἴσοδον εἰς τὸ Ἱερὸν, θὰ ἦτο ἀναγεγραμμένον τὸ ἐν σελ. 31 διςτιχον.

Ἐκατέρωθεν τῶν Προπυλαίων καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν σώζονται σήμερον δύο παράλληλα τείχη (ἴδε τοπογρ. σχέδιον) ἀπέχοντα ἀλλήλων 17,35, ἃ εἴνε ἀναλήμματα τῆς λεωφόρου. Οὐ-

(1) Σημειωτέον ὅτι ὁμηθεὶς ἐξ οὐχὶ ὁρθῆς ἀναγνώσεως τῶν ἐν τῷ α' στίχῳ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 43 ἀρ. 35 ἐπιγραφῆς ἰσχυρίσθην ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχε καὶ Ὀλύμπιον. Ἀντὶ τῶν καθιερώσεως τοῦδε τοῦ Ὀλυμπίου, ὁ Blinkenberg (Asklepios σ. 124, 14) ἀνέγνω ὁρθῶς: καθιερώσεως τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου. Ὀλύμπιον ἄρα δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ.

τος ἄρα ὁ ἀποκαλυφθεὶς χώρος εἶνε ἡ 17,35 πλάτος ἔχουσα λεωφόρος. Τὸ ἔδαφος κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος εἶνε κατωφερικὸν καὶ ρυαξὺν ὑπάρχει ἀμέσως πρὸ τῶν Προπυλαίων, ὥστε ἦτο ἀνάγκη νὰ κατασκευασθῇ γέφυρα· διὰ τοῦτο κατασκευάσθησαν καὶ τὰ ἀναλήμματα ταῦτα ὅπως ὑποβαστάζωσι τὰ πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ ἐδάφους ἀναγκαῖα χώματα (1). Ταύτη δὲ τῇ λεωφόρῳ θὰ ἡνοῦτο, ὡς φαίνεται, πρὸ τῶν Προπυλαίων καὶ ἡ ἄλλη λεωφόρος ἡ ἐξ Ἄργους εἰς τὸ Ἱερὸν ἄγουσα (ἴδε σ. 16), ὥστε διὰ τῶν προκειμένων Προπυλαίων εἰσέρχοντο εἰς τὸ Ἱερὸν οἱ ἐρχόμενοι διὰ τῶν δύο ἀμαξιτῶν, τῆς τε ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ τῆς ἐξ Ἄργους.

Κεῖνται δὲ τὰ Προπύλαια κατὰ τὸ τέρμα τῆς λεωφόρου, δὲν ἔχουσιν ὁμῶς τὸ πλάτος αὐτῆς, ἀλλ' εἶνε κατὰ τι στενώτερα, ὥστε ἐδύνατό τις νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ Ἱερὸν διὰ τοῦ ἐκατέρωθεν καταλειπομένου κενοῦ χώρου (2), χωρὶς νὰ εἶνε ἡναγκασμένος νὰ εἰσέρχεται διὰ τῶν Προπυλαίων. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἄρα ἦτο ἀπλῶς μνημεῖον, ὅπερ ἐδήλου τὸ τέρμα τῆς λεωφόρου καὶ τὴν εἰς τὸ Ἱερὸν εἰσοδὸν, ἐχρησίμευε μὲν ὡς εἰσοδος εἰς τὸ Ἱερὸν δὲν ἀπετέλει ὁμῶς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένην εἰσοδὸν, διότι καὶ ἐκατέρωθεν διὰ τοῦ καταλειπομένου κενοῦ χώρου ἐν τῇ λεωφόρῳ ἐδύνατό τις νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἔξωθεν τῆς λεωφόρου ἦτο τοῦτο πανταχόθεν προσιτόν, ἀφ' οὗ δὲν περιεβάλλετο διὰ τείχους, ἀλλ' ἀπλῶς δι' ὁροσῆμων (3), ὡς εἶπον ἐν σελ. 6.

Σῶζεται τῶν Προπυλαίων τὸ ἐκ πώρου λίθου κρηπίδωμα, ὃ ἔχει μῆκος 20 μέτρων, μετὰ ἱκανοῦ μέρους τῶν ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου πλακῶν τοῦ θαπέδου αὐτοῦ, καὶ εὐρέθησαν λείψανα ἀπάν-

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ δυτικὸν ἀνάλημμα τῆς λεωφόρου ἐκτείνεται καὶ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, πέραν τῶν Προπυλαίων, μέχρι τοῦ ἀρχαίου φρέατος γ καὶ ἔτι περαιτέρω. Κατωφερὲς δὲν τὸ ἔδαφος ἐνταῦθα ἦτο ἀνάγκη ν' ἀνυψωθῇ διὰ χώματος· διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, προεξετάθη τὸ ἀνάλημμα.

(2) Περιέργον εἶνε ὅτι ὁ πρὸς ἀνατολὰς χώρος εἶνε μικρότερος τὸ πλάτος ἢ ὁ πρὸς δυσμὰς· ἐκεῖνος μὲν ἔχει πλάτος 0,35 κατὰ τὰ προέχοντα ἄκρα τῶν Προπυλαίων καὶ 1,12 κατὰ τὸ μέσον, οὗτος δὲ 1,72 καὶ 2,50.

(3) Ἡ ἀποκάλυψις τῶν Προπυλαίων τούτων καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον βέβαιον ὅτι τὸ Ἱερὸν δι' ὁροσῆμων περιεβάλλετο, διότι, ἂν περιεβάλλετο διὰ τείχους, τὸ τεῖχος τοῦτο θὰ συνέχετο τοῖς Προπυλαίοις καὶ δὲν θὰ κατελείπετο κενὸς χώρος μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τῶν ἀναλημμάτων τῆς λεωφόρου.

των σχεδόν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν, ἅτινα εἶνε ἐκ πῶρου λίθου πλὴν τῶν λεοντοκεφαλῶν, αἵτινες εἶνε μαρμαρίναι.

Τὸ κρηπίδωμα ἔχει δύο ἀνωφερῇ ἐπίπεδα, τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν, τὸ δὲ πρὸς νότον, δι' ὧν ἀνήρχετό τις ἐπὶ τῶν Προπυλαίων καὶ κατήρχετο ἐξ αὐτῶν. Οἱ κίονες δὲ τοῦ οἰκοδομήματος ἦσαν οἱ μὲν ἰωνικοῦ, οἱ δὲ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Τὴν ζωφόρον τῶν ἰωνικῶν κιόνων κοσμοῦσιν ἐναλλάξ ἀνάγλυπτα βούκρανα καὶ ρόδακες (1)· ἡ δὲ ζωφόρος τῶν κορινθιακῶν κιόνων ἔχει τὸ σχῆμα τῆς ζωφόρου τῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸ κιονόκρανον τῶν κορινθιακῶν τούτων κιόνων εἶνε ἐντελῶς ὅμοιον τῷ κιονόκρανῳ τῆς θόλου καὶ αἱ μαρμαρίναι λεοντοκεφαλαὶ τοῦ οἰκοδομήματος, ἔργα λαμπρᾶς τέχνης, εἶνε ἀπομιμήματα τῶν ἐκ τῆς θόλου λεοντοκεφαλῶν σὺν μόνῃ τῇ διαφορᾷ ὅτι ὁ ὑπὸ τὰς λεοντοκεφαλὰς ἄβαξ ἦτο, ὡς φαίνεται, χρώματι δεδηλωμένος, ἐν ᾧ ὁ τῶν τῆς θόλου εἶνε ἀναγεγλυμμένος.

Οὕτως ἔχουσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τῶν Προπυλαίων, δῆλον εἶνε ὅτι ὁ οἰκοδομήσας αὐτὰ ἀρχιτέκτων ἀπεμιμήθη ἐν τοῖς καθόλου τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου. Τὰ Προπύλαια ἄρα εἶνε ὑστερώτερα τῆς θόλου, δὲν ἀφίστανται ὁμῶς πολὺ ταύτης. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος, ἡ καλλίστη τέχνη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καὶ τὸ σχῆμα τῶν συνδέσμων τῶν διαφόρων λίθων, ὃ εἶνε ὀριζοντίως τόδε:

ταῦτα πάντα δηλοῦσιν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἐκ τῆς Δ'

(1) Σημειωτέον ὅτι τοιαύτην διακόσμεισιν ἔχει καὶ ἡ ζωφόρος τοῦ ἐν Σαμοθράκῃ Πτολεμαίου (Conze-Hauser-Benndorf: Neue Untersuchungen auf Samothrake, πίν. 34, 40). Ἐν γένει δὲ ἡ διακόσμεισι καὶ ἀρχιτεκτονικῇ μορφῇ τῶν ἐν Σαμοθράκῃ οἰκοδομημάτων, τοῦ Πτολεμαίου τούτου, τοῦ καλουμένου παλαιοῦ θωρικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ περιφεροῦς οἰκοδομήματος (Conze-Hauser-Niemann: Untersuchungen auf Samothrake πίν. 29-31, 44, 62), μεγάλην παρέχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τῶν προκειμένων Προπυλαίων καὶ ἐν μέρει πρὸς τὰ τῆς θόλου.

(2) Τοῦτο τὸ σχῆμα ἔχουσι καὶ οἱ σύνδεσμοι τῶν λίθων τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ἑκατονταετηρίδος. Φαίνεται ἔρα ὅτι, ἀφ' οὗ ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ θόλος καὶ τὸ θέατρον, ᾠκοδομήθησαν εὐθὺς τότε καὶ τὰ Προπύλαια, μνημεῖον ἀντάξιον τοῦ τότε ἀνακκινιζομένου καὶ ἐγκαλλωπιζομένου Ἱεροῦ.

14.

Γυμνάσιον μετὰ Προπυλαίων (X, X').

Ναὸς Ὑγείας (X).

ᾠδεῖον (X').

Νοτισσατολικῶς τοῦ σταδίου καὶ πλησίον αὐτοῦ, πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀπεκαλύφθη μέγα οἰκοδόμημα (X) ἔχον μῆκος 75,57 (1) καὶ πλάτος 69,53. Ἐν πρώτοις ἀπεκαλύφθησαν τὰ Προπύλαια (X) αὐτοῦ ἐν ἔτει 1884, ἀκολούθως, ἐν ἔτει 1891, ἀπεκαλύφθη αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα (X) καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις κτισθὲν ᾠδεῖον (X').

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δωματίων, αἰθουσῶν, στοῶν ἐν τοῖς πέριξ καὶ ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐν τῷ κέντρῳ, ἧς ἐκαστὴν πλευρὰν ἀποτελοῦσι δεκαεῖς κίονες. Τοιαύτην δ' ἔχον διαίρεσιν καὶ διάταξιν δέον νὰ ἐκληφθῇ ὡς Γυμνάσιον (2), διότι καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀποκαλυφθέντι μικρῷ Γυμνασίῳ ἡ παλαίστρα, ἐντελῶς ὁμοιάζει καὶ τῇ ὑπὸ τοῦ Βιτρούβιου περιγραφῇ τοῦ ἐλληνικοῦ Γυμνασίου συμφωνεῖ.

Τὸ ἐλληνικὸν Γυμνάσιον, ἡ παλαίστρα (3), ἦτο κατὰ Βιτρού-

(1) Παρατηρεῖται ὅτι τὸ μῆκος τοῦτο εἶνε ἀκριβῶς 250 πόδες, καθ' ὃ ἐξηγαγόν ἐν σελ. 109 μέγεθος 0,3018 τοῦ ἐν τῷ σταδίῳ ποδός, $(0,3018 \times 250 = 75,58)$.

(2) Τοῦτο ἐδηλώσα ἀφ' οὗ ἤρξατο ἀποκαλυπτόμενον τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1891. Ἴδε Ἀρχ. Δελτίον 1891 σ. 55 κἑ.

(3) Ἡ παλαίστρα ἀρχικῶς ἦτο μέρος τοῦ Γυμνασίου, ὡς φαίνεται, ὁ χώρος ἐν ᾧ ἤσκηοντο οἱ νέοι ἐν τῇ πάλῃ, τῇ πυγμῇ καὶ τῷ ἄλματι· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ παλαίστρα ἐσήμεναι τὸ ὅλον Γυμνάσιον, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Βιτρούβιος τὸ ὅλον Γυμνάσιον παλαίστραν ὀνομάζει. Ἐν τοῖς ἀρχαιότεροις ὅμοις χρόνοις παλαίστρα ἐσήμεναι ἰδίως μικρὸν γυμναστικὸν οἰκοδόμημα. Τοιαῦται ἦσαν αἱ

εἶχε καὶ δευτέραν σειρὰν δωρικῶν κιόνων εἴκοσι τὸν ἀριθμόν, ὧν σώζονται αἱ βάσεις· ἔχει δ' αὕτη εἰς τὸ βάθος μεγάλην αἰθουσαν, τρεῖς ἔχουσιν θύρας, καὶ ἑκατέρωθεν δωμάτια. Οὐδεμία ἔρα ἀμφιβολία ὅτι τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα εἶνε Γυμνάσιον καὶ δὴ ὅτι παρέχει ἡμῖν τοῦτο, ὥσπερ καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸν ἀκριβῆ καὶ καθολικὸν τύπον τοῦ κατὰ Βιτρούβιον ἐλληνικοῦ Γυμνασίου τῶν ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς χρόνων.

Τὴν εἰς τὸ Γυμνάσιον εἰσοδὸν κατὰ τὴν ἀρκτικήν πλευρὰν ἀπετέλουν μεγαλοπρεπῆ Προπύλαια (γ') δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὧν σώζεται νῦν τὸ κρηπίδωμα καὶ τὸ πλείστον μέρος τοῦ ἐκ πλακῶν ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου δαπέδου (1). Ἐχει δὲ τὸ κρηπίδωμα τρεῖς ἀναβαθμοὺς καὶ κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς ἀνωφερὲς ἐκ τιτανολίθου ἐπίπεδον, δι' οὗ ἀνήρχετό τις εἰς αὐτό.

Τὰ κυρίως Προπύλαια εἶνε κτίσμα ὀρθογώνιον, ὅπερ κατὰ μὲν τὴν μακρὰν ἀρκτικήν πλευρὰν εἶχεν ἑξ κίονας, ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς μικραῖς πλευραῖς, τῇ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῇ πρὸς δυσμᾶς, ἀνὰ τέσσαρας κίονας. Ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἀρχεται ἡ κυρίως εἰσοδὸς εἰς τὸ Γυμνάσιον, ἣτις ἔχει πλάτος 8 καὶ μῆκος 11 μέτρων. Ἀποτελεῖται δὲ ἡ εἰσοδὸς αὕτη ἐκ τοίχων ἐκ τιτανολίθου κατὰ τὰ πλάγια (πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμᾶς), ἐκ στοῶν ἐκ δύο κιόνων, τῆς μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δὲ κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς, καὶ ἐκ θυρῶν κατὰ τὸ μέσον. Κατὰ τὸ μέσον δηλ. τοῦ μήκους αὐτῆς ὑπῆρχε τετραγωνικὴ παραστάς παρ' ἑκατέρῳ τῶν τοίχων καὶ ἐν τῷ μεταξύ χώρῳ δύο ἄλλαι τετραγωνικαὶ παραστάδες πιθανῶς (οὐχὶ κίονες) οὕτως ὥστε ἀπετελοῦντο ἐνταῦθα τρεῖς θύραι, ὧν ἡ ἐν τῷ μέσῳ ἦτο πλατυτέρα τῶν δύο ἄλλων κατὰ τὰ ἄκρα. Ἐμπροσθεν δὲ καὶ ὀπίσθεν τῶν πυλῶν τούτων, κατὰ τὴν ἀρχὴν (πρὸς βορρᾶν) καὶ τὸ τέλος (πρὸς μεσημβρίαν) τῆς εἰσόδου, ὑπῆρχε παραστάς ἐν ἑκατέρῳ τῶν τοίχων καὶ ἐν τῷ μέσῳ δύο κίονες.

Πάντες δὲ οἱ κίονες καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν ἐκ πώρου λίθου ἄμμο-

(1) Ὅτι τὰ Προπύλαια ταῦτα ἦσαν οἰκοδομηματὸς τινος Προπύλαια, τοῦ Γυμνασίου, ὡς εἶχον δηλώσει ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 9, καὶ ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1896 σ. 65, καὶ οὐχὶ Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φρονοῦσιν οἱ Defrasse-Lechat (Épidaure σ. 181 κ.ε.), δέκνυται πλέον ἐναργῶς.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς, ὡς φαίνεται, μεταγενεστέρους χρόνους ἐκτίσθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Γυμνασίου μικρὸν θέατρον, Ὡδεῖον (X'). Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πausanias δὲν ἀναφέρει τὸ Ὡδεῖον τοῦτο, δὲν ἔπεται πάντως ὅτι τοῦτο ἐκτίσθη ἐν τοῖς μετ' αὐτὸν χρόνοις, διότι οὗτος καὶ πολλὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, πολὺ σπουδαιότερα, παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ· δυνατόν ἄρα νὰ ἐκτίσθη τοῦτο καὶ ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Pausanias χρόνοις.

Τὸ ὅλοσχερὸς ἀποκεκαλυμμένον ἤδη Ὡδεῖον εἰκονίζεται ἐν ταῖς παρὰ τὴν σελ. 152 φωτοτυπίαις· καταλαμβάνει δὲ τοῦτο τὸ ἀρκτικὸν ἡμισυ τῆς αὐλῆς τοῦ πάλαι Γυμνασίου καὶ τι πλέον. Τὰ ἀναλήμματα τοῦ κοίλου καὶ ὁ τοῖχος τῆς σκηνῆς, πλὴν τῶν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, ἐκτίσθησαν ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων τῆς αὐλῆς στυλοβατῶν, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν τούτων σωζόμενοι ἐλλιπεῖς τὸ ἄνω μέρος παλαιοὶ κίονες δὲν μετεκινήθησαν ἀλλ' ἐνετειχίσθησαν, ὡς εἶχον, ἐν τοῖς κατασκευασθεῖσι νέοις τειχίσμασι καὶ οὕτως ἀπετέλεσαν μέρος αὐτῶν. Οὕτω δὲ γενομένης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ὡδεῖου, χρησιμοποιηθέντων δηλ. πρὸς τοῦτο καὶ τῶν στυλοβατῶν μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν σωζομένων κιόνων, προέκυψε μεγάλη οἰκονομία ὕλικου καὶ ἐργασίας. Λόγοι οἰκονομίας ἄρα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ Ὡδεῖον παραδόξως ἐν τῷ κατηρειπωμένῳ Γυμνασίῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἐλευθέρῳ χώρῳ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ κοινῶν λίθων (ὧν τινες τεμάχια λίθων ἐκ παλαιῶν οἰκοδομημάτων) μετὰ πλίνθων καὶ τεμαχίων κεραμίδων ἐνίοτε, συνδεδεμένων πάντων δι' ἀσβέστου. Σημειωτέον δ' ὅτι οὗτος ὁ κοινὸς καὶ εὐτελής τρόπος τοιχοδομίας ἦτο ἐν καθολικῇ χρήσει ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους (1), οὕτω δ' ἦσαν κατεσκευασμένα καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα.

(1) Οὗτοι οἱ διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ ἀσβέστου τοῖχοι εἶνε δεδηλωμένοι ἐν τῷ τοπογραφικῷ πλάνῳ δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἐννοεῖται δ' ὅτι προκειμένου περὶ τοιούτων τὴν κατασκευὴν τοίχων, ἰδίως περὶ ἐκείνων, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν ἐντετειχισμένα καὶ τεμάχια κεραμίδων, δὲν δύναται τις ἄνευ ἄλλου τινὸς λόγου νὰ ἀποφαίνεται ὅτι οὗτοι ἐκ τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων προέρ-

Τὸ κοῖλον καὶ ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχουσι τὸ σύνθετος τῶν ρωμαϊκῶν θεατρικῶν οἰκοδομημάτων ἡμικυκλικὸν σχῆμα, διότι κτισθέντων τῶν τοίχων ἐπὶ τῶν παλαιῶν στυλοβατῶν τῆς αὐλῆς δὲν ὑπῆρχε χώρος ἱκανὸς κατὰ μῆκος ὥπως τὸ κοῖλον λάβῃ ἡμικυκλικὸν σχῆμα. Αἱ ἄνω δὲ σειραὶ ἐδωλίων εἶνε ἀποκεκομμέναι κατὰ τὰ ἄκρα, ὥστε τὰ ἀναλήμματα ἀποτελοῦσι δύο παραλλήλους γραμμὰς καὶ τὸ κοῖλον προσέλαβε σχῆμα ὀρθογωνίου 20 μέτρων τὸ πλάτος. Τοιοῦτον δὲ σχῆμα ἦτο καταλλήλοτατον δι' οἰκοδόμημα ἐστεγασμένον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν Πομπηίᾳ μικρὸν ἐστεγασμένον θέατρον (theatrum tectum) ἀκριβῶς ὁμοίον ἔχει σχῆμα (1) καὶ τὸ ἐν τῇ πλησίον τῆς Νεαπόλεως Villa καὶ τὸ ἐν Κνίδῳ (2).

Τὰ ἐδῶλια εἶνε κατεσκευασμένα ἐξ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβέστου· τὴν ἄνω δ' αὐτῶν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς ἐκάθηντο οἱ θεαταί, καλύπτουσι μεγάλοι ὀπτοὶ πλίνθοι. Σῶζονται δὲ σήμερον ἱκανῶς ἐφθαρμένοι ἐννέα σειραὶ ἐδωλίων, τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κοίλου ὄντος κατεστραμμένου. Ἐχει δὲ τὸ κοῖλον μίαν μόνην κατὰ τὸ μέσον κλίμακα τέμνουσαν αὐτὸ εἰς ἀρκτικὸν καὶ μεσημβρινὸν τμήμα.

Ἡ κατωτάτη σειρά ἐδωλίων, ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν, ἔχει ὑποπόδιον ὕψους 0,25 δι' οὗ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας· ὀπισθεν δὲ τῶν ἐδωλίων τούτων καταλείπεται δρομίσκος, δι' οὗ διερχόμενός τις ἀνήρχετο διὰ τῆς κλίμακος εἰς τὰς ὑπερκειμένας σειρὰς ἐδωλίων. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὰ ἐδῶλια τὰ ὑπὲρ τὸν δρομίσκον τοῦτον ἔχουσιν ὑποπόδιον ὕψους 0,27· ὁ δρομίσκος ἄρα ἔμενε πάντοτε ἐλεύθερος, ἅφ' οὗ οἱ πόδες τῶν ἐν τῇ ὑπερκειμένῃ σειρᾷ ἐδωλίων καθημένων ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου. Ἀνήρχετό τις δὲ εἰς τὸν δρομίσκον τοῦτον διὰ κλίμακος ἐκ τριῶν βαθμίδων ὑπαρχούσης ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ἄκρων αὐτοῦ. Οἱ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν ἐδωλίων μέλλοντες νὰ καθίσωσι

χονται, διότι δυνατόν ἐπίσης νὰ εἶνε καὶ κατασκευάσματα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

(1) Overbeck: Pompei σ. 171. — Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. II, 7 σ. 7.

(2) Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. I, 7, II, 7 B. II 9 B.

Τοὺς χρόνους δὲ τοῦ οἰκοδομήματος δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν. Κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐν αὐτῷ λιθοδομίας εἶνε τοῦτο προφανῶς ἐλληνικῶν χρόνων οἰκοδόμημα. Τὸ σχῆμα τῶν συνδέσμων τῶν ἐν ἐν τοῖς Προπυλαίοις λίθων εἶνε τόδε:

ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδὲν σαφὲς χρονολογικὸν συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν. Μόνον εἰς τὰς μορφὰς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν Προπυλαίων ἀποβλέποντες δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δυνατόν νὰ προέρχεται ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Δ' ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἐν τοῖς ὕστερον μ. Χ., ὡς φαίνεται, χρόνοις τὸ οἰκοδόμημα, ἐξ ὧμῶν πλίνθων κατεσκευασμένον, ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην, ἣν καὶ ἡ στοὰ Κότυος, κατέρρευσε δηλ. καὶ τοῦτο καὶ μετεβλήθη εἰς κατερειπωμένον χώρον. Ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐκτίσθησαν κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους, περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, δύο οἰκοδομήματα· ἐπισκευασθέντα δηλ. τὰ Προπύλαια μετεποιήθησαν εἰς ναὸν τῆς Ὑγείας, ἐν δὲ τῇ αὐτῇ τοῦ οἰκοδομήματος ἐκτίσθη Ὡδεῖον.

Ναὸς Ὑγείας.

Ὅτε ἀπεκάλυψα τὰ Προπύλαια, ἐν ἔτει 1884, ἦσαν μεταβλημένα ταῦτα εἰς ναόν, ὡς βλέπει τις αὐτὰ ἀπεικονισμένα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884, πίν. 1, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure, πίν. I.

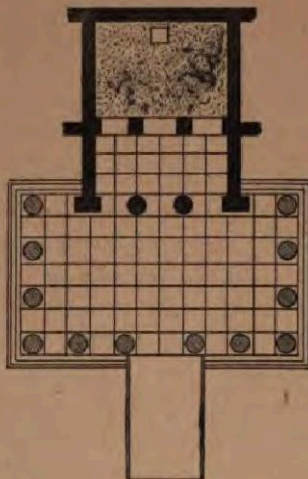
Κατερειπωθέντος τοῦ Γυμνασίου ἐπισκευάσθησαν, ὡς φαίνεται, τὰ Προπύλαια καὶ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς εἰς τὸ πάλαι Γυμνάσιον εἰσόδου, ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν δύο παραστάδων καὶ τῶν δύο κιόνων, κατεσκευάσθη τοίχος ἐκ κοινῶν λίθων καὶ πλίνθων συνδεδεμένων δι' ἀσβεστοῦ (1)· πρὸ τοῦ τοίχου τού-

μῆρος ἐξ ὧμῶν πλίνθων. Ἐξαιρουμένων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Θόλου, τοῦ Ἀδᾶτου καὶ τῶν ναῶν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἀμφιδόλιον ἄλλῃθως ἢ ἄλλο τι τῶν ἐξ ἐλληνικῶν χρόνων οἰκοδομημάτων ἦτο ὁλόλιθον.

(1) Ὁ τοίχος οὗτος δὲν σώζεται νῦν, διότι κατηράσθη ἐν ἔτει 1891 ὅπως

του ιδρύθη ἄγαλμα, οὗτινος ἐσώζετο τὸ ὑπόθεμα τοῦ βάθρου κατὰ χώραν. Οὕτω δὲ ἡ εἰσοδος, εἰς ἣν ἦγον τὰ κυρίως Προπύλαια, μεταποιήθη εἰς ναὸν ἢ κάλλιον εἰπεῖν σηκόν, ὅστις εἶχε τὸ ἐξῆς, ὡς φαίνεται, σχῆμα:

Ἀπέναντι δὲ τοῦ σηκοῦ τούτου, εἰς ἀπόστασιν 4,50 ἀπὸ τοῦ ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου τῶν Προπυλαίων, ἵσταται κατὰ χώραν βάθρον (μήκους 1,60, ὤψους 0,64, πάχους 0,49) ἐφ' οὗ γράμμασι τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων εἶνε γεγραμμένη ἡ λέξις: Ὑγίειαι (1). Ἐχων δὲ τις ὑπ' ὅψιν ὅτι καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ὑπάρχει βάθρον φέρον τὴν ἐπιγραφὴν α' Ἀρτάμιτι » (ἴδε σ. 134) δύναται νὰ εἰκάσῃ ὅτι ὁ προκείμενος ναὸς ἦτο ναὸς τῆς Ὑγείας.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀντωνίνος (ἴδε σ.

169) ἐκοδόμησεν ἐν τῷ Ἰερῷ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου πρὸς τοῖς ἄλλοις οἰκοδομήμασι ναὸν Ὑγείας (2), δύναται τις νὰ συναγάγῃ ὅτι οὗτος εἶνε ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναός. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθέντα ἐν τῷ Ἰερῷ οἰκοδομήματα δὲν ἦσαν σπουδαῖά τινα καὶ πολυτελῆ κατασκευάσματα, ὥστε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ προκείμενος ναός εἶνε τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθέντων δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον.

ἐξακριβωθῶσι τὰ τοῦ σχήματος τῶν Προπυλαίων κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος. Κατεδαφισθέντος δ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν αἱ ὑπ' αὐτόν κρυπτόμεναι βάσεις τῶν δύο κατὰ τὰ ἄκρα παραστάδων καὶ τῶν μεταξὺ δύο κιόνων, καὶ οὕτως ἐξηκριβώθη τὸ σχέδιον τῶν Προπυλαίων ὡς εἰκονίζεται ἐν τῷ τοπογραφικῷ πινάκι.

(1) *Ide Fouilles d'Épidaure* σ. 58 ἀρ. 134.

(2) *Παυσ.* II, 26: «ἐποίησε δὲ (Ἀντωνίνος) καὶ Ὑγείᾳ ναὸν καὶ Ἀσκληπιῷ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπὶ κλησιν Αἰγυπτίσις».

Περὶ τοὺς αὐτοὺς, ὡς φαίνεται, μεταγενεστέρους χρόνους ἐκτίσθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Γυμνασίου μικρὸν θέατρον, Ὡδεῖον (X'). Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πausanias δὲν ἀναφέρει τὸ Ὡδεῖον τοῦτο, δὲν ἔπεται πάντως ὅτι τοῦτο ἐκτίσθη ἐν τοῖς μετ' αὐτὸν χρόνοις, διότι οὗτος καὶ πολλὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, πολὺ σπουδαιότερα, παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ· δυνατόν ἄρα νὰ ἐκτίσθη τοῦτο καὶ ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Πausanias χρόνοις.

Τὸ ὁλοσχερῶς ἀποκεκαλυμμένον ἤδη Ὡδεῖον εἰκονίζεται ἐν ταῖς παρὰ τὴν σελ. 152 φωτοτυπίαις· καταλαμβάνει δὲ τοῦτο τὸ ἀρκτικὸν ἥμισυ τῆς αὐλῆς τοῦ πάλαι Γυμνασίου καὶ τι πλέον. Τὰ ἀναλήμματα τοῦ κοίλου καὶ ὁ τοίχος τῆς σκηνῆς, πλὴν τῶν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, ἐκτίσθησαν ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων τῆς αὐλῆς στυλοβατῶν, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν τούτων σωζόμενοι ἑλλιπεῖς τὸ ἄνω μέρος παλαιοὶ κίονες δὲν μετεκινήθησαν ἀλλ' ἐνετειχίσθησαν, ὡς εἶχον, ἐν τοῖς κατασκευασθεῖσι νέοις τειχίσμασι καὶ οὕτως ἀπετέλεσαν μέρος αὐτῶν. Οὕτω δὲ γενομένης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ὡδεῖου, χρησιμοποιηθέντων δηλ. πρὸς τοῦτο καὶ τῶν στυλοβατῶν μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν σωζομένων κίωνων, προέκυψε μεγάλη οἰκονομία ὕλικου καὶ ἐργασίας. Λόγοι οἰκονομίας ἄρα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ Ὡδεῖον παραδόξως ἐν τῷ κατηρειπωμένῳ Γυμνασίῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἐλευθέρῳ χώρῳ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ κοινῶν λίθων (ὧν τινες τεμάχια λίθων ἐκ παλαιῶν οἰκοδομημάτων) μετὰ πλίνθων καὶ τεμαχίων κεραμίδων ἐνίοτε, συνδεδεμένων πάντων δι' ἀσβέστου. Σημειωτέον δ' ὅτι οὗτος ὁ κοινὸς καὶ εὐτελὲς τρόπος τοιχοδομίας ἦτο ἐν καθολικῇ χρήσει ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους (1), οὕτω δ' ἦσαν κατεσκευασμένα καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα.

(1) Οὗτοι οἱ διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ ἀσβέστου τοῖχοι εἶνε δεδηλωμένοι ἐν τῷ τοπογραφικῷ πλάνῳ δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἐννοεῖται ὅ' ὅτι προκειμένου περὶ τοιούτων τὴν κατασκευὴν τοίχων, ὡς περὶ ἐκείνων, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν ἐντετειχισμένα καὶ τεμάχια κεραμίδων, δὲν δύναται τις ἄνευ ἄλλου τινὸς λόγου νὰ ἀποφαίνεται ὅτι οὗτοι ἐκ τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων προέρ-

Τὸ κοῖλον καὶ ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχουσι τὸ σύνθετος τῶν ρωμαϊκῶν θεατρικῶν οἰκοδομημάτων ἡμικυκλικὸν σχῆμα, διότι κτισθέντων τῶν τοίχων ἐπὶ τῶν παλαιῶν στυλοβατῶν τῆς αὐλῆς δὲν ὑπῆρχε χωρὸς ἱκανὸς κατὰ μῆκος ὅπως τὸ κοῖλον λάβῃ ἡμικυκλικὸν σχῆμα. Αἱ ἄνω δὲ σειραὶ ἰδωλίων εἶνε ἀποκεκομμέναι κατὰ τὰ ἄκρα, ὥστε τὰ ἀναλήμματα ἀποτελοῦσι δύο παραλλήλους γραμμὰς καὶ τὸ κοῖλον προσέλαβε σχῆμα ὀρθογωνίου 20 μέτρων τὸ πλάτος. Τοιοῦτον δὲ σχῆμα ἦτο καταλληλότερον δι' οἰκοδόμημα ἱσταγασμένον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν Πομπηίᾳ μικρὸν ἱσταγασμένον θέατρον (*theatrum tectum*) ἀκριβῶς ὁμοίον ἔχει σχῆμα(1) καὶ τὸ ἐν τῇ πλησίον τῆς Νεαπόλεως *Villa* καὶ τὸ ἐν Κνίδῳ(2).

Τὰ ἰδώλια εἶνε κατεσκευασμένα ἐξ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβεστοῦ τὴν ἄνω δ' αὐτῶν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς ἐκάθητο οἱ θεαταί, καλύπτουσι μεγάλαι ὀπτοὶ πλίνθοι. Σῶζονται δὲ σήμερον ἱκανῶς ἐφθαρμέναι ἑνὲα σειραὶ ἰδωλίων, τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κοίλου ὄντος κατεστραμμένου. Ἐχει δὲ τὸ κοῖλον μίαν μόνην κατὰ τὸ μέσον κλίμακα τέμνουσαν αὐτὸ εἰς ἀρκτικὸν καὶ μεσημβρινὸν τμήμα.

Ἡ κατωτάτη σειρά ἰδωλίων, ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν, ἔχει ὑποπόδιον ὕψους 0,25 δι' οὗ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας· ὀπισθεν δὲ τῶν ἰδωλίων τούτων καταλείπεται δρομίσκος, δι' οὗ διερχόμενός τις ἀνήρχετο διὰ τῆς κλίμακος εἰς τὰς ὑπερκειμένας σειρὰς ἰδωλίων. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὰ ἰδώλια τὰ ὑπὲρ τὸν δρομίσκον τοῦτον ἔχουσιν ὑποπόδιον ὕψους 0,27· ὁ δρομίσκος ἄρα ἔμενε πάντοτε ἐλεύθερος, ἀφ' οὗ οἱ πόδες τῶν ἐν τῇ ὑπερκειμένῃ σειρᾷ ἰδωλίων καθήμενων ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου. Ἀνήρχετό τις δὲ εἰς τὸν δρομίσκον τοῦτον διὰ κλίμακος ἐκ τριῶν βαθμίδων ὑπαρχούσης ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ἄκρων αὐτοῦ. Οἱ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν ἰδωλίων μέλλοντες νὰ καθίσωσι

χονται, διότι δυνατόν ἐπίσης νὰ εἶνε καὶ κατασκευάσματα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

(1) Overbeck: *Pompei* σ. 171. — Wieseler: *Denkm. d. Bühnenw.* II, 7 σ. 7.

(2) Wieseler: *Denkm. d. Bühnenw.* I, 7, II, 7 B. II 9 B.

κατελάμβανον τὰς ἑαυτῶν θέσεις ἀμέσως διὰ τῆς ὀρχήστρας διερχόμενοι.

Ἡ διάμετρος τῆς ἐλλειψοειδοῦς τοῦ σχήματος ὀρχήστρας εἶνε 10,80, ἡ δὲ ἐπὶ τῆς διαμέτρου ταύτης κάθετος ἔχει μῆκος 4,04. Τὸ ἔδαφος δὲ τῆς ὀρχήστρας εἶνε ἐστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ γεωμετρικὰ ἔχοντος κοσμήματα.

Τὸ προσκήνιον, ὡς νῦν σώζεται, ἔχει ὕψος 0,65. Ἐν τῷ τοίχῳ δ' αὐτοῦ ὑπάρχουσι τρεῖς κλίμακες, δ' ὧν ἀνήρχετο τις ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ λογεῖον καὶ τὰνάπαλιν, καὶ μεταξὺ τούτων δύο ἡμικυκλικαὶ τὸ σχῆμα κόγχαι, ἐν αἷς θὰ ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἀγάλματα ὀκλαζόντων Τελαμώνων ἢ Σατύρων, οἱ οὗτοι ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ νῦν σωζομένῳ μεταγενεστέρῳ προσκηνίῳ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου.

Τὸ λογεῖον (pulpitum) ἔχει μῆκος 18,90 καὶ πλάτος 5,50. Ὁ δὲ εἰς τὸ βάθος τοῦ λογεῖου τοίχος, ἥτοι ὁ ἐμπροσθεν τοίχος τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς, ἔχει τρεῖς θύρας, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς εἰσέρχοντο οἱ ὑποκριταὶ εἰς τὸ λογεῖον. Αὐτὸ δὲ τὸ οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς ἦτο διώροφον τοῦλάχιστον καὶ ἔχει μῆκος 29,00 καὶ πλάτος 4,00.

Αἱ πάροδοι ἔχουσι πλάτος 3,00. Κεῖνται δὲ αὗται ὑψηλότερον τῆς ὀρχήστρας διὰ τοῦτο κατήρχετο τις ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὀρχήστραν διὰ δύο λιθίνων βαθμίδων. Σημειωτέον δ' ὅτι δὲν ἀπετέλουν αὗται τὴν μόνην εἰσοδὸν εἰς τὸ Ὁδεῖον. Οἱ μέλλοντες νὰ καθίσωσιν ἐπὶ τῶν κάτω σειρῶν ἐδωλίων εἰσέρχοντο διὰ τῶν παρόδων, ἀλλ' οἱ μέλλοντες νὰ καθίσωσιν εἰς τὰ ἄνω ἐδωλία εἰσέρχοντο διὰ δύο ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τοῦ οἰκοδομήματος ὑπαρχουσῶν θυρῶν. Ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῶν θυρῶν τούτων ἀνήρχετο διὰ κλιμάκων εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κοίλου.

Τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα εἶνε κυρίως εἰπεῖν μικρὸν θέατρον ἐστεγασμένον. Ὀνομάζω δ' αὐτὸ Ὁδεῖον, διότι ὁμοιάζει τῷ ἐν Ἀθήναις Ὁδεῖῳ τοῦ Ἡρώδου καὶ τῷ ἐν Πάτραις θεατρικῷ οἰκοδομήματι, ὅπερ ὁ Παυσανίας (VII, 20, 3) καλεῖ ὡσαύτως Ὁδεῖον (1). Ὅτι δὲ ἐστεγασμένον ἦτο δηλοῦται ἐκ τοῦ μεγάλου

(1) Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ὅπερ ἀπικαλόφθη ἐν ἔτει 1889 (ἴδε Ἀρχ. Δελτίον 1889 σ. 62), εἶνε τὸ σχῆμα ἐντελῶς ὁμοίον ρωμαϊκῷ θεάτρῳ.

σχετικῶς πάχους ἀπάντων τῶν τοίχων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀντηρίδων δι' ὧν τοῦτο πανταχοῦ ὑποστηρίζεται. Ἀφ' οὗ τὸ οἰκοδόμημα ἐν πάσῃ δυνατῇ οἰκονομίᾳ κατεσκευάσθη, οἱ τοῖχοι αὐτοῦ θὰ ὡκοδομήθησαν οὕτως ἰσχυροὶ ἐξ ἀνάγκης, ἵνα δηλ. ὑποθασιάζωσι στέγην. Τοῦτο δ' ἄλλως βεβαιοῦται ἐκ τοῦ ὀρθογωνίου αὐτοῦ σχήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μνημονευθέν ἤδη ἐν Πομπηίᾳ theatrum tectum καὶ ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ σχῆμα τῶν θεάτρων τούτων παρήχθη. Ἀποκοπέντων τῶν ἄκρων τῶν ἄνω ἰδωλίων τοῦ κοίλου, τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἐσμικρύνθησαν σπουδαίως κατὰ πλάτος, ὥστε εὐχερὲς λίαν ἐγένετο ἡ ἐπίθεσις στέγης.

Τὸ Ὤδειον τοῦτο εἶνε ἄρα τῶν καλουμένων Ὤδειων θεατροειδῶν καὶ ὑπωροφίων θεάτρων (1), τῶν Ὤδειων δηλ. ἐκείνων, ἅτινα διέφερον τῶν συνήθων θεάτρων κατὰ τοῦτο μόνον ὅτι ἦσαν μικρὰ ἐστεγασμένα θέατρα, ἐξεπλήρουν δὲ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὃν καὶ τὰ ὑπαιθρα θέατρα, ἐχρησίμευον δηλ. ἀδιακρίτως πρὸς ᾠδικὰς καὶ πρὸς δραματικὰς παραστάσεις (2).

Ἄλλ' οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἐρωτᾷ τις: διατί ἐν χρόνοις τῆς ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν παρακμῆς τοῦ Ἱεροῦ ἐκτίσθη τὸ μικρὸν τοῦτο θέατρον ἀφ' οὗ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ τὸ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου; Ἰσως νὰ θελήσῃ τις νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι ἦτο ἀνάγκη

(1) Θεατροειδὲς ὠδεῖον ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Παλαιστίνης (C.I.G. 4164). Ὁ Σουίδας, ἐν λ. Ἡρώδης, τὸ ἐν Ἀθήναις Ὤδειον τοῦ Ἡρώδου ὀνομάζει θέατρον ὑπωροφίον. Τὸ αὐτὸ Ὤδειον ὁ Φιλόστρατος (Βίοι Σοφιστῶν II, 1, 8 σ. 239 ἐκδ. Kayser καὶ II, 1, 5, σ. 236) ὀνομάζει ἀπλῶς θέατρον. Τὸ ἕτερον δὲ Ὤδειον τοῦ Ἡρώδου ἐν Κορίνθῳ ὁ αὐτὸς Φιλόστρατος (B. Σοφ. II, 1, 5 σ. 236) ὀνομάζει θέατρον ὑπωροφίον.

(2) Ὅτι τὰ Ὤδεῖα ταῦτα θὰ ἐχρησίμευον καὶ πρὸς δραματικὰς παραστάσεις, εἶνε προφανές ἀφ' οὗ ἦσαν κυρίως θέατρα καὶ ἀφ' οὗ δὲν ἦσαν οἰκοδομήματα προωρισμένα ἀποκλειστικῶς διὰ μουσικοὺς καὶ ᾠδικοὺς ἀγῶνας. Δυνατὸν εἶπεν ὅτι μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς θεάτροις καὶ δὴ ἐν πόλεσιν ἐν αἷς ὑπῆρχον καὶ Ὤδεῖα, ὅσων ἐν Ἀθήναις (Σουίδας ἐν λ. Ὤδειον. Ἴδε καὶ ἐπιγραφὴν ἐν C.I.A. III, 1280 c, σελ. 521) καὶ ἐν Σπάρτῃ (Ἀθηναίος, IV σ. 139 D). Ἐν Δελφοῖς οἱ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν τῷ θεάτρῳ ὥσαυτως ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ ἀγῶνες οὗτοι θὰ ἐτελοῦντο ἐν τῷ θεάτρῳ (Ἴδε σ. 95). Ἐν τῷ θεάτρῳ δὲ τῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἀποκλειστικῶς ἐτελοῦντο, οὐδέποτε δὲ δραματικαὶ παραστάσεις (Φιλόστρατος, Νέρων σ. 339).

γωγείον, δι' οὗ διωχετεύετο ὕδωρ ἐν αὐτῷ. Ἐντὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος διακρίνονται δωμάτια, ἐν οἷς λουτήρες, ὡς φαίνεται, καὶ λεκάναι. ὥστε, ἀποκαλυπτομένου ἐντελῶς τοῦ οἰκοδομήματος, δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ὅτι τοῦτο ἦτο Βαλανεῖον. Ἡ ἐνταῦθα, παρὰ τὸ Στάδιον καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Γυμνάσιον, ὑπαρξίς Βαλανείου εἶνε εὐλογος, διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐν τοῖς Γυμνασίοις ἢ παρὰ τὰ Γυμνάσια ὑπῆρχον πάντοτε λουτρά ἢ βαλανεῖα.

16.

Στοὰ Κόττος (παλαίστρα).

(Φ)

Πρὸς βορρᾶν τοῦ Γυμνασίου καὶ παραλλήλως τούτῳ, εἰς ἀπόστασιν 17 μέτρων ἀπ' αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1892 (1) οἰκοδόμημα (Φ) μήκους 34,20 καὶ πλάτους 29,35, οὗτινος σώζονται οἱ τοῖχοι εἰς ὕψος ὀλιγώτερον τοῦ ἐνός μέτρου.

Τὸ οἰκοδόμημα ἔχει μικρὸν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὀρθογώνιον τὸ σχῆμα Πρόπυλον, οὗ σώζονται οἱ μέχρι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους θεμέλιοι λίθοι. Οἱ τοῖχοι δ' αὐτοῦ εἶνε κατεσκευασμένοι τὸ μὲν ἐκ μεγάλων, τὸ δὲ ἐκ μικρῶν παντοίων κοινῶν λίθων καὶ τεμαχίων πλίνθων μετ' ἀσβέστου.

Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ οἰκοδομήματος ὑπάρχει τετράγωνος αὐλή, ἥτις ἐν τῷ μέσῳ εἶχε τέσσαρας κίονας. Μεταξὺ δὲ τῶν κιόνων καὶ παρὰ τοὺς τοίχους ὑπάρχουσιν ἐδῶλια καὶ δὴ θρόνοι, οἱοι οἱ τοῦ θεάτρου τὸ σχῆμα, καὶ ἐν τοῖς περὶ δωμάτια' κατὰ τὴν ἀρκτικὴν ὁμῶς πλευρὰν ὑπάρχει στοὰ καθ' ὅλον τὸ μήκος, ἥτις εἶχε καὶ κατὰ τὸ μέσον τέσσαρας δωρικοὺς ἀρραβδῶτους ἐκ πώρου λίθου κίονας, ὧν σώζονται νῦν κατὰ χώραν αἱ βάσεις. Τὸ οἰκοδόμημα ἄρα τοῦτο εἶνε ἐν μικρῷ ὅ,τι καὶ τὸ Γυμνάσιον, ἔχει δηλ. σχῆμα τῆς κατὰ Βιτρούβιον παλαίστρας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνα-

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1892 σ. 54. Ἀρχ. Δελτίον 1892 σ. 49.

σκαφῇ αὐτοῦ ἀνευρέθησαν πῆλιναι ἐκ τῆς στέγης κεραμίδες φέρουσαι ἐντετυπωμένην ἐπιγραφὴν ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ, ὃν δὲ ἔστιν εἶναι τοῦτο τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων οἰκοδομημάτων. Προφανῶς δὲν εἶναι τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθέν λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ, οὔτε τὸ οἰκοδόμημα τὸ προσωρισμένον ὅπως γενῶσιν ἐν αὐτῷ αἱ γυναῖκες καὶ ἀποθνήσκουσιν αἱ ἀσθενεῖς, διότι τοῦτο ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ περιβόλου. Θὰ εἴνε ἄρα ἡ Στοὰ Κότυος, ἣν καταρρεύσασαν, ἅτε ἐξ ὠμῶν πλίνθων κατασκευασμένην, ἀνικοδόμησεν ὁ Ἀντωνίνος (Παυσ. II, 27).

Ἐκ τοῦ συμπεράσματος τούτου προκύπτει ὅτι ἡ Στοὰ Κότυος θὰ ἦτο παλαιότερα τις ἐπονομασθεῖσα οὕτως ἅτε δαπάναις Κότυος τινος, ὡς φαίνεται, οἰκοδομηθεῖσα (1). Ἦτο δὲ αὕτη, τὸ πρῶτον ἐν τῷ Ἱερῷ κτισθὲν μετὰ τὸ στάδιον γυμναστικὸν οἰκοδόμημα, διότι τὸ Γυμνάσιον οἰκοδομήθη, ὡς εἶπον ἐν σελ. 146, ὑστερώτερον ταύτης, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἀκμῆς καὶ ἐξάρσεως τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ὅτε ἡ προκειμένη στοὰ δὲν θὰ ἐπήρκει πλέον εἰς τὰς τότε ἀνάγκας.

(1) Γυμναστικὸν τι οἰκοδόμημα εὐλόγως εἶδοντο νὰ καλεῖται ἀπλῶς στοὰ, διότι καὶ οἱ καλούμενοι ξυστοὶ στοαὶ ἦσαν. Ἐκεῖτα δὲ Παυσανίας (VII, 23, 5) ρητῶς ὀνομάζει στοὰν γυμναστικὸν οἰκοδόμημα: «στοὰ δὲ τῆς πόλεως πλησίον ἐποιήθη Στράτωνι ἀθλητῇ Ὀλυμπίᾳ ἐπὶ ἡμέρας τῆς αὐτῆς παγκρατίου καὶ πάλης ἀνελθόντι νίκῃ: αὕτη μὲν ἐγγυμνάζεσθαι τούτῳ τῷ ἀνδρὶ ἐποιήθη». Κατὰ ταῦτα δύναται τις νὰ εἰπάσθῃ ὅτι καὶ ὁ Κότυς ἦτο περίφημος τις ἀθλητὴς ἴσως, ὅστις ἐγγυμνάζετο ἐν τῇ προκειμένῃ ἐν τῷ Ἱερῷ στοᾷ πιθανώτερον ὅμως φαίνεται μοι ὅτι ἦτο ὁ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς στοᾶς δαπανήσας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γενεὴν Κότυος (στοὰ Κότυος) πρὸς τὰ παλαιότερα Ταυρίου (Πλάτων, Χαρμίδης II, 153), Τυραγίτου (Θεόκριτος, Βίβλ. II). Σιδωρτίου (Πλούταρχος, β. Ἀλικῆ. 3), Ἰπποκράτους (Πλούταρχος, Βίαι τῶν ἑταίρων, Ἰσοκρ. 14), Στασίου ἐν Δελφῷ (Bull. de corr. hell. 1891 σ. 255) κτλ.

Οὕτως ἐξηγῶ τὰ τῆς Στοᾶς Κότυος, δὲν φρονῶ δὲ ὅτι ταῦτα εἰσὶν νὰ ἔχωσι σχέσιν πρὸς τὴν γνωστὴν θρησκίην διὰ Κότυν τὴν καὶ ἐν Κορίνθῳ εἰς λατρευμένην.

17.

Λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ (Κ)

Βιβλιοθήκη (Κ').

Πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, βορειοανατολικῶς τοῦ Ἀθάτου, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1886 (1) συνεχόμενον τῷ Ἀθάτῳ μέγα καὶ πολυσύνθετον οἰκοδόμημα (Κ), τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων κατασκευάσμα, οὗτινος οἱ τοῖχοι εἶνε ἐκτισμένοι διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ πλίνθων μετ' ἀσβέστου. Συνίσταται δὲ τοῦτο ἐκ πολλῶν διαφόρου μεγέθους δωματίων καὶ αἰθουσῶν, ἐξ αὐλῆς κατὰ τὸ μέσον περίπου, ἐν ᾗ σώζεται κατὰ χώραν μέγα βάθρον ἀγαλμάτων, ὡς φαίνεται (2), ἐξ ὕδραγωγείων κτιστῶν, δι' ὧν διωχεύετο ὕδωρ εἰς ἐπιμήκη ὀρθογώνια κτιστὰ κατασκευάσματα οἷον: δεξαμενὰς ἢ μεγάλας λεκάνας, καὶ ἐξ ἄλλων κτισμάτων καθιστῶντων δῆλον ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο λουτρόν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ αὐτοῦ εὗρέθησαν πῆλιναι ἐκ τῆς στέγης κεραμίδες φέρουσαι ἐντετυπωμένην ἐπιγραφὴν ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ (3), εὐλόγως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθὲν κατὰ Πausανίαν λουτρόν Ἀσκληπιοῦ.

Βιβλιοθήκη. Τὸ περιγραφὲν οἰκοδόμημα, τὸ Ἀσκληπιοῦ λουτρόν, συνέχεται κατὰ τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ Ἀθάτου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ συνέχεται καὶ ὅλον τι ἀποτελεῖ μετὰ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος (Κ') διαιρουμένου κατὰ μῆκος εἰς τέσσαρα διαμερίσματα. Τὸ πρὸς μεσημβρίαν μέρος τοῦ οἰκοδομή-

(1) Β. Στάης: Πρακτικὰ τοῦ 1886 σ. 79 καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1886 σ. 243.

(2) Σημειωτέον ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ αὐλῇ εὗρέθησαν τέσσαρα φυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα, Ἀσκληπιός, Ὑγίεια, Ἀθηνᾶ Ὑγίεια, Ἀφροδίτη (Δίκη κατὰ τὸν Milchhoefer: Jahrbuch d. Instituts VII, 1892, σ. 203), ἐν τῷ λοιπῷ δὲ οἰκοδομήματι πλεῖστα μαρμάρινα ἀγάλματα καὶ ἐπιγραφαὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1886).

(3) Ἐν τῷ Μουσείῳ τῷ ἐν τῷ Ἱερῷ κεῖνται δώδεκα τεμάχια τοιοῦτων κεραμίδων εὐρείσεων ἐν τῇ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος οἰκοδομήματι καὶ ἐν τῷ ἐν σελ. 156 Ἰδ. Fouilles d'Epidaure σ. 107 ἀρ. 247.

158 | ΣΤΟΪΚΟΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ ματος τούτου θὰ ἦτο στοὰ ἀνοικτὴ πρὸς ἀνατολὰς. Τοῦτο εἰχάζω ἐκ τοῦ ὅτι σώζονται κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος πολλὰ χχτὰ σειρὰν ἐνεπίγραφα βάθρα ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων· δὲν θὰ ἦτο ἄρα περιχεχλεισμένον τὸ μέρος τοῦτο πανταχόθεν, ἀλλ' ἀνοικτόν, Ὡς ἦτο δηλ. στοὰ τις, διότι ἴδρυσις ἀγαλμάτων ὑπὸ στοὰν εὐλογος καὶ συνήθης εἶνε. Τὸ λοιπὸν δὲ πρὸς βορρᾶν μέρος ἦτο, ὡς φαίνεται. περιχεχλεισμένον. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατόν νὰ εἶνε ἡ Βιόλιοθγικί, ἣν ἀνεθηκέ τις τῷ Ἀπόλλωνι: Μαλεᾶτχα καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ κατὰ τὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος Α εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν οωμαϊκῶν χρόνων, τὴν ἐν Fouilles d'Épidaure, 9. 57 ἀρ. 131, δημοσιευμένην. Σημειωτέον δ' ὅτι τὴν ὑπαρξιν Βιθλιοθήκης ἐν τῷ Ἱερῷ ὑποδηλοῦσι καὶ τὰ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, 6. 33 ἀρ. ὁ, ἐπιγεαφῇ, ἐν ᾧ τῆς θεραπείας αὐτοῦ ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου, προσθέτει ὅτι κατὰ ὁ Μικρασιάτης Μ. Ἀπελλᾶς, ἐκθέτων τὰ τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ διατριθὴν τοῦ εἶχε πάθει καὶ κεφαλαλγίαν ἔνεκα ὑπερβολικῆς ἀναγνώσεως αἱ μελέτης. Ἡ προκειμένη ΒιόλιοΟὐνηρ θὰ ἐχρησίμενε τούτῳ ὡς ἀναγνωστήριον, διότι δὲν εἶνε 60 λογὸν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι αἱ εἰς τὸ Ἱερὸν ἐρχόμενοι ἀσθενεῖς ἐχόΟΣ PEN μίζον μεθ' ἑαυτῶν καὶ βιόλία. 18. τὸ VX .\ sand ntXs τινὸς +75 ἐπιφαῖνα ψυς ἢ 2 δύο οἶχο. ven ᾧ PO Se μυχῶν ss X ' SEEN τούτο διαγοριῖ, CORNE ue τὸ ἐν τῷ σταδίῳ (ide 5.101. Τούτων τὸ πρὸς ΚορCASA ΠΠρα κτανοὶ τοῦ ISA 3. ν" διὰ τοῦτο

ρᾶν (Ξ'), οὐ ἐλάχιστα λείψανα σώζονται, εἶνε ἀπλοῦν ἐπίμηκεις οἰκοδόμημα οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρέχον· εἶχε δὲ καταστραφῇ τοῦτο ἐν παλαιοῖς χρόνοις καὶ οὕτω ἐπὶ τοῦ δυσμικοῦ μέρους αὐτοῦ ἐκτίσθη ἐν μεταγενεστέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις δεξαμενὴ καὶ ἄλλο τι κτίσμα ἐκτεινόμενον πρὸς δυσμὰς. Τὸ πρὸς μεσημβρίαν (Ξ) ἦτο στοὰ διπλῇ, ὡς φαίνεται. Τὴν μεσημβρινὴν ταύτης πλευρὰν ἀπετέλουν ἄγνωστοι τὸν ἀριθμὸν κίονες δωρικοῦ ρυθμοῦ· ἐν τῷ μέσῳ δὲ ὑπῆρχε ἄλλη σειρὰ ἐκ δέκα κίωνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ὧν σώζονται νῦν αἱ βάσεις (ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν βάσεων τούτων σώζεται νῦν καὶ ἡ σπείρα τοῦ κίονος). Πρὸ τῶν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν δωρικῶν κίωνων ἐκτείνεται αὐλακωτὸν ὑδραγωγεῖον καὶ πρὸ τούτου σώζονται βάθρα ἀγαλμάτων κατὰ χώραν.

Κατὰ τὸ σχῆμα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἴσως ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων οὐχὶ ὁμῶς ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης.

19.

Ρωμαϊκὸν Βαλανεῖον ("Ακοαί).

(Ο)

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ προηγουμένου στωϊκοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἐν μέρει ἐκτισμένον ἀπέκαλύφθη ἐν ἔτει 1886 (1) μεταγενεστέρων χρόνων Βαλανεῖον (Ο), οὗτινος οἱ τοῖχοι εἶνε κατεσκευασμένοι διὰ παντοίων λίθων, πλίνθων καὶ ἀσθῆστου. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἐκ μακρᾶς κατὰ τὸ μέσον αἰθούσης ἀποληγούσης κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς ἄκρον εἰς ἁψίδα, ἐκ δωματίων περὶ τὴν αἰθουσαν ταύτην καὶ ἐξ ἄλλων κτισμάτων περαιτέρω, ἐν οἷς αἰθουσαι συνεχόμεναι ἡμικυκλικοῖς κτίσμασι καὶ δωματίοις περιέχουσι λουτήρας. Ἐπὶ τοῦ χώρου δὲ, ἐν ᾧ ὀικοδομήθη τὸ κατασκευά-

(1) Β. Στάης: Πρακτικὰ τοῦ 1886 σ. 79 καὶ 1887 σ. 67. — Περὶ τῆς ἐν ἔτει 1893 συνεχείας τῶν παρὰ τὸ οἰκοδόμημα ἀνασκαφῶν ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 10.

σμα τοῦτο, θὰ ὑπῆρχε ποτε ἀρχαιότερον οἰκοδόμημα, διότι καὶ βάθρα ἑλληνικῶν χρόνων σώζονται κατὰ χώραν, πρὸ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, καὶ κτίσμα τι ἀρχαιότερον, ἐν ᾧ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα, ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ οἰκοδομήματι εἶναι περιειλημμένον.

Τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον μέρος τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος εἶναι ἡ μεγάλη κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ αἴθουσα, ἣτις εἶχε τέσσαρας μονολίθους κίονας ἐκ κυανολεύκου μαρμάρου, ὧν οἱ μὲν δύο ἴσταντο κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος αὐτῆς, μετὰ τὴν εἰσόδον, οἱ δὲ ἕτεροι δύο κατὰ τὸ ἀνατολικόν, πρὸ τῆς ἀψίδος (1). Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπικεκολλημένοι διὰ πλாகῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, τὸ ἔδαφος δὲ εἶναι ἐστρωμένον ἐν τοῖς περὶ μὲν διὰ μωσαϊκοῦ ἐκ χονδρῶν χαλίκων, κατὰ τὸ μέσον δὲ διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλாகῶν καὶ ἐνιαχοῦ διὰ πλίνθων. Τὸ ἔδαφος δὲ τῶν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ συνεχομένων πρὸς μεσημβρίαν δωματίων εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ σχηματίζοντος ρομβοειδῆ κοσμήματα.

Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ οἰκοδομήματος εὗρεθῃ πηλίνη κεραμὶς φέρουσα ἐντετυπωμένα τὰ γράμματα ΗΛΧΙΑ, ἀντιστρόφως δηλ. ἐντετυπωμένην τὴν λέξιν: Ἀσκληπιοῦ. Ἄλλ' ὅτι τὸ οἰκοδόμημα εἶναι Βαλλανεῖον, εἶναι δῆλον ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ μερῶν καὶ τῆς καθόλου διατάξεως αὐτοῦ. Συνήγοντο δὲ πρὸς τοῦτοις εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο καὶ εἰς τὰ περὶ αὐτὸ κτίσματα διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ὑδραγωγείων τὰ ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ὕδατα, ὡς φαίνεται, καὶ ἐξ αὐτῶν διωχτεύοντο εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομήματι διὰ τοῦτο αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Μικρασιάτου Μ. Ἀπελλᾶ (Fouilles d'Épidaure σ. 33 ἀρ. 5) μνημονευόμεναι Ἀκοαὶ (ὅ ἐστιν Aquae) δυνατόν νὰ εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα, ὅπερ ἐνῶ εἶναι Βαλλανεῖον ἦτο πρὸς τοῦτοις καὶ σπουδαῖόν τι ὑδραυλικὸν κατασκευάσμα, ὡς φαίνεται.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κατασκευάσμα Ο', ὃ ἦτο βεβαίως κρήνη. Περὶ ταύτης ἴδε σελ. 167.

(1) Καὶ τῶν τεσσάρων τούτων κίωνων σώζεται νῦν ὁ στυλοβάτης, ἐφ' οὗ εἶναι καταφανῆ τὰ ἴχνη τῶν βάσεων τῶν κίωνων.

20.

Ναός Ἀπόλλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ.

(Π);

Νοτιοανατολικῶς τοῦ Βαλανείου *Ο* ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1894 (Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13) οἰκοδόμημα (Π) ἔχον μῆκος 18 καὶ πλάτος 14 μέτρων, διηρημένον διὰ τοίχου εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρὸς δυσμὰς μικρότερον τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν μεγαλύτερον, προσλαβὼν διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης σχῆμα οἰοῦναι ναοῦ, οὐ-
τινος ἢ εἰσοδος εἶνε οὐχὶ πρὸς ἀνατολὰς, ἀλλὰ πρὸς δυσμὰς.

Κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, στοὰ ἐκ τεσσάρων κιόνων ἀποτελοῦσα τὸν πρόδομον τοῦ οἰκοδομήμα-
τος· διὰ ταύτης δὲ εἰσῆρχετο τις διὰ δύο θυρῶν, ὧν σώζονται νῦν τὰ κατώφλια, εἰς τὸν οἰοῦναι σηκόν, ὅστις εἶνε ἀκριβῶς τετρά-
γωνος τὸ σχῆμα.

Ἐστραμμένον ὃν τὸ οἰκοδόμημα πρὸς δυσμὰς, ἀθέβαιον εἶνε ἂν ἦτο ναὸς τις. Ὑποθεθέντος δὲ ὅτι τοῦτο ναὸς τις εἶνε, δυνά-
μεθα νὰ εἰχάσωμεν ὅτι εἶνε ἴσως ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθεὶς
ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἐπικαλουμένων
Αἰγυπτίων (ἴδε σ. 21 σημ. 1), ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὅτι ὁ ναὸς
ἦτο διπλοῦς, ἅτε δύο θύρας ἔχων, καὶ εἰς τὸ ὅτι παρὰ τὴν δυ-
τικὴν αὐτοῦ πλευρὰν εὐρέθησαν αἱ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894
σ. 16 κ.έ., ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς Σέραπιν, Ἀμμωνα καὶ
Ἰσιδα, διότι ἴσως ὁ Σέραπης καὶ Ἀμμων ἔχουσι σχέσιν τινὰ
πρὸς τοὺς παραδόξους καὶ ἀγνώστους ἡμῖν περὶ ὧν ὁ λόγος αἰγυ-
πτίους θεοὺς Ἀσκληπιὸν καὶ Ἀπόλλωνα. Καὶ ναὶ μὲν τὸ οἰκο-
δόμημα τοῦτο δὲν εἶνε κατεσκευασμένον ἐκ κοινῶν λιθαρίων μετὰ
πλίνθων καὶ ἀσβέστου, ὥσπερ τὸ λουτρόν Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ
στοὰ Κότυρος, ἀλλὰ δὲν ἔπεται ὅτι πάντα τὰ οἰκοδομήματα τοῦ
Ἀντωνίνου, μὴ ἐξαιρουμένων μηδὲ τῶν ναῶν, ἔπρεπε νὰ εἶνε
τοσοῦτον εὐτελὴ τὴν κατασκευὴν.

21.

Οἰκία.

(P)

Τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ τοῦ προηγουμένου οἰκοδομήματος συνέχεται εὐτελὲς τὴν κατασκευὴν κτίσμα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ, ἔχον σχῆμα καὶ διαίρεσιν ἰδιωτικῆς οἰκίας, χρησιμεῖον προφανῶς πρὸς κατοικίαν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ.

Τὸ κατασκεύασμα τοῦτο ἔχει τὴν εἴσοδον πρὸς δυσμὰς· ἀποτελεῖται δὲ ἐξ αὐλῆς τετραγώνου, ἥς ἐκάστην πλευρὰν περιέβαλλον πέντε μονόλιθοι κίονες εὐτελέστατοι τὰς μορφὰς (οἵτινες οὕτω ἀπετέλουν τετράγωνον στοάν), καὶ ἐκ δωματίων πέριξ. Τὸ ἔδαφος τῆς αὐλῆς εἶνε ἐστρωμένον διὰ διαφόρων πλακῶν καὶ ἐνιαχοῦ διὰ μικρῶν λιθαρίων· ἐν τῷ κέντρῳ δ' αὐτῆς ὑπάρχει φρέαρ.

Ἀπὸ τῆς αὐλῆς ταύτης εἰσέρχεται τις διὰ θύρας εἰς ἄλλην αὐλὴν πρὸς ἀνατολὰς, μικροτέραν καὶ ἄνευ κίωνων, συγκοινωνοῦσαν ὡσαύτως μετὰ δωματίων ἐν τοῖς πέριξ.

Οἱ τοῖχοι εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων καὶ ἐκ κοινῶν λιθαρίων καὶ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος παραδόξως δὲν εἶνε κανονικὸν καὶ γεωμετρικῶς ἀκριβές.

22.

Ἐκταγώγιον (ξενοδοχεῖον).

(Ω)

Κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ, μεταξὺ τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ Γυμνασίου, ἐν χώρῳ κειμένῳ, ὡς φαίνεται, ἐκτὸς τοῦ καὶ ἐξοχῆς Ἱεροῦ, ἐκτὸς δηλ. τοῦ τεμένου, ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ

1893 τετράγωνον ἀκριβῶς οἰκοδόμημα (Ω), τὸ μέγιστον τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομημάτων. Τούτου ἡ πλευρὰ ἔχει μῆκος 76,30, τὸ ὅλον ἄρα ἐμβαδὸν αὐτοῦ ἔχει ἔκτασιν 5822 μέτρων περίπου.

Τὸ μέγα τοῦτο τετράγωνον, ὃ ἔχει καὶ κατὰ τέσσαρας αὐτοῦ πλευρὰς δωμάτια, διὰ σταυροειδῶς διατεταγμένου ἐντὸς αὐτοῦ κατασκευάσματος ἐκ δωματίων ἐκατέρωθεν ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα ἴσα μικρότερα τετράγωνα. Ἐκαστον τετράγωνον ἀποτελεῖται ἐκ τετραγώνου στοᾶς περιβαλλούσης αὐλὴν καὶ ἐχούσης εἰς τὸ βάθος, καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς, 20 ἐν ὅλῳ διαφόρου μεγέθους δωμάτια, συμπεριλαμβανομένων ἐν τούτοις καὶ δύο διαδρόμων, ὧν ὁ μὲν ἦτο εἴσοδος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκ τῶν ἐξωθεν, ὁ δὲ εἴσοδος δι' ἧς ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τετραγώνου μετέβαινε τις εἰς τὸ ἕτερον. Ἐκάστη δὲ πλευρὰ τῆς τετραγώνου στοᾶς ἀπετελεῖτο ἐκ δέκα πωρίνων κίωνων δωρικοῦ ρυθμοῦ ἱσταμένων ἐπὶ στυλοβάτου ἐκ τιτανολίθου, οὗτινος οἱ λίθοι συνεδέοντο διὰ δεσμῶν τοῦδε τοῦ σχήματος:

Ἐμπροσθεν δὲ τῶν κίωνων περιέειε τὴν αὐλὴν αὐλακωτὸν μετὰ λεκανῶν ὑδραγωγείον, οὐχὶ ὁμῶς ἐκ λίθου κατασκευασμένον, οἷον εἶνε λ. χ. τὸ τοῦ σταδίου (σ. 106), ἀλλὰ διὰ πλίνθων ἐκτισμένον.

Ἐκάστου δὲ τετραγώνου περικλείοντος 20 δωμάτια, τὸ ὅλον οἰκοδόμημα περιείχεν 80 ἢ μάλλον εἰπεῖν 160 δωμάτια, διότι δὲν ἦτο μονόροφον ἀλλὰ διώροφον, ὡς δηλοῦται ἐξ εὐρεθέντων ἐν τῇ ἀνασκαφῇ αὐτοῦ λιθίνων παραστάδων θυρίδων κάτω καὶ ἄνω ὀρόφου.

Προφανῶς ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος διέθεσε τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε ἐν σμικρῷ σχετικῶς χώρῳ νὰ κατασκευάσῃ ὅσον τὸ δυνατόν πλείοτερα δωμάτια. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὧν ὅτι τὰ δωμάτια εἶνε ἅπαντα ὁμοιόμορφα, ὅτι οὐδὲν τούτων συγκοινωνεῖ πρὸς τὸ ἕτερον καὶ ὅτι ἕκαστον ἔχει ἰδιαιτέραν ἀπὸ τῆς αὐλῆς διὰ τῆς στοᾶς εἴσοδον, δηλὸν γίνεται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐχρησίμευε πρὸς κατοικίαν.

Δυνάμεθα ἄρα μετὰ βεβαιότητος νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ σπου-

Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ μεγάλων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον καὶ ἐνιαχοῦ ἐκ μικρῶν λίθων, ὧν οἱ μὲν ὀρθογώνιοι, οἱ δὲ πολυγωνικοὶ σχεδόν, τῶν μεταξὺ τούτων κενῶν καὶ χασμάτων πεπληρωμένων ὄντων διὰ χώματος. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς τοιχοδομίας δηλοῦται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἐξ ἐλληνικῶν χρόνων. Σῶζονται δὲ οἱ τοῖχοι ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος μέχρι δύο περίπου μέτρων, ὅπου ἐπικαλύπτονται διὰ στίχου ταπεινῶν ὀρθογωνίων λίθων, οἱοὶ εἶνε καὶ οἱ ἄνω λίθοι τῶν τοίχων τοῦ Γυμνασίου (Ἰδε σχέδιον ἐν σελ. 14). Ἐκ τούτου εἰκάζω ὅτι τὸ ὑπὲρ τοὺς λίθους λοιπὸν μέρος τῶν τοίχων ἤτο ἴσως κατεσκευασμένον ἐξ ὠμῶν πλίνθων (πρβ. τὰ ἐν σελ. 147 σημ. 2).

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μέρος τῶν τοίχων κατέπεσε καὶ ἀνηγέρθη ἐκ νέου διὰ τῶν αὐτῶν σχεδόν λίθων μετ' ἀσβέστου. Ἄλλην δὲ καταστροφὴν ὑπέστη τὸ οἰκοδόμημα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φαίνεται, ὅτε κατέπεσαν καὶ οἱ κίονες, τοῦλάχιστον οἱ τοῦ νοτιανατολικοῦ τετραγώνου. Ἀνοικοδομήθη δὲ καὶ τότε τὸ οἰκοδόμημα διὰ παντοίων κοινῶν λιθαρίων μετὰ πλίνθων καὶ ἀσβέστου, δὲν ἀνηγέρθησαν ὅμως οἱ κίονες, τὸ δ' ἀρχικὸν σχέδιον ἐνιαχοῦ μετεβλήθη. Ἐν τῷ νοτιανατολικῷ τετραγώνῳ κατεσκευάσθησαν κτίσματα προχωροῦντα πέραν τοῦ στυλοβάτου καὶ ἐκτεινόμενα μέχρι τοῦ μέσου σχεδὸν τῆς αὐλῆς.

23.

Φρέατα, δεξαμεναὶ καὶ ὑδραγωγεῖα.

(γ, Μ, Σ)

Τὸ Ἱερόν, κείμενον ἐπὶ ταπεινοῦ ὄροπεδίου ἀμέσως ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ὑδρεύετο ἐκ πηγῶν καταρρευουσῶν ἐκ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους τούτου· δύο δὲ τοιαῦται πηγαὶ σώζονται καὶ σήμερον διὰ παλαιοῦ ὑδραγωγείου ἐκρέουσai, ἡ μὲν παρὰ τὴν Ἀγίαν Ἀννὴν, ἡ δὲ ἐν θέσει καλουμένη Ρέλια.

Ἀλλὰ τὸ πηγαῖον τοῦτο ὕδωρ δὲν διωχετεύετο πανταχοῦ τοῦ

Ἱεροῦ, διὰ τοῦτο ἀνωρύχθησαν ἐν τούτῳ καὶ φρέατα. Ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐμνημονεύσαμεν τοῦ ἐν τῷ Ἀβάτῳ Ἱεροῦ φρέατος (σ. 122) καὶ τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τῆς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ οἰκίας *P*. Ἄλλο δὲ φρέαρ παλαιῶν ἐλληνικῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη πρὸς νότον τῶν Προπυλαίων, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν 17 μέτρων (ἴδε τοπογρ. πίνακα, *ν'*). Τούτου τὸ στόμιον ἀποτελοῦσι τέσσαρες λίθοι συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τὸδε τὸ σχῆμα:

Σὺν τῷ χρόνῳ δέ, ἀναγκαίου ὄντος πολλοῦ ὕδατος ἐν τῷ Ἱερῷ, κατεσκευάσθησαν δύο μεγάλαι δεξαμεναὶ πρὸς ἀποταμίευσιν ὕδατος δι' ἐνδεχομένην λειψυδρίαν, ἡ μὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἱεροῦ, ὑπὸ τὴν σημερινὴν πηγὴν τῆς Ἀγίας Ἀννης, ἡ δὲ κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον αὐτοῦ, πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης (ἴδε τοπογραφικὸν πίνακα, *M*). Εἶνε δὲ αὗται ὡκοδομημέναι ἐκ πώρου λίθου κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα καὶ ἐπενδεδυμέναι διὰ σκληροῦ κονιάματος, καὶ προέρχονται ἐξ ἐλληνικῶν ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων (1).

Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε καθολικὴ ἦτο ἡ χρῆσις λουτρῶν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ὕδωρ διωχετεύετο εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐν αὐτῷ οἰκοδομήματα, κατεσκευάσθησαν διὰ λιθαρίων, πλίνθων καὶ ἀσβέστου, καὶ ἄλλαι μικραὶ δεξαμεναί, ἡ πρὸς νότον τοῦ ρωμαϊκοῦ Βαλανείου δεξαμενὴ *Σ* καὶ ἡ κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος *Ξ'* (ἴδε σ. 158).

Διωχετεύετο δὲ τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν πηγῶν καὶ δεξαμενῶν τούτων δι' ὕδραγωγείων. Τὰ ἐλληνικῶν χρόνων ὕδραγωγεῖα εἶνε λίθινα αὐλακωτά, ἀνοικτὰ δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἀπολήγουσι κατ' ἀποστάσεις εἰς λεκάνας, εἶνε δηλ. ἅπαντα τοιαῦτα, οἷον τὸ ἐν τῷ σταδίῳ ὕδραγωγεῖον (ἴδε σ. 106). Διέσχίζον δὲ ταῦτα κατὰ παντοίας διευθύνσεις τὸ Ἱερόν καὶ οἱ ἐν αὐτῷ διατρίβοντες καὶ περιδιαβάζοντες ἐβλεπον ρέον τὸ ὕδωρ καὶ ὕδρευόντο ἐκ τῶν λεκανῶν διὰ τὰς ἑαυτῶν ἀνάγκας. Τὰ ρωμαϊκῶν δὲ χρόνων

(1) Σχεδία τῶν δεξαμενῶν τούτων ἴδε ἐν Expédition de Morée II πίν. 84.

ὕδραγωγεία, τινὰ τοῦλάχιστον, ἦσαν κυλινδρικοὶ πῆλινοι σωλῆ-
νες τοποθετημένοι ὁλόκληροὶ ὑπὸ τὴν γῆν.

24.

Κρήναι.

(Δ'', Ο')

Τὸ εἰς τὰς μικρὰς λεκάνας τῶν ὕδραγωγείων διοχετευόμενον
ὕδωρ δὲν ἦτο ἐπαρκὲς πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν τῷ
Ἱερῷ· διὰ τοῦτο κατασκευάσθησαν ἐνωρὶς καὶ κρήναι ἐν αὐτῷ.
Ὁ Πausanίας (II, 27) ἀναφέρει κρήνην ἐντὸς τοῦ τεμένους
(ἐντὸς τοῦ ἄλσεως) τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ
θέας ἀξίαν. Ἐν τῇ ἐτέρᾳ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων
μνημονεύεται ὡσαύτως κρήνη ἐν ἧ, ἐξεληθούσα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ
(ἐκ τοῦ τεμένους) ἡ Κλεῶ μετὰ τὸν τοκετὸν αὐτῆς, ἐλούσθη
μεθ' οὗ ἐγέννησε παιδῶς (Fouilles d'Épidaure σ. 24 ἀρ. 1 στ.
6). Αὕτη δὲ ἡ κρήνη δυνατόν νά εἴνε αὕτῃ ἦν καὶ ὁ Πausanίας
ἀναφέρει, διότι ἐκ τοῦ ὅτι ἐξῆλθεν ἡ Κλεῶ ἐκ τοῦ τεμένους ἵνα
γεννήσῃ, δὲν ἔπεται ὅτι καὶ ἡ κρήνη ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένους,
καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη θὰ ἦτο προφανῶς διάφορος τῆς ὑπὸ
τοῦ Πausανίου μνημονευομένης. Δυνατὸν ἡ Κλεῶ νά εἰσῆλθε
πάλιν εἰς τὸ τέμενος ἵνα λουσθῇ ἐν τῇ ἐντὸς αὐτοῦ κρήνῃ.

Κρήνη Ο'.

Παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ Βαλανείου Ο (σ. 159) ὑπάρ-
χει ὀρθογώνιον κατασκευάσμα Ο' περικλείον δύο βαθείας λεκάνας,
εἰς αἷς διωχεύετο ὕδωρ δι' ὕδραγωγείου αὐλακωτοῦ, καὶ ἔχον ἐν
γένει τοιαύτην διάταξιν, ἐξ ἧς δῆλον γίνεται ὅτι τοῦτο ἦτο κρήνη.
Ἡ ἐτέρα τῶν λεκανῶν κατασκευασμένη οὕσα διὰ πωρίνων ἰσο-
δομικῶν λίθων φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐξ ἐλληνικῶν χρόνων·
ἀλλ' ὅτι παλαιὰ ἦτο ἡ ἐνταῦθα κρήνη, δηλοῦται κυρίως ἐκ τοῦ
ὅτι ἀνῆρχτό τις τὸ πάλαι εἰς τὸ οἰκοδόμημα δι' ἀνωφεροῦς ἐκ

Τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ γεννώσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ ἀσθενεῖς, ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένους, ἐκτὸς δηλ. τοῦ περιβόλου, διότι κατὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ Ἱερῷ (Παυσ. II, 27) δὲν ἐπιτρέπετο οὔτε νὰ ἀποθνήσκῃ τις οὔτε νὰ γεννώσιν αἱ γυναῖκες ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατόν ἴσως νὰ εἴνε τὸ ἕτερον δύο κτισμάτων μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἅτινα κεῖνται προφανῶς ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ, τὸ μὲν παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ δὲ παρὰ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ὧν ἕκαστα σῶζονται λείψανα (1).

Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου κτισμάτων τοῦ Ἀντωνίνου ἴδε σ. 178 κ. ἐ.

25.

Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπισκέφη τὸ Ἱερὸν ὁ Πausanias, ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀντωνίνον, περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἶχον ἤδη ἐπέλθει ἐν αὐτῷ καταστροφαί, διότι εἶχε καταρρεύσει ἡ στοὰ Κότυος, ἣν ὁ Πausanias εἶδεν ἀνφοδομημένην ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου, εἶχε δὲ πιθανῶς καταπέσει καὶ τὸ Γυμνάσιον. Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή δὲν περιωρίσθη ἐν τούτοις μόνον. Κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ Ἱεροῦ χρόνους μεγάλη καταστροφή, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἐν αὐτῷ, καταπεσόντων τῶν πλείστων τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων ἕνεκα παλαιότητος ἢ καὶ ἕνεκα σεισμῶν ἴσως. Ἀνηγέρθησαν δὲ ταῦτα ἐκ νέου διὰ παντοίων λίθων μετὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου, πολ-

(1) Σχετικῶς πρὸς ὅσα ἐξέθηκα ἐν σελ. 21 σημ. 1 περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀντωνίνου εἶνε τοσοῦτον πολλὰ καὶ σπουδαία ὥστε δὲν πρέπει νὰ δεχθῇ τις ὅτι εἶνε οἰκοδομήματα ἀνδρὸς ἰδιώτου, σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἄλλος ἰδιώτης ἀνὴρ, ὁ Π. Λικίνιος Πρίσκοις, κατεσκεύασεν ἐν τῷ Ἱερῷ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα, ὡς φαίνεται, οἰκοδομήματα (C. I. G. 1104).

24.

Οικοδομήματα Ἀντωνίνου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου καὶ πρὶν ἢ οὗτος περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερὸν, ρωμαῖος συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνίνος (πιθανῶς οὐχὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀντωνίνος ὁ Εὐσεβής. Ἴδε σ. 21), ὅστις εἶχε θεραπευθῇ ἰσως ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ ἀσθενείας τινός, εὐγνωμονῶν τῷ θεῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ χαριζόμενος τοῖς Ἐπιδαυρίοις φιλοδόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ἰδίαις δαπάναις διάφορα οἰκοδομήματα, ἅτινα εἶδεν ὁ Παυσανίας κατεσκευασμένα καὶ ἀναφέρει διὰ τῶν ἐξῆς (II, 27): «Ὅποσα δὲ Ἀντωνίνος ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς ἐφ' ἡμῶν ἐποίησεν, ἔστι μὲν Ἀσκληπιοῦ λουτρόν, ἔστι δὲ Ἱερὸν Θεῶν οὓς Ἐπιδῶτας ὀνομάζουσιν. ἐποίησε δὲ καὶ Ὑγίαιαν ναὸν καὶ Ἀσκληπιῶ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπὶ κλησιν Αἰγυπτίοις. καί, ἣν γὰρ στοὰ καλουμένη Κότυος, καταρρυέντος δὲ οἱ τοῦ ὁρόφου διέφθαρτο ἤδη πᾶσα ἅτε ὡμῆς τῆς πλίνθου ποιηθεῖσα, ἀνφικοδόμησε καὶ ταύτην. Ἐπιδαυρίων δὲ οἱ περὶ τὸ Ἱερὸν μέλιστα ἐταλαιπώρουν, ὅτι μήτε αἱ γυναῖκες ἐν σκέπη σφίσιν ἔτικτον καὶ ἡ τελευταῖα τοῖς κάμνουσιν ὑπαίθριος ἐγίνετο· ὁ δὲ καὶ ταῦτα ἐπανορθούμενος κατεσκευάσατο οἰκῆσιν· ἐνταῦθα ἤδη καὶ ἀποθανεῖν ἀνθρώπων καὶ τεκεῖν γυναῖκες ὅσων... τὰ δὲ ἄλλα ὅσα περὶ τὸ Ἱερὸν τοῦ Μαλεάκου, καὶ ἑλυτρον κρήνης ἐς ὃ τὸ ὕδωρ συλλέγεται σφισι τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, Ἀντωνίνος καὶ ταῦτα Ἐπιδαυρίοις ἐποίησεν».

Τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἅτινα δὲν ἦσαν μεγαλοπρεπῆ τινα καὶ πολυδάπανα κατασκευάσματα, ὡς φαίνεται, ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη ἐν τοῖς ἀποκαλυφθεῖσιν ἐν τῷ Ἱερῷ μνημείοις μετὰ βεβαιότητος σχεδὸν τὴν στοὰν Κότυος (σ.155) καὶ τὸ λουτρόν Ἀσκληπιοῦ (σ.157) καὶ μετὰ τινος πιθανότητος τὸν ναὸν τῆς Ὑγιάας (σ.148) καὶ ἰσως τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος (σ.161). Περὶ τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἐπιδῶτων Θεῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ τι (πρβ. σ. 137).

Τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ γενῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ ἀσθενεῖς, ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένους, ἐκτὸς δηλ. τοῦ περιβόλου, διότι κατὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ Ἱερῷ (Παυσ. II, 27) δὲν ἐπιτρέπετο οὔτε νὰ ἀποθνήσκῃ τις οὔτε νὰ γενῶσιν αἱ γυναῖκες ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατόν ἴσως νὰ εἴναι τὸ ἕτερον δύο κτισμάτων μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἅτινα κεῖνται προφανῶς ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ, τὸ μὲν παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ δὲ παρὰ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ὧν ἕκαστὸν σώζονται λείψανα (1).

Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου κτισμάτων τοῦ Ἀντωνίνου ἴδε σ. 178 κ. ἐ.

25.

Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπισκέφθη τὸ Ἱερὸν ὁ Πausανίας, ἀμείσως μετὰ τὸν Ἀντωνίνον, περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἶχον ἤδη ἐπέλθει ἐν αὐτῷ καταστροφαί, διότι εἶχε καταρρεῦσει ἡ στοὰ Κότυος, ἣν ὁ Πausανίας εἶδεν ἀνικοδομημένην ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου, εἶχε δὲ πιθανῶς καταπέσει καὶ τὸ Γυμνάσιον. Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή δὲν περιωρίσθη ἐν τούτοις μόνον. Κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ Ἱεροῦ χρόνους μεγάλη καταστροφή, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἐν αὐτῷ, καταπεσόντων τῶν πλείστων τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων ἕνεκα παλαιότητος ἢ καὶ ἕνεκα σεισμῶν ἴσως. Ἀνηγέρθησαν δὲ ταῦτα ἐκ νέου διὰ παντοίων λίθων μετὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου, πολ-

(1) Σχετικῶς πρὸς ὅσα ἐξέθηκα ἐν σελ. 21 σημ. 1 περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀντωνίνου εἶνε τοσοῦτον πολλὰ καὶ σπουδαία ὥστε δὲν πρέπει νὰ δεχθῇ τις ὅτι εἶνε οἰκοδομήματα ἀνδρὸς ἰδιώτου, σημειῶ ἔνταυθα ὅτι καὶ ἄλλος ἰδιώτης ἀνὴρ, ὁ Π. Λικίνιος Πρίσκο, κατέσχευαsen ἐν τῷ Ἱερῷ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα, ὡς φαίνεται, οἰκοδομήματα (C. I. G. 1104).

λαχῶς μεταβληθέντα ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐπαυξηθέντα. Καὶ νέα δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατασκευασθέντα κτίσματα, χρησιμεύοντα πιθανῶς πρὸς κατοικίαν, προσετέθησαν τῇδε κάκεισε ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιεβλήθη πρὸς τούτοις τὸ κεντρικὸν τοῦ Ἱεροῦ μέρος διὰ διπλοῦ ἀμυντικοῦ, ὡς φαίνεται, τείχους κατασκευασθέντος διὰ παντοίων λίθων ἐξ ἀρχαίων μνημείων, δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν διαφόρων οἰκοδομημάτων καὶ διὰ πολλῶν ἐνεπιγράφων λίθων. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Ἀθάτου καὶ προχωρεῖ πρὸς νότον, κάμπτει δ' ἀκολούθως καὶ διερχόμενον μεταξὺ τῆς θόλου καὶ τοῦ σταδίου ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ οἰκοδομήματος Ε' ἐξηκολούθει δὲ προχωροῦν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν αὐτὴν πρὸς ἀνατολὰς διεύθυνσιν καὶ κάμπτον πέραν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς στοῆς Κότυος (Φ) ἐξικνεῖτο, κατὰ τὰ σωζόμενα νῦν λείψανα αὐτοῦ, μέχρι τοῦ Βαλανείου Ο καὶ τοῦ στωϊκοῦ οἰκοδομήματος Ξ. Μή τις δὲ νομίσῃ ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο κατεσκευάσθη μετὰ τὴν κατάπτωσιν τοῦ Ἱεροῦ, ὅτι δηλ. εἶνε ἔργον χριστιανικῶν χρόνων, οἷον εἶνε λ. χ. τὸ ἐν τῇ Ἀλτεϊ τῆς Ὀλυμπίας ἀποκαλυφθὲν βυζαντινὸν τεῖχος, διότι οὐδὲν ἔργον τῆς πλαστικῆς ἦτο ἐντετειχισμένον ἐν αὐτῷ. Τὸ προκείμενον τεῖχος ὠκοδομήθη ὑπὸ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν καιρῷ κινδύνου, ληφθέντων πρὸς τοῦτο τῶν πλησίον κειμένων λίθων ἀρχαίων μνημείων, οὐδενὸς ὁμῶς ἀγάλματος ἢ ἄλλου τινὸς γλυπτοῦ, ἀν καὶ ὑπῆρχον ἐκεῖ πλησίον γλυπτὰ, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν· θὰ ὠκοδομήθη ἄρα τοῦτο ἐν χρόνοις, ἐν οἷς ἡσκειτο εἰσέτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πότε δὲ ἡ ποσάκις ἐκινδύνευσε τὸ Ἱερόν, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' εὐνόητον εἶνε ὅτι, καθ' οὓς χρόνους οἱ Γότθοι ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον εἰσῆλασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον δροῦντες τὴν Κόρινθον καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος (395 π. Χ.), μέγαν διέτρεχε κίνδυνον καὶ τὸ Ἱερόν. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τότε ἴσως κατεσκευάσθη τὸ προκείμενον τεῖχος.

Οἱ Χριστιανοὶ γενόμενοι ὕστερον κύριοι τοῦ Ἱεροῦ, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς Ε' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος (ἴδε σ. 23), κατεσκεύασαν ὡσαύτως κτίσματά τινα ἐν αὐτῷ· ταῦτα ὁμῶς διέ-

φερον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τείχους, διότι ἦσαν μὲν καὶ ταῦτα κατασκευασμένα διὰ παντοίων λίθων ἐξ ἀρχαίων μνημείων, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς ἦσαν ἐντετειχισμένα καὶ γλυπτὰ, τεμάχια ἀγαμάτων καὶ ἀναγλύφων.

26.

Νεκροταφεῖον.

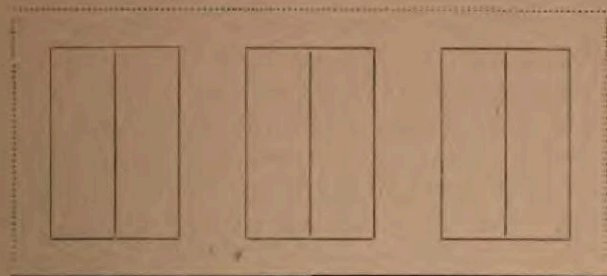
Κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς πεδιάδος τοῦ Ἱεροῦ, πέραν τῶν Προπυλαίων, παρὰ τὴν τὸ πάλαι ἀμαξιτὸν τὴν ἐξ Ἐπιδάουρου εἰς τὸ Ἱερόν ἄγουσαν, ἐκτείνεται τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἀρχεται δὲ τοῦτο ἀπὸ ὑψώματος περιφανοῦς ἀμέσως πρὸ τῶν Προπυλαίων κειμένου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν 100 σχεδὸν μέτρων, καὶ ἐκτείνεται κατὰ τὰ νῦν τῇδε καθεῖς ὁρατὰ Ἱχνη τάφων εἰς ἔκτασιν πλέον τῶν 300 μέτρων.

Τῶν ἐν τῷ νεκροταφείῳ τούτῳ τάφων ἐλάχιστοί τινες ἐξηρευνῆθησαν ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Αὐγούστον τοῦ 1898, πάντες δέ, πλην ἑνός, εὐρίθησαν σεσυλημένοι ἀπὸ παλαιῶν, ὡς φαίνεται, χρόνων. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν θὰ εὐρεθῶσι πολλοὶ ἀσύλητοι τάφοι, διότι δὲν ἦσαν οὗτοι βεβαίως ἀνωρυγμένοι ἐν τῇ γῇ, οὐδ' ἐπίχυσις τοῦ ἰδάφους ἐγένετο κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἀλλὰ, τούναντίον, κατέρρευσαν χώματα ἐκείθεν, ὥστε τὸ σημερινὸν ἰδαφος εἶναι ταπεινότερον τοῦ ἀρχαίου ἰδάφους. Διὰ τοῦτο αἱ ἐκ τιτανολίθου πλάκες αἱ ἀποτελοῦσαι τὰς παρειὰς τῶν σεσυλημένων τάφων εἶναι σήμερον ἐν μέρει ὁραταί.

Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ νεκροταφείου εἶναι τὸ ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος πρὸ τῶν Προπυλαίων ὑψώματος. Ἐνταῦθα εἶναι σήμερον ὁρατοὶ τάφοι, ἅπαντες σεσυλημένοι, τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τούτων τὸ μὲν ἰδαφος ἀποτελεῖται ἐκ πλίνθων, αἱ δὲ παρειαὶ εἶναι κτισταὶ ἐκ μικρῶν λιθαρίων μετὰ τεμαχίων πλίνθων μετ' ἀσβέστου, εἶναι δηλ. κατασκευασμένοι κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τοιχοδομίας ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἦσαν οὗτοι ἐν μέρει τοῦλάχιστον ὁρατοί, ὑψοῦντο

δηλ. ὑπὲρ τὸ ἐδάφος, ὥσπερ σαρκοφάγοι. Ἐρεῦνης δὲ γενομένης ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐνὸς τῶν τάφων τούτων, ἀπεκαλύφθη ἀμέσως ὑπ' αὐτὸν ἄλλος τάφος ἀρχαιοτέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς φαίνεται, ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων καὶ παχέων ὀπτῶν πλίνθων, καὶ ὑπὸ τοῦτον ἄλλος τάφος ἐλληνικῶν χρόνων, ὅστις ἦτο ἀσύλητος, διότι εὑρέθη ἐν αὐτῷ ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ ἐφθαρμένος μὲν ἀλλ' ἀμετακίνητος. Οὗτος ἦτο ἀνωρυγμένος ἐν τῷ στερεῷ ἐδάφει καὶ ἐπικεκαλυμμένος διὰ μεγάλων πλακῶν ἐκ τιτανολίθου.

Πέραν δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 160 περίπου μέτρων, ἐξηρευνήθησαν πρὸς τούτοις ἐξ τάφοι, οἵτινες εὗρηθησαν ἅπαντες σεσυλημένοι. Κεῖνται δὲ οὗτοι κατὰ ζεύγη καὶ ἀποτελοῦσιν οἰοῖ οἰκογενειακὸν μνημεῖον, ὃ περιεκλείετο, ὡς φαίνεται, ὑπὸ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου τὸ σχῆμα περιδόλου ἐκ τιτανολίθου, οὗτος σῶζεται νῦν ἡ μία πλευρά. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἔχει τὸ ἐξῆς σχῆμα:

Τὰς παρειὰς τῶν τάφων τούτων ἀποτελοῦσιν ἀκατέργαστοι πλάκες ἐκ τιτανολίθου· τοιαῦται δὲ πλάκες ἀπειτέλουν ὡσαύτως καὶ τὰ καλύμματα αὐτῶν.

Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Ἱεροῦ, ἐκτὸς τοῦ περιδόλου, ἐννοεῖται, ἐθάπτοντο τῇδε καὶ νεκροί. Παρὰ τὴν τὸ πάλαι ἀμαξιτὸν τὴν ἀπὸ τοῦ σταδίου εἰς τὸν Ἱππόδρομον ἄγουσαν, (ἰδ. σ. 120), εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σταδίου 10 λεπτῶν τῆς ὥρας περίπου, φαίνονται τινες λίθοι, οἵτινες πέπεισμαι ὅτι εἶνε

τάφοι· ἄλλος δὲ τάφος ἐκ μεγάλων πλίνθων ἀπεκαλύφθη παρὰ τὸ θέατρον, ἐν τῇ κατωφερείᾳ τῇ πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀπὸ Ναυπλίου εἰς τὸ θέατρον ἀγούσης ἀμαξιτοῦ (σ. 17 σημ. 1).

27.

Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ.

(Ἰδε φωτοτυπίαν ἐν σελ. 1).

Ἐξετάσαντες ἤδη τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἵνα συλλάβωμεν ἔννοιαν τῆς πάλαι λαμπρότητος καὶ μεγαλοπρεπείας αὐτοῦ, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐν αὐτῷ ἰδρυμένων τῆδε καὶ κεῖσε περὶ τοὺς ναοὺς καὶ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιφανῆ οἰκοδομήματα ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων, ἐπιγραφῶν, ἱαματικῶν πινάκων καὶ παντοίων ἄλλων ἀναθημάτων.

Ἀγαλμάτια θεῶν καὶ παντοῖα ἄλλα μικρὰ ἀναθήματα, πολῦτιμα ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, ἦσαν προφανῶς κατατεθειμένα ἢ ἰδρυμένα ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων. Μεγála δὲ ὁπωσοῦν ἀναθήματα ἐκ κοινοῦ λίθου, ἐκ μαρμάρου καὶ ἐκ χαλκοῦ, παντοῖαι ἐνεπίγραφοι στήλαι, ἀνάγλυφα, ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντες, ἦσαν ἰδρυμένα ἐν ὑπαίθρῳ (1). Ἐν τούτοις διέκρινέ τις πίνακας, ἐν οἷς εἰκονίζοντο αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμεναι θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν, στήλας ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι αἱ θεραπείαι αὗται, ἐπιγραφὰς περιεχούσας λογοδοσίαν τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ χρηματικὴν διαχείρισιν καὶ ἀναγραφὴν τῶν γινομένων δαπανῶν πρὸς κατασκευὴν τῶν διαφόρων οἰκοδομημάτων, ἐπιγραφὰς σχετικὰς πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ τελουμένας θυσίας, στήλας ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι παιᾶνες καὶ ὕμνοι τῷ Ἀσκληπιῷ (2). ψηφίσματα πρὸς τιμὴν πολιτῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων, δι' ὧν

(1) Περί πάντων τούτων ἴδε τὰς ἐν Fouilles d'Épidaure bn' ár. 1 εἰς 277 δημοσιουμένας ἐπιγραφάς.

(2) Ἐν ταύτῃ τῇ κατηγορίᾳ ὑπάγονται τὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθέντα ποιήματα τοῦ Ἰσόλλου (ἴδε σελ. 10 σημ. 4).

ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἐπιδαυρίων ὠνόμαζεν αὐτοὺς προξένους τῆς Ἐπιδαύρου καὶ θεαροδόκους τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καταλόγους τῶν θεαροδόκων τούτων κτλ.

Μεῖζονος σπουδαιότητος ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἐποψὴν ἦσαν παντοῖα ἀναθήματα, ἱερὰ λίθινα σκεύη, οἷον βωμοί, τρίποδες, περιρραντήρια καὶ τράπεζαι ἢ κλῖναι, ἀναθήματα τῶν ἱερέων, πυροφόρων καὶ ἱερομνημόνων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἰδίως ἀγάλματα θεῶν καὶ ἀνδριάντες, ἀναθήματα τὰ μὲν ἀσθενῶν θεραπευθέντων ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἢ τῶν συγγενῶν αὐτῶν εὐγνωμονούντων ἐπὶ τούτῳ τῷ Ἀσκληπιῷ, τὸ δὲ εὐλαβῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλοι δὲ ἀνδριάντες ἰδρυθέντες οἱ πλεῖστοι ὑπὸ τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, τινὲς δὲ ὑπὸ ἄλλων πόλεων καὶ πολλοὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἦσαν τιμητικοὶ ἀνδριάντες. Τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο τῶν περιφανῶν ἱερῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, προσφιλὲς ἐνδιαίτημα εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς πιστοὺς καὶ εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸ ξένους. Οἱ μὲν ἄρα ἔσπευδον νὰ προσφέρωσιν ἀναθήματα τῷ θεῷ (1), οἱ δὲ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀνεγείρωσιν ἀνδριάντας εἰς τοὺς οἰκείους καὶ εἰς τοὺς εὐεργέτας αὐτῶν. Ἄλλ' ὅχι μόνον ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη, ἀλλὰ καὶ ἡ κολακεία συνετέλεσεν εἰς τὸν δι' ἀνδριόσεως ἀνδριάντων ἐγκαλλωπισμὸν τοῦ Ἱεροῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐλαττήριον ἔσχον οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἀνεγείραντες ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ εἰς τοὺς ἐκάστοτε ἰσχυροὺς ρωμαίους, εἰς τὴν Λιβίαν, εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγρίππα Λούκιον Καίσαρα, εἰς τὸν Δρούσον Κλαύδιον Νέρωνα, εἰς τὸν Τιβέριον, εἰς τὴν Δρούσιλλαν (2), εἰς τὸν Κλαύδιον, εἰς τὴν Μεσσαλίναν καὶ Ἀγριππίναν, εἰς τὸν Ἀδριανόν, εἰς τὸν Καρακάλλον, εἰς τὸν Σεπτίμιον Σευήρον καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Ἰουλίαν Δόμναν, καὶ τέλος εἰς τὴν Φρουρίαν Τρανκυλλίαν σύζυγον τοῦ Γορδιανοῦ (239-244 μ.Χ.).

(1) Καὶ ὁ Μούμιος μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερόν καὶ δὲν ὥκησε νὰ ἀναθήσῃ καὶ αὐτὸς τῷ Ἀπόλλωνι Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγίει ἀνάθημά τι (Ide Fouilles d'Épidaure σελ. 39 ἀρ. 20).

(2) Εἰς τοσοῦτον ταπεινοφροσύνης προέβησαν οἱ Ἐπιδαυριοί, ὥστε εἰσάγαγον ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τὴν λατρείαν τῆς διαδοῆτος ταύτης γυναίκας, τῆς διατελεσάσης εἰς ἀθιμίτους σχέσεις μετὰ τοῦ ἑαυτῆς ἀδελφοῦ Καλιγούλα, καὶ ἐγκατέστησαν αὐτῇ ἱερίαν παρθένον ἐπιδαυρίαν.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου.

Ἐν τῷ περιγραφέντι Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἐλατρεῖτο ὁ Ἀσκληπιὸς μόνος ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀπόλλων Μαλεάτης· ὁ ναὸς ὁμῶς τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ τούτου περιβόλου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀμέσως ὑπὲρ αὐτὸ ὑψουμένου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, Κυνορτίου ὄρους. Ἐπὶ τούτου τοῦ ὄρους ὑπῆρχεν ἐπὶ Παυσανίου παλαιὸν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Ὑπῆρχον τότε ἐκεῖ καὶ δεξαμενὴ καὶ ἄλλα κτίσματα, ταῦτα ὁμῶς δὲν προήρχοντο ἐκ παλαιῶν χρόνων, ἀλλ' ἦσαν κατασκευάσματα τοῦ Ἀντωνίνου, ὡς ρητῶς λέγει τοῦτο ὁ Παυσανίας (II, 27): «Ὅρη δὲ ἐστὶν ὑπὲρ » τὸ ἄλσος τό τε Τίθιον καὶ ἕτερον ὀνομαζόμενον Κυνόρτιον, Μα- » λεάτου δὲ Ἀπόλλωνος Ἱερὸν ἐν αὐτῷ. τοῦτο μὲν δὴ τῶν ἀρ- » χαίων· τὰ δὲ ἄλλα ὅσα περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Μαλεάτου, καὶ ἔλυ- » τρον κρήνης ἐς ὃ τὸ ὕδωρ συλλέγεται σφίσι τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, » Ἀντωνίνος καὶ ταῦτα Ἐπιδαυρίοις ἐποίησεν ».

Κατὰ τὴν μεσαίαν τῶν κορυφῶν τοῦ ὄρους τούτου, ἐπὶ ὄροπε δίου, ἐν θέσει καλουμένη Χαράνι (ἴδε σ. 15 σημ. 3), ἦσαν ὁρατὰ λείψανά τινα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων· ἐκεῖ σώζεται ἀρχαία δεξαμενὴ, εἶχε δὲ ἀποκαλυφθῆ καὶ βάθρον φέρον ἐπιγραφὴν Λατοῦς (1). Προφανῶς ἄρα τοῦτο ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου, ἡ δὲ δεξαμενὴ ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθεῖσα.

Ἀνασκαφαί τινες ἐνεργηθεῖσαι ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ, ἐν ἔτει 1896 (ἴδε Πρακτικά τοῦ 1896 σ. 31), ἀπεικάλυψαν παρὰ τὴν δεξαμενὴν τὸ ἐν τῇ προσηρτημένῃ ἐνταῦθα φωτοτυπία οἰκοδόμημα μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὃ εἶνε κατασκευασμένον ἐκ παντοίων λίθων μετὰ πλίνθων, κεραμίδων καὶ ἀσβέστου, καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθογωνίου τὸ σχῆμα αὐλῆς (μ. 9,15 πλ. 7,30), ἣς οἱ τοῖχοι θὰ ἦσαν, φαίνεται, διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν ἐπιτεκαλυμμένοι, καὶ ἐκ παρακειμένων τῇ ἀνατολικῇ καὶ

(1) ἴδε Le Bas-Foucart: II, ἀρ. 144*. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε δημοσιευμένη καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 56 ἀρ. 124.

ΕΚ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΜΑΒΕΑΤΟΥ

Εκ σελ. 179

μεσημβρινῇ αὐτῆς πλευρᾷ δωματίων. Ἐντὸς δὲ τῆς αὐλῆς ταύτης εὐρέθησαν μικρομεγέθη ἀγάλματα Ἀπόλλωνος, Ἀσκληπιοῦ, Ὑγίειας καὶ Ἀρτέμιδος, ὡς φαίνεται. Ἐντὸς δ' αὐτῆς καὶ παρ' αὐτὴν εὐρέθησαν πρὸς τούτοις ἐπιγραφαί, ὧν τινες ἀναθηματικαὶ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ, Ἀπόλλωνι χρηστηρίῳ, Ποσειδῶνι Σαλαμεινίῳ, Ἀρτέμιδι Μουννυχία.

Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος τούτου σώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος. Ἐπὶ τῶν κατὰ χώραν δὲ σωζομένων παραστάδων τῆς θύρας τῆς αὐλῆς εἶνε κεχαραγμέναι αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί :

Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος:

Θεός, ἀγαθὰ τύχα.
Σκανὰ ἱερέως Ἀρχιμή-
δους τοῦ Ἰλάρου, να-
κόρου Παραμόνης τῆς
Ἀδασκάντου, πυροφό-
ρου Ἰλάρου τοῦ Ἀρχιμή-
δους, ζακόρου Λανπρο-
τύχης, ναυφυλάκων
Εὐτύχου C (=Εὐτύχου) καὶ Δάφνου.
ἱερωσάμενοι ἔπει
τοῖς θεοῖς εὐχαριστοῦ-
μεν

Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος:

Θεός, ἀγαθὰ τύχα
χαῖρε. Σκανὰ ἱε-
ρέως Ἰλάρου τοῦ
Ἀρχιμήδους, να-
κόρου Κερδωνί-
δος Διονυσίου,
πυροφόρου Ἰλάρου
[[Ε]ύ[τύχου] ? - -
εἶτους Π Γ
εὐτυχῶς

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων δηλοῦται ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν οἰκοδόμημα ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία τῶν ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου· ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο σκηνὴ ἐκ παλαιῶν ἀναμνήσεων. Κατὰ τοὺς παλαιούς δηλ. χρόνους

σκηναί ἐχρησίμευον πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀσθενῶν καὶ ἄλλων ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ (1)· εὐλόγως ἄρα καὶ λίθινα πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντα ὑστερον οἰκοδομήματα ἐδύναντο νὰ καλῶνται σκηναί. Εὐνόητον ὅμως εἶνε ὅτι δὲν πρέπει νὰ συμπεράνη τις ἐκ τούτου ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἐν καθολικῇ ἤτο χρήσι ἐν τῷ Ἱερῷ, ὅτι δηλ. πάντα τὰ κτίσματα τὰ πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων, τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν λοιπῶν ξένων, σκηναί ἐκαλοῦντο. Φαίνεται ὅτι οἰκοδομήματα μικρὰ καὶ εὐτελῆ τὴν κατασκευὴν, οἷον τὸ προκείμενον καὶ ἴσως ἡ ἐν σ. 162 οἰκία P, ἐκαλοῦντο σκηναί καὶ διεκρίνοντο μεγάλων καὶ ὅπωςδῆποτε πολυτελῶν τοιούτων οἰκοδομημάτων, ἃ ἐκαλοῦντο καταγῶγια (ἴδε σ. 162 Ω).

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐκ τούτου τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομηματος ἴσως προέρχεται καὶ ἐπιγραφή, ἥτις ἦτο ἐντετειχισμένη ἐν τῷ ἀμέσῳ ὑπὸ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκκλησιδίου τῆς Ἀγίας Ἀννης. Αὕτη ἡ ἐπιγραφή, ἣν ἐκτειχισθεῖσαν νῦν ἰδυνήθην νὰ ἀναγνώσω ὁλόκληρον, ἔχει οὕτως :

Θεός, ἀγαθὰ τύχα.
 Σκανὰ ἱερέων Σωφρ ---
 Διονυσίου, νακόρου Εὐκ ---
 Κύπριδος, πυροφόρου Ε ---
 [ναοφυλά]κων ----- (2)

Τοσκότα εἶχον νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τούτου, ἥτις πολλὰ ὑπόσχεται, θελεῖ γείνει μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(1) Ἐν τῇ περὶ μυστηρίων ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφῇ, ἐν στ. 11 κ.λ. (Foucart-Isa Hasi II, 326) γίνεται μακρὸς λόγος περὶ τοιούτων σκηνῶν τοποθετουμένων ἐν χρηματίζουσιν ὡς κατοικίαι τῶν ἱερῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πλήθους τοῦ συμμετέχοντος τῶν ἐν τῇ τελείᾳ τῶν μυστηρίων ἱερῶν.

(2) Ταύτης τῆς κακῶς διατηρουμένης ἐπιγραφῆς, ἐντετειχισμένης ἐν τόπῳ ὑψηλῷ καὶ ἀκαταρτίστῳ ἐν μέρει ὑπὸ ἀσπίστου, ἀβύσσου· ἦτο ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις διὰ τοῦτο ἃ Foucart (ἀρ. Fouilles d'Épidaure σ. 50 ἀρ. 77) ἀτελῶς ἀνέγνω αὕτως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΕΝ ΤΩΙ ΙΕΡΩΙ

1

Λατρεία

τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἀναπτυχθεῖσα τὸ πρῶτον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ εἰσήχθη ἐκεῖθεν ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἐπίδαυρον, ἐξ ἧς διεδόθη τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δὲ ἐμμέσως εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὸν λοιπὸν ἀρχαῖον κόσμον (ἴδε σ. 6-13).

Δὲν εἰσήχθη δὲ μόνη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἐπίδαυρον, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, δὲν ἐλατρεύετο μόνος ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Ἐπιδαύρῳ (ἐν τῷ Ἰερῷ), ἀλλ' ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη χρόνων ἐλατρεύετο ἐκεῖ σὺν αὐτῷ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων, ὁ καὶ Ἀπόλλων Μαλεάτης καλούμενος(1). Αἱ ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς Ε΄

(1) Κατὰ τὰ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἰσύλλου πρῶτος ὁ Μᾶλος ἱδρύσει βωμὸν τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ, τοιοῦτος δὲ βωμὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἐν Τρίκῃ Ἀσκληπιείῳ, ἐφ' οὗ ἔπρεπε νὰ προσφέρῃ θυσίας ὁ μέλλων νὰ καταβῇ εἰς τὸ ἐκεῖ ἄδυτον τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 127 σημ. 1). Μαλεάτης ἄρα προέρχεται ἐκ τοῦ Μᾶλος, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάσθησαν τὸν Μᾶλον τοῦτον θέλοντες νὰ ἀνέυρωσι λόγον ἐρμηνευτικόν τῆς καταγωγῆς τοῦ Μαλεάτου (Wilamowitz: Isyllos σ. 91 καὶ 99). Οἱ νεώτεροι τὴν λέξιν Μαλεάτης παράγουσιν οἱ μὲν ἐκ τοῦ Μαλέα, ἀκρωτηρίου ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἄλλαχοῦ (ἴδε Meister: Griech. Dialekte σ. 65), οἱ δὲ ἐκ τοῦ μῦλλον (πρόδατον) ἰσχυριζόμενοι οὕτως ὅτι πρόδατα ἐθυσιάζοντο τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ (πρβ. Sam. Wide: Lakonische Kulte σ. 92), οἱ δὲ ἐκ τοῦ μηλέα (καθ' ὃν τρόπον ὁ Διόνυσος ἐκ τοῦ συκῆς ὠνομάσθη συκεάτης, ἴδε Usener: Götternamen, 146). Ἄλλ' ἔστω ἡ καταγωγὴ τῆς λέξεως οἰαδήποτε, ὁ Μαλεάτης φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πάλαι θεὸς ἢ δαίμων τις ἱερατικὴν κειτημένος δύναμιν, ὅστις ὑπετάγη ὑστερον τῷ Ἀπόλλωνι γενομένῳ οὕτως Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ (Wilamowitz: Isyllos σ. 100). Δὲν

μὲν τῆς μιᾶς ὀφείως τὸν Ἀσκληπιόν, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας κεφαλὴν Ἀπόλλωνος.

Οὕτω δὲ ἔχοντος τοῦ πράγματος, προβάλλεται ἐν πρώτοις τὸ ἐρώτημα, τίς ἡ χρονολογικὴ σχέσις τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος;

Ἀφ' οὗ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσῆχθη εἰς τὸ Ἱερὸν ἐκ Θεσσαλίας, ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ ἡ λατρεία αὐτοῦ ἦτο συνηνωμένη τῇ τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκεῖ παράδοσιν ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος (ἴδε σ. 7), εὐλογον εἶνε νὰ δεχθῇ τις ὅτι συγχρόνως εἰσῆχθη εἰς τὸ Ἱερὸν ἡ λατρεία καὶ τῶν δύο θεῶν. Ἐν τούτοις οὐχὶ ἄνευ λόγου δύναται τις ὡσαύτως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἴσως ἀρχαιότερα τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ὅτι τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν προσφερόμενα ἀναθήματα ἀντί-θηντο συγχρόνως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, δὲν εἶνε παράδοξον, ἀφ' οὗ ὁ Ἀπόλλων συνελατρεύετο τῷ Ἀσκληπιῷ· παράδοξον ὅμως εἶνε ὅτι καὶ αἱ ἀποκλειστικῶς ὑπὸ μόνου τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμεναι θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν ἀπεδίδοντο ὡσαύτως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι. Τοῦτο εἶνε ἴσως ἀποτέλεσμα ἀναμνήσεων παλαιότερων ἰαμάτων γινόμενων ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν παλαιότεροις δηλ. χρόνοις ἐλατρεύετο ἴσως ὁ Ἀπόλλων ἐν τῷ Ἱερῷ ὡς θεὸς ἱαματικῆν δύναμιν κεκτημένος, ὃ ἐστὶν ὡς θεὸς ἰατρός, οἷος καὶ ἐλατρεύετο ἑνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (1). Εἰσαχθεῖσα δὲ ὑστερώτερον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπερίσχυσε τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο τότε ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τοῦ Ἱεροῦ, ὁ μόνος δρῶν ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν, τοῦ Ἀπόλλωνος καταλαβόντος ἐπίτιμον, οὕτως εἰπεῖν, θέσιν ἐν τοῖς τελουμένοις ἰάμασιν.

Ὅτι δὲ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἴσως ἀρχαιότερα τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δύναται νὰ εἰκάσῃ τις καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς:

Ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο τοπικῶς κεχωρισμένη. Ἐν τῷ κατ' ἐξοχὴν Ἱερῷ, ἐν τῷ τε-μένει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσεφέροντο μὲν ἀναθήματα τῷ Ἀπόλ-λωνι, ἀλλ' οὔτε ναὸν οὔτε βωμὸν εἶχεν οὗτος ἐν αὐτῷ. Τὸ ἱερὸν

(1) ἴδε Preller Robert: Grich. Mythologie, σ. 277 καὶ 870.

ἑκατονταετηρίδος καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὕψου-
 τῶν ἀσθενῶν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ καὶ περιφανεῖ θέσει. Ἀλλ' ἂν
 ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἴσως ἐν τῷ ἱερῷ, θὰ ἰγκαθι-
 προσφερόμενα ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Ὁ ἀποχωρισμός ὅμως τῶν
 λωνι ἀνάγκη ἵνα ἡν κατέχει τὸ τοῦ Ἀπόλ-
 ὄνματος τοῦ ἱεροῦ ἵνα ἴσως τὸ πρῶτον ἐν τῇ χώρᾳ

πιοῦ, τέλος τῆς λατρείας τούτου σημειωτέον ὅτι ἐκ
 ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς λατρείας εὐρημάτων εἰδείχθη, ὅτι ἐν
 15). Σημειώματα τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος εἰ-
 Ἐπιδαύρου.

ὑπετάγη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἵνα ἴσως εὐνοίαν, ἣν εἶχεν ὑπὲρ
 ἱλατρίων τῶν Δελφῶν, ἣν εἶχεν ὑπὲρ
 τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῇ λατρείᾳ τῶν Μεσσηνίων καὶ Ἐπι-
 δημῶν καὶ τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (σ. 12).

τῆς Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς λατρείας εὐνοίαν εἰς τὴν φήμην τοῦ
 πολλοῦ τῆς Ἑλλάδος διάδοσιν

ἵσταται, ἀπὸ τίνος χρόνου ἤσκειτο
 τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος;
 ὅτι μόνον εἰδείχθη, ὅτι ἀπὸ τῶν τε-
 τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος ἔλα-
 ῶται, διότι ἰεθαιώθη ὅτι ἀπὸ τῶν
 ἦσαν ἐν αὐτῷ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀσκλη-
 καὶ, κατ' ἀκολουθίαν, αἱ ἐγκοιμῆ-
 ἐκείνων προέρχονται ἐν ταῖς ἀνα-
 κταῖς, ἀναθηματικαὶ τῷ τε Ἀπόλ-
 (σ. 12) καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ (σ. 32). Ἐπειτα
 ἑκατονταετηρίδος ἐτελοῦντο ἐν τῷ ἱερῷ
 ἀναθάνοντι παρὰ τοῦ Πινδάρου· ἔκτοτε
 ἐκ τῶν ἱερῶν, ἡ ἑρτάζοντο ἐν τῷ ἱερῷ τὰ Ἀσκλη-

ἵσταται ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ἴδε σ. 178)
 καὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

πειρία, διότι ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἑορτῇ ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες (σ. 33).

Κατὰ δὲ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα ἐτελειοποιήθη καθ' ὅλοκληρ-
ρίαν ἢ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία, ἥκμασε καὶ περίφημος ἐγένετο ἀνὰ
τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' οὗ καὶ εἰς Ἀθήνας εἰσέχθη τότε ἐκ τοῦ Ἱε-
ροῦ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν ἔτει 420 π. Χ. (1). Καὶ
ἄλλοι δὲ θεοὶ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὸ τέλος τῆς Ε'
ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἀρχαϊκῆς ἐπι-

(1) Κατὰ τὴν παρὰ Πausanias (II, 26, 7) καὶ Philostratus (Ἀπολλώνιος, IV, 18) παράδοσιν καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Körtle (Athen. Mittheilungen 1893 σ. 245 κ. ἐ. καὶ 1896 σ. 309 κ. ἐ.) συναρμολόγησιν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἐν O.I.A. II, ἀρ. 1649, ἐπιγραφῆς, ὃ Ἀσκληπιὸς θέλων νὰ μνηθῇ τὰ Ἐλευ-
σίνια μυστήρια ἦλθεν ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Ἀστυρίλου ἄρχοντος (420 π. Χ.)· καίπερ δὲ ἀργὰ ἔλθων, διότι εἶχαν ἤδη ἀρχίσει αἱ ἑορταί, ἐγένετο δεκτός ἐν τοῖς μυστηρίοις. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου οἱ Ἀθηναῖοι ἱδρυ-
σαν τὰ Ἐπιδαύρια, ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τελομένην τῇ τρίτῃ ἢ τετάρτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἐπὶ τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις ἑορτῶν, τῇ 18 Βοηδρομιῶ-
νος (A. Mommsen: Heortologie σ. 250), ἡμέρᾳ καθ' ἣν ὁ Ἀσκληπιὸς ἀφί-
κετο εἰς Ἀθήνας. Οὕτως εἰσέχθη εἰς Ἀθήνας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἱδρῶθι αὐτῷ τότε τὸ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως τέμενος (τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ Ἀσκληπιεῖον τὸ ἐν ᾧ οὖται καλούμενον).

Ἐλθὼν δ' εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀσκληπιὸς ἐπεσκέψατο, κατὰ τὴν ἐν τῷ Μ. Ἑτυμο-
λογικῷ (ἐν λ. Δεξιῶν) παράδοσιν, τὸν Σοφοκλῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ὅστις ἐτύγ-
χανε τότε ἱερεὺς τοῦ ἱαματικῆς δυνάμει κακτημένου ἥρωος Ἀμύνου (κατὰ τὴν
εὐλογον εἰκασίαν τοῦ Körtle, οὐχὶ τοῦ Ἀλκωνος, ὡς ἐπιστεύετο). Ὁ δὲ Σοφοκλῆς
ὑποδείξας τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ οἰκίᾳ ἱδρυσεν αὐτῷ βωμόν, ἐτιμήθη δὲ
ἐπὶ τούτῳ μετὰ θάνατον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες κατεσκεύασαν αὐτῷ ἡρώον,
ἐν ᾧ ἱλάτρευον αὐτὸν ὡς ἥρωα, Δεξιῶνα ἐπονομάσαντες ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀσκλη-
πιοῦ δεξιότητος. Ταῦτα ἐξηγῶν ὁ Körtle, ὁρμώμενος ἐξ ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων
γενομένων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου ἀποκαλυφθέντι, ἐν ἔτει 1893,
κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου, εἰκάσει εὐλόγως
κατ' ἐμὲ ὅτι τὸν ἐξ Ἐπιδαύρου θεόν Ἀσκληπιὸν εἰσαχθέντα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐγ-
καθιδρυθέντα τῷ 1420 ἐν τῷ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως
ἱδρυθέντι αὐτῷ Ἀσκληπιεῖῳ, ἐγκαθίδρυσεν ὁ Σοφοκλῆς καὶ ἐν τῷ ἀπὸ ἀρχαιο-
τέρων χρόνων χρονολογούμενῳ ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου, οὗ ἦτο ἱερεὺς, ἱδρύσας αὐτῷ
βωμόν. Οὕτως ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο μὲν κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ μνημονευθέντι
Ἀσκληπιεῖῳ, συνελατρεύετο δὲ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου σὺν τῷ Ἀμύνῳ
τούτῳ καὶ τῷ Δεξιῶνι, ὡς εἰδείχθη ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων.
Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο καὶ ἐν Πειραιεῖ, ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ
λόφου τῆς Μουνυχίας Ἀσκληπιεῖῳ (ἴδε τὴν ἐν σ. 182 ἐπιγραφὴν). Κατὰ τινὰς
δ' ἐπιγραφὰς εὐρεθείσας ἐσχάτως ἐν ἀγρῷ τινι παρὰ τὴν Ἐλευσίνα, ὑπῆρχε καὶ

τοῦ 1888 (1). Σὺν τῷ
 μὲν ἄρτεμις, σὺν τῷ Ἀσκλη-
 πει. Πᾶσι δὲ τοῖς θεοῖς τοῦ-
 οῦ μὲν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλ-
 λωνος Ἀσκληπιοῦ.

ἡμετέρας ἐπιγραφὰς ὁ Ἀσκληπιὺς
 καὶ ἁπλῶς Σωτήρ (2), Παιδὺν

ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ε'

ἐποχῆς ἐπιγραφή, ἡ πρὸς δυσμὰς τοῦ
 μεταγενεστέρου οἰκήματι, ἔχει ἐν μεταγραφῇ

Τῷ Ἀσκληπιῷ θύεν βῶ-
 ν ἔρσενα καὶ ἡμονάοις
 βῶν ἔρσενα καὶ ἡμονάα-
 ις βῶν θέλειαν ἐπὶ τοῦ β-
 ομοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ θύε-
 ν ταῦτα καὶ καλὰ ἰδὼ ἀνθ-
 ἔντο τῷ Ἀσκληπιῷ φερ-
 νὰν κριθᾶν μέδιμνον Σ
 πυρὸν ἡμέδιμνον οἶν-
 ου ἡμέτειαν σκέλος τῷ
 πράτου βοὺς παρθέντο τ-
 [ῶ] θιῶι τὸ δ' ἄτερον τοῖ ἰ-
 [αρο]μνάμονες φε[ρόσ]θο τ-
 [οῦ δε]υτέρω τοῖς ἀοιδόι-
 [ς δόντο] τὸ δ' ἄτερον το[ῖς]
 [φρουροῖς δόντο καὶ τίν]-
 [δοσθίδια - - - - -]

ὅπως λάβω ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσω τινὰ ἐν τοῖς ἐπο-
 χαιῶν, περὶ ὕμνων καὶ παιδῶν καὶ περὶ τοῦ ἱερα-
 κατεγράφοι.

ὅπως 6, 68, 49, 53 κτλ. 54, 150. Σημειωτέον ὅτι ὁ
 Σωτήρ κατ' ἐξοχὴν ὡς θεὸς ἰατρὸς· ἐκαλεῖτο ὁμοῦ οὕτως
 τῆς λέξεως, ὡς θεὸς αἰέποτε σώζων καὶ τὰ πάντα θυ-
 καὶ τοῦ Ἰππῆλου (στ. 76) καλεῖται Σωτήρ εὐρυχό-
 ἐν τοῖς μεταγενεστέροις δὲ χρόνοις ἐξελαμβάνετο ὡς θεὸς

Παιήων (1), ἀναξ καὶ μάκαρ (2). Πρὸς τούτοις ἐκαλεῖτο Ἀσκληπιὸς ἰατὴρ καὶ εἰητὴρ, ὀρθίος, ἐπήκοος, εὐκόλος, ἀλεξιπόνος, συγγνώμων, κλυτόμητις, παῖς καὶ υἱὸς Φοῖβου (3). Ἐτι δὲ ἐκαλεῖτο Περγαμνός (4), Πανταλιώτης (5), Λιγεώτης (6).

Ὁ Ἀπόλλων δὲ ἐκαλεῖτο ἀπλῶς Ἀπόλλων καὶ Ἀπόλλων Μαλεάτας (7), Ἀπόλλων Μαλεάτας σωτήρ, Ἀπόλλων σωτήρ, πύθιος, πύθιος πατρῷος, συγγνώμων, Ἀμυκλαῖος, Ὑπαταῖος, ἐκατηδελέτης, ἀναξ, ἀκείρεκόμενος, πατήρ (8), καὶ Ἀπόλλων Δῆλιος (9), νόμιος, χρηστήριος (10).

Σημειωτέον ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν περιοριζέτο μόνον ἐν τῷ Ἱερῷ. Καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων ὑπῆρχε τέμενος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περικλείον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τῆς συζύγου τοῦ Ἡπιόνης (Παυσ. II, 29, 1).

τὸ πᾶν ἄγων καὶ νέμων, σωτήρ τῶν ὄλων καὶ ψύλαξ τῶν ἀθανάτων (Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ I σ. 64).

(1) Fouilles d'Épidaure 4, 7, 47, 258. Ὁ Παιῖν (ἱπικῶς Παιήων) ἦτο ἀρχαιότατος παρὰ τοῖς Ἕλλησι θεὸς τῆς ἰατρικῆς, ἀρχαιότερος οὐ μόνον τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν τῇ ἐπικῇ ποιῆσει εἶνα θεὸς αὐτοτελῆς, διάφορος τοῦ Ἀπόλλωνος, ᾧ ὑπετάγη βαθμηδὸν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις. Ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀσκληπιὸς ἐκλήθη Παιῖν (Ἰδε Usener: Götternamen σ. 153).

(2) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 7, 27, 52.

(3) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 7 καὶ 140, 155, 133, 78, 50, 79, 73, 138.

(4) Fouilles d'Épidaure 137. Περὶ τοῦ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου, Ἰδε σ. 13 σημ. 1.

(5) Fouilles d'Épidaure 82. Ἐκ τῆς θρακικῆς πόλεως Πανταλίας. Ἄλλως ἐρμηνεύει τὴν λέξιν ὁ Usener: Götternamen σ. 312 σημ. 31.

(6) Fouilles d'Épidaure 54. Κατὰ τὸν Robert (Preller-Robert: Gr. Mythologie σ. 518 σημ. 4) ἔχοντα ὑπ' ὅψιν τὴν παράδοσιν περὶ αἰγὸς θηλασάσης τὸν Ἀσκληπιόν (Ἰδε σ. 10), ἀναγνωστέον οὐχὶ «Λιγεώτης» ἀλλ' αἰγεώτης (ἐκ τοῦ αἶξ-αἰγός).

(7) Fouilles d'Épidaure 6, 7, 51, 93, 130 κτλ.

(8) Fouilles d'Épidaure 70, 92, 9, 48, 50, 98, 163, 67 καὶ 7, 73, 138.

(9) Blinkenberg: Fra Epidauros (Nord. tidskr. f. filol.) σ. 268. Πρὸς Baunack (Philologus, τόμ. 55, 1895, σ. 28 ἀρ. 37).

(10) Ἀπόλλων νόμιος (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1884 σ. 27 ἀρ. 69). Ἀπόλλων χρηστήριος, κατὰ τὴν ἱεῖαν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν: (ὁ δεῖνα) Ἀρτεμιδώρου | πυροφορήσας. | Ἀπόλλωνος | χρηστήριου.

Λατρεία ἄλλων θεῶν καὶ δαιμόνων.

Ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὡς εἵπομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ δαίμονες προσετίθεντο καὶ οὕτω τὸ Ἱερόν ἐγένετο ἀληθῶς ἐλληνικὸν Πάνθεον.

Τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευομένων θεῶν τούτων τινὲς μὲν εἶχον ἴδιον ναόν, οἱ πλείστοι δὲ εἶχον μόνον βωμόν τινα, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ. Ἐλατρεύοντο δὲ ἐν αὐτῷ οἱ ἐξῆς:

Τὰ τέκνα, υἱοί, παῖδες τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Τίνα δὲ εἶνε τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τέκνα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δὲν δυνάμεθα ὠρισμένως νὰ εἰπώμεν, διότι οὐδαμοῦ που ἀναφέρονται ταῦτα ὀνομαστί (2).

(1) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 2 στ. 13, ἀρ. 4, ἀρ. 43. Πρβ. καὶ ἀρ. 138. Ἐνταῦθα μνημονεύετον καὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν, οὓς ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου ἐκλαμβάνει ὡς ἰδρυτὰς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων τελομένων γυμνικῶν ἀγώνων (Ἰδε σ. 33 σημ. 2) καὶ ὧν ἐπιφάνειαν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀναφέρει ὁ ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων ἀκμάσας Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς (I, 78) «καὶ αὐτοὺς πολλοὶ μὲν ἤδη ἐν Ἐπιδαύρῳ εἰδόν τε καὶ ἔγνωσαν ἐμφανῆ κινουμένους».

(2) Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἀνακοινωθείσῃ ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Asklepios σ. 126 ἀρ. 115) μνημονεύονται, ἄγνωστον ἐν ποίᾳ τινὶ σχέσει πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, Ἰασώ, Ἀκισώ καὶ Ὑγεία. Οἰκογενειακὸν δὲ περὶ τὸν Ἀσκληπιὸν κύκλον ἀπετέλουν καθ' ὅλου οἱ ἐξῆς δαίμονες: οἱ δύο ἀπὸ Ὁμήρου γνωστοὶ Ἀσκληπιῶν Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, Τελεσφόρος, Ἰανίσκος, Ἡπιόνῃ Ὑγεία, Πανάκεια, Ἰασώ, Ἀκισώ, Αἰγλή.

Μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀναγράφονται ἀλλαχοῦ καὶ παρὰ τῷ Ἡρώνδῃ καὶ ἐν παιᾶνι εὐρεθέντι ἐν Πτολεμαίῳ. Ἡρώνδας IV, 6.

Χαίροις, ἀναξ Παῖνον, δὲς μέδεις Τρῳέκης
καὶ ἑὼν γλυκῆαν κήπιδαυρον ὦκηκας,
σὺν καὶ Κορωνίς, ἥ σ' ἔτικτε, κάπόλλων
χαίροισιν, ἧς τε χειρὶ δεξιῇ ψαύεις,
5 Ὑγεία, κῶνπερ οἶδε τίμιοι βωμοί,
Πανάκη τε κήπιώ τε κήσιώ χαίροι,
χοὶ Δεωμέδοντος οἰκίην τε καὶ τείχη
πέρσαντες, ἱπτῆρες ἀγρίων νούσων,
Ποδαλείριός τε καὶ Μαχάων, χαῖρόντων,

Συνειργάζοντο δὲ τῷ Ἀσκληπιῷ τὰ ἑαυτοῦ τέκνα εἰς τὴν θερα-
πείαν τῶν ἀσθενῶν, διότι εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὰ τέκνα
αὐτοῦ κατέφυγεν, ἵνα θεραπευθῇ ἐξ ἧς ἐπασχε νόσου, ὃ τὸ ἐν
Fouil. d'Épid., ἀρ. 4, προσένεγκὼν ἀνάθημα:

— — — πρὶν γὰρ σὰς ἐς χέρας ἔλθεῖν
σῶν τε τέκνων, κεῖμαι νοῦσου ὑπὸ στυγεραῖς
ἐνπυος ὧν στῆθος χειρῶν τε ἀκρατής — —

Κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων (F. d'Épid.
ἀρ. 2 στ. 10) οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ἑαυτῶν πατρὸς διατρί-
βοντος ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐπεχείρησαν νὰ θεραπεύσωσιν ἐν Τροιζῆνι
γυναῖκα πάσχουσαν καὶ ἀπέκοψαν αὐτῆς τὴν κεφαλὴν, μὴ δυνά-
μενοι δὲ νὰ προσαρμόσωσιν αὐτὴν ἀκολουθῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐπὶ
τοῦ τραχήλου θέσει μετεκαλέσαντο ἐξ Ἐπιδαύρου τὸν Ἀσκλη-
πιόν, ὅστις ἐλθὼν ἐθεράπευσε τὴν γυναῖκα καὶ κατὰ Ἴππυν τὸν
ἱστορικὸν (1) ἐπέπληξεν αὐτοὺς ἀναλαβόντας ἔργον ἀνώτερον

10 χῶδοι θεοὶ σὴν ἐστίνην κατοικεῦσιν
καὶ θεαί, πάτερ Παῖνον· ἔλεω δεῦτε,
τοῦ ἀλέκτορος τοῦδ' ὄντιν' οἰκίης τοίχων
κῆρυκα θύω, τὰπίθορπα δέξαισθε.

Παιάν ἐκ Πτολεμαῖδος (Revue archéologique 1889 σ. 70):

Παιάνα κλυτόμυτιν αἰεῖσθε κοῦροι Ἀπτοίδων ἑκατον·
ἴε, ὦ, ἴε Παιάν, ὅς μέγα χάρμα βροτοῖσιν ἐγείνατο μυχθεῖς
ἐν φιλότῃ Κορωνίδι τῇ Φλεγυεῖα, ἴη Παιάν, [Ἀ]σκληπιόν,
δαῖμονα κλεινότατον, ἴε Παιάν, τοῦδε καὶ ἐξεγένοντο
5 Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, ἦδ' Ἰασώ, Ἀκεσώ τε πολύλλιτος,
ὦ, ἴε Παιάν, Αἰγλή τε εὐώπης, Πανάκειά τε, Ἠπιόνης παῖδες,
σὺν ἀγακλυτῷ εὐαυγεῖ Ὑγίειᾳ. Ἰὴ Παιάν, Ἀσκληπιέ, δαῖμον
κλεινότατε, ἴε Παιάν, χαῖρέ μοι Ἰλαος δ' ἐπινεῖδεο [ἀ]μετέρ[α]ν
πόλιν εὐρύχορον· ἴε, ὦ, ἴε Παιάν. Δός δ' ἡμᾶς χαίροντας ὀρέ[α]ν
10 ᾗδος ἀελίου δοκίμους, σὺν ἀγακλυτῷ εὐαυγεῖ Ὑγίειᾳ.
Ἰὴ Παιάν, Ἀσκληπιέ, δαῖμον σεμνότατε, ἴε Παιάν,
Νείλου δὲ ῥοῆς δόφης, μάκαρ, αἰδίοις· καὶ τᾷδε πόλει
θάλος ἀμβρόσιον, πάσῃ τε ἀγανὸν κλέος Αἰγύπτῳ.
Χαῖρέ μοι, ὦ Παιάν, ἐπ' ἡμαῖς εὐφροσι ταῖσδ' αἰδαῖς·
15 Χαῖρ' ὦ Πύθι' Ἀπολλων.

(1) Ἴδε τὸ ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ (Περὶ ζώων IX, 33) περιτωθὲν ἀπόσπασμα
τοῦ ἱστοριογράφου τούτου, τὸ καὶ ἐν Fragn. histor. graec. II, 15, καὶ ἐν
Fouilles d'Épidaure σ. 31.

τῶν δυνάμεων των. Ταῦτα δεικνύουσιν ἐπαρκῶς ὅταν θέσιν κατέ-
χον κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ
Ἱερῷ· δὲν ἦσαν θεοὶ αὐτοτελεῖς, ἱκανοὶ νὰ προβαίνωσιν εἰς οἰασ-
δήποτε θεραπείας ἀσθενῶν, ἀλλ' ἦσαν ἀπλῶς βοηθοὶ τοῦ ἑαυ-
τῶν πατρός.

Ὁ **Μαχάων**, ὁ ἐπισημότερος τῶν δύο Ἀσκληπιάδων,
ὅστις ἐν Πελοποννήσῳ ἐξελαμβάνετο ὡς πατὴρ πολλῶν δαιμόνων
ιατήρων, Νικομάχου, Γοργάσου καὶ Πολεμοκράτους ἐν Μεσσηνίᾳ,
Σφύρου ἐν Ἀργεὶ καὶ Ἀλεξάνορος ἐν Τιτάνῃ (1). Ὁ Μαχάων
ἐλατρεύετο ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἐν Γερηνίᾳ τῆς Μεσσηνίας
(Πανσ. III, 26, 9. Στράβων VIII, 360)· ἐκεῖθεν δὲ, ὡς φαί-
νεται, εἰσῆχθη εἰς τὸ Ἱερόν ἢ λατρεῖα αὐτοῦ τὸ δεύτερον ἤμισυ
τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. τοῦλάχιστον (2).

Ἡ **Ἡπιόνη**, ἡ ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν θυσίαι, ἀπὸ κοινοῦ
σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ ταῖς ἑλευσινίαις θεαῖς, καὶ προσεφέροντο
ἀναθήματα, αὐτῇ τε καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ (3). Ἐξελαμβάνετο δὲ
αὕτη ὡς σύζυγος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐλατρεύετο ἐν τε τῷ Ἱερῷ
καὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδάουρου, ἐν ἣ ὑπῆρχεν ἄγαλμα αὐτῆς
ἐν τεμένει τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐτερον δ' αὐτῆς ἄγαλμα ὑπῆρχεν
ἐν τῷ Ἱερῷ (Πανσ. II, 29, 1).

(1) Οἱ δύο ἐκ Θεσσαλίας Ἀσκληπιάδαι Μαχάων καὶ Ποδαλείριος εἶνε ἦδη
γνωστοὶ ἐκ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου:

B. 729 κέ. Οἱ δ' εἶχον Τρίκλην καὶ Ἰθώμην κλωμακδέσσαυ
οἳ τ' ἔχον Οἰχαλίην, πόλιν Εὐρύτου Οἰχαλιῆος,
τῶν αὐτ' ἠγείσθην Ἀσκληπιοῦ δύο παῖδε,
ἱητῆρ' ἀγαθῷ, Ποδαλείριος ἡ δὲ Μαχάων.

Δ. 192 κέ. Ἡ καὶ Ταλθύδιον θεῖον κήρυκα προσηύδα·
«Ταλθύδι», ὅτι τάχιστα Μαχάονα δεῦρο κάλεσσον,
φῶτ' Ἀσκληπιοῦ υἱόν ἀμόμονος ἱητῆρος».

Λ. 517 κέ. Αὐτίκα δ' ὦν ὀχέων ἐπεδήσατο (ὁ Νέστορ), παρ δὲ Μαχάων
βαῖν', Ἀσκληπιοῦ υἱὸς ἀμόμονος ἱητῆρος.

Κατὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρην οἱ μὲν Μαχάων ἦτο ὁ πρῶτος χειρουργός, ὁ
δὲ Ποδαλείριος ὁ πρῶτος παθολόγος, οὕτως εἰπεῖν, διότι αὐτὸς διέγνω τὴν μα-
νίαν τοῦ Αἴαντος· πατὴρ ὅμως τούτων δὲν εἶνε ὁ Ἀσκληπιός, ἀλλ' ὁ Ποσειδῶν
(ὁς Wilamowitz: Isyllos σ. 47 κέ.).

(2) Ἰδε τὴν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894, σ. 22 ἀρ. 16 ἐπιγραφὴν.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 5 καὶ 35. — Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἡπιόνη ἐλα-
τρεύετο πρὸς τούτους ἐν Κῷ καὶ ἐν Ἀθήναις.

Ἑγεία, ἡ κατ' ἐξοχὴν μετὰ τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὸν Ἀπόλ-
λωνα λατρευμένη ἐν τῷ Ἱερῷ θεὰ ἀπὸ τῆς Β' τοῦλάχιστον
ἐκατονταετηρίδος π. Χ. Ἐκαλεῖτο δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἱερῷ Ἑγεία
σώτειρα, ἀλεξίπινος καὶ ἀπλῶς Σώτειρα (1), καὶ ἐλατρεύετο
ἀπὸ παλαιῶν χρόνων ἐν Τιτάνῃ τῆς Σικυωνίας (Παυσ. II, 11,
6). Πόθεν δὲ εἰσῆχθη ἡ λατρεία αὐτῆς εἰς Ἐπίδαυρον καὶ πότε,
δὲν εἶνε δυνατόν νά ἐξακριβωθῇ (2).

Πανάκεια, κατ' ἐπιγραφὴν ρωμαϊκῶν χρόνων (3).

Τελεσφόρος, κατ' ἐπιγραφὰς ρωμαϊκῶν χρόνων. Καλεῖται
δὲ οὗτος σωτὴρ καὶ ἐπῆκοος, σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ δὲ καὶ τῇ
Ἑγείᾳ ἀλεξίπινος καὶ Πανταλιώτης (4). Ὡνομάζετο δὲ
Τελεσφόρος ὁ δαίμων οὗτος ἐν Περγάμῳ, (ἐν Τιτάνῃ Εὐαμε-
ρίων), ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ Ἀκείσις (5). Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πausanias
(II, 11, 7), ὃ προσεπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἐν Ἀττικῇ εὐρεθεὶς ὕμνος
εἰς Τελεσφόρον, ὁ ἐν C. I. A. III, 171 :

Ἵννέομέν σε, μάκαρ, φασσίνδροτε, δῶτορ ἐάω[ν].
Παιᾶνος ἰδρυμα, Τελεσφόρε κλεινὸν δ[αῖμον]ν,
καὶ σ' Ἐπιδαύρειοι μὲν ἀλεξιχόροιςιν ἀοι[δ]αῖς
γῆθόσυνοι μέλπουσιν, ἄναξ, Ἀκείσιν καλέοντες,
οὐ[ν]ε[κ'] ἄκος θν[η]τοῖσι φέρει[ς] στυγερῶν ὀδυνάων.

(1) Fouilles d'Épidaure 20, 69, 78, 82, 134, 142, 159, 250.

(2) Ὁ Thraemer ὑποστηρίζει (Rochers Lexicon, I 2776, III 47 καὶ
Pauly's Encyclop. 1656 κ.ε.) ὅτι λίαν ἐνωρίς εἰσῆχθη εἰς Ἐπίδαυρον ἐκ Τι-
τάνης ἡ λατρεία τῆς Ἑγείας. Ὁ Körte (Athen. Mitth. 1893 σ. 249) τοῦναν-
τίον ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς Ἀθήνας (420
π. Χ.) πρὶν ἢ εἰσαχθῇ εἰς Ἐπίδαυρον.

(3) Ἀὕτη ἡ ἐπιγραφὴ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Blinkenberg (Inscriptions
d'Épidaure σ. 165 ἀρ. 12) ἔχει οὕτως: «[Ἐπ]ὶ ἱερός τοῦ [Ἀ]σκληπιοῦ Ἐπι-
τυνχάνοντος [ε]ο[σ]ῖ Ἀ[ρ]ε[σ]τιωνος [Πόμπ]ων πυροφορήσας τὸ κζ' ἔτος Πανα-
κεία». Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ λ. Πανάκεια ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épi-
daure, ἀρ. 241, ἐπιγραφῇ: «Ἀ σόνδος ἅ τῶν Ἀσκληπιαστῶν τῶν ἐν Πανα-
κείᾳ» σημαίνει ὁμοῦς ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, οὐχὶ τὴν θεάν, ἀλλὰ τόπον τινά, ὅστις
ἦτο ἡ εἶδρα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος Ἀσκληπιαστῶν. Οὕτως ἀπαντᾷ: Ἀσκληπια-
σταὶ οἱ ἐν Αὐλαῖς (Foucart: Assoc. religieuses σ. 233 ἀρ. 56), κ. ἄ.

(4) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 68, 78, 143, 153, 160, 165.

(5) Παράδοξον εἶνε ὅτι εὐρέθησαν ἐπιγραφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναθηματικαὶ εἰς
Τελεσφόρον, οὐδεμία δὲ εἰς Ἀκείσιν.

Ἄρτεμις. Αὕτη ἐλατρεύετο σὺν τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῇ Ἀθητῇ ἀπὸ τῆς Ε' ἐκατονταετηρίδος, ὡς μαρτυροῦμεν ἐκ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς· θὰ εἶχεν ἄρα ἱερόν ἢ βωμόν ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατ' ἐξοχὴν ὁμῶς ἐλατρεύετο ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐνθα καὶ ναὸν εἶχεν, ἐν ᾧ ἐλατρεύετο ὡς Ἄρτεμις - Ἐκάτη, ὡς θεὰ οὐχὶ ἄμοιρος ἱαματικῆς δυνάμεως (ἴδε σ. 133). Ἐκαλεῖτο δὲ ἐν τῷ ἱερῷ ἡ Ἄρτεμις ὀρθωσία καὶ ὀρθία, Σαρωνία, παμφυλαία, ἐνοδία, λυσαία, προθυραία, σώτεια (1), Σκοπελία (2), Ἐφεσία (Ἀρχ. Ἐφημ. 1894 σ. 20 ἀρ. 12), Ἄρτεμις Ἐκάτη ἐπὶ ἥκοος (ἴδε σ. 134) καὶ Ἄρτεμις Μουνυχία (3). Ἦτο δὲ ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἱκανῶς διαδεδομένη ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, διότι καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων ὑπῆρχε ναὸς αὐτῆς καὶ ἕτερος ἐπὶ τοῦ Κορύφου ὄρους (Παυσ. II 28, 2. 29, 1).

Ἀητώ, κατὰ τὴν ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφὴν καὶ κατὰ τὴν ἐν Fouilles d'Épidaure ἀρ. 124 (4).

Ἀφροδίτη, ἥς καὶ ναὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ (ἴδε σ. 135). Ἐκαλεῖτο δ' αὕτη ἁπλῶς Ἀφροδίτη καὶ Ἀφροδίτη Μιλιχία (5) καὶ εἶχεν ἱερόν καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 29, 1) (6).

Θέμις, ἥτις καὶ Δικαιοσύνη ἐκαλεῖτο (ἴδε σ. 136-137).

Ἀθηνᾶ, ἥτις καλεῖται καλλιέργος, ἀρχαγέτις, πολιὰς, στοιχεῖα (7), ὑπάτα (8). Ἐλατρεύετο δ' αὕτη ἐν τῷ ἱερῷ καὶ

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 38 καὶ 147. 85 καὶ 128. 86, 87 καὶ 126. 127. 162. 268 α.

(2) F. d'Épid. ἀρ. 91. Πρόβ. Blinkenberg: Inser. d'Épidaure σ. 156, 91.

(3) Κατ' ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον: Ἀρτέμιδι Μου|νυχία Μ. Αὐρ. | Τρύφων ὁ Διο|φάντου | ὁ τὸ IB' | ἔτος.

(4) Ἰδε καὶ Blinkenberg: Asklepios σ. 123 ἀρ. 10 καὶ Inser. d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 17.

(5) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 125. Blinkenberg: Inser. d'Épid. σ. 165. ἀρ. 14.

(6) Σημειωτέον ὅτι οὐχὶ μόνον ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι οὗ ἐλατρεύετο ἡ Ἀφροδίτη σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ, οἷον ἐν Κυλλήνῃ (Παυσ. VI, 26, 5) καὶ ἐν Ρόδῳ (Bull. d. corr. hell. 1880, 139).

(7) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 45, 62, 76.

(8) Blinkenberg: Inscriptions d'Épidaure σ. 164 ἀρ. 5.

ὡς Ἀθηνᾶ Ὑγίεια (1) καὶ Ἰσως ὡς Πρόνοια (Blinkenberg : Asklepios σ. 127 ἀρ. 19), ὃ ἐστὶν Ἀθηνᾶ Πρόνοια (2).

Ἐλευσίνια θεά, Παντελείη (Δήμητρα) καὶ **Περσεφόνη, Δήμητρα** καρποφόρος (3). Εὐλογος εἶνε ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τῶν Ἐλευσινίων θεῶν, πρὸς ἃς ἐν σχέσει διέτελει ὁ Ἀσκληπιός, ὅτε μυηθεὶς τὰ ἐν Ἐλευσίνι μυστήρια, ἐξ οὗ καὶ μύστης ἐπωνομάζετο οὗτος (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894 σ. 171 ἀρ. 13).

Δέσποινα (F. d'Épid. 42), ἡ ἐν Ἀρκαδίᾳ λατρευομένη, ὡς φαίνεται, θυγάτηρ τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος.

Μήτηρ θεῶν, Μεγάλη μήτηρ (F. d'Épid. 64, 157).

Ἥρα (F. d'Épid. 61), ἥς ὑπῆρχε καὶ βωμός, σὺν βωμῷ τοῦ Διός, ἐπὶ τοῦ Ἀραχναίου ὄρους (Παυσ. II, 25, 10).

Ζεὺς, ὅστις ἐκαλεῖτο ξένιος, κτήσιος, Κάσσιος, Φίλιος, ἀποτρόπαιος (4), τροπαῖος, τέλειος (5), Σαβάζιος (6).

Ποσειδῶν καὶ Ποσειδῶν ἵππιος (7), ἀσφάλειος (8), Σαλαμίνιος (9). Ἐν σχέσει πρὸς ταύτην τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος σημειωτέον ὅτι ἡ μεθ' Ὀμηρον ἐπικὴ ποίησις τὸν Ποσειδῶνα ἐξελάμβανεν ὡς πατέρα τοῦ Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου (ἴδε σ. 190 σημ. 1) καὶ ὅτι ἐν Τήνῃ ἐλατρεύετο οὗτος ὡς Ποσειδῶν ἱατρός (10).

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 49. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς Ἐπιδαύρου ὑπῆρχε ξόανον Ἀθηνᾶς κισσαίας, θεᾶς ἄξιον κατὰ Παυσανίαν (II, 29, 1).

(2) Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ὡς Προνοίας ἴδε Preller-Robert: Gr. Mythologie σ. 195.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 5 (75, 156), 71-72, 89. Περὶ τῆς Παντελείας (Δήμητρος) ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1893 σ. 102 (Στ. Δραγούμης).

(4) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 99, 121, 122, 161, 119.

(5) Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894. σ. 17, ἀρ. 4. σ. 23 ἀρ. 19.

(6) Blinkenberg: Inscriptions d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 15. Περὶ τοῦ Διός Σαβαζίου ἴδε Preller-Robert: Griech. Mythologie σ. 701 σημ. 2.

(7) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 96, 106, 95.

(8) Blinkenberg: Asklepios σ. 126 ἀρ. 16.

(9) Κατ' ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον, τήνδε : « Ποσειδῶνι | Σαλαμεινίῳ Εἰς | τυχὸς Διοδώρου πυροφορήσας ».

(10) ἴδε Preller-Robert: Griech. Mythologie σ. 579 σημ. 1.

Ἡφαιστος (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 24 ἀρ. 22).

Ἑρμῆς, οὗτινος στήλη τῆς τετραγώνου ἔργασίας ἦτο ἱδρυμένη ἐν τοῖς Προπυλαίοις τοῦ Ἱεροῦ (1).

Βάχχος σὺν τῇ Πανταλείᾳ καὶ τῇ Περσεφόνῃ (2), οὗ ὑπῆρχε καὶ ναὸς ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 29, 1).

Πάν (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 56).

Ἀμμων (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 24 ἀρ. 21).

Ἴσις (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 17 ἀρ. 3).

Σάραπης (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 17 ἀρ. 3).

Ἰανὸς σωτήρ (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 100).

Ἥλιος, ὅστις ἐλατρεύετο σὺν τῷ Διὶ καὶ πᾶσιν ἀειγενέεσσιν, καὶ Ἥλιος παγγόνος (3).

Σελήνη πολυώνυμος (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 65).

Γῆ (Fouil. d'Épid. ἀρ. 261.—Blinkenberg: Asklepios σ. 123 ἀρ. 8).

Ἥδη (Blinkenberg: Inscr. d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 16).

Οὐρανία (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 93).

Τύχη ἀφθιτος (Fouill. d'Épid. 83.—Blinkenberg: Inscript. d'Épid. σ. 156).

Μοῖρα (Blinkenberg: Inscr. d'Épid. σ. 155, 156).

Ῥῆνος (4), ὁ ἐκ τῶν θεῶν Ἐπιδότων (ἴδε σ. 138).

Διόσκουροι, οἱ καὶ θεοὶ ἐν τῷ Ἀνακείῳ (5) καλούμενοι.

Κουρήτες (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 40).

Ἀγαθὸς θεὸς (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 41, 44).

Ἀγάθη (F. d'Épid. ἀρ. 41^α), ἦτοι Ἀγαθὴ Τύχη. Ταύτης καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ θεοῦ, δαιμόνων πολλαχού τῆς Ἑλλάδος λατρευομένων, ὑπῆρχε κοινὸν ἱερὸν παρὰ τὸ Μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδείᾳ (Παυσ. IX, 39, 5).

Ὁμόνοια (Blinkenberg: Asklepios σ. 127 ἀρ. 18).

Ἑλεος (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 135).

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 166.

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 71, 72.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 47, 152.

(4) Blinkenberg: Fra Epidauros σ. 270 καὶ 273.

(5) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 57, 145. Περὶ τοῦ Ἀνακείου ἴδε σ. 439.

Πάντες καὶ πᾶσαι, Πάνθεον (1). Πρβ. καὶ τὰ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 47: καὶ πᾶσιν ἀειγενέεσσιν ὀλβοδόταις καὶ ἐλευθερίοις καὶ λυσιπύνοισιν.

Ἡρακλῆς καὶ Ἡρακλῆς ἀλεξίκακος ('Αρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 19 ἀρ. 10, 11). Προφανῶς ἐλατρεύετο ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Ἡρακλῆς ὡς θεὸς ἰατροῦ, δι' ὃν λόγον ἐλατρεύετο ὡσαύτως σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ ἐν Τροιζῆνι (Bull. d. corr. hellénique 1893 σ. 86). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἰατρικῆς ιδιότητος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ ράβδος περὶ ἣν ἐλίσσεται ὄφις, ἐγένετο καὶ σύμβολον τοῦ Ἡρακλείους (Roche's Lexicon σ. 629). Ἐν Ὑήττῳ δὲ τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἡρακλείους, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο ἰάματα τῶν ἀσθενῶν (Παυσ. IX, 24, 3). Τούτοις προσθετέον ὅτι Ἀριστείδης ὁ ρήτωρ ὀνομάζει τὸν Ἡρακλῆ θεόν, ὅστις «καὶ ἐν πόνοις καὶ ἐν θυμηδαῖς καὶ ἐν θεραπεῖαις σώματος καὶ πανταχοῦ καιρὸν ἔχων ἐστίν», καὶ παιᾶνα ἐποίησε κοινὸν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἡρακλεῖ ἀρχόμενον οὕτως: «ἰὴ Παιᾶν Ἡρακληεῖ Ἀσκληπιέ» (Ἀριστείδης, I, σ. 59, 62, 514).

Ἐπίδαυρος ἥρως (2), ὁ τῶν Ἐπιδαυρίων ἐπώνυμος (Παυσ. II, 26, 2).

Ἡρως κλειδοφόρος (3), ὁ ἐστὶ κλειδοφόρος, κλειδοῦχος. Τοιοῦτος ἥρως ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Μεσσηνίας (τέλεον τῷ Κλαῖκοφόρῳ. Athen. Mittheilungen, XVI σ. 353).

Ἡρώσσα (4). Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει ἡρώινην ἐν Ἐπιδαύρῳ Ὑρνηθῷ (Παυσ. II, 28, 3 κέ.). Αὕτη ἄρα καὶ ἄλλαι ἐγχώριαι ἡρώιναι (5) θὰ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ ἀπλῶς ὡς

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 39, 58, 63, 63 α.

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 120.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 245.

(4) Ἡ λ. ἀπαντᾷ κατὰ γεν. πληθ. Ἡρώσσᾶν ἐν βάρῳ ἀναθήματος. Blinckenberg: Asklepios 105.

(5) Ἐν ταύταις καταλεκτέον Ἰσως καὶ τὴν Μέλισσαν, ἧς μνημα ἀναφέρει ὁ Παυσανίας πλησίον τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 28, 8).

Καῖσαρ, ὅστις εἶχεν ἴδιον ἱερεῖα (F. d'Épid. 189). Ἐλατρεύετο δὲ καὶ ἡ περιβόητος **Δρούσελλα** (F. d'Épid. 221), ἣν ἀποθανοῦσαν κατέλεξεν ἐν τοῖς θεοῖς ὁ ἀδελφὸς καὶ ἐραστὴς αὐτῆς Καλιγούλας διατάξας νὰ λατρεύηται καθ' ἅπαν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ὑπὸ τὸ ὄνομα «Πανθεία». Ταύτης ὑπῆρχεν ἱερεῖα ἐν τῷ Ἱερῷ, παρθένος ἐξ Ἐπιδαύρου.

3.

Ἱερά ζῶα.

Πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν σχέσει διastέλουν ὁ ὄφεις, τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ κύων, ἡ χὴν καὶ πρὸς τούτοις ἡ αἶξ καὶ ὁ ἀλέκτωρ· ἐπίσης ἱερά τῷ Ἀσκληπιῷ ἦτο ἡ τρυγών.

Ἐν Ἐπιδαυρίᾳ ὑπῆρχον ἱεροὶ τῷ Ἀσκληπιῷ ὄφεις, οὓς μόνῃ ἡ χώρα αὕτη ἔτρεφεν, ὑπόξανθοι τὸ χρῶμα καὶ ἡμεροὶ τοῖς ἀνθρώποις (Παυσ. II, 28, 1). Τούτους τοὺς ὄφεις ἐννοεῖ ὁ Αἰλιανὸς περιγράφων εἶδος ὄφeos, ὅστις καλεῖται παρείας, διὰ τῶν ἐξῆς: «παρείας . . . πυρρὸς τὴν χροάν, εὐωπὸς τὸ ὄμμα, »πλατὺς τὸ στόμα, δακεῖν οὐ σφαλερός, ἀλλὰ πρῶος· ἐνθεν τοι »καὶ τῶν θεῶν φιλανθρωποτάτῳ ἱερὸν ἀνῆκαν αὐτόν, καὶ ἐπέ- »φῆμισαν Ἀσκληπιοῦ θεράποντα εἶναι οἱ πρῶτοι ταῦτα ἀνι- »χνεύσαντες» (Αἰλ. Περί ζώων VIII, 12).

Τοιοῦται ὄφεις διετηροῦντό που τοῦ Ἱεροῦ (1) καὶ ἐξεπέμποντο

(1) Ὅφεις διετηροῦντο καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῷ τῷ ἐν Τιτάνῃ, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἦσαν ἡμεροὶ (Παυσ. II, 11, 8). Ἄλλο δὲ εἶδος μεγάλων ὄφeων κοιμισθέντων ἐξ Αἰθιοπίας συνετηρεῖτο ἐν τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀσκληπιεῷ (Αἰλ. Περί ζώων XVI, 39). Ἐν παντὶ δ', ὡς φαίνεται, Ἀσκληπιεῷ ὑπῆρχεν εἰς ἡ πλείοτεροι ὄφεις (Ἡρώνδας IV, 88. Plinius N. H. XXIX, 72).

Ποῦ δὲ διετηροῦντο οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ὄφεις, δὲν γνωρίζομεν (πρὸς σ. 70 σημ. 1). Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱεμάτων (F. d'Épid. 1 στ. 112 κ.έ.), καθ' ἣν ἀνὴρ τις ἔχων ἑλκος ἐν τῷ θακτύλῳ ἰάθη ὑπὸ ὄφeως ἐξεληθόντος ἐκ τοῦ Ἀδάτου, δύνανται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἴσως ἐν τῷ Ἀδάτῳ οὗτοι διητῶντο.

ἐκείθεν εἰς τὰ πανταχοῦ Ἀσκληπιεῖα ὅσα εἶλον τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὅσα ἐν γένει ἀνεγνώριζον τοῦτο ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Τοιοῦτον ὄφιν ἐκόμιζον οἱ Ἐπιδαῦριοι εἰς τὸ ἐν Κῷ Ἀσκληπιεῖον, ὅστις φυγὼν ἐκ τοῦ πλοίου παρὰ τὴν ἀνατολικὴν Λακωνίαν καὶ ἐξεληθὼν εἰς τὴν ξηρὰν ἐγένετο ἀφορμὴ ὅπως οὗτοι κτίσωσιν ἐκεῖ τὴν Ἐπιδαυρον Λιμηρὰν (Παυσ. III, 23, 6). Ἡ ἀποστολὴ δὲ ὄφρων ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἐνίοτε καὶ μέσον δι' οὗ διεδίδετο ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἰδρύοντο Ἀσκληπιεῖα. Αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἰδρυσαν τὸ ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Τιβέρεως Ἀσκληπιεῖον κομίσαντες εἰς Ῥώμην ὄφιν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου (ἴδε σ. 13). Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον διεδόθη ἡ λατρεία τοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς Σικυωνίαν, διότι κατὰ τὴν παράδοσιν (Παυσ. II, 10, 3) τὸν ἐν Σικυῶνι λατρευόμενον Ἀσκληπιὸν γυνὴ Σικυωνία ἐκόμισεν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ὑπὸ μορφήν ὄφρος ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ δύο ἡμιόνων (2).

Τοιαύτης οὔσης τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν, εὐνόητον εἶνε ὅτι οὗτος ὡς σύμβολον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὁποίου πολλάκις οὗτος ἐνεφανίζετο (3), ὡς ἐκπροσωπῶν τὴν θεῖαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐλάμβανεν ἐνίοτε ἐνεργὸν μέρος ἐν ταῖς γινομέναις ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπειαῖς τῶν ἀσθενῶν. Ἄνδρα ἔχοντα ἔλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ἐθεράπευσεν ἐν καιρῷ ἡμέρας ὄφιν διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ (F. d'Épid. ἀρ. 1 στ. 113). Γυνὴ δὲ στεῖρα εἶδεν ὄφιν, ὅτι ὄφιν ἦλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας τῆς,

(1) Ἡ ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ἐπιδαύρου ἀποστολὴ ὄφρων εἶχεν ἀκριβῶς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὃν ἔχει σήμερον ἡ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀποστολὴ τοῦ ἁγίου μύρου εἰς τὰς αὐτοκεφάλους καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπ' αὐτοῦ χριστιανικὰς ἐκκλησίας, αἵτινες ὁμῶς ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸ ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

(2) Καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις ἐξ Ἐπιδαύρου λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 185 σημ. 1) εἰσῆλθον ἴσως διὰ τῆς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ μεταφορᾶς ἡ ἀποστολῆς ὄφρων, καθ' ἣν προτείνει ὁ Körte (Athen. Mittheilungen 1896 σ. 314 κ.ε.) συμπλήρωσιν τῆς ἐν C.I.A. II, 1649, ἐπιγραφῆς.

(3) Σημειωτέον ὅτι μορφήν ὄφρος προσέλαβεν ὁ Ἀσκληπιὸς συγγενόμενος τῇ μητρὶ τοῦ Ἀράτου κατὰ τὴν ἐν Σικυωνίᾳ παράδοσιν, καθ' ἣν τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα ὁ Ἀράτος ἐξελαμβάνετο ὡς υἱὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Παυσ. II, 10, 2. IV, 14, 8).

καὶ οὕτω γενομένη ἔγκυος ἐγέννησε πέντε παῖδας. Ἄλλη δὲ στεῖρα γυνὴ εἶδεν ὄνειρον ὅτι προσελθὼν εἰς αὐτὴν ὁ θεὸς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ μέγαν ὄφιν, ὅστις ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς· οὕτω δὲ γενομένη αὕτη ἔγκυος ἐγέννησε δύο παῖδας (F. d'Epid. ἀρ. 2 στ. 118 καὶ 130).

Ἐπίσης ὁ κύων ἦτο ἱερὸν τῷ Ἀσκληπιῷ ζῶον. Κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ παράδοσιν (Ἰδε σ. 10) τὸν Ἀσκληπιὸν γεννηθέντα ὑπὸ τῆς μητρὸς του Κορωνίδος καὶ ἐκτεθέντα ἐπὶ τοῦ Τιτθίου ὄρους ἐφύλασσαν ὁ κύων τοῦ ποιμένος Ἀρισθάνου. Κύνες, ἱεροὶ καλούμενοι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἱαμάτων, διητῶντο ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου καί, ὥσπερ οἱ ὄφεις, ἐλάμβανον καὶ οὗτοι ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Παις τυφλὸς θεραπευόμενος ὑπὸ κυνὸς τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἐγένετο ὑγιής· ἱερὸς δὲ κύων ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης του ἕτερον παῖδα ἔχοντα ἀπόστημα ἐν τῷ τραχήλῳ (F. d'Epid. ἀρ. 1 στ. 124, 2 στ. 36). Σημειωτέον δὲ ὅτι κύνες διητῶντο τὸ πάλαι καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῷ τῶν Ἀθηνῶν (1), ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ (2) καὶ ἐν τῷ ἐν Λεβήνῃ τῆς Κρήτης (3). Καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεὶ Ἀσκληπιεῷ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἱεροὶ κύνες (4).

(1) Τοῦτο δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς παρὰ Πλουτάρχῳ (Πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, XIII, 11) καὶ παρ' Ἀλκιανῷ (Περὶ ζώων, VII, 13) ἀφηγήσεως περὶ ἐκείνου τοῦ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῷ κυνός, ὅστις ἐν καιρῷ νυκτός εἰσελθόντα ἐν τῷ ναῷ λωποδύτην καὶ ἀφαιρέσαντα τὰ πολυτιμώτατα τῶν ἀναθημάτων κατεδίωκεν ἐπιμόνως καὶ παρεφύλαττε συνεχῶς μέχρις οὗ συνετέλειεν οὕτως εἰς τὴν δὴ τῶν Ἀθηναίων σύλληψιν αὐτοῦ.

(2) Festus. ep. 110: «Canes adhibentur ejus (Aesculapii) templo, quod is uberibus canis sit nutritus». Πρὸς. Lactantius: De falsa Religione I, 10: «Ait incertis parentibus natum, expositum et a venatoribus inventum».

(3) Ἰδε Th. Baunack ἐν Philologus 1890 σ. 596.

(4) Τοῦτο δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς ἐν σ. 82 σημ. 1 ἐπιγραφῆς, τῆς καὶ ἐν C. I. A. II³ ἀρ. 1651. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην προσφέροντο ὡς προστάματα ἑκάστω τῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιεῷ τοῦ Πειραιῶς λατρευομένων θεῶν, τῷ Μαλεάτρῃ, τῷ Ἀπόλλωνι κτλ., ἀνὰ τρία πόπανα (πλακοῦντια), ἀνὰ τρία δὲ πόπανα προσφέροντο πρὸς τούτοις τοῖς κυσὶ καὶ τοῖς κυνηγέταις. Ἄλλ' ἐκ τούτων δὲν εἶνε ἱσως ἀνάγκη νὰ δεχθῇ τις ὅτι καὶ τούτοις, ὡς θεοῖς ἢ θεάμοσι, προσφέροντο τὰ πόπανα ταῦτα, ὅτι δηλ. καὶ κύνες καὶ κυνηγέταις ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἀσκληπιεῷ, ὡς δέχεται ὁ Willamowitz (Isyllos σ. 100),

Διητῶντο δὲ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ **χῆνες**, αἰτι-
νες ὡσαύτως ἐλάμβανον μέρος ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Κατὰ
τὰ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 2, στ. 133 κί., ἐπιγραφῇ χῆν ἔδηξε τοὺς πύ-

διότι τοιαύτη λατρεία, ἰδίως λατρεία κυνῶν, παράδοξος καὶ δυσεξήγητος εἶνε. Τὸ
πρᾶγμα δύναται ἴσως νὰ ἐρμηνευθῇ κατ' ἄλλον τρόπον, ὡς ἑξῆς:

Κατὰ τὰ παρὰ Ἡρόδοτον (IV στ. 88 κ. ἑ.), θυσιαζομένου ἀλέκτορος τῷ
Ἀσκληπιῷ, προσέφερε πρὸς τοῦτοίς ἡ θύουσα γυνὴ πέλανον (πλακούντιον
χρησιμεῖον πρὸς θυσίαν) τῷ δράκοντι πρὸς βρώσιν, ἐν τῇ τρώγλῃ αὐτοῦ. Καί
ὡς πρὸς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δυνάμεθα ἔρα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δὲν ἐλα-
τρεύοντο ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τοῦ Πειραιῶς οἱ κύνες, ἀλλὰ διητῶντο ἐν αὐτῷ ὡς
ἱεροὶ κύνες· οἱ κυνηγῆται δὲ ἦσαν οἱ τῶν κυνῶν ἐπιμελούμενοι καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ
τοῦ ἱεροῦ διατελοῦντες. Κατὰ ταῦτα, τοῖς μὲν θεοῖς καὶ δαίμοσι προσεφέροντο τὰ
πόπανα ἐπὶ τῶν βωμῶν, τοῖς δὲ ἱεροῖς κυσὶ προσεφέροντο πρὸς βρώσιν· οὕτω
προσεφέροντο ταῦτα καὶ τοῖς κυνηγῆταις, καθ' ὃν τρόπον μέρη τῶν θυμάτων ἰδί-
δοντο ἐν γίνει τοῖς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παντός ἱεροῦ διατελοῦσιν.

Ἡ σχέσης δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν κύνα ἦτο καὶ πρὸ τῆς εὐρέσεως τῶν
ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων γνωστὴ ἐκ τῆς ἀνωτέρου μνημονεύθεισης ἐν Ἐπιδαύρῳ
παραδόσεως, ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ἀπεικονίσεως τοῦ κυνὸς ὑπὸ τὸν
θρόνον τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 43), ἐκ τῆς
ἀπεικονίσεως πρὸς τοῦτοίς κυνὸς ἐπὶ νομισμάτων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Μαγνησίας,
καὶ ἐξ ὧν παραδίδουσιν ὁ Festus καὶ ὁ Lactantius (ἴδε σ. 200 σημ. 2).
Ἐκ τούτων ὁρμώμενος ὁ Panofka (Asklepios und die Asklepiaden,
1846) ἐταύτισεν τὸν κύνα πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, ὃν ἐξέλαβεν οὕτως ὡς ζωόμορ-
φον τὸ πάλαι, ὡς Ἀσκληπιόν-κύνα. Ἄλλοι δὲ ὁρμώμενοι ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ
Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις θεὸν ὄφιν
Kneph καὶ τὸν χαλκοῦν ὄφιν, ὃν ὁ Μωϋσῆς ὤψωσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐταύτισαν τὸν
Ἀσκληπιόν πρὸς τὸν ὄφιν, ἐξέλαβον δηλ. αὐτὸν ὡς ἔχοντα τὸ πάλαι μορφήν
ὄφινος.

Εἰς ταύτας τὰς θεωρίας ἐπανέρχονται νῦν ἄλλοι τε τῶν ἀρχαιολογούντων καὶ
ὁ S. Reinach (Révue archéologique 1884, II, σ. 129, καὶ 1895 σ. 93.
Πρὸς καὶ Clermont Ganneau ἐν Révue critique 1884 σ. 572) καὶ ἰδίως ὁ
Sam. Wide (Lakonische Kulte, 1893, σ. 190) ὁρμώμενοι ἐκ τῶν ἐν τῇ
ὑπ' ἀρ. 1 στ. 22 κί., ἐπιγραφῇ τῶν ἱαμάτων: α' Ἄνθρωπος τὸς τὰς χηρὰς δακτύλους
ἀκρατεῖς ἔχων - - - ἐγκαθεύδων δὲ ὄφιν εἶδε· ἰδοὺ ἐπὶ τῷ ναυί ἀστραγάλι-
ζοντος αὐτοῦ καὶ μέλλοντος βάλλειν τῷ ἀστραγάλῳ ἐπιφανέντα τὸν θεὸν ἐφα-
λέσθαι ἐπὶ τὰν χῆρα» κτλ. Ἐνεκὰ τῆς χρήσεως τοῦ ῥήματος ἐφαλέσθαι φρο-
νοῦσιν οὗτοι ὅτι βάσιμος εἶνε ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι τὸν θεὸν (τὸν
Ἀσκληπιόν) ἐφαντάζοντο ἀληθῶς ὑπὸ μορφήν ὄφινος ἢ κυνός. Κατὰ τοῦ ἰσχυ-
ρισμοῦ τούτου διαμαρτύρεται ὁ Thracmer (Pauly: Real Encycl. σ. 1682),
δὲν ἀναφέρει ὁμοίως, πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ ἱάματι ὁ θεὸς
παρίσταται ὁμίῳν (ἄτοπον δὲ εἶνε νὰ δεχθῇ τις ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐφαντάζοντο
ὄφιν ἢ κύνα ὁμιλοῦντα), οὐδὲ προβάλλει μαρτύρια ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐπι-

δας τινὸς πάσχοντος ποδάγραν καὶ οὕτως, ἐκρίυσαντος αἵματος, ἰθεράπευσεν αὐτόν. Φαίνεται δὲ ἐκ τούτου ὅτι καὶ ἡ χὴν εἶχε σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ· τοιαύτη τις δὲ σχέσις ἐγένετο ἰσως ἀφορμὴ ὥστε ὁ περιβόητος ἐκείνος παρὰ τοῖς Παφλαγόσι ἀπατεῶν καὶ γόης Ἀλέξανδρος ὁ Ἀθωνοτειχίτης ἐξ ὧν χηνὸς ἐξήγαγε τὸν νεογεννηθέντα Ἀσκληπιὸν-ὄφιν (1). Σημειωτέον δὲ ὅτι ὡν χηνὸς παρήγγειλεν ὁ ἐν Περγᾶμιν Ἀσκληπιὸς Ἀριστείδῃ τῷ ρήτορι ὡς θεραπευτικὸν μέσον, ἐν δὲ τῷ ἐν

γραφῶν τῶν Ιαμάτων, δι' ὧν ἀριθίως γίνεται γνωστὸν ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι οὐχὶ ζωόμορφον, ἀλλ' ἀνθρωπόμορφον ἐφαντάζοντο τὸν Ἀσκληπιόν.

Κατὰ τὰ ἐν στ. 113 κέ. τῆς αὐτῆς ὑπ' ἀρ. 1 ἐπιγραφῆς, ἄνδρα ἔχοντα ἔλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ὅφρις ἐξεληθὼν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ἰθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ ἀσθενής, ὅστις εἶχε καταληρθῇ ὑπὸ ὕπνου, ἐν ᾧ ἰθεράπευεν αὐτὸν ὁ ὄφρις, εἶδεν ὄνειρον ὅτι νεανίσκος εὐπροεπὴς τῶν μορφῶν (οὐχὶ ὄφρις) ἐπέθηκε φάρμακον ἐπὶ τοῦ πάσχοντος δακτύλου αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὰ ἐν στ. 26 τῆς ὑπ' ἀρ. 2 ἐπιγραφῆς, Σωστράταν Φεραίαν ἰθεράπευσεν ἄνθρω εὐπροεπὴς τῶν ὄψιν (ὁ Ἀσκληπιός, πρὸς στ. 34). Καὶ ἐν πᾶσι δὲ τοῖς λοιποῖς Ιάμασιν ἐν οἷς ἔμφανίζεται ὁ Ἀσκληπιός, δηλον εἶναι ὅτι ὑπὸ μορφῇ ἀνθρώπου ἐνεφανίζετο οὗτος, διότι καὶ ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ φάρμακα διὰ τὸν δακτύλῳ αὐτοῦ ἐπιτίθεται αὐτοῖς καὶ εἰς ἐγχειρίσιν προβαίνει.

Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ Ἀσκληπιός, ἐμφανιζόμενος τὸ μὲν ὡς νεανίας, τὸ δὲ ὡς ἄνθρω, ἐνεφανίζετο, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τὰς δύο μορφὰς ὅρ' ἃς εἰκονίζετο ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς ἀγένειος δηλ. καὶ ὡς παιγωνοφόρος. Ἀλλ' εἶναι τὰ μνημονευθέντα Ιάματα ὑστερώτερα τῆς ὑπὸ τῆς τέχνης παραστάσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπὸ τὰς δύο ταύτας μορφάς, ἡ ἀρχαιότερα; ὁ ἔστιν, ἡ τέχνη ἐγένετο ἀφορμὴ πρὸς τοιαύτην περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀντίληψιν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ, τούταντιον, ὡρμήθη αὕτη ἐν τῇ παραστάσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκ τοιαύτης περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιλήψεως τῶν πάλαι ἀνθρώπων; Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται μοι μάλλον πιθανόν, διότι οἱ τεχνίται κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα δὲν διέπλασσαν αὐτοὶ τοὺς τύπους τῶν θεῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς σμίλης τῶν παρίστων τοὺς θεοὺς συμφῶνως πρὸς τὴν περὶ αὐτῶν ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων, παρίστων δηλ. αὐτοὺς ὑπὸ τὰς μορφάς, ἃς εἶχεν ἤδη διαπλάσσει διὰ τῆς φαντασίας τοῦ ὁ λαός.

(1) Λουκιανὸς (Ἀλέξανδρος ἡ ψευδομάντις, 13): « λαβὼν αὐτό (τὸ ὡν) » ἐς τὰς χεῖρας ἔχειν ἔρασκεν ἤδη τὸν Ἀσκληπιόν, οἱ δὲ αἰνέτις ἀπέδωκεν ὅ,τι « καὶ γίγνοιτο, πολὺ πρότερον θαυμάσαντες τὸ ὡν ἐν τῷ ὕδατι εὐρημένον. Ἐπεὶ » δὲ καὶ κατὰξας αὐτό ἐς κοίλην τὴν χεῖρα ἐπέδωκεν τὸ τοῦ ἱερέως ἐκείνου ἔμ- » θρυσον καὶ οἱ παρόντες εἶδον κινούμενον καὶ περὶ τοῖς δακτύλοις εἰλούμενον ἀνέ- » κραγον εὐθὺς καὶ ἠσπάζοντο τὸν θεόν . . . ὁ δὲ ὁρμαλὸς αὐθις ἐπὶ τὴν οἰκίαν » ἔτετο φέρων ἄμα καὶ τὸν ἀρτιγέννητον Ἀσκληπιόν δις τεχθέντα, ὅτε ἄλλοι » ἀπαξ τίκτονται ἄνθρωποι, οὐκ ἐκ Κορωνίδος μὲν Δι' οὐδέ γε κορώνης, ἀλλ' ἐκ » χηνὸς γεγεννημένον ».

Σκύρνη Ιερῷ τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Σεράπιδος, ἐν ᾧ ἰάμματα ἐτελοῦντο, διητῶντο Ιεραὶ χῆνες (Ἀριστείδης, I, 409 καὶ 501).

Ὅτι δὲ καὶ ἡ αἰῖξ ἦτο Ιερὰ τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παραδόσεως, καθ' ἣν τὸν Ἀσκληπιὸν ἐκτεθειμένον ἐπὶ τοῦ Τιτίθου ὄρους ἐγαλούχει τις τῶν ἐκ τοῦ ποιμνίου τοῦ Ἀρεσθάνου αἰγῶν (ἰδ. σ. 10 σημ. 2 καὶ 3). Διὰ τοῦτον δ' ἴσως τὸν λόγον ἀπηγορεύετο ἐν τῷ Ἰερῷ ἡ θυσία αἰγῶν (πρβ. σ. 207).

Καὶ ἡ **τρυγὼν** δὲ ἦτο Ιερὰ τῷ Ἀσκληπιῷ ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ μυθολογουμένων περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὃν γεννηθέντα καὶ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῆς μητρός του ἔτρεφε τρυγῶν, ἥς καὶ μῆμα ὑπῆρχεν ἐν Θελπούσῃ (Παυσ. VIII, 25, 11).

Ὁ δὲ **ἀλέκτωρ**, ὅστις ἰδίως ἐθυσιάζετο τῷ Ἀσκληπιῷ (πρβ. σ. 207), ἐσχετίζετο πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου. Κατὰ Αἰλιανὸν (Περὶ ζώων, IV, 29), ὁ ἀλέκτωρ ἦτο ἀγαθοποιόν τι εἰς τὰς τικτούσας γυναῖκας, διότι ἐξελαμβάνετο ὡς καθιστῶν ἀνώδυνον τὸν τοκετὸν αὐτῶν. Κατὰ δὲ Πλούταρχον (β. Πύρρου, III, 8), ὁ Πύρρος ἰθεράπευε τοὺς σπληνιῶντας διὰ τῆς θυσίας λευκοῦ ἀλέκτορος. Ὁ ἐν Ρώμῃ δὲ Ἀσκληπιὸς ἰθεράπευσε τυφλὸν τινα δι' αἵματος λευκοῦ ἀλέκτορος ἀναμειγμένου μετὰ μέλιτος. Ἐν γένει δὲ ὁ ἀλέκτωρ ἔνεκα τῆς πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν σχέσεως αὐτοῦ ἐξελαμβάνετο ὡς ἀλεξικακόν τι, ὡς τι ἀποτρεπτικὸν τῶν νόσων καὶ σύμβολον τῆς υἰείας (1). Κατὰ τὰ Ὀνειροκριτικὰ τοῦ Ἀρτεμιδώρου (V, 9), ἀνθρώπος τις ἠύχθη τῷ Ἀσκληπιῷ νὰ θυσιάσῃ αὐτῷ ἀλέκτορα, ἵνα διέλθῃ δι' ὅλου τοῦ ἔτους υἰγίης. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζώων XVII, 46) ἀναφέρει ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἥρας, ἐν ᾧ διητῶντο ἱεροὶ ἀλέκτορες καὶ ἀλεκτορίδες. Τὸν λόγον τούτου φρονῶ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν ἡσχέσις τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, περὶ ἧς ἐν σ. 195 εἵπομεν τὰ εἰκότα (2).

Τοῖς εἰρημένοις προσθετέον ὅτι ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἀσκλη-

(1) Αὐτὸ τοῦτο συμβολίζει καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὁ ἀλέκτωρ, ὡς δηλοῖ τὸ ἔθιμον καθ' ὃ, τιθεμένου τοῦ θεμελίου λίθου κατασκευαζομένης οἰκίας, σφάζεται ἀλέκτωρ.

(2) Τὴν σχέσιν τοῦ ἀλέκτορος πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξηγεῖ ὁ

πιείω ὑπῆρχον ἱεροὶ στρουθοὶ (Αἰλ. Π. Ἰστ. V, 17). Οὗτοι δὲ οἱ στρουθοὶ δὲν εἶνε ὄρνιθες, ὡς φρονεῖ ὁ Thraemer (Ro-cher's Lexicon I, 630), ἀλλὰ μικρὰ πτηνὰ, οἱ σήμερον σπουργίται καλούμενοι, οἵτινες συνειθίζουσιν ἐνίοτε νὰ κατασκευάζωσι τὴν φωλεάν των ἐπὶ τῆς στέγης ὑψηλῶν οἰκιῶν· ἦσαν ἄρα πτηνὰ ἔχοντα φωλεάν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Τὸν λόγον τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν καὶ τὸν κύνα, ἐξ ἧς ὀρμηθέντες τινὲς τῶν ἀρχαιολογούντων ἐπὶ τοσοῦτον προέβησαν, ὡς εἵπομεν ἤδη ἐν σ. 204, ὥστε ὑπεστήριξαν ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο ὑπο μορφήν ὄφως καὶ ὑπὸ μορφήν κυνός, δὲν παρέχουσιν ἡμῖν αἱ περὶ τούτου παραδόσεις, οἷον ἡ μνημονευθεῖσα ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παρὰ-δοσις περὶ τοῦ κυνός καὶ ἡ παρὰ τῷ Ὑγίνῳ (ἴδε σ. 8 σημ. 2) περὶ τοῦ ὄφως, διότι αἱ παραδόσεις αὗται παρήχθησαν ἀκριβῶς ἐκ τῆς τάσεως τῶν ἀρχαίων τοῦ νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀνεξήγητον ἄλλως δι' αὐτοὺς σχέσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὰ ζῶα ταῦτα.

Ὁ Αἰλιανὸς ἀναφέρει ὅτι οἱ κύνες καὶ οἱ ὄφεις (καὶ οἱ βόες, ὡς καὶ αἶγες) προαισθάνονται ἐπικείμενον λοιμὸν καὶ σεισμόν καὶ προβλέπουσι τὸ ὑγεινὸν τῶν ἀέρων καὶ τὴν εὐφορίαν τῶν καρπῶν (Περὶ ζώων VI, 16), ὅτι οἱ ὄφεις διακρίνουσι τοὺς ἐγγωρίους ἀνθρώπους, ὧν φεῖδονται, ἀπὸ τῶν ξένων, οὓς προσβάλλουσι (XI, 29), ὅτι οἱ κύνες γνωρίζουσι βότανα δι' ὧν θεραπεύουσιν ἑαυτοὺς πάσχοντας (VIII, 8) καὶ δύνανται νὰ διακρίνωσι τοὺς Ἑλλήνας, οὓς περισκίουσιν, ἀπὸ τῶν βαρβάρων, οὓς ὑλακτοῦσιν (XI, 5). Ἐκ τούτων εἶνε δυνατόν νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι ὁ κύων καὶ ὁ ὄφις ὡς ζῶα οἰκουρά, προγνωστικὰ καὶ ἐν μέρει ἱαματικὰ, ἔσχον ἐκ παλαιτάτων χρόνων θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἡ αἰξ ἦτο ζῶον προγνωστικόν, ὡς εἶδη-

Heuzey (Comptes rendus de l'Académie des Inser. et belles lettres, 1890 σ. 120) διὰ τῆς ἐκ τῆς Πελοπίας διαδοθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ διεισδυ-μονος περὶ αὐτοῦ δοξασίας ὡς τοῦ πτηνοῦ, ὅπερ διὰ τοῦ πρωτοῦ αὐτοῦ φηματος ἐπιβεβαιῶται τὰ πονηρὰ πνεύματα.

λώσαμεν ἄνωτέρω. Ἡ τρυγὼν δὲ ἦτο πτηνὸν προφυλασσόμενον ἀπὸ τῶν βασκανιῶν καὶ μαγγανιῶν (Περὶ ζώων, I, 35). Τὰς χῆνας δὲ ὁ αὐτὸς Αἰλιανὸς (XII, 33) ἐκλαμβάνει ὡς χρησίμους πρὸς οἰκιακὴν φύλαξιν, χρησιμωτέρας τῶν κυνῶν, μνημονεύων πρὸς πίστωσιν τούτου τῶν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ χηνῶν, αἵτινες, ὅτε οἱ Γαλάται ἐπροσπάθουν ἐν καιρῷ νυκτὸς νὰ εἰσελάσσωσιν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ λόφου, ἐξύπνισαν διὰ τῶν κρωγμῶν των τὸν Μάλλιον, ἐν ᾧ οἱ κύνες ὀρμήσαντες εἰς τὰς τροφάς, ἃς ἔρριψαν αὐτοῖς οἱ Γαλάται, ἐσιώπων. Καὶ ὁ ἀλέκτωρ δὲ καὶ ἡ ἀλεκτορίς, κατὰ τὸν Αἰλιανόν (VII, 7), ἔχουσι προγνωστικὴν δύναμιν, διότι προβλέπουσι καὶ προαγγέλλουσι τὰς πνοὰς ἀνέμων, τὸν χειμῶνα καὶ τὴν εὐδίαν.

4.

Ἀναθήματα.

Ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων οἱ ἄνθρωποι θέλοντες νὰ καταστήσωσιν ἑαυτοῖς εὐμενεῖς τοὺς θεοὺς, ἢ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτοῖς εὐχαριστήρια, προσέφερον αὐτοῖς ὡς δῶρα παντοῖα πράγματα, ἀναθήματα, ἃ ἐκαλοῦντο ἐν γένει ἀγάλματα, διότι ἐπὶ τῇ προσκλήσει τούτων ἠγάλλοντο οἱ θεοί. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου ἡ Ἑκάτη ὑπέσχετο τῇ Ἀθηνᾷ θυσίαν δώδεκα βοῶν καὶ ἀνέθηκεν αὐτῇ τὸν κάλλιστον καὶ μέγιστον ἑαυτῆς πέπλον (Ζ. 271. 302), ὁ δὲ Ἔκτωρ προκαλῶν τινὰ τῶν Ἀχαιῶν εἰς μονομαχίαν ὑπέσχετο νὰ ἀφιέρωσιν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὴν πανοπλίαν τοῦ ἀντιπάλου (Η. 82). Κατὰ δὲ τὴν Ὀδύσειαν ἡ Κλυταιμήστρα προσέφερε τοῖς θεοῖς θυσίας καὶ ἀφιέρωσε πολλὰ ἀγάλματα, ὑφάσματα καὶ χρυσόν (Γ. 274), ὁ Τηλέμαχος ὑπέσχετο τῷ Ὀδυσσεῖ, ὃν εἶχεν ἐκλάβει ὡς θεόν, θυσίας καὶ χρύσεια δῶρα (Π. 185), καὶ οἱ ἱεῖς τοῦ Ὀδυσσεὺς ὑπέσχοντο τῷ Ἠλίῳ νὰ κατασκευάσωσιν αὐτῷ ναόν, ἐν ᾧ νὰ καταθέσωσιν ἀγάλματα πολλὰ καὶ ἐσθλὰ (Μ. 346).

Ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἐσώζετο ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πausaniου ἀρχαία στήλη, καθ' ἣν ὁ Ἰππόλυτος, ὃν ὁ Ἀσκλη-

πίος εἶχεν ἀναστήσει ἐκ νεκρῶν, ἀνέθηκε τῷ θεῷ εἴκοσιν ἵππους (Παυσ. II, 27, 4). Καὶ οἰκοδομήματα δὲ ἀνεγείροντο ἐν τῷ Ἱερῷ ὡς ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ, οἷον Βιβλιοθήκη (ἰδε σ. 157) καὶ τινὰ πιθανῶς, οἱ ναοὶ τοῦλάχιστον, τῶν δαπάναις τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων οἰκοδομημάτων (ἰδε σ. 169). Τὰ κατ' ἐξοχὴν ὁμῶς ἐν τῷ Ἱερῷ προσφερόμενα ἀναθήματα, ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦλάχιστον χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἦσαν σπανίως μὲν χαλκᾶ σκεύη, πῆλινα ἀγγεῖα (1) καὶ πῆλινα ἀγαλμάτια (2), συνήθως δὲ πίνακες, ἐν οἷς ἀνεγράφοντο τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμενα ἰάματα τῶν ἀσθενῶν (3), μαρμάρινα ἀγαλμάτια καὶ ἀγάλματα θεῶν, ἀνάγλυφα, ἀνδριάντες, ἱερὰ λίθινα σκεύη, οἷον βωμοί, τρίποδες, περιρραντήρια (4), τράπεζαι ἢ κλῖναι (5) καὶ ἄλλα. Εὐνόητον δὲ εἶνε ὅτι καὶ πολὺτιμα ἀναθήματα ἀνετίθεντο τῷ Ἀσκληπιῷ. Ἀσθενῇ τινὰ ἀπιστοῦντα εἰς τὰ ἰάματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐθεράπευσε μὲν ὁ θεός, παρήγγειλεν ὁμῶς αὐτῷ νὰ ἀναθήσῃ ἀργυροῦν χοῖρον ὡς μνημεῖον τῆς ἀνοησίας αὐτοῦ (F. d'Épid. 1 στ. 39), ἄλλος δὲ τις ἀσθενὴς ἐπεμψεν εἰς τὸ Ἱερὸν χρήματα ὡς ἀνάθημα (F. d'Épid. 1 στ. 56 καὶ 59). Ἀλλ' ὅχι μόνον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἀλλ' ἐν γένει τὰ χρήματα, τὰ ἱατρὰ, ἃ κατέβαλλον οἱ ἀσθενεῖς θεραπευόμενοι,

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 8, 9, 10, 11.

(2) Τοιοῦτον ἀνάθημα εἶνε τὸ ὑπὸ Β. Στάη δημοσιευθὲν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι (1892, πίν. 7) ἀγαλμάτιον.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 1 στ. 8, 25, 30, 35. Οἱ πίνακες οὗτοι δὲν θὰ ἔφερον μόνον ἐπιγραφάς, ἀλλὰ τινὲς τοῦλάχιστον θὰ εἶχον, ὡς φαίνεται, καὶ παραστάσεις τινὰς σχετικὰς πρὸς τὸν θεόν καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς γενομένας θεραπείας. Τοιοῦτον δ' ἀνάθημα τῶν μεταγενεστέρων χρόνων εἶνε μαρμαρίνος πίναξ φέρων ἀναγεγλυμμένα δύο ὥτα ἀνθρώπου καὶ ἐπιγραφὴν, καθ' ἣν τὸν πίνακα ἀνέθηκε ρωμαῖος ἀνὴρ, ὃν πάσχοντα τὰ ὥτα ἐθεράπευσεν ὁ Ἀσκληπιός (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1885 σ. 199).

(4) Ὁμοιώματα περιρραντηρίων εἶνε, φρονῶ, τὰ ἐν Athen. Mittheilungen, 1898 σ. 15, εἰκονιζόμενα, οὐχὶ λεκάναι διὰ τὰς πρὸς πλῶσιν ἀνάγκας τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Blinkenberg. Ἦσαν δὲ τὰ περιρραντήρια ἰδρυμένα, ὡς γνωστόν, ἐν ταῖς εἰσόδοις τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν καὶ περιέχον ἡγιασμένον ὕδωρ, δι' οὗ ἔρραντίζοντο καὶ ἐκαθαίροντο οἱ εἰς τὰ ἱερὰ εἰσερχόμενοι.

(5) Τράπεζαι καὶ κλῖναι δὲν ἦσαν ἄσχετοι πρὸς τὴν λατρίαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. ἴδε Girard: l'Asclépieion d'Athènes, σ. 107.

ἐξελαμβάνοντο ὡς ἀναθήματα προσφερόμενα τῷ θεῷ· διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἱαμάτων ἀπαντᾷ ἡ φράσις ἀποθύειν τὰ ἱατρα (F. d'Épid. 1 στ. 45).

Προσέφερον δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα οἱ ἀσθενεῖς, οἱ εὐσεβεῖς ἐπισκίπται τοῦ Ἱεροῦ, καὶ οἱ ἱερεῖς, πυροφόροι, ἱερομνήμονες καὶ λοιποὶ ὑπηρέται τοῦ θεοῦ. Πλείστα ἀναθήματα προσεφέροντο κατὰ παραγγελίαν, ἣν ἔδιδεν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ εἰς τοὺς πιστοὺς αὐτὸς οὗτος ὁ θεὸς δι' ἐνυπνίων (1), ἅλλα προσεφέροντο πρὸς ἐκπλήρωσιν εὐχῆς καὶ ὑποσχέσεως γενομένης τῷ θεῷ (2) καὶ ἅλλα πρὸς ἀπόδοσιν χάριτος καὶ ἐνδειξιν εὐγνωμοσύνης τῷ θεῷ ἐπὶ γενομένη θεραπείᾳ ἢ ἄλλῃ τινὶ εὐεργεσίᾳ (3).

5

Θυσίαι.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οἱ ἄνθρωποι προσέφερον τοῖς θεοῖς ἀναθήματα, ἐτέλουν αὐτοῖς καὶ θυσίας, διότι κατὰ Πλάτωνα, (Εὐθύφρων 14 c), τὸ θύειν δωρεῖσθαί ἐστι τοῖς θεοῖς.

Τῷ Ἀσκληπιῷ ἱθύοντο ταῦροι καὶ βόες (4), πρόβατα, χοῖροι (Παυσ. II, 11, 7), καὶ ἐνιαχοῦ, οἷον ἐν τῷ Ἀσκληπιδίῳ τῷ ἐν Βαλάρραις τῆς Κυρήνης, αἶγες· ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Τιθορέᾳ (Παυσ. II, 26, 9. X, 32, 10), ἦτο ἀπηγορευμένη ἡ θυσία αἰγῶν (5). Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἱθύετο τῷ Ἀσκλη-

(1) Ταῦτα τὰ ἀναθήματα εἶνε τὰ προσφερόμενα κατ' ὄναρ (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 6, 42, 54, 63, 76, 123, 134, 145, 147, 151, 157, 161) καὶ κατὰ κέλευσιν (F. d'Épid. ἀρ. 186).

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 24 (εὐχάν), 140 (εὐξάμενος).

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 36 (χαριστήριον), 154 (εὐχαριστῶν). Ἐν τῇ κατηγορίᾳ ταύτῃ ὑπάγονται καὶ ἀγαμάτια Ὑγείας καὶ Τελεσφόρου (F. d'Épid. 159, 160), ᾧ ἀφιερῶσαν τούτοις ὡς ἱατρα, ὡς ἀμοιβὴ δηλ. ἐπὶ γενομένην θεραπείαν.

(4) C.I. A. II, Add. et corr. 453^b, 453^c. Girard: l'Asclépieion d'Athènes σ. 39.

(5) Κατὰ Σίξτον τὸν Ἑμπειρικόν (Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις, III 221) ἡ

πιῶ ἀλεκτωρ. Θυσίαν ἀλέκτορος τῷ θεῷ τούτῳ παρήγγειλεν ὁ Σωκράτης ἀποθνήσκων ἐν τῇ φυλακῇ διὰ τῶν τελευταίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Κρίτωνα λέξεων «τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφειλομέν ἀλεκτρούνα· ἀλλὰ ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε» (1).

Ἐκ τῆς ἐν σ. 186, σημ. 1, ἐπιγραφῆς μανθάνομεν τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ θυσίας, ἃς ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἐτέλει τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ὡς φαίνεται. Τῷ Ἀπόλλωνι ἐθύετο βοῦς, ἕτερος βοῦς ἐθύετο τοῖς σὺν τῷ Ἀπόλλωνι λατρευομένοις θεοῖς. Τῷ Ἀσκληπιῷ δὲ ἐθύετο ὡσαύτως βοῦς, ἕτερος βοῦς ἐθύετο τοῖς σὺν αὐτῷ λατρευομένοις θεοῖς καὶ βοῦς θήλειαι ταῖς σὺν αὐτῷ λατρευομέναις θεαῖς. Συγχρόνως δὲ ἐθύοντο ἀλεκτορίς τῇ Ἀθητῇ καὶ ἑτέρα τῇ Ἀρτέμιδι καὶ ἀλεκτωρ τῷ Ἀσκληπιῷ (2), προσεφέροντο δὲ καὶ τὰ διὰ τὰς θυσίας ταύτας ἀναγκαῖα προθύματα, κριθαί, σῖτος καὶ οἶνος. Τοῦ πρώτου δὲ τῶν θυσιαζομένων τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ βοῶν ὁ ἕτερος τῶν μηρῶν ἐδίδετο αὐτοῖς τοῖς θεοῖς, δηλ. ἐκαίετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ αὐτῶν, τὸν δ' ἕτερον ἐλάμβανον οἱ ἱερομνήμονες. Τῶν βοῶν δέ, οἵτινες τὸ δεύτερον ἐθυσιάζοντο, ὁ ἕτερος τῶν μηρῶν ἐδίδετο εἰς τοὺς ἀοιδούς καὶ ὁ ἕτερος εἰς τοὺς φρουρούς, εἰς οὓς ἐδίδοντο πρὸς τούτοις καὶ τὰ ἐντόσθια (3).

θυσία αἰγῶν τῷ Ἀσκληπιῷ ἀπηγορεύετο ἀπολύτως, κατὰ δὲ τὸν Servius (Virg. Georg. II, 380) ἐπιτρέπετο ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ καὶ ἦτο οἰονεῖ προσήκουσα θυσία τῷ θεῷ τῆς υγιείας, διὰ τὸν παράδοxon λόγον ὅτι ἡ αἰξ πάσχει συνεχῶς ἐκ πυρετοῦ.

(1) Πλάτων ἐν Φαίδωνι 118 Α. Ἀλέκτωρ ἐθυσιάζετο τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ κατὰ Ἡρόνδαν (IV, 12, 88 κ.ε.), καθ' ὃν τὸ ἕτερον τῶν σκελῶν, τὸ σκελὸν δριον, ἐδίδετο τῷ νεωκέρῳ, ἐν ᾧ συγχρόνως προσεφέρετο τῷ δράκοντι, ἐν τῇ τρώγλῃ αὐτοῦ, πλακοῦντιόν τι (πέλανος). Ἴδε καὶ Λουκιανόν (Δίς Κατηγορούμενος, 5) καὶ πρὸς τὰ ἐν σελ. 203.

(2) Ἡ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ λ. κἀλαῖς σημαίνει, ὡς φαίνεται, ὅτι τὰ κἀλλαια, τοὺς πύγωνας τῶν ἀλεκτρούνων (Ἡσύχιος) καὶ ἴσως τὸν ὅλον ἀλεκτρούνα. Περὶ τούτου θά διαλάβω ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1899, ἐν ᾗ θά πραγματευθῶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης.

(3) Πῶς κατενέμοντο οἱ μηροὶ τῆς τρίτης βοῦς, τῆς θυσιαζομένης ταῖς σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ λατρευομέναις θεαῖς, δὲν γνωρίζομεν, διότι ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἑλλιπὴς τὸ κάτω μέρος. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ δέρματα τῶν θυμάτων δὲν κατενέμοντο, ὡς φαίνεται, διότι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οὐδεὶς λόγος περὶ τούτων γίνεται. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι τὰ δέρματα διετιθέντο ὑπὲρ τοῦ ταμείου τοῦ

Πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ θυόμενα ὑπὸ τε τῆς πόλεως καὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν, εἴτε Ἐπιδαύριος εἴτε ξένος ἦτο ὁ θύων, κατηναλίσκοντο ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ἀπαγορευομένης τῆς ἐξαγωγῆς κρεάτων ἐκτὸς τοῦ περιβόλου, ὡς ἀναφέρει ὁ Πausanias (II, 27, 1), ὅστις προσθέτει ὅτι αὐτὸ τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῷ ἐν Τιτάνῃ. Σημειωτέον δὲ ὅτι τοιοῦτος νόμος ἴσχυε καὶ ἐν ἄλλοις Ἀσκληπιείοις, οἷον ἐν τινι τεμένει Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας κατ' ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀθηνῶν (1).

Ἐτελεῖτο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ θυσία τις καλουμένη ὀλοκαύτησις, θυσία δηλ. καθ' ἣν τὰ θυόμενα ἱερεῖα ἐκαίοντο ὀλόκληρα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Ἡ ἐν F. d'Épidaure, ἀρ. 244, ἐπιγραφὴ ἀναγράφει χρηματικὰς εἰσφοράς πρὸς τέλεισιν τοιαύτης θυσίας, γενομένης ὑπὸ διαφόρων ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ ἐκ μεμακρυσμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χωρῶν, οἷον ἐξ Ἀμφιπόλεως, ἐκ Θεσσαλίας, ἐξ Ἀμβρακίας κτλ. Συνεισέφερον δ' οὗτοι ὑπὲρ ἑαυτῶν, ὑπὲρ τῶν τέκνων, τῶν γονέων, τῶν ἀδελφῶν καὶ ὑπὲρ τῶν κτημάτων καὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν, διάφορα ποσὰ ἀπὸ δραχμῶν δύο μέχρι δεκατριῶν ἀλεξανδρινῶν δραχμῶν καί, ὡς φαίνεται, μέχρι χρυσοῦ στατῆρος.

Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο καὶ ἀναίμακτοι θυσίαι, προσεφέροντο δηλ. τῷ θεῷ τὰ πρὸς τοιαύτας θυσίας ἐν κοινῇ χρήσει πλακούντια (πόπανα, πέλανοι), λιβανωτός, καρποί, κτλ. Τοιαῦτα προσέφερον, ἐννοεῖται, οἱ πτωχοὶ τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ, οἱ μὴ εὐποροῦντες ὅπως προσφέρωσιν ἱερεῖόν τι, ζῶον ἢ πτηνόν. Ἀλλ' ἰδίως τοιαύτας θυσίας ὤφειλον νὰ τελῶσιν οἱ ἀσθενεῖς, εἴτε πτωχοὶ εἴτε πλούσιοι ἦσαν οὗτοι, πρὶν ἢ εἰσελθῶσι καὶ κατακληθῶσιν ἐν τῷ Ἀβάτῳ (ἴδε σ. 70 καὶ 126).

Ἱεροῦ. Γνωστόν δ' ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις τὰ δέρματα τῶν θυμάτων τῶν μεγάλων θυσιῶν ἐπωλοῦντο ὑπὲρ τοῦ ταμείου τῆς πόλεως, τῶν ἐξ αὐτῶν εἰσπραττομένων χρημάτων ἀποτελούντων, κατὰ τὴν ἐν C.I.A.II, 741, ἐπιγραφὴν, κεφάλαιον ἐκ τοῦ θερματικοῦ. Πρβ. τὰ ἐν Ἀρχ. Ἑφημερίδι, 1897 σ. 188 (Καδδαβιάς).

(1) Bulletin de corr. hellénique, 1881, σ. 262 ἀρ. 2.

6.

"Ὑμνοι καὶ παιᾶνες.

Τὸ κατ' ἐξοχὴν μέσον πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν καὶ ἐξιλέωσιν αὐτῶν ἦτο ἡ ποίησις, διότι αὕτη ἦτο κατὰ Πλάτωνα μανία τις ὑπὸ τῶν Μουσῶν πεμπομένη, ὃ δὲ ποιητὴς ἔκφρων γινόμενος καὶ ἐνθεος ἐδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὸ θεῖον καὶ νὰ ἐξυμνήσῃ τοῦτο κατὰ τὸ προσῆκον. Οὕτως ἔσχον τὴν ἀρχὴν οἱ πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν ὕμνοι καὶ παιᾶνες. Ἀλλ' ὁ παιᾶν ἦτο κατ' ἀρχὰς ᾄσμα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπὶ καταπαύσει λοιμῶν καὶ νόσων (1). Κατὰ τὰ ἐν στ. 472 τοῦ Α τῆς Ἰλιάδος οἱ Ἀχαιοὶ ᾄδοντες παιᾶνα τῷ Ἀπόλλωνι ἐξιλιεύουσιν αὐτὸν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ λοιμοῦ, τέρπεται δὲ ὁ Ἀπόλλων ἐπὶ τῷ ᾄσματι τούτῳ :

οἱ δὲ πανημέριοι μολπῇ θεὸν ἱλάσκοντο,
καλὸν ἀεῖδοντες παιήονα, κοῦροι Ἀχαιῶν
μέλποντες ἐκάεργον· ὃ δὲ φρένα τέρπειτ' ἀκοῦων.

Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι ὁ παιᾶν ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ᾄσμα πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀσκληπιοῦ, τοῦ πᾶσαν νόσον καταπαύοντος. Οὐδεὶς θεὸς παρείχε τοῖς ἀνθρώποις τοσοῦτον ἰσχυρὰς ἀφορμὰς εὐγνωμοσύνης, ὅσον ὁ Ἀσκληπιός, ὁ τῶν θεῶν πραύτατος καὶ φιλανθρωπώτατος, ὁ θεραπεύων τοὺς πάσχοντας καὶ σώζων ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ παντὸς κινδύνου, προλαμβάνων πᾶσαν αὐτῶν συμφορὰν καὶ παρέχων αὐτοῖς ὑγίειαν καὶ παντοία ἀγαθὰ. Διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι ὕμνους καὶ παιᾶνας κατ' ἐξοχὴν συνέτασσον καὶ πολλάκις ἐπὶ λίθων ἀναγράφοντες ἀνέθετον τῷ Ἀσκληπιῷ πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ καὶ ἰδίως πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ἑαυτῶν εὐγνωμοσύνης. Ἡρέσκειτο δὲ ὁ Ἀσκληπιός ἐπὶ τοιοῦτοις ᾄσμασι, διότι αὐτὸς παρήγγειλε τῷ Σοφοκλεῖ νὰ ποιήσῃ αὐτῷ παιᾶνα (2)· καὶ ἄλλα δὲ ποιήματα καὶ

(1) Πρόκλος παρὰ Φωτίῳ 985. Ἴδε τὴν τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μιστριώτου Ἑλλην. Γραμματολογίαν, I σ. 56 καὶ 277.

(2) Ἴδε Φιλόστρατον νεώτερον (Εἰκόνες, 13).

παιᾶνα ἐποίησεν αὐτῷ ὡσαύτως Ἄριστείδης ὁ ῥήτωρ (I σ.514) κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ.

Παιᾶνα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν περίφημον ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ ἑδόμενον, ἐποίησε κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ὡς εἰπομεν, ὁ Σοφοκλῆς (1), ἕτερον δὲ Ἰσοδῆμος ὁ Τροιζήνιος (2) καὶ ἄλλον ὁ τῆς Σικελίας Διονύσιος ὁ νεώτερος (3). Τούτοις δὲ προσθετέον καὶ τὸν μνημονευθέντα παιᾶνα, ὃν ἐποίησε τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἡρακλεῖ Ἄριστείδης ὁ ῥήτωρ (I σ. 514).

Καὶ τούτους μὲν ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι, περιῆλθον ὁμῶς καὶ εἰς ἡμᾶς τοιοῦτοι εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν παιᾶνες, οἷον ὁ παρὰ Ἡρώδω, ὃν ἴδε ἐν σ.188 σημ. 2, καὶ ἄλλοι ἐπὶ λίθων κεχαρσμένοι, εἰς μὲν εὐρεθεῖς ἐν Ἀθήναις (4), καὶ ἕτερος εὐρεθεῖς

(1) Φιλόστρατος (Ἀπολλώνιος III, 17) : « οἱ δὲ ἦδον ὥδην ὁποῖος ὁ παιᾶν ὁ τοῦ Σοφοκλέους, ὃν Ἀθήνησι τῷ Ἀσκληπιῷ ᾄδουσιν ». Λουκιανὸς (Δημοσθένους ἐγκώμιον, 27) : οὐδὲ γὰρ τ᾽ἀσκληπιῷ μείδον τι γίνεται τιμῆς, εἰ, μὴ τῶν προσιώντων αὐτῶν ποιησάντων παιᾶνα, τὰ Ἰσοδήμου τοῦ Τροιζηνίου καὶ Σοφοκλέους ᾄδεται ». Πρβ. καὶ Φιλόστρατον νεώτερον (Εἰκόνες, 13).

Σημειώτέον ὅτι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπείου εὐρέθη ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐξῆς παιᾶνος εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν (C. I. A. III Add. et Corr: 171g) :

Σοφοκλέους

[ᾠ Φλεγύα] κοῦρα περιώνυμε, μᾶτερ ἀλεξιπό[νου....]

[Φυῖδο]ς ἀπειρεσκόμας...ἐναρίθμι[ον...]

...σαι[v] εὐεπ[ιη].....

Δυνατὸν δὲ οὗτος νᾶ εἶνε αὐτός ὁ τοῦ Σοφοκλέους παιᾶν, ὃν, πασίγνωστον καὶ περίφημον ὄντα, εὐγνωμονῶν τις τῷ Ἀσκληπιῷ ἐχάραξεν ἐπὶ λίθου ἐν ρωμαϊκοῖς χρόνοις, ἀπορίᾳ πρωτοτύπου παιᾶνος, καὶ οὕτω προσήνεγκε τῷ θεῷ ἀνάθημα (ἴδε Girard: l'Asclépieion d'Athènes, σ. 122).

(2) Ἴδε τὸ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ.

(3) Ἀθηναῖος VI, 250 : ὁ Δημοκλῆς ἔφη, « χαρίσαιο δ' ἂν μοι, Διονύσιε, κλειύσας τινὶ τῶν ἐπισταμένων διδάξαι με τὸν πεποιημένον εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν παιᾶνα· ἀκούω γὰρ σε πεπραγματιῦσθαι περὶ τοῦτον ».

(4) C. I. A. III, 171 :

Ἐγρ[εο], Παιήων Ἀσκληπιέ, κοίρανε λαῶν,

Λητοῖδου σαιμνῆς τε Κορωνίδος ἠπιόφρων καί.

Ἵπνον ἀπὸ βλεφάρων σκεδάσας εὐχῶν ἐπάκουε

Σῶν μαρόπων, οἱ πολλὰ γεγηθότες ἰλάσκονται

Σὸν σθένος, ἠπιόφρων Ἀσκληπιέ, πρῶτον Ὑγείαν.

Ἐγρ[εο] καὶ τεὸν ὕμνον, Ἰγῆε, κ[ε]κλυ[θι]· χαῖρε.

ώσαύτως ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ Ἀσκληπιδίῳ, ποιηθεὶς ὑπὸ Μακεδόνος (1), ἕτερος δὲ εὐρεθεὶς ἐν Περγᾶμῳ (C. I. G. 3538), ἕτερος ἐν Πτολεμαίδι τῆς Αἰγύπτου (ἴδε αὐτὸν ἐν σ. 189), ἕτερος ἐν Ρώμῃ (2) καὶ ἕτερος ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ποιηθεὶς ὑπὸ ἐπιδαυρίου ποιητοῦ Ἰσύλλου.

Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ λίθῳ εἶνε ἀναγεγραμμένος καὶ ὁ ἐν σ. 191 παιάν εἰς τὸν Τελεισφόρον, καὶ παιάν εἰς τὴν Ὑγίειαν, ὅστις εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ Σικωνίου ποιητοῦ Ἀρίφρονος ποιηθεὶς (Ἀθήναιος XV, 702a).

(1) C. I. A. III Adh. et corr. 171 b.

Μακεδῶν

ἰποίη[σεν].

Δήλιον εὐφρατέρ[α]ν.....]

εὐφρονι θυμῷ εὐφημ[εῖτε]..... ἰῆ Παιάν]

5 ἰατῆρ[α] κλάδον ἐν παλά[μαισιν] ἔχοντες, ἑλ[λα]ας]

ἄ[γλ]αον ἔρνος, κοῦροι Ἀθη[νῶν], ἰῆ Παιάν]

..υ..αμ[ε]...ος ὕμνος ἀει[δ]....]

κλυτόν, ἥ[π]ιον,.....]

Ἐπιτάρροθον.....[ἔ]γει[νατο] νοῦσιν[ν].....ἡδέ]

10 δόης, Ἀσκληπιόν εὐφ[ρονα] κοῦρον, [ἰῆ Παιάν]

τόν δ' ἀνά Πηλιάδας κορυφὰς ἐδίδαξε [τέ]χνη[ν] τε καὶ σο-

φίαν Κένταυρος ἀλεξιπνο[ν] μερόπεισιν [ἰῆ Παιάν]

παῖδα Κορωνίδος, ἥπιον ἀν[δ]ράσι, δαίμονα σεμνότα[τον], ἰῆ Παιάν]

τοῦδ' ἐγένοντο κό[ρ]οι Ποδαλείριος ἡδὲ Μαχάων, Ἑλλησ[σιν] κοσμήτορε]

15 λόγῃς ἰῆ Παιάν

ἡδ' Ἰασώ Ἀκισώ τε καὶ Λύγλη καὶ Πανάκεια, Ἡπιόνης [θύγατρες σὺν]

ἄριπρέπτο[ι] Ὑγίει[α], ἰῆ Παιάν

χαῖρε, βροτοῖς μέγ' ὄνειαρ, δαίμον κλεινότατε, [ἰῆ Παιάν]

Ἀσκληπιέ, σὴν δὲ δίδου σοφίαν ὁμοῦντας ἐς αἰ[εῖ] θ[ε]άλλειν

20 ἐν βιοτῇ σὺν τερπνοτάτῃ Ὑγίει[α], ἰῆ Παιά[ν]

σώζεις δ' Ἀτθίδα Κικροπίαν πόλιν αἰὲν ἐπερχόμε[ν]ος ἰῆ Παιάν

ἥπιος ἔσσο, μάκαρ, στυγερὰς δ' ἀπερύκειο νοῦσους' ἰῆ ὦ ἰ[α] Παιάν.

(2) C. I. G. 5973c.

Νουσολύτα, κλυτόμητι, φερέσ[θεις], δέσποτα Παιάν,

σὴ δύναμις κακόνεργον ἀνακρο[ύει] τ' ἐπίνοιαν

ἀνθρώπων, τρομέει τε πάλιν [καὶ] Τάρταρος αἰνός

Ἄιδης τ' εὐρυθέμιλος, ὅταν ζωά[γρια] νοῦσων

ἀντανύσῃς, βιοδῶτα, φέρεσσι[π]νοῖσι βροτολαῖν.

νῦν οὖν πάντα δύμον, γενέτα[ν] τε καὶ ἀγλαὰ τέκνα,

σῶζε, μάκαρ Παιάν, ἀκισώδυν[ε], σῶζε, Πατρώνου.

Τὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιὸν ἐξύμνησεν ὁ μνημονευθεὶς Ἴσουλ-
λος ἐν ποιήμασιν, ἅτινα χαράξας ἐπὶ λιθίνης στήλης ἀνέθηκεν ἐν
τῷ Ἱερῷ. Ταύτην δὲ τὴν στήλην, τὴν εἰκονιζομένην ἐν τῇ προσηρ-
τημένῃ ἐνταῦθα φωτοτυπία, εὗρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1884.
Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ἣτις ἀποτελεῖ σπουδαιοτάτην συμβολὴν πρὸς
ἐξακριβωσιν τῶν περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ μυθολογι-
κῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων καὶ ἐν ᾗ ἐξέχει κυρίως ὁ ἐν
στ. 37-56 παῖδαν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἔχει ὡς ἐξῆς: (1)

Ἴσουλλος Σωκράτευσ Ἐπιδαύριος ἀνέθηκε
Ἀπόλλωνι Μαλεάται καὶ Ἀσκληπιῶι.

Δῆμος εἰς ἀριστοκρατίαν ἄνδρας α[1] προ[σ]άγοι καλῶς
αὐτὸς ἰσχυρότερος· ὀρθοῦται γὰρ ἐξ ἀνδραγαθίας.

5 Αἱ δὲ τις καλῶς προαχθεὶς θυγγάνοι πονηρίας
πάλλιν ἐπαγκρούων, κολάζων δῆμος ἀσφαλέστερος.
Τάνδε τὰν γνῶμαν τόκ' ἤχον καὶ ἔλεγον καὶ νῦν λέγω.
Εὐξάμαν ἀνγράψεν, αἱ κ' εἰς τάνδε τὰν γνῶμαν πέτη
ὁ νόμος ἀμύν, ὃν ἐπέδειξα· ἔγεντο δ', οὐκ ἄνευ θε[ῶ]ν.

10 Τόνδ' ἱερὸν θεοὶ μοίραι νόμον νῦρεν Ἴσουλλος,
δῆθιτον ἀνάσσει γέρας ἀθανάτοισι θεοῖσιν,
καὶ νιν ἅπας δῆμος θεθμὸν θέτο πατρίδος ἀμᾶς,
χεῖρας ἀνασχόντες μακάρεσσιν ἐς οὐρανὸν εὐρύ[ν].
οἳ κεν ἀριστεύωσι πόλλος τῶσδ' Ἐπιδαύρου,
15 λέξασθαί τε ἄνδρας καὶ ἐπαγγεῖλαι κατὰ φυλάς,
οἷς πολιοῦχος ὑπὸ στέροισι ἀρετὰ τε καὶ αἰδώς,
τοῖσιν ἐπαγγέλλεν καὶ πομπεύεν σφε κομῶντας
Φοῖβω ἀνακτι υἱῶι τε Ἀσκληπιῶι ἱατῆρι
εἰμασὶν ἐν λευκοῖσι, δάφνας στεφάνοις ποτ' Ἀπόλλω,

(1) Ἱεῖ Ἀρχ. Ἐφημερίδα, 1885 σ. 65 ἀρ. 84 (Καὶ 66 αἰς) καὶ Fouil-
les d'Épidaure σ. 34 ἀρ. 6. — Blass (Jahrb. für Philol. und Päd.) 1885
σ. 822 κ. ε. — Baunack: Studien σ. 174 ἀρ. 84 καὶ Aus Epidauros σ. 18
ἀρ. 84. — Wilamowitz: Isyllos von Epidauros (Philol. Untersuchungen,
1886).

Δημοσιευμένης ἐνταῦθα φωτοτυπικῆς εἰκόνος τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπιγραφικοῦ
μνημείου, νομίζω ὅτι πᾶς τις θὰ πεισθῇ πλέον, ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων,
ὅτι ἡ ἐπιγραφή προέρχεται ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' καὶ οὐχὶ τῆς Β'
ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ὅτι δηλ. ὁ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενος Φίλιππος εἶνε Φίλιπ-
πος ὁ Β' (ὡς ἐγὼ τὸ πρῶτον ὑπεστήριξα εἰτα δὲ καὶ ὁ Wilamowitz), οὐχὶ
Φίλιππος ὁ Γ', ὡς φρονεῖ ὁ Blass.

20 ποί δ' Ἀσκληπιὸν ἔρνεσι ἐλαίας ἡμεροφύλλου,
 ἀγνώως πομπεύειν καὶ ἐπεύχεσθαι πολιῖταις
 πᾶσιν ἀεὶ διδόμεν τέκνοις τ' ἐρατὰν ὑγίειαν,
 τὰν καλοκαγαθίαν τ' Ἐπιδαυροὶ ἀεὶ ῥέπεν ἀνδρῶν
 εὐνομίαν τε καὶ εἰρήναν καὶ πλοῦτον ἀμεμφῆ,
 25 ὦραις ἐξ ὥρᾶν νόμον ἀεὶ τόνδε σέδοντας.
 Οὕτω τοί κ' ἀμὼν περιφείδουτ' εὐρύσπα Ζεὺς.

Πρῶτος Μᾶλος ἔτευξεν Ἀπόλλωνος Μαλεάτα
 βωμόν καὶ θυσίαις ἡγλάϊσεν τέμενος.
 Οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκκῃ πειραθείης
 30 εἰς ἄδυτον καταβύς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἀγνοῦ
 πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτα.

Ἰσὺλλος Ἀστυλαΐδαι ἐπέθηκε μαντεύσασθαι οἱ
 περὶ τοῦ παιδὸς ἐν Δελφοῖς, ὃν ἐπὶ ἦσε εἰς τὸν Ἀπολ-
 λωνα καὶ τὸν Ἀσκληπιόν, ἦ λωίον οἱ κα εἶη ἀγγρά-
 35 φοντι τὸν παιδᾶ. Ἐμάντευσε λωίον οἱ κα εἶμεν ἀγ-
 γράφοντι καὶ αὐτίκα καὶ εἰς τὸν ὕστερον χρόνον.

Ἰεπαιῶ|να θεὸν ἀεί|σατε λαοί, | ζαθέας ἐν|ναέτα[ν]
 τᾶσδ' | Ἐπιδαύρου. || Ὡδε γὰρ ψάτις | ἐνέπλουσ' ἥλ|υ-
 θ' ἐς ἀκοὰς | προγόνων ἀ|μετέρων, ὦ | Φοῖβε Ἀπόλ-
 40 λων. || Ἐρατῶ Μοῦ|σαν πατὴρ Ζεὺς | λέγεται Μά|λ[ωι]
 δόμεν παρὰ|κοιτὶν ὅσσοι|σι γάμοις. || Φλεγύας δ', [δς] |
 πατρίδ' Ἐπίδαν|ρον ἔναϊεν, || θυγατέρα Μά|[λ]ου γ[ι]α|μ-
 εἶ, τὰν Ἐρατῶ γει|νατο μάτηρ. | Κλεοφῆμα δ' | ὀνομάσθη. || Ἐγ-
 δὲ Φλεγύα | γένετο, Αἰγλα | δ' ὀνομάσθη, | τόδ' ἐπώνυ|μον,
 45 τὸ κάλλος | δὲ Κορωνίς || ἐπεκλήθη. | Κατιδὼν δὲ ὁ | χρυ-
 σότοφος | Φοῖδος ἐμ Μά|λου δόμοις παρ|θενίαν ὦ|ραν
 ἔλυσε. || Λεχέων δ' | ἰ|μεροέντων | ἐπέδας, Λα|τῶιε κόρε
 χρυ|σοκόμα' || σέδομαί σε. Ἐν | δὲ θυώδει | τεμένει τέ-
 κε|τό νιν Αἰγλα. || Γονίμαν δ' | ἔ|λυσεν ὠδί|να Διὸς
 50 [η]αῖς | μετὰ Μ[ο]υρᾶν || Λάχεσίς τε | μαῖα ἀγαυά. || Ἐπὶ κλη-
 σιν | δὲ νιν Αἰγλας | ματρὸς Ἀσκληπιὸν ὠνό|μαξε
 Ἀπόλλων, || τὸν νόσων παῦ|στορα, δωτῆ|ρα ὑγίειας, |
 μέγα δωρη|μα βροτοῖς. || Ἰεπαιδν, | ἰεπαιδν, || χαίρεν,
 Ἀσκλη|πιέ, τὰν σᾶν|Ἐπιδαυρον | ματρόπολιν αὐ- |
 55 ξων ἀναργῆ | δ' ὑγίειαν || ἐπιπέμποις|φρεσὶ καὶ σώ- |
 μῳ || [α]μοῖς. || Ἰεπαιδν, ἰεπαιδν. ||

Καὶ τότε σῆς ἀρετῆς Ἀσκληπιέ, τοῦργον ἐδειξας
 ἐν καὶνῶν χρόνοις, ὅκα δὴ στρατὸν ἤγε Φίλιππος
 εἰς Σπάρτην, ἐθέλων ἀνελεῖν βασιλίδεα τιμὴν.
 60 τοῖς δ' Ἀσκληπιῶς ἥλθε βοαβόος ἐξ Ἐπιδαύρου

- τιμῶν Ἡρακλέος γενεάν, ἃς φείδετο ἄρα Ζεὺς.
 Τουτάκι δ' ἦλθε, δχ' ὁ παῖς ἐκ Βουσπόρου ἦλθεν κάμνω[ν].
 Τῇ τύγα ποστείχοντι σὺνάντησας σὺν ὀπλοισιν
 λαμπόμενος χρυσέοις, Ἀσκληπιέ. Παῖς δ' ἐσιδὼν σε
 65 λίσσεται χεῖρ' ὀρέγων, ἱκέτηι μύθῳ σε προσαντῶν·
 » ἄμμορός εἰμι τεῶν δώρων, Ἀσκληπιέ Παιάν,
 » ἀλλὰ μ' ἐποίκτειρον ». Τὺ δέ μοι τάδε ἐλεξας ἐναργῆ·
 » θάρσει, καιροῖ γάρ σοι ἀψίξομαι, ἀλλὰ μὲν' αὐτεῖ,
 » τοῖς Λακεδαιμονίοις χαλεπὰς ἀπὸ κῆρας ἐρύξας,
 70 » οὐνεκα τοὺς Φοῖβου χρησμούς σῶζοντι δικαίως,
 » οὕς μαντευσάμενος παρέταξε πόλιν Λυκοῦργος ».
 Ὡς ὁ μὲν ὤχετο ἐπὶ Σπάρτην, ἐμὲ δ' ὤ[ρ]σε νόημα
 ἀγγεῖλαι Λακεδαιμονίοις ἐλθόντα τὸ θεῖον
 πάντα μάλ' ἐξείας. Οἱ δ' αὐδὴσαντος ἄκουσαν
 75 σῴτειραν ῥῆμαν, Ἀσκληπιέ, καὶ σφε σάωσας.
 Οἱ δὲ ἐκάρυξαν πάντας ξενίας σε δέκεσθαι
 σωτῆρα εὐρυχόρου Λακεδαιμονος ἀγκαλέοντες.
 Ταῦτά τοι, ὦ μέγ' ἄριστε θεῶν, ἀνέθηκεν Ἴσουλλος
 τιμῶν σὴν ἀρετὴν, ὦναξ, ὥσπερ τὸ δίκαιον.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι τοιοῦτοι παιᾶνες δὲν ἐποιοῦντο ἀπλῶς πρὸς δοξάν τοῦ θεοῦ, οὐδ' ἀνέτιθεντο μόνον τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐπὶ λίθων ἀναγραφόμενοι, ἀλλὰ καὶ ᾗδοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις καὶ δὴ οὐχὶ μόνον κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς καὶ τελετάς, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ πρὸς τιμὴν ἄλλων θεῶν ᾗδοντο ὕμνοι κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἱερὰ τῶν λοιπῶν θεῶν, ἐν οἷς ἐσύχναζον συνήθως οἱ πιστοὶ μόνον ἐν ὠρισμέναις ἡμέραις, καθ' ἃς τελεταὶ καὶ πανηγύρεις ἐτελοῦντο, τὰ Ἀσκληπιεῖα ᾗσαν προσιτὰ τοῖς ἀνθρώποις καθ' ἐκάστην καὶ διαρκῶς πλήρη ἱκετῶν τοῦ θεοῦ. Εἰς αὐτὰ κατέφευγον πρὸ πάντων οἱ πάσχοντες καὶ πολλὰς ἡμέρας ἐν αὐτοῖς διέτριβον, μέχρις οὗ θεραπευθῶσιν. Ἀναγκαίως ἄρα ἔπρεπε νὰ τελῶνται ἐν αὐτοῖς καθημεριναὶ τελεταί· θυσίαι προσεφέροντο, εὐχαὶ καὶ ὕμνοι ἀνεπέμποντο τῷ θεῷ καὶ ἄσματα ἐψάλλοντο, παρισταμένων τῶν ἱκετῶν τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς δοξολογίαις ταύταις καὶ ἐν κατανύξει ἐπικαλουμένων τὴν θεῖαν ἀντίληψιν. Ὅτι δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ἐξ ὧν παραδίδουσιν οἱ ἀρχαῖοι περὶ ὥδῃς παιάνων τῷ Ἀσκληπιῷ. Τὰ παρὰ Λουκιανῷ (Δημοσθένους ἐγκώμιον, 27) αὐδῆ » γὰρ τὰσκληπιῷ μεῖόν τι γίνεται τιμῆς, εἰ, μὴ τῶν προσιόν-

» των αὐτῶν ποιησάντων παιᾶνα, τὰ Ἰσοδήμου τοῦ Τροϊζηνίου
 » καὶ Σοφοκλείους ᾄδεται », τὰ παρ' Αἰλιανῷ (Ἀποσπ. 98.
 Ἰδὲ Σουίδαν ἐν λ. ἀσκωλίαζε) « καὶ ὄρθριον ᾄδομένου τοῦ
 » παιᾶνος τῷ Ἀσκληπιῷ ἐαυτὸν ἀποφαίνει τῶν χορευτῶν ἕνα »,
 τὰ παρὰ Ἀριστείδῃ τῷ ῥήτορι (I, 452 καὶ 517) ἀεδόκουν ἐν
 « τῷ ἱερῷ εἶναι τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὄρθριον καὶ χαίρειν ὡς ταχέως
 » ἀνεφύγνυτο. ἐδόκουν δὲ καὶ τοὺς παῖδας ᾄδειν τὸ ἀρχαῖον
 » ᾠσμα » καὶ « εἰπειθ' οἱ θεραπευταὶ προεστήκειμεν, ὥσπερ ὅταν
 » ὁ παιᾶν ᾄδῃται », ταῦτα πάντα ἀναφέρονται εἰς καθ' ἡμέ-
 ραν, ὡς φαίνεται, καὶ δὴ ἐν ὥρᾳ ὄρθρου, γινομένην ὥδῃν ᾠσμά-
 των ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις (1). Ἐτέραν δὲ τούτου ἀπόδειξιν
 δύναται νὰ παράσχω ἡμῖν ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα ἐν Πειραιεῖ, ἐν ᾗ
 ἀπαντῶσι παιανισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου
 (Bull. de corr. hellén. 1896 σ. 649). Οἱ παιανισταὶ οὗτοι
 ἀνῆκαν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ ἱερατικὸν προσωπικὸν τοῦ ἐν Πει-
 ραιεῖ Ἀσκληπείου (2) καὶ ἐξετέλουν συνεχῶς, οὕτως εἰπεῖν, τὸ
 ἔργον των, ἐψάλλον δηλ. τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ᾠσματα καθ' ἡμέ-
 ραν, ἢ τοῦλάχιστον συχνάκις, οὐχὶ μόνον κατὰ τὰς μεγάλας
 ἑορτάς, κατὰ ἀφισταμένας δηλ. χρονικὰς περιόδους, διότι ἐν
 ταύτῃ τῇ περιπτώσει δὲν θὰ ὠνομάζοντο καὶ δὲν θὰ ἦσαν παια-
 νισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου τὸ ἐπάγγελμα (3).

(1) Πρὸς καὶ Πausanias (III, 26, 10): « διὸ καὶ τότε αὐτὸς οἶδα περὶ τῷ
 Ἀσκληπείῳ τὸ ἐν Περγᾷ γινόμενα ἄρχονται μὲν ἀπὸ Τηλέφου τῶν ὕμνων,
 προσέθενται δὲ οὐδὲν ἐξ τῶν Εὐρύπουλον, οὐδὲ ἀρχὴν ἐν τῷ ναφ θέλουσιν ὀνομά-
 ζει αὐτόν, οὐδὲ ἱκανοτάμενοι φονία ὄντα Μαχάονος κτλ. ».

(2) Δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ τις ὅτι οἱ παιανισταὶ οὗτοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μου-
 νυχίου ἦσαν ὅπως εἶπε οἱ ἐν Περγᾷ ὕμνωδοὶ θεοῦ Σεβαστοῦ καὶ θεᾶς
 Ῥώμης (Εἰσαυτοὶ: Inschriften von Pergamon II ἀρ. 374), διότι οὗτοι
 δὲν εἶχαν ἔργον τὸ ᾄδειν ὕμνους, ἀλλ' ἀπετέλουν θίασον, ὅστις ἐφρόντιζε περὶ
 τῆς καθ' ἑαυτοὺς λατρείας τοῦ Σεβαστοῦ καὶ τῆς Ῥώμης, κατ' ἀκολουθίαν καὶ περὶ
 τῆς ἡ' ἡμέρας ἑορταστικῆς αὐτῶν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβον.

(3) Πρὸς ὥδῃν ὕμνων εἰς τοὺς θεοὺς κατὰ τὰς πομπὰς καὶ πανηγύρεις δὲν
 ἀπῆρχον καὶ μῦθοι ᾄδοι ἢ μουσικοί. Πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν κατηρτίζοντο
 χοροὶ καὶ προσελαμβάνοντο αὐληταὶ καὶ μουσικοὶ ἐκ τοῦ προχείρου, οὕτως εἰπεῖν,
 ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐκείνῃ παρουσιαζομένης τοιαύτης περιπτώσεως. Οὕτω
 δὲ καὶ ἐν τῇ ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφῇ, ἐν στ. 73-74, οἱ ἐπὶ τῶν κατ' ἔτος τελευ-
 τῶν ἀποστηρίων λαοὶ δοκίμουνται ὅπως καταγράφωσι κατ' ἐνιαυτὸν τοὺς

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εὐνόητον εἶνε ὅτι καθημεριναὶ ᾠδαὶ ὕμνων καὶ παιάνων θὰ ἐγίνοντο κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, τῷ περιφήμῳ ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν Ἀσκληπιδίῳ, ὅπερ νυχθημερόν ἦτο πάντοτε πλήρες ἱκετῶν τοῦ θεοῦ. Εἰς κύρωσιν δὲ τοῦ συμπεράσματος ἡμῶν τούτου προστίθεται ἡ ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφή, ἐν ᾗ ἀναφέρονται ᾠδοὶ ἐν τῷ Ἱερῷ λαμβάνοντες καὶ οὗτοι μερίδιον ἐκ τῶν θυσιαζομένων ζώων, ὥσπερ οἱ ἱερομνήμονες καὶ οἱ φρουροί. Οἱ ᾠδοὶ οὗτοι θὰ ᾄδον οἱ τοὺς καθημερινούς ἐν τῷ Ἱερῷ ὕμνους καὶ παιᾶνας ᾄδοντες.

Διὰ τῶν ἐκτεθέντων περιήλθομεν εἰς σπουδαῖον συμπέρασμα ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐξηγάγομεν δηλ. ὅτι ἐν τοῖς Ἀσκληπιδείοις ἐτελεῖτο καθημερινὴ τις ἱερουργία συνιστάμενη εἰς τὴν ᾠδὴν ὕμνων καὶ παιάνων πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν θεῶν (1). Πρὸς τέλεσιν τῆς ἱερουργίας ταύτης ὑπῆρχον ἐν τοῖς Ἀσκληπιδείοις ᾠδοὶ καὶ παιανισταί, οἵτινες ἦσαν προφανῶς αὐτὸ τοῦτο ὅ,τι σήμερον οἱ ψάλλται ἐν ταῖς χριστιανικοῖς ναοῖς (2).

λειτουργήσαντας ἐν τε ταῖς θυσίαις καὶ μυστηρίοις αὐλητὰς καὶ καθαριστάς, ὅσους κα εὐρίσκοντι εὐθέτους ὑπάρχοντας.

(1) Καθημερινὴ ὕμνῳδία ὑπὸ χοροῦ ἐκ τριάκοντα παίδων ἐτελεῖτο καὶ ἐν Στρατονικείᾳ τῆς Καρίας πρὸς τιμὴν τοῦ Πανημερίου Διὸς καὶ τῆς Ἑκάτης, οἵτινες ἔδωσαν τὴν πόλιν ἐκ πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ συνεχῶν κινδύνων (C. I. G. 2715*).

(2) Τὸ συμπέρασμα τοῦτο δύναται νὰ ἀγάγῃ ἡμᾶς εἰς ἄλλο λίαν ἐνδιαφέρον συμπέρασμα. Πλίνιος ὁ νεώτερος (X, 96), ὅστις ἦτο διοικητὴς τῆς Βιθυνίας κατὰ τὸ 103 μ. Χ., διηγείται ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου συνηθροίζοντο καὶ ᾄδον τῷ Χριστῷ ὡς θεῷ ἅμα τι (ἴδε Γ. Μιστριώτου Ἑλληνικὴν Γραμματολογίαν I, 740). Ἐν τῇ καθημερινῇ ταύτῃ ἑωθινῇ δοξολογίᾳ τῶν Χριστιανῶν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐπιδρασίν τινα τῆς ἐν τοῖς Ἀσκληπιδείοις τελουμένης δοξολογίας τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ ἄλλοι τρόποι ἐκδηλώσεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὓς δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα, φαίνεται ὅτι ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εὐλογον δὲ εἶνε τοιοῦτον συμπέρασμα, διότι εὐνόητον εἶνε ὅτι οἱ Χριστιανοί, θέλοντες νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ἔθνικους εἰς τὴν λατρείαν τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ, ἀπεδέξαντο ἑξωτερικοὺς τύπους τῆς λατρείας τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ, τῆς λατρείας δηλ. ἐκείνης, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως καὶ βαθμηδὸν ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἡ μόνη παρὰ τοῖς ἔθνικοις ἀκμάζουσα λατεία καὶ ἡ μόνη διαδεδομένη πανταχοῦ τοῦ ἑλληνιστικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου.

7.

Ἑορταὶ καὶ ἀγῶνες.

Πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐτελεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ πανήγυρις καλουμένη Ἀσκληπιεία καὶ ἄλλη, ὑστερώτερον ἰδρυθεῖσα, καλουμένη Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεία.

Ἀσκληπιεία.

Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀσκληπιεία, τὰ ἐπιφανέστατα κατὰ Παυσανίαν (II, 26, 7) τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀσκληπειῶν, ἰδρύθησαν ὑπὸ τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου καὶ ἐτελοῦντο κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Πινδάρου (ἴδ. σ. 33 σημ. 2) ἀνὰ τετραετίαν, ἐννέα ἡμέρας μετὰ τὰ Ἴσθμια, ἐν καιρῷ θέρους, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου μέχρι Ἰουνίου πιθανῶς χρονικὸν διάστημα (1). Ὀνομάζοντο δὲ αὐτὰ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀπλῶς Ἀσκληπιεία (F. d'Épid. ἀρ. 238, 240) καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους μεγάλᾳ Ἀσκληπιείᾳ (ἀρ. 272) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ ἄλλης ἱερτῆς ἐνιαυσίας, ὡς φαίνεται, περὶ ἧς κατωτέρω.

Ἐτελοῦντο δὲ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος Ἀσκληπιεία ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίστου τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. τοῦλάχιστον, διότι νικητὰς γυμνικῶν ἀγῶνων ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐξυμνεῖ ὁ Πίνδαρος, Κλέανδρον τὸν Αἰγινήτην (Ἴσθμ. Η' στ. 150) καὶ Θεμίστιον (Νέμ. Ε' στ. 95) (2). Ὅτι δὲ οἱ ἀγῶνες οὗτοι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐτελοῦντο καὶ δὴ οὐχὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς ἦτο δυνατόν ἴσως νὰ νομίσῃ τις, ἀλλ' ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν τῷ

(1) Παρὰ τὰ ἐπιθέντα καὶ ὑποστηρικθέντα ὑπὸ τοῦ Unger (Philologus XXXVII σ. 1) καὶ ὑπὸ τοῦ Nissen (Rhein. Museum 1887 σ. 46) δὲν εἶναι βεβαίως τὰ ἀκριβῶς ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐτελοῦντο τὰ Ἴσθμια καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀσκληπιείᾳ. Πρὸς καὶ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen 1893 σ. 77 σημ. 2) καὶ Lechat: Épidaure σ. 233 κ. l.

(2) Σημειοῦται πρὸς τούτους ὅτι ἐν Νέμ. Γ', στ. 146, ὁ ποιητὴς ἐξυμνῶν τὸν καλεσθέντα Ἀριστακλείδην προλέγει ὅτι θὰ νικήσῃ οὗτος καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Μεγαρίᾳ.

ἄλσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ρητῶς παραδίδει ὁ μνημονευθεὶς Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου. Πρὸ τῆς λήξεως δὲ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, θὰ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην καὶ ἵππικοὶ ἀγῶνες, διότι κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος κατεσκευάσθη ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ Ἱππόδρομος (ἴδε σ. 118 κ. ε.). Σὺν τῇ λήξει δὲ τῆς Ε' καὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο ἀναδιοργάνωσις τῶν Ἀσκληπιδίων, ὡς φαίνεται. Καθωρίσθησαν τότε διὰ τῆς ἐν σελ. 186 σημ. 2 ἐπιγραφῆς αἱ δημοτελεῖς θυσίαι, αἱ θυσίαι δηλ. αἱ κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐτέλει ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, καὶ ἰδρύθησαν καὶ ἀγῶνες ραψωδίας καὶ μουσικῆς, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἴωνος τοῦ Πλάτωνος (1), οἵτινες προφανῶς θὰ ἐγίνοντο ἐν τῷ σταδίῳ, ἀφ' οὗ καθ' ὃν χρόνον ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα κατὰ τὰς ἀρχὰς δηλ. τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος (2), δὲν εἶχεν οἰκοδομηθῇ τὸ θέατρον. Περατωθείσης δὲ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου περὶ τὰ μέσα πιθανῶς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος (ἴδε σ. 72), ἐτελοῦντο ἐκτοτε καὶ δραματικοὶ ἀγῶνες καὶ οὕτω συνεπληρώθησαν αἱ κατὰ τὰ προκείμενα Ἀσκληπιεῖα τελοῦμεναι ἀγωνιστικαὶ τελεταί, γυμνικοὶ ὑστερον δὲ καὶ ἵππικοὶ ἀγῶνες, ὑστερώτερον μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες καὶ τέλος δραματικοὶ ἀγῶνες (3).

(1) Ἴων Ι. σσ. «Τὸν Ἴωνα χαίρειν· πόθεν τὰ νῦν ἡμῖν ἐπιδεδήμηκας; ἢ οἴκοι θεν ἐξ Ἑρέσου; ἰων. Οὐδαμῶς, ὦ Σώκρατες, ἀλλ' ἐξ Ἐπιδαύρου, ἐκ τῶν Ἀσκληπιδίων. σσ. Μῶν καὶ ραψωδῶν ἀγῶνα τιθεῖσι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδαύριοι; ἰων. Πάνυ γε, καὶ τῆς ἄλλης γε μουσικῆς. σσ. Τί οὖν; ἡγωνίζου τι ἡμῖν; καὶ οὗ πῶς τι ἡγωνίσω; ἰων. Τὰ πρῶτα τῶν ἄθλων ἡνεγκάμεθα, ὦ Σώκρατες. σσ. Εὖ λέγεις· ἄγε δὴ ὅπως καὶ τὰ Παναθήναια νικήσωμεν. ἰων. Ἀλλ' ἔσται ταῦτα, ὡς ἐάν θεός ἐθέλῃ. σσ. Καὶ μὴν πολλάκις γε ἐζήλωσα ὑμᾶς τοὺς ραψωδοῦς, ὦ Ἴων, τῆς τέχνης».

(2) Κατὰ τὸ 394 π. Χ., κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 77), πρὸ τῶν τῇ 13 Αὐγούστου ἑορταζομένων τότε Παναθηναίων.

Ὁ ραψωδὸς Ἴων ἔτυχε βραβεῖου ἐν τούτοις τοῖς ἐν Ἐπιδαύρῳ τελεσθεῖσιν ἀγῶσιν, ἐξ Ἐπιδαύρου δὲ μετέβη εἰς Ἀθήνας (να μετασχη καὶ τῶν κατὰ τὴν προσεχῆ ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων μελλόντων νὰ τελεσθῶσιν ἀγῶνων. Προφανὲς εἶναι ἔρα ὅτι τὰ Ἀσκληπιεῖα δὲν ἐτελοῦντο ἐν χρόνῳ πολὺ ἀπέχοντι τοῦ τῶν Παναθηναίων.

(3) Νικητὰς τῶν ἀγῶνων τούτων γνωρίζομεν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευ-

κρά, οὕτως εἰπεῖν, Ἀσκληπιεία (τὰ Ἀπολλωνισία καὶ Ἀσκληπιεία) κατ' ἔτος. Ὅτι δὲ ταῦτα κατ' ἔτος ἑορτάζοντο, δύναται νὰ ἐξαχθῇ καὶ ἐκ τοῦ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 235 ψηφίσματος, δι' οὗ στεφανοῦσιν οἱ Ἐπιδαύριοι Ἀριστόβουλον Ξενοδόκου καὶ παραγγέλλουσιν ὅπως γίνηται ἡ ἀναγόμεναι τοῦ στεφάνου καθ' ἐκάστην πανήγυριν τῶν Ἀπολλωνίων καὶ Ἀσκληπειῶν. Τοῦτο προφανῶς θὰ ἐγένετο πρὸς μείζονα τιμὴν τοῦ στεφανουμένου, τῆς πανηγύρεως ταύτης καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀναγομένης καθ' ἔτος· ἄλλως δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος ὅπως ἡ ἀναγόμεναι γίνηται κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀπολλωνίων καὶ Ἀσκληπειῶν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν μεγάλην καὶ ἐπίσημον ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπειῶν.

Τὰ Ἀπολλωνισία καὶ Ἀσκληπιεία, κατ' ἔτος τελούμενα, ἦσαν πανήγυρις τοπικὴ, οὕτως εἰπεῖν, δὲν εἶχε δηλ. τὴν ἐπίσημοτητα οὐδὲ τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα, ὃν εἶχον τὰ Ἀσκληπιεία. Εὐλόγως ὁμως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν πανήγυριν ταύτην πομπὴ καὶ ἐτελοῦντο θυσίαι, ἀφ' οὗ καὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο κατ' αὐτήν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 235 καὶ 239 ἐπιγραφῶν.

Καισάρεια.

Ὁ αὐτὸς ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος Γναῖος Κορνήλιος, ὁ πρῶτος ἀγωνοθετῆς τῶν Ἀπολλωνισίων καὶ Ἀσκληπειῶν, ἰδρύσεν ἐν τῷ Ἱερῷ πανήγυριν Καισαρείων, ἐν ἣ καὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο (F. d'Épid. ἀρ. 189). Ἑορτάζοντο δέ, ὡς φαίνεται, καὶ τὰ Καισάρεια ταῦτα κατ' ἔτος, ὥσπερ καὶ τὰ Ἀπολλωνισία καὶ τὰ Ἀσκληπιεία, διότι ἀμφότεραι αἱ ἑορταὶ αὗται σχετίζονται ἐν ταῖς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 189 καὶ 191 ἐπιγραφαῖς. Ὁ ἰδρύσας τὰ Καισάρεια Γναῖος Κορνήλιος ἐγένετο πρῶτος ἀγωνοθέτης τούτων καὶ τῶν Ἀπολλωνισίων καὶ Ἀσκληπειῶν, ἄλλος δὲ ἀγωνοθέτης τῆς τελευταίας ταύτης πανηγύρεως, ὁ Πολυκράτης Εὐάνθεος, ἐγένετο ὡσαύτως ἀγωνοθέτης τῶν Καισαρείων.

8.

Ἱερατικὸν προσωπικόν.

Ἐκ τῆς πρώτης τῶν ἐν σ. 179 ἐπιγραφῶν μαθηθάνομεν ὅτι οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρξαι τῆς λατρείας ἦσαν κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν ὁ ἱερεὺς, ἡ νάχορος, ὁ πυροφόρος, ἡ ζάχορος καὶ οἱ ναοφύλακες· πάντες δὲ οὗτοι ἦσαν ἐνιαύσιοι τὸ ἀξίωμα καὶ ἐκαλοῦντο ἱερεωσάμενοι καὶ, κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 38 ἐπιγραφὴν, ἱεραπολήσαντες, Ἐκ δὲ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ κατελέγοντο καὶ οἱ ἱερομνήμονες, οἱ ἀοιδοί, καὶ οἱ φρουροί, οἵτινες εἶνε, ὡς φαίνεται, αὐτοὶ οἱ μνημονευθέντες ναοφύλακες.

Ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦτο ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἄρχων τοῦ Ἱεροῦ. Προΐστατο οὗτος, τοῦ λοιποῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ, εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ ἐφρόντιζε περὶ τῆς κατὰ τὰ κεκανονισμένα ἀσκήσεως πάσης τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείας. Οὗτος ἦτο πρὸς τοῦτοις ὁ θεματοφύλαξ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναθημάτων καὶ δὴ ὁ προϊστάμενος καὶ διαχειριστὴς χρηματικῆς τοῦ Ἱεροῦ περιουσίας, ἦτο δηλ. ταμίης, εἰσέπραττε χρήματα καὶ ἐκ τοῦ ταμείου, ὃ διηύθυνεν, ἐπλήρωνε διὰ κατασκευὴν δημοσίων ἔργων καὶ λοιπὰς ἐν τῷ Ἱερῷ δαπάνας (F. d'Épid. σ. 101).

Ἐν ταῖς πολλαῖς ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσαις ἐπιγραφαῖς (ταῖς ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων), ἐν αἷς γίνεται μνεῖα τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗτος καλεῖται ἀπλῶς ἱερεὺς· ἐνίοτε δὲ καλεῖται ἱερεὺς Ἀσκληπιοῦ, ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ καὶ ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος (1). Ἐνεκα δὲ τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὰ ἐν

(1) F. d'Épid. ἀρ. 35, 36, 48, 49, 54, 55, 63, 75, 76, 234. Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μόνη ἡ ὑπ' 234 προέρχεται ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς Γ' π. X.

Ἡ ἐορτὴ ἤρχετο διὰ πομπῆς ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀναχωρούσης πιθανῶς ἐκ τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τὴν πομπὴν ἀπετελοῦν κατ' ἐξοχὴν οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν ἐκλελεγμένοι κατὰ φυλάς, μακρὰν φέροντες τὴν κόμην, ἐνδεδυμένοι λευκὰ ἱμάτια καὶ ἐστεφανωμένοι οἱ μὲν στεφάνῳ δάφνης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ δὲ στεφάνῳ ἐλαίας πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Μετεῖχον δ' αὐτῆς, ἐννοεῖται, οἱ ἄρχοντες, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πανταχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐλληνικῶν πόλεων, οἱ θεωροὶ (2), καὶ εἰπετο ὁ πολὺς ὄχλος, ὁδηγουμένων συγχρόνως καὶ τῶν θυμάτων, πέντε βοῶν, οὓς ἐπεμπεν ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, καὶ ἄλλων βοῶν, οὓς ἐπεμπον οἱ τῶν Ἐπιδαυρίων ἄποικοι (3). Οὕτως ἐκκινούσα ἡ πομπή, ἀναπεμπομένων εὐχῶν ὑπὲρ ὑγιείας καὶ εὐδαιμονίας τῶν

θέντων Κλεάνδρου καὶ Θεμιστίου, τὸν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει μνημονευθέντα ραψδὸν Ἴωνα, τὸν κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 240 ἐπιγραφὴν Σωκράτη Ἐπιδαύριον, νικῆσαντα ἐν τοῖς ἱππικοῖς ἀγῶσι, καὶ τὸν M. Aύρ. Ἀσκληπιάδην νικῆσαντα παγκράτιον (C. I. G. Sic. et It., 1102). Ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν ἠγωνίσθησαν πρὸς τούτοις κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων οἱ ἐν τῇ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 238 ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενοι ἀθληταί. Διονύσιος δὲ ὁ Ῥόδιος εἶχεν ἀναλαβεῖν νὰ διδάξῃ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων καὶ Ἀπολλωνίων κωμῳδίας ἐν τῷ θεάτρῳ (F. d'Épid. ἀρ. 239).

Σημειωτέον δὲ ὅτι τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γυμνικῶν τοῦλάχιστον ἀγώνων προέστατο εἰς ἀγωνοθέτης καὶ ἐπιτροπὴ ἐξ ἐλλανοδικῶν (F. d'Épid. ἀρ. 337), οἵτινες φαίνεται ὅτι ὠνομάσθησαν οὕτως ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπῷ ἐλλανοδικῶν.

(1) Ὅτι ἡ ἐορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο οὐχὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁῦλον εἶνε, ἅψ' οὗ συναλατρεῖτο τῷ Ἀσκληπιῷ ὁ Ἀπόλλων καὶ τῶν αὐτῶν τιμῶν μετεῖχε (πρὸς τὰ ἐν σ. 181 κ. ἑ.).

(2) Οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ διετήρουν θρησκευτικὰς σχέσεις μετὰ τῶν μᾶλλον μακρυομένων χωρῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid., ἀρ. 243, ἐπιγραφῆς, ἐν ᾗ ἀναγράφονται θεαροδόκοι τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ ἐν πόλει τῆς Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἄλλ' εὐνόητον εἶνε ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ἦσαν ἀμοιβαῖαι. Τελουμένων ἄρα ἐν τῷ Ἱερῷ τῶν Ἀσκληπιείων, πολλαχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου θὰ ἐπέμποντο θεωροί.

(3) Ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid., ἀρ. 233, ἐπιγραφῆς μαθάνομεν ὅτι οἱ Ἀστυπαλαῖς, ἄποικοι τῶν Ἐπιδαυρίων, ἐπεμπον βοῶν πρὸς θυσίαν κατὰ τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου πομπήν. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς δὲ ταύτης ὄντος τοῦ λόγου σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἐκτύπωσιν αὐτῆς ἐξέπεσαν εἰς ὁλόκληρος στίχος. Οὕτως ἀντὶ τοῦ στ. 5 ἀναγνωστέον δύο στίχους, τοὺς δε: [λ]εῖαν εἰμεν πάντων καὶ ἀστυ[λ]αν καὶ ἐν ἱράναι καὶ ἐν πο[λ]έμῳι κτλ.

Ἐλευσῖνι μυστήρια (ἴδε σ. 185 σημ. 1) καὶ τῆς ἐν αὐτῷ τῷ Ἱερῷ λατρείας τῶν Ἐλευσινίων θεῶν (ἴδε σ. 193) τινὲς τῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔφερον τὸν τίτλον καὶ ἱερατικοῦ ἀξιώματος τῶν ἐν Ἐλευσίνι. Οὕτως ὁ ἐν F. d'Épid., ἀρ. 48 καὶ 49, ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ ὀνομάζεται καὶ δαδοῦχος τῶν Ἐλευσεῖνι μυστηρίων, ὁ δὲ ἱερεὺς Διογένης, ὁ πλείστα ἀναθήματα τοῖς ἐν τῷ Ἱερῷ θεοῖς προσενηγνών, ὀνομάζεται πρὸς τοῦτοις Διουὶς πρόπολος καὶ συγχρόνως ἱεροφάντης (F. d'Épid. ἀρ. 47, 67, 71). Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ Ἱερῷ ἐνίοτε καὶ ἱερεῖς οὐχὶ Ἐπιδαυριοὶ τοιοῦτοι ἦσαν ὁ ἱεροφάντης καὶ ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Μνασέας Ἑρμοιεύς (F. d'Épid. ἀρ. 54), ὁ δορυιερεὺς Πλούταρχος (ἀρ. 52 καὶ 53) καὶ ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ δαδοῦχος τοῖν θεοῖν (ἀρ. 75).

Ἡ δὲ ἐκλογὴ τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐγένετο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦλάχιστον χρόνους διὰ κλήρου (1). Τὸ ἀξίωμα δ' αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν παλαιῶν μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ, ἦτο ἐνιαύσιον διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέως ἀνεγράφετο ἐπὶ ἀναθηματικῶν καὶ ἄλλων ἐπιγραφῶν πρὸς δῆλωσιν τῆς χρονολογίας (2). Ἐδύνατο δὲ ὁ αὐτὸς νὰ γείνη ἱερεὺς δις καὶ τρίς (F. d'Épid. ἀρ. 78-80) καὶ πλέον ἴσως. Ἀρχομένου δὲ ἡ λήγοντος τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς εὐχαριστῶν τοῖς θεοῖς καὶ ἰδίως τῷ Ἀσκληπιῷ προσέφερεν ἀνάθημά τι, συνήθως λίθινον βωμὸν ἢ ἄγαλμά τι.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ πολλῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς γίνεται κυρίως μνεῖα τῶν ἱερέων καὶ τῶν πυροφόρων, εἶνε δυνατόν

ἑκατονταετηρίδος, αἱ λοιπαὶ προέρχονται ἐκ τῶν μ. Χ. χρόνων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

(1) Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ἐπιγραφῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Athen. Mittheilungen 1898 σ. 22, σημ. 2) « Ἀρίσταρχος Ἐργίλου ἱερεὺς λαχὼν Ἀσκληπιῷ καὶ Ἀπόλλωνι ἀνέθηκε ». Ἐν τῷ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 236 τιμαλῶν ἐπιγραφῆς τῶν μ. Χ. χρόνων ἀπαντᾷ φράσις χειροτονεῖν ἱερέ[α]· ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπρόκειτο, ὡς φαίνεται, περὶ διατάξεως ἀφορώσης ἐκλογὴν ἱερέων οὐχὶ Ἐπιδαυρίων, ἀλλὰ ξένων.

(2) ἴδε F. d'Épid. σ. 101 καὶ πρὸ. σ. 47 ἀρ. 56.

νά εικάσῃ τις α') ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξελέγετο οὐχὶ ἐξ ἀπάντων τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀλλ' ἐκ γένους τινός ἢ ἐξ ὠρισμένων οἰκογενειῶν, β') ὅτι ἵνα ἐκλεγῇ τις ἱερεὺς ἐπρεπεῖν ἴσως νὰ διατελέσῃ προηγουμένως ἐν τισιν ἢ ἐν τινι τῶν κατωτέρων ἀξιωμαμάτων, γ') ὅτι ὁ ἱερεὺς ἐλάμβανεν ἴσως ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ κατωτέρου προσωπικοῦ, ἰδίως τοῦ πυροφόρου· αὐτὸς εἶχεν ἴσως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν, ἢ ἡ ἐκλογὴ ἐγίνετο τῇ προτάσει ἢ ὑποδείξει αὐτοῦ (1).

Κατῴκουν δὲ οἱ ἱερεῖς μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπηρετῶν τῆς λατρείας ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ἐν ἰδίῳ οἰκήμασι (2), καὶ ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου (3). Παρὰ τὴν κρατοῦσαν δὲ ἐν ἄλλοις ἱεροῖς συνήθειαν, δὲν ἐλάμβανον οὗτοι μερίδιον ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ θυμάτων, διότι τῶν θυσιῶν προϊστάντο οὐχὶ οἱ ἱερεῖς, ἀλλ' οἱ ἱερομνήμονες· κατ' ἀκολουθίαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐλάμβανον μέρος ἐκ τῶν κρεάτων. Ἄλλα θὰ ἦσαν ἄρα τὰ εἰσοδήματα τῶν ἱερέων, πιθανῶς δὲ θὰ ἐλάμβανον οὗτοι καὶ χρηματικὴν ἀμοιβὴν ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ. Ὅπως δὲ ποτε τὴν ὑπηρεσίαν των δὲν παρείχον οὗτοι δωρεάν, ἀλλὰ θὰ εἶχον ἀρκετὰ εἰσοδήματα· διὰ τοῦτο δὲν εὐρέθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπιγραφαί, οἷαι συνήθως εὐρίσκονται ἐν ἄλλοις ἀρχαιολογικοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος, δι' ὧν εἰς διατελέσαντας ἱερεῖς θεοῦ τινος αἱ προϊστάμεναι πόλεις ἢ κοινότητες χάριτας ὁμολογοῦσι καὶ παντοίας ἀπονέμουσι τιμὰς.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἰάματα, σημειωτέον ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ οὐδὲν ἄμεσον ἐνεργὸν μέρος ἐν τούτοις ἐλάμβανον· οὔτε ἰατροὶ ἦσαν, ὥς ὑπὸ τινων ἐπιστεύετο, οὔτε εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἱατρικῶν θεραπευτικῶν μέσων κατέφευγον, διότι τὰ ἰάματα κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἦσαν ἀπλῶς θαύματα. Οἱ ἱερεῖς ἦσαν οἱ γνωρίζοντες τὰς τελετὰς καὶ τὰς μυσταγωγίας,

(1) Περί τούτων πραγματεύομαι ἐν ἰδίῳ ἔρθρῳ δημοσιευμένῳ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1899.

(2) Οἷον λ.χ. ἐν τῷ ἐν σ. 128 οἰκοδομήματι B καὶ ἐν τῇ σ. 162 οἰκίᾳ P ἴσως.

(3) Ἴδε σ. 178 κ. ἑ. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν ἐν σ. 179 καὶ 180 τριῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγεται ὅτι οἱ ἱερεῖς καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικόν δὲν κατῴκουν πάντες ὁμοῦ καὶ πάντοτε ἐν τῷ αὐτῷ οἰκοδομήματι.

εἰς ἃς ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλωνται οἱ εἰς τὸ Ἱερὸν καταφεύγοντες ἀσθενεῖς, ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀκριβοῦς τούτων ἐκτελέσεως καὶ ἔθετον εἰς ἐφαρμογὴν ἐκάστοτε πάντα τὰ δυνατὰ καὶ κατὰ τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις ἀναγκαῖα μέσα, ὅπως ἐξαρθῇ ἡ φαντασία τῶν ἀσθενῶν καὶ ἐπιταθῇ ἡ δεισιδαιμονία καὶ εὐπιστία αὐτῶν, ἵνα γείνωσιν οὕτως εὐδιάθετοι εἰς τὸ μέλλον νὰ τελεσθῇ θαῦμα· τῆς τελέσεως ὅμως τοῦ θαύματος τούτου δὲν μετείχον, οὐδ' ἐχρησίμευον ὡς μεσάζον τι μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀσθενῶν, διότι οὗτοι κατακλινόμενοι ἐν τῷ Ἀβάτῳ ἤρχοντο εἰς ἄμεσον ἐπικουρῶνιαν μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δι' ἐνυπνίων. Μόνον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε εἶχε μειωθῇ ἡ πρὸς τὸ θεῖον πίστις τῶν ἀνθρώπων, ἡναγκάζοντο οἱ ἱερεῖς νὰ ποιοῦνται χρῆσιν ὑγιεινῶν τινῶν μέσων καὶ ἐμπειρικῶν ἰατρικῶν παραγγελημάτων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἐπέβαλλον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐξ ὑποβολῆς, ὥστε ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὑποδεικνυόμενα. Εἰς ἄμεσον πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς ἤρχοντο σχέσιν μόνον ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐνθαρρύνωσι καὶ διαβεβαιώσωσιν αὐτοὺς ὅτι ἐθεραπεύθησαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ προτρέψωσιν αὐτοὺς νὰ πληρώσωσι τὰ ἱατρὰ, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 5 στ. 20 ἐπιγραφῆς.

Ἀλλ' ἀφοῦ τοσοῦτον σπουδαῖον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοιαύτη ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ δικαιοδοσία καὶ ἐνέργεια αὐτοῦ, ἀπορεῖ τις ἀληθῶς διατί οὗτος δὲν ἦτο ἰσόβιος, ἀλλ' ἐνιαύσιος, καὶ διατί τοῦλάχιστον δὲν ἐξελέγετο διὰ χειροτονίας, ἀλλὰ διὰ κλήρου. Πῶς ἦτο δυνατόν ἱερεὺς ἐνιαύσιος, καὶ δὴ κληρωτός, νὰ εἶνε ἐν γνώσει τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ παντοίων τελετῶν καὶ μυσταγωγιῶν καὶ τῶν ἱερῶν παραδόσεων;

Τὴν ἀπορίαν ταύτην δύνανται νὰ λύσωσιν ἡμῖν ἃ ἀνωτέρω ἐξέθηκα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἱερέως, ὅτι δηλ. οὗτος οὐχὶ ἐξ ἀπάντων τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀλλ' ἐξ ὠρισμένου γένους ἢ οἰκογενείας ἐλαμβάνετο καὶ ὅτι, πρὶν ἢ γείνη ἱερεὺς, ἔπρεπε νὰ ὑπηρετήσῃ ἐν τινι τῶν λοιπῶν ἱερατικῶν ἀξιωματίων. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ μέλλων ἱερεὺς τὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὰ τῶν τελετῶν καὶ μυσταγωγιῶν ἐγνώριζεν ἐκ τῆς οἰκογενείας του, ἐν ᾗ ταῦτα ἦσαν γνωστὰ ἐκ παραδόσεως· ἐτελειοποιεῖτο δὲ οὗτος ἐν ταῖς γνώσεσιν αὐτοῦ ταύ-

ταίς καὶ προσεκτάτο τὴν προσήκουσαν πείραν ὑπηρετῶν προηγουμένως ἐν τοῖς λοιποῖς ἱερατικοῖς ἀξιώμασιν.

Ἱερεὺς διὰ βίου καὶ ἄλλοι ἱερεῖς.

Ἐκ τῆς ἐν σ. 197 σημ. 2 ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦλάχιστον χρόνους, καὶ ἱερεὺς ἰσόβιος (διὰ βίου)· ἦτο δὲ οὗτος ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν (1). Ἐπειδὴ δὲ ὁ τε Ἀπόλλων καὶ οἱ Ἀζόσιοι θεοὶ ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων ἐλατρεύετο ἐν Ἐπιδαυρίᾳ (ἴδε σ. 196 κ. ἐ.) καὶ ἐπειδὴ τῷ Ἀπόλλωνι τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος ἐτελοῦντο θυσίαι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπὶ ἰδίου βωμοῦ, δύναται τις εὐλόγως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη χρόνων ὑπῆρχεν ἴσως ἐν τῷ Ἱερῷ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν. Ἀλλ' ὁ ἱερεὺς οὗτος, εἰ καὶ δύο ἱερωσύνας συνήνου ἐν ἑαυτῷ καὶ ἰσόβιος ἦτο, δὲν φαίνεται ἔχων σπουδαιότητά τινα ἐν τῷ Ἱερῷ, ἀφ' οὗ ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἐπιγραφῇ, τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν σ. 197, ἀπαντᾷ τοιοῦτος ἱερεὺς.

Ἄλλοι δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἱερεῖς ἦσαν ἱερεῖς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος καὶ ἱέρεια τῆς Δρουσίλλης (F. d'Épid. ἀρ. 189 καὶ 221).

Πυροφόρος.

Ὁ πυροφόρος ἢ πυρφόρος ἦτο ἐν γένει βοηθὸς τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ· εἶνε δὲ πυροφόρος ὁ ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων παις ὁ τῷ θεῷ πυρφορῶν (F. d'Épid. σ. 25 στ. 44) καὶ τὸ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 5 ἐπιγραφῇ (στ. 19) παιδάριον θυμιατήριον ἔχον ἀτμίζον.

Ἦτο δὲ καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ πυροφόρου ἐνιαύσιον καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τοῦλάχιστον χρόνους ἱκανῶς σπουδαῖον. Ὁ πυροφόρος προσέφερε πολλὰ τοῖς θεοῖς ἀναθήματα, ὥσπερ καὶ ὁ ἱερεὺς·

(1) Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐν σ. 180 ἐπιγραφὴν, ἐν ᾗ ἀπαντᾷ σκανὰ ἱερέων, δύο δηλ. ἱερέων, τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν.

ἐνίοτε δὲ προσέφερεν ἀναθήματα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἱερέως (F. d'Épid. ἀρ. 56, 59) καὶ ἄλλοτε πρὸς τῷ ὀνόματι τοῦ ἱερέως ἀνεγράφετο καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς δῆλωσιν τῆς χρονολογίας. (ἀρ. 61). Ὁ αὐτός δὲ ἐδύνατο νὰ διατελέσῃ πυροφόρος πλέον ἢ ἅπαξ (ἀρ. 85).

Νακόρος καὶ ζάκορος.

Νακόρος καὶ ζάκορος ἐν τῷ Ἱερῷ ἦσαν παραδόξως οὐχὶ ἄνδρες, ἀλλὰ γυναῖκες, ἴσως διότι ἐλατρεύοντο ἐν αὐτῷ οὐ μόνον θεοί, ἀλλὰ καὶ θεαί. Ἦτο δὲ ἡ νακόρος οἶονεῖ Ἱέρεια (ἴδε τὴν ἐν σ. 179 ἐπιγραφὴν). Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταύτην εἶπετο ὁ πυροφόρος καὶ μετὰ τοῦτον ἡ ζάκορος, φαίνεται ὅτι ἡ ζάκορος ἦτο βοηθὸς τῆς νακόρου, καθ' ὃν τρόπον ὁ πυροφόρος ἦτο βοηθὸς τοῦ ἱερέως. Καὶ τῶν γυναικῶν δὲ τούτων τὸ ἄξίωμα ἦτο ἐνιαύσιον.

Ναοφύλακες ἢ ἥρουροι.

Τελευταῖοι κατὰ τὸ ἄξίωμα ἦσαν, ἐνιαύσιοι καὶ οὗτοι, οἱ κατὰ τὴν ἐν σ. 179 ἐπιγραφὴν δύο ναυφύλακες (ναοφύλακες), οἵτινες φαίνεται ὅτι εἶνε οἱ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἥρουροι καλούμενοι, κατὰ τὴν ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφὴν κατελέγοντο δὲ καὶ οὗτοι ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ καὶ ἐλάμβανον μὴρὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων τοῖς θεοῖς βοῶν.

Ἱερομνήμονες.

Ἐν F. d'Épid. σ. 109 ἀρ. 259 εἶχον δηλώσει ὅτι οἱ ἱερομνήμονες ἦσαν, κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 106 ἐπιγραφὴν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ταμίαι, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ δικαιοδοσία αὐτῶν θὰ ἦτο εὐρυτέρα τις. Ὑστερον δὲ δι' ἄλλων ἐπιγραφῶν ἀνεκδότων ἐδείχθη ὅτι οὗτοι ἦσαν ταμίαι καὶ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα (ἴδε σ. 56), εἰσέπραττον δηλ. καὶ οὗτοι χρήματα. ὥσπερ καὶ οἱ ἱερεῖς, καὶ ἐπλήρονον διὰ διαφόρους ἐν τῷ Ἱερῷ δαπάνας καὶ ἰδίως διὰ κατασκευαζόμενα ἔργα. Τώρα διὰ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς μακθάνομεν ὅτι οὗτοι προίσταντο καὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τελουμένων θυσιῶν καὶ ἐλάμβανον μὴρὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων βοῶν, κατελέγοντο ἄρα ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἱερομνήμονες ἦσαν, ὡς φαίνεται, ὅ,τι οἱ ἐν Ἀθήναις (1) καὶ οἱ ἐν Δήλῳ ἱεροποιοί, ὁ ἑστὶν οἱ καθιστάμενοι ἐπὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἱερῶν χρημάτων καὶ οἱ ἐπὶ τὰ ἱερά (2).

Ἦσαν δὲ οἱ ἱερομνήμονες τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν (F. d'Épid. 104 καὶ 259), ὥσπερ καὶ οἱ ἐν Δήλῳ. Φαίνεται δὲ ὅτι διηρημένοι ἀνὰ δύο ἡσυχολοῦντο περὶ ἰδίαν τινὰ δικαιοδοσίαν (3), οἱ μὲν περὶ τὴν χρηματικὴν περιουσίαν τοῦ Ἱεροῦ ἴσως, οἱ δὲ περὶ τὰ ἱερά· διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ὑπ' ἀρ. 102, 103 καὶ 260 ἐπιγραφαῖς ἀναγράφονται δύο μόνον ἱερομνήμονες (4). Ὡσπερ δὲ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ πυροφόροι, προσέφερον ἀναθήματα καὶ οἱ ἱερομνήμονες κατὰ τὴν ἀρχὴν ἢ κατὰ τὴν λήξιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἐν ταῖς ὑπ' ἀρ. 107 καὶ 260 ἐπιγραφαῖς ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἱερομνημόνων πρὸς δήλωσιν τῆς χρονολογίας· φαίνεται ἄρα ὅτι καὶ τούτων τὸ ἀξίωμα, ὥσπερ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ λοιποῦ προσωπικοῦ, ἦτο ἐνιαύσιον· ἐξελέγοντο δὲ οἱ ἱερομνήμονες ἐκ τῶν αὐτῶν γενῶν ἢ οἰκογενειῶν, ἐξ ὧν καὶ οἱ ἱερεῖς (ἴδε σ. 225), ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν ὑπ' ἀρ. 60 καὶ 105 ἐπιγραφῶν, καθ' ἃς ὁ Κλειρχμίδας Δαμοφάνειος διετέλεσεν ὅτε μὲν ἱερεὺς, ὅτε δὲ ἱερομνήμων (5).

Ἄοιδοί.

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐν σ. 186 ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον καὶ ἄοιδοί, οἵτινες ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐλάμβανον, ὥσπερ οἱ ἱερομνήμονες καὶ οἱ φρουροί, μισθὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι.

(1) Bulletin de correspond. hellénique, 1880 σ. 233 κ.ε. (P. Foucart).

(2) Bulletin de correspond. hellénique, 1890 σ. 417 κ.ε. (Th. Homolle).

(3) Ἀνὰ δύο ἦσαν διηρημένοι καὶ οἱ ἐν Δήλῳ ἱεροποιοί (ἴδε ἀν. Th. Homolle).

(4) Δύο ἱερομνήμονες ἀναγράφονται καὶ ἐν τῇ ἐξῆς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῇ: « Ὑπνω | ἱερομνήμενε | [Α]λεξικλῆς | Λυκέας | ἀνέθεν ». (Blinkenberg: Fra Epidauros σ. 273).

(5) Παράδοξος εἶνε ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Asklepios σελ. 127 ἀρ. 48) « ὁ ἱερεὺς καὶ ἱερομνήμων τοῦ σωτῆρος | Ἀσκληπιοῦ Μα[λεῖτα..] | θεῶ Ὀμονοία κατὰ κέλευσιν, ἔτους ρλε ».

βοῶν. Ἐν σ. 217 ἐξέθηκα ὅτι οἱ ἀοῖδοι οὗτοι ἤδον τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἄδόμενα ᾠσματα ἐν ταῖς καθημεριναῖς ἐν τῷ Ἱερῷ τελεταῖς. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὗτοι ἤδον καὶ παιᾶνας κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν· θὰ συνωδεύοντο δὲ ἐν τῷ ᾠσματι αὐτῶν ὑπὸ αὐλητῶν, διότι, ὡς γνωστόν, οὐδεμία θυσία ἐτελείτο ἄνευ αὐλητῶν.

Μάγειρος.

Ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ δυνάμεθα νὰ καταλέξωμεν καὶ ἓνα μάγειρον. Τοιοῦτος ἦτο ὁ τὸ ἐν F. d'Épid. σ. 37 ἀρ. 12 κατὰ τὴν E' ἑκατονταετηρίδα π. X. προσενεγκὼν ἀνάθημα μάγειρος Καλλίστρατος. Σημειωτέον δὲ ὅτι μάγειρος ὑπῆρχε καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (1) καὶ ἐν Δελφοῖς (2)· πολλῶ μᾶλλον ἄρα ἐπρέπε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ κρατοῦντα νόμον πάντα τὰ ἐκ τῶν θυμάτων κρέατα κατηναλίσκοντο ἐντὸς τοῦ περιβόλου.

Θεράποντες.

Ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων (F. d'Épid. ἀρ. 1 σ. 114) ἀναφέρονται θεράποντες, οἵτινες πάσχοντά τινα τὸν πόδα ἐξήγαγον ἐκ τοῦ Ἀβάτου. Οὗτοι δὲ ἦσαν προφανῶς ἀπλοὶ ὑπηρέται, οἵτινες παρείχον πᾶσαν βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀσθενεῖς, ἂν μὴ ἦσαν ἴσως ὑπηρέται αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀσθενοῦς (3).

(1) Arch. Zeitung 1878 σ. 178 καὶ 1880 σ. 57.

(2) Bulletin de corr. hellénique 1898 σ. 305, στ. 56 κ. ἀ.

(3) Οἱ ἀσθενεῖς ἤρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον εἰς τὸ Ἱερόν συνοδευόμενοι ἐπὶ τῶν ὑπηρετῶν τῶν, ἰδίως οἱ πάσχοντες νόσημα ἐμποδίζον αὐτοὺς νὰ βαδίζωσιν, οἷον Σωστράτα Φεραία (F. d'Épid. ἀρ. 2, στ. 29).

Σημειωτέον ὅτι ὁ Thraemer (Pauly's Encyclop. σ. 1688) φρονεῖ ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεράποντες ἦσαν ἐμπειροὶ τινες τῶν τῆς ἱατρικῆς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἱεροῦ διατελοῦντες, ἱατροὶ δηλ. ἢ Ἀσκληπιάδαι, οἵτινες ὑπεβάλλον τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀσθενεῖς εἰς ἐμπειρικὴν τινα ἱατρικὴν θεραπείαν. Τοῦτο δὲ φρονεῖ θίλῶν νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἰάματα τῶν ἀσθενῶν δὲν ἦσαν ἀπλῶς θαύματα, ἀλλ' ἀληθεῖς θεραπείαι, ἀποτέλεσμα ἀσκήσεως ἐν τῷ Ἱερῷ ἱατρικῆς τινος τέχνης. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων δηλοῦται ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεράποντες ἦσαν ἀπλῶς ὑπηρέται, κοινῶν δὲ ὑπηρετῶν, οὐχὶ ἱατρῶν, ἐτετέλεσαν οὗτοι ὑπηρεσίαν ἰατρικ-

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνάγκας ὑπῆρχον παντοῖοι ὑπηρεταί. Τῶν τοιούτων ἦτο ὁ ἐν F. d'Épid. σελ. 5, στ. 15, μνημονευόμενος βαλανεύς, ὑπηρετῆς παρέχων βοήθειαν εἰς τοὺς λουομένους.

Ἀσκληπιασταί.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου μνημονευτέον καὶ τῶν ἐν F. d'Épid., ἀρ. 211, Ἀσκληπιαστῶν τῶν ἐν Πανακεῖᾳ, οἵτινες ἐστήσαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνδριάντα τοῦ Τίτου Στατιλίου Τιμοκράτους. Τὰ κατὰ τοὺς Ἀσκληπιαστάς τούτους, οἵτινες ἀπετέλουν σύλλογον ἀσχολούμενον περὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶνε ἡμῖν ἄγνωστα (πρβ. σ. 191, σημ. 3). Σημειωτέον δὲ ὅτι Ἀσκληπιασταὶ ἀναφέρονται ὡσαύτως ἐν Ἀθήναις (C. I. A. II 617^b), ἐν Ροδῷ (Bull. d. corr. hell. IX, 122), ἐν Αὔλαϊς (ἴδε σ. 191, σημ. 3) κ. ἄ.

γόντας τὸν ἀσθενῆ ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ καθίσαντες αὐτὸν ἐπὶ καθίσματός τινος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ. Δὲν δύναται δὲ νὰ ταυτισθῶσιν οἱ θεράποντες οὗτοι πρὸς τοὺς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 12 υἱοὺς τοῦ θεοῦ, διότι οἱ υἱοὶ οὗτοι εἶνε τὰ κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 4 ἐπιγραφὴν τέκνα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶνε δηλ. οὐχὶ ἀνθρωποῖ τινες, ἀλλὰ θαύμονες ἰατροί, βοηθοὶ τοῦ πατρὸς των ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ γινομέναις θεραπαταῖς.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι, ὅσον καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἤσκητο κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἰατρικὴ τις τέχνη, προσωπικὸν ἐν αὐτῷ ἀσχολούμενον περὶ τὴν τέχνην ταύτην δὲν δύναται νὰ ἀνέρρῃ. Εὐνόητον εἶνε ὅτι τοιοῦτοι ἐδύναντο καὶ ἔπρεπε νὰ εἶνε, ἂν ἀληθῶς ἰατρικὴ τις θεραπευτικὴ τέχνη ἤσκητο, οἱ ἱερεῖς· ἀλλ' οὗτοι ὅχι μόνον ἰατροὶ δὲν ἦσαν, ἀλλ' οὐδὲ μετεῖχον ἀμέσως καθ' οἷονδ' ἕποτε τρόπον τῶν γινομένων ἰαμάτων. Τοῦτο εἶνε καταφανές, οὐδεὶς δ' ἀμφισβητεῖ αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

1.

Χρηματικοὶ πόροι τοῦ Ἱεροῦ.

Πᾶσα ἡ ὑπὸ ὁρέων καὶ ὑψωμάτων περιβαλλομένη πεδιάς, ἥς ἐλάχιστον μέρος καταλαμβάνει τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλαι γαῖαι πέραν τῆς πεδιάδος ταύτης ἐκτείνόμεναι, ἦσαν ἰδιοκτησία τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ τῆς καλλιέργειας δὲ ἡ μᾶλλον ἐκ τῆς ἐκμισθώσεως τῶν γαιῶν τούτων (1) σπουδαῖα προφανῶς χρηματικὰ ποσὰ εἰσέγοντο εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλα δὲ ἔσοδα εἶχε τὸ Ἱερὸν ἐκ τῶν ἑξῆς :

α') ἐκ προσφερομένων τῷ θεῷ πολυτίμων ἰδίως ἀναθημάτων, ἅτινα μετεποιούντο, ἐννοεῖται, εἰς χρῆμα.

β') ἐκ τῶν δερμάτων τῶν θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα ἐπωλούντο, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 208 σημ. 3, εἰς ὄφελος τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ.

γ') ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου (ἴδε σ. 79) πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ σταδίου, καὶ ἐξ ἐνοικίων ἃ ἐπλήρονον οἱ ξένοι καταλύοντες ἐν τοῖς πρὸς τοῦτο οἰκήμασιν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἐν σ. 162 καταγωγίῳ (2).

(1) Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκμισθώσεως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῶν ἐκ τούτων προσόδων ἴδε Bulletin de corr. hellénique 1850 σ. 430 κ. 1. (Th. Homolle).

(2) Ὅτι ἐπὶ μισθῷ κατέλυνον οἱ ξένοι ἐν τοῖς οἰκήμασι τούτοις εἶνε προφανές. Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κῶ (Paton and Hicks: Inscriptions of Cos, ἀρ. 35) ἀπαντᾷ πρὸς τὴν ἀπό τοῦ τεμένους καὶ τοῦ κήπου καὶ τῶν ξενωνῶν.

δ') ἐκ χρημάτων, ἀ ἐνέβαλλον οἱ πιστοὶ ἐν τοῖς θησαυροῖς. Ἐν σ. 46 ἐξέθηκα ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχεν ἐν τοῦλάχιστον λίθινον κατασκευάσμα θησαυρὸς καλούμενον, ἔχον κοιλότητα κεκλεισμένην διὰ σιδηρᾶς θυρίδας ἐχούσης ὀπήν, δι' ἧς ἐνέβαλλον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ χρήματα, παρέχοντες οὕτω τὸν ὅβολόν των τῷ θεῷ, καθ' ὃν τρόπον οἱ σήμερον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσέρχόμενοι ρίπτουσι χρήματα ἐν τῷ παρὰ τὴν εἰσοδὸν ἐκτεθειμένῳ δίσκῳ (1).

ε') ἐκ προστίμων ἐπιβαλλομένων πολλάκις εἰς τοὺς ἐργολάβους τῶν κατασκευαζομένων ἔργων ἐπὶ τῇ μὴ ἀκριβεί ἐκπληρώσει τῶν συμπεφωνημένων καὶ εἰς ἄλλους τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ. Οὕτω λ. χ. ἀθληταὶ ἀγωνισθέντες ἐν τῷ σταδίῳ καὶ προσπαθήσαντες διὰ δόλου νὰ ἀναδειχθῶσι νικηταὶ κατεδικάσθησαν ἕκαστος εἰς πληρωμὴν χιλίων στατήρων (F. d'Épid. ἀρ. 238).

ς') ἐκ χρηματικῶν εἰσφορῶν. Ἐν σ. 209 ἐμνημόνευσα χρηματικῆς εἰσφορᾶς γενομένης πρὸς τέλεσιν θυσίας τινὸς ἐν τῷ Ἱερῷ. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἱεροῦ ἐγίνοντο ἐνίοτε, ὡς φαίνεται, εἰσφοραί. Οἰκοδομουμένου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐλήφθη διὰ τοὺς χρυσοὺς ἥλους τοὺς διὰ τὴν θύραν αὐτοῦ χρηματικόν τι ποσὸν πᾶρ Ἀσκλάπιδ (ἐκ τοῦ ταμείου δηλ. τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ πρὸς τούτοις δρ. 1241 $\frac{1}{2}$ ἐξ Ἑρμιόνορος (2). Τοῦτο τὸ ἐξ Ἑρμιόνορος χρηματικὸν ποσὸν προέρχεται ἴσως ἐξ εἰσφορᾶς. Εὐλογον δὲ εἶνε νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ἐν χώραις θρησκευτικῶς σχετιζομέναις μετὰ τοῦ Ἱεροῦ ἐδύναντο νὰ ἐνεργῶνται χρηματικοὶ ἔρανοι πρὸς πλή-

(1) Οἱ τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν ἐπισκεπτόμενοι ἐνέβαλλον ἐν τοῖς θησαυροῖς χρήματα τοῦτο μὲν κατὰ προαίρεσιν, ἐν οἰαδήποτε περιπτώσει, τοῦτο δὲ μετὰ τελετᾶς τινας, ἰδίως μετὰ θυσίαν, κατὰ ἰσχύοντα ἐν τισιν ἱεροῖς νόμον. Οὕτω λ. χ. κατ' ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ οἱ θύοντες τῇ Ἀρτέμιδι Περγαίᾳ τέλειον ὠφειλον νὰ ἐμβάλλωσιν ἐν τῷ θησαυρῷ δύο ὀβολούς, οἱ δὲ θύοντες γαλαθηνὸν ἓνα ὀβολόν (Dittenberger: Sylloge 371). Καὶ κατὰ τὴν ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφὴν, ἐν ᾗ καὶ περὶ κατασκευῆς θησαυρῶν ὁ λόγος, οἱ θύοντες ἐνέβαλλον χρήματα ἐν τῷ θησαυρῷ (Dittenberger: Sylloge σ. 574 στ. 88. καὶ σ. 575 στ. 90 κ. ἑ.).

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 241 στ. 105-107. Σημειωτέον ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐλήφθη πρὸς τούτοις χρηματικὸν τι ποσὸν πᾶρ Εὐδόλο καὶ πᾶρ Ἀγέμονος. Τίνας δὲ οὗτοι καὶ πόθεν τὰ χρήματα ταῦτα προήρχοντο, δὲν γνωρίζομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

1.

Χρηματικοὶ πόροι τοῦ Ἱεροῦ.

Πᾶσα ἡ ὑπὸ ὁρέων καὶ ὑψωμάτων περιβαλλομένη πεδιάς, ἥς ἐλάχιστον μέρος καταλαμβάνει τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλαι γαίαι πέραν τῆς πεδιάδος ταύτης ἐκτείνόμεναι, ἦσαν ἰδιοκτησία τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ τῆς καλλιεργείας δὲ ἡ μάλλον ἐκ τῆς ἐκμισθώσεως τῶν γαιῶν τούτων (1) σπουδαῖα προφανῶς χρηματικὰ ποσὰ εἰσέγοντο εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλα δὲ ἔσοδα εἶχε τὸ Ἱερὸν ἐκ τῶν ἐξῆς :

α') ἐκ προσφερομένων τῷ θεῷ πολυτίμων ἰδίως ἀναθημάτων, ἅτινα μετεποιούντο, ἐννοεῖται, εἰς χρῆμα.

β') ἐκ τῶν δερμάτων τῶν θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα ἐπωλούντο, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 208 σημ. 3, εἰς ὄφελος τοῦ ταμεῖου τοῦ Ἱεροῦ.

γ') ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου (ἴδε σ. 79) πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ σταδίου, καὶ ἐξ ἐνοικίων ἃ ἐπλήρονον οἱ ξένοι καταλύοντες ἐν τοῖς πρὸς τοῦτο οἰκήμασιν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἐν σ. 162 καταγωγίῳ (2).

(1) Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκμισθώσεως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῶν ἐκ τούτων προσόδων ἴδε Bulletin de corr. hellénique 1890 σ. 430 κ. ἑ. (Th. Homolle).

(2) Ὅτι ἐπὶ μισθῶν κατέλυον οἱ ξένοι ἐν τοῖς οἰκήμασι τούτοις εἶνε προφανές. Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κω (Paton and Hicks: Inscriptions of Cos, αρ. 35) ἀπαντᾷ πρόσοδος ἀπὸ τοῦ τεμένους καὶ τοῦ κήπου καὶ τῶν ξενόνων.

Ἀπελλὰ (1). Ἴνα δὲ ἐννοήσωμεν μέχρι πόσου ἐνίοτε ποσοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἀνέρχωνται τὰ ἱατρὰ ταῦτα, δεόν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι Ναυπάκτιόν τινα τυφλὸν ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου ἰθεράπευσεν ἀντὶ 2000 χρυσῶν στατήρων (ἴδε σ. 18 σημ. 1), οἷτινες ἀναλογοῦσι κατὰ τὴν σημερινὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος εἰς 60000 χρυσῶν φράγκων!

Τοιαύτας ἔχον προσόδους τὸ Ἱερὸν εὐνόητον εἶνε ὅτι ἐν μεγάλῃ οἰκονομικῇ εὐεξίᾳ διετέλει. Τοῦτου δὲ τοῦ πλούτου εὖστο-χον ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ Ἐπιδαῦριοι. Μεγαλοπρεπεῖς ἀνήγειραν οὗτοι ναοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ παντοῖα ἀναθήματα ἱδρυσαν, ἄλλα δὲ οἰκοδομήματα, στάδιον, θέατρον, γυμνάσιον, παλαίστρας, βαλανεῖα, στοᾶς καὶ τὴν περίλαμπρον θόλον ὠκοδόμησαν, δι' ὧν ἐθαμβοῦντο οἱ πιστοὶ καὶ ἐτέρποντο οἱ παντοῖοι τοῦ Ἱεροῦ ἐπισκέπται καὶ ἐν πλήρει εὐμαρείᾳ καὶ ἀνέσει ἐν αὐτῷ διῆγον. Οἱ διευθύνοντες καὶ διαχειριζόμενοι τὰ τοῦ Ἱεροῦ συνετοὶ καὶ πεπειραμένοι ὄντες καὶ ὑπὸ πρακτικοῦ πνεύματος ἀγόμενοι κατώρθωσαν ὅ,τι ἐπέδιδωκεν ὑπὸ τε θρησκευτικῇ καὶ ὑπὸ οἰκονομικῇ ἐποψίᾳ, διότι δι' ὧν μετῆρχοντο μέσων καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξήρето καὶ οἱ ξένοι πανταχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὸ Ἱερὸν προσεῖλκύνοντο. Διὰ τῶν ξένων δὲ τούτων ἄφθονον εἰσέρρεε τὸ χρῆμα εἰς τὰ ταμεῖα τοῦ Ἱεροῦ.

2.

Ταμεῖα καὶ διαχειρίσεις.

Ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον δύο ταμεῖα, ὧν τὸ μὲν διηυθύνετο ὑπὸ τῶν ἱερέων (2) τὸ δὲ ὑπὸ τῶν ἱερομνημόνων (ἴδε σ. 56). Τίνες δὲ ὠρισμένως πρόσοδοι εἰσῆρχοντο εἰς ἐκάτερον τῶν ταμείων τούτων, δὲν γνωρίζομεν· μόνον τὰ εἰς ἐργολάβους ἐπιβαλλόμενα πρόστιμα γνωρίζομεν ὅτι εἰσῆρχοντο πάντοτε εἰς ἐκεῖνο τῶν δύο ταμείων, ἐξ οὗ κατεβάλλετο ἡ δαπάνη διὰ τὸ ἐκτελούμενον ἔργον. Δυνάμεθα ὅπωςδῆποτε νὰ υποθέσωμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι αἱ

(1) Ἰδε F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 5-7, στ. 26-35. ἀρ. 5 στ. 20.

(2) Ἰδε Fouilles d'Épidaure σ. 401.

ἐκ τῆς ἐν τῷ ναῷ λατρείας ἐκπηγάζουσιν, οἷον αἱ ἐκ τῶν ἀναθημάτων καὶ εἰ τις ἄλλη, εἰσήρχετο εἰς τὸ ταμεῖον τῶν ἱερῶν· τοῦτο τὸ ταμεῖον ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν ταμεῖον, τὸ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ἄλλου ταμείου ὀνομαζόμενον ἴσως ταμεῖον τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 233). Αἱ πρόσοδοι δὲ αἱ κατατιθέμεναι ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερομνημόνων καὶ ὑπὸ τούτων διαχειριζόμεναι ἐκαλοῦντο ἱερομνημονικοὶ πόροι. Ἐκ τούτων τῶν ἱερομνημονικῶν πόρων ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἀνήγειρεν ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ εἰς τὸν Σεπτίμιον Σεουήρον καὶ τὸν Καρακάλλον (1). Κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς ταῦτα, τὰς ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερῶν κατατιθεμένας προσόδους δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν προσόδους τοῦ θεοῦ, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῶν Ἀθηνῶν εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν «Θεόδωρος Ἐστιαίοθεν ἱερεὺς γενόμενος Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ προσόδων» (C. I. A. III 102 b), ἐξ ἧς πρὸς τούτοις ἐξάγεται ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ Ἀσκληπιείῳ τὰς προσόδους ταύτας διαχειρίζετο ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (2).

Ἡ διαχείρισις δὲ τῶν ἐν ταμείοις τούτοις χρημάτων διατέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ τὸν ἐλεγχον τῆς Βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων. Μέλος τι τῆς Βουλῆς ταύτης ἰδίαν τινὰ δικαιοδοσίαν ἔχον, οἷονεὶ γραμματεὺς καὶ λογιστὴς συνάμα, ὅστις ἐκαλεῖτο κατάλογος Βουλᾶς καὶ ἀπλῶς κατάλογος, παρίστατο ἐκάστοτε κατὰ τὰς γινομένας εἰσπράξεις καὶ πληρωμὰς, ὅπως βεβαιόνη καὶ ἐξελέγχῃ προφανῶς τὰς δοσοληψίας ταύτας (3). Ἡλκασσε δὲ ὁ κατάλογος κατὰ μῆνα, ἐξ οὗ εὐνόητον γίνεται, ὅτι οὗτος θὰ ἦτο ἀληθῶς ἐκ τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς, οὐχὶ ὑπ᾿ ἄλλης.

(1) *Idē Fouilles d'Épidaure* σ. 55 ἀρ. 106-107.

(2) Ἄν ταῦτα οὕτως ἔχωσι, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πρόστιμον εἰς τὸ καταδικασθὲν ὁ ἐργολάβος τῆς ἀρέσκειας τοῦ σταδίου, κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 237 ἐπιγραφὴν, ἐμελλε νὰ κατατεθῇ ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερῶν, ἀρ' οὗ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ εἶρηται ὅτι ὁ ἐργολάβος τὸ πρόστιμον τοῦτο ὀφείλει τῷ θεῷ. Κατ' ἀναλογίαν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι αἱ δαπάναι διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀρέσκειας τοῦ σταδίου κατεβάλλοντο ἐκ τοῦ ταμείου τῶν ἱερῶν.

(3) Ταῦτα τὰ περὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς διαχείριστος καὶ περὶ τοῦ καταλόγου ἐξάγειν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου καὶ διὰ μακρῶν ἐξέθεκα ἐν *Fouilles d'Épidaure* σ. 101.

λός τις, διότι διορισμός υπαλλήλων δι' ένα μόνον μήνα εἶναι τι ἀπίθανον (1).

Πληρωμαὶ δὲ χρημάτων ἐκ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ταμείων διὰ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευαζόμενα ἔργα ἐγίνοντο ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ ὑπὸ τῶν ἱερομνημόνων οὐχὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς ἔχοντας λαμβάνειν, ἀλλὰ διὰ μέσου ἐπιτροπῆς τινος· καὶ εἰσπράξεις δὲ τινες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγίνοντο, οὐχὶ δηλ. ἀμέσως ἀλλ' ἐμμέσως.

Κατασκευαζομένου ἔργου τινὸς διωρίζετο ἐπιτροπή, ἥς τὰ μέλη ἐκαλοῦντο, κατ' ἀνεκδότους ἐπιγραφάς, ἐπιστάται τοῦ δεῖνα οἰκοδομήματος ἢ τοῦ δεῖνα ἀναλώματος, οἷον ἐπιστάται τοῦ Ἐπιδοτείου (ἴδε σ. 137), ἐπιστάται τοῦ ἀναλώματος δεῖνα· τὰ μέλη τῆς ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐπιτροπῆς ἐκαλοῦντο θυμελοποῖαι καὶ θυμελοποιοί (2). Ἐκάστη δὲ τῶν ἐπιτροπῶν τούτων πρὸς τῇ λοιπῇ αὐτῆς δικαιοδοσίᾳ, περὶ ἧς ἴδε σ. 243, ἐπλήρωνεν αὐτὴ τοὺς ἐργολάβους δι' ἣν βαθμὴν δὴν ἐξετέλουν

(1) Τὸ ὄνομα ἑκάστου καταλόγου παρακολουθεῖται ἑκάστοτε ὑπὸ ἄλλου κυρίου ὀνόματος θελοκοῦ γένους, ὅπερ ἐπέχει θέσιν τοπικοῦ ἢ δημοτικοῦ ὀνόματος. Τοιαῦτα ὀνόματα, ἃ δηλοῦσιν, ὡς φαίνεται, συνοικίας τινὰς ἢ τμήματα, εἰς ἃς διηρέετο πολιτικῶς ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀναγράφονται ἐν τῇ περὶ δαπανῶν τῆς θόλου ἐπιγραφῇ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἐν ὅλῃ, τὰ ἑξῆς:

Ἀλαμῆς	Μεσογαίς	Πιερίας
Ἀφυλωνιάς	Μελιτιδῶν	Πιερίας ὑσμιναία
Βουνόφα	Μιλτιάδς	Πολιτάς
Βρυάντινα	Μουσιάς	Ρωπιταίς
Δωριμαχίς	Ναυφαίς (Ναυφαίς,	Σιλεγαίς
Δεξιελιάς	Ναυφηίς)	Στρατίτις
Ἐριλαίς	Οἰσεία ἑνερθεν	Τευχιάς
Ἰσαρνιάς	Οἰσεία ὑπερθεν	Ἵσιδριάς
Κωλαίς	Παγάσινα	Φραγιάς
Λασιηίς	(Παγασίς)	

(2) Ἐν τῷ τμήματι τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου, τῷ μέγρι τοῦ στ. 118 ἀπαντῶσιν ἐκδοτῆρες, ἐν δὲ τῷ ἀπὸ τοῦ στ. 119 κ. ε. θυμελοποῖται καὶ θυμελοποιοί. Ὁ B. Keil (Athen, Mittheilungen 1895 σ. 34) ἰσχυροῦς προβάλλει λόγους πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ ἐκδοτῆρες εἶναι αὐτὸ τοῦτο ὅ,τι οἱ θυμελοποιοί, καὶ συμπεραίνει ὅτι μία ἦτο ἡ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐπιτροπή, ἥς τὰ μέλη κατὰ μὲν τοὺς πρῶτους χρόνους τῆς οἰκοδομῆς ἐκαλοῦντο ἐκδοτῆρες, ὑστερον δὲ ὠνομάσθησαν θυμελοποιοί. Τὸ πρᾶγμα ἐν τούτοις εἶναι ἀρκούντως παράδοξον.

οὔτοι ἐργασίαν. Ἀναλόγως τῶν ἐκτελεσθεῖσων ἐργασιῶν καθ' ἑκάστον μῆνα, τῇ πρώτῃ τοῦ ἐπομένου μηνὸς οἱ θυμελοποιοὶ καὶ ἐπιστάται ἐλάμβανον χρήματα παρὰ τῶν ἱερέων ἢ τῶν ἱερομνημόνων, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ καταλόγου τῆς Βουλῆς, καὶ ἐπλήρονον τοὺς ἐργοτάβους καὶ λοιποὺς δικαιοῦχους· αὐτοὶ δὲ εἰσέπραττον πρὸς τούτοις παρὰ τῶν ἐργοτάβων πρόστιμα, εἰς ἃ τυχόν οὔτοι εἶχον καταδικασθῇ διὰ τὴν μὴ ἐκτέλεσιν τῶν κακανονισμένων. Ἀήγοντος δὲ τοῦ μηνός, ἐδίδον λόγον τῆς διαχειρίσεως τῶν, ἐπίστραφον εἰς τὸ ταμεῖον ὅ,τι εἶχε τυχόν περισσεύσει ἐξ ὧν εἶχον λάβει τῇ πρώτῃ τοῦ μηνός χρημάτων, καὶ κατέθετον ἐν αὐτῷ ὅ,τι τυχόν εἶχον εἰσπράξει ἐκ προστίμων.

Περαιτωθείσης δὲ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὅλου ἔργου ἢ τμήματος αὐτοῦ, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιτροπαὶ ἐδίδον δημοσίᾳ λόγον τῆς διαχειρίσεως τῶν. Ἀνέγραφον λεπτομερῶς καὶ ἀναλελυμένως ἐπὶ λιθίνων στήλων ἃ ἔλαβον καὶ ἃ ἐπλήρωσαν χρήματα, καὶ ἀνίδρυσον αὐτάς ἐν τῷ Ἱερῷ. Στήλαι δὲ τοιαῦται εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, οἷον ἡ ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς θόλου (τῆς θυμέλης), ἑτέρα ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τοῦ Ἐπιδοταίου καὶ ἄλλαι τινεῖς. Τοιαύτη τις στήλη εἶνε καὶ ἡ ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰ καὶ δὲν φαίνεται ἐν ταύτῃ τίνες οἱ δίδοντες λόγον τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως.

3.

Ἡ κατασκευὴ δημοσίων ἔργων.

Τὰ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι, ὅ ἐστι τὸν τρόπον καὶ τοὺς ὅρους τῆς κατασκευῆς τῶν ἔργων τούτων καὶ τὰς ἀμοιβαίαις ὑποχρεώσεις καὶ δικαιώματάτα τῆς ἐκμισθούσης τὰ ἔργα πολιτείας ἢ κοινότητος καὶ τῶν κατασκευαζόντων αὐτὰ ἐργοτάβων, ἐκانونίζεν ἴδιος ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ ἰσχύων ἀρχιτεκτονικός τις νόμος. Τοιοῦτος νόμος ἰσχύων ἐν Τριγίᾳ, κοινῶς σύγγραφος καλούμενος, ἐπὶ λίθου ἀναγεγραμμένος περιῆλθεν εἰς

ἡμᾶς (1). Ἐν ἄλλαις δὲ χώραις εὐρέθησαν ἱκαναὶ ἐπιγραφαὶ περὶ ὠρισμένων οἰκοδομημάτων, ἀναγράφουσαι τὸ μὲν τοὺς ὄρους τῆς κατασκευῆς τῶν οἰκοδομημάτων τούτων τὸ δὲ τὰς γενομένας δαπάνας καὶ τὸν τρόπον τῆς πληρωμῆς. Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγονται μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν πολλᾶκις αἱ διατάξεις τοῦ ἐν ἐκάστη τῶν χωρῶν τούτων ἰσχύοντος ἀρχιτεκτονικοῦ νόμου (2). Τὰς διατάξεις τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἰσχύοντος νόμου μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῶν εὐρεθεισῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ἰδίως ἐκ τῶν δύο μεγάλων ἐπιγραφῶν, ὧν ἡ μὲν ἀναγράφει τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ δὲ τὰς δαπάνας τῆς θόλου (3). Καὶ

(1) Foucart-Le-Bas: Inscriptions du Peloponnèse, ἀρ. 340^a Collitz: Dialekt-Inschriften, I, 1222.

(2) Αἱ σπουδαιόταται τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἶνε αἱ ἑξῆς:

α') ἐκ Δήλου, περὶ ἔργων ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. C. I. G. 3226. Hermes 1882 σ. 1 κ. ἑ. (Fabricius). Πρὸς καὶ τὴν ὑπὸ Th. Homolle δημοσιευθεῖσαν μεγάλην ἐκ Δήλου περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως ἐπιγραφὴν ἐν Bulletin de corr. hellénique, 1890 σ. 389 κ. ἑ., τοὺς στ. 44-82 καὶ τὴν ἐρμηνείαν τούτων ἐν σ. 462 κ. ἑ.

β') ἐξ Ἐρετρίας, περὶ ἀποξηράνσεως λίμνης τινοῦ. Ἀρχ. Ἐφημερίς, 1869 σ. 1 κ. ἑ. (Π. Εὐστρατιάδης).

γ') ἐκ Λεβαδείας, συγγραφή περὶ ἐκτελεστέων ἔργων ἐν τῷ ναῷ τοῦ Πανελληνίου Διός. Fabricius: De architectura graeca commentationes epigraphicae, 1881. Dittenberger: Sylloge 353. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονεύεται καὶ ὁ ἰσχύων ἐν Λεβαδίᾳ ἀρχιτεκτονικὸς νόμος, ὅστις καλεῖται ναοποιικὸς νόμος.

δ') ἐκ Πιραιῶς, περὶ τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος. Bulletin de corr. hellénique 1882 σ. 540 (Foucart). Choisy: Études sur l'architecture grecque, I. Ath. Mittheilungen 1893 σ. 147 (Dörpfeld). Dittenberger: Sylloge 352. Hermes 1882 σ. 551 (Fabricius).

ε') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ τοῦ Ἐρεχθείου. C. I. G. I. 324.

ς') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ ἐπισκευῆς τῶν μακρῶν τειχῶν. C. I. A. II 167. Choisy: Études sur l'architecture grecque, II. Berliner Wochenschrift, 1884 σ. 1113 (Fabricius).

ζ') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης. Ἀρχ. Ἐφημερίς 1897 σ. 173 (Π. Καββαδίας).

Σημειωτέον ὅτι τὰ περὶ κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὰ μέχρι τοῦ 1877 ἐπιγραφικὰ εὐρήματα, ἐξέθηκα συνοπτικῶς ὁ Dareste ἐν τῷ Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques, 1877 σ. 107-117.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 241, σ. 78-93 (περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ ἀρ. 242, σ. 93-105 (περὶ τῆς θόλου, θυμέλης). — Κατὰ ταύτας

αἱ διατάξεις ὁμῶς αὐταί, αἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἰσχύουσαι, καὶ αἱ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐλάχιστα καὶ ἐν τισὶ μόνον λεπτομερεῖαι διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων. Ἰσχυεῖν ἄρα ἐν Ἑλλάδι κοινὸν τι οἶονεῖ διεθνὲς δίκαιον περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων, καὶ τοῦτο, ὡς φαίνεται, διότι τὰ ἐν ἑκάστη χώρᾳ ἔργα κατασκευάζοντο οὐχὶ ὑπὸ ἐγχωρίων τὸ πλείστον τεχνιτῶν καὶ ἐργολάβων, ἀλλ' ὑπὸ ξένων. Οὗτος ὁ λόγος θὰ ἤγαγεν εἰς τὴν κατίσχυσιν τοῦ κοινοῦ τούτου δικαίου παρὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὅστις ἀκριβῶς διεκρίνετο οὐχὶ διὰ τὴν ταυτότητα, ἀλλὰ διὰ τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἐν ἑκάστη χώρᾳ νομικῶν καὶ πολιτειακῶν διατάξεων καὶ αὐτῶν μάλιστα τῶν μυθολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ δοξασίων.

Συγγραφαί.

Προκειμένου νὰ κατασκευασθῇ ἔργον τι ἐξελέγετο ἐπιτροπὴ ἐκ πολιτῶν, ἥτις ἐμελλε νὰ διεξαγάγῃ τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ ὠρίετο ἀρχιτέκτων, ὅστις συνέτασσε ἐν πρώτοις τὰς καλουμένας συγγραφαὶς ἢ συγγραφήν, ἥτις συνίστατο εἰς ἀκριβῆ καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ σχεδίου, τῶν διαστάσεων καὶ τῶν καθέκαστα μελῶν καὶ μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ εἰς καθορισμὸν τοῦ ὕλικου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας· ἐνίστε ἐν τῇ αὐτῇ συγγραφῇ ὠρίζοντο καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τῶν ἐργολάβων, οἱ ὅροι τῆς πληρωμῆς αὐτῶν καὶ ὁ τρόπος τῆς παραλαβῆς τῶν ἐκτελουμένων ἔργων (1). Αἱ συγγραφαί ἄρα ἦσαν ὅ,τι σήμερον παρ' ἡμῖν, ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν δημοσίων ἔργων, ὁ προϋπολογισμὸς σὺν τοῖς καλουμένοις ὅροις τῶν ὑποχρεώσεων. Συνώδευε δὲ τὰς συγγραφὰς ὁ ἀρχιτέκτων ἐν ἀνάγκῃ δι' ἀπλῶν τινῶν σχεδίων καθέκαστα μελῶν ἢ μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ἃ ἐκαλοῦντο ὑπογραφαί, καὶ διὰ

καρῶς τὰς ἐπιγραφὰς ἐκθέτω ἑνταῦθα τὰ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων, (θίω ἐν Ἐπιδαύρῳ, προσθέντων καὶ ἄλλοθεν, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει ἐπιγραφῶν, ὅτι ἀναγκαῖον πόρισμα πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ὅλης μελέτης ταύτης.

(1) Ἡ πληρυστάτη τῶν εἰς ἡμᾶς περιελθουσῶν συγγραφῶν εἶνε ἡ ἐκ Πειραιῶς, περὶ τῆς Σκυοθήκης τοῦ Φίλωνος (σ. 239 σημ. 2, β'). Συγγραφαί εἶνε καὶ αἱ ἐκ Ἀθῆναι καὶ ἐκ Λεβαδείας (σ. 239 σημ. 2, α', γ') ἐπιγραφαί.

πλαστικῶν ἢ ἀναγλύφων ὑποδείγματων ἐκ μαλακῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, εὐεξεργάστου ὕλης, ἀ ἐκαλοῦντο παραδείγματα.

*Εκθεσίς τῶν ἔργων εἰς μειοδοσίαν.

Μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν συγγραφῶν ἐξετίθετο τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν γινομένην ἐν ὠρισμένη ἡμέρᾳ. Προκηρύσσεται δὲ πολλάκις ἡ μειοδοσία δι' ἀγγέλων καὶ κηρύκων ὅχι μόνον ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ ἔργον, ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ. Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἔργα ἐκηρύσσοντο καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν Νεμέᾳ, ἐν Ἑρμιονίδι καὶ ἐν Θήβαις, ὡς φαίνεται, κήρυκες δὲ καὶ ἄγγελοι ἐπέμποντο ὡσαύτως εἰς Ἄργος, Κόρινθον καὶ Τεγέαν.

Ἐγνωστοποιεῖτο δὲ ἡ ἡμέρα τῆς μειοδοσίας διὰ προκηρύξεως ἀναγραφομένης ἐπὶ πινακίου, ἐν ᾗ ἐσημειοῦντο τὰ κατὰ τοὺς ἐν ταῖς συγγραφαῖς ὅρους ἐκτελεστέα ἔργα καὶ αἱ προϋπολογισθεῖσαι τιμαί, ὡς φαίνεται, ἐφ' ὧν ἔπρεπε νὰ μειοδοτήσωσιν οἱ ἐργολάβοι. Τοῦτο τὸ πινακίον ἐκαλεῖτο ἔκθεμα, αἱ δὲ ἐγγράφως γινόμεναι ὑπὸ τῶν ἐργολάβων μειοδοτικαὶ προσφοραὶ ἐκαλοῦντο προσάγγελμα (1). Κατεκυροῦντο δ' ἀκολούθως τὰ ἔργα εἰς τοὺς πλείοτερον μειοδοτήσαντας ἐργολάβους καὶ συνετάσσεται μετ' αὐτῶν συμβόλαιον.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι σπανίως τὸ ὅλον ἔργον ἐξεχωρεῖτο εἰς ἓνα ἐργολάβον (2). Συνήθως τὰ ἔργα ἐξετελοῦντο διὰ τμηματικῶν μειοδοσιῶν. Ἐκαστον δηλ. ἔργον κατενέμετο εἰς διάφορα μικρὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τμήματα, συνιστάμενα τοῦτο μὲν εἰς τὴν ἐκτέλεισιν ἐργασιῶν τοῦτο δὲ εἰς τὴν προμήθειαν ὑλικῶν, καὶ οὕτως ἐξετίθετο εἰς μειοδοσίαν. Κατ' ἀκολουθίαν πολλοὶ ἐργολάβοι μετεῖχον τῆς μειοδοσίας, ἀναλαμβάνοντες ἕκαστος ὅ,τι συνέφερεν αὐτῷ νὰ ἐκτελέσῃ.

(1) Ἴδε The Flinders Petrie Papyri II σ. 44 ἀρ. 186: «Ἐκθεσ οὖν ἐκθεμα καὶ προκήρυξον, εἴ τι[ν]ες βούλονται ἔτι ἐλάσσονος [ἐ]ργολαβ[ή]σαι, διδοῦναι προσάγγελμα Νικοστράτῳ καὶ Κλέωνι ἀρχιτέκτονι».

(2) Ἡ ἀποξήρανσις λίμνης τινός ἐν Ἑρετρίᾳ ἐξεχωρήθη εἰς ἓνα ἐργολάβον, Χαιρεράνην, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἔχῃ οὗτος, ἀντὶ πάσης πληρωμῆς, τὴν ἐπικαρπίαν τῶν ἐκ τῆς ἀποξηράνσεως γαιῶν ἐπὶ δεκαετίαν πληρόνων πρὸς τούτοις καὶ 30 τέλαντα (ἴδε τὴν ἐν σ. 239 σημ. 2 β' ἐπιγραφὴν).

ἵνα παράσχωμεν τῷ ἀναγνώστῃ ἔννοιαν τῆς διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας ἐκτελέσεως ἔργου τινός, σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα τῶν καθ' ἕκαστα ἔργων, εἰς ἃ κατενεμήθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ :

- α') λίθοι καὶ ἐργασία τοῦ στερεοβάτου τοῦ ναοῦ.
- β') ἐργασία τῆς κρηπίδος καὶ τοῦ στυλοβάτου.
- γ') λατομία τῶν διὰ τὴν περίστασιν λίθων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν.
- δ') ἐργασία τῆς περιστάσεως.
- ε') λατομία καὶ μεταφορὰ εἰς τὸ Ἱερόν τοῦ ἡμίσεος τῶν λίθων διὰ τὸν σηκόν.
- ς') λατομία τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος.
- ζ') μεταφορὰ τοῦ ἡμίσεος τούτου.
- η') ἐργασία τοῦ σηκοῦ.
- θ') λατομία τῶν διὰ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ λίθων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν.
- ι') ἐργασία τοῦ δαπέδου.
- ια') προμήθεια ἐλάτης διὰ τὴν ὀροφήν.
- ιβ') προμήθεια κυπαρίσσου διὰ τὴν ὀροφήν.
- ιγ') ἐργασία τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν θυρωμάτων.
- ιδ') προμήθεια κεραμίδων.
- ιε') κεράμωσις τοῦ ναοῦ.
- ισ') κατασκευὴ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.
- ιζ') τοποθέτησις τῶν ἀκρωτηρίων.
- ιη') προμήθεια σιδηρικῶν καὶ ἐξεργασία αὐτῶν.
- ιθ') προμήθεια ἐλέφαντος διὰ τὸ θύρωμα τοῦ ναοῦ κτλ.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἔργα οὕτω τμηματικῶς ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων ἐκτελούμενα δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκτίθενται εἰς μειοδοσίαν ἅπαντα διὰ μιᾶς· συνήθως ἐξετίθεντο κατ' ἀρχάς εἰς μειοδοσίαν ἐκεῖνα τὰ τμήματα τοῦ ὅλου ἔργου, ἅτινα ἔπρεπε τὸ πρῶτον νὰ ἐκτελισθῶσι· τὰ λοιπὰ ἐξεμισθόνοντο βαθμηδόν, ἐφ' ὅσον προὔχωρει ἡ ἐργασία.

Ἐργασίαι δέ, αἵτινες ἀπῆλθον ὅλως ἐιδικούς τεχνίτας, καὶ ἄλλα μικρὰ ἔργα ἢ ἀπρόσοπτα καὶ προμήθεια ἢ ἀγορὰ ὑλικῶν τινῶν δὲν ἐγίνοντο διὰ μειοδοσίας, ἀλλὰ δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας μετὰ

τῶν πρὸς τοῦτο καταλλήλων τεχνιτῶν καὶ προμηθευτῶν ἢ ἐργα-
τῶν ἐπὶ ἡμερομισθίᾳ ἐργαζομένων.

Περὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων
καὶ περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος.

Σὺν τῷ ἐπὶ τοῦ ἔργου ἀρχιτέκτονι ἐξελέγετο, ὡς εἶπομεν, καὶ
ἐπιτροπὴ ἐκ πολιτῶν πρὸς διεξαγωγὴν τῶν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ
ἔργου. Ταύτης τὰ μέλη ἐκαλοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ ὅτε μὲν ἐπιστά-
ται, ὅτε δέ, κατὰ τὸ κατασκευαζόμενον οἰκοδόμημα, θυμε-
λοποιοί, ὡς εἶπομεν ἐν σ. 227, καθ' ὃν τρόπον ἀλλαχοῦ ἐκα-
λοῦντο ναοποιοί, τειχοποιοί κτλ. Ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Δήλῳ
ἐκαλοῦντο ὅτε μὲν ἐπιστάται, ὅτε δὲ ἐπιμεληταί.

Αὕτη ἡ ἐπιτροπὴ ἐξέθετε τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν, ἐξεμίσθονεν
αὐτὸ εἰς τοὺς μειοδοτήσαντας ἐργολάβους (1), ἐπεστάτει εἰς τὴν
ἐκτέλεσιν αὐτοῦ καὶ παρελάμβανεν αὐτὸ ἅμα περατωθέν. Συνειρ-
γάζετο δὲ ἐν πᾶσι τούτοις μετὰ τοῦ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχι-
τέκτονος, ἐκείνου μὲν διατρίβοντος κυρίως περὶ τὸ τεχνικὸν μέ-
ρος, ταύτης δὲ περὶ τὸ διοικητικὸν καὶ περὶ τὴν χρηματικὴν δια-
χείρισιν (2). Αὕτη λαμβάνουσα χρήματα ἐκ τοῦ ταμείου ἐπλή-
ρωνε τοὺς ἐργολάβους καὶ αὕτη πρὸς τούτοις εἰσέπραττε παρὰ
τῶν ἐργολάβων ἐπιβληθέντα τυχόν αὐτοῖς πρόστιμα καὶ κατέ-
θετε τὰ οὕτως εἰσπραχθέντα ἐν τῷ ταμείῳ. Εἶχε δὲ καὶ δικα-
στικὴν καὶ ἀστυνομικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔρ-
γων, διότι αὕτη ἐπέβαλλε τὰ εἰς τοὺς ἐργολάβους πρόστιμα, ἐδι-
καιοῦτο δὲ καὶ νὰ κηρύξῃ αὐτοὺς ἐκπτώτους τοῦ ἔργου καὶ νὰ

(1) Ἐν Ἀθήναις ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπιτροπῆς περὶ ἐκμισθώσεως τῶν ἔργων
ἐπρεπεν, ὡς φαίνεται, νὰ ὑποβληθῇ διὰ τῆς βουλῆς εἰς τὸν δῆμον, ἵνα τύχῃ τῆς
ἐγκρίσεως τούτου. Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1897 σ. 188 κ. ἑ. (Καβδαίας).

(2) Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ συνειργάζετο ἐν μέρει τῷ ἀρχιτέκτονι καὶ κατὰ
τὴν ὑπὸ τούτου σύνταξιν τῶν συγγραφῶν, διότι αὕτη ἐκπροσωποῦσα τὰ συμφέ-
ροντα τῆς πολιτείας ἔπρεπε νὰ ἔχῃ γνώμην ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κανονι-
σμῷ τῶν ἐκτελεστέων ἔργων, εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε τοῦλάχιστον τὰς ἀπαιτούμενας
δαπάνας καὶ τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν. Ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ δήμου τῶν
Ἀθηναίων περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτερίου Νίκης ὀρίζεται ὅτι αἱ
συγγραφαὶ ἔπρεπε νὰ συνταχθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Καλλικράτους καὶ τῆς
ἐπιτροπῆς. Ἴδε τὴν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει Ἀρχ. Ἐφημερίδα.

ἐργασίας, ἣν ἐδύναντο νὰ ἐκτελέσωσι καὶ ἄλλοι κοινοὶ ἀρχιτέκτονες καὶ ἀπλοὶ τέκτονες, ἄσκοπος ἦτο καὶ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἐποψὴν λίαν ἐπιζήμιος.

Ἡ ἀμοιβὴ δέ, ἣν ἐλάμβανον οἱ ἐπιβλέποντες εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων ἀρχιτέκτονες, ἦτο σχετικῶς λίαν μικρά. Ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀρχιτέκτων Θεόδοτος ἐλάμβανεν ἀμοιβὴν μίαν δραχμὴν καθ' ἐκάστην. Τὴν αὐτὴν δὲ μονόδραχμον ἡμερησίαν ἀμοιβὴν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχιτέκτων καὶ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα· ἐν Ἐλευσίνι καὶ ἐν Δῆλῳ ἐλάμβανεν ἐν χρόνοις ὑστερωτέροις δύο δραχμὰς καθ' ἐκάστην (1). Ἀλλ' οἱ ἀρχιτέκτονες οὗτοι ἦσαν κοινοὶ τινες ἐργοδηγοὶ πολλάκις ἐπὶ ἔτη ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπὶ τοιοῦτῳ μισθῷ ἐργαζόμενοι, ἐπιβλέποντες κυρίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν εἰς ὑποδομημένα ἤδη οἰκοδομήματα. Ἄν τινες τούτων ἦσαν ἀνωτέρας ἀναπτύξεως ἀρχιτέκτονες, οὗτοι θὰ συνέτασσον καὶ τὰς συγγραφάς, ἐφ' ᾧ θὰ ἡμειβόντο ἰδιαιτέρως· ἢ μικρά δὲ μετὰ ταῦτα ἀμοιβή, ἣν ἐλάμβανον οὗτοι ἐφ' ὅσον χρόνον διήρκει ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἔργων, ἦτο, ὡς φαίνεται, πρόσθετός τις ἀποζημίωσις. Τοιοῦτος ἀρχιτέκτων ἦτο πιθανῶς ὁ μνημονευθεὶς Θεόδοτος, ἀρχιτέκτων δηλ. συντάξας τὰς συγγραφάς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐπιφορτισμένος διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐπιβλεψὴν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων (ἴδε σ. 250).

Περὶ τῶν ἐργολάβων καὶ περὶ τῆς ἐκτελέσεως
καὶ τῆς παραλαβῆς τῶν ἔργων.

Ἐπειδὴ οὐδεμία σχεδὸν ἐλληνικὴ χώρα ἦτο αὐτάρκης εἰς τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγκασιούτων αὐτῇ ἔργων, εἶχε δηλ. τοὺς ἀπαιτούμενους τεχνίτας καὶ παντοίους ἐργολάβους, προεκκηρύσσοντο, ὡς εἶπον, τὰ εἰς μειοδοσίαν ἐκτιθέμενα ἔργα πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως οὕτω κατορθωθῇ νὰ μετάρχωσι τῆς μειοδοσίας πλείοτεροι ὅσον τὸ δυνατόν ἐργολάβοι (2). Πρὸς τὸν σκοπὸν

(1) *Les Fouilles d'Épidaure* σ. 84.

(2) Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ ἔργα ἐξετέλουν ἐργολάβοι ξένοι τὸ πλεῖστον, ἐξ Ἀργεῶν, ἐκ Κορινθίων, ἐκ Στυμφαλίας, ἐκ Τεγέας, ἐκ Τροιζηνίας, ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ Πάρου

αὐτῷ εἰς δύο δόσεις· καὶ ἡ μὲν πρώτη δόσις ἐπληρόνετο αὐτῷ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐνὸς τρίτου τοῦ ἔργου, ἡ δὲ δευτέρα μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐτέρου τρίτου· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ τοῦ ὑπολοίπου τρίτου, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν δηλ. τοῦ ὅλου ἔργου καὶ τὴν παραλαβὴν αὐτοῦ, ἐπιστρέφεται αὐτῷ τὸ ἐξ ἀρχῆς κρατηθὲν ἐν τῷ ταμείῳ ἐπιδέκατον. Ἐν Ἐπιδαύρῳ εἰς τοὺς κατασκευάσαντας τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐργολάβους προκαταβάλλετο, ὡς φαίνεται, ὁλόκληρον τὸ τίμημα (1)· εἰς δὲ τοὺς κατασκευάζοντας ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη τὴν θόλον ἐργολάβους οὐδεμία ἐγένετο προκαταβολή, διότι δὲν ὑπῆρχον τότε ἄφθονα χρήματα ἐν τῷ Ἱερῷ· οἱ ἐργολάβοι οὗτοι ἐπληρόνοντο κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστου μηνὸς δι' ὅσων ἐργασίαν εἶχον ἐκτελέσει κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα. Ἄλλων δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευασθέντων ἔργων αἱ εἰς τοὺς ἐργολάβους πληρωμαὶ ἐγίνοντο ἀναλόγως τῆς προόδου τῆς ἐργασίας εἰς τρεῖς δόσεις, ἀφαιρουμένου ἐκάστοτε τοῦ ἐπιδέκατου, ὅπερ θὰ ἀπεδίδετο αὐτοῖς μετὰ τὸ τέλος τῆς ὅλης ἐργασίας (2).

Ἐγίνοντο δὲ αἱ εἰς τοὺς ἐργολάβους πληρωμαὶ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς, ὡς εἵπομεν, ἥς τὰ μέλη ἦσαν προσωπικῶς ὑπεύθυνα εἰς

(1) Ἐν τῇ περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπιγραφῇ αἱ πλείους καὶ σπουδαιόταται τῶν δαπανῶν ἀναγράφονται ὡς ἑξῆς: Σιωτάδας Ἀργεῖος ἦλετο τὰν περιστάσιν ἐργάσασθαι, 3068 δρ. Ἐγγυος δαῖνα κτλ. Τὰ οὕτω ἀναγραφόμενα ἔργα εἶνε τὰ ἐκχωρηθέντα τοῖς ἐργολάβοις διὰ μειοδοσίας, τὰ δὲ σημειούμενα χρήματα καταβάλλονται, ὅ ἐστι προπληρόνονται, τοῖς ἐργολάβοις τοῖς παρέχουσιν ἔγγυτάς. Ἄλλαι δὲ δαπάναι μικρότεραι ἀναγράφονται οὕτως: Δαμοφῶνι καλυμμάτων προσώπων 80 δρ. Αὗται αἱ ἐργασίαι ἐξεχωρήθησαν προφανῶς οὐχὶ διὰ μειοδοσίας ἀλλὰ δι' ἰδιαίτερας συμφωνίας, αἱ ζητούμεναι δὲ πληρωμαὶ δὲν εἶναι προκαταβολαί, ἀλλὰ πληρωμαὶ γενόμεναι μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας· διὰ τοῦτο οἱ ποσὰ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀναγεγραμμένα λαμβάνοντες οὐδένα παρέχουσιν ἔγγυτήν.

Οὕτω, καθ' ὃν χρόνον ὑκαδομεῖτο ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ Ἱερόν διετελεῖ ἐν οἰκονομικῇ εὐπορίᾳ καθιστάσῃ δυνατὴν τὴν εἰς τοὺς ἐργολάβους προπληρωμὴν τῶν ἐκτελεσθησομένων ἔργων. Διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, κατωρθώθη ὥστε ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τούτου ἐπερατώθη ἐν τῷ σχετικῶς μικρῷ χρονικῷ διαστήματι $4\frac{1}{2}$ ἐτῶν.

(2) Πρὸς τὰ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 84.

πληρωμήν χρηματικῆς ἀποζημιώσεως τοῖς ἐργολάβοις διὰ πᾶσαν μὴ ἔγκαιρον πληρωμήν (1).

ὑπέκειντο δὲ οἱ ἐργολάβοι εἰς χρηματικὰς ποινὰς (ἐπιτίμια) διὰ πᾶσαν παράβασιν τῶν ἐν ἰσχύϊ νομικῶν διατάξεων. Κατὰ τὸν ἐν Τεγέᾳ νόμον ἀπηγορεύετο εἰς πλείοτέρους τῶν δύο ἐργολάβων νὰ ἀναλάβωσιν ἐν συνεταιρισμῷ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τινὸς ἐπὶ ποινῇ δρ. 50 καθ' ἑκάστου τῶν συνεταιρισθέντων, ἥς τὸ ἡμῖς ἐδίδοτο εἰς τὸν καταγγεῖλαντα τὴν παράνομον ταύτην πράξιν· ἐπίσης ἀπηγορεύετο τῷ αὐτῷ ἐργολάβῳ νὰ ἀναλάβῃ τὴν σύγχρονον ἐκτέλεσιν πλείοτέρων τοῦ ἐνὸς ἔργων ἐπὶ ποινῇ δρ. 50 κατὰ μῆνα δι' ἑκάστον πλεονάζον ἔργον, μέχρις οὗ ἐγκαταλίπη αὐτὰ. Τοιαῦται δὲ διατάξεις εἶχον προφανῶς σκοπὸν τὸ μὲν ὅπως μὴ συνεννοῶνται μετ' ἀλλήλων οἱ ἐργολάβοι ἐπὶ μείωσει τῶν ἐκ τοῦ διαγωνισμοῦ ὠφελημάτων τῆς πολιτείας, τὸ δὲ ὅπως μὴ ἐπιβαρύνηται ὁ αὐτὸς ἐργολάβος διὰ τῆς συγχρόνου ἐκτελέσεως πολλῶν ἔργων, ὅπερ πάντοτε ἐπιβλαβὲς ἦτο διὰ τὰ ἐκτελούμενα ἔργα.

Ἐπίσης ὑπέκειντο οἱ ἐργολάβοι εἰς χρηματικὰς ποινὰς διὰ πᾶσαν παράβασιν τῶν ἐν ταῖς συγγραφαῖς καὶ τῶν συμπεφωνημένων. Ὡφείλον οὗτοι νὰ ἐκτελέσωσι τὰ ἔργα ἐντὸς τῶν τεταγμένων προθεσμιῶν (2), νὰ μὴ ἐπιφέρωσιν οὐδεμίαν τινὰ βλάβην, ἐν ᾧ τόπῳ ἐργάζοντο, οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ ἐργάται των, νὰ προκαίνωσιν εἰς τὰ καθέκαστα τῆς ἐργασίας αἰέποτε κατὰ τὰς διατάγας τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῆς ἐπιτροπῆς καὶ μετὰ προηγουμέ-

(1) Ἐν Δῆλῳ αἱ πληρωμαὶ ἐγίνοντο ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν, οὐχὶ διὰ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως ἐπιτροπὴν ἐπιμελητῶν· διὰ τοῦτο ἐγίνοντο αὗται ἑκάστοτε μετὰ προηγουμένην ἐντολὴν τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῶν ἐπιμελητῶν, «ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν κλιτυόντων».

(2) Ἐν Λεβαδείᾳ ὁ ἐργολάβος ὤφειλε νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐργασίας διὰ πέντε τοῦλάχιστον ἡκανῶν τεχνιτῶν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἀφ' ἧς ἔλαβε τὴν πρώτην χρηματικὴν προκαταβολήν. Ἐν Ἐρετρίᾳ ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἀποξήρανσιν τοῦ τέλματος ἐργολάβος ὤφειλε νὰ περατώσῃ τὰς ἐργασίας ἐντὸς τεσσαρῶν ἡτῶν.

Πρβ. καὶ τὰ ἐν ταῖς συγγραφαῖς τῆς Σικυοθήκης τοῦ Φίλωνος, ἐν στ. 94 α. ζ. «Ταῦτα πάντα ἐξεργάζονται οἱ μισθωσάμενοι κατὰ τὰς συγγραφὰς καὶ πρὸς τὰ μέτρα καὶ πρὸς τὸ παράδειγμα, ὃ ἂν φράξῃ ὁ ἀρχιτέκτων, καὶ ἐν τοῖς χρόνοις ἀποδώσουσιν, οἷς ἂν μισθώσωνται ἑκάστα τῶν ἔργων».

νην τούτων ἐπιθεώρησιν καὶ ἔγκρισιν. Διὰ πᾶσαν δὲ τοιαύτην παράβασιν ἐπεβάλλετο αὐτοῖς χρηματικὴ ποινὴ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἐπιτροπῆς. Ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων ὁμῶς τούτων τῆς ἐπιτροπῆς ἀπεφαίνετο ὀριστικῶς καὶ ἀνεκκλήτως ἀνώτερόν τι δικαστήριον ἐν τῷ νόμῳ ἢ ἐν ταῖς συγγραφαῖς ὀριζόμενον. Οἱ ἐργολάβοι τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευαζομένων ἔργων τοιαύτας ἀποφάσεις τῶν ἐπιτροπῶν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκκαλῶσιν ἐνώπιον τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων, ἥτις ἀπεφαίνετο ἐπ' αὐτῶν ἀνεκκλήτως.

Γενομένων δὲ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀποφάσεων τελεσιδίκων, ὤφειλον οἱ ἐργολάβοι νὰ καταβάλωσι τὸ ποσόν, εἰς ὃ κατεδικάσθησαν, ἐντὸς ὑπὸ τοῦ νόμου ὠρισμένης προθεσμίας, ἄλλως ὑπεχρεούντο εἰς τὴν πληρωμὴν προσθέτου ποσοῦ, (ὑπερνημερίας), ὃ ἐν τῷ Ἱερῷ συνίστατο εἰς ἡμιόλιον, εἰς τὸ ἥμισυ δηλ. τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ (1).

Ἐπὶ πλεόν δὲ ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποδιώκῃ πάντα ἐργάτην μὴ ὑπακούοντα αὐτῇ ἢ κακῶς ἐργαζόμενον, καὶ νὰ καταδικάζῃ ἐπὶ τούτῳ αὐτόν τε καὶ τὸν ἐργολάβον εἰς πρόστιμον ἔργο-λάβου δὲ ἐκτελέσαντα μέρος τι τοῦ ἔργου κακῶς ὑπεχρέου νὰ κατασκευάσῃ αὐτὸ ἐκ νέου, μὴ ὑπακούοντι δὲ ἐπέβαλλεν αὐτῷ πρόστιμον καὶ δαπάναις αὐτοῦ ἐξετέλει τὸ ἔργον δι' ἄλλου· εἶχε δὲ πρὸς τοῦτοις δικαίωμα ἐργολάβου μὴ ἐκπληροῦντα ἐν γένει τὰς ὑποχρεώσεις του νὰ κηρύξῃ ἐκπτώτον καὶ νὰ ἐκχωρήσῃ τὸ ἔργον εἰς ἄλλον, τοῦ ἐκπτώτου ἐργολάβου ὑποχρέου ὄντος εἰς πᾶσαν ἀποζημίωσιν. Διὰ πᾶσαν δὲ ἀδικίαν γενομένην τῷ ἐργολάβῳ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐδύνατο οὗτος νὰ προσφύγῃ εἰς τὰ ἐν τῷ τόπῳ δικα-

(1) Φίλων Κορίνθιος ἀναλαβὼν τὴν ἐκτέλεισιν τῆς ἀφάσεως τοῦ δρόμου τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ σταδίου κατεδικάσθη, ἔνεκα κακοτεχνίας ἴσως ἢ μὴ ἐγκαίρου κατασκευῆς, ὑπὸ τῆς ἐκ τῶν ἑλλανοδικῶν καὶ τοῦ ἀγωνοθέτου ἀποτελουμένης ἐπιτροπῆς εἰς πρόστιμον 500 δραχμῶν. Ἡ ἀπόφασις δ' αὕτη ἐγένετο τελεσιδικίος ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων, εἰς ἣν εἶχε προσφύγει ὁ καταδικασθεὶς ἐργολάβος. Ἀφαιρεθέντων δὲ 200 δραχμῶν, ἃς εἶχε νὰ λάβῃ οὗτος ὡς μισθόν, ὤφειλε νὰ πληρώσῃ δρα. 300. Ἐπειδὴ ὁμῶς δὲν ἀπέδωκε ταύτας ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ὠρισμένης προθεσμίας, κατεδικάσθη νὰ πληρώσῃ ἐν ὅλῳ, ἀλληλεγγύως σὺν τῷ ἐγγυητῇ αὐτοῦ, δρα. 450, τὸ ὀφειλόμενον δηλ. ἐκ 300 δρα. ποσόν καὶ ἡμιόλιον. Ἰδὲ Fouilles d'Épidaure σ. 77 ἀρ. 237.

στήρια, οὐχὶ ὁμῶς εἰς δικαστήρια ἄλλης χώρας. Κατὰ τὸν ἐν Τεγέᾳ νόμον, ἂν ἐργολάβος τις καταδικασθῇ εἰς πρόστιμον ἐνεκαλεῖ τὴν ὑπόθεσιν εἰς ξένον τι δικαστήριον, ὑπεχρεοῦτο ἄλληλεγγύως σὺν τῷ ἐγγυητῇ αὐτοῦ νὰ πληρώσῃ διπλάσιον τὸ πρόστιμον, εἰς ὃ εἶχε καταδικασθῇ.

Περατωθέντος δὲ τοῦ ἔργου, τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος προέβαινον εἰς τὴν κατέκαστα καὶ εἰς τὴν ἐν ὧν ὀριστικὴν αὐτοῦ παραλαβὴν. Κατὰ τὴν ἐκ Δήλου συγγραφὴν ὥφειλον οὗτοι νὰ προβῶσιν εἰς τὴν παραλαβὴν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἀφ' ἧς προσεκληθήσαν ὑπὸ τοῦ ἐργολάβου. Παρελθούσης δὲ τῆς προθεσμίας ταύτης, τὸ ἔργον ἐθεωρεῖτο ὡς παραληφθὲν καὶ ὁ ἐργολάβος ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ τὸ ὑπολειπόμενον ποσόν (ὃ ἐστὶ τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ ἐκ τῶν κρατήσεων ἐπιδέκτον, κατὰ τὰ ἐν σ. 246) πρὸς ἐντελῇ πληρωμὴν αὐτοῦ.

Νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος.

Εὐθύνας καὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν κατασκευάζουσαν τὰ ἔργα πολιτείαν δὲν εἶχον μόνον οἱ ἐργολάβοι ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες. Ὁ Βιτρούβιος (1) ἀναφέρει νόμον ἰσχύοντα τὸ πάλαι ἐν Ἑφέσῳ, καθ' ὃν ὁ ἀρχιτέκτων, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίου ἔργου, ἦτο ὑπεύθυνος ὅπως αἱ δαπάναι μὴ υπερβῶσιν ὀρισμένον ποσόν. Συντάξας οὗτος τὸν προϋπολογισμόν τοῦ ἔργου παρέδιδεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀρμοδίαν ἀρχὴν καὶ παρείχεν ὑπέγγυον ἅπασαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Περατωθέντος δὲ τοῦ ἔργου, ἂν αἱ δαπάναι δὲν ὑπερέβησαν τὸ προϋπολογισθὲν ποσόν, τιμαὶ ἀπενέμοντο τῷ ἀρχιτέκτονι καὶ ψηφίσματα ἐξεδίδοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐκφράζοντα αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς εὐαρέσκειαν. Ἄν δὲ αἱ δαπάναι ὑπερέβαινον τὸ προϋπολογισθὲν ποσόν μέχρις ἐνὸς τέταρτου τὸ πολὺ, ἐπληρόνετο τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου· πᾶσα ὁμῶς ὑπὲρ τὸ ἐν τέταρτον ὑπέρβασις καταλογίζετο εἰς βάρος τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπληρόνετο ὑπ' αὐτοῦ.

Τοιοῦτός τις νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος θὰ ἴσχυεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἐν Ἑπιδαύρῳ· διότι ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν

(1) De Architectura, X, praef. 1.

τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀρχιτέκτων Θεόδοτος, εἰ καὶ μίαν μόνον δραχμὴν καθ' ἑκάστην ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβήν, παρέσχεν ἐγγυητάς καὶ δὴ ἐπτά τὸν ἀριθμὸν, ἐν ᾧ ἐργολάβοι πολὺ μεγαλύτερα, ἢ αὐτός, λαβόντες ἐν ὅλῳ χρηματικῇ ποσᾷ παρέσχον ὀλιγωτέρους ἐγγυητάς. Ἐπειτα εὐλόγως οἱ ἐργολάβοι παρείχον ἐγγυητάς, ἀφ' οὗ οὗτοι ἐλάμβανον προκαταβολικῶς τὰ χρήματα, ἐφ' οἷς ἐμελλον νὰ ἐκτελέσωσιν ἔργοις· ὁ Θεόδοτος ὁμῶς τὸν μισθὸν τοῦ ἐλάμβανεν οὐχὶ προκαταβολικῶς, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἐκάστου ἔτους· δὲν ὑπῆρχεν ἄρα λόγος ὅπως οὗτος παράσχη ἐγγυητάς. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Θεόδοτος θὰ ἦτο πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιτέκτων ὁ συντάξας καὶ τὰς συγγραφάς καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔργου· ὡς τοιοῦτος ἀνέλαθε καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων, θὰ εἶχε δὲ εὐθύνην τινὰ ἐπὶ τῇ ἀκριβείᾳ καὶ ἐντὸς τῶν προϋπολογισθέντων ποσῶν ἐκτελέσει τῶν ἔργων καὶ διὰ τοῦτο ὑπεχρεώθη νὰ παράσχη ἐγγυητάς.

Ὁ Βιτρούβιος ἀναφέρων τὸν μνημονευθέντα ἐν Ἐπίσῳ νόμον προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Εἴθε οἱ ἀθάνατοι θεοὶ νὰ συνετέλουν ὥστε καὶ παρὰ τῷ ρωμαϊκῷ λαῷ νὰ ἰσχύσῃ τοιοῦτος νόμος καὶ δὴ οὐχὶ μόνον διὰ τὰ δημόσια, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἰδιωτικὰ ἔργα, διότι τότε δὲν θὰ κακοποιῶσι πλέον ἀτιμωρητοὶ οἱ ἀμαθεῖς, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος ἐπάγγελμα ἄνευ ἐνδοιασμοῦ θὰ μετέρχωνται εἰκαῖνοι μόνον, οἵτινες ἐγκρατεῖς τῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ πεπειραμένοι εἶνε· ἐξ ἄλλου δὲ οἱ ἰδιοκτῆται δὲν θὰ περιέρχωνται εἰς πτὴν ἀνάγκην νὰ ἐνεργῶσιν ἀτελευτήτους πληρωμὰς κατασπαταλῶντες οὕτω τὴν περιουσίαν των, αὐτοὶ δὲ οἱ ἀρχιτέκτονες ὑπὸ τοῦ φόβου τῆς ἀπειλοῦσης αὐτοὺς χρηματικῆς ποινῆς ἀναγκασζόμενοι ἐπιμελέστερον θὰ ἀσχολῶνται περὶ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς δαπάνης τῶν ἐκτελεστέων ἔργων».

Τὴν εὐχὴν ταύτην, ἣν ὁ Βιτρούβιος ἐξέφραζε διὰ τοὺς συγχρόνους του, εὐλόγως δύναται τις καὶ σήμερον αὐταῖς λέξεσι νὰ ἐπαναλάβῃ δι' ἡμᾶς αὐτούς. Ἄν ἦτο δυνατόν τοιοῦτός τις νόμος νὰ ἰσχύσῃ καὶ παρ' ἡμῖν, ἐν πλήρει ἀκριβείᾳ καὶ τελειότητι θὰ ἐγίνετο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἡ μελέτη τῶν ἐκτελεστέων ἔργων καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν δαπανῶν· οὕτω δὲ θὰ ἔλειπον πλέον οἱ συνή-

θεις συμπληρωτικοὶ προϋπολογισμοί, δι' ὧν ὄχι μόνον ἡ ἀρχικῶς προϋπολογισθεῖσα δαπάνη πολλάκις εἰς τὸ διπλάσιον καὶ ἔτι πλέον ἀνέρχεται, ἀλλὰ καὶ πράγματα παρέχονται τῇ πολιτείᾳ καὶ βλάβη προσγίνεται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐκτελούμενα ἔργα.

Ἔργα πλαστικῆς.

Ἐν ᾧ ἡ κατασκευὴ οἰκοδομημάτων καὶ λοιπῶν δημοσίων ἔργων ἐγένετο ἀνεξαιρέτως διὰ μειοδοσίας, ἡ κατασκευὴ ἀγάλματων καὶ ἀνδριάντων θὰ ἐγένετο, ἐννοεῖται, δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας πρὸς τοὺς δυναμένους νὰ κατασκευάσωσιν αὐτὰ καταλλήλους τεχνίτας. Οὕτω θὰ κατεσκεύασαν ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ γνωστοὶ ἡμῖν διὰ τῶν εὐρεθέντων ἐν τῇ ἀνασκαφῇ βάλθρων γενόμενοι τεχνῖται (1) Ἐκτορίδας, Νίκων Ἱεροκλέους, Σπουδίας Ἀθηναῖος, Καλλικράτης Ἀριστίους Ἀργεῖος, Ἀθηνογένης Ἀριστομένους καὶ Λαδρέας Δαμοπείθους Ἀργεῖοι, Τόρων (2) Ἀπελλίωνος Ἀργεῖος, Δίων Δαμοφίλου Ἀργεῖος, Εὐνους Εὐνόμου, Νικομένης καὶ Τιμόστρατος Ἀθηναῖοι, Θεόφιλος, Ξενοφίλος καὶ Στράτων. Τούτοις προσθετέον καὶ Θρασυμήδη τὸν Πάριον τὸν ποιήσαντα τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀνδριάντα τινὰ ἐν τῷ Ἱερῷ (ἴδε σ. 43).

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δὲ τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δύναται νὰ ἐξαχθῇ (πρβ. σ. 247 σημ. 1) ὅτι δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας ἐξετελέσθησαν καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τούτου καθ' ὑποδείγματα ἃ παρέσχεν ὁ Τιμόθεος (ἴδε σ. 42). Τὰ ὑποδείγματα ὅμως ταῦτα παρέσχεν οὗτος οὐχὶ κατ' ἀκολουθίαν ἰδιαιτέρας συμφωνίας, ἀλλὰ δι' ἐργολαβίας. Ἐργολαβικῶς δὲ ἐξετελέσθησαν καὶ τὰ ἀγάλματα τὰ ἀποτελοῦντα τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ.

(1) *Ils Fouilles d'Épidaure ἀρ. 17-34 καὶ 250-253.

(2) Οὕτως ἀναγνωστέον τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου τούτου κατ' ἄλλην ἐπιγραφὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ, ἀνέκδοτον. Πρβ. καὶ Ath. Mittheilungen 1893 σ. 213.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΝ

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

I

**Αἱ θεραπείαι κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους.
Ἐπιγραφαὶ τῶν ἱαμάτων.**

Ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἐθεραπεύοντο ἀσθενεῖς· τρία ὁμῶς ἦσαν κυρίως τὰ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἐπὶ ταῖς θεραπείαις ταύταις περίφημα Ἀσκληπιεῖα, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπισημότατον πάντων, τὸ ἐν Κῷ καὶ τὸ ἐν Τρίκῃ τῆς Θεσσαλίας (1). Ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις Ἀσκληπιείοις ὑπῆρχον κατὰ Στράβωνα *πίνακες*, ἐν οἷς ἦσαν ἀναγεγραμμέναι αἱ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν (2). Τούτων δὲ τῶν πινάκων τοὺς ἐν Κῷ ἐμελέτησεν ὁ Ἱππο-

(1) Σὺν τῷ χρόνῳ περίφημον ἐγένετο πρὸς τούτοις ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν καὶ τὸ ἐν Περγᾷ Ἀσκληπιεῖον, ἐν ᾧ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διέτριψε, θεραπευόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, ὁ ρήτωρ καὶ σοφιστὴς Ἀριστείδης, ὅστις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἔγραψε τοὺς πέντε *Ἱεροὺς Λόγους* (Ἀριστείδης, 1 σ. 445-550, ἔκδ. Dindorf). Εἰς τοῦτο τὸ Ἀσκληπιεῖον κατέφυγε καὶ ὁ Καρακάλλας πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἔκ τινος νόσου (Ἡρωδιανός: *Ἱστορίαι*, IV, 8, 3). Κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τοσοῦτον εἶχεν ἐφαρθῇ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἀσκληπιεῖον, ὥστε εἶχεν ἐπισκιάσει καὶ αὐτὸ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ.

(2) Στράβων, VIII, 374: «Καὶ αὕτη (ἡ Ἐπιδαυρος) οὐκ ἄσημος ἡ πόλις» καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ θεραπεύειν νόσους παντοδαπὰς «πεπιστευμένου καὶ τὸ ἱερόν πληρὸς ἔχοντος αἰεὶ τῶν τε καμνόντων καὶ τῶν ἀνακειμένων πινάκων, ἐν οἷς ἀναγεγραμμέναι τυγχάνουσιν αἱ θεραπείαι, καθάπερ ἐν Κῷ τε καὶ Τρίκῃ».

κράτης(1), έπωφελήθη δηλ. αυτούς εν ταίς εργασίαις του πρὸς έπιστημονικήν έξεργασίαν τῶν τῆς ιατρικῆς, καθ' ἃ παραδίδει καὶ ὁ Πλίνιος ὅστις προσθέτει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης έπυρπόλησεν ἀκολούθως τὸ Ἀσκληπιεῖον(2) ἐπὶ τῷ σκοπῷ προφανῶς, ὅπως μὴ ἄλλος τις έπωφεληθῇ τοὺς εν αὐτῷ πίνακας. Τοὺς δ' εν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου πίνακας ἀναφέρει καὶ ὁ Παυσανίας, ὅστις ὀνομάζει αὐτοὺς στήλας, εν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν, ἡ ἀσθένεια, ἐξ ἧς ἕκαστος έπασχε, καὶ ὁ τρόπος τῆς θεραπείας αὐτῶν(3). ὕπρχον δὲ κατὰ τοὺς παλαιούς

(1) Στράβων, XIV, 657: «Ἡ δὲ τῶν Κῶν πόλις ἐκαλεῖτο τὸ παλαιὸν Ἀ-
» στυπάλαια... εν δὲ τῷ προαστείῳ τὸ Ἀσκληπιεῖον ἐστὶ, σφόδρα ἐνδοξον καὶ
» πολλῶν ἀναθημάτων μεστόν... παρὰ δ' Ἱπποκράτην μάλιστα ἐκ τῶν ἐνταῦθα
» ἀνακειμένων θεραπειῶν γυμνάσασθαι τὰ περὶ τὰς διαίτας».

(2) Plinius, N. H. XXIX, 4: ... Hippocrates genitus in insula Coe
in primis clara ac valida et Aesculapio dicata: is, cum fuisset mos libe-
ratos morbis scribere in templo ejus dei quid auxiliatum esset, ut po-
stea similitudo proficeret, exscripsisse ea traditur, atque, ut Varro
apud nos credit, templo cremato instituisse medicinam hanc quae eli-
nice vocatur.

(3) Ἐπὶ λίθων ἀνεγράφοντο καὶ αἱ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν αἱ γινόμεναι εν τῷ
εν Ρώμῃ Ἀσκληπιείῳ (Vase n. 131). Τοιαύτη δὲ ἐπιγραφή, ἐκ τῶν χρόνων Ἀν-
τωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς προσερχομένη, εὐρέθη εν τῷ Ἀσκληπιείῳ τούτῳ, εν ᾗ σώ-
ζονται τὰ ἐξῆς (C. I. G. 5980 καὶ I. G. Sic. et Ital. 966):

--- Αὐταῖς ταῖς ἡμέραις Γατῷ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἐλ-
θεῖν ἐπὶ τὸ λε|ρόν βῆμα καὶ προσκυνῆσαι, εἰ[τ]α ἀπὸ τοῦ δε-
ξιοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερόν | καὶ θεῖναι τοὺς πέντε δακτύ-
λους ἐπάνω τοῦ βήματος καὶ ἄραι τὴν χεῖ|ρα καὶ ἐπιθεῖναι
5 ἐπὶ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς, καὶ ὀρθὸν ἀνέδραψε τοῦ | δήμου
παρεστῶτος καὶ συνχαιρομένου ὅτι ζῶσαι ἀρεταὶ ἐγένοντο
ἐπὶ|τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀντωνεῖνου|.

Λουκίῳ πλευρεϊτικῷ καὶ ἀφελπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώ-
που ἐχρημάτι|σεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν καὶ ἐκ τοῦ τριδῶμου ἄραι
τέφραν καὶ μετ' οἶνου ἀνα|φυρᾶσαι καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τὸ πλευν-
10 ρόν, καὶ ἐσώθη καὶ δημοσίᾳ νύχαρίστησε τῷ Θεῷ καὶ ὁ δῆμος
συνεχάρη αὐτῷ|.

Αἷμα ἀναφέροντι Ἰουλίανῳ ἀφελπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀν-
θρώπου ἐχρημά|τισεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν καὶ ἐκ τοῦ τριδῶμου ἄραι
κόκκους στροβίλου καὶ | φαγεῖν μετὰ μέλιτος ἐπὶ τρεῖς ἡμέ-

χρόνους πολλαὶ τοιαῦται στήλαι ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐπὶ Πausανίου ὅμως ἐξ ἑνὸς ἐσώζοντο (1).

Ἡ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦ 1881 ἀρξαμέναις ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαῖς εὗρεσις τινῶν τῶν στηλῶν τούτων ἦτο ἡ πρώτη καὶ ἡ μεγίστη τῶν εὐχῶν, ἣν τις ἐδύνατο νὰ εὐχηθῇ, διότι πᾶς τις εὐλόγως ἐδύνατο νὰ φρονῇ ὅτι τοιαῦτα εὐρήματα θὰ ἦσαν σπουδαιότατα δι' ἡμᾶς συμβολὴ πρὸς γνῶσιν τῆς κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἱατρικῆς καὶ ἐξακριβώσιν τῆς ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἀσκουμένης θεραπευτικῆς. Εὐμενὴς δὲ λίαν ἐγένετό μοι ἀληθῶς ἡ τύχη εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν, διότι μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θεάτρου καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς θόλου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εὗρον ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1883 δύο τῶν περιφήμων τούτων στηλῶν (2). Αὗται αἱ

ρας, καὶ ἐσώθη καὶ ἐλθὼν δημοσίᾳ | νύχαρίστῃσεν ἐμπροσθεν τοῦ δήμου.

15 Οὐαλερίῳ Ἀπρῷ στρατιῷτῃ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν καὶ λαβεῖν αἷμα | ἐξ ἀλεκτρονῶνος λευκοῦ μετὰ μέλιτος καὶ κολλύριον(ν) συντρίψαι καὶ ἐπὶ | τρεῖς ἡμέρας ἐπιχρεῖσθαι ἐπὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ἀνέβλεψεν καὶ ἐκάλυθεν | καὶ νύχαρίστῃσεν δημοσίᾳ τῷ θεῷ|.

(1) *Pausanias*, II, 27, 3: « Στήλαι δὲ εἰσθήκεσαν ἐντὸς τοῦ περιόλου, τὸ » μὲν ἀρχαῖον καὶ πλῆρες, ἐπ' ἑμοῦ δὲ ἐξ ἑλπίδας ταύταις ἐγγεγραμμένα καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐστὶν ὀνόματα ἀκισθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσέτι δὲ » καὶ νόσημα ὅτι ἕκαστος ἐνόσησε καὶ ὅπως ἰάθη· γέγραπται δὲ φωνῇ τῇ Δωριεῖ ». *Πρόβ.* καὶ II, 36, 1: « ἡ δὲ Ἀλίκη τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν ἐστὶν ἕρμος, ὥκειτο δὲ » καὶ αὐτὴ ποτὶ, καὶ Ἀλικὸς λόγος ἐν στήλαις ἐστὶ ταῖς Ἐπιδαυρίων, αἱ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὰ ἰάματα ἐγγεγραμμένα ἔχουσι· ἄλλο δὲ σύγγραμμα οὐδὲν οἶδα » ἀξιοχρέων, ἐνθα ἡ πόλεως Ἀλίκης ἢ ἀνδρῶν ἐστὶν Ἀλικῶν μνήμη ». (*Πρόβ.* *Gurlitt: Ueber Pausanias* σ. 438).

(2) Τὰς ἐν ταῖς στήλαις ταύταις ἐπιγραφὰς ἐδημοσίευσεν ὁ πρῶτος καὶ ἠρμήνευσεν ἐν Ἀρχ. *Ἐφημερίδι* 1883 σ. 197-228, 1885 σ. 1-38, καὶ ἀνεδημοσίευσεν ἐν *Fouilles d'Epidaure* σ. 24 ἀρ. 1 καὶ σ. 28 ἀρ. 2.— Ἄλλας δημοσιεύσεις καὶ πραγματείας περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων σημειώτεον τὰς ἐξῆς: *Bauhaek: Studien* σ. 120 x. i. καὶ *Aus Epidauros* σ. 8 ἀρ. 59 καὶ σ. 15 ἀρ. 80. *Collitz-Prellwitz: Dialekt-linschriften III* ἀρ. 3339 καὶ 3340. *Wilamowitz (Hermes XIX* σ. 447 x. i.). *Zacher (Hermes XXI* σ. 467). *Lahrfeld (Bursian's Jahresbericht 1887, 3* σ. 457). *H. Diehls (Antike*

δύο στήλαι, ἐν αἷς εἶνε ἀναγεγραμμένα 44 ἐν ἑλῶν ἰάματα διαφόρων ἀσθενῶν, εἰκονίζονται ἐν τῷ προσηρτημένῳ ἐνταύθα φωτοτυπικῷ πινάκι.

Τὸ περιεχόμενον τῶν ἰαμάτων τούτων ἐκθέτω ἐνταύθα, ἐν ἐλευθέρᾳ παραφράσει, χάριν τῶν πολλῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου:

Ἐπιγραφή Α' (*F. d'Épid.* σ. 24 ἀρ. 1).

θεός, Τόχα ἀγαθά.

Ἰάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

1 (στ. 3-9).

Γυνή ὀνομαζομένη Κλεώ ἔμενεν ἔγκυος ἐπὶ πέντε ἔτη, ἕως οὔτου ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἐκοιμήθῃ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου. Ἀφ' οὗ δὲ μετὰ πάσης δυνατῆς ταχύτητος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιδόλου, ἐγέννησεν υἱόν, ὅστις εὐθὺς ἅμα γεννηθεὶς ἐλούετο μόνος του ἐν τῇ κρήνῃ καὶ περιεπάτει παρακολουθῶν τὴν μητέρα του (1). Ἡ Κλεώ δέ, εὐεργετηθεῖσα οὕτως ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀψιέρωσεν ἀνάθημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγραψε τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν. «Οὐχὶ τὸ μέγεθος τοῦ πίνακος ἀλλ' ἡ θεία δύναμις εἶνε ἀξιοθαύμαστος, διότι ἡ Κλεώ πέντε ἔτη ἔφερε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ της, μέχρις οὔτου ἐκοιμήθῃ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου καὶ οὕτως ἐθεράπευσεν αὐτὴν ὁ θεός».

2 (στ. 9-22).

Γυνή τις ἐκ Πελλήνης, Ἰθμονίκη καλουμένη, ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν πρὸς ἀπόκτησιν τέκνου. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι παρεκάλει τὸν θεὸν νὰ τὴν βοηθήσῃ ὥστε νὰ συλλάβῃ κόρην καὶ ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς τῇ εἶπε ὅτι θὰ γείνη ἔγκυος καὶ ὅτι, ἂν ἔχη καὶ ἄλλην τινὰ παρακλῆσιν νὰ ἀποτείνῃ πρὸς αὐτόν, θὰ ἐκπλήρῳσῃ αὐτῇ καὶ ταύτην, αὐτὴ ὁμῶς εἶπεν ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ ἄλλο τι.

Heilwunde » in Nord und Süd, τόμ. 44, 1888, σ. 79). S. Reinach (*Revue archéologique* 1884 II σ. 77 καὶ 1885 I σ. 265). Leclat-Hefrasse: *Épidaure* σ. 142. A. C. Merriam (*The American Antiquarian*, 1884 σ. 300).

(1) ἵνα γέννησῃ ἡ Κλεώ ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ ὅχι μόνον ἐκ τοῦ Ἀδάτου ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ περιδόλου, διότι ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ ἦτο ἀπηγορευμένον νὰ γεννηθῇ τις ἢ νὰ ἀποθάνῃ (18 σ. 16).

Ἐγείνε δὲ αὐτὴ ἀληθῶς ἔγκυος, ἔφερεν ὅμως τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ ἐπὶ τρία ἔτη, ἕως ὅτου ἤλθε πάλιν εἰς τὸ Ἱερὸν ὅπως παρακαλέσῃ τὸν θεὸν γὰρ τὴν βοηθήσῃ ἵνα γεννήσῃ. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ἠρώτησεν αὐτὴν ὁ θεὸς «μήπως δὲν σοὶ ἐγενεῖν ὅ,τι εἶχες ζητήσῃ καὶ δὲν ἐγενεῖς ἔγκυος; ἀλλ' ὅτι καὶ νῦν γεννήσῃς ἡθελες, δὲν μοι εἶπες τοιοῦτόν τι, καὶ μάλιστα ἐν ᾧ σὲ ἠρώτησα μήπως ἡθελες καὶ ἄλλο τι; ἀλλ' ἂψ' οὐ ὅπως δὴ ποτε τώρα ἤλθες πάλιν ἐδῶ καὶ μὲ παρακαλεῖς ἵνα γεννήσῃς, θὰ σοὶ γείνῃ καὶ τοῦτο». Μετὰ ταῦτα ἐξῆλθεν αὐτὴ ταχέως ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ εὐθύς ὡς ἔβησεν ἐκτὸς τοῦ περιδόλου ἐγέννησε κόρην.

3 (στ. 22-33).

Ἀνὴρ τις, οὐτινος οἱ δάκτυλοι τῆς χειρός, πλὴν ἑνός, ἦσαν παράλντοι, προσῆλθεν εἰς τὸν θεὸν πρὸς θεραπείαν του. Παρατηρῶν δὲ τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ πίνακας (τὰ ἀναθήματα τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν) ἐδυσπίσται ὡς πρὸς τὰς γενομένας θεραπείας καὶ ἐχλεύαζε τὰς ἐπὶ τῶν πινάκων ἐπιγραφάς. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ἐπαιζεν ἀστραγάλους πλυσίον τοῦ ναοῦ καί, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ ρίψῃ τὸν ἀστράγαλον, ἐμφανισθεὶς αἰφνης ὁ θεός, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ ἐξέτεινε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ· ἀπομακρυνθέντος δὲ τοῦ θεοῦ, ὁ ἀσθενὴς ἔκαμψε τὴν χεῖρα καὶ οὗτο συνέσπειλεν, ἀκολούθως δὲ διέσπειλεν ἐλευθέρως πάντας τοὺς δακτύλους. Τότε ὁ θεός ἠρώτησεν αὐτόν, ἂν θα δυσπιστῇ τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπὶ τῶν πινάκων ἐπιγραφῶν. Ὅχι, ἀπεκρίθη αὐτός· ἀλλ' ὁ θεός εἶπεν αὐτῷ: Ἐπειδὴ πρότερον δὲν ἐπίστευες εἰς θεραπείας, αἵτινες δὲν ἦσαν ἀπίστευτα πράγματα, τοῦ λοιποῦ τὸ ὄνομά σου ἔστω «ἄπιστος». Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενεῖν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ὁ ἀσθενὴς ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

4 (στ. 33-41).

Γυνή τις ἐξ Ἀθηνῶν ὀνομαζομένη Ἀμβροσία, ἥτις ἦτο τυφλὴ τὸν ἑνα ὀφθαλμόν, προσῆλθεν εἰς τὸν θεὸν πρὸς θεραπείαν αὐτῆς. Περιερχομένη δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ, περιέπαιζέ τινα τῶν ἱαμάτων ἠρνούσα ὅτι ἀπίθανον καὶ ἀδύνατον εἶναι χωλοὶ καὶ τυφλοὶ νὰ θεραπεύωνται μόνον δι' ὀνείρων. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐνόμισεν ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεός εἶπεν αὐτῇ ὅτι θὰ τὴν θεραπεύσῃ, ἀλλ' ὅτι πρὸς ἀμοιβὴν αὐτοῦ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀφιερῶσθαι αὐτὴ εἰς τὸ Ἱερὸν χοῖρον ἀργυροῦν, ὡς μνημεῖον τῆς ἀνοσιᾶς αὐτῆς· ἂψ' οὐ δὲ εἶπε ταῦτα, σκίσας τὸν βολβὸν τοῦ πάσχοντος ὀφθαλμοῦ, ἔχυσεν ἐντὸς αὐτοῦ φάρμακόν τι. Ἀψ' οὐ δὲ ἐγενεῖν ἡμέρα, ἐξῆλθεν αὐτὴ ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

5 (στ. 41-48).

Παῖς τις βωδός ἤλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν

πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ῥωνῆς του. Ἀφ' οὗ δὲ ἐξετέλεσε προκαταρκτικὰς τινὰς θυσίας καὶ ἱεροτελεστίας, ὁ ἐν τῷ ναῷ ὑπηρετῶν πυροφόρος ἀποταθεὶς εἰς τὸν πατέρα τοῦ παιδὸς ἠρώτησεν αὐτὸν «ὕπόσχεσαι νὰ πληρώσῃς τὰ ἱατρὰ ἐντὸς ἐνὸς ἔτους, ἂν θεραπευθῇ ὁ υἱός σου;» «Ὑπόσχομαι», ἀπάντησεν ὁ παῖς αἰφνιδίως. Ὁ πατήρ 'δ' αὐτοῦ ἐξεπλάγη ἐπὶ τούτῳ καὶ εἶπεν εἰς τὸν υἱόν του νὰ ἐπεναλάβῃ τὴν λέξιν, οὗτος δὲ ἐπανελάβετο αὐτὴν καὶ οὕτως ἐγένετο ὑγιής.

6 (στ. 48-54).

Πάνδαρος Θεσσαλός, ὅστις εἶχε στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ, εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς περιέβαλε διὰ ταινίας τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ, ἀφ' οὗ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀδάτου, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ταινίαν καὶ νὰ ἀφιερῶσιν αὐτὴν εἰς τὸν ναόν. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγένετο ἡμέρα, ἠγέρθη οὗτος ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἀφῆρεσε τὴν ταινίαν· καὶ τὸ μὲν πρόσωπον αὐτοῦ εἶχεν ἐκκαθαρισθῆ ἀπὸ τῶν στίγμάτων, τὴν δὲ ταινίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦσαν προσκολλημένα τὰ στίγματα, ἀφιέρωσεν οὗτος εἰς τὸν ναόν.

7 (στ. 54-68).

Ἐχέδωρος (Θεσσαλός καὶ οὗτος, ὡς φαίνεται) ἐπασχε τὴν αὐτὴν νόσον, ἣν καὶ ὁ Πάνδαρος, εἶχε δὲ πλ. στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ Ἱερόν εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Πανδάρου χρήματά τινα ἵνα καταθέσῃ αὐτὰ εἰς τὸν ναόν ἀντ' αὐτοῦ· δὲν ἐξεπλήρωσεν ὁμῶς τὴν παραγγελίαν ταύτην. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐνόμιζεν ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεὸς ἠρώτησεν αὐτόν, μήπως ἔλαβε παρὰ τοῦ Πανδάρου χρήματά τινα, ἵνα ἀφιερῶσιν αὐτὰ εἰς τὸ Ἱερόν, αὐτὸς δὲ εἶπεν ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον ἔλαβε παρ' αὐτοῦ, προσέθηκε δὲ ὅτι, ἂν θεραπευθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, θὰ ἀφιερῶσιν αὐτῷ γραπτὴν εἰκόνα· μετὰ ταῦτα δὲ ὁ θεὸς περιέβαλε τὸ μέτωπον αὐτοῦ διὰ τῆς ταινίας τοῦ Πανδάρου καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ, ἀφ' οὗ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀδάτου, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ταινίαν, νὰ νιφθῇ ἐν τῇ κρήνῃ καὶ νὰ παρατηρήσῃ τὸ πρόσωπόν του εἰς τὸ ὕδωρ. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγένετο ἡμέρα, ἐξελεύσας οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ἀφῆρεσε τὴν ταινίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρχον πλέον τὰ στίγματα· παρατηρήσας δὲ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ διέκρινεν ὅτι τοῦτο ὄχι μόνον τὰ πρότερον στίγματα εἶχεν, ἀλλ' ὅτι εἰς ταῦτα εἶχον προστεθῆ καὶ τὰ ἐκ τῆς ταινίας τοῦ Πανδάρου στίγματα (1).

(1) Δὲν ἐθεράπευσεν ἄρα ὁ θεὸς τὸν Ἐχέδωρον, ἀλλὰ τὸναντίον ἐτιμώρησε αὐτόν, διότι εἶχε σφετερισθῇ τὰ χρήματα, ὅτινα ὁ Πάνδαρος τῷ εἶχε δοῦναι ἵνα καταθέσῃ εἰς τὸν ναόν.

8 (στ. 68-74).

Παῖς τις ἐξ Ἐπιδαύρου ὀνομαζόμενος Εὐφάνης πάσχων λιθίαν ἐκοιμάτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ καὶ ἐνόμισεν ὅτι παρουσιασθεὶς ὁ θεὸς τὸν ἠρώτησε: τί θά μοι δώσης, ἂν σε θεραπεύσω; «δέκα ἀστραγάλους», ἀπάντησεν αὐτός. Ἐγέλασε δὲ ὁ θεὸς καὶ τῷ εἶπεν ὅτι θά τὸν θεραπεύσῃ. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

9 (στ. 72-78)

Ἀνὴρ τις, ὅστις ἦτο οὕτω τυφλός, ὥστε κατὰ τὸν ἓνα τῶν ὀφθαλμῶν μόνον τὰ βλέφαρα εἶχε, κατέφυγεν εἰς τὸν θεόν. Ἐγέλων δέ τινες τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ διὰ τὴν ἀνοησίαν αὐτοῦ νομίζοντος ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκτήσῃ τὸ φῶς του, ἐνῷ ὁ ἕτερος τῶν ὀφθαλμῶν οὐδὲ ἴχνος βολβοῦ εἶχεν, ἀλλ' ὁ ἐν αὐτῷ χῶρος ἦτο ἐντελῶς κενός. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμάτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ, εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς παρεσκεύασε φάρμακόν τι, ἔπειτα ἀνοίξας τὰ βλέφαρα ἔχυσεν αὐτό ἐντὸς αὐτῶν. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγινεν ἡμέρα ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου βλέπων καὶ διὰ τῶν δύο ὀφθαλμῶν του.

10 (στ. 79-89).

Ἑπιπρότης κομίζων διάφορα σκεύη μετέβαινεν εἰς τὸ Ἱερόν, ἀφ' οὗ δὲ ἐφθασεν εἰς ἀπόστασιν δέκα σταδίων, ἔπεσεν. Ἐγερθεὶς δὲ ἤνοιξε τὸν σάκκον του καὶ παρετήρησεν ὅτι εἶχον συντριβῆ τὰ ἐν αὐτῷ σκεύη. Ἐπειδὴ δὲ εἶδεν ὅτι εἶχε συντριβῆ καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ κύριός του συνείθιζε νὰ πίνῃ, ἔλυπεῖτο καὶ καθίσας προσεπάθει νὰ συναρμολογήσῃ τὰ τεμάχια. Ὅσοι-πόρος τις ὅμως διερχόμενος ἐκεῖθεν καὶ ἰδὼν αὐτὸν «διὰ τί, ὦ ἀνόντε, εἶπε, προσπαθεῖς ματαίως νὰ συναρμολογήσῃς τὸ ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον οὐδὲ ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου θὰ ἐδύνατο νὰ ἐπιδιορθώσῃ; Ἀκούσας ταῦτα οὗτος ἔθεσε τὰ τεμάχια πάλιν ἐντὸς τοῦ σακκοῦ καὶ μετέβη εἰς τὸ Ἱερόν. Φθάσας δὲ ἐκεῖ ἤνοιξε τὸν σάκκον καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐντελῶς σώον· διηγήθη δὲ τὰ διατρέξαντα εἰς τὸν κύριόν του, ὅστις ἀκούσας ταῦτα ἀφιέρωσε τῷ θεῷ τὸ ἀγγεῖον.

11 (στ. 90-94).

Ἀνὴρ τις, Αἰσχίνης, ἐνῷ ἐκοιμῶντο ἤδη ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου οἱ ἀσθενεῖς, ἀναβὰς εἰς τι δένδρον ἐπροσπάθει νὰ ἴδῃ διὰ τίνος παρθύρου (16, σ. 126) τί ἐγίνετο ἐντὸς αὐτοῦ. Ἐπεσεν ὅμως ἐκ τοῦ δένδρου εἰς τινα παλινθηρία καὶ ἐπληρώθη τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐν ἔλεινῃ δὲ καταστάσει διατελὼν καὶ τυφλῶθεις κατέφυγεν εἰς τὸν θεόν καὶ ἐγκοιμηθεὶς ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου ἐθεραπεύθη.

12 (στ. 95-97).

Ἄνθρωπος τις, Εὐπιππος, ἔφερεν ἐντὸς τῆς παρειᾶς τοῦ προσώπου του τὸ ἄκρον λόγχης ἐπὶ ἑξ ἔτη. Ἀφ' οὗ δὲ ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, ἐξήγαγε τὴν λόγχην ὁ θεὸς καὶ τῷ ἔδωκεν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας του. Οὕτω δὲ ἐξῆλθεν ὁ Εὐπιππος τὴν πρῶταν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιῆς καὶ ἐκράτει τὴν λόγχην εἰς τὰς χεῖρας του.

13 (στ. 98-103).

Ἄνθρωπος τις ἐκ Τορώνης δολιευθεὶς ὑπὸ τῆς μητρυιᾶς του εἶχε καταπίει βδέλλας τὰς ὁποίας ἔθεσεν αὐτὴ ἐντὸς ποτοῦ τινος (κυκεῶνος) ἐξ οἴνου καὶ μέλιτος ἀναμειγμένου μετ' ἁλεῦρον καὶ τυροῦ. Ἐνῶ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς σχίσας τὸ στῆθος αὐτοῦ διὰ μαχαίρας ἐξήγαγε τὰς βδέλλας τὰς ὁποίας ἔδωκεν αὐτῷ εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἀκολουθῶς ἔγραψε τὸ στῆθος. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενεῖν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιῆς καὶ ἐκράτει τὰς βδέλλας εἰς τὰς χεῖρας του.

14 (στ. 104-106).

Ἄνθρωπος τις, ὅστις εἶχε λίθον ἐν τῷ αἰδοίῳ, ὠνειρεύθη ὅτι ἐκοιμᾶτο μετὰ ὥραίου παιδός· ἔπαθε δὲ ρεῦσιν καὶ οὕτως ἐξέβαλε τὸν λίθον καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀδάτου κρατῶν αὐτὸν εἰς τὰς χεῖρας του.

15 (στ. 107-110).

Ἐρμόδικόν τινα ἐκ Λαμψάκου, παρὰλυτον τὸ σῶμα, ἐγκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ θεὸς καὶ διέταξεν, ἀφ' οὗ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀδάτου, νὰ κομίσῃ εἰς τὸ ἱερὸν λίθον τινὰ ὅσον ἐδύνατο μέγαν. Οὗτος δὲ ἐκόμισε τὸν λίθον, ὅστις κεῖται πρὸ τοῦ Ἀδάτου (1).

16 (στ. 111-112).

Νικάνωρ τις χολός. Ἐν ᾧ οὗτος ἐκάθητο ἐν τῷ ἱερῷ, παῖς τις ἤρπασεν αὐτοῦ τὴν ῥάβδον καὶ ἐφευγεν. Ὁ Νικάνωρ ὁμῶς ἐγερθεὶς κατεδίωκεν αὐτὸν καὶ οὕτως ἐγενεῖν ὑγιῆς.

17 (στ. 113-119).

Ἀνθρώπος τις ἐθεραπεύθη ὑπὸ ὀφθαλμοῦ ἐκ πληγῆς ἣν εἶχε κατὰ τὸν δάκτυλον τοῦ ποδός. Ἐν κακῇ καταστάσει διατελοῦντα τοῦ-

(1) Ὁ λίθος δηλ. ἔκειτο πρὸ τοῦ Ἀδάτου καθ' ὃν χρόνον ἐγράφθησαν τὰ προκείμενα ἱάματα καὶ οὕτως ἐπεδείκνυν αὐτὸν οἱ ἐν τῷ ἱερῷ ἀρρητούμενοι τὸ ἱαμα τοῦτο.

τον ἕνεκα τοῦ φοβεροῦ ἔλκουσ, τὸ ὅποιον εἶχεν εἰς τὸν δάκτυλον, μετέφερον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπηρεταὶ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου καὶ ἐκάθισαν αὐτὸν ἐπὶ τινος καθίσματος. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀπεκοιμήθη οὗτος, ὅψις δὲ ἐξελθὼν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης του τὸν πάσχοντα δάκτυλον καὶ μετὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ἀδάτον. Ἐξυπνήσας δὲ ὁ ἀσθενὴς καὶ αἰσθανθεὶς ἑαυτὸν ὑγιᾶ εἶπεν, ὅτι εἶδεν ὄνειρον ὅτι ὠραῖος νεανίας εἶχεν ἐπιθέσει ἐπὶ τοῦ δακτύλου του φάρμακόν τι.

18 (στ. 120-122).

Τυφλὸς τις ἐξ Ἀλίκης, ὀνομαζόμενος Ἀλκείης, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι προσελθὼν ὁ θεὸς ἤνοιξε διὰ τῶν δακτύλων αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ εἶδεν οὗτος πρῶτον τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ δένδρα. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

19 (στ. 122-125).

Ἡραιεύς τις Μυτιληναῖος οὐδεμίαν εἶχε τρίχα εἰς τὴν κεφαλὴν, πολλὰς δὲ εἰς τὸ γένειον. Ἐντρέπετο δὲ διότι ἦτο ὑποκείμενον γέλωτος· διὰ τοῦτο προσῆλθεν εἰς τὸ Ἱερόν καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ, ἔνθα ὁ θεὸς ἀλείψας τὴν κεφαλὴν του διὰ τινος φαρμάκου ἔκαμεν οὕτως ὥστε αὐτὴ ἀπέκτεψε τρίχας.

20 (στ. 125-126).

Τυφλὸς τις παῖς ἐξ Ἑρμιόνης ἐθεραπεύετο τοὺς ὀφθαλμούς ὑπὸ τινος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κυνῶν καὶ ἀνεχώρησεν ὑγιής.

Ἐπιγραφή Β' (*F. d'Épid.* σ. 28 ἀρ. 2).

21 (στ. 1-6).

Γυνὴ τις ἐκ Λακεδαιμόνος Ἀράτα ὀνομαζομένη ἐπασχεν ὑδρωπικίαν. Ἐν ᾧ δὲ αὕτη ἔμενεν ἐν Λακεδαίμονι, ἡ μήτηρ αὐτῆς μετέβη εἰς τὸ Ἱερόν, ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν ὑπὲρ τῆς θυγατρὸς της, καὶ ἐν ᾧ ἐκοιμάτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν τῆς θυγατρὸς της καὶ ἐκρέμασε τὸ σῶμα αὐτῆς οὕτως, ὥστε ὁ λαιμὸς ἦτο πρὸς τὰ κάτω ἐστραμμένος, ἀφ' οὗ δ' ἐξῆλθεν οὕτως ἀφθονον ὑγρόν, ἔλυσε τὸ σῶμα καὶ προσήρμωσε τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ θέσιν της. Ἀφ' οὗ δὲ εἶδεν αὕτη τὸ ὄνειρον τοῦτο, ἀνεχώρησεν εἰς Λακεδαίμονα, ἔνθα εὗρε τὴν θυγατέρα της ὑγιᾶ καὶ ἔμαθεν ὅτι καὶ αὕτη τὸ αὐτὸ ὄνειρον εἶχεν ἰδεῖ.

22 (στ. 7-9).

Ἐρμῶν τις Θάσιος τυφλὸς ὢν ἐθεραπεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἐπειδὴ ὁμοίως δὲν ἐπεμπεν εἰς τὸ Ἱερὸν τὰ ἱατρὰ, ἐτύφλωσεν αὐτὸν ἐκ νέου ὁ Ἀσκληπιός. Ἐλθόντα δὲ πάλιν εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐγκοιμηθέντα ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου (καὶ πληρώσαντα, ἐννοεῖται, τὰ ἱατρὰ) ἐθεράπευσε.

23 (στ. 10-19).

Ἀρισταγόρα τις Τροιζηνία εἶχε ταινίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ· ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ ἐν Τροιζίνι ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ οὗτος ἀπουσίαζεν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ θέσωσιν αὐτὴν πάλιν εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐπεμψάν τινος εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ὅπως σπεύσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς Τροιζήνα. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἐγείνεν ἡμέρα καὶ ὁ ἱερεὺς εἶδε τὴν κεφαλὴν πραγματικῶς ἀποκεκομμένην ἀπὸ τοῦ σώματος. Τὴν ἐπομένην δὲ νύκτα ἡ Ἀρισταγόρα εἶδεν ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἔλθων ἐξ Ἐπιδαύρου προσήρμωσε τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, ἔπειτα ἔσχιζε τὴν κοιλίαν αὐτῆς καὶ ἐξήγαγε τὴν ταινίαν καὶ ἔρραψε πάλιν τὴν κοιλίαν. Οὕτω δὲ ἐγείνεν αὐτὴ ὑγιής (1).

(1) Αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱαμα ἀνέφερεν ὡσαύτως Ἰππυς ὁ Ρηγίνος, ἱστοριογράφος ἀκμάσας κατὰ τοὺς περσικοὺς χρόνους, ὡς ἐξέθηκα τὸ πρῶτον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1883 π. 219· διέσωσε δ' ἡμῖν αὐτὸ ὁ Αἰλιανός, ἐν οἷς παραδίδει περὶ Ἑλμινθος (Περὶ Ζώων IX, 33) «... τεκμηριῶσαι τοῦτο καὶ Ἰππυς Ἰανός» «ὁ δὲ λέγει ὁ συγγραφεὺς ὁ Ρηγίνος, τοιοῦτόν ἐστι. «Γυνὴ εἶχεν Ἑλμινθα, καὶ «ἰσώσθαι αὐτὴν ἀπέπειον οἱ τῶν ἱατρῶν δεινοί, οὐκοῦν εἰς Ἐπιδαυρον ἦλθε, καὶ «ἰδεῖτο τοῦ θεοῦ ἰζάντης γενέσθαι τοῦ συνοίκου πάθους. οὐ παρὴν ὁ θεός· οἱ «μέντοι ζάκοροι κατακλίνουσι τὴν ἀνδρῶπιον ἔνθα ἰσῶται ὁ θεὸς εἰσθεῖς τοῖς θεο- «μένους. καὶ ἡ μὲν ἀνθρωπὸς ἡσυχάζει προσταχθεῖσα, οἱ γὰρ μὴν ὑπεδρῶντες τῷ «θεῷ τὰ εἰς τὴν ἱατρὴν αὐτῆς ἰποῖουσιν, καὶ τὴν κεφαλὴν μὲν ἀπὸ τῆς θέρας ἀραι- «ροῦσι, καθέσει δὲ τὴν χεῖρα ὁ ἑτέρος, καὶ ἐξαιρεῖ τὴν Ἑλμινθα, θηρίου μίγναι τι «χρῆμα. συναρμῶσαι δὲ καὶ ἀποδοῦναι τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀρμονίαν «οὐκ ἐδύνοντο οὐδέτι, ὁ τοίνυν θεὸς ἀρκεῖται, καὶ τοῖς μὲν ἐγκαταίπηνεν ὅτι «ἄρα ἐπέθεντο ἔργῳ δυνατότερον τῆς ἰατρικῆς σφίας· αὐτὸς δὲ ἀμέλῃ τινὶ καὶ «θείᾳ δυνάμει ἀπέβηκε τῷ σῆναι τὴν κεφαλὴν, καὶ τὴν ζώνην ἀνέστησι» (πρβ. *Fragm. Historic. graecorum*. Ἐδ. Müller II σ. 15).

Κατὰ τοῦ ἱσχυρισμοῦ τοῦ Wilamowitz (*Hermes*, XIX, 448) εἰς ὁ Αἰλιανός παρελάβε τὸ διήγημα τοῦτο οὐχὶ παρὰ Ἰππυος τοῦ ἱστοριογράφου τῶν περσικῶν χρόνων, ἀλλὰ παρ' ἄλλου τινὸς ὑποτιμωτέρου χρόνου, πρβ. Ἰδίας Zacher (*Hermes*, XXI, 468).

24 (στ. 19-26).

Ἀριστόκριτός τις ἐξ Ἀλίκης σωθεὶς ἐκ ναυαγίου κολυμβῶν ἐψῆσεν εἰς τόπον ξηρὸν περιβαλλόμενον κύκλῳ ὑπὸ βράχων καὶ δὲν ἐδύνατο νὰ ἐξέλθῃ. Ἀψ' οὗ δὲ ματαίως ἀνεζήτησεν αὐτὸν ὁ πατήρ του πανταχοῦ, κατέψυγεν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς τὸν ὠδήγησεν εἰς τινα τόπον καὶ ἐδειξεν αὐτῷ ὅτι ἐκεῖ εὕρισκεται ὁ υἱός του. Ἐξελθὼν δὲ οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ διασχίσας τὸν βράχον διὰ λατομίας ἀνεῦρε τὸν υἱόν του, ὅστις ἦτο ἐκεῖ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

25 (στ. 26-35).

Γυνή τις ἐκ Φερῶν Σωστράτη ὀνομαζομένη ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ἑγγυος ἐπὶ ἓν ἔτος. Διατελοῦσα δὲ ἐν κινδύνῳ ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν κοιμηθεῖσα ἐπὶ φορείου καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐβλεπεν ὄνειρόν τι, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα της. Καθ' ὁδὸν ὅμως, πλησίον χωρίου τινός, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο Κόρνοι, συνήντησεν αὐτὴν ὥραϊός τις ἀνὴρ, ὅστις ἐρωτήσας καὶ μαθὼν παρὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὴν τὸ ἑαυτῶν ἀτύχημα παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὸ φορεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔφερον τὴν Σωστράτην, ἀκολούθως ἔσχισε τὴν κοιλίαν τῆς ἀσθενούς καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῆς μέγα πλῆθος σκολήκων, τοσοῦτον, ὥστε νὰ πληρωθῶσιν ἐξ αὐτῶν δύο λεκάнай, ἔρραψε δὲ ὕστερον τὴν κοιλίαν καὶ οὕτως ἐθεράπευσεν τὴν γυναῖκα· ἐφάνέρωσε δ' αὐτῇ ὅτι ἦτο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ τὴ παρήγγειλε νὰ πέμψῃ τὰ ἱατρὰ εἰς Ἐπίδαυρον.

26 (στ. 35-38).

Παῖδα τινὰ ἐξ Αἰγίνης, ἔχοντα ἀπόστημα ἐν τῷ τραχήλῳ, καταφυγόντα εἰς τὸ Ἱερὸν ἐθεράπευσέ τις τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν κυνῶν διὰ τῆς γλώσσης του.

27
26 (στ. 38-45).

Ἀνθρωπὸς τις εἶχεν ἑλκος ἐντὸς τῆς κοιλίας του. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμάτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς παρακολουθοῦντας αὐτὸν ὑπνρῆτας, συλλαβόντες αὐτὸν νὰ τὸν κρατῶσιν ἵνα τῷ σχίσῃ τὴν κοιλίαν, αὐτὸς δὲ ἐφευγε, συλλαβόντες ὅμως αὐτὸν οἱ ὑπνρῆται τὸν ἔδεσαν καὶ οὕτως ὁ Ἀσκληπιὸς ἔσχισε τὴν κοιλίαν, ἐξέβαλε τὸ ἑλκος καὶ ἀκολούθως ἔρραψεν αὐτήν, συγχρόνως δὲ ἐλύθησαν τὰ δεσμά, δι' ὧν ἦτο δεμένος ὁ ἀσθενής. Τὴν πρώτην ἐξῆλθεν οὗτος ὑγιής, τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ Ἀδάτου ἦτο πλήρες αἵματος.

28 (στ. 45-50).

Κλεινάτης Θηβαῖος ὁ ψευδάρης (ὁ τοὺς ψεῖρας). Οὗτος εἶχε ψεῖρας εἰς τὸ σῶμα, μέγα πλῆθος. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ Ἱερὸν, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ἐγὺμνωσεν αὐτὸν ὁ θεὸς καὶ ἐστίνδεν ὀρθόν, λαβὼν δὲ σάρωθρον ἐσάρωσε δι' αὐτοῦ τὰς ψεῖρας ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενε-
νεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

29 (στ. 50-55).

Ἄνθρωπος τις, Ἀγέστρατος, ἔπασχεν ἐκ συνεχοῦς ἀϋπνίας ἔνεκα κεφαλαλγίας. Εὐθύς δ' ὥς εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἀδατον ἀπεκοιμήθη καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς θεραπεύσας αὐτὸν ἐκ τῆς κεφαλαλγίας ἐστίνδεν ὀρθιον καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν παγκράτιον. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενε-
νεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής, μετὰ παρέλευσιν δὲ ὀλίγου χρόνου ἀγωνισθεὶς κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Νεμέων ἐνίκησε παγκράτιον.

30 (στ. 55-60).

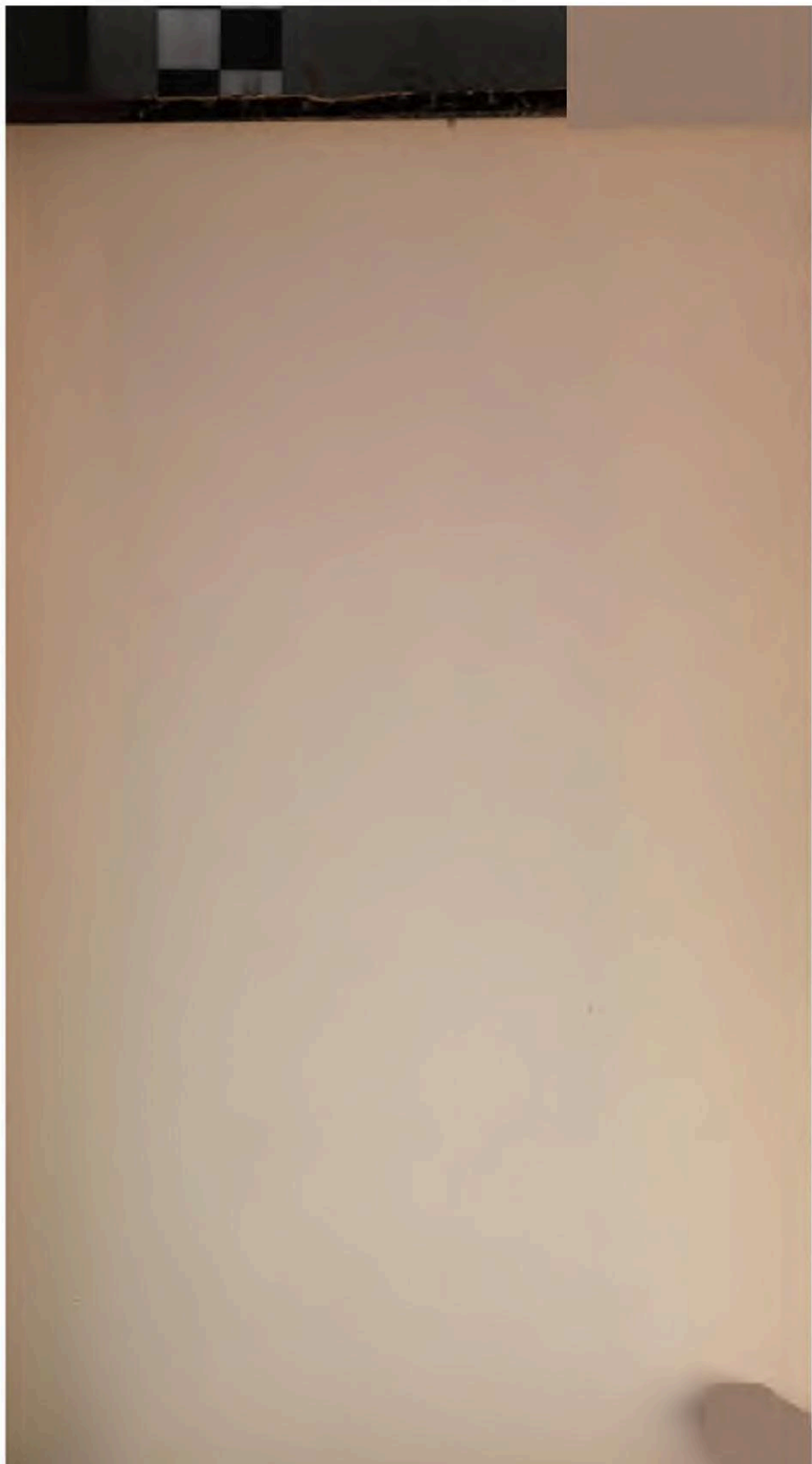
Γοργίας τις Ἡρακλειώτης πληγωθείς εἰς τὸν πνεῦμονα ὑπὸ βέλους ἐν τινὶ μάχῃ τοσοῦτον πῦον ἐξῆγεν ἐπὶ ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος, ὥστε ἐπλήρωσε δι' αὐτοῦ ἐξήκοντα ἐπτὰ λεκάναις. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς ἐξήγαγε τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους ἐκ τοῦ πνεύ-
μονος. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενε-
νεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου κρατῶν τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους εἰς τὰς χεῖρας του.

31 (στ. 60-63).

Ἀνδρομάχη τις ἐξ Ἡπείρου ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀποκτήσῃ τέκνα ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ καὶ εἶδεν ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἀνεσῆκωσε τὸ φέρεμα αὐτῆς καὶ ἀκολουθῶς ἔψαυσεν αὐτῆς τὴν κοιλίαν. Οὕτω δὲ ἐγέννησεν αὐτῇ υἱὸν ἐκ τοῦ συζύγου της Ἀρύββα.

32 (στ. 63-68).

Ἄνθρωπός τις πληγωθείς ὑπὸ δόρατος ἐν τινὶ μάχῃ ἐτυφλώθη καὶ τοὺς δύο ὀφθαλμοὺς καὶ ἔφερε τὴν αἰχμὴν τῆς λόγχης ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπὶ ἐν ἔτος. Κοιμηθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἀδάτῳ εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς ὥθήσας τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους πρὸς τὰ βλέφαρα συνήρμησεν ἀκολουθῶς τὰς κό-

Ἐπιγραφή Β'

Ἐν σελ. 256

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΩΝ ΙΑΜΑΤΩΝ

ρας (1) τῶν ὀφθαλμῶν. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενεον ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

Σημείωσις. Τὰ ἐπόμενα ἀπὸ τοῦ 33^{ου} μέχρι τοῦ 38^{ου} ἱάματα δὲν σώζονται ὁλόκληρα ἐπὶ τοῦ λήθου, ἀλλ' εἶνε ἑλλιπῆ τὸ πλεῖστον μέρος.

33 (στ. 69-76).

Ἐκ τῶν ἐν τῷ λήθῳ σωζομένων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε φθισικὸν τινα ἐξ Ἀλίκης, Θέρασανδρον ὀνομαζόμενον, ἐμφανισθεὶς αὐτῷ καθ' ὕπνου ἐφ' ἀμάξης· μετέσχε δὲ τῆς θεραπείας καὶ τι τῶν ἱερῶν τῷ Ἀσκληπιῷ ζώων, κύνων ἴσως (2).

34 (στ. 76-82).

Ἐν τούτοις τοῖς ἐλάχιστοις σωζομένοις ἐν τῷ λήθῳ στίχοις φαίνεται ὅτι ἦτο ἀναγεγραμμένον ἱαμά τι ἔχον σχέσιν πρὸς τινα πόλιν, ἣτις ἠρώτησεν ἐπὶ τῷ ἀγνώστῳ ἡμῖν παθήματι καὶ τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἐπακολούθημα τῆς θεραπείας ἦτο ἡ ἐκπλήρωσις ἱεροτελεστιῶν τινῶν καὶ ἡ ἱδρυσις κατὰ τὸν ἐκ Δελφῶν χρησμένον, ὡς φαίνεται, ἱεροῦ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

35 (στ. 82-86).

Γυνὴ τις στείρα ἐγκοιμηθεῖσα ἐν τῷ Ἀδάτῳ ἀπέκτησεν υἱὸν ἐντός ἔτους.

36 (στ. 86-95).

Ἀνθρώπος τις ἐξ Ἐπιδαύρου, χολός, ἐγκοιμηθεὶς ἐν τῷ Ἀδάτῳ εἶδεν ὄνειρον ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ θεοῦ ἀνέβη διὰ τινος κλίμακος ὑπὲρ τὸν ἐν τῷ ναφ' θρόνον τοῦ θεοῦ καὶ ὕστερον κατέβη· καὶ ἡγανάκτησε μὲν ὁ θεὸς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῇ πράξει ταύτῃ, ὡς φαίνεται, ὕστερον ὁμῶς ἐθεράπευσεν αὐτόν.

37 (στ. 95-101).

Καρισίαν τινα περιγελῶντα τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένας θεραπείας ἐτιμώρησεν ὁ θεός, ὕστερον ὁμῶς μετὰ πολλὰς αὐτοῦ παρακλήσεις ἐθεράπευσε.

38 (στ. 102-110).

Παράλυτόν τινα τὸ σῶμα ἐξ Ἀργούς, Κλεομένη ὀνομαζόμενον, ἐγκοιμηθέντα ἐν τῷ Ἀδάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ θεός δι' ὀπτασίας, καθ' ἣν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ θεός

(1) Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Fra Epidaurous, 266) προτεινομένην συμπλήρωσιν: « τὰς καλουμένας κόρας οἱ πόλιν ἐναρμόξαι ».

(2) Τὰ ὑπὸ τοῦ E. F. Benson ἐν Classical Review ἐκτιθέμενα περὶ συμπληρώσεων ἐν τῷ ἱάματι τούτῳ δὲν εἶνε βέβαια. Ἐν τῇ λ. τῶν ἱερῶν (στ. 71) δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπονοήσωμεν δράκοντα ἢ ὄφιν, ἀλλὰ μάλλον κύνα, διότι οὐδαμοῦ ἐν ἀμφοτέροις ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀπαντᾷ ὄφις ἢ δράκων τῶν ἱερῶν

περιετύλιξε περί τὸ σῶμα αὐτοῦ μέγαν ὄριν (1) καὶ οὕτως ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς
τινα λήμνην . . .

39 (στ. 110-116).

Ἀνθρῶπός τις ἐκ Κυρήνης, ὀνομαζόμενος Διάιτος, ἦτο παρά-
λυτος κατὰ τὰ γόνατα. Ἐγκοιμηθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἀδάτῳ εἶδε τὸ
ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς διέταξε τοὺς ὑπηρετάς να
ἀνεγείρωσιν αὐτὸν καὶ νᾶ τὸν μεταφέρωσιν ἐκτὸς τοῦ Ἀδάτου
ἐμπροσθεν τοῦ ναοῦ· ἀφ' οὗ δὲ οὗτοι μετέφερον αὐτὸν ἔξω, ζεύ-
ξας ὁ θεὸς ἵππους εἰς ἄρμα καὶ ἐπιδὼς αὐτοῦ περιφέρειτο κύ-
κλῳ τοῦ ναοῦ ὥστε οἱ ἵπποι κατεπάτουν τὸν ἀσθενῆ, οὗτος
ὁμως εὐθύς ἠγέρθη ὀρθός. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενεῖν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ἐκ
τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

40 (στ. 116-119).

Ἀνδρομέδα τις ἐκ τῆς νήσου Κέω ἐγκοιμηθεῖσα ἐν τῷ Ἀδάτῳ,
ὅπως ἀποκτήσῃ τέκνα, ὠνευρέθη ὅτι ὄψις ἦλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας
της. Οὕτω δὲ ἐγέννησεν αὐτῇ πέντε υἱοὺς.

41 (στ. 119-122).

Τίμων τις πλῆγῳθεὶς ὑπὸ λόγχης ὑπὸ τὸν ὀφθαλμόν, ἐγκοι-
μηθεὶς εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς τριψᾶς βό-
τανον ἐχυσέ τι εἰς τὸν ὀφθαλμόν του. Οὕτω δὲ ἐγενεῖν ὑγιής.

Α² 41 (στ. 122-129).

Γυνή τις, Ἐρασίππη, ἐκ Καθυιῶν εἶχεν ἐξωγκωμένην (:) τὴν
κοιλίαν, ὅλον δὲ τὸ σῶμά της ἔκαιε καὶ δὲν ἐδύνατο νᾶ περι-
πατῇ. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον
της ὅτι ὁ θεὸς ἔτριβε τὴν κοιλίαν αὐτῆς καὶ ἐφίλησεν αὐτήν,
ἀκολούθως ἔδωκεν αὐτῇ φιάλην περιέχουσαν φάρμακόν τι καὶ
διέταξεν αὐτήν νᾶ πῖν τὸ φάρμακον καὶ ἔπειτα νᾶ ἐμεῖσθ, ἐξή-
μεσε δὲ αὐτὴ καὶ ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν ἐπλήρωσε τὸ φέρεμά
της (2). Ἀφ' οὗ δὲ ἐγενεῖν ἡμέρα, εἶδεν αὐτὴ ὅτι τὸ φέρεμά της
ἦτο πλήρες ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν τὰς ὁποίας ἐξήμεσεν, οὕτω δὲ
ἐγενεῖν ὑγιής.

ἢ τῶν κατὰ τὸ ἱερὸν, ἀλλὰ κύων, καὶ τοῦτο διότι πρόκειται περὶ ὠρισμένου
κυῶνος ἐν τῷ ἱερῷ διατηρούμενον, ἐν ᾧ ὁ ὄρις καθέλου ἦτο ἱερός τῷ Ἀταλκτῳ.

(1) Τὸ ἐν στ. 103 κινόν συμπληρῶν ἀλλόκληρον οὕτως: ὄψιν εἶδ[ε] ἐδόκει
οἱ τὸν θεὸν ὁρᾶσκοντα μέγαν περὶοελίσσαι κτλ. Πρβ. στ. 130.

(2) Τὸ κινόν τὸ ἐν στ. 126 τῆς ἐπιγραφῆς νομίζω ὅτι δύναιται νᾶ συμπλη-
ρωθῇ οὕτως: ἔπειτα ἐμεῖν κέλε[σθαι, ἐμεῖν δὲ νιν κακῶν] δὲ ἐμ-
πλήσθαι κτλ.

Δ³ 42 (στ. 129-132).

Νικασιδούλη τις ἐκ Μεσσήνης ἐπιθυμοῖσα νὰ ἀποκτήσῃ τέκνον ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ἐνεφανίσθη αὐτῇ ὁ θεὸς φέρων μέγαν ὄφιν, οὗτος δὲ ὁ ὄφις ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς. Οὕτως ἐγέννησεν αὐτῇ ἐντὸς ἑτους δύο υἱούς.

Δ⁴ 43 (στ. 132-134).

Ἀνθρώπος τις ἐπασχεν ἐκ ποδάγρας. Ἐν ᾧ δὲ περιεπάτει, μία τις τῶν ἐν τῷ ἱερῷ χηνῶν ἐδάγκασεν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ οὕτως, ἐκρεύσαντος αἵματος, ἐθεράπευσεν αὐτόν (1).

Αἱ προκείμεναι ἐπιγραφαὶ εἶνε ἐπίσημος οὕτως εἰπεῖν ἀναγραφὴ τῶν ἱαμάτων τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ἐκ τῆς στοιχηδὸν διατάξεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς κανονικῆς ἐν γένει γραφῆς εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα ὠκοδομήθη καὶ τὸ Ἀεατον (ἴδε σ. 127), τὸ οἰκοδόμημα δηλ. ἐν ᾧ ἦσαν αἱ ἐπιγραφαὶ ἱδρυμέναι. Φαίνεται ἄρα ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἀεάτου ἀνέγραψαν ἐπὶ στηλῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γένομενα ἱάματα καὶ ἱδρυσαν τὰς στηλάς ταύτας ἐν τῷ ἀνεγερθέντι οἰκοδομῆματι θέλοντες οὕτω νὰ ἐξάρωσι τὴν ἐπιστημότητα τοῦ ἱεροῦ καὶ νὰ κρατύνωσι τὴν εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν πίστιν.

Τὰ ἱάματα δὲ δὲν ἐγένοντο, τὰ πλεῖστα τοῦλάχιστον, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀνεγράφησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων, ἀλλ' ἐν χρόνοις προγενεστέροις. Τοῦτο βεβαιοῦται

(1) Σημειωτέον ὅτι πλὴν τῶν προκειμένων δύο στηλῶν εὗρέθησαν καὶ δύο τεμάχια ἐκ δύο ἄλλων στηλῶν (ἴδε F. d'Épidaure σ. 32 ἀρ. 3 καὶ 3 *). Ἐκ τοῦ πρώτου τῶν τεμαχίων τούτων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε α') Ἀλέξανδρον τινα ἐκ Κρήτης, ὅστις θεραπευθεὶς προσέφερεν εἰς τὸ ἱερόν ἀργυρίου μνᾶν β') τυφλὸν τινα τὸν ἕτερον ὀφθαλμόν, ὅστις θεραπευθεὶς ἐνέβαλεν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν θησαυρὸν χρήματα (πρὸς τὰ ἐν σ. 233).

ἐν πρώτοις διὰ τοῦ ἱάματος τῆς Ἀρισταγόρας, ὅπερ ἐγνώριζεν ἤδη ὁ κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἀκμάσας ιστοριογράφος Ἰππυς (ἴδε σ. 262 σημ. 1). Τὸ ἱαμα ἄρα τοῦτο ἦτο πολὺ παλαιὸν καὶ διετηρεῖτο ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἐξ ἧς παρέλαβον αὐτὸ οἱ ἐπὶ τῶν προκειμένων στηλῶν ἀναγράψαντες αὐτὸ ἱερεῖς. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλα τῶν ἀναγραφομένων ἱαμάτων ἦσαν παλαιότερων χρόνων, διεσώζοντο ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ παραδόσεως (1) καὶ κατὰ ταύτην ἀνεγρήφθησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων, δείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι ταῦτα εἶνε ἀνώνυμα, ἀναγράφονται δηλ. ἀπλῶς διὰ τῶν ἀνὴρ, παῖς, γυνή τις (2). Ἀλλὰ τινὰ ὅμως ἦσαν σύγχρονα, ὡς φαίνεται, προσέρχονται δηλ. ἐκ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεγρήφθησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν. Τοιοῦτον φαίνεται ὅν τὸ ἐν τῇ Β' στήλῃ 28^{ον} ἱαμα (ἴδε σ. 264) *Κλειάτας Θηβαῖος* ὁ τοῖς *φθεῖρας*, διότι ἡ χρῆσις τοῦ ἄρθρου δεικνύει ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ γνωστοῦ τοῖς τότε συγχρόνοις ἀνθρώπου.

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιγραφαὶ ἄρα ἀναγράφουσιν ἱάματα γενόμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τοῦ Ἱεροῦ χρόνων μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.,

(1) Σημειωτέον ὅτι ἡ παράδοσις συνεδέετο ἐνίοτε πρὸς ἀναθήματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ Ἱερῷ, καθ' ὃν χρόνον ἐχαράχθησαν αἱ προκείμεναι ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τοῦ λίθου. Οὕτω λ. χ. ὑπῆρχε τότε ἐν τοῖς ἀναθήμασι τοῦ ναοῦ ἀργυροῦς χοῖρον· οἱ δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀφηγοῦντο, ἐκ τῆς παραδόσεως γνωρίζοντες, τὰ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀναθήματος τούτου, ὅτι δηλ. τὸν χοῖρον τούτον ἀφείρουν ἢ ὑπὸ τοῦ θεοῦ θεραπευθεὶς Ἀμβροσία ἐξ Ἀθηνῶν (ἴδε ἱαμα 4 ἐν σελ. 257)· ὑπῆρχε τότε ὡσαύτως μέγας λίθος πρὸ τοῦ Ἀδάτου, οἱ δὲ ἄνθρωποι διηγοῦντο ὅτι τὸν λίθον τούτον εἶχε κομίσαι ποτὲ παράλυτος τις θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε ἱαμα 15 ἐν σελ. 260), κτλ. Ἀλλὰ διὰ παλαιὰ ὡσαύτως ἱάματα ἦσαν γνωστά ἐν τῷ Ἱερῷ διὰ τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἀναθημάτων μετ' ἐπιγραφῶν, ἃ εἶχον ἀφιερώσει οἱ θεραπευθέντες ἀσθενεῖς (ἴδε ἱπομένην σημείωσιν).

(2) Ὁ Zacher (Philologus, XXI σ. 467 κ. ε.) διακρίνει ὅτι καὶ τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Α' 9^{ον} ἱαμα τυρλοῦ ἀνδρός (ἴδε σ. 259) ἦτο πολὺ παλαιόν, διότι ἦτο τὸ πάλαι ἀναγεγραμμένον ἐπὶ λίθου ἐν τῷ Ἱερῷ γράμμασιν ἀρχαίοις καὶ κατὰ ταύτην τὴν παλαιαν ἐπιγραφὴν ἀνέγραψαν αὐτὸ οἱ ἱερεῖς ἐν τῇ προκειμένῃ στήλῃ.

μέχρι δηλ. τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐχαράχθησαν αὐταί ἐπὶ τοῦ λίθου.

Ὅτι δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταί εἶνε τῶν ἐξ ἐν τῷ Ἱερῷ σωζομένων ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πausανίου καὶ ὑπὸ τούτου μνημονευομένων στηλῶν (ἴδε σ. 255 σημ. 1), εἶνε προφανές, διότι ἐν αὐταῖς ἀναγράφονται ἀληθῶς τὰ ὀνόματα τῶν ἀσθενῶν, τὰ νοσήματα, ἐξ ὧν οὗτοι ἔπασχον καὶ ὁ τρόπος τῆς θεραπείας. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλῃ τις ὅτι αἱ αὐταὶ ἐπιγραφαὶ εἶνε ἐξ ἐκείνων, ἃς ὁ Στράβων (ἴδε σ. 252 σημ. 2) ὀνομάζει πίνακας «ἐν οἷς ἀναγεγραμμένοι τυγχάνουσιν αἱ θεραπείαι» (1).

(1) Ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον ἀνάθηματα μετ' ἐπιγραφῶν ἀφιερωθέντα ὑπὸ τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν, ἃ μνημονεύονται ἐν ταῖς προκειμέναις ἐπιγραφαῖς, πίνακες, ἐπιγράμματα (ἴδε ἱάματα ὑπ' ἀρ. 1, 3, 4 ἐν σ. 256 καὶ 257). Ταῦτα τὰ ἀνάθηματα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἰδιωτικὰ ἀνάθηματα κατ' ἀντιθέσιν πρὸς τὰς προκειμένας ἐπιμελεῖα τῶν διευθυνόντων τὰ τοῦ Ἱεροῦ χαράχθεισας ἐπὶ λίθων ἐπιγραφάς, αἵτινες δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἐπίσημα ἀνάθηματα. Ἐπειδὴ δὲ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον δὲν διέφερον τὰ ἐπιγραφικὰ ταῦτα μνημεῖα, διότι τὰ τε ἰδιωτικὰ καὶ τὰ ἐπίσημα θεραπείας περιείχον, δὲν ἔχει τις λόγον ὅπως ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ Στράβων διὰ τῆς λέξεως πίνακες ἐννοεῖ μόνον τὰ ἰδιωτικὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα οὐχὶ δὲ καὶ τὰς προκειμένας ἐπιγραφάς, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ Πausanias ὀνομάζει μὲν στήλας τὰς προκειμένας ἐπιγραφάς, οὐχὶ ὅμως ἀποκλειστικῶς ταύτας μόνον, διότι στήλας ὀνομάζει καὶ τὰ ἰδιωτικὰ ἀνάθηματα. Ἐν II. 27, 4 λέγει τάδε: «Χωρὶς δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων» (τῶν στηλῶν) ἐστὶν ἀρχαία στήλη, ἔκπους δὲ Ἱππολύτου ἀναθῆναι τῷ «θεῷ φασὶν εἶκοσι» κτλ. Ὅτι δὲ ἡ στήλη αὕτη τοῦ Ἱππολύτου ἦτο ἰδιωτικὸν ἀνάθημα, προφανές εἶνε.

Ὁ δεχόμενος ἄρα ὅτι αἱ προκειμεναι ἐπιγραφαὶ εἶναι τῶν ἐξ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένων στηλῶν δὲν ἔχει λόγον ὅπως μὴ δεχθῇ ὅτι αὐταί εἶνε ὡσαύτως τῶν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναγεγραμμένων πινάκων.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Thraemer (Pauly's Real-Encycl. II σ. 1688) μὴ θέλων νὰ δεχθῇ τὸ ἐκ τῶν προκειμένων ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων πόρισμα, ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν ἤσκητο θεραπευτικὴ τις τέχνη, ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταὶ δὲν εἶναι τῶν τοῦ Στράβωνος πινάκων, ὅτι δηλ. ἄλλοι ἦσαν οἱ πίνακες οὗτοι ἐν οἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι πραγματικαὶ τῇ βοήθειᾳ τῆς ἱατρικῆς γινόμεναι θεραπείαι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀληθῶς ἄλλοι ἦσαν οὗτοι οἱ τοῦ Στράβωνος πίνακες, τὸ περιεχόμενον αὐτῶν θα ἦτο τοιοῦτον οἷον καὶ τὸ τῶν εὐρεθειῶν ἐπιγραφῶν, θὰ συνίστατο δηλ. εἰς τὴν ἀναγραφὴν ἱαμάτων γενομένων διὰ θαύματος. Τοῦτο εἶνε

Τὰ ἀναγεγραμμένα ἰάματα εἶνε, κυρίως εἰπεῖν, θαύματα, διότι ἅπαντα γίνονται οὐχὶ διὰ θεραπευτικοῦ τινος μέσου, ἀλλὰ δι' ὀπτασίας, διὰ τῆς καλουμένης ἐγκοιμήσεως. Ὁ ἀναγινώσκων αὐτὰ νομίζει ἀληθῶς ὅτι ἀναγινώσκει τὰ ἐν Συναξαρίοις θαύματα τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας μας! καὶ πείθεται ὅτι καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θρησκεία εἶχε τοὺς θαυματουργοὺς αὐτῆς ἁγίους καὶ τὰ μοναστήριά της, διότι ἅγιος κατὰ τὴν χριστιανικὴν τῆς λέξεως σημασίαν ἦτο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ μοναστήριον τὸ Ἱερὸν. Ὁ Ἀριστοφάνης ἄρα, διακωμῶδων ἐν τῷ Πλούτῳ αὐτοῦ τὰς δι' ἐγκοιμῶν θεραπείας τῶν ἀσθενῶν ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατ' οὐδὲν παρεμόρφωσε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐξέθηκε τὰ πράγματα ὡς εἶχον ἀκριβῶς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους (1).

προφανές, ἀφ' οὗ ἐν αὐταῖς ταῖς προκειμέναις ἐπιγραφαῖς ἀναφέρονται πίνακες, ὧν τὸ περιεχόμενον τοιοῦτον ἦτο.

(1) Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τῷ Πλούτῳ αὐτοῦ, διδασκάντι τὸ πρῶτον ἐν ἑταί 388 παρίσθῃ τὸν Πλούτον τυφλὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρέχοντα τὰ ἀγαθὰ του εἰς τοὺς ἀναξίους καὶ κακοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Χρεμύλος ἀναλαμβάνει νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἵνα δύνηται αὗτος τοῦ λοιποῦ νὰ διακρίνῃ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πλουτίζῃ πλέον τοὺς ἀξίους καὶ ἐναρέτους, ὡδήγησε δ' αὐτόν, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ δούλου του Καρίωνος, εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τὸ ἐν Παιραιεῖ, ὡς φαίνεται, ἔνθα αὗτος ἐγκοιμηθεὶς ἐθεραπεύθη.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην πραγματευόμενος ὁ ποιητὴς σατυρικώτατα παρέχει ἡμῖν, ἐν τοῖς στίχοις 620-626 καὶ 653-748, διδακτικωτάτην περιγραφὴν τῆς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους ἐγκοιμήσεως τῶν ἀσθενῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις, ἣν χάριν τῶν πολλῶν δημοσιεύω ἐνταῦθα ἐν παραφράσει:

ΧΡΕΜΥΛΟΣ

«. . . Ἐμπρὸς λοιπόν, ἃς ὀδηγήσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν τάχιστα τὸν θεόν (τὸν Πλούτον) καὶ ἐγκοιμίσωμεν αὐτόν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον . . . (πρὸς τὸν δούλον του Καρίωνα ἀποτεινόμενος): Καρίων, πρέπει νὰ πάρῃς τὰ στρώματα καὶ αὐτὸν τὸν Πλούτον νὰ ὀδηγῇς μετὰ προσοχῆς, φρόντισον δὲ νὰ πάρῃς καὶ ὅ,τι ἐντός τῆς οἰκίας εὖρῃς ἑτοιμον».

(Οὕτως ἀπέρχονται ὁ Χρεμύλος καὶ ὁ δούλος του Καρίων ὀδηγοῦντες τὸν Πλούτον εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον. Μετ' ὀλίγον ἐπανερχεται πλήρης χαρᾶς ὁ Καρίων καὶ διηγέται εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ Χρεμύλου τὰ γινόμενα καὶ τὴν θεραπείαν τοῦ Πλούτου ὡς ἐξῆς):

Οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν Ἱερὴν ἀσθὴν, ἀπ' αὐτῆς ἐκτείνου-
 τινός· ἐκστειλαμένης συσταλόουσας εἰς τὴν αὐτὴν ἀσθὴν τὴν

[illegible]

ΓΡΗΓ. Μὰ τίς ἀσέβητος ἀνθρώπος εἶναι γάρ τοις θεοῖσι καὶ ἀνθρώποις ἔστιν τῆς
ἀνυπακοῆς βαλάντιος!

ΚΑΡΔΙΟΝ. Ἀποδείκνυται πιστεύοντες ἐπὶ αὐτῷ ὡς τὸ κέντρον τοῦ θεοῦ. Ἀρ' οὐ
 δι' ἐκπερισσίου ἐστὶν τὰς ἑαυτοῦ ὑπερφανείας καὶ τὰ ἑλλὰ ἀνυψαίει διὰ τῆς προ-
 κατακρυψάσης θεοῦ; καὶ ὁμιλοῦνται ριζύντες ἐπὶ τῆς γλῶσσης πλεονόμοις, ἑκα-
 τήκοις τὸν Πλάστον ὡς ἑρμῆα, ἥτις δι' ἑαυτοῦ παρεκτάει διὰ τὸν ἑαυτοῦ
 τοῦ σπύριος ἐκ πύλλου.

γραν. Ταῖς αὖτε καὶ εἰς αὐτὰς παρακαλεῖται τὸν θεόν·

καρμικ. Ὁ ἄρχων εἰς Νουκλιόβας ὅπως εἶνε μὲν τυφλὸς, ἀλλ' ὅπως αἰσθάνεται πολὺ ἐπιτηδεύοντων ἑαυτὸν ὅσοι εἰδέσκουσιν, καὶ ἔλλοι πολλοὶ ἐκ διαφόρων ἀνθρώπων πύχοντες. Ἀγ' οὐ δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ θεοῦ ἔρριπεν τοὺς λόγους καὶ διεταξὴν ἡμᾶς νὰ καταβῶμεν προσέτας, ὅτι, ἂν τις ἀκούσῃ θύρονος, πρῶται μὲν φωνᾷ, ἅπαντες ἀναστὰς αἰσθάνεσθαι ἡρώους. Ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἔδωκα καὶ νὰ κομῶνται δοτὶ μὴ ἐνέλθωσι εἰς παρεκκλίαν ὅσων ἐκείνην, κείνην πληρὴν γυναικῶν, ἀρρώδων ἐπὶ τὴν κεφαλὴν της. Διαβολὴν ἐπιθυμῶ μὴ ἐκταλῆαι καὶ γλιστρίωσι εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅτε παρατηρήσας διακρίνω τὸν ἑρῶα ἀπαρκαίνοντα ἀπὸ τῆς ἑρῶας βραδείας τὰ γυναικάρματα καὶ τὰ σῶμα ἕκαστα περιβλέπων οὕτως ἅπαντας τοὺς βρωμικοὺς ἐξισταμένους ποὺ εἶχαν ὑπολειφθῆι πλεκοῦντιν τι καὶ καθήγια ταῦτα ἐμβάλλων αἰεὶ ἐντὸς στήθεος. Τὸ εὐσεβεῖς τοῦτο παραβήντων ἀπεκρίσθη νὰ σηκωθῇ καὶ ἐγὼ καὶ ἡγεσθεῖς αὐτοὺς εἰς τὸ ἀγγεῖον μὴ τὴν κοκοῦντιν

ΓΥΓΗ. "Αλλά, καὶ δὲν ἐροῦσθης τὸν θεόν;

καριον. Ναί, με τὴν ἀλλοίωσιν! Ἐροῦσθην μήπως ὁ θεός, σπαραγμένος, ὡς ἑμφανίζεται, με προλάβῃ καὶ φθάσῃ εἰς τὸ ἀγγεῖον πρὸ ἐμοῦ, δοῦναι περὶ τούτου ἀρκιὰ με ἐξοφᾶν ἐκ ἐλαφύ των. Ἡ γρατὰ δὲ ἀποσπᾶσθαι τοὺς ἐξ ἐμοῦ ὄφρους ἐξέστιν τῇ χειρὶ πρὸς τὸ ἀγγεῖον, ἀλλ' ἐγώ, σπῆρας, ὡς να ἤμην ὁ λαὸς ὅρις, ἐδάγκασα αὐτήν. Εἰμὲν δὲ ἀπέσπυον αὐτὴν τὴν χεῖρα καὶ περιεμάλλωθ' ὑπὸ τὸ σκίσασις της, οὐδ' ἐκινεῖτο, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πόθου ἐξέτρεμα πορδαί, αἱ ὁποῖαι ἐμῶν χερσῶν ἢ πορδαί βρωμωμωπῆσις. Ἐγὼ τότε κατεβρόχθησα μέγα μένος τὸ χορκοῦσις καὶ ἐπείτα, γοσταμῆεν πλέον. Ἰπποα να κοινῶθαι.

ΓΓΗΗ. Καὶ ὁ Θεὸς δὲν ἤργητο;

KAPION. Δὲν ἐξάρθωνε νὰ ἐλθῇ συνόχῃ δὲ τότε εἰς ἐμὲ καὶ γαλοῖόν τι πράγμα.
Ὅταν θῇ, ὁ θεὸς ἦτο πλησίον μου, ἐκλάσα φοβερά, διότι ἡ κοιλία μου ἦτο
γαμῆτή ἀπὸ αἵρια.

ΓΥΝΗ. Βεβαίως θα σὲ ἐπιχαίθῃ ὁ θεός.

ΚΑΡΙΘΟΣ. "Οχι, ἀλλ' ἡ Ἰατώ, ἥτις ἠκολούθει αὐτόν, ἐκοκκίνισεν ὀλίγον καὶ ἡ Πανάκεια ἐστρεψεν εἰς τὰ ὀπίσω τὸ πρόσωπον κρατοῦσα τὴν ρίνα, διότι αἱ προβαὶ μου δὲν μυρίζουσι σάν λιθανωτός.

πίστιν αὐτῶν εἰς τὸ θεῖον (ἴδε σ. 70) κατεκλίνοντο ἐν τῷ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἀδάτῳ. Ἐν ᾧ δὲ κοιμῶντο, ἐνεφανίζετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἐθεράπευεν αὐτούς, ὥστε τὴν πρωΐαν ἐξήρχοντο οὗτοι ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὕγιεις. Ἄν οἱ ἀσθενεῖς ἐβλεπον ὄνειρόν τι, ὅπερ ἐξήγουν μετὰ ταῦτα οἱ ἱερεῖς, ἢ ἂν αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπεδείκνυνεν αὐτοῖς τὰ πρὸς

ΓΥΝΗ. Καὶ ὁ θεός;

ΚΑΡΙΩΝ. Καθόλου δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τοῦτο.

ΓΥΝΗ. Θέλεις λοιπὸν νὰ εἴπῃς ὅτι ὁ θεὸς εἶνε ἀναίσθητος.

ΚΑΡΙΩΝ. Δὲν λέγω τοῦτο, ἀλλ' ὅτι εἶνε σκατοράγος.

ΓΥΝΗ. Ἀὐλίε!

ΚΑΡΙΩΝ. Τότε εὐθὺς ἐγὼ τρέμων ἐκ φόβου ἐκαλύφθην ὑπὸ τὸ σκέπασμά μου. Ἐκεῖνος δὲ ἐπεθεώρησε τοὺς ἀσθενεῖς ἐξετάζων μετὰ μεγάλης προσοχῆς τὰ νοσήματα. Ἐπειτα παιδίον τι ἔθεσε πλησίον αὐτοῦ λιθινὸν ἰγδίον, κοχλιάριον καὶ κιβώτιον . . .

ΓΥΝΗ. Σὺ δέ, ἡλεινὴ ἀνθρώπε, πῶς ἔδυνασθ' νὰ βλέπῃς ἄφ' οὗ λέγεις ὅτι ἦτο σκεπασμένος ὑπὸ τὸ σκέπασμά σου;

ΚΑΡΙΩΝ. Διὰ τοῦ ἐπανωφορίου μου, διότι εἶχε τοῦτο, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅχι ὀλίγας τρύπας. Πρῶτον παρεσκεύασεν ὁ θεὸς κατάπλασμα διὰ τὸν Νεοκλείδην διὰ τριῶν σκόρδων τῆς Τήνου, τὰ ὅποια ἐκοπάνισεν ἐντός τοῦ ἰγδίου ἀναμιγνύων γάλα ἀγριοκρομμύδας καὶ σκίνου καὶ ὕψου ἐκ τοῦ Σφηττοῦ· ἐπέθηκε δὲ τὸ φάρμακον ἐπὶ τῶν βλεφάρων αὐτοῦ ἀναστρέψας τὰ βλέφαρα διὰ νὰ αἰσθάνηται τὸν πόνον περισσότερον. Ἐκεῖνος δὲ ἐφώναξε καὶ ἐγερθεὶς ἔτρεχε θέλων νὰ φύγῃ· ἀλλ' ὁ θεὸς γελάσας εἶπε: «κἀθησθαι ἔθω μὲ τὸ ἱμπλαστρον, ὡς εἶσαι, χάρις εἰς ἐμὲ δὲν θὰ μεταβαίνης πλέον εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ δήμου διὰ νὰ ἐπιμαρῆς».

ΓΥΝΗ. Πόσον σοφός εἶνε ὁ θεὸς καὶ φίλος τῆς πόλεώς μας!

ΚΑΡΙΩΝ. Μετὰ τοῦτο ἐκάθησε πλησίον τοῦ Πλούτου, τῷ ἔπιασε τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ καθαροῦ λινοῦ μανδυλίου τῷ ἐσφύγγισε τὰ βλέφαρα. Ἡ Πανάκεια δὲ ἐκάλυψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ὅλον τὸ πρόσωπον δι' ἱερυβοῦ ὑδάσματος. Ἀκολούθως ἐσύριξεν ὁ θεὸς καὶ δύο ὄψεις κολοσσιαίου μεγέθους ἐξέρχονται ἐκ τοῦ ναοῦ.

ΓΥΝΗ. Θέέ μου!

ΚΑΡΙΩΝ. Ἐρποντες οὗτοι ὑπεκλήθον ὑπὸ τὸ ὕψος καί, ὡς μοὶ φαίνεται, ἔγλυφον αὐτοῦ τὰ βλέφαρα. Εἰς διάστημα δὲ ὀλιγώτερον ἢ ἕως ὅτου νὰ πῆς δέκα κοτύλας οἴνου, κυρά μου, ὁ Πλούτος ἠγγέρθη βλέπων. Ἐγὼ ἐχειροκρότησα ὑπὸ τῆς εὐχαριστήσεως καὶ ἐξύπνισα τὸν αὐθέντην. Ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς ἔγεινεν ἄφαντος καὶ οἱ ὄψεις ἀπῆλθον εἰς τὸν ναόν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς λοιποὺς ἀσθενεῖς, οἱ ἀφίνω νὰ ἐννοήσῃς τί ἐντύπωνεν ἔκαμεν εἰς αὐτοὺς τὸ πρᾶγμα. Ἠσυχάζοντο τὸν Πλούτον καὶ ὅλην τὴν νύκτα ἤμειναν ἔξυπνοι, ἕως ὅτου ἐξημέρωσαν. Ἐγὼ δὲ ἐδόξαζον τὸν θεόν ἐξ ὅλης καρδίας, διότι τὸν μὲν Πλούτον τοσοῦτον ταχέως ἐθεράπευσε τὸν δὲ Νεοκλείδην ἔκαμα περισσότερον τυφλόν, ἄφ' ὅτι πρότερον ἦτο.

θεραπείαν μέσα, τὴν χρῆσιν δηλ. φαρμάκων κτλ. θὰ ἐδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἦτο δυνατόν νὰ ἡσκειτο θεραπευτικὴ τις τέχνη. Τὸ συμπέρασμα ὁμῶς τοῦτο ἀποκλείεται καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφ' οὗ οὐδὲν τοιοῦτον ἐγίνετο, ἀλλ' ὁ Ἀσκληπιὸς ἐμφανιζόμενος ἐθεράπευεν αὐτὸς ἀμέσως τοὺς ἀσθενεῖς. Ἐξ ἄλλου δὲν δύναται τις νὰ πειραθῇ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ προκείμενα ἰάματα ἀλληγορικῶς, νὰ ἰσχυρισθῇ δηλ. ὅτι θεραπευτικὴ τις τέχνη ἡσκειτο ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τὰ ἰάματα πραγματικῶς ἐγίνοντο ἀλλ' οἱ ἱερεῖς ἀπέδιδον αὐτὰ τῷ θεῷ θέλοντες οὕτω καὶ τὴν ἐπιστημότητα τοῦ Ἱεροῦ νὰ ἐπαυξήσωσι καὶ τὴν ἱατρικὴν αὐτῶν τέχνην μυστικὴν νὰ τηρῶσι. Τοιοῦτός τις ἰσχυρισμὸς ἐδύνατο νὰ ἔχῃ πιθανότητά τινα, ἂν ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἀνθρωπίνως δυνατῶν ἰαμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ χωλῶν καὶ τυφλῶν, περὶ γυναικὸς φερούσης τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ πέντε ἔτη καὶ τῶν τοιούτων.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἀνάπτυξις καὶ ἔξαρσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Ἱεροῦ τούτου ἐπιστημότης δὲν ἦσαν ἀποτελέσματα τῆς ἐν αὐτῷ ἀσκήσεως ἱατρικῆς τινος τέχνης, διότι οὐδεμία θεραπευτικὴ ἡσκειτο ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ εὐπιστίας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ὅτι δὲ τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ εἰς τὸ θεῖον πίστις, ὅτι τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο τοσοῦτον νὰ ἐξαρθῇ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἀπλῶς διὰ μέσων στηριζομένων ἐπὶ τῆς δεισιδαιμονίας, ἄνευ ἀσκήσεως ἐν αὐτῷ θεραπευτικῆς τινος τέχνης, δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον δι' ἡμᾶς ἔχοντας ὑπ' ὄψιν αὐτὰ τὰ σήμερον τελούμενα ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς ἰάματα. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ γινόμενα ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐν Lourdes, οὔτε ἐν τῷ ναῷ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἐν Τήνῳ· ἀρκεῖ νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς θαύματα γινόμενα ἐν μέσαις Ἀθήναις,

τὰ μετὰ τοσαύτης βεβαιότητος καὶ πειθοῦς ἀναγγελλόμενα καὶ διαδιδόμενα ὥστε καὶ ἀνεπτυγμένους ἀνθρώπους νὰ ἐμβάλλωσιν ἀληθῶς εἰς πειρασμὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ταῦτα νὰ γίνωνται ὑπ' αὐτῶν πιστευτά (1). Ἀλλῶς οὐδὲ δύνатаί τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι τινὰ τῶν κατ' ἐπίφασιν θαυμάτων τούτων εἶνε ἀληθῶς πραγματικὰ ἰάματα γινόμενα εἰς

(1) Χάριν τῶν ξένων κυρίως, ὅσοι μέλλουσι νὰ ἀναγνώσωσι τὸ βιβλίον μου τοῦτο, ἀναφέρω ἐνταῦθα πρόσφατά τινα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἰαμάτων γινόμενα ἀκριβῶς κατ' ὃν τρόπον καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου τὸ πάλαι ἱάματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ δι' ἐγκοιμηθείως.

Τῇ 25 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου (1899) ἰάματα διὰ θαυμάτων ἐγένοντο ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, περὶ ὧν θόρυβος καὶ πολὺς λόγος ἐγένετο ἐν τῇ κοινότητι καὶ ἐν ταῖς ἡμερίσιν. Ἡ ἡμερίς «Ἀκρόπολις» ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τῆς 26 Μαρτίου, ἐδημοσίευσεν τὰ ἑξῆς:

«... Ἐκ τοῦ Μητροπολιτικοῦ μεγάρου διηυθύνθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Μητροπόλεως. Ἡ εἰδησις περὶ τῶν γενομένων θαυμάτων εἶχε συγκεντρώσει ἄπειρον κόσμον. Ἦτο ἐντελὴς ἀδύνατος ἡ εἰσοδος εἰς τὸν ναόν.

Πέριξ τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος εἶχον συναθροισθῇ ἀπὸ περάτων τῶν Ἀθηνῶν τυφλοὶ, παράλυτοι, τρελλοὶ, χωλοὶ, ἐπιληπτικοὶ καταρτίσαντες κύκλον τοῦ ὁποίου ἡ διάσπασις ἦτο ἀδύνατος ἐντελῶς.

Εἰσῆλθομεν διαγκωνιζόμενοι καὶ συνθλιδόμενοι εἰς τὸν ναόν. Ἐξήτησαμεν νὰ ἴδωμεν κανένα ἐκ τῶν ἐπιτρόπων, ἀλλ' οὐδεὶς ἀτυχῶς ἦτο παρὼν. Μόνον εἰς ἀντιπρόσωπος τῶν ἐπιτρόπων, ὁ κ. Ν. Ξενοφώντας, κατεγίνετο εἰς τὴν πώλησιν τῶν κηρίων τὰ ὁποῖα ἀνάρπαστα ἐγίνοντο ἀπὸ τὰ εἰσελκύνοντα πλήθη τῶν προσκυνητῶν.

— Εἶνε ἀληθὴ τὰ γεγόμενα θαύματα; τὸν ἠρωτήσαμεν.

— Ἀληθέστατα, μὰς εἶπεν ἐν συγκινήσει. Ἦτο ἡ ὥρα 3 1/2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ οἱ ἱερεῖς ἑφάλλον τὰ νυκτερινὰ τροπάρια, ὅτε μία κόρη ὀνόματι Εὐαγγελία Γεωργαῖα ἑτῶν 17, παράλυτος ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ἔρρηξε κρημὴν ἐνῶ ἔκοιματο. Ἡ μήτηρ τῆς ἡ ὁποία εὗρίσκειτο τὴν στιγμὴν ἐκείνην πλησίον τῆς τὴν ἠρώτησε τί ἔπαθε. Ἀλλ' ἡ κόρη δὲν ἤμποροῦσε νὰ ὁμιλήσῃ, διότι εἶχε λιποθυμήσει. Ὅταν συνῆλθε τὴν ἐρωτᾷ ἡ μητέρα τῆς τί ἔπαθε. Καὶ ἐκείνη διηγήθη ὅτι στὸν ὕπνο τῆς εἶδε μιὰ μαυροφθόρα, ἡ ὁποία τὴν ἐτράδεξε καὶ τὴν ἐσήκωσε. Τότε ἡ μήτηρ τῆς ἀνήγειρε τὰ σκεπάσματα μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε περιτυλίξει τὸ παράλυτον πόδι τῆς καὶ τῆς εἶπε νὰ δοκιμάσῃ νὰ περιπατήσῃ. Καὶ ἡ κόρη ἐσηκώθη ἀμέσως καὶ ἐπεριπάτησεν! Ὅταν εἶδε τὸ θαῦμα ὅλος ὁ κόσμος ἔγερυκέντης καὶ προσηυχῆθη εἰς τὸν Θεόν.

Αὐτὸ ποῦ σὰς λέγω τὸ εἶδα μόνος μου. Τὰ ἄλλα τρία θαύματα μοῦ τὰ εἶπαν οἱ παριστάμενοι χριστιανοί. Οὕτως ὁ ὑπάλληλος τοῦ κ. Λάρδη Γεώργιος Μπο-

κατὰ φαντασίαν ασθενεῖς, εἰς νευροπαθεῖς καὶ ὑστερικοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ εἰς ταῦτα τὰ παρ' ἡμῶν οὐχὶ σπανίως συμβαίνοντα ἀποβλέπων εὐκόλως ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης τὰς αὐτὰς εἶχε πάντοτε ἀδυναμίας καὶ πείθεται ὅτι δὲν ἦτο ἀνάγκη

γιατῆροὺς, βωδὸς ἐπὶ πολλὸν καιρὸν ὠμίλησεν. Ἐπίσης ὁ ἐπιληπτικὸς Ἀλέκος Φιλιππίδης ἰατροῦθι ἐντελῶς καὶ εἰς ἄλλος βωδὸς τοῦ ὁποῖου μοῦ διαφεύγει τὸ ὄνομα ἔγενε καλὰ.

Ὅλγας δὲ ἡμέρας πρότερον ἄλλο πολύκροτον λαμπρὸν ἐγένετο ἐν Πειραιεὶ ὑπὸ τῆς ἁγίας Βαρβάρας, τοσούτῳ μᾶλλον περιέργον, καθ' ὅσον ἐγένετο εἰς κόρην ἀνεπτυγμένην ἐκ γνωστῆς εὐπόρου οἰκογενείας ἀνηκούσης εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐν Πειραιεὶ κοινωνικὴν τάξιν. Ἡ αὐτὴ ἑφημερίς «Ἀκρόπολις» ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τῆς 12 Μαρτίου ἐδημοσίευσεν περὶ τοῦ ἰαμακτοῦ τούτου τὰ ἑξῆς:

«... Ἐξήτησαμεν χθὲς τὴν ἄδειαν νὰ ἴδωμεν τὴν θεραπευθεῖσαν διὰ θαύματος δεσποινίδα Φωφὴν Βέλλα καὶ ἐλάδομεν αὐτήν. Συγκεκριμένη ἐκ τοῦ γεγονότος ἡ ἀξιώσιμος δεσποινὴ τοῦ Πειραιῶς κ. Βέλλα μᾶς ἐδέχθη φιλοφρόνως.

Ἡ κ. Βέλλα ἐξέθηκεν ἡμῖν τὰς ἐνεργείας τῆς ἐπὶ ὁκτὼ ἡδὴ μῆνας παρὰ διαφόροις ἰατροῖς τοῦ τε ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πρὸς θεραπείαν τῆς ἐξαρθρώσεως τῆς χειρὸς. Πρὸ μηνῶν ὁ κ. Βέλλας μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ κατέφυγεν εἰς Νεάπολιν πρὸς τοὺς ἐκεῖ διαπρεπεῖς ἰατροὺς κ. κ. Γκαλῶται καὶ Νταντόνα καὶ ἐξήτησε τὴν γνώμην των. Ἀπὸ κοινοῦ ἐγγράφως ἐπιστοποίησαν ὅτι ἀδύνατος καθίσταται ἡ θεραπεία, ἐναπομένει δὲ ἡ ἐγγείρησις ὅταν δεινωθῇ τὸ πάθημα.

Ἀπηλπισμένοις ἐπανῆλθον εἰς Πειραιᾶ. Ἡ ἐξάρθρωσις ἐκράτει ἀκίνητον τὴν χεῖρα. Καὶ ἐξηκολούθει αὕτη ἡ κατάστασις μέχρι τῆς 14 π. μ. ὅποτε συντελέσθη τὸ μέγα ἀληθὺς γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐν ταῖς λεπτομερείαις προθυμοποιεῖται ν' ἀφηγηθῇ αὐτὴ ἡ ἰδία δεσποινίς.

Μετὰ τῶν ἡμερῶν εἶχον μεταδῆ μετὰ τῆς μητρὸς τῆς εἰς τὸν ἐξοχικὸν ναὸν τῆς ἁγίας Βαρβάρας, ὅπως προσκυνήσουσιν. Ἐκεῖ ἐμπνευσθεῖσαι παρέλαβον τὴν εἰκόνα τῆς ἁγίας καὶ τὴν ἐχρύσωσαν, θέσασαι ὑπὸ τὴν εἰκόνα τὴν πάσχουσαν χεῖρα ἐπίσης χρυσῇ. Τὴν 12 π. μ. εἶδεν ἡ κόρη καθ' ὕπνου τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, λέγουσαν πρὸς αὐτήν: «Νὰ μ' ἀγαπᾷς καὶ νὰ μὲ σέβῃς. Νὰ μεταδῇς καὶ ἀνάψῃς τὰ κανδύλιά μου». Τὴν ἐπομένην, καίτοι ἡ ἡμέρα ἦτο βροχερά, ἐν τούτοις ἐφ' ἡμέρῃς ἐξετέλεσαν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἁγίας. Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας ἡ δεσποινὴ Βέλλα εἶδεν ἄλλο ἐνύπνιον, τὸ ὁποῖον ἡσύχως καὶ ἐν συγκινήσει ἤρchiσεν ἀφηγομένη.

— Εἶδον, εἶπεν, ἀφ' ἧς ὅτι εὗρέθην ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Βαρβάρας. Κόσμος παρίστατο καὶ ἄλλος ἐκεῖ ἀρχιεπὶς. Προσῆλθον διὰ νὰ ἀσπασθῶ τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ εἶχεν εξαφανισθῇ ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς. Ἀντ' αὐτῆς δὲ ἐντὸς τοῦ πλαιοῦ ὑπῆρχε μεγαλοπρεπὴς θρόνος καὶ ἐπ' αὐτοῦ μία ὠραιότατη γυνή, ἡ ἁγία Βαρβάρα. Ἐπλησίασα καὶ τὴν ἐφίλησα εἰς τὰ πρόσωπον. Ὁ κόσμος διε-

ἀσκήσεως θεραπευτικῆς τινος τέχνης ἐν τῷ Ἱερῷ ὅπως ἀναπτυχθῇ καὶ ἐξαρθῇ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἢ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ γείνη τὸ Ἱερὸν τοσοῦτον περίφημον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦτῃ τῆς Ἐπιδάουρου, κατὰ τὰς προκειμένας ἐπιγραφὰς τῶν ἱαμάτων (πρβ. καὶ τὸ ἐν σ. 18 σημ. 1 ἱαμα), καὶ ἐν γένει τὰ ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις γινόμενα ἰάματα δι' ἐγκοιμήσεων δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ πειραθῇ τις νὰ ἐξηγήσῃ οὐδὲ τῇ βοήθειᾳ

μαρτυρήθῃ διὰ τοῦτο, τὸ ὅποιον θεωρήσιν ὡς ἀσέβειαν. Ἐσπυσα τότε ἐγὼ νὰ ζητήσω γονυπετῆς συγχώρησιν, ἀλλ' ἡ ἁγία παραλαβοῦσά με μετέθετο ἐπὶ τῶν γονάτων, ζητοῦσα νὰ με ἀποτρέψῃ τῆς ἰδέας ὅτι ἔπραξα ἀσέβειαν.

Μὲ ἠρώτησε διὰ τὴν κατάστασιν τῆς χειρὸς μου καὶ ἐπὶ τῇ δηλώσει μου ὅτι πᾶσχει εἰσέτι, μετέθετάς μου ὅτι θὰ ἰατρευθῶ. Μετὰ ταῦτα μ' ἔφερε πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Ἀναστάσεως, πρὸ τῆς ὁποίας φέρονται οἱ ἁμαρτωλοὶ κάτω νύδοντες. Ἐκεῖ λέγει δυνατὰ-δυνατὰ: «Βλέπεις τίποτε εἰς τὴν εἰκόνα;». Τῷ ὄντι, ἀπήντησα, ὅτι βλέπω ἵνα τῶν ἁμαρτωλῶν πᾶσχοντα τὴν χεῖρα. «Εἰ λοιπόν, μοῦ λέγει τότε ἡ ἁγία Βαρβάρα, ἡ ἀσθενεία σου μετέβη εἰς τὸν ἄπιστον αὐτόν, σὺ δὲ θὰ γείνης καλά καὶ νὰ πᾶς νὰ παίξῃς πιάνο, πρόσχε ὅμοις μὴ κοπιᾷς πολὺ».

Ἦρχισα τότε ἐγὼ γεμάτη ἀπὸ χαρὰν νὰ εὐχαριστῶ τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, ἀλλ' αὕτη εἰς ἀπάντησιν μοὶ ἔδειξε τὴν Παναγίαν λέγουσα: «Νὰ αὐτὴν καὶ μόνην νὰ εὐχαριστῇς».

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀφηνείσθην μετὰ τὴν χεῖρα θεραπευθεῖσαν.

Ἐξεπλάγην, ὑπέθεσα ὅτι κοιμῶμαι ἀκόμη, δὲν τὸ ἐπίστευα. Ἠγέρθην τῆς κλίνης μου καὶ διεθυόμην πρὸς τὸ πιάνο, ὅπου . . .

«Ἐξετέλεσε καλλιτέρας ἀπὸ καθὲς ἑλλην φορὰν τὴν «Μποέμ», προσέθηκεν ἡ μήτηρ τῆς διακόπτουσα».

— Καὶ δὲν αἰσθάνεσθε κύριαις τινά, δεσποινίς;

— Πανταλῶς, Κύρια. Καὶ πρὸς ἀποδείξιν τῶν λόγων μου, καίτοι εἶχον μάθημα σήμερον ἐπὶ τοῦ κλειδοκουβάλου, διὰ νὰ πεισθῇτε θὰ ἐκτελέσω μουσικὸν τεμάχιον.

Τῷ ὄντι δὲ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν ἡ δεσποινὶς Βίλλα πρὸ τοῦ πιάνου ἐπιχαρίτως καθήμενη ἔδιδε δείγματα τῆς ἰσχύος τῆς χειρὸς τῆς καὶ τῶν μουσικῶν γνώσεως αὐτῆς.

Ἐπαύσθημεν. Δὲν ἔμενε τίποτε πλέον νὰ μάθω. Τὸ θαῦμα ἦτο χειρομαστό. Σχόλια δὲν χρειάζονται. Αὐτὴ ἡ δεσποινὶς Βίλλα εἰς τοὺς ἐρωτώμενους αὐτῇ ἀπαντᾷ:

— Δὲν γνωρίζω καὶ ἐγὼ πῶς συνέβη τὸ πρᾶγμα. Τὸ Σάββατον τὸ ἑσπέραν κατέλιθην πᾶσχουσα καὶ τὴν ἑπομένην ἀφηνείσθην καλά».

μαγνητισμοῦ ἢ ὑπνωτισμοῦ, ὡς τοῦτο πράττουσιν ἄλλοι τε καὶ ἰδίως ὁ Carl du Prell ἐν βιβλίῳ αὐτοῦ « Die Mystik der alten Griechen » ἐκδοθέντι ἐν Λειψία τῷ 1888.

Ὡς πρὸς τὰ ἐκ τῶν προκειμένων ἐπιγραφῶν συμπεράσματα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἀναπτύξεως τῆς ἱατρικῆς ἴδε σ. 283 κ.έ.

II

Αἱ θεραπείαι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐν τῷ Ἰερῷ.

Ἐνῷ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους οὐδεμία ἱατρικὴ τέχνη ἤσκειτο ἐν τῷ Ἰερῷ, τὰ δὲ γινόμενα ἰάματα ἦσαν ἀπλῶς θαύματα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅτε ἐμειοῦτο βαθμὴν ἢ πρὸς τὸ θεῖον πίστις, οἱ διευθύνοντες τὰ τοῦ Ἱεροῦ ἠναγκάσθησαν, ἵνα τηρῶσιν ἀμείωτον τὴν τοῦ Ἱεροῦ ἐπισιμότητα, νὰ τραπῶσιν ἀληθῶς εἰς τὴν ἄσκησιν ἐμπειρικῆς τινος θεραπευτικῆς τέχνης. Καίπερ ὅμως οὕτω μεταβληθέντων τῶν πραγμάτων, τὸ Ἱερὸν δὲν ἐγένετο τότε νοσοκομεῖον τι ἢ θεραπευτήριον, κατὰ τὴν σημερινὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλ' ἐτήρησε τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, διότι τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐν χρήσει τιθέμενα θεραπευτικὰ μέσα ὑπεδεικνύοντο αὐτοῖς κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἐπίστευον οὗτοι ὅτι ὁ θεὸς ἦτο ὁ ἐπιδεικνύων καὶ ἐπιβάλλων αὐτοῖς ταῦτα. Τοῦτο κατωρθώθη διὰ γενομένης μεταβολῆς εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐγκοίμησιν τῶν ἀσθενῶν.

Ὡςπερ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐμάθομεν, κατὰ

τούς ἑλληνικούς χρόνους, τοὺς μέχρι τέλους τοῦλάχιστον τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., οἱ ἀσθενεῖς κατακλινόμενοι τὴν νύκτα ἐθεραπεύοντο ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὥστε τὴν πρωΐαν ἐξήρχοντο ἐκ τοῦ Ἀδᾶτου ὑγιεῖς. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως μετεβλήθησαν τὰ κατὰ τὴν ἐγκοιμήσιν οὕτως, ὥστε οἱ ἀσθενεῖς, διαρκούσης τῆς ἐγκοιμήσεως, δὲν ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀλλ' ἐβλεπον ὄνειρον, δι' οὗ ὁ θεὸς ὑπεδήλου αὐτοῖς τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων μέσων πρὸς θεραπείαν των. Ἄν δὲ τὸ ὄνειρον ἦτο ἀσαφές, παρείχετο προσφορωτέρα εὐκαιρία τοῖς ἐν τῷ Ἱερῷ ὅπως οὗτοι ἐρμηνεύοντες αὐτὸ ἐπιτηδεύωσι ὑποβάλλωσι τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ἣν ἐνόμιζον ἀναγκαίαν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν θεραπείαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δῆθεν παραγγελλομένην. Εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι ἐνίοτε κατωρθοῦτο ὥστε ἀντὶ τοῦ ἀσθενοῦς νὰ ὀνειρεύωνται αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς, οὐδ' εἶχον λόγον οἱ ἀσθενεῖς νὰ ἀπιστῶσιν εἰς τοιαύτας διαβεβαιώσεις τῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ (1).

Οὕτως εἶχον μεταβληθῇ τὰ πράγματα ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὠρισμένως δ' εἶπεῖν, κατὰ τοὺς μ. Χ. χρόνους (2). Οἱ τότε εἰς τὸ Ἱερόν καταφεύγοντες

(1) Οὗτω καὶ Ἀριστείδης ὁ ρήτωρ ἐπίστευεν ὅτι ἀντ' αὐτοῦ ὠνειρεύετο ὁ νεώκορος τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἀριστείδης: Ἱεροὶ λόγοι, Β' σ. 473. Γ' σ. 491. 'Εδ., Dind.).

(2) Ὁ Thraemer (Pauly's Encycl. II σ. 1687) ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγίνοντο ἐν τῷ Ἱερῷ αἱ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν, διὰ θεραπευτικῶν δηλ. μέσων ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ δι' ὀνείρων. Ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς τοῦτο τὸ ἐν τῇ Anthol. Pal. VI, 330, ἐπιγράμμα Αἰσχίνου τοῦ ρήτορος:

Θνητῶν μὲν τέχναις ἀπορούμενος, εἰς δὲ τὸ θεῖον
ἐλπίδα πᾶσαν ἔχων, πολυτῶν εὐπαιδας Ἀθήνας,
ἰάθην ἑλθών, Ἀσκληπιέ, πρὸς τὸ σὺν ἄλσος,
ἔλκος ἔχων κεφαλῆς ἐνιαύσιον, ἐν τρισὶ μῆσιν

καθ' ὃ ὁ Αἰσχίνης οὗτος πάσχων ἐξ ἔλκους ἐν τῇ κεφαλῇ ὑπεβλήθη εἰς θεραπείαν

ΕΠΙΕΡΕΩΣ ΠΙ ΔΙΑ ΑΝΤΙΟΧΟΥ
ΛΙΟΥΛΙΟΝ ΑΠΕΛΛΑΣΙΔΡΙΕΥΣ ΜΥΛΑΣΕΥΣ ΜΕΤΕΤΙΕΜΦΕΜΗ
ΠΙΟΤΟΥΘΕΟΥΠΟΛΛΑΚΙΣΤΕΙΣΝΟΣΟΥΣ ΕΝ ΠΙΠΤΟΝ ΚΑΙ ΑΠΕΡ
ΕΛΘΗ ΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΔΗΤΟΝ ΠΛΟΥΝΕΝΑΙΤΕΙΝ ΗΕΚΕΛΕΥΣΕΝ
ΕΜΗΠΟΛΛΑΣΙ ΓΠΕΣΘΑΙ ΕΠΕΙΔΕΕΤΕΝΟΙ ΗΗΝΕΠΙΕΡΕΩ
ΕΛΕΥΣΕΝΕΤΙΔΥΟΗ ΜΕΡΑΣΣΥΝΚΑΛΥΨΑΣΘΗΝΚΕΦΑΛΗΝ
ΕΝΑΙΣΟΜΒΡΟΙΕΤΕΝΟΝΤΟΤΥΦΟΝ ΚΑΙ ΑΡΤΟΝΤΙ ΠΡΟΛΑΒΕΙΝ ΤΟ
ΝΑΜΕΤΑΘΡΙΑΔΑΚΟΣ ΑΥΤΟΝ ΔΙΑΥΤΟΥΛΟΥΣΘΑΙ ΔΡΟΜΟΥΝΗΝ ΑΤΕ
ΖΩΑΙΚΙΤΗΝ ΟΥΠΡΟΛΑΜΒΑΝΕΙΝ ΤΑ ΑΚΡΑΙΕΣ ΔΕ ΠΑΤΟΒΡΕΑΙΠΡΟΣ
ΤΑΣ ΑΚΟΛΙΣΤΕΝ ΒΑΝΕΙΩΤΡΟΣΤΡΙΒΕΣΘΑΙ ΠΙΟΙΧΟΙ ΠΕΡΙΠΛΑΤΟΧΗ
ΣΑΥΤΗ ΠΕΡΘΑΙΩΡΑΙΣΑΦΗΤΗΛΩΣΑΣΘΑΙΑΝΥΤΟΔΗΤΟΝ ΠΕΡ
ΕΤΕΙΝ ΠΡΙΝΕΙΒΗΝΑΙ ΕΝΤΩΙΡΑΛΑΝΕΙΩΕΙΣΤΟΘΕΡΜΟΝΥΔΩΡ
ΕΙΝΟΝΤΕΡΙΧΕΑΣΘΑΙ ΜΟΝΟΝ ΛΟΥΣΑΣΘΑΙ ΚΑΙ ΑΤΙΚΗΝ ΔΕ ΝΑ
ΤΩ ΒΑΛΛΕΙ ΚΙΝΗΘΥΣ ΑΙΔΕΚΑΗΤΙΩΝΗΤΙΟΝ ΗΕΛΕΥΣΕΙΝ ΝΕ
ΤΑΛΑΜΕΩΑΙ ΕΝΤΟΣΤΙ ΠΡΟΛΑΒΕΙΝ ΜΙΑΔΗ ΜΕΡΑΤΙΟΝ ΤΟΣΜΟΥΤΑ
ΛΑΜΟΝΟΝ ΕΙΠΕΝ ΜΕΛΙΕΜΒΑΛΛΕΕΙΣΤΟΙΜΑΙΝΑΔΥΝΗΤΑΙΔΙΑ
ΠΤΕΙΝ ΕΤΕΙΔΕΕΔΕΗΘΗΝΤΟΥΘΕΟΥΘΑΤΟΝ ΜΕΑΤΡΟΥΣΑΙΩΗΗΝ
ΠΥΚΝΑΛΩΣΙΝ ΕΧΡΕΙΜΕΝΟΣ ΟΛΟΣ ΕΙΕΝΑΙ ΚΑΤΑΤΑΣΑΚΟΣ ΕΚΟ
ΑΒΑΤΟΥ ΠΑΙΔΑΤΟΝ ΔΕ ΗΤΕΙΣΘΑΙΘΥΜΙΑΤΗΡΙΟΝ ΕΧΟΝ ΑΤΗΤΟΝ
ΚΑΙ ΤΟΝΙΕΡΕΑΛΕΓΕΝΤΕΘΕΡΑΠΕΥΣΑΙ ΧΡΗΔΕΝΤΟΔΙΔΟΝΑΙΤΑΙ
ΚΑΙ ΕΤΟΙΗΣΑΣΙΔΟΝ ΚΑΙ ΧΡΕΙΜΕΝΟΣ ΜΕΝΤΟΣΑΣΙ ΚΑΙ ΤΙΝΑΤΥ
ΟΥΡΩΗΑΤΕΣΑΛΟΥΣΙ ΕΙΝΟΥΛΕΟΥΚΗΛΗΤΑΤΑΥΤΑ ΕΝΕΝΕΛΑΝΕ
ΡΑΤΑΦΟΥΗΛΑΘΟΝΗΡΑΤΟΔΕ ΜΟΥΚΑΤΗΣΣΕΙΛΑΧΙΡΟΣΚΑΙΤΕ
ΜΑΣΤΟΥΗΛΑΕΕΤΕΣΗΜΕΙΛΕΤΗΘΟΥΟΝΤΟΣ ΜΟΥΦΛΟΣΑΝΑΔΕΑΝΗ
ΕΑΠΕΦΛΕΥΣΕΤΗΝ ΧΕΙΡΑΣΥΚΑΙΦΥΚΤΑΙΝΑΣΕΑΝΘΕΖΑΙΜΕΤΟ
ΝΙΣΟΝ ΕΥΠΗΣΗ ΧΕΙΡΕΤΕΝΕΔΕΠΙΜΕΙΝΑΝΤΙΜΟΙΑΝ ΗΘΟΝ ΜΕ
ΤΕΛΑΟΥΧΗΕΑΣΘΑΙΠΡΟΣΤΗΝΚΕΦΑΛΑΑΓΓΑΝΕΠΤΕΝΟΝΗΗΝΗ
ΤΟΥΝΤΗΝΚΕΦΑΛΗΝΣΗΝΕΒΗΟΥΝΦΙΛΟΛΟΠΗΣΑΝΤΙΠΟΤΟΝΤΑΝ
ΦΕΘΗΝΑΙΧΗΤΣΑΜΕΝΟΣΤΩΕΛΛΙΟΑΠΗΛΑΠΗΝΤΗΣΚΕΦΑΛΑΝΤ
ΑΣΑΝΑΡΤΑΓΑΙΣΕΘΑΙΟΥΧΙΟΠΡΟΖΗΝΣΤΑΦΥΛΗΝΚΑΙ ΕΑΡΤΕΡ
ΤΟΤΟΤΑΡΕΒΛΕΣΑΤΟΝΘΕΙΟΝΤΩΤΟΚΑΙΤΡΟΣΤΑΡΙΣΘΗΛΕΟ
ΕΚΑΙ ΑΝΑΠΤΑΤΑΥΤΑΧΑΡΗΝΕΛΑΟΥΚΑΙΤΙΝΕΤΑ

Ev col. 279

ΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΠΕΛΛΑ

ἀσθενεῖς ὑπεβάλλοντο εἰς τινὰ δίαιταν περὶ τὴν τροφήν καὶ εἰς σωματικὰς τινὰς ἀσκήσεις καὶ ἐποιοῦν χρήσιν λουτρῶν καὶ φαρμάκων τινῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δῆθεν δι' ὀνείρων παραγγελλομένων. Ταῦτα διδάσκει ἡμᾶς ἐπιγραφὴ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ εἰκονιζομένη ἐν τῷ προσηρτημένῳ ἐνταῦθα φωτοτυπικῷ πίνακι. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀφιέρωσεν ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Μικρασιάτης Μ. Ἰούλιος Ἀπελλάς, ὅστις ἀσθενὴς ὢν ἐθεραπεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐκθέτει δὲ οὗτος ἐν αὐτῇ τὰ τῆς ἀσθενείας του καὶ τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ παραγγέλματα τοῦ θεοῦ ὡς ἐξῆς περίπου (1) :

Ἐπὶ ἱερέως Ποπλίου Αἰλίου Ἀντιόχου
Ἐγώ, Μ. Ἰούλιος Ἀπελλάς ἐκ Μυλάδων τῆς Καρίας, φιλάσθεος ὢν καὶ ἐκ δυσπείρας πάσχων, ἦλθον εἰς Ἐπίδauρον προτραπείς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ ταξειδίου, ἐν Αἰγίνῃ, μοὶ παρήγγειλεν ὁ θεὸς νὰ μὴ ὀργίζωμαι ποτὺ. Ἀφ' οὗ δὲ ἐβόασα εἰς τὸ Ἱερόν, μοὶ παρήγγειλε νὰ καλύψω τὴν κεφαλὴν

ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπὶ τρεῖς μῆνας. Ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἐθεραπεύθη οὗτος, νομίζω ἀποδεχτὴν, διότι ἄλλος τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου κατ' ἐξοχὴν ἰδύνατο νὰ καλεῖται· ἀλλ' ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Αἰσχίνης ἐν ἑλληνικοῖς καὶ οὐχὶ ἐν ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἤκμαζε, ὅτι ἦτο δηλ. Αἰσχίνης ὁ ἐξ Ἑλευσίνος, ὁ ρητορικὰς τέχνας συγγράψας, ἀδέσβαιον εἶνε. Ὁ Reitzenstein (Pauly's Encycl. I σ. 1062) εἰκάζει ὅτι ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπιγράμματι πρόκειται περὶ ῥήτορος Αἰσχίνου, τοῦ συγχρόνου καὶ πολιτικοῦ ἀντιπάλου τοῦ Πομπηίου.

Ἐπὶ πλέον ὁ Thraemer ἐπικαλεῖται τὸν Cureulio τοῦ Πλαύτου (στ. 62, 245 κ. ἐ. 260 κ. ἐ.), οὗτινος τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον προέρχεται ἐκ τῶν μετὰ τὸ 303 π. Χ. χρόνων. Ἀλλὰ κατὰ τὰ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ταύτῃ ὁ μαστροπὸς τὸ ἐπάγγελμα Καππαδόκης πάσχων κατεκλιθὲν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῷ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ἐνθα εἶδεν ὄνειρον ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἵστατο μακρὰν καὶ εἰς τὸν ἐπλησίαζε περιφρονῶν αὐτόν, τούτου δὲ τοῦ ὁνείρου ζητεῖ τὴν ἐρμηνείαν. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἐπεται ὅτι τότε δι' ὀνείρων ὑπεδηλοῦντο τὰ πρὸς θεραπείαν μέσα, διότι δὲν ἔχει τις λόγον νὰ δεχθῇ ὅτι, ἂν ὁ Ἀσκληπιὸς ἤθελε νὰ θεραπεύσῃ τὸν Καππαδόκην καὶ ἐπλησίαζεν αὐτόν, δὲν θὰ ἐθεράπευεν αὐτόν ἀμέσως, κατὰ τὸν τρόπον δηλ. τὸν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἱαμάτων καὶ ἐν τῷ Πλούτῳ τοῦ Ἀριστοφάνους (πρβ. καὶ Herrlich: Epidaurus σ. 31 σημ. 3).

(1) Μεταγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ βιβλιογραφίαν ἴδε ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 33 ἀρ. 5.

πίνη γάλα καὶ ἄψινθιον μετὰ ὄξους, νὰ λαμβάνη ὡς φάρμακον ἐμετικὸν βαλάνους δρυὸς μετὰ μέλιτος, νὰ πίνη ἑλαιον ὡς δυναμωτικὸν τῶν νεύρων καὶ τῶν ὀστέων κτλ.

Ὁ αὐτὸς δὲ τρόπος τῆς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ἡ δι' ὀνείρων ὁηλ. ὑποδῆλωσις τῶν θεραπευτικῶν μέσων, ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς Ἀσκληπιείοις, οἷον λ. χ. ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ Ἀσκληπιείῳ ὡς μαρθάνομεν ἐκ τῆς ἐν σελ. 254 σημ. 3 ἐπιγραφῆς ἐκ Ρώμης. Κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ὁ Ἀσκληπιὸς πλευριτικὸν τινα ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ ἐπιθέσῃ ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἔμπλαστρον ἐκ τέφρας μετὰ οἴνου, ἄλλον δὲ τινα πάσχοντα αἱμοπτυσίαν ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ τρώγῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κουρκουνάρια μετὰ μέλιτος, τυφλὸν δὲ τινα ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ ἀλείψῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τοὺς ὀφθαλμοὺς δι' ἄλοιφης ἐξ αἵματος λευκοῦ ἀλέκτορος ἀναμειγμένον μετὰ μέλιτος (1). Ἐπίσης ἐν τῷ ἐν Λεδήνῃ (2) τῆς Κρήτης Ἀσκληπιείῳ ἐθεραπεύθη ὁ Πόπλιος Γράνιος, ὅστις ἐπὶ διετίαν ἐκ δεινοῦ ἔπασχε βηχὸς οὕτως ὥστε βήχων ἐξέβαλλε σάρκας πλήρεις πύους μετὰ αἵματος. Τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ παραγγελθέντα αὐτῷ θεραπευτικὰ μέσα συνίσταντο εἰς τὸ νὰ λαμβάνη ὡς τροφήν καὶ πόσιν εὐζωμον (3), πιπέρι ἐντὸς θερμοῦ ὕδατος, ἄμυ-

(1) Πρὸς. ὅσα περὶ τῶν θεραπευτικῶν τούτων μέσων ἐκθέτει ὁ γάλλος ἱατρός Vercoutre ἐν *Revue archéologique*, 1885 σ. 285 κ.ί. 1886 σ. 22 κ.ί. καὶ σ. 106 κ.ί.

(2) *Philologus* 1839 σ. 401 (J. Baunack). Ὡς περὶ ὁ Ἀπελλάς ἐν τῷ Ἱερῷ, οὕτω καὶ ὁ Γράνιος ἀνέθηκεν ἐν Λεδήνῃ τὴν ἐπιγραφὴν, ἐν ᾗ ἀναγράφει τὴν γενομένην αὐτῷ θεραπείαν, κατ' ἐπιταγὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ (πρὸς. τὰ ἐν στ. 32 τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀπελλά: ἐκέλευσεν δὲ καὶ ἀναγράψαι ταῦτα), οὐχὶ κατὰ παραγγελίαν ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Baunack.

(3) Εἶδος τι ἀρωματικοῦ φυτοῦ, ὡς τὸ σινάπι, ὁ σπόρος τοῦ ὁποίου ἔχρησιν μενεῖν ὡς ἄρτυμα τῶν φαγητῶν. Εἶνε ἡ καλουμένη ρόκα (roquette).

λον(1) τέφραν ἐκ τοῦ βωμοῦ ἀναμειγμένην μετὰ ἱεροῦ
βύατος, ὠόν καὶ ρητίνην, πίσσαν διαλελυμένην, ἱρινον μύ-
ρον (2) μετὰ μέλιτος, μῆλον, κυδώνιον, σῶκα . . .

Γενική δὲ χρῆσις ψυχρῶν καὶ θερμῶν λουτρῶν ἐγί-
νετο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις κατὰ τοὺς ρωμαίκοὺς τού-
τους χρόνους καὶ ἀπαραίτητοι ἦσαν παντοῖαι γυμναστικαὶ
ἀσκήσεις. Καὶ ὁ Ἀπελλᾶς ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ὁ Ἀριστείδης
ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τῆς Περγᾶμου ὑπεβλήθησαν εἰς σω-
ματικὰς ἀσκήσεις. Κατὰ τὸν Γαληνόν ὁ Ἀσκληπιὸς ὑπέ-
βαλλε τοὺς ἀσθενεῖς εἰς σωματικὰς ἀσκήσεις, θήραν, ἵπ-
πασίαν, γυμναστικὴν κτλ. εἰς δὲ τοὺς πάσχοντας διανοη-
τικὰς διαταράξεις ἐπέβαλλε νὰ παρίστανται εἰς τερπνὰ
θεάματα καὶ νὰ ἀκροῶνται μουσικῆς καὶ ᾠσμάτων. Κατὰ
δὲ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον (De rebus suis V, 9) ὁ θεὸς
παρήγγελλεν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἵππασίαν, γυμνοποδίαν καὶ
ὕδροθεραπευτικὴν.

III

Ἀνακεφαλαίωσις καὶ συμπεράσματα περὶ τῆς ἱατρικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὰ Ἀσκληπιεῖα.

Οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἱατρικῆς παρὰ
τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἀσχοληθέντες διέστησαν τὰς γνώ-
μας ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς ἱατρικῆς ταύτης πρὸς τὴν ἐν
τοῖς Ἀσκληπιείοις λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Γνωστοῦ ὄν-

(1) Ἀλεῦρι οὐχὶ ἄλεσμένον ἐν τῷ μύλῳ (ἄμυλον) ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον
παρασκευασμένον. Εἶνε ὁ καλούμενος τουρκιστὶ νεζεστές.

(2) Τοῦτο κατασκευάζεται ἐξ εἶδους τινὸς φυτοῦ, ἱριδος, ὁμοιάζοντος πρὸς τὸ
κρίνον, εὐώδη ἔχοντος ρίζαν.

θεωρηθῇ ὡς ἀπίθανος καὶ ὑποπτος ἕνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερομένης ἐπὶ πλέον μαρτυρίας τοῦ Βάρρωνος, καθ' ἣν ὁ Ἱπποκράτης, ἀφ' οὗ ἀντέγραψε τὸ περιεχόμενον τῶν πινάκων, ἐπυρπόλησε (1) τὸ Ἀσκληπιεῖον, ἵνα μὴ τις ἄλλος δυνηθῇ νὰ ἀναγνώσῃ καὶ ἐπωφεληθῇ τὰ ἐν τοῖς πίναξι τούτοις ἀναγεγραμμένα ἱάματα.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς Ἀσκληπιιάδας παρατηρητέον ὅτι οὗτοι ἐθεωροῦντο ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ἤσκουν τέχνην ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ προερχομένην καὶ ὑπὸ τούτου οἰοεὶ κληρονομικῶς αὐτοῖς μεταδοθεῖσαν, ἀφ' οὗ τὴν τέχνην ταύτην ἐκ παραδόσεως, ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱόν, ἐμάνθανον· δὲν ἦσαν ὅμως οὗτοι ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὐδὲ δηλοῦται ποθεν ὅτι οὗτοι διητῶντο ἢ εἰργάζοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις· διὰ τοῦτο ἢ ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένη ἐμπειρικὴ θεραπευτικὴ τέχνη δὲν πρέπει νὰ ἐκληθῇ ὡς τέχνη ἀσκουμένη ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις οὐδ' ὡς σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἱεροῖς τούτοις τοῦ Ἀσκληπιοῦ τελούμενα.

Οἱ κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος παλαιούς ἑλληνικούς χρόνους ἀσθενεῖς ἄλλοι μὲν κατέφευγον εἰς τοὺς ἰατροὺς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἀσκληπιιάδας καὶ ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τούτων διὰ φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων συνιστωμένων ὑπὸ τῆς ἱατρικῆς τῶν τότε χρόνων, ἄλλοι δέ, ὑπὸ πίστεως πρὸς τὴν θεῖαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατειλημμένοι, κατέφευγον ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις, ἔνθα εἰς οὐδεμίαν ἱατρικὴν θεραπείαν ὑπεβάλλοντο, ἀλλ' ἐθεραπεύοντο ἢ ἐπίστευον ἢ ἐπιστεύετο ὅτι ἐθεραπεύοντο διὰ θαύματος, διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἀμέσας ἀντιλήψεως τοῦ θεοῦ.

Τὰ Ἀσκληπιεῖα ἄρα δὲν ἦσαν νοσοκομεῖα, ἀλλ' ἀπλῶς θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οἱ δὲ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἦσαν ἰατροί, ἀλλ' ὑπηρέται τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατ' οὐδὲν διαφέροντες τῶν ἱερέων τῶν λοιπῶν θεῶν.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι ἡ ἱατρικὴ ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀσχέτως πρὸς τὰ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν τελούμενα, ὅτι δηλ. ἦτο τέχνη ἢ ἐπιστήμη *λαϊκή*, οὕτως εἰπεῖν, οὐχὶ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατικὴ. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς ἔξοχον ἱατρὸν καὶ γνωρίζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, Μαχάονα καὶ Ποδαλείριον, ὡς διακεκριμένους ἐπίσης ἱατροὺς (ἴδε σ. 6, σ. 190 σημ. 1). δὲν ἦτο ἄρα κατὰ τὸν ποιητὴν ἡ ἱατρικὴ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατικὴ, ἀλλ' ἀπλῶς λαϊκὴ τέχνη. Τοιαύτη διετέλεσεν ἡ ἱατρικὴ καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς ὅμως χρόνους, ὡς φαίνεται, καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς μ.Χ. χρόνους, μετεβλήθησαν τὰ πράγματα ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, ὡς μαρτυροῦμεν κυρίως ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀπελλᾶ, ἐκ τῶν ὑπὸ Ἀριστείδου τοῦ ρήτορος παραδιδόμενων καὶ ἐκ τῶν ἐκ Ρώμης καὶ ἐκ Λεβήνης τῆς Κρήτης ἐπιγραφῶν (ἴδε σ. 282).

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' οὓς εἶχε μειωθῇ ἡ πρὸς τὸ θεῖον πίστις, δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ φαντάζηται τις τὸν Ἀσκληπιὸν ἐμφανιζόμενον τὴν νύκτα καὶ ἀσκοῦντα τὴν ἱατρικὴν αὐτοῦ τέχνην, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ πιστεύῃ τις πλέον ἀδιστάκτως εἰς τοιαύτας θεραπείας. Ἵνα τηρῶσιν ἄρα οἱ ἱερεῖς ἀμείωτον τὴν ἐπὶ ταῖς θεραπαίαις τῶν ἀσθενῶν ἐπισημότητα τῶν Ἀσκληπιείων, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν ἄλλην ὁδὸν ἄγουσαν εὐκολώτερον εἰς πρακτικὰ ἀποτελέσματα, ἠναγκάσθησαν δηλ. νὰ εἰσαγάγωσιν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων συνιστωμένων τὸ μὲν ὑπὸ ἐμπειρικῆς τέχνης ἐν χρήσει παρὰ τοῖς πολλοῖς, τὸ δὲ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἱατρικῆς (1). Οὕτως ἤσκειτο τότε πλέον ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις

(1) Ὅτι τινὰ τῶν θεραπευτικῶν τούτων μέσων θὰ συνιστῶντο ὑπὸ τῆς τότε

ιερατική τις θεραπευτική τέχνη, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν χρῆσιν ψυχρῶν καὶ θερμῶν λουτρῶν, εἰς παντοίας σωματικὰς καὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, εἰς δίαίταν περὶ τὴν τροφήν, εἰς φλεβοτομίας καὶ εἰς τὴν χρῆσιν φαρμάκων ἐξωτερικῶν τε (ἐμπλάστρων καὶ ἀλοιφῶν) καὶ ἐσωτερικῶν (φαρμάκων καθαρτικῶν ἰδίως καὶ ἐμετικῶν).

Εἰς τοιαῦτα θεραπευτικὰ μέσα ὑπεβάλλοντο οἱ εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα προσφεύγοντες ἀσθενεῖς. Ἐνεκα τούτου ὁμοῦς δὲν μετεβλήθησαν τότε τὰ Ἀσκληπιεῖα εἰς θεραπευτήρια, ὥς θὰ ἐνόμιζέ τις, ἀλλ' ἐτήρησαν τὴν παλαιὰν αὐτῶν ιδιότητα τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων, διότι οἱ ἀσθενεῖς κατέφευγον καὶ τότε εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα, ἵνα ὑπὸ τοῦ θεοῦ θεραπευθῶσι, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς ὑπεδείκνυσεν αὐτοῖς τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν μέσα. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ ἱερεῖς ὑπέβαλλον τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ἣν ὑπὸ τῆς πείρας ὁδηγούμενοι ἐνόμιζον κατάλληλον θεραπείαν, διὰ διαφόρων ὁμοῦς μέσων καὶ τεχνασμάτων, ἰδίως δι' ὀνειρῶν καὶ τῆς ἐρμηνείας τούτων, κατάρθωνον ὥστε νὰ πιστεύωσιν οἱ ἀσθενεῖς ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς ἦτο ὁ ὑποβάλλων αὐτοὺς εἰς τὴν θεραπείαν ταύτην καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τοῦτον νὰ ἀποδίδωσι τὴν ἑαυτῶν θεραπείαν.

Ὁ εἰς Ἀσκληπιεῖόν τι καταφεύγων ἀσθενὴς ἐλάμβανεν ἐν πρώτοις λουτρὸν πρὸς καθαρισμὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἀκολούθως ἐτέλει θυσίας τινάς, μετεῖχε πιθανῶς μυσταγωγῶν τινων συντελεστικῶν πρὸς ἔξαρσιν τῆς εἰς τὸ θεῖον πίστεως αὐτοῦ, ἀνεστρέφετο πάντως μετὰ τῶν ἱερέων, οἵτινες ἐλάμβανον οὕτως ἀφορμὴν νὰ μαυθάνωσι τὰ κατὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ κατηχῶσιν αὐτόν εἰς τὰ περὶ τὴν θεῖαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παρίστατο ἐν τῷ ναῷ κατὰ

ἱατρικῆς δηλοῦται καὶ ἐξ ὧν ὁ Γαληνὸς λέγει περὶ τῆς ἱατρικῆς ἰδιότητος τῶν σελίνων, τῆς θρίδακος καὶ τοῦ κίτρου (Ἰδε σ. 280 σημ. 1 καὶ 2).

τάς εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν δοξολογίας καὶ μετεῖχε τῶν ἄδομέ-
νων ὕμνων καὶ παιάνων (ἴδε, σ. 215) καὶ πρὸς τούτοις ὑπε-
βάλλετο, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς ἀποχὴν τροφῆς,
εἰς νηστείας. Οὕτω παρεσκευασμένος, καταπεπονημένος τὸ
σῶμα καὶ ἐξηρμένος τὸν νοῦν καὶ τὴν φαντασίαν, νευροπαθῆς
καὶ δεισιδαίμων, κατεκλίνετο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, ἐνθα κατὰ τοὺς
παλαιούς χρόνους ἐνεφανίζετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἐθεράπευεν
αὐτὸν ἀμέσως ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου. Κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ
λόγος ρωμαϊκοὺς χρόνους μετεβλήθησαν τὰ πράγματα
κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐνεφανίζετο πλέον ὁ Ἀσκληπιὸς ἵνα
θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενῆ, ἀλλ' οὗτος ἔβλεπεν ὄνειρον, δι' οὗ
ὁ θεὸς ὑπεδήλου αὐτῷ κατὰ τινὰ τρόπον τὴν χρῆσιν φαρ-
μάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων πρὸς θεραπείαν του.
Εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι τὸ ὄνειρον, ὃ ἔβλεπεν ὁ ἀσθενής, θὰ
ἦτο σχετικὸν πρὸς τὴν ἀσθενείαν του καὶ πρὸς ὅσα εἶδε καὶ
ἤκουσεν οὗτος κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ διατριβὴν του,
δὲν θὰ ἦτο δὲ σαφές, ὥστε εἶχεν ἀνάγκην ἐρμηνείας. Οὕτω
παρείχετο ἀφορμὴ εἰς τοὺς ἱερεῖς ἐρμηνεύοντας τὸ ὄνειρον
ἐπιτηδεύειν νὰ ὑποβάλλωσι τὸν ἀσθενῆ εἰς ἣν ἐνόμιζον
πρόσφορον θεραπείαν. Εὐνόητον ὡσαύτως εἶνε ὅτι ἐνίοτε ὁ
ἀσθενής δὲν ἔβλεπεν ὄνειρον· τοῦτο ὅμως ἦτο μᾶλλον εὐ-
νοϊκὸν εἰς τὰ σχέδια τῶν ἱερέων, διότι εὐκόλον ἦτο νὰ πει-
σθῇ ὁ ἀσθενής ὅτι ὁ ἱερεὺς, ἢ ἄλλος τις τῶν ἐν τῷ Ἀσκλη-
πιείῳ, ὠνειρεύθη ἀντ' αὐτοῦ.

Οὕτως ὁ ἀσθενής ὑπεβάλλετο εἰς χρῆσιν λουτρῶν, εἰς
γυμναστικὰς ἀσκήσεις, εἰς διαίταν καὶ εἰς θεραπείαν διὰ
φαρμάκων ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο ὁ ταῦτα
διατάσσων. Ἡ πίστις δ' αὕτη καθίστα μᾶλλον τελεσφόρα
τὰ θεραπευτικὰ μέσα. Ὑπὲρ τῆς θεραπείας δὲ συνετέλουν
πρὸς τούτοις καὶ τὸ ὑγιεινὸν τοῦ κλίματος τῶν τόπων, ἐν
οἷς συνήθως ἰδρύοντο τὰ Ἀσκληπιεία, καὶ ἐνιαχοῦ ἱαμα-
τικὴ τις ιδιότης τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τούτοις ρεόντων

υδάτων, ιδιότης δηλ. καθαρτική καὶ διαλυτική τῶν οὖρων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἷαν ἔχουσι συνήθως πολλὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι πηγαίων υδάτων (1).

Διὰ τοιούτων μέσων τὰ Ἀσκληπιεῖα οὐ μόνον ἐδυνήθησαν νὰ τηρήσωσι τὴν προτέραν ἐπιστημότητα, ἀλλὰ καὶ ἐξήρθησαν τινὰ εἰς ἀκμὴν καὶ λαμπρότητα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τούτους χρόνους, καθ' οὓς τὰ ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐπιτυχανόμενα ἀποτελέσματα ἦσαν εὐλόγως πολὺ σπουδαιότερα τῶν κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους (2). Ἐν ᾧ τὰ Ἀσκληπιεῖα κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἦσαν ἀπλῶς θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οἷον ἡ Παναγία ἐν Lourdes, κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξηκολούθησαν ὄντα τοιαῦτα, προσέλαβον ὁμοίως καὶ τὰς ιδιότητας τῶν σημερινῶν υδάτων τοῦ Marienbad λ.χ. καὶ τοῦ παρὰ τὸ Μόναχον θεραπευτηρίου τοῦ Kneipp.

(1) Καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ὕδατα (τὰ κατὰ τὴν πηγὴν «Ρέλια», τὰ κατὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀγίαν Ἄνναν πηγὴν, καὶ τὰ ἐν τῷ φρέατι τῷ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου) δὲν στεροῦνται ἱαματικῆς τινος ιδιότητος. Κατὰ χημικὴν ἀνάλυσιν τῶν υδάτων τούτων γενομένην ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητοῦ τῆς Χημείας κ. Α. Δαμδέργη «τὰ ὕδατα ταῦτα κατὰ τα συστατικὰ αὐτῶν δύνανται νὰ ταχθῶσιν ἐν τοῖς ἑλαφροῖς ἀλκαλικῶς ὕδασι, κατ' ἀκολουθίαν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ πόσιμα ταῦτα ὕδατα ὡς προσομοιάζοντα τοῖς ὕδασι τοῦ Evian, πινόμενα δὲ ἐν ἀφθονίᾳ νὰ φανῶσιν ἀνύσιμα εἰς τοὺς πάσχοντας ἐξ οὐρικής φαρμιασίας καὶ λιθιάσεως ὡς καὶ ἐκ παθήσεως τοῦ στομάχου». Συμπεραίνει δὲ ὁ κ. Δαμδέργης ὅτι «μεγίστη εἶνε ἡ πιθανότης ὅτι τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου ἐπωφελεῖτο διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ συρρέοντας ἀσθενεῖς τῶν ἱαματικῶν ιδιοτήτων τῶν υδάτων τούτων, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου φρέατος, ὅπερ διὰ τῆς χημικῆς ἀναλύσεως εἰδείχθη ὅτι εἶνε τὸ περιεκτικώτερον εἰς ἱαματικὰ συστατικὰ».

(2) Διὰ τοῦτον τὸν λόγον προσήρχοντο τότε εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα διὰ τὴν ἰαυτῶν θεραπείαν ὅχι μόνον κοινοὶ καὶ ἄγνωστοι ἄνθρωποι, ὡς κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους, ἀλλὰ καὶ πεπαιδευμένοι, οἷον Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ, καὶ ἐπίσημοι ἄνδρες, οἷον ὁ Καρακάλλας (σ. 253 σημ. 1), ὁ Μάρκος Αὐρήλιος (σ. 283), ὁ συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνίνος ἐν τῷ Ἱερῷ (σ. 21 σημ. 1) καὶ ὁ Ἀπελλᾶς, (σ. 272) ὅστις ὡσαύτως φαίνεται ὅτι ἦτο λόγιός τις ἀνὴρ, ἕτερος συγκλητικὸς ἀνὴρ Σουδᾶτος (Ἀριστείδης, σ. 477) ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖῳ τῆς Περγᾶμου, κ. ἔ.

Οὕτω δὲ μεταβληθέντων τῶν πραγμάτων, εὐνόητον εἶνε ὅτι διεδόθη ἐπὶ μᾶλλον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐκραταιώθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατ' ἀντίθετον λόγον πρὸς τὴν βαθμηδὸν παρακμὴν καὶ κατὰπτωσιν τῆς λατρείας τῶν λοιπῶν θεῶν, ἐπιζήσασα ἐν τῷ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν ἀγῶνι πλείοτερον πάσης ἄλλης λατρείας.

Κατάπτωσις τῶν Ἀσκληπιείων.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ. δὲν εἶχον εἰσέτι ἐκλείψει τὰ Ἀσκληπιεία, διότι ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος (*Ἡσαΐας*, LXV) παραπονεῖται ἐπὶ τῇ πλάνῃ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐξηκολούθουν τότε νὰ κοιμῶνται ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατακλινόμενοι ἐπὶ τῶν δερμάτων τῶν θυμάτων, ζητοῦντες οὕτω νὰ μανθάνωσι τὸ μέλλον δι' ὀνείρων. Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα εἶχεν ἐκλείψει ἐντελῶς ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ἔτει 485 μ. Χ. ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις ὁ θεοσεβῆς καὶ ἰδιαίτατα εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Πρόκλος ὁ νεοπλατωνικός. Βιογραφῶν δὲ τούτον ὁ ἐκ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Νεαπόλεως μαθητῆς αὐτοῦ Μάξιμος θεωρεῖ ὡς εὐτύχημα διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπῆρχεν εἰσέτι ἀπόρθητον τὸ τοῦ σωτήρος ἱερόν, ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Πρόκλος δεηθεὶς ἐθεράπευσε τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἀσκληπιγένειαν τὴν Ἀρχιάδου ἐξ ἀνιάτου πάσχουσαν νόσου. Ὁ αὐτὸς Μάξιμος διηγεῖται ὄνειρον τοῦ Πρόκλου καθ' ὃ οὗτος πάσχων ἐξ ἀρθρίτιδος κατὰ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν εἶδε καθ' ὕπνου ἐλθόντα ἐξ Ἐπιδαύρου τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ θεραπεύσαντα αὐτόν, ἐκθέτων δὲ τὰ τοῦ θανάτου τοῦ Πρόκλου ἀναφέρει ἐπιφάνειαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις ὑπὸ μορφὴν ὄψεως ἀνεφάνη

292 @ΒΡΑΙΠΕΙΑ ΤΟΝ ΑΣΘΕΝΩΝ ἔρπων περὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἀνεχούφισεν αὐτόν, ἐξ οὗ ἔπασχε νοσήματος (ἀρῖνος 29, 30). Δηγούσης δὲ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος, καθ' οὓς χρόνους ὁ Μάξιμος ἔγραφε τὰ τοῦ βίου τοῦ Πρόχλου, θὰ εἶχεν ἐχλείψει καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔγραφεν οὗτος «καὶ γὰρ ηὐτύχει τούτου 6 © γραφ' τος γάρ ηὐτύχι (τοῦ Ἀσκληπιείου) ἡ πόλις τότε, καὶ εἶχεν ἔτι ἀπόρθητον | NP EE E : ΤΟ τοῦ σωτῆρος ἱερῶν». Ὅτι δὲ ἀλλαχοῦ πού ἠσχεῖτο τότε ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὐδαμῶθεν γνωρίζομεν οὐδ' εἶνε πιθανόν" διὰ τοῦτο τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. δυνάμεθα νὰ ἐχλάδξωμεν ὡς τὴν χρονικὴν περίοδον καθ' ἣν κατέπαυσε πλέον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποχύψασα εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Οἱ τέως εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν πιστεύοντες καὶ αὐτῷ ὑπηρετοῦντες ἀπεδέξαντο τὴν λατρείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς τόπους τοῦ Ἀσκληπιοῦ χατέλαθον θαυματουργοὶ τυχὴν ιδίως χεχτημένοι δύναμιν ἅγιοι τῆς νέας θρησκείας. VERRE Os , , Eni πλέον δὲ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἐξωτεριχοὺς τινὰς τύP i ἱ ποὺς τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρέλαθε καὶ ἀπεμιμήθη (ἴδε σ. 217 σπυ 9) καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς δι' ἐγγουμήσεως θαυματουργίας καθιέρωσε. Καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν χαταφεύγουσιν ἀσθενεῖς ἐν τοῖς ναοῖς καὶ κατακλινόμενοι ἐν αὐτοῖς θεραπεύονται χαῖ' ὕπνους ὑπὸ τῶν ἐμφανιζομένων αὐτοῖς ἀγίων.

ΤΕΛΟΣ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΗΜ. Οἱ ἀριθμοὶ δηλοῦσι σελίδας.

Προλεγόμενα, σπουδαιότης τῶν ἀνασκαφῶν, ἔξαρσις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης σελ. 3-4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

**Περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ διαδό-
σεως τῆς λατρείας αὐτοῦ** σελ. 5-13

Ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει, θεότης τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔξαρσις τῆς λατρείας αὐτοῦ καὶ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν 5-6. Παραγωγή τῆς λ. Ἀσκληπιῖος 5 σημ. 1. Ὁ Ἀσκληπιὸς καθ' Ὁμήρον καὶ ὁ Μαχάων καὶ Ποδάλειρος 6. Παράδοσις περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 7. Ἀποθέσεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀνάστασις νεκρῶν ὑπ' αὐτοῦ 8. Λατρεία τοῦ Ἀσκλη. ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἰδίως ἐν Τρίκῃ 9. Διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλη. ἐκ Θεσσαλίας καὶ ἐγγύριοι ἱαματικὴν δύναμιν κεκτημένοι θεοὶ καὶ θαίμονες 9. Παράδοσις τῶν Ἐπιδαυρίων περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 10. Ἐρὶς τῶν Μεσσηνίων πρὸς τοὺς Ἐπιδαυρίους περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 11. Ἀρκαδικὴ παράδοσις 12. Εἰσαγωγή τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλη. εἰς Πελοπόννησον καὶ ἰδίως εἰς Ἐπιδαυρον 12. Διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας 12 (185 σημ. 1), εἰς Ναύπακτον, Σικυῶνα καὶ Ἐπιδαυρον Αἰμηρᾶν 12, εἰς Βαλάρκας, Πέργαμον, Ἰωνίαν, Τάραντα, Ρώμην καὶ εἰς Κῶ 13.

**Περὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνα-
σκαφῶν** σελ. 14-30

Τοποθεσία τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου 14. Παλαιὰ Ἐπιδαυρος, Πίδαυρα, Πιάδα, Λιγομυριά, Κορώνη, 14. Λήσσα, Τίτιον ὄρος καὶ Κυνόρτιον 15. Διατήρησις τῆς ὀνομασίας Ἱερὸν μέχρι σήμερον 15. Ὀνομασία τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ

292 @ΕΡΑΠΙΕΙΑ 1: : 27 Z'MENON P ᾿HN NH | το + 7 ᾿Ana
 ἔρπων περὶ τὴν χεφαλὴν τ' ποτ 16-17. εἶα τῶν ἀσθενῶν χα: NT : Ληγούσης
 δὲ τῆς Ε' ἐν: ταλυσίου 15. "Ανέ ὁ Μάξιμος ἔγραφε τὰ 72. λείψει καὶ ἐν
 ᾿Αθήναις , τόν, ἐξ οὗ ἔπασχε νοσίυσάλλως δὲν θὰ ἔγραφεν ᾿ΕΣ. CS . ποῦ ΙΣ
 {395 pue Le 08 Tlsooden νέμνν ofxo1950 ᾿Ο Θεμίστιος περὶ τοῦ ἡ aude 5
 νῶν 23. πιθανόν" μῶν ἐπὶ τραγκοκρατίας ὡς τόπος ᾿Ασκληπιοῦ ὑποχύτα τ
 εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν τς. τῶν ἀνασχαφῶν 30. Nr ἡ GESAVTO τὴν λατ 757005
 τοῦ ᾿Α . -noigata τῶν ἀποτελεσμάτων αὖ' N ᾿AN τικὴν ἰοίως χεχτι" Re Le
 M Ιὺπὶ πλέον δὲ ὁ \ — ποὺς τῆς λατρε'!. ἀθήη (ide σ. 2! s 7) ᾿ΙΕΡΟΨ
 ἐγγουμήσεως VE παρ' ἡμῖν χατὰ ne ν εἴσοδον 30. Το ᾿Lesén χατὰ τοὺς
 χλινόμενοι ἐν 2. A 3 32. Παλαιὸς βωμὸς καὶ ἀρ, αἰχαὶ : τ ον τες τὴν Ε'
 ἑκατοντ. 33. Τυμνικοὶ ἐμφανιζομένων - ἐν νῶν ee τὴν ᾿LD ου ου ee ok 84
 -AR “ἀκάλυψις τοῦ ναοῦ καὶ ἐπιγραφῇ, ἥς ἀνα. 5 3, αὐτοῦ 38. ᾿Οτ: ὁ
 ἀποχαλυτθεὶς ναὸς εἶνε γὰ τὴν ἱκηραφῆς καὶ τοῦ ναοῦ 26, Οἰκοδομὴ “again
 Θεόδοτος καὶ à, st , στυλοβάτη, , τοῦ ναο 41. χαὶ ἀγάλματα ἐκ τῶν
 ἀετωμάτων 11, 12. δ γαίων, ᾿Εχτορίδας 42.

Περὶ τοῦ χρυσελαφάντίνου ἀγάλματος καὶ περὶ τοῦ Θρασυμήδους 43, 107.
 Περὶ τῶν ἐκτερεῶν φρίκῃ ὑπὸ τὸ ἀγαλμα 44. Μῆθος τοῦ ἀγάλματος καὶ περι-
 γράφῃ 44. Ἀπεικονίσματα τοῦ ἀγάλματος 45. Καταστροφή αὐτοῦ 46.
 Περὶ τοῦ θησαυροῦ 46, 223. Περὶ τοῦ Ἐργαστηρίου 46, 47.
 Θυμὴ τοῦ Ἀσκληπιοῦ 47. Βάθρα περὶ τὸν ναόν 47. Ἐξέδραι 47, 48. Πλα-
 τὰ καὶ λιθόστρωτοι ὁδοί 48.

Θόλος (θυμέλη) σελ. 48-71

Ἱστορικά περὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς θόλου καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ νεω-
 τέρου 49. Ἐπιγραφή ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς θυμέλης καὶ χρονολογία
 αὐτῆς 50. Ἑρμηνεία τῆς λίξεως σελίδες 51. Τρόπος τῆς οἰκοδομῆς καὶ διαφ-
 ραίς αὐτῆς 52, 53. Περὶ τῆς γνώμης τοῦ Δαιφφελδ καὶ τοῦ B. Keil ὡς πρὸς
 τὸν τρόπον καὶ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς 54, 55, 56. Περὶ Πολυκλείτου τοῦ
 νεωτέρου, περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου 57, 58.
 Περιγραφή τῆς θόλου 58-64. Περὶ τῶν ἐν ταῖς τοίχοις γραφῶν τοῦ Πausίου 84.
 Ὅτι ὁ Pausias διεκόσμησε καὶ τὴν ὀροφὴν τῆς θόλου 65. Προορισμός τῆς θόλου
 65. Ἑρμηνεία τῆς λ. θυμέλη 66. Ἡ θόλος δὲν ἦτο κρήνη οὔτε Ὡδεῖον 67,
 68. Ἡ θόλος ἐχρησίμευεν ὡς τόπος ἐστιάσεων καὶ μυσταγωγῶν 69-71.

Θέατρον σελ. 71-96

Ὁ Pausanias περὶ τοῦ θεάτρου 71. Ἱστορικά περὶ τοῦ θεάτρου 72, 73.
 Χωρητικότης τοῦ θεάτρου ἐν σχέσει πρὸς τὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ τῆς Μεγαλο-
 πόλεως 73, 74. Περιγραφή τοῦ καλοῦ 75-82. Ὁρχήστρα 83-85. Σκηνή καὶ
 λογεῖον 85-95. Ἡ θέατρον ἐχρησίμευε κατ' ἐξοχὴν πρὸς τέλει μυσικῶν καὶ
 ὁδικῶν ἀγώνων 95. Δραματικαὶ παραστάσεις ἐν αὐτῷ 95, 96.

Στάδιον σελ. 97-118

Χρονολογία τοῦ σταδίου 96. Πλευραὶ τοῦ σταδίου 97. Διάκρισις τῶν ἐκ χώ-
 ματος σταδίων καὶ τῶν ἐκ λίθου 98. Ἐδῶλια κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα 98,
 99. Ἐδῶλια κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους 100, 101. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν
 ἐδωλίων 102, 103. Ὑπόγειος δίοδος 104, 105. Ὁ χώρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ
 ἀγῶνες 105, 106. Ὑδραγωγεῖον, ἀγάλματα 106, 107. Ὁ δρόμος καὶ στηλίδες
 ἐν αὐτῷ 108. Μῆκος τοῦ σταδίου 109. Ἀφesis καὶ τέρμα 110-113. Ἡ ἄφesis
 καὶ τὸ τέρμα κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους 114, κατὰ τοὺς ρωμαϊκούς χρόνους
 115, 116. Προορισμός τοῦ σταδίου καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἀγωνισθέντες 117, 118.

Ἱππόδρομος σελ. 118-121

Ὁρδσημον τοῦ Ἱπποδρόμου 119. Ἀμαξιτός ἄγουσα εἰς τὸν Ἱππόδρομον
 120, 121.

296 ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΖ ΠΙΝΑΞ ΤΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ “Αἶθρον
 (&γκοῖνρηῖον) = οὐ. 121-128 Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος
 121-124. νΑπόδειξις ὅ ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ΓΑδατὸν 124-126. Βωμὸς πρὸ τοῦ
 Ἀθάτου 126. Χρονολογία τοῦ Ἀθάτου 127. Παλαιὸν Ἱερὸν. Οἶκος τῶν
 ἱερέων. σελ. 198-131 [Ἰαλαιὸν Ἱερὸν 138, 429. Οἶκος τῶν ἱερέων 199,
 180. Ἐπιγραφή ἀναφερομένη εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο 131. Ναὸς
 Ἀρτέμιδος. ν σελ, 132-134 Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος 1.
 ἐλλρώρις (Νίκαι) 133. Χρονολογία τοῦ οἰκοδομήματος 133. Ἀπόδειξις
 ὅτι τοῦτο εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ναὸς 133. 184. Εὐρεσις ἀγάλματος
 Ἀρτέμιδος - Ἐκάτης παρὰ τὸν ναὸν 133-134. Ναὺς Ἀφροδίτης.
 . οὐ. 135-137 Περιγραφή, τοῦ οἰκοδομήματος καὶ σχεδιογράφημα 135.
 Μνῆσια αὐτοῦ ἐν εὐρεθείᾳ ἐπιγραφῇ 136. Ἱερὸν Θέμιδος. . . ὅ
 σελ, 136 Ἐπιδότειον. σελ, 137-139 Εὐρεσις ἐπιγραφῆς
 ἀναφερομένης εἰς τὸ Ἐπιδύτειον 137. Τίνες οἱ ἐπιδύται θεοὶ 138.
 ΠΕριγραφή τοῦ οἰχοδομήματος 139. Ἀνάκειον. . ὅ . + + + σελι
 139-140 Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ καὶ λεωφόρος ἐξ Ἐπιδάυροι 140-134
 Λεωφόρος 110. Περιγραφή τῶν Προπυλαίων 141-143. Γυμνάριον ussà
 Προπυλαίων. Ναὸς Ὑγιείας. Ὠδεῖον 143-155 ΠΕριγραφή τοῦ [Γυμνασίου
 καὶ τῶν [Προπυλαίων 143-146. Οἱ τοῖχοι τοῦ Γυμνασίου ἐξ ὠμῶν πλίνθων
 147. Χρονολογία τοῦ οἰχοδομήματος 148. Nas “ὙὙγιείας, οἰχοδομηθεὶς
 ὑπὸ Ἀντωνίνου, καὶ σχεδιογράφημα 148-149. Ὠδεῖον, περιγραφή αὐτοῦ
 100. 154. Διατί καλεῖται Ὠδεῖον καὶ διατί ἐκτίσθη τοῦτο 452-154.
 Ἑλληνικὸν βαλανεῖον. σελ 104-155 Στοὰ Κότυος (παλαίστρα). . .
 ose 155-156 Αουτρὲν Ἀόκλππιου καὶ Βιβλιοθήκη. . . σελ, 157-
 158

Στωϊκὸν οἰκοδόμημα	σελ. 158-159
Ρωμαϊκὸν Βαλανεῖον ("Ακραι).	σελ. 159-160
Ναὸς Ἀπόλλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ Ἀντωνίνου	σελ. 161-162
Οἰκία ρωμαϊκῶν χρόνων	σελ. 162
Καταγώγιον.	σελ. 162-165
Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος 163. Ἀπόδειξις ὅτι εἶνε καταγώγιον 164. Χρονολογία αὐτοῦ καὶ τρόπος κατασκευῆς 165.	
Φρέατα, δεξαμεναὶ καὶ ὑδραγωγεῖα	σελ. 165-166
Κρήναι	σελ. 167-168
Οἰκοδομήματα Ἀντωνίνου.	σελ. 169-170
Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ	σελ. 170-172
Νεκροταφεῖον	σελ. 172-174
Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ	σελ. 174-178
Ἀναθήματα καὶ ἀνδριάντες 174, 175. Ἀνάθημα τοῦ Μουμρίου 175. Ἀνδριάς ἱστοριογράφου Φιλίππου καὶ προοίμιον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ 176. Ἀνδριάς κομμοδοποιοῦ Διομήδους Ἀθηνοδώρου 176. Ἀνδριάντες Τίτου Στατίλίου Λαμπρίου 176. Τὸ Ἱερόν μεταβεβλημένον εἰς ἄλλος, 177. Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ 177.	
Ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλιέτου	σελ. 178-180
Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ 178. Ἐπιγραφαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν αὐτῷ 179. Ἀποκάλυψις σκηνῆς (οἰκίας) τῶν ἱερίων 180.	

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΕΝ Τῷ ΙΕΡῷ

Λατρεία Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἀπόλλωνος	σελ. 181-187
Παραγωγή τῆς λ. «Μαλιέτης» 181. Λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλιέτου καὶ ἐπιγραφή ἐκ Πειραιῶς 182. Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ εἰσῆλθῃ πιθανῶς ὑστερότερον τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος 183, 184. Λατρεία Ἀσκλη. καὶ Ἀπόλλ., πρὸ τῆς Ε' ἑκατοντ. 185. Εἰσαγωγή τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλη. ἐκ τοῦ Ἱεροῦ εἰς Ἀθήνας 185. Λατρεία τοῦ Ἀσκλη. καὶ Ἀπόλλ., σὺν ἄλλοις θεοῖς 186.	

298 ANAAYTIKOZ ININAE TON HEPIEXOMENON

Ἐπιγραφή περὶ τῶν εἰς τοὺς θεοὺς τούτους θυσιῶν 186. Ἐπώνυμα τοῦ Ἀσχλ. καὶ τοῦ Ἀπόλλ. 186, 187. Λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων 178. Λατρεία ἄλλων θεῶν ἐν τῷ Ἱερῷ. . . . - σελ. 188-198 Τέκνα, υἱοί, παῖδες τοῦ Ἀσκληπιοῦ 188. Ποίημα τοῦ Ἡρώδου περὶ τῶν τέχνων τοῦ Ἀσκληπιοῦ 188. Παιὰν ἐκ Πτολεμαίδος 189. Μαχάων 190. Ὁ Ὅμηρος περὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν 190. Οἱ Ἀσκληπιάδαι κατὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν 190. Ὑγίεια 194. Λατρεία αὐτῆς ἐν Τιτάνη 191. Εἰσαγωγή τῆς λατρείας ταύτης εἰς τὸ Ἱερόν καὶ εἰς Ἀθήνας 191. Πανάκεια 191. Τελεσφόρος 191. Ὑμνος εἰς αὐτὸν εὑρεθεὶς ἐν Ἀττιχῇ 191. Λητὼ 192. Ἀφροδίτη 192. Θέμις 192. Ἀθηνᾶ 192. Ἀθηνᾶ Πρόνοια 193. Ἐλευσίνια θεαί, Παντελεΐνη, Περσεφόνη, Δήμητρα 193. Δέσποινα 193. Μήτηρ θεῶν, Μεγάλη μήτηρ 193. Ἥρα 193. Ζεὺς 193. Ποσειδῶν 193. Ποσειδῶν ἰατρός, πατὴρ τῶν Ἀσκληπιαδῶν. 193. Ἥφαιστος, Ἑρμῆς, Βάκχος, Πάν, Ἰαμμων, Ἴσις, Σάραπις, Ἰανός, Ἥλιος, Σελήνη, Γῆ, Ἥρα, Οὐρανία, Τύχη, Μοῖραι, Ὑπνος, Διόσκουροι, Κουρήτες, Ἀγαθὸς θεός, Ἀγάθη, Ὁμόνοια, Ἐλεος 194. Πάντες καὶ Πᾶσαι, Πάνθειον, Ἡρακλῆς, Ἐπίδαυρος, Ἡρως κλαΐκοφόρος, Ἡρώϊσσαι, Ὑρνηθῶ, Μέλισσα 195. Δαμία καὶ Αὐξησία 196. Λατρεία αὐτῶν καθ' ἑαυτὰς 197. Ἐπιγραφαὶ περὶ αὐτῶν, Ἀζόσιοι θεοὶ 197. Σεθαστὸς Καῖσαρ 197, Δρούσιλλα 198. ἑρὺ δα: οὐ 198-200 ἡοφεις 198. Ἀποστολὴ αὐτῶν εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα 199. Ὑμνοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπὸ μορφὴν ὄψεως 199. Συμμετοχὴ τοῦ ὄψεως εἰς τὰς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν 200. Προσφορὰ τροφῆς εἰς τοὺς δράκοντας 201. Κύνες καὶ συμμετοχὴ αὐτῶν εἰς τὰς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν 200. Συντήρησις

κυνῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις 200. Κύνες καὶ κυνηγέται ἐν τῷ Ἀσκληpieiῳ τοῦ Πειραιῶς 200. Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλη. ὑπὸ μορφὴν ὄφειος καὶ κυνός 201. Ὅτι ὁ Ἀσκλη. ἐλατρεύετο πάντοτε ὑπὸ μορφὴν ἀνδρός 202. Πόθεν παρήχθη ὁ ἐν τῇ τέχνῃ τύπος τοῦ Ἀσκλη. ὡς ἀγενεῖου καὶ πωγωνοφόρου ἀνδρός 202. Περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀδωνοτεχίτου 202.

Χῆνες καὶ συμμετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς θεραπαῖαις τῶν ἀσθενῶν 201. Αἰξ 203. Τρυγῶν 203. Ἀλέκτωρ 203. Στρουθοὶ ἐν τῷ Ἀσκληpieiῳ τῶν Ἀθηναίων 204. Ὁ Ἀἰλιανὸς περὶ τῶν ἱερῶν τούτων ζώων 204, 205.

Ἀναθήματα σελ. 205-207

Ἀναθήματα πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν θεῶν 205. Ἀφιέρωσις εἰκοσι ἵππων ὑπὸ Ἱππολύτου 206. Οἰκοδομήματα ὡς ἀναθήματα 206. Ἀγάλματα, ἀνδριάντες, σκεύη 206. Ἱατρὰ ὡς ἀναθήματα 206. Ἀναθήματα κατ' ὄναρ, κατ' εὐχὴν, χαριστήρια 207.

Θυσίαι σελ. 207-209

Τίνα τῷ Ἀσκληpieiῳ θυόμενα ζῶα 207. Θυσία ἀλέκτορος ὑπὸ τοῦ Σωκράτους 208. Ἐπιγραφή περὶ θυσιῶν ἐν τῷ Ἱερῷ 208. Κατανάλωσις τῶν θυμάτων ἐντὸς τοῦ περιβάλλου 209. Ὁλοκαύσεις 209. Ἀναίμακτοι θυσίαι 209.

Ὕμνοι καὶ παιᾶνες σελ. 210-217

Περὶ τοῦ παιᾶνος 210. Ποίησις παιᾶνος τῷ Ἀσκληpieiῳ ὑπὸ Σοφοκλέους, ὑπὸ Ἰσοδῆμου τοῦ Τροιζηνίου, ὑπὸ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, ὑπὸ Ἀριστείδου, ὑπὸ Ἡρώδα 211. Παιᾶν εὐρεθεὶς ἐν Ἀθήναις 211. Παιᾶν ἐκ τοῦ Ἀσκληpieiῳ τῶν Ἀθηναίων ποιηθεὶς ὑπὸ Μακεδόνης 212. Παιᾶν εὐρεθεὶς ἐν Περγᾶμῳ, ἕτερος ἐν Πτολεμαίδῃ τῆς Αἰγύπτου, ἕτερος ἐν Ρώμῃ 214. Παιᾶν τοῦ Ἰσύλλου 213-215. Ὅτι ᾄδοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις καθ' ἡμέραν ὕμνοι καὶ παιᾶνες 215, 216. Παιανιστᾶι τοῦ Ἀσκληpieiῳ τοῦ Μουσυχίου 216. Ἀοιδοὶ ἐν τῷ Ἱερῷ 217. Δοξολογίαι τῶν Χριστιανῶν 217.

ἑορταὶ καὶ ἁγῶνες σελ. 219-222

Ἀσκληpieia 218, 219. Πομπὴ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληpieiῶν 220, 221. Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληpieia 221, 222. Καισάρεια 222.

Ἱερατικὸν προδωπικὸν σελ. 225-231

Ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληpieiῳ 223, 224. Κατοικία τῶν ἱερέων 225. Σχέσις τῶν ἱερέων πρὸς τὰ γινόμενα ἱάματα 225, 226. Ἱερεὺς διὰ βίου τοῦ Ἀπόλλωνος

300 ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΟΝ ΙΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ Μαλεάτου
καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν 227. Ἰερεὺς τοῦ Σεδάστοῦ Καίσαρος 227. “έρεια
τῆς Δρουσίλλης 227. Πυροφόρος 227. Νάκχορος καὶ ζάχορος 228.
Ναοφύλακες ἢ φρουροὶ 228." Ιερομνήμονες 228, 229. Ἀοιδοὶ 229.
Μάγειρος 230. Θεράποντες 230. Ἀσκληπιασταὶ 231. Ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν
τῷ Ἱερῷ προσωπικὸν ἀσχολούμενον περὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν 330
σημ. 8. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ Χρηματικοὶ
πόροι τοῦ Ἱεροῦ. σελ, 222-235 Πόροι ἐξ ἀναθημάτων, ἐκ τοῦ
δερματιχοῦ, ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου 232. Συναγωγή χρημάτων διὰ τῶν
θησαυρῶν 233. Πρόστιμα καὶ χρηματικαὶ εἰσφοραὶ 233. Εἰσπράξεις ἐκ
τῶν θεραπευομένων ἀσθενῶν 234. Θεραπεία τυφλοῦ ἀντὶ 60000 χρ. φρ.,
235. Ταμεῖα καὶ διαχείριδις. νον, σελ, 235-238 Ταμεῖον ἱερέων καὶ
ταμεῖον ἱερομνημόνων 585. “Ιερομνημονικοὶ πόροι 236. “Ekeyyos τῆς
διαχειρίσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων 236. Κατάλογοι τῆς Βουλῆς
236. Δημοτικὰ τῶν Καταλόγων 239. Ἐπιτροπαὶ διαγ ειριστικαὲ 237.
Λογοδοσία τῶν ἐπιτροπῶν 238. Καταόκευθι διμοθίων ἔργων. σελ.
238-252 Νόμος ἐν Ἰλλάδι περὶ κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων 238, 239.
Εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τῇ λοιπῇ Ἰλλάδι περὶ χατασκευῆς
δημοσίων ἔργων 239, 240. Περὶ συγγραφῶν 240. "Endens τῶν ἔργων εἰς
μειοδοσίαν 241, Tumuarixh μειοδοσία τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπκληπιοῦ 942, Περὶ
ἐπιτροπῶν καὶ τῆς ἐχτελέσεως τῶν ἔργων 243, 244. Περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος
244, Περὶ ἀμοιδῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος 910. Περὶ τῶν ἐργολάδων 245. Περὶ
ἐγγυητῶν τῶν ἐργολάδων 216. Llerpi προχαταδολῶν καὶ πληρωμῶν τῶν
ἐργολάδων 246, 941. {Περὶ προστίμων 248. {Περὶ τῶν σχέσεων τῶν
ἐργολάδων πρὸς τὰς ἐπιτροπὰς 249. Παραλοδὴ τῶν ἔργων 350. Νόμος περὶ
εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος 250, 251. Karaëksvi ἔργων τῆς πλάρτικῆς.
. σελ. 252 Τερνῖται ποιήσαντες ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ 25%.
Ὅτι οὗτοι εἰργάζοντο κατ’ ἀχολουθίαν ἰδιαίτερας συμφωνίας 252. Ἐ
ργασίαι κατ’ ἐργολαθίαν 252.

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

Αἱ θεραπείαι κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους. σελ. 252-277

Πίνακες τῶν ἰαμάτων ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν Κῷ καὶ ἐν Τρίκῃ 253. Ὅτι τοὺς ἐν Κῷ πίνακες τούτους ἐπωφελήθη ὁ Ἱπποκράτης 254. Ὁ Πausanias περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ πινάκων ἢ στηλῶν 254. Ἐπιγραφαὶ ἰαμάτων ἐκ τοῦ ἐν Ρώμῃ Ἀσκληπείου 254. Εὗρεσις τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐν τῷ Ἱερῷ 255.

Μετάφρασις τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων 256-267. Συμπεράσματα ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων 267-277. Ὅτι τὰ ἰαματα ταῦτα ἦσαν θαύματα 270. Θεραπεία δι' ἐγκομιήσεως κατὰ τὸν Πλούτον τοῦ Ἀριστοφάνους (μετάφρασις) 270-272. Ὅτι οὐδεμία θεραπευτικὴ τέχνη ἤσκειτο ἐν τῷ Ἱερῷ 273. Θεραπείαι γινόμεναι καὶ σήμερον διὰ θαυμάτων ἐν τοῖς Χριστιανικοῖς ναοῖς 274-276. Μαγνητισμός καὶ ὑπνωτισμός 276.

Αἱ θεραπείαι κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους. σελ. 277-283

Ἀσκησις ἐν τῷ Ἱερῷ ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς τέχνης 277. Δηλώσεις ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν πρὸς θεραπείαν μέσων δι' ὀνείρων 278. Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων ὑπὸ τῶν ἱερέων 278. Θεραπεία Αἰσχίνου ῥήτορος 278. Αἱ θεραπείαι κατὰ τὸν Currellio τοῦ Πλάτου 279.

Εὗρεσις ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς περὶ τῆς θεραπείας τοῦ Ἀπέλλᾳ ἐπιγραφῆς 279. Μετάφρασις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης 279-281. Θεραπεία Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐν τῷ Ἀσκληπείῳ τῆς Περγάμου 281-282. Θεραπείαι ἐν τῷ Ἀσκληπείῳ τῆς Ρώμης 282. Θεραπεία Ποπλίου Γρανίου ἐν Αιθῆνῃ τῆς Κρήτης 282.

Λουτρά ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις καὶ γυμναστικά ἀσκήσεις 283. Ὁ Γαληνὸς περὶ τούτων καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος 283.

Περὶ τῆς ἱατρικῆς ἐν ὁχέει πρὸς τὰ Ἀσκληπιεία σελ. 283-292

Γινώμει περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἱατρικῆς πρὸς τὰ Ἀσκληπιεία 283, 284. Συμβολὴ τῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος 285-287. Οὐδεμία ἱατρικὴ τέχνη ἤσκειτο ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους 285. Ἱπποκράτης καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῷ 285, 286. Ἀσκληπιάδαι 286. Τὰ Ἀσκληπιεία ἦσαν θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οὐχὶ νοσοκομεία, καὶ οἱ ἱερεῖς οὐχὶ ἱατροὶ 286. Ὅτι ἡ ἱατρικὴ ἦτο οὐχὶ θρησκευτικὴ ἀλλὰ λαϊκὴ τέχνη 287.

Ἀσκησις ἱατρικῆς τέχνης ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους 287. Φάρμακα καὶ ἄλλα θεραπευτικὰ μέσα 287, 288.

Ἱαματικά ἰδιώτητες τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις ὑδάτων 289. Χημικὴ ἀνά-

302 ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΖ ΠΙΝΑΞ ΤΟΝ ΙΤΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ λυσις τῶν
υδάτων τοῦ Ἱεροῦ 290. Ἐπίσημοι ἀσθενεῖς θεραπευθέντες ἐν τοῖς
Ἀσκληπιείοις 290. Κατάπτωόδεις τῶν Ἀύκληπιείων 290. Ὁ ἅγιος
Ἱερώνυμος περὶ τῶν ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ 290, Πρόχλος ὁ νεοπλατωνιχὸς
θεραπεύων τὴν Ἀσκληπιγένειαν 291. Θεραπεία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐν
Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ 291. Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιεῖον 291. Ἐπιφάνεια
τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Πρέχου 291. Κατάπαυσις τῆς
λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ 292, Χριστιανισμὸς 292. Ἀναλυτικὸς Πίναξ τῶν
περιεχομένων. σελ. 293-302 τ ΠΝ ΠΝ 00. Σχεδιογραφήματα.
. σελ. 303

HINAKEZ Ἐν σελ. 1 Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ (πρό. ο.171). »
» 1: Θέατρον. » » 104 Στάδιον (πίναξ διπλοῦς). » » 105 Ὠδεῖον (πίναξ
διπλοῦς). » » 119 Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. » » 213 Ἐπιγραφὴ-
ποιμπμάτων τοῦ Ἰσύλλου. » » 256 Ἐπιγραφαὶ τῶν ἱαμάτων (πίν. διπλοῦς).
219 Ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀπελλᾶ. » » 304 Τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Ἱεροῦ.
ΓΙ ΓΙ ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ Σελ. 101 Ἐδῶλια τοῦ Σταδίου. » 104
Ἑποχικὸς δόμος ἐν τῷ Σταδίῳ. » 106 Ὑδραγωγεῖον ἐν τῷ Σταδίῳ. » 40]
Βάθρον μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ Θρασυμήδους. » 112 Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου τοῦ
Σταδίου. » 135 Ναὸς Ἀδροδίτης. » 141] Τοῖχος τοῦ Γυμνασίου. ᾧ » 149
Προπύλαια αὐτοῦ μεταόληθέντα εἰς ναόν.

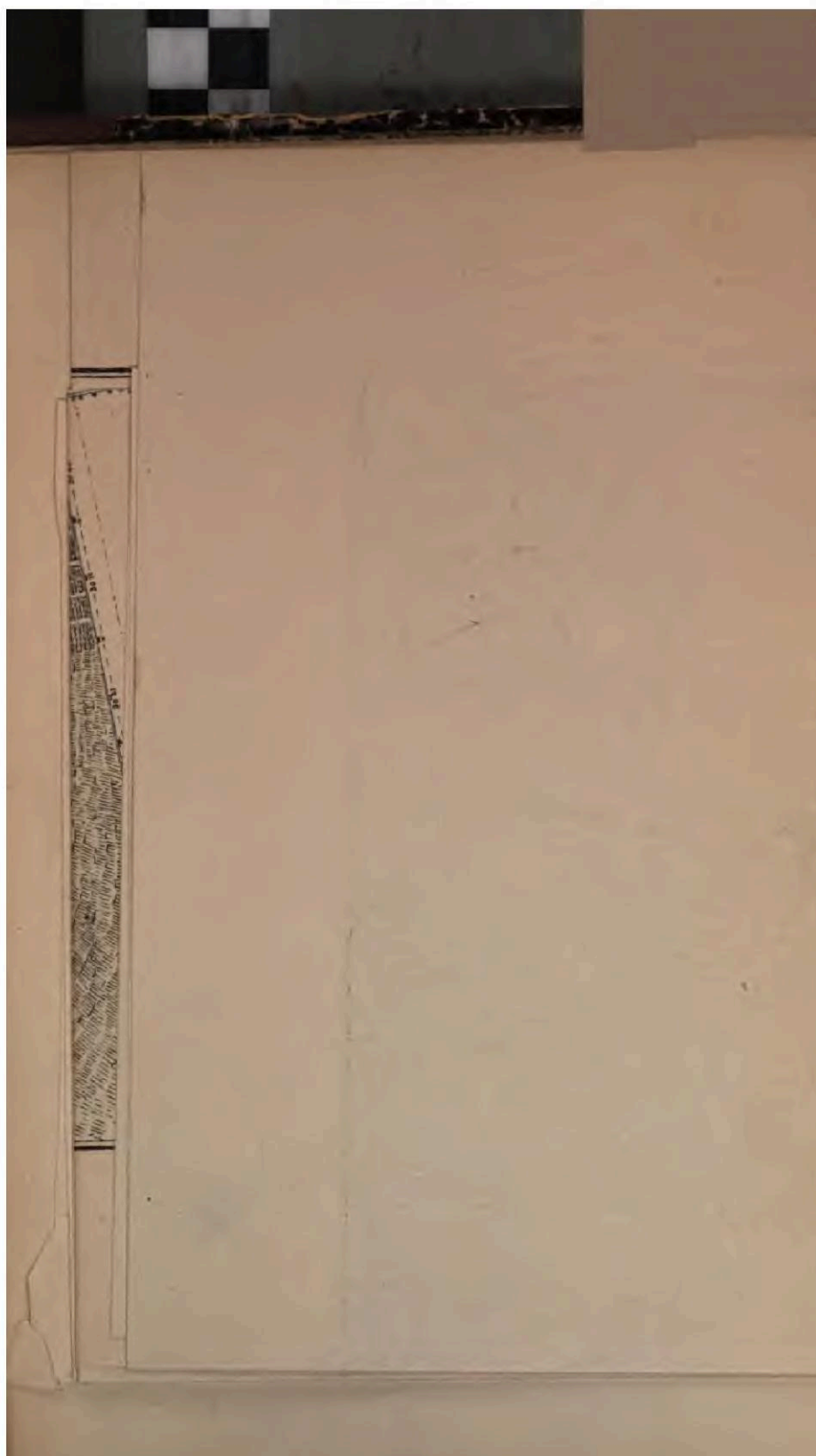
302 ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΕ ΠΙΝΑΞ ΤΟΝ ΙΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ λυσις τῶν
ὕδατων τοῦ Ἱεροῦ 290. Ἐπίσημοι ἀσθενεῖς θεραπευθέντες ἐν τοῖς
Ἀσκληπιείοις 290. Κατάπτωδις τῶν Ἀύκληππιείων 290. Ὁ ἅγιος
Ἱερώνυμος περὶ τῶν ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ 290. Πρόχλος ὁ νεοπλατωνιχὸς
θεραπεύων τὴν Ἀσκληπιγένειαν 291. Θεραπεία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐν
Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ 291. Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιεῖον 291.
Ἐπιφάνεια τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Πρόκλου 291.
Κατάπαυσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ 292. Χριστιανισμὸς 292.
Ἀναλυτικὸς Πίναξ τῶν περιεχομένων. σελ, 293-302 Ivaxes. αὐτο τ
μα τ ON Zxcôtouyraphpara σελ, 303

ΠΙΝΑΚΕΣ

- Ἐν σελ. 1 Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ (πρόβ. σ.177).
» » 71 Θέατρον.
» » 104 Στάδιον (πίναξ διπλοῦς).
» » 105 Ὀδεῖον (πίναξ διπλοῦς).
» » 179 Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτου.
» » 213 Ἐπιγραφή ποιημάτων τοῦ Ἰσύλλου.
» » 256 Ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων (πίν. διπλοῦς).
» » 279 Ἐπιγραφή τοῦ Ἀπελλᾶ.
» » 304 **Τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Ἱεροῦ.**
-

ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

- Σελ. 101 Ἐδῶλια τοῦ Σταδίου.
» 104 Ὑπόγειος δίοδος ἐν τῷ Σταδίῳ.
» 106 Ὑδραγωγεῖον ἐν τῷ Σταδίῳ.
» 107 Βάθρον μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ Θρασυμήδους.
» 112 Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου τοῦ Σταδίου.
» 135 Ναὸς Ἀφροδίτης.
» 147 Τοῖχος τοῦ Γυμνασίου.
» 149 Προπύλαια αὐτοῦ μετακληθέντα εἰς ναόν.
-

LANE MEDICAL LIBRARY

To avoid fine, this book should be returned on
or before the date last stamped below.

FEB 12 '26

JUL 6 '26

SEP 16 '27

MAY 24 2002

JUN 07 2002

JUL - 7 2003

JUN 24 2003

